

Mitrovits Miklós

A remény hónapjai...

**A lengyel szolidaritás és a szovjet politika
1980-1981**

Napvilág Kiadó

Mitrovits Miklós

A REMÉNY HÓNAPJAI...

A lengyel Szolidaritás
és a szovjet politika
(1980–1981)

Megjelent a

LENGYEL INTÉZET és a MUZEUM HISTORII POLSKI

támogatásával

A borítón: 1980. augusztus, Gdańsk – Sztrájk a Lenin Hajógyárban
(KARTA Intézet archívuma, Bogusław Nieznalski képe)
A hátsó borítón: 1981. december 13.,
Zbąszyń – A hadiállapot bevezetése.
(KARTA Intézet archívuma, Grzegorz Żołnierkiewicz képe)

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
www.napvilagkiado.hu

Első kiadás: 2010

ISBN 978 963 9697 73 7

© Mitrovits Miklós, 2010

Minden jog fenntartva.

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni,
bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeseti úton vagy más módon –
sokszorosítani, a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő: Mesterházi Judit

Borítóterv: Sebastian Stachowski

Tipográfia, tördelés: AbiPrint Bt.

Felelős vezető: Abinéri Ottó ügyvezető

Nyomás, kötés:

Felelős vezető:

Megjelent 31,1 (A/5) ív + 8 oldal melléklet terjedelemben

Printed in Hungary

TARTALOM

BEVEZETÉS	11
A levéltári források	18
AZ ERŐLTETETT IPAROSÍTÁS CSŐDJE ÉS AZ IPARI MUNKÁSSÁG	23
Az illúziók világában	28
Illúziók nélkül	34
AZ AGRÁRPOLITIKA ÉS A FALUSI ÖNSZERVEZŐDÉSEK	39
HOGYAN VÁLTOZTASSUK MEG A RENDSZERT? AZ ÉRTELMISÉG KONCEPCIÓI	45
<i>A Nyílt levéltől az Új evolucionizmusig</i>	47
A SZERVEZETT POLITIKAI ELLENZÉK ÉS A FÜGGETLEN SZAKSZERVEZETEK	57
HABEMUS PAPAM – A LENGYEL EGYHÁZ SZEREPE	65
Az első lengyelországi zarándoklat	69
II. János Pál pápa szovjet szemmel	71
II. János Pál pápa és a munkások	73
KATYŊ ÁRNYÉKÁBAN. KÜZDELEM A NEMZETI FÜGGETLENSÉGÉRT	77
A SZOVJET POLITIKA ALAKVÁLTOZÁSAI A HETVENES ÉVEKBEN	87
A csehszlovák lecke	87
A gazdasági faktor	93
Az afgán lecke és a Reagan-doktrína	97
A SZOLIDARITÁS SZÜLETÉSE	105
A követelések és a megállapodások	107
Politika vagy erőszak?	118

A szovjet reakció	121
A konszolidáció időszaka	129
Kania Moszkvában	135
A konfrontáció küszöbén	138
LENGYELORSZÁG ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS	141
Az 1980. december 5-i moszkvai tanácskozás	143
„A közösség elszakíthatatlan része vagyunk...”	145
„A szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban.”	149
A harcias szomszédok	152
A magyar–román érdekközösség	156
A közös nyilatkozat	160
Intervenció vagy nyomásgyakorlás?	162
Kania visszaemlékezése	162
A Szojuz '80 hadgyakorlat	165
Ryszard Kukliński és a CIA	167
A Szolidaritás nemzetközi elismerése szovjet szemmel	176
Wałęsa Rómában	179
NYOMÁS ALATT	183
A gazdasági reform nehézségei	189
„Hogy lehetségesek ilyen események egy országban, ahol 36 éve építik a szocializmust?”	191
Szocialista internacionalizmus a gyakorlatban	194
Az SZKP XXVI. Kongresszusa	200
A bydgoszczi provokáció és a Szojuz '81 hadgyakorlat	202
A breszti találkozó: „nincs hova visszavonulni.”	209
AZ ERŐGYŰJTÉS IDŐSZAKA	215
Felkészülés a kongresszusra	218
Az SZKP levele és következményei	225
Mit akar a párt? A LEMP rendkívüli kongresszusa	230
LENGYELORSZÁGOT, DE MILYET?	237
Mit akar a Szolidaritás? Az öngazgatástól a piaci szocializmusig	242
Megegyezés vagy konfrontáció?	259
A „Haza védelmében.” A Brezsnyev-doktrína vége?	273
A tábornok éjszakája – A remény eltiprása	282
A szovjet hála	286
A HADIÁLLAPOTTÓL A RENDSZERVÁLTÁSIG	289

FÜGGELÉK

RÖVIDÍTÉSEK	303
ÉLETRAJZI JEGYZETEK	307
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	327
Levéltári források	327
Idézett újságok és folyóiratok	327
Internetes források	327
Publikált források	327
Visszaemlékezések	330
Bibliográfia	331
KÉPEK JEGYZÉKE	341
NÉVMUTATÓ	343

„Hogyha a lengyel majd igazán fölkel,
Akkor a sok nép nem alamizsnára
Kész, de figyel majd csodálkozó füllel
Puska dalára, fogadóit tárva.”

Juliusz Słowacki

„...az emberek cselekedeteit nem lehet
azon az időn lemérni, ami lehetett volna.
Mindig azon az időn kell mérnünk,
ami bekövetkezett. Hiába ez az élet törvénye.”

Jerzy Andrzejewski

BEVEZETÉS

1980 nyarán Lengyelországra figyelt a világ. A döbbenet, a remény és a félelem egyszerre munkált az emberekben, amikor a munkások, az értelmiségiek, a parasztok és a diákok összefogva, együtt léptek fel az államszocialista rendszer egyeduralgó pártjával szemben, és létrehozták a Szolidaritás Független Önkormányzó Szakszervezetet. Az izgalmakat csak fokozta, hogy hamarosan kiderült, sem a lengyel, sem a szovjet hadsereg nem verte le a kezdeményezést, hanem példátlan módon egy társadalmi szerződés aláírására került sor Gdańskban a munkások és a kormány között. A Szolidaritás igazi társadalmi mozgalommá nőtte ki magát, és tizenhat hónapon keresztül egy létező alternatívát mutatott a korábbi állami, politikai és gazdasági berendezkedéssel szemben. A reménykeltő kísérlet szinte lehetetlennek tűnt, ám mégis kézzelfoghatóvá vált. A társadalom és a párt közötti hosszú küzdelmet végül Wojciech Jaruzelski zárta le az 1981. december 13-án bevezetett hadiállappal.

A lengyel Szolidaritás története iránti érdeklődés lényegében a mozgalom keletkezésének pillanatától jelen van mind a nyugati, mind a lengyel publicisztikában. Azonban a problémakör csak a rendszerváltás után válhatott tudományos kutatás tárgyává, miután megnyíltak a volt szocialista országok párt- és állami archívumai. A Szolidaritás és a hadiállapot története közvetlenül a lengyel és közvetve az egész kelet-európai rendszerváltások menetét befolyásolta. Nem meglepő tehát, hogy a rendszerváltás utáni években a tudományos és a kevésbé tudományos körök a rendszerváltás „szemszögéből” magyarázták az 1980–1981-es eseményeket, de komoly érdeklődés mutatkozott a szélesebb közvélemény részéről is.

Húsz évvel a rendszerváltás és harminc évvel a Szolidaritás megalakulása után már „objektívebben” és tudományosan közelíthetünk a témához. Ebben segít az is, hogy a korábban szigorúan titkos anyagokként őrzött dokumentumok felszabadítása következtében az egész problematikát szélesebb összefüggésrendszerben tudjuk vizsgálni. Az egyik alapkérdés a szovjet pártvezetés magatartásának vizsgálata. Korábban a szovjet források hiányában csupán a sajtó és a lengyel politikusok visszaemlékezései „segítettek” abban, hogy a történészek rekonstruálják a Szovjetunió szere-

pét az eseményekben. Éppen ezért e munka egyik fő célja, hogy széles forrásbázisra támaszkodva részletesen bemutassa és elemezze a Szovjetunió Kommunista Pártja legfelsőbb vezetésének álláspontját és politikáját az 1980–1981-ben kialakult lengyel válsággal kapcsolatban, a lengyel pártvezetéssel és a Szolidaritással szemben, és választ keressen arra a kérdésre, hogy a szovjet politikának milyen szerepe volt a lengyel hadiállapot bevezetésében.

Mivel a hadiállapot bevezetésének megítélése a mai Lengyelországban nemcsak közéleti és politikai viták, hanem bírósági tárgyalások tárgya is, úgy gondolom, hogy indokolt a téma objektív megközelítése és vizsgálata. Sajnos meglehetősen nehezítik a tisztánlátást az események még élő résztvevőinek gyakran egymásnak is ellentmondó állításai. Mivel az akkori szovjet vezetésből egyetlen meghatározó, az eseményeket alakító politikus sem él már, így a lengyel részről elhangzó állításokat nem vethetjük össze a másik fél megállapításaival, ezért a visszaemlékezéseket különösen nagy kritikával kellett kezelni. Egy elfogulatlan kutatásnak elsősorban a levéltári források lehetnek a kiindulópontjai és alapvető meghatározói. Ma már szerencsére a volt Varsói Szerződés szinte minden tagállamának archívumai nyitva állnak a kutatók előtt, így lehetőség nyílik a források egybevetésére, a forráskritikára.

Térségünkben módszertanilag általában jellemző, hogy minden kelet-európai válságjelenséget (1956-os magyar forradalom, 1968-as prágai tavasz) kiszakítanak az ösztörténeti folyamatokból és egy önálló nemzeti ellenállás részévé emelik. Hasonlóan történik ez Lengyelországban is a Szolidaritással, ahol azt a szabadsághoz és a függetlenséghez, végső soron a kapitalizmushoz vezető út legfontosabb állomásaként tartják számon. Kutatásaim során meglehetősen kevés olyan tudományos munkával találkoztam, amely egyszerre vizsgálja a belső és külső viszonyokat, világít rá az okokra, és keresi a politikai döntések objektív és szubjektív tényezőit is. Napjainkban a posztmodern történetírás, mely a történelemből kiragad részleteket, és azt önállóan magyarázza (az egyéni elbeszélés, az egyes ember megéléstörténete a lényeg, és nem maga a történeti folyamat), éppolyan veszélyes, mint a pozitívizmus (a dokumentumok kizárólagossága) újjáéledése. A források sem csupán önmagukban állnak, hanem azokat el kell helyezni, és meg kell magyarázni. Reményeim szerint az elmúlt évtizedben hozzáférhető forrásokat sikerült megszerezni, és az eseményeket tágabb történeti kontextusban rekonstruálni.

Munkám fontos célja volt az is, hogy realisabb kép alakuljon ki a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamainak kapcsolatrendszeréről, hiszen a Szolidaritás és a hadiállapot bevezetése része a hidegháborús szembenállásnak, és nem vizsgálható a nemzetközi viszonyok nélkül. A szovjet álláspontot nem csupán a korábbi kelet-európai tapasztalatok, hanem az ország egyre katasztrofálisabb gazdasági helyzete, az afganisztáni intervenció negatív nemzetközi hatásai és a lengyel sajátosságok is

befolyásolták. Nem érthető meg e tényezők vizsgálata nélkül, hogy miért nem avatkozott be katonailag a Szovjetunió a lengyel eseményekbe.

Nem lehet teljes képet alkotni az 1980–1981-es lengyelországi eseményekről a Szolidaritás történelmi előzményeinek, a lengyel társadalom és a lengyel államszocializmus fejlődési sajátosságainak vizsgálata nélkül sem. A szolidaritás mélyen benne gyökerezik a több mint ezer éves lengyel történelmi hagyományokban és a nemzeti kultúrában. Az államalapítás után Lengyel Királyságnak nevezett államnak közel háromszáz év alatt csupán három koronás fője volt, a legnagyobb nyomot mégis a királyi önkénnyel szemben fellépő, tettéért a király által kivégzett, de később szentté avatott Szaniszló püspök hagyta maga után. Amikor végre – a fejedelemségek egyesítése után – valóban királyok uralkodtak, s hamarosan a litván fejedelmekkel közösen Európa egyik nagyhatalmát hozták létre, már nem Királyságnak, hanem Köztársaságnak kezdték nevezni államukat. A Két Nemzet Köztársaságát (Rzeczpospolita Obojgów Narodów), eltérően a nyugati mintáktól, meglepő demokratizmus uralta. A *liberum veto* a közvetlen „demokrácia” egyik legfigyelemreméltóbb formája volt, amely alapján minden nemes személyesen részt vehetett az ország döntéseiben, és egymaga megvétózhatott bármilyen határozatot. A részvételi demokrácia e feudális formája a lengyel szabadság egyik évszázadokon át élő hagyománya, mely még a huszadik században is felbukkant. Nélküle talán nem is érthető a lengyel társadalom politikai gondolkodásmódja. A köztársaság azonban éppen a nemesi demokráciából következő anarchia, döntésképtelenség és korrupció miatt válhatott a körülötte lévő abszolutisztikus uralkodók martalékává. A lengyel történelem e legsötétebb pillanata is hozott azonban valami újat, valami figyelemre méltót. Az 1772-es első felosztás után a lengyel felvilágosult értelmiség és a nemesség létrehozta Európa első felvilágosult alkotmányát, megelőzve a francia forradalom nagy vívmányát is. Az 1791. május 3-i alkotmány emléke máig fontos szerepet játszik a lengyel nemzeti öntudatban.

Miközben az ország további feldarabolása (1793, 1795), majd megszüntetése tényré vált, egy új tradíció született. Ettől kezdte százhuszonhárom éven keresztül apáról fiúra szállt, nemzedékről nemzedékre öröklődött a *felkelés hagyománya*, s a népnek mindig akadtak vezetői a felosztó birodalmak elleni harcban. A korszak nagyjai szinte kivétel nélkül katonák voltak, csak hogy a legnagyobbakat említsük: Tadeusz Kościuszko, Henryk Dembiński és Romuald Traugutt. Európa szerencsésebb népei számára e korszak a nemzetté válás dicső időszak volt. Létrejöttek a nagy modern nemzetállamok. A három részre szakított lengyel társadalomnak eközben meg kellett tanulnia saját állam, saját hadsereg és saját intézményrendszer nélkül élni. A felkelések alatt és után, amikor uralkodóik büntetésként növelték a repressziót, a lengyelek megtanulták a *földalatti konspiráció* technikáit. Ehhez a társadalom tagjainak egymással szembeni rendkívüli bizalmára volt szükség. A *szolidaritás hagyománya* a tizenkilencedik szá-

zadban megerősödött. Ebben óriási szerepet játszott a *katolikus egyház*. A lengyelség még a XVII. század folyamán – a protestáns svédekkel, a pravoszláv oroszokkal és a muzulmán törökökkel vívott harcok alatt – azonosult a katolicizmussal. Hosszú időn keresztül ők játszották a kereszténység védőbástyája szerepét. Az államtalanság évszázadában szinte természetes volt, hogy a szétszakított nemzetet csak az egyház tudja összetartani. A katolikus egyház vált a lengyel társadalom összetartó erejévé.

A felosztások korában végig kiemelkedő szerepet játszott a lengyel értelmiség is. Döntő többségük soha nem vált a lengyel ügy árulójává, s a társadalmi haladást képviselték. Azok is, akik az orosz dekabristákkal közösen kívánták folytatni a harcot a cárizmus ellen, mint Walerian Łukasiński és Joachim Lelewel, de azok is, akik a felkelések nyomán a lengyel romantika, a nemzeti pátosz és az agrárérdekek megtestesítői voltak, mint Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki és Zygmunt Krasiński. Fontos szerepet játszottak a XIX. század második felében a német mintára létrejövő Ifjú Lengyelország irányzatának és a pozitivisták képviselői is. Előbbiek között találunk olyan kimagasló gondolkodókat, mint Stanisław Leopold Brzozowski, aki meghonosította lengyel földön a marxizmust, illetve Stanisław Wyspiański, aki *Menyegző* című drámájában zseniálisan jelenítette meg a lengyel néplélek állapotát és a függetlenség kivívásának akadályait. A pozitivisták (mint Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz) pedig az „alapoktól való szerves munkát” hirdették. Céljuk a paraszti sorban élők fokozatos felemelése, a ruszifikáció és a germanizáció elleni küzdelem volt. Az irányzatok a harc módjában és a fegyver megválasztásában különböztek egymástól. A függetlenség kivívásának célja szinte mindent átított. Megállapítható, hogy a XX. század lengyel értelmiségeire jelentősen hatottak a XIX. századi ősök, mind gondolkodásban, mint mentalitásban.

Szintén sajátos *nemzeti-keresztény töltettel* alakult ki a XIX. század végére a *lengyel munkásmozgalom* és annak érdek-képviseleti szervei. A Lengyel Szocialista Párt (PPS) 1892-es alakuló ülésén elfogadott „párizsi program” a szocializmus felépítésén kívül egyértelműen állást foglalt a lengyel állami függetlenség kivívása mellett. A PPS-nek óriási jelentősége volt az 1905–1907-es forradalomban. Ekkor vált igazán tömegpárttá. Az első munkásfelkelések az orosz birodalomhoz tartozó Lengyel Királyság területén robbantak ki (Łódź), és nem csupán az életszínvonal és a munkafeltételek javítását tűzték zászlajukra, hanem *tiltakoztak a ruszifikáció ellen* is. Az első világháború után, a függetlenedő Lengyelország pedig éppen a bolsevik forradalom utáni szovjetekkel vívta első élet-halál háborúját. Ennek a sajátos történelmi feltételrendszernek köszönhető, hogy a Lengyel Szocialista Párt ideológiailag is eltért mind a nyugati szociáldemokratáktól, mind a szovjet bolsevikoktól. Számos szakadás és összeolvadás ellenére a második világháború után is jelentős PPS a két modell között egy harmadik utat képviselt. *Hirdette a szocialista humanizmust*, mely a polgári-liberális humanizmussal szemben nemcsak szavakban, hanem tettekben is garantálta

az emberek közötti valódi társadalmi egyenlőséget. *Elutasította* a túlzott állami szerepvállalást és a felülről irányított, bürokratikus gazdasági és politikai rendszert, vagyis *a szovjet modellt*, és egyértelműen a munkásönkormányzatok létrehozását szorgalmazta. A Lengyel Szocialista Pártnak számos kiváló ideológusa (Edward Lipiński, Jan Strzelecki) hatott a XX. század második felében kialakuló ellenzéki csoportok által megfogalmazott programokra.

A lengyel társadalom saját államiság hiányában, a rákényszerített idegen hatalmak idején szerzett tapasztalatok következtében ösztönösen nem bízott meg az állami intézményekben. Kialakult a jó társadalom és a rossz (idegen) állam sztereotípiája. A társadalom oldalán áll az egyház és az értelmiség, az állam pedig a társadalom kizsákmányolója és elnyomója. 1939-ben, amikor a náci Németország és a sztálini Szovjetunió újra felosztotta egymás között Lengyelországot, ebben sok lengyel a történelem megismétlődését látta. Újra előtérbe került a konspirációs tevékenység és a földalatti állam kiépítése. Varsóban a felkelőhagyományokhoz híven a város polgármestere irányította az ellenállást. Stefan Starzyński 1939-ben nemzeti hőssé vált, ahogy egykori elődje, Jan Kiliński, az 1794-es felkelés vezetője is. Mindkettőjüknek szobrot emeltek a város lakói, örök emlékül a dicső nemzeti felkeléseknek. És amikor az idő alkalmassá vált a felkelés megszervezésére, majd kirobbantására, nem halogatták a dolgot. Az 1944-es varsói felkelést a németek kegyetlenül leverték, éppen ezért a kétszáz-ezer emberi áldozatot követelő harcok értelmét később sokan megkérdőjelezték. Ám a lengyel történelem ismeretében egyáltalán nem meglepő e vállalkozás, és nem is teljesen értelmetlen. A lengyel nép megmutatta, hogy képes életét áldozni a hazájáért, a függetlenségért. Nemzeti hősök születtek, a nép emlékezetéből nem lehetett kitorölni ezt a harcot. Varsó belvárosában emléktáblák százai emlékeztetnek a „haza szabadságáért” kiontott lengyel vérré, a hitleristák elleni harcra. A harc önbizalmat, büszkeséget és nemzeti önbecsülést adott a lengyeleknek. De a küzdelem az állami függetlenségért és a szabadságért nem zárult le. Egészen 1956-ig (!) harcok folytak az ország különböző területein a felszabadítókból megszálókká vált szovjet hatalom ellen.

A következő évtizedekben kiderült, hogy a szovjet típusú politikai, gazdasági és társadalmi rendszernek sem a sztálini, sem az 1956 utáni „nemzetiesített” változata nem váltotta be a lakosság hozzá fűzött reményeit. Az ország elvesztette szuverenitását, és ezt nem tudta az új hatalmi elit kompenzálni a beígért gazdasági, társadalmi előrehaladással, az életszínvonal emelkedésével. A második világháborút követő kezdeti konjunktúra után hamarosan a stagnálás következett. A társadalmi elégedetlenség 1980-ban, a Szolidaritás tömegmozgalmában öltött végső formát. A Szolidaritás eszmei tartalma és gyakorlati tevékenysége tehát nem a semmiből nőtt ki. A XX. század hatvanas-hetvenes éveinek társadalmi elégedetlensége termékeny hagyományok által átítatott földre hullt.

A lengyel Szolidaritás azonban mégis valami újat tartogatott a világ számára. Abban a világpolitikai helyzetben, a két részre osztott Európában, a keleti blokkban megszokott és a Nyugat által is elfogadott feltételrendszerben az újabb „lengyel forradalom” meglepő, sőt megdöbbentő volt már a kortársak számára is. Valami olyasmi történt Lengyelországban 1980–81-ben, amelyre nem számított a világ. Mi volt ez az újdonság, miben rejlett a Szolidaritás mozgalom lényege és az ereje? Hogyan alakulhatott ki, oly szédítő gyorsasággal egy párttól független, a létező rendszert nyíltan elutasító, alulról szerveződő tömegmozgalom, amelynek fő bázisát a munkásosztály adta? Mi volt a reakciója a lengyel és a szovjet hatalomnak? Milyen alternatívák előtt állt, állhatott Lengyelország? E kérdések régóta foglalkoztatják nemcsak a történészeket, hanem a társadalom széles tömegeit is.¹ Hasonlóan fontos és a történészek érdeklődésének középpontjában áll a hadiállapot tervezési folyamatának feltárása és a hadiállapot bevezetésének és következményeinek vizsgálata.² A témával kapcsolatos kutatások harmadik, legérdekesebb területe a Szovjetunió magatartásával kapcsolatos. Hogyan reagált a

¹ A Szolidaritás historiográfiája szinte egyidős a mozgalom születésével. A rendszerváltás előtt is számos mű született mind külföldi, mind lengyel szerzők tollából. A teljesség igénye nélkül néhány fontos munka: ASH, Garton Timothy: *A lengyel forradalom. A Szolidaritás*. Budapest, AB-Beszélő Kft. 1990; HOLZER, Jerzy: *„Solidarność” 1980–1981. Genezis i historia*. Warszawa, Krag, 1984; TOURAINE, Alain-STRZELECKI, Jan-WIEWIORKA, Michel-DUBET, François: *Solidarity: The Analysis of a Social Movement*. London, Cambridge University Press, 1984 (magyarul: *Szolidaritás. Egy társadalmi mozgalom elemzése: Lengyelország*. é. n. – kézirat); JAKUBOWICZ, Szymon: *Bitwa o samorząd 1980–1981*. Londyn, Aneks, 1988; OST, David: *Solidarity and the politics of the anti-politics: opposition and reform in Poland since 1968*. Philadelphia, Temple University Press, 1990; DE WEYDENTHAL, Jan B.-PORTER, Bruce D.-DEVLIN, Kevin: *Polski dramat, 1980–1982*. Warszawa, Rytm, 1991. A rendszerváltás egyik következményeként a korábban zárt levéltárak megnyíltak, így új feldolgozások születhettek: *Solidarność w ruchu 1980–1981*. (Red.: KULA, Marcin) Warszawa, SuperNowa, 2000; JANOWSKI, Karol B.: *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989)*. Studium historyczno-politologiczne. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek. 2003, 13–88.; *Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005*. (Red.: BOROWSKI, Adam) Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność, 2005; *Solidarność 1980–1981. Karnawał z wyrokami*. (Red.: DĘBSKA, Agnieszka) Warszawa, Ośrodek KARTA–Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, 2005. A Szolidaritás történetének minden részletre kiterjedő, az események bemutatásán kívül a mélyebb politikai, társadalmi, ideológiai és kulturális hátterének elemzésére épülő szintézise azonban mind a mai napig hiányzik.

² A hadiállapot bevezetésének előkészületeit tárgyalja: PACZKOWSKI, Andrzej: *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002; KOWALSKI, Lech: *Narodziny stanu wojennego. Arka* (1993) nr 48., 174–191.; *O stanie wojennym. W Sejmowej Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej. Sprawozdanie komisji i wnioski mniejszości wraz z ekspertyzami i opiniami historyków*. Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1997. A kötetben különösent Jerzy Holzer és Krystyna Kersten tanulmánya figyelemre méltó. A hadiállapot történetének legjobb feldolgozásai közé tartoznak: *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*. (Red.: DUDEK, Antoni). Warszawa, IPN, 2003; PACZKOWSKI, Andrzej: *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*. Kraków, Prószyński i S-ka, 2006; *Stan wojenny: fakty, hipotezy, interpretacje: zbiór studiów*. (Red.: CZWOLEK, Arkadiusz-POLAK, Wojciech) Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2008.

Kreml az '56-os magyar forradalom és a '68-as prágai tavasz leverése után egy újabb, a rendszer alapjait veszélyeztető társadalmi megmozdulásra? E kérdésben a legóvatosabbak a történészek, s e kérdés váltja ki a mai napig a legélesebb reakciót a még élő egykori lengyel vezetőkből, illetve az őket a hadiállapot bevezetéséért elítélni szándékozó mai politikusokból és egyes történészekből.

Joggal merül fel a kérdés: mégis mi újat mondhat a történész egy ilyen jelentős, jól dokumentált és sokak számára ismert történetről? E könyv természetesen nem törekedhet teljességre. Egy ilyen eseményekben gazdag történetet minden részletre kiterjedően – ebben a terjedelemben – lehetlenség lett volna bemutatni. Mégis, egy új szintézis készítése nem indokolatlan vállalkozás. A könyv megírása kezdetén három fő kérdés lebegett a szemem előtt.

1. Miért pont Lengyelországban jöhetett létre a Szolidaritás? Miben rejlettek ennek a világtörténelmi jelentőségűnek is bátran nevezhető mozgalomnak a gyökerei?
2. Mi volt a Szolidaritás mozgalom jelentősége Lengyelország és a kelet-közép-európai régió egésze számára? Milyen alternatívát kínált a fennálló bürokratikus tervező- és elosztórendszerre épülő államszocializmussal szemben? Volt-e esélye, és ha igen, akkor miért nem valósulhatott meg egy „másik Lengyelország” elképzelése?
3. Mi volt a Szovjetunió szerepe az eseményekben? Hogyan viszonyult a Szolidaritáshoz, és hogyan a Lengyel Egyesült Munkáspárthoz? Milyen mértékben avatkozott bele a lengyel ügyekbe, hol és milyen nyomást gyakorolt az események menetére? Illetve volt-e katonai intervenció veszély 1980–81-ben Lengyelországgal szemben?

E kérdések megválaszolása természetesen nem egyszerű feladat. Egyrészt azért, mert maga a Szolidaritás mind ideológiailag, mind társadalmi összetettsége szerint nagyon sokrétű, színes mozgalom volt. Ebből következően számos, egymással is ellentmondásban lévő programot, célokat fogalmazhattak meg. Másfelől, a párt céljait illetően is nehéz dolga van a kutatónak. Ám éppen a munka ilyenfajta nehézsége is vonzott ahhoz, hogy megpróbáljam felfedni a sokszor feloldhatatlannak tűnő ellentétek miatt kibontakozó viták által eltakart álláspontokat. Végző soron a történész feladata éppen az alternatívák bemutatása. A „hogyanok” mellett a „miértetekre” is választ kell keresni.

A szovjet magatartás vizsgálata önmagában is érdekes kérdés. A szovjet politika alapvetően pragmatikus volt. Természetesen a gyakorlat nem állhatott a hivatalos marxista-legitimáció felett, de a nemzetközi politikai feltételrendszer és a szovjet gazdaság aktuális állapota egyre jelentősebb szerephez jutott a politikai döntések meghozatalában.

A hetvenes években a szovjet–amerikai viszony új szakasza kezdődött. A fegyvercsökkentési tárgyalások és a Helsinki-konferencia ellenére a

Kínához való közeledés, valamint a Szovjetunió sarokba szorítására való törekvés meghatározó maradt az amerikai külpolitikában. Ezzel egyidejűleg a szovjet vezetés, Brezsnyevvel az élen, a magas energiaárak következtében elszámította magát. Túlértékelve a szovjet lehetőségeket, egy sorsdöntő évtizedet vesztegetett el anélkül, hogy a gazdasági mechanizmusok reformjával alkalmassá tette volna a Szovjetuniót és szövetségeseit a Nyugattal folytatott gazdasági és politikai versengés megnyerésére. Az évtized végére az USA magához tért a vietnami traumából, Kínával együtt újra veszélyeztette a szovjet világpolitikai pozíciókat, melynek következtében katasztrofális döntést hozott Moszkva: pozíciói megvédése érdekében bevonult Afganisztánba. Az amerikai elnöki adminisztráció, különösen Ronald Reagan hatalomra kerülése után (1980) nyíltan szovjetellenes politikát folytatott mind gazdasági, mind ideológiai síkon. A Szovjetunió kelet-európai szövetségesei az energiaárak újbóli emelése (1979) után, amely ekkor már őket is egyre jobban érintette, a gazdasági csőd felé közeledtek. A kiutat a nyugati kölcsönök, valamint a Világbankhoz és az IMF-hez való csatlakozás reménye jelentette, amely végeredményben jelentősen meggyengítette az egyes országok politikai rendszereit és a szocialista tábor belső kohézióját is. Ebben a történelmi pillanatban jött létre a Szolidaritás mozgalom Lengyelországban: Kelet-Európa háború utáni történelmének legnagyobb szervezett tömegmozgalma, mely nyíltan felvállalta a rendszer radikális átalakításának követelését. A lengyel-szovjet viszony történelmi tapasztalatai, Lengyelország kiemelt geostratégiai szerepe a Szovjetunió biztonságpolitikájában, az egyre romló gazdasági mutatók a Szovjetunióban, az összeomlóban lévő lengyel gazdaság és a Szovjetunió világpolitikai pozícióvesztése egyszerre befolyásolta, alakította, és bizonyos kényszerpályára állította a szovjet politikát. 1980–1981-ben nem lehetett olyan politikát folytatni, mint 1956-ban vagy 1968-ban. Lengyelországgal szemben nem lehetett olyan politikát folytatni, mint Magyarországgal vagy Csehszlovákiával szemben.

A levéltári források

Érdekes néhány szót szólni a téma feldolgozásához elengedhetetlen forrásokról. A rendszerváltozás után húsz évvel elmondhatjuk, hogy jelentős mennyiségű, a téma szempontjából releváns dokumentum vált hozzáférhetővé és kutathatóvá.

Az 1980–1981-es évekre vonatkozó szovjet politika feltérképezésének és megismerésének szempontjából alapvető fontosságú iratokat jelenleg Moszkvában, a *Legújabbkori Történelem Oroszországi Állami Levéltár*ban (RGANI), a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága korábbi archívumában őrzik. 2008-ban, a kutatás lezárásának pillanatában négy fond állt a kutatók rendelkezésére, melyekben az 1980–1981-ben keletke-

zett dokumentumok is találhatóak. Az 1. fond az SZKP KB kongresszusainak anyagait tartalmazza. A tárgyalt időszakban lezajlott SZKP XXVI. kongresszusának iratait a 8. opisz alá sorolták be. A 2. fondon belül a Központi Bizottság plenumainak, az 5. fondon belül pedig a különböző KB-osztályok dokumentációját őrzik. A legfontosabb forrásbázist a 89. fond jelenti a kutató számára. Ez a gyűjtemény egy utólag létrehozott kollekciónak, melyet Borisz Jelcin orosz elnök kezdeményezésére 1992 májusában hoztak létre. Ide kerültek többek között a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, a Külügyminisztérium, a Legfelsőbb Tanács kutathatóvá tett iratai, sőt néhány dokumentum a KGB-ből is. Sajnos a KB „szocialista országok kommunista- és munkáspártjaival való kapcsolatokért felelős osztálya” iratai jelenleg nem hozzáférhetőek. Arra a kérdésre, hogy mikor válhatnak kutathatóvá, nem kaptam érdemi választ. Korábban azonban, még az oroszországi levéltári törvények megszületése előtt, a kutatók rendelkezésére bocsátották e dokumentumokat is. 1995-ben megtekintette őket Mark Kramer amerikai történész, majd egy rövid tanulmányt publikált is ezen iratok alapján.

Ezen iratok elegendőek ahhoz, hogy a szovjet politika fő irányvonalát rekonstruálni tudjuk, de nem adnak teljes képet a lengyel–szovjet kapcsolatokról gazdasági, kulturális vagy éppen turisztikai téren. Éppen ezért a hozzáférhető források jellege és azok tartalma bizonyos értelemben automatikusan leszűkítette a kutatás témáját a politikai kapcsolatok vizsgálatára.

A forrásbázis másik meghatározó pillérét a varsói *Újkori Iratok Levéltára* (AAN) jelentette. A levéltár a Lengyel Egyesült Munkáspárt központi vezetésének iratait őrzi. A lengyel–szovjet kapcsolatok szempontjából hasznosítható dokumentumokat elsősorban Stanisław Kania és Wojciech Jaruzelski titkárságai (XI A) hagyatékában találtam. Emellett a LEMP Politikai Bizottságának üléseiről, illetve az üléseihez készült iratokat tanulmányoztam (V).

Lengyelország, Szovjetunió és a Szolidaritás konfliktusa élénken foglalkoztatta a Varsói Szerződés többi szövetséges tagállamának vezetőit is. Több forráspublicáció és tanulmány látott már napvilágot arról, hogyan viszonyult a keletnémet, a csehszlovák és a magyar vezetés az eseményekhez. A ma ismert dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy ebben a konfliktusos viszonyrendszerben a magyar pártvezetés foglalta el a centrumot. Az áttekintett dokumentumanyag és sajtótermékek alapján világos, hogy az adott körülmények között elvárható „legobjektívebb” értékelést Magyarországon készítették. Így az általam „önkényesen” választott harmadik forráscsoportot a *Magyar Országos Levéltárban* (MOL), a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Szerveinek (KS) iratanyaga (288. fond) jelentette. Ennek azért van különös jelentősége, mert a magyar pártvezetést minden fontos döntésről, találkozóról és telefonbeszélgetésről értesítették a szovjet vezetők, emellett Kádár Jánost rendszeresen tájékoztatták az éppen aktuális állásfoglalásokról. Ebből adódóan olyan források is előkerültek

Kádár János titkárságának iratai közül (47. csoport), melyek sem a szovjet, sem a lengyel források között nem találhatók meg. Továbbá kiegészítő szerepet kaptak a kutatás során az MSZMP KB plénumain (4. cs.) és a PB ülésein (5. cs.) elhangzottak.

A Varsói Szerződés Szervezete (VSZ) iratai egyelőre nem kutathatók Moszkvában. A magyar Külügyminisztérium és a legfelsőbb vezetés számára azonban rendszeresen készültek tájékoztatók a VSZ tagországai vezetőinek különféle tanácskozásairól. Ezek a dokumentumok bizonyos esetekben akár döntő szerepet is játszhatnak az események rekonstruálásában.

Számos forráspublikáció jelent meg az elmúlt húsz évben a témával kapcsolatban orosz, lengyel, angol, német és magyar nyelven is. Összességében elmondható, hogy e forrásközlések lefedik a Varsói Szerződés minden tagállamát, vagyis dokumentumok tömege került publikálására nem csupán a lengyel és szovjet, hanem a német, a csehszlovák és a magyar levéltárakból is. Fontos és sok bizonyító erővel bíró dokumentum került elő az Egyesült Államokban a CIA archívumából is.

A ma ismert szovjet dokumentumok közül a legjelentősebbek már a kilencvenes évek elején-közepén napvilágra kerültek, elsősorban Borisz Jelcin orosz elnök rendeleteinek, valamint Rudolf Pihoja kutatásainak köszönhetően.³ Később Mark Kramer amerikai történész összeállított egy, a RGANI 89. fondjára támaszkodó forráskiadványt, amely először nyújtott betekintést az SZKP PB üléseinek jegyzőkönyveibe.⁴ Lengyel oldalon hasonlóan fontos dokumentumgyűjtemény jelent meg a rendszerváltást követően, amely tartalmazza a LEMP PB ülései jegyzőkönyveinek és határozatainak közel 85%-át.⁵ Emellett a lengyel párt által képviselt politika gyakorlati megvalósítására vonatkozóan számos lengyel belügyi forrást publikáltak Lengyelországban. Ezek elsősorban a konfliktus belpolitikai vonulatát érzékeltetik: a hatalom és a Szolidaritás viszonyát, a hadiállapot bevezetésének előkészületeit.

A szovjet és a lengyel forrásokon felül óriási mennyiségű nagy jelentőségű dokumentum került napvilágra a többi volt szocialista ország párt- és állami archívumaiból. A legátfogóbb és legbővebb válogatást egy kétkötetes munka keretében adta közre egy nemzetközi szerzőgárda. A közel ötszáz dokumentumot tartalmazó kiadvány a keletnémet, csehszlovák, magyar, bolgár, román és a szovjet iratokból ad áttekintést, és nyújt szinte teljes képet a Varsói Szerződés tagállamai viszonyáról a lengyel válság-

³ Lásd: Dokumenti „Komisszii Szuszlova”. Szobityija v Polse v 1981 g. *Novaja i Novejszaja Isztorija* (1994) nr 1., 84–105.

⁴ *Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980–1981*. (Ed.: KRAMER, Mark) Washington, D.C. Cold War International History Project, 1999.

⁵ *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981*. (Red.: WŁODEK, Zbigniew) Londyn, Aneks, 1992.

gal kapcsolatban.⁶ Hasonló tartalommal, de kisebb terjedelemben angol nyelven is megjelent egy forrásgyűjtemény a hadiállapot bevezetésének huszonötödik évfordulójára.⁷

* * *

E munka az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Történelemtudományi Doktori Iskola XI–XX. századi kelet-európai történelem doktori program keretei között, eredetileg PhD disszertációként került megvédésre. Az ott elhangzott észrevételek figyelembevételével készült el e könyv végső változata. Ezért elsősorban a Kelet-Európa Története Tanszék vezetőjének, Krausz Tamás professzornak kell köszönetemet kifejeznem, amiért e kutatást kezdettől fogva aktívan támogatta, és segítette munkámat. Meg kell említenem a doktori disszertációm két opponensét: Tischler Jánost, a téma jeles hazai szakértőjét és Juhász Józsefet, az 1945 utáni kelet-európai történelem kiváló ismerőjét, akik konstruktív kritikájukkal szintén jelentősen segítettek a szöveg véglegesítésében. Külön hálámat kell kifejeznem a tanszék két oktatójának, a nemrég elhunyt Niederhauser Emil professzornak, aki megszerettette velem a kelet-európai térség történelmét és Tapolcai Lászlónak, aki a lengyel kultúra megismertetésében megadta az első lökést. A további lengyel tárgyú tanulmányaimért köszönettel tartozom a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Lengyel Tanszék oktatóinak is. Továbbá nagy hálával gondolok Varga Éva Máriaára, aki a moszkvai kutatásaimat mindig lelkiismeretesen segítette.

Külön meg kell köszönnöm a Politikátörténeti Intézet támogatását. A munkatársak részvételével, a kéziratról folytatott szakmai vita szintén hozzájárult e munka végső formába öntéséhez. De sok hasznos tanáccsal láttak el Szokolay Katalin és Kiss Gy. Csaba, a lengyel történelem avatott szakértői, illetve Kiss Gábor, a hadtörténet jeles művelője is.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell köszönnöm a budapesti Lengyel Intézet anyagi támogatását, amely nélkül szegényebb lenne e kötet. Minden segítséget megköszönve természetesen minden hibáért és tévedésért a felelősség engem terhel.

⁶ *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 1. (sierpień 1980–marzec 1981).* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Warszawa, IPN, 2006; *Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982).* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Warszawa, IPN, 2007. Szovjet (orosz) részről jelentős és hasznos elemzéseknek számítanak Valerij Muszatov és Anatolij Gribkov írásai, illetve Viktor Anoskin naplójuzete, lásd a bibliográfiában.

⁷ *From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980–1981. A Documentary History.* (Eds.: PACZKOWSKI, Andrzej–BYRNE, Malcolm) Budapest–New York, CEU Press, 2007.

AZ ERŐLTETETT IPAROSÍTÁS CSŐDJE ÉS AZ IPARI MUNKÁSSÁG

„Senki emberfia nem tudja, hogy valójában milyen évet írunk, mert hol előreszaladunk néhány évvel, hol meg lemaradunk. Nekirugaszkodunk, aztán hol elébe vágunk a Nyugatnak, hol lemaradunk tőle. Minden iparágnak, minden intézménynek, minden állami gazdaságnak megvolt a maga naptára és azzal vesződött.”

Tadeusz Konwicki

A második világháború idején sem a német, sem a szovjet megszállás területén nem működhettek legálisan a szakszervezetek, de a társadalom jelentős része – a hagyományoknak megfelelően – azonnal bekapcsolódott a konspirációs földalatti tevékenységbe. A vasutasok például számos szabotázs-diverzáns akciót hajtottak végre a német megszállók ellen. A háború kirobbanása és Lengyelország újbóli megszüntetése után a négy 1939 szeptembere előtti ellenzéki párt létrehozta a Politikai Egyeztető Bizottságot. A Lengyel Szocialista Párt – Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség (PPS-WRN), a Néppárt, a Munkapárt és a Nemzeti Párt közösen próbálták kialakítani a Lengyelország jövőjével kapcsolatos programjukat. Amellett, hogy minden párt programjában megemlégték a munkásönkormányzás bevezetésének lehetőségét, a leghangsúlyosabban a PPS-WRN által 1941-ben kiadott *Népi Lengyelország programjában* szerepelt. Kiálltak a legfontosabb gazdasági ágak társadalmasítása mellett, és elismerték a munkástanácsok jogait a társadalmasított tulajdon igazgatására.¹ Ugyanakkor elleneztek az 1941-es, Sikorski tábornok által aláírt lengyel–szovjet megállapodást, amely előrevetítette, hogy az ország keleti területei a Szovjetunió részét képezik majd. Ezért vezetőjük, Kazimierz Pużak ki is lépett az Egyeztető Bizottságból.²

¹ SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996., 191.; JAKUBOWICZ, i. m. 1988, 13.; TÁLAS Péter: A munkásönkormányzás kérdése Lengyelországban 1945–1989. In: *Önkormányzás vagy az elitek uralma*. (Szerk.: KRAUSZ Tamás–MÁRKUS Péter) Budapest, Liberter Kiadó, 1995, 138.

² PACZKOWSKI, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 57. Pużakot 1945-ben az NKVD le is tartóztatta, majd Moszkvában

A baloldalon tehát létezett koncepció a munkásosztály önigazgatáson alapuló megszervezésére. Ekkor azonban még nem lehetett tudni, hogy a háború végére egészen más lesz a politikai realitás. Látszólag hasonló volt az 1942-ben, Moszkvában létrehozott Lengyel Munkáspárt (PPR) programja is.³ Az 1943-ban kiadott *Miért harcolunk?* programdeklaráció szerint, a nemzet politikai hatalmát össze kell kapcsolni a nemzeti vagyon társadalmi tulajdonlásával. Az azonban csak később vált világossá, hogy a „társadalmi tulajdonlás” a PPR értelmezésében valójában az állami tulajdont jelentette. Hogy a pártok programja hatással volt-e a munkásság megmozdulásaira, azt nehéz megmondani, tény viszont, hogy közvetlenül a háború után az egész országra kiterjedő sztrájkhullám kezdődött. 1945 és 1948 között 1120 alkalommal léptek sztrájkba a munkások Lengyelországban. Egymás után alakultak az országban a munkástanácsok és üzemi bizottságok, amelyek az új állami adminisztráció kiépüléséig megszervezték és biztosították a termelést, s ezzel – akaratukon kívül – segítették a Lengyel Munkáspárt hatalomátvételét. A politikai hatalmat az alulról szerveződő nemzeti bizottságok és a szovjet kezdeményezésen alapuló Országos Nemzeti Tanács képviselte egészen 1947-ig. A Moszkvából irányított PPR tehát egészen az államosításokig tolerálta a munkásönigazgatás különböző intézményeinek a létét. Ekkor azonban megváltozott a velük szemben képviselt álláspont. A PPR az állami szektorban önkormányzatként kizárólag a Szejmet ismerte el. Az üzemi kollektívák azon törekvését, hogy a termelési tervet, a beruházások körét meghatározzák, illetve beleszóljanak az igazgatók kinevezésébe, egyszerűen a kapitalizmus egy válfajának tartották. A sztrájkjog megítélése is hasonlóan változott. Amíg a kapitalizmus elleni harc egy formájáról volt szó, addig a párt is támogatta, ám az állami szektorban a sztrájknak csupán egyetlen elfogadott változata létezett: ha azt a párt valamilyen politikai céllal megszervezte, hogy a saját érdekei mellett felsorakoztassa a munkásságot (ahogy később 1968-ban a diákság ellen tette). A párt véleménye az volt, hogy a munkásosztály nincs tisztában e különbséggel, ezért erről fel kell világosítani. Minden másfajta sztrájk az államosított gazdaságban a rend-

az ún. „tizenhatok perében” 1,5 év börtönrre ítélték. Ennek ellenére 1945. november 1-jén hazaengedték. A lengyel biztonsági szolgálat azonban 1947-ben újra letartóztatta, és 10 év börtönbüntetésre ítélték. Rabságban halt meg 1950. április 30-án.

³ A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája (SDKPiL) és a Lengyel Szocialista Párt-Baloldal 1918-ban egyesült Lengyelország Kommunista Munkáspártja (KPRP) néven. A párt a húszas években felvette a Lengyelországi Kommunista Párt (KKP) nevet, majd miután egy „téves” helyzetértékelés következtében támogatták Pilsudski 1926. májusi puccsát, a Kominternben feketelistára kerültek a párt vezetői. A sztálini tisztogatások során a párt szinte teljes tagságát fizikailag is megsemmisítették, majd 1938-ban a pártot is feloszlatták. Csak a második világháborúban, a németek Szovjetunió elleni támadása után vált fontossá Sztálin számára újra létrehozni egy lengyel kommunista pártot. Végül 1942 januárjában megalakult a Lengyel Munkáspárt (PPR). Az 1948-ban létrehozott Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) e párt jogutóda.

szert elleni tevékenységnek számított.⁴ 1945 novemberében határozatban ki is mondták, hogy „az újjáépülő népi államban a sztrájk minden esetben ellenkezik a munkásosztály érdekeivel”.⁵

A négy évig tartó sztrájkhullám elsősorban a lódzi, a katowicei, a krakkói és a kielcei vajdaságban volt erős: ide összpontosult a tiltakozások 80%-a. E térséget érintette a háború utáni migráció legkevésbé, illetve itt voltak a legerősebbek a munkások önszerveződési hagyományai. A létező társadalmi kapcsolatok bizonyosan hozzájárultak a nagyobb tiltakozási hajlamhoz. A tetőpont az 1946-os év volt. Ekkor összesen több mint 340 ezer munkás sztrájkolt 565 alkalommal. Ez az összes iparban alkalmazottnak a 28%-a volt. A két világháború közötti időszakban csak a húszas évek elején, illetve a nagy gazdasági világválság idején sztrájkoltak a munkások ilyen magas arányban. A követelések túlnyomó része a közellátás és az élelmezés javítására vonatkozott. A sztrájkok mindössze 13,23%-a volt politikai jellegű. A legsúlyosabb helyzet Gdańskban alakult ki 1946 augusztusában, amikor az állambiztonsági szolgálat szétverte a hajógyári sztrájkot. Több száz résztvevőt tartóztattak le.⁶

A háború utáni munkásmegmozdulások egyik fontos jellemzője volt, hogy nem a legrosszabb körülmények között élő dolgozók sztrájkoltak elsősorban. Döntő többségében azok vettek benne részt, akik a textil- és a kitermelőiparban a privilegizált munkások közé tartoztak mind a fizetés, mind az ellátás terén. A kvalifikáltabb, magasabb képzettséggel, nagyobb élettapasztalattal rendelkező és politikailag is képzettebb réteg dominált a sztrájkok alatt. A rossz gazdasági helyzet és az alacsony fizetések még nem adtak elegendő okot arra, hogy a munkások sztrájkba lépjenek. A politikai jellegű követelések pedig szintén azt jelzik, hogy az új valósággal elégedetlen „munkáselit” és nem a képzetlenebb, kevés bérből élő tömegek sztrájkoltak.⁷ Hasonló megfigyeléseket tehetünk majd a Szolidaritás idején is.

A háború utáni sztrájkok során létrejött öngazgató munkástanácsok és üzemi bizottságok önállóságát az 1947. január 16-i dekrétum szüntette meg, bekapcsolván őket a centralizált szakszervezetekbe: az üzemi bizottságok a szakszervezetek üzemi szintű szerveivé váltak.⁸ Hasonló folyamat játszódott le 1956 és 1958 között. 1956. június 28-án, a poznańi eseményekben szintén a szakmailag kvalifikált dolgozók játszották a kezdeményező szerepet. A kirobbant sztrájk, majd az azt követő utcai demonstráció a fennálló

⁴ JAKUBOWICZ, i. m. 1988, 14–18. A korszak kiváló elemzését adja: KAMIŃSKI, Łukasz: *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948*. Wrocław, GAJT, 1999. és CHUMIŃSKI, Jędrzej: *Strajki robotnicze w Polsce (1945–1948)*. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. Tom I.* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Wrocław, 1998.

⁵ BUKATY, Tadeusz: *A lengyel szakszervezetek*. Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1966, 29.

⁶ KAMIŃSKI, i. m. 1999, 108–114.; CHUMIŃSKI, i. m. 1998, 31.

⁷ CHUMIŃSKI, i. m. 1998, 42–48.; KAMIŃSKI, i. m. 1999, 120.

⁸ TÁLAS, i. m. 1995, 140.

elosztási és normarendszer ellen szerveződött elsősorban. A létrejött üzemi tanácsok képviselői a sztrájk megkezdése előtt Varsóban próbáltak az illetékes miniszterrel tárgyalni. A tiltakozásnak legalább annyira politikai jellege volt, mint gazdasági, ami később kifejeződött a pártszékház ostromában, illetve az állambiztonsági szervekkel való véres összecsapásban is.⁹

1956 októberében ismét országszerte alakultak az üzemekben a munkástanácsok. Legerősebb bázisuk kétségkívül a zerańi autógyárban (Varsó) alakult ki. A lengyel és a szovjet pártvezetés közötti konfliktusban a lengyel pártnak is érdekében állt a munkástanácsokra támaszkodni, hogy a szovjetek felé demonstrálja a párt társadalmi erejét. Az üzemeket fegyverrel látták el egy esetleges szovjet támadás esetére.¹⁰ Miután Władysław Gomułka az októberi hatalomátvétel után megszilárdította hatalmát, már nem volt szüksége a munkások autentikus szervezeteire, amelyek tevékenységét 1958. december 20-án a „munkás-önkormányzati konferenciákról” szóló törvényerejű rendelettel jelentősen korlátozták. A törvény a munkásönkormányzatok alapvető tevékenységét szabályozta. Leszögezte, hogy a szakszervezetek az üzemi tanácsok útján részt vesznek a munkásönkormányzat munkájában, és egyúttal felügyelik a „helyes működését”, „koordinálják a tevékenységét”. Gomułka a szakszervezetek IV. kongresszusán (1958. április 14–19.) a szakszervezetek szerepét is kijelölte: „nemcsak irányítaniuk kell az üzemi tanácsokat, de vezető funkciót is kell gyakorolniuk, és pedagógus tevékenységet kell vállalniuk a munkástanácsok életében.”¹¹ Az elviekben a párttól független szakszervezetek azonban valójában a LEMP teljes befolyása alatt álltak. A párt célja egyértelműen az volt, hogy a munkástanácsokat semlegesítse, politikai és nemzetgazdasági szerepétől megfosssa. A munkástanács feladata ettől kezdve a munkásönkormányzat napi munkájának a megszervezése és a munkásönkormányzat konferenciáján hozott határozatok végrehajtásának biztosítása lett. A „valódi” irányítás a konferencia kezébe került, melyen részt vett a párt üzemi pártbizottsága, az üzemi tanács, a munkástanács, a műszaki tudományos egyesületek képviselői, a nőszövetség és az ifjúsági szervezetek küldöttei, de hivatalból jelen volt az üzem igazgatója is. A konferencia jogköre pedig arra terjedt ki, hogy a központilag – a Tervhivatal a párt legfelsőbb vezetésével szoros együttműködésben – kidolgozott tervutasításokkal összhangban „kidolgozza” a vállalat gazdasági tervét és azt jóváhagyja, felügyelje és ellenőrizzé az üzem gazdasági tevékenységét, és megállapítsa a vállalat alapvető fejlődési irányait.

A Munkáspárt célja kezdettől fogva a munkásság szervezeteinek a centralizálása volt. A LEMP létrejötte után azonnal, 1949-ben létrehozták a

⁹ Az eseményekről kiváló monográfia készült: MAKOWSKI, Edmund: *Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2006.

¹⁰ VOLOBUJEV, V. V.: Krizisz 1956 goda i zarozsgyenyije polityicseszkoj oppozicii v Polse. In: *Problemi szlavanovegyenija v trudah molodih ucsonih*. Moszkva, RAN, 2003, 122–144.

¹¹ БУКАТЫ, i. m. 1966, 45–46.

Szakszervezetek Szövetségét, amit a Szakszervezetek Központi Tanácsa irányított. A Központi Tanács határozta meg a munkástanácsok megválasztásának módját és azokat a célokat is, amelyeknek megfelelően a munkásönkormányzatok konferenciái döntenek ügyrendjüket illetően. E központosított szervezet 1970-ben már közel 10 milliós létszámmal a legnagyobb szakszervezeti szövetség volt Kelet-Európában. E szakszervezetek azonban már nem önszerveződéssel alulról, hanem felülről lefelé alakultak, és az államszocialista rendszer szerves részeként az ún. „transzmissziós szíj” szerepét töltötték be a párt és a munkásosztály között. Ezt a feladatát már 1945-ben, a Munkáspárt befolyása alatt lezajlott I. kongresszus határozata is megfogalmazta: „A szakszervezetek nemcsak arra szorítkoznak, hogy a dolgozók gazdasági érdekeit képviseljék és védelmezzék, hanem a politikai pártokkal együtt azon dolgozzanak, hogy átalakítsák a volt államformát a munkásosztály történelmi érdekeinek szellemében.”¹²

A valódi érdekképviseleteitől megfosztott munkásság viszonya a hatalomhoz az életszínvonal alakulásának függvényében változott. Nem lehet őket egyértelműen az ellenzék–hatalom viszonyrendszerben elhelyezni. Magatartásuk sokszor változott mind a párttal, mind a létrejövő ellenzéki értelmiségi csoportokkal szemben. Ugyanígy nem lehet egységesnek tekinteni a munkásosztályt még a válságos időszakok alatt sem. 1956 után, a Szolidaritás létrejöttéig nem volt példa arra, hogy az ország munkásságának döntő többsége egyszerre lépett volna fel a hatalommal szemben.

1970 decembere és 1971 márciusa között az előre be nem jelentett áremelések miatt robbant ki konfliktus. Sztrájkok és munkabeszüntetések kezdődtek az ország több városában. A legnagyobb tiltakozások a tenger melléki hajógyárakban, Gdańskban, Gdyniában és Szczecinben zajlottak le, melyekre a hatalom erőszakkal válaszolt. A 41 halálos áldozattal és több mint ezer sebesülten járó véres események rendkívüli mértékben aláásták a LEMP legitimációját.¹³ 3000 főt letartóztattak, Gomułkát pedig az SZKP jóváhagyásával leváltották, de a legfelsőbb vezetésben kevés változás történt. Az újonnan megválasztott első titkár, Edward Gierek nehéz örökséget vett át. A Szovjetunió ugyan 7 milliárd zloty azonnali segílyt nyújtott Lengyelországnak,¹⁴ de a tiltakozások nem enyhültek. Országos méreteket öltött a szolidaritás a meggyilkolt hajógyári munkásokkal. A gyárakban egyszerre követelték a bűnösök felelősségre vonását és az áremelések

¹² Uo. 28.

¹³ Az adatokkal kapcsolatban lásd: PACZKOWSKI, i. m. 1997, 259.; EISLER, Jerzy: *Zarys Dziejów politycznych Polski*. Warszawa, BGW, 1992, 114.; GIEREK, Edward: *Válogatott beszédek*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978, 12. Hivatalosan 45 halott és 1165 sebesült volt az áldozatok száma, de létezik olyan állítás is, hogy csak Szczecinben 147, összesen pedig 800 halottja volt az összecsapásoknak, vö.: ROSZKOWSKI, Wojciech: *Najnowsza historia Polski. Tom II: 1945–1980*. Warszawa, Świat Książki, 2003, 591.

¹⁴ Uo. 592.

visszavonását, valamint a fizetések felemelését.¹⁵ A legsúlyosabb helyzet Łódźban alakult ki 1971 februárjában. A többségében női munkásokból álló textilipari dolgozók tiltakozása már általános sztrájkkal fenyegetett. Decemberben még csak 25 esetben jegyezték fel kisebb munkabeszüntést a városban, február 12-én már 12 ezer, három nappal később pedig már 55 ezer munkás sztrájkolt. A Piotr Jaroszewicz miniszterelnök vezetésével a városba érkezett pártdelegáció drámai hangvételű, éjszakába nyúló „tárgyalásokat” folytatott a többségében nőkből álló kollektívákkal. Végül kézzelfogható eredmény született: a decemberi áremeléseket a kormány visszavonta.¹⁶

Az eseményeknek két súlyos következménye volt a hatalom számára. Egyfelől bebizonyította, hogy a pártvezetés képtelen megreformálni a rendszert, ezzel együtt növelte a rendszer áldozatainak számát is. Másfelől azt is megmutatta, hogy a munkások képesek elérni a céljaikat, képesek a hatalom döntéseit megváltoztatni.

Az illúziók világában

Az 1960-as évek végére kialakult gazdasági krízis, majd a válság következtében kirobbant társadalmi elégedetlenség okai az erőltetett gazdaságfejlesztési koncepció politikájában, az ebből következő aránytalanul magas beruházási hányadban, az anyagi termelői szféra (A szektor) előnyben részesítésében, illetve a nem anyagi termelői szféra, vagyis a mezőgazdaság (B szektor) hátrányos megkülönböztetésében, és az elavult irányítási rendszer fenntartásában keresendő. E szerint tehát a termelés struktúrája folyamatosan az „A szektor” javára tolódott el. 1970-ben a nemzeti jövedelem 66,3%-a származott az „A szektorból” és csupán 33,7% a „B”-ből. Az erőltetett iparfejlesztéssel szemben állt az elhanyagolt mezőgazdaság és az ebből adódó élelmiszerhiány. Az alacsony beruházási arány, illetve az alacsony felvásárlási árak következtében a parasztság nem volt érdekelt abban, hogy a piacra termeljen. Az extenzív jellegű iparosítás eredményeként folyamatosan nőtt a felhalmozás, ami főképpen a munkaerő növekedésből adódott, de a reálbérek is stagnáltak, a fogyasztási cikkek termelése pedig messze elmaradt a lakossági igényektől, így a fogyasztás mértéke sem tudott növekedni a vártnak megfelelően.¹⁷

Ennek ellenére változtatás nélkül a „szelektív és intenzív” fejlődés koncepciójának megfelelően dolgozták ki 1969-ben az új, 1971–1975 közötti

¹⁵ BALBUS, Tomasz–KAMIŃSKI, Łukasz: Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem. *Pamięć i Sprawiedliwość* (2002) nr 1., 143–160.

¹⁶ LESIAKOWSKI, Krzysztof: Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość* (2002) nr 1., 133–142.

¹⁷ BALOGH László: *A gazdaságpolitika, a gazdaságirányítás és a hatalmi struktúra fontosabb jellemzői Lengyelországban a hatvanas években*. Budapest, 1986, 16–17.

ötéves tervet. Lényege továbbra is az volt, hogy csak a gazdaság kiválasztott területeire investálták a költségvetési eszközöket a modern és stabil állam létrehozása céljával. Ez a bérek befagyasztásával, a termelékenység növelésével, a fogyasztás tudatos alacsony szinten tartásával és az infrastruktúra (közlekedés, építkezés) elhanyagolásával járt.¹⁸

Kérdés volt, hogy az 1970 decemberében bekövetkezett véres események után hatalorba került új vezetők le tudták-e vonni a megfelelő következtetéseket. A LEMP KB 1971 februárjában tartotta VIII. plénumát, melynek elsődleges feladata a helyzetértékelés, az okok feltárása és a további fejlődési út meghatározása volt. Edward Gierek, az újonnan megválasztott főtitkár beszédében hangsúlyozta, hogy „*a párt és a népi állam politikájának alapelve a társadalmi szükségletek egyre jobb kielégítése*”. Sajnos – értékelt a párt első embere – a korábbi vezetés nem helyezte kellő hangsúlyt a probléma megoldására, többek között a lakásépítés elmaradása is súlyos teherként öröklődött tovább. Viszont nem vonta kétségbe, hogy a Gomulka által vezetett erőltetett iparosítás komoly eredményekkel járt, sőt még kritizálta is, hogy a növekedés üteme elégtelen volt a beruházási költségekhez képest. Ennek legfőbb okát abban látta, hogy a központi gazdaságirányítás nem működött elég hatékonyan, vezetési hibák és a hosszú távú koncepció hiánya vezetett a válsághoz. A párt első titkára azonban a gazdaságirányítási és igazgatási módszerek megváltoztatásáról nem szólt. Előadásából úgy tűnik, hogy nem látta szükségesnek a strukturális átalakításokat. Egyszerre bírálta a revizionista gondolatokat és az ideológiai merevséget. Középen akart állni, és pragmatikus politikát folytatni. Ami azt is jelentette, hogy nagyobb hangsúlyt fog fektetni a párt arra, hogy kiegyensúlyozottabb legyen a termelés szerkezete, vagyis felismerték, hogy a fogyasztási cikkek termelése fontos a társadalmi stabilitás érdekében. A plénumon előadott beszédből az is kiderült – egy fél mondat erejéig –, hogy egyes iparágakat külföldi hitelek bevonásával igyekszik majd az ország vezetése fejleszteni.¹⁹ Gierek egyúttal meghirdette Lengyelország hosszú távú fejlődési stratégiáját, miszerint át kell térni „*a már megvalósult ipari forradalomról a tudományos-technikai forradalomra*”, ez a mélyreható változás fog munkát biztosítani a hetvenes években felnövő nemzedéknek, és ez fogja biztosítani az ország versenyképességét a világban.

Noha a december utáni személycserék nem voltak olyan mélyrehatóak, mint 1956 októberében, de a propagandában érezhető volt, hogy új hangot ütött meg a párt vezetése. A „*megújulás*” (odnowa) lett a fő szlogen. A LEMP VI. kongresszusát is ennek szellemében hívták össze 1971 decemberében. Előtérbe került a technokrata pragmatikus kormányzási stílus. A pártvezetés legitimitációja biztosítása érdekében is új forrásokat keresett.

¹⁸ GRALA T., Dariusz: *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu*. Warszawa, Trio, 2005, 27.

¹⁹ GIEREK, i. m. 1978, 13–16., 20.

Egyre nagyobb hangsúly helyeződött a patrióta, nacionalista szólamokra és a lengyel nemzeti büszkeség felerősítésére. E politika szimbolikus példája a második világháború alatt porig rombolt varsói királyi palota újjáépítésének megkezdése volt. Az új vezetés azt hangoztatta, hogy a szocializmus építésének „együtt kell járnia a tömegek anyagi és kulturális körülményei állandóan érezhető javulásával”.²⁰

Tehát a korábbi koncepcióval – a bérek befagyasztásával és a fogyasztás visszafogásával – leszámoltak. Ennek megfelelően 1972. június 8-án elfogadták az újrafogalmazott, 1971–1975-ös időszakra szóló ötéves tervet, ami a nemzeti jövedelem 40%-os, az ipari termelés 50,2%-os és a mezőgazdasági termelés 19-20%-os növekedésével számolt. Az újabb erőltetett iparosítás ideológiai alapját *Zdzisław Rurarz* közgazdász azzal magyarázta, hogy elég az NSZK vagy Japán példáját követni, és Lengyelország is hamarosan elérheti ezen országok életszínvonalát. Az importált új modern technológiák segítségével, a tervgazdasághoz illesztésével különösebb erőfeszítés nélkül sikeres – azaz exportképes – lesz a lengyel gazdaság, és ezzel együtt látványosan javulni fog az életszínvonal. Ebben egyszerre volt benne a kincstári optimizmus, a politikai vakság és az a tény, hogy nem számoltak a világgazdaság strukturális változásaival sem. 1971-ben *Jan Szydlak* vezetésével kormánybizottságot hoztak létre, melynek az új gazdasági koncepció kidolgozása volt a feladata. A bizottság összetétele már előre jelezte, hogy komoly változásokra nem kell számítani. A Szydlak-bizottság javasolta a döntéshozatali mechanizmusok decentralizációját és a tervutasításos rendszer lazítását, nagyobb önállóságot ígértek a vállalatoknak. A tervekből szinte semmi nem valósult meg. Az egyetlen megvalósított javaslat az ún. Nagy Gazdasági Szervezetek (WOG) létrehozása volt azzal a céllal, hogy egyes üzemek összevonásával ún. „szocialista konszerneket” hozzanak létre. 1973-ban 24, 1974-ben 61, 1975-ben már 110 WOG működött. Ezek adták az ipari termelés 67%-át.²¹

Elméletileg ezen egységek olyan ipari termelő és kooperáló szállító komplexumokat alkottak volna, melyek a kutatással, fejlesztéssel és a piaci komponensek beépítésével is foglalkoznak. A logikai alapja az volt, hogy az ilyen nagy méretű vállalatok képesek kihasználni a gazdasági előnyöket, illetve megbirkózni a technológiai változások problémáival a tervezéstől és a termelésen át az eladásig, az új termékek és folyamatok gondozásáig. Éppen ezért a WOG szabadabban működhetett a központi utasításoktól, mint a többi vállalat. Voltak bizonyos gazdasági paraméterek, de ezek keretein belül szabadon gazdálkodhattak. Felvehettek például hiteleket, és bevezethették a teljesítményalapú bérezést. Beépíthették az áraikba az import költségeit. A WOG egy része önfinanszírozó volt, bár

²⁰ GIEREK, i. m. 1978, 52.

²¹ GRALA, i. m. 2005, 28–29.; JEZIERSKI, Andrzej–LESZCZYŃSKA, Cecylia: *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa, Business & Economics, 2003, 504.

beruházásai a központi tervtől és a banki hitelektől függtek. A flexibilis árak, a profit megjelenése, valamint a piaci orientáció a piaci szocializmus irányába mutatott. A reform azonban nem érintette a döntéshozás minden szintjét, részleges volt és relatíve késői.²²

1973 októberében összehívták a LEMP I. pártkonferenciáját, ahol a kezdeti optimizmus még magasabbra csapott. Az eltelt három év valóban váratlanul jó eredményeket hozott. Gierek hangsúlyozta az elért sikereket, és még magasabbra tette a mércét. Számos tervszámot megemeltek, úgymint a nemzeti jövedelem növekedését, a lakásépítés számait, a fogyasztási alap növelését és a reálbérek emelését is. Majd deklarálta, hogy „Lengyelország szocialista fejlődésének felső szakaszának az elején állunk.”²³

A pártkonferencia nem szólt a 1973-as arab–izraeli háború nyomán kialakult energiaválságról, az ebből adódó problémákról, de arról sem, hogy mennyire energiaigényes az az ipar, melyet Lengyelország éppen fejleszt. A lengyel vezetés pozitívan értékelte a világgazdasági átalakulást, negatív következményeivel nem számolt. A nyugat-európai országok pedig a válság leküzdése érdekében közeledtek Kelet-Európa felé. Szívesen adtak hiteleket a szocialista államoknak, hogy azok fizetőképesek legyenek a nyugati termékekre. Lengyelország pedig élt is az olcsó hitelek adta lehetőséggel: egyre inkább azokra támaszkodva tudták finanszírozni a szükséges nyersanyag- és élelmiszer-, illetve takarmányimportot.

A kelet–nyugati enyhülést már korábban megalapozták az 1970 augusztusában a Szovjetunió és az NSZK, majd decemberben a Lengyelország és az NSZK közötti szerződésekkel. Ezzel Lengyelország nyugati határait végre a nyugatnémet állam is elismerte. A keleti blokk meghirdette a helsinki folyamatot, melynek eredményeként 1975 nyarán 35 állam aláírta a helsinki záróokmányt. E dokumentum garantálta a szocialista államoknak a modern technológiák importját.

A Nyugat-Európát elérő recesszió és a növekvő infláció azonban nem kerülhette el a KGST-országokat sem. Az importárúk árait előbb-utóbb be kellett építeni a hazai termékek áraiba is; vagyis azok az importberendezéseken gyártott termékek, melyeket a KGST belső piacán értékesítettek szintén drágábbak lettek, viszont nem kaptak érte konvertibilis valutát. Így már rövid távon feszültség keletkezett az importszükséglet és a fizetőképesség között, mely végleg adósságspirálba taszította az országot. De szükségszerű volt, hogy az energiaárak növekedése is elérje a szocialista országokat. A KGST-n belül még 1958-ban, az ún. „bukaresti árelv” bevezetésével megszüntették az addig fix árakat, és ezután 5 évenként a világpiaci átlagárákhoz igazították azokat. 1974-ben éppen az olajárrobbanás

²² *Background to Crisis: Policy and Politics on Gierek's Poland.* (Eds.: SIMON, Maurice D.–KANET, Roger E.) Colorado, Westview Press, 1981, 307–312.

²³ *I. Krajowa Konferencja PZPR 22–23 października 1973 r. Podstawowe dokumenty i materiały.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1973, 17–25.

hatásai azonnali érzékelésének elkerülése okán életbe léptették az ún. „csúszó árbázist”, mely szerint minden évben módosították az árakat az előző 5 év átlagához. Így néhány év késéssel, de mégiscsak elérte a KGST-t és benne Lengyelországot is a magas olajár, mely jelentősen megdrágította a termelést. 1976 és 1983 között a KGST-piacon a kőolaj ára megnégyszereződött.

A hetvenes években a világpiacon a transznacionális vállalatok váltak meghatározóvá, melyeknek a termelés extenzív kiterjesztése volt a céljuk. A recesszió miatt versenyképességük éppen külföldi leányvállalataik sikerességén múlt. 1970 és 1980 között a működőtőke-kivitel 12 milliárd dollárról 47 milliárdra bővült. A csökkenő profit miatt éleződött a verseny, a tőke az alacsony bérköltségű országokba „menekült”. Nyugaton felgyorsult a piacok liberalizációja és deregulációja, mindez az informatikai fejlődéssel együtt lehetővé tette, hogy a fejlett országok fölös tőkéi újabb lehetőségekre leljenek. A nyugati fejlett kapitalista államok tehát az 1973 utáni gazdasági válságot mindenekelőtt a világgazdaság tőkepiaci globalizációja segítségével „élték túl”.²⁴ A kapitalista országok tehát saját túlélésük reményében eladósították a szocialista államokat, köztük Lengyelországot. A lengyel vezetők azonban – az alacsony kamatok és a visszafizetést tekintve – túlságosan optimistán álltak a hitelfelvétel kérdéséhez. Nem vettek tudomást az eladósodás veszélyeiről, sőt úgy ítélték meg, hogy ez egy soha vissza nem térő alkalom a lengyel gazdaság mozgásba hozására. Pedig a külső eladósodás negatív következményei nem szorulnak különösebb magyarázatra. Ha magasabb az adósság, az több kamatfizetéssel jár, emiatt növekszik a deficit. Ha az ország nagyobb hitelkockázattal rendelkezik, és rosszabb adósi besorolásba kerül, akkor magasabb kamatok mellett rövid lejáratú hiteleket kap. Mindezek miatt az infláció is magasabb kell hogy legyen, a devizaárfolyam pedig ingatagabbá válik. Mindez hamarosan Lengyelországban is bekövetkezett. A súlyos eladósodottság nagyobb terhet (adósságszolgálatot) rakott a nemzetgazdaság vállára (ezzel csökkentek a beruházásokra fordítható források is, mérséklődött az exportra termelés), és az egyre növekvő adósságteher befolyásolta, illetve kényszerpályára terelte az ország egész gazdaságfejlődését és gazdaságpolitikáját.

A növekvő adósság mellett súlyos teherként nehezedett a gazdaságra a hetvenes években a háború utáni népességrobbanás következménye is.

²⁴ ARTNER Annamária: Az ipari-technikai fejlődés tendenciái és Magyarország. *Eszmélet*, 11. évf. (1999) 44. sz., 100–118.; vö.: A „felesleges likvid tőkék nemzetközi mozgásával, a fejlődő és közepesen fejlett, köztük az akkori szocialista országoknak a történelemben példátlan, negatív kamatokkal megédesített eladósításával, az árfolyamkülönbségek, a vásárlóerő-paritástól eltérített valutaárfolyamok, állampapír-hozamok, tőzsdei műveletek segítségével a legnagyobb befektetőknek továbbra is jövedelmet biztosítottak. Azoknak a tőkéknek, amelyek zárt nemzetgazdasági keretek között elértéktelenedtek volna.” Lásd: FARKAS Péter: A tőkés világgazdaság jelenlegi válságáról. *Eszmélet*, 11. évf. (1999) 44. sz., 84–99.

A háborút követő másfél évtizedben egész Európához képest kiemelkedően magas – 15–19,5 ezrelék – volt a lengyelországi természetes szaporulat aránya. 1946 és 1960 között 5 millió 846 ezerrel nőtt a lakosság száma.

E korosztály éppen a hetvenes években vált felnőtté, vagyis évente 3-400 ezer új munkaképes korú fiatal lépett be a gazdaságba, így az évtized során összesen 2,887 millió fővel bővült a munkaerőforrás az országban.²⁵ Nehezítette a helyzetet, hogy szinte kizárólag a városlakók száma növekedett, mely 1970-re megduplázódott, ami közel hétmillió új embert jelentett. A hetvenes évtized során ráadásul – az erőltetett iparosítás és a mezőgazdasági fejlesztések elmaradása miatt – folytatódott az iparba áramlás a kisparaszti gazdaságokból, számuk 1,1 millió főtt ki.²⁶ Így a várossal szemben a falusi lakosság száma csökkenést mutatott. De az igények ellenére, az iparban foglalkoztatottak száma csupán 792 ezer fővel gyarapodott 1970–1980 között.²⁷

Ezzel együtt komoly probléma keletkezett a lakásépítések számának elmaradása, illetve lassú növekedése,²⁸ valamint a munkahelyteremtés terén. Végül, de nem utolsósorban a mezőgazdaság elsorvadása, a paraszti munkával foglalkozók elöregedése a mezőgazdasági termelés visszaesésével járt. Mindez a vezetést arra ösztönözte, hogy gyorsított ütemben hajtsa végre a növekedést eredményező terveket. A beruházásokat elsősorban arra kellett összpontosítaniuk, hogy e problémákat mérsékelni tudják, miközben – a megnövekedett munkaerő mellett – továbbra is fenn akarták tartani a teljes foglalkoztatottságot, és ki akarták elégíteni a megnövekedett társadalmi szükségleteket és igényeket.

Mindazonáltal 1975 decemberében a LEMP VII. kongresszusa a válságjelenségek ellenére, ha lehet még optimistább volt, mint a korábbi összejövetelek. A résztvevők megállapították, hogy az elmúlt 5 év politikája minden tekintetben helyes volt, és a korábbi irány folytatását tűzték ki célul. Az új ötéves terv (1976–1980) szerint a nemzeti jövedelmet 40-42%-

²⁵ 1980-ban az aktív kereső korban lévők száma 21,211 millió fő volt. Vö.: *Polska Polska. 40 lat PRL 1946–1983*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 1984, 3.; *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981, 9–11.

²⁶ Uo. 9–11. A természetes szaporulat még a hetvenes évek folyamán is átlag feletti (8,5–10,7 ezrelék) volt Lengyelországban.

²⁷ *Polska. 40 lat PRL 1946–1983...* i. m. 1984, 43. A nem állami szektorban egy évtized alatt csupán 68 ezer fővel bővült az iparban foglalkoztatottak száma. A hivatalos statisztika szerint a fennmaradó közel 2 millió új munkaerő az iparon kívül, de az állami szektorban helyezkedett el.

²⁸ 1980-ban új lakásra 10 évet kellett várni, de az ország egyes területein ez 15 év is lehetett. Kb. 1 millió fiatal házas lakásszükségeit nem tudták kielégíteni. Ráadásul ez a terület volt a megelőző évek egyik leglátványosabb programja a propagandában. Lásd: RAKOWSKI, Mieczysław F.: *A Köztársaság a nyolcvanas évek küszöbén. A válság forrásai*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék, 1984, 34–35. (Eredetileg megjelent 1981-ben lengyel nyelven.)

kal (!) kell növelni, az ipari termelés értéke pedig mintegy 48-50%-kal fog emelkedni.²⁹

A propaganda által sikeresnek mondott évek után a valóság mégis mást mutatott. 1976-ban kiderült, hogy az új vezetés sem képes más megoldásokra, mint az előző. A Gierek-rendszernek nem volt már pénzügyi tartaléka, így a válságot nem tudta átmenetileg sem kezelni. A munkások körében 1971 januárjában megszerzett bizalmat pedig hamarosan eljátszotta ez a vezetés is. Az előre be nem jelentett áremelések miatt 1976 júniusában sztrájkolni kezdtek Radom, Ursus és Płock városainak munkásai. A munkások joggal érezték úgy, hogy ismét becsapta őket a hatalom. A tervek a propaganda állítása szerint teljesültek, a lakosság mégis azt tapasztalta, hogy az ígéretekől nem valósult meg semmi. A rohamrendőrség (ZOMO)³⁰ bevetésével brutálisan szétverték a tiltakozókat, de az áremeléseket most is vissza kellett vonni. Giereket nem sokkal később Brezsnyev keményen megdorgálta. Figyelmeztette a nyugati eladósodás veszélyeire, és „megtiltotta” az újabb áremelések bevezetését. Ezúttal azonban az események aktivizálták az ellenzéki értelmiséget is. Hamarosan megalakult a Munkásvédő Bizottság (KOR), amely jogi és anyagi segítségben részesítette az elbocsátott és a hatóságok által letartóztatott, megvert, meghurcolt munkásokat és családtagjaikat. A párt legitimitációja hajszálvékonyra zsugorodott, egyre kevesebben bíztak a vezetésben. 1976 után ráadásul már sem az extenzív gazdaságpolitikával, sem a hitelek felvételével nem tudták többé az egyensúlyt megteremteni. A propaganda által harsogott „élet-színvonal-politika” megbukott.

Illúziók nélkül

A tervszámokkal szemben a hetvenes évek közepétől a nemzeti jövedelem növekedése egyenletesen csökkent. Míg 1970–1975 között a lengyel gazdaság átlagosan évi 9%-os növekedést produkált, 1976-ban már csak 6,8%, 1977-ben 5%, 1978-ban 3% volt a növekedési ráta. A lassuló növekedés 1979-ben valódi csökkenéssé változott (–2,3%), majd 1980-ban felgyorsult (–5,4%). Ez példa nélküli volt a háború utáni Lengyelországban, sőt egész Kelet-Európában is (Csehszlovákiában egyszer, 1963-ban volt negatív előjelű a nemzeti jövedelem). A nemzeti jövedelem egy év alatt az 1974–1975-ös szintre esett vissza, sőt e tendencia a következő években is folytatódott.

²⁹ *A Lengyel Egyesült Munkáspárt VII. kongresszusa. 1975. december 8–13.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 15.

³⁰ A ZOMO-t, vagyis a Rendőrség Gépesített Tartalékegységeit 1956-ban a poznańi felkelés után hozták létre. A katonai elveken működő szervezetet felhasználták a sztrájkok és a demonstrációk leverésére. Általában BTR–60-as páncélozott járművekkel, gázfegyverrel és vízágyúkkal szerelték fel őket. A nyolcvanas években kb. 12 ezer funkcionáriusa volt.

A valóság tehát élesen szemben állt az 1976–1980-as ötéves terv számaival, melyek átlagosan évi 7,3%-os növekedéssel számoltak.³¹

A látványos csökkenéshez hozzájárult a mezőgazdaság hozamának esése, valamint a kedvezőtlen időjárási viszonyok, különösen 1975–1976-ban és 1979-ben.³² A mezőgazdaság mellett az ipari termelés növekedése is lassulni kezdett. 1979-ben már csak 1,9%-os volt a növekedés, majd 1980 első felében már –1,2%. Ezzel szemben hirtelen megnőtt a felhalmozás aránya a nemzeti jövedelmen belül.³³

Tovább nőtt a kereskedelmi deficit és az államadósság, főleg a nyugati államokkal szemben. A nyugati államokkal folytatott külkereskedelem mérlegét éppen a felgyorsult beruházási tevékenység terhelte meg, mivel a beépített és a beépítésre váró gépek 30-40%-a ezekből az országokból származott. Az ipari termelés importigényével nem tudott lépést tartani az ipar exportképessége, illetve konvertibilisdeviza-kitermelő képessége. Éppen ezért további hitelek felvételével próbált meg tőkéhez jutni az ország vezetése. 1971-ben a nettó külső adósság 1,2 milliárd dollár volt, de a központi bank becsült tartalékai ekkor még elérték az 1 milliárd dollárt. Ezzel szemben 1979-re az adósság 20,5 milliárd dollárra emelkedett, nem számítva bele a rövid lejáratú kölcsönöket. 1980-ban a külső államadósság elérte a 23 milliárd dollárt, melyhez 2 milliárd dollár rövid lejáratú hitel is kapcsolódott. Emellett Lengyelországnak 2 milliárd dollár tartozása volt a Szovjetunió és a kelet-európai országok felé is. Az exportbevételek egyre nagyobb hányadát kellett az adósságszolgálat törlesztésére fordítani. Ezzel a lengyel gazdaság belekerült abba az ördögi körbe, hogy a pénzhiány miatt csökkenteni kellett az importot, az importra pedig éppen az exportképes új beruházások tartottak igényt. Ezzel csökkentek az exportlehetőségek, az adósság egyre nőtt. Lengyelország pedig egyre nehezebben fizette vissza tartozásait. Jelentős problémát jelentett az infláció növekedése is. Az 1970 után visszavont áremelések után 1976-ig a termelési költségek emelkedése ellenére nem volt jelentős áremelés, ami maga után vonta az óriási és egyre növekvő állami szubvenciót: ez 1971-ben 19 milliárd zloty, 1980-ban már 166 milliárd zloty volt. Tartóssá vált a fogyasztási cikkek hiánya. A lakossági megtakarítások és a kereslet növekedésével nem tudott lépést tartani a fogyasztási cikkek kínálata. A zloty egyre inkább elértéktelenedett, virágzott a fekete piac, ahol külföldi valutával fizettek. 1979 márciusában a Belkereskedelmi Minisztérium szerint 280 termék volt

³¹ *Crisis in the East European Economy*. (Ed.: DREWNOWSKI, Jan) New York, St. Martin's Press, 1982, 19.; GRALA, i. m. 2005, 34.; *Polska. 40 lat PRL 1946–1983...* i. m. 1984, XVII. Ha az 1977-es év nemzeti jövedelmét vesszük 100 egységnek, akkor az 1978-ban 103, 1979-ben 97,7, 1980-ban 94, 1981-ben 88 egységnyi volt.

³² Az 1978–1979-es kemény tél rávilágított a rendszer hibáira. 1979 januárjában az ipar 50%-a nem dolgozott, a vasutat szinte teljesen lefoglalta a szénfuvarozás. Lásd: RAKOWSKI, i. m. 1984, 40.

³³ *Crisis in the East European Economy...* i. m. 1982, 19–21.

hiánylistán, a következő év folyamán ez a sor még bővült. A hiány következtében csökkent a pénzügyi ösztönzés hatékonysága, nőtt a válogatás nélküli felvásárlás, a még kapható cikkek pocskolása és szakszerűtlen elosztása. Mindezt tovább fokozta a hiányt és a feketegazdaság növekedését, ahol jóval magasabb áron lehetett megszerezni a termékeket kapcsolatokon keresztül, korrupcióval. Ezt az ún. második gazdaságot azonban kényszerből tolerálta a hatalom, mert enyhítette a rá nehezedő gazdasági terheket. Az áruhiány még számos kárt okozott a nemzetgazdaságnak. Csökkentette a fogyasztást, mely kihatott a termelésre. Rontotta a tervezés és a végrehajtás hatékonyságát, megkezdődtek a végeláthatatlan alkudozások a központ és a vállalatok között. De nem hagyható figyelmen kívül a lengyel ipar energiaigényessége sem. Bár Lengyelország ásványi anyagokban a KGST-országok közül a Szovjetunió után a második leggazdagabb ország volt, az ipari termelés fajlagos energiaigénye kétszer nagyobb volt a nyugati fejlett országok átlagánál. A hetvenes évek végére kieleződött az ellentét az országban megtermelt villamosenergia-mennyiség és az ipar villamosenergia-igénye között. A lengyel gépgyártás és a fémfeldolgozó ipar 20-30%-kal több energiára tartott igényt a KGST-átlagnál. Mindemellett a nagy ipari beruházások miatt bekövetkezett növekedés nem biztosította a mezőgazdasági iparcikkek iránti igények kielégítését. Becslések szerint az ipari termelés csupán 5%-át hasznosították a mezőgazdaságban. A KGST hivatalos statisztikai kimutatása szerint a hetvenes évek végére Lengyelország a nemzeti jövedelem tekintetében a középmezőnybe tartozott, az egy főre jutó mezőgazdasági termelés mutatója szerint pedig az utolsó helyen állt. Az egy lakosra jutó beruházás alapján az európai KGST-országok között szintén az utolsó helyet foglalta el, ám a lakosság egy főre jutó személyes fogyasztását figyelembe véve a középmezőnyt erősítette. A munkatermelékenység színvonalát tekintve pedig szintén közepes teljesítményt nyújtott.³⁴

A gazdasági problémák, a lakossági szükségletek és a piaci kínálat között lévő égbekiáltó ellentmondások, a termelés dezorganizálódása természetesen kihatott a társadalom hangulatára is. Érzékelték ezt a pártvezetés józanabb része is, mely szembe tudott nézni azzal, hogy a párt VIII. kongresszusán (1980. február) elhangzott öndicsőítő sikerpropaganda és a valóság között óriási a különbség. Mieczysław Rakowski szerint „a lengyel társadalomban a kifáradás, az apátia, az elkeseredés és a demoralizálódás félreérthetetlen szimptomái jelentkeztek. [...] senki sem állíthatja, legyen akár csak nagyon korlátozott kapcsolata is a társadalommal, hogy elégedett azokkal a körülményekkel, melyek között él. Eluralkodott a »sorban álló hangulat« [...] Bekövetkezhet egy olyan pillanat, amikor a társadalom, illetőleg annak bizonyos rétegei erőszakos módon kérdőjelezi meg vezetési képességünket az ország fejlődési irányainak felvázolásában. Az ese-

³⁴ *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980...* i. m. 1981, 16–24.

mények ilyen alakulása tragikus következményekkel járhat. Lengyelország nem engedhet meg magának egy olyan újabb robbanást, mint az 1956-os poznańi események, vagy az 1970-ben a Tengermelléken történtek. Radom és Ursus megismétlődése is katasztrófa lenne.”³⁵

Rakowski, a későbbi miniszterelnök-helyettes 1980-ban még csupán Szejm-képviselőként és a *Polityka* című hetilap főszerkesztőjeként fogalmazta meg a rendszer problémáival kapcsolatos észrevételeit. Elengedhetetlennek tartotta a változásokat: „Ma már nem elegendő a központilag meghatározott mutatók számának csökkentése, a rendeletek és utasítások korlátozása, a nagy gazdasági körzetek visszaállítása, a harmonikus fejlesztés alapelveinek szem előtt tartása stb. [...] Ma már szükségszerűvé vált, hogy a hatalmi struktúrák felsőbb szintjéhez is eljussunk.”³⁶ Rakowski – aki a helyzet súlyosságával tisztában volt, később pedig reformpártinak tartották – elemzésének fő hiányossága, hogy miközben vég nélkül ostromozza a „túlzottan centralizált rendszert”, sürgeti a decentralizációt, indítványozza a felelősség megosztását a központ és a vállalatok között, egy szót sem veszteget a valódi, önigazgató munkásönkormányzatok létrehozására, nem említi a már létező (illegális) független szakszervezeteket, mint a gazdaságirányítás lehetséges szereplőit. Az 1960-as évek csehszlovák mintáját állítja példaként, azaz a gazdasági ösztönzők bevezetése és bizonyos jogkörök decentralizálása által kívánja megoldani a problémákat. Nincs adekvát válasza az 1970-es évek végére kialakult lengyel helyzetre. Már itt érdemes megjegyezni, hogy egy meglehetősen felületes szovjet politikai bizottsági elemzés Rakowskit mint a jugoszláv modell képviselőjét említi. Ezzel szemben a valóság az, hogy Rakowski nem gondolkodott a munkásönigazgatás jugoszláv modelljének lengyelországi átültetésében. Közelebb állt a csehszlovák Ota Šik egykori koncepciójához, vagyis a gazdasági ösztönzők bevezetésének gondolatát melegítette fel,³⁷ ami hosszú távon a gazdasági liberalizáció felé nyitást jelentette volna. Még csak nem is a kiváló lengyel közgazdász, Włodzimierz Brus által leírt modellben, a piac és terv egyidejű működésében gondolkodott. A „*piaci mechanizmusok*” vagy a „*keresletre való termelés*” kifejezések nem is szerepelnek Rakowski művében. Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert világosan mutatja – még a válság kirobbanása előtt –, hogy a párt későbbi reformszárnyának egyik prominense sem rendelkezett olyan elképzeléssel, mely valós választ adhatott volna a felmerülő kérdésekre, sőt az általa képviselt koncepció élesen eltért a társadalmi ellenzék képviselőitől.

³⁵ RAKOWSKI, i. m. 1984, 7–12.

³⁶ Uo. 60.

³⁷ Uo. 64.

AZ AGRÁRPOLITIKA ÉS A FALUSI ÖNSZERVEZŐDÉSEK

„A mezőgazdasági kultúra a gazdasági tevékenység elsődleges területe, s az emberi munka közvetítésével nélkülözhetetlen tényezője a termelésnek.”

II. János Pál pápa

Az ötvenes évek erőltetett iparosítását Lengyelországban is megszenvedte a mezőgazdaság. Noha nem kerül sor – a harmincas évek szovjet mintájára – a „kuláktalanításra”, de erőltették a kollektivizálást, és különösen nagy nyomás nehezedett a parasztságra a kényszerbeszolgáltatásokkal. A fejlesztések terén rendkívüli diszkrimináció érte a magángazdaságokat, 1955-ben a mezőgazdaságra fordított beruházási alapok 72%-át az ún. „társadalmisított szektor” (állami gazdaságok és a szövetkezetek) kapta. A falu elsorvadásának jeleként hatalmas méreteket öltött az elvándorlás: 1951 és 1955 között 1,9 millió fő költözött városokba. Gomułka visszatérése a hatalomba e téren is változást hozott. 1956-ban a termelőszövetkezetek többsége feloszlott. A szövetkezeti földek területe 1,9 millió hektárról 260 ezer hektárra csökkent, és e tendencia később is folytatódott. 1957-re mintegy 1500, a korábbi mennyiség 15%-a, 1964-re pedig már csak 1200 szövetkezet maradt. Az egyéni gazdaságok részesedése az összes mezőgazdasági területből 77%-ról (1955) 87%-ra (1957) növekedett. Egyidejűleg a paraszti gazdaságok részesedése a mezőgazdasági termelésben 82%-ról 89%-ra nőtt. A szövetkezetek felbomlása után javult a mezőgazdasági helyzet, hiszen azok kevésbé termelékenyek és deficitesek voltak. E változásnak köszönhetően a mezőgazdasági termelés 1955–1957 között 15%-kal növekedett. A parasztnak nem kellett többé tartaniuk a kollektivizálástól, több hitelt kaptak, lazítottak az adópréson, és több mezőgazdasági gépet és eszközt gyártottak. 1956–1958-ban nagyobb volt a mezőgazdaság növekedése, mint a 6 éves terv egész időszaka alatt.¹

¹ Paczkowski, i. m. 1997, 157–158., 209.; Roszkowski, Wojciech: *Historia Polski 1914–2001*. Warszawa, PWN, 2003, 250.

Ugyanakkor a párt mezőgazdasági politikája nem volt konzekvens. A LEMP KB és az Egyesült Néppárt (ZSL)² Vezető Bizottsága által meghatározott irányvonalak 1957 januárjában megerősítették a téesz önkéntes elvét, de a távolodás az októberi elvektől és a Kreml nyomása eredményeként az új irányvonal nem vált tartóssá. Gomułka már 1957 júniusában a szövetkezeti gondolat támogatására szólította fel a parasztokat. A létező szövetkezeteket a hitelek törlesztése segítségével tartották fent, vagyis a kincstár bújtatót dotációjával. 1958-tól a pártvezetők megnyilatkozásaiban egyre gyakrabban visszatért a kollektivizáció gondolata. Az önkéntesség elvét aláhúzták ugyan a LEMP III. kongresszusán is, de a gyakorlatban az adminisztratív nyomás, az adók és a rendőrségi zaklatás rossz hangulatot teremtettek a parasztok körében. 1960-ban az egyéni parasztok a családtagjaikkal együtt nagyjából 12 millió főt számláltak. 13%-uk két hektárnál kisebb földön gazdálkodott, vagy munkás-paraszt volt, aki részben az iparban, részben saját műhelyében dolgozott. Ez annak volt köszönhető, hogy folyamatosan nehezítették a föld adásvételét, és ezzel fokozták az elaprózódást. Míg 1950-ben a területek 26%-a volt 2 hektárnál kisebb, 1968-ban már majdnem 38%-a. A hatvanas évek elejétől a kollektivizáció újra fő céljá vált. 1962-ben a LEMP vezetésének azt a döntését ugyan nem merték nyilvánosságra hozni, amely előírta a mezőgazdaság teljes kollektivizálását 1980-ig, de az egyéni gazdák fokozott ellehetetlenítésével mégis ezt a politikát folytatták. Az egyéni parasztok viselték a költségek jelentős részét, a dologi kötelezettségek körét folyamatosan szélesítették, e téren 1968-ra már elérték az 1952-es szintet. Az adók és más elvonási terhek állandóan növekedtek, teljesen függetlenül a termelésnövekedéstől. E politika jellemzője volt az átgondolatlan árösztönzés alkalmazása is. Például az 1959-es rossz termés után a kormány a krumpli piaci eladásának növelésére ösztönözte a parasztokat, és felemelte a felvásárlási árat. A krumpli-eladás mértéke valóban nőtt, de ezzel csökkent a sertések etetésére szánt mennyiség, majd ebből adódóan a húseladás. 1960-ban a „társadalmasított szektor” az összes termőföld kb. 13%-a felett rendelkezett, ugyanakkor a pénzügyi alapok 61%-át kapták meg (1968-ban már 75%-át) a költségvetésből, hatékonyságuk ennek ellenére is a jóval elmaradt a privát szektorénál. Annak ellenére, hogy a termelés 1959–1964 között 12%-kal növekedett, a négy gabonafajta termése 5,5%-kal csökkent.³

A Gierék által erőltetett új iparosítási hullám vesztese ismét a mezőgazdaság lett. Mivel minden erőforrást a nehéziparra összpontosítottak, csökkent a falunak szánt ipari termékek (építőanyag, műtrágya) mennyisége. Lassult a gabonatermelés növekedési üteme, így az ellátást importból

² Egyesült Néppárt (ZSL). 1949. november 27-én alakult a Stanisław Mikołajczyk által vezetett Lengyel Néppárt (PSL) szétverése után megmaradt kommunistabarát szárny és a Néppárt (SL) baloldalának egyesülésével. A LEMP szatellitpártjaként minden választáson a Nemzeti Egységfront listájáról meghatározott mandátumot kapott.

³ Roszkowski: *Historia Polski...* i. m. 2003, 250–251., 260.; Paczkowski, i. m. 1997, 215.

kellett fedezni, az import finanszírozása pedig újabb hitelfelvétellel járt. A lakossági elégedetlenségtől félve még 1972 után is szinten tartották az alapvető fogyasztási cikkek árait, vagyis növelték az állami szubvenciót. A nem fogyasztási termékek szférájába juttatott egyre nagyobb pénztömeg miatt eltűntek az áruk a boltokból, ezért a „csendes áremeléshez” folyamodtak. Megváltoztatták az árukészletet, és bevezették a „kereskedelmi árakat”. A reform gyakorlatilag sem az árrendszeren, sem a központi tervezés jellegén nem változtatott. Végeredményben nem hozott változást a termelés hatékonyságában sem. Mindenesetre az 1970. decemberi események után átmenetileg javult a közellátás, Lengyelország ötször több húst, kétszer több személyautót és motorkerékpárt vásárolt, mint korábban. Csökkent a sorban állás átlagos napi ideje is: 1970-ben még napi 94 percet, egy évvel később már „csak” napi 73 percet töltött egy család sorban állással.⁴

A mezőgazdaságban tett engedmények közé tartozott, hogy az egyéni gazdálkodókat is bevonták az ingyenes orvosi ellátás körébe, illetve felemelték az állatállomány, a vágómarha és a tej felvásárlási árát. A legfontosabb mindazonáltal a kötelező beszolgáltatás 1972-es eltörlése volt. Nem voltak érdekeltek azonban sem a gabonaárak, sem a begyűjtésük növelésében, így a növénytermesztés növekedése továbbra is az állattenyésztés mögött maradt. A gyorsan növekvő állatállomány viszont megkövetelte a takarmányimport növelését. Mindez katasztrófához vezetett – az állattenyésztés fejlesztését hitelekkel kellett finanszírozni. A hatalom alábecsülte a takarmányimport költségeit és az egyéni tenyésztők romló kifizetődését, valamint az állatállomány csökkenő tendenciáját. Mindez rövid távon pozitív eredményekkel járt. Az egész ötéves terv alatt a növénytermesztés nem egészen 12%-kal nőtt, ugyanakkor az állattenyésztés majdnem 30%-kal. A pártvezetés a sikerekkel akarta népszerűsíteni a kollektivizálás gondolatát. A mezőgazdasági miniszter megtiltotta az Állami Földalap földjei parasztnak történő eladását. Kidolgozták az előírásokat az egyéni gazdaságok földjeinek átadásáról az államnak cserébe. Azt hangoztatták, hogy nem lehet tolerálni az idős és örökösöktől megfosztott parasztnak gazdaságainak állítólag alacsony termelékenységét. Eközben a valóság az volt, hogy 1975-ben az egy alkalmazottra jutó termelékenység közel két és félszer magasabb volt az egyéni gazdaságokban, mint az állami gazdaságokban (PGR) és egyötödével nagyobb volt, mint a termelőszövetkezetekben. Annak ellenére, hogy a technikai felszereltség értéke a privát szektorban 34 ezer zloty/ha, a PGR-ben 75 ezer zloty/ha, a téészekben pedig 124 ezer zloty/ha volt. A magasabb fizetések, összefüggésben az ipari beruházások ugrásszerű növekedésével, növelték a hús iránti keresletet, amelynek a termelési költségei, tekintettel a takarmány importárának növekedésére, rendkívül megnövekedtek. A hatalom – félve a munkások reakciójától – támogatta a tenyésztést, és nem emelte a hús

⁴ SASANKA, Paweł: *Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencja*. Warszawa, IPN, 2006, 37.

kereskedelmi árát. Ez volt a növekvő gazdasági problémák egyik fő oka. 1974-ben, Lengyelország történetében először az élelmiszerimport magasabb volt az exportnál.⁵

A mezőgazdasági termelés növekedési üteme 1975-től csökkenni kezdett. Ennek ellenére a pártvezetés nem tett le a mezőgazdaság kollektivizálásáról. 1973-tól kezdődően újabb támadást indítottak az egyéni gazdálkodók ellen, miközben ők adták a termelés 80%-át. 1971–1974 között a beruházási eszközök csupán 35%-át kapták az egyéni parasztok. A föld „társadalmosítását”, vagyis bújtatott államosítását jelentették az 1974. májusi, illetve az 1977. októberi, az egyéni gazdálkodók nyugdíjellátásáról szóló törvények, amelyek lehetővé tették, hogy az egyéni gazdák földjeik állami tulajdonba adásáért cserébe nyugdíjat kapjanak.⁶ A politikailag és gazdaságilag diszkriminált falu előregedett, számos gazdaságban hiányoztak az örökösök. A párt törekvései kevés sikerrel jártak: míg 1970-ben a termőföldek 75,1%-a, 1977-re még mindig 68,6%-a volt magánkézben.

A falu diszkriminálása következtében előállt ellátási és pénzügyi krízis kezelése érdekében, 1976. június 24-én Piotr Jaroszewicz miniszterelnök bejelentette az élelmiszerárak emelését. A hús és a felvágottak ára átlagosan 69%-kal, a cukor ára majdnem 100%-kal emelkedett. Az ígért fizetésekiegészítések nem kompenzálták volna az áremelések által várt életszínvonalcsökkenést. A munkástiltakozások hatására az áremeléseket másnap visszavonták. Később a húzáremelésre gondolni sem mertek, a fogyasztás korlátozására tett intézkedések – mint az 1976 augusztusában bevezetett cukorjegy – hatástalannak bizonyultak.

A hetvenes évek második fele a mezőgazdaság összeomlását hozta. 1976–1980 között a mezőgazdasági össztermelés 8%-kal csökkent, ez az arány egy lakosra átszámítva még nagyobb volt. Az össznövénytermesztés 16%-kal csökkent, az állattenyésztés ugyan 2%-kal nőtt, de a takarmánydeficit jelentősen rontotta a mutatókat. Különösen rossz év volt az 1980-as: a növénytermelés 15%-kal, az állattenyésztés majdnem 6%-kal csökkent. Krumpliból 1980-ban például 47%-kal kevesebbet takarítottak be, mint egy évvel korábban, cukorrépából 29%-kal. A termelés mérséklődésének fő oka a rossz termés volt, amelyre ráerősített a strukturális válság. A propaganda azt hangoztatta, hogy a parasztok a városok rovására gazdagodnak, ugyanakkor az egyéni paraszt munkából származó átlagos jövedelme 1979-ben csak a 88%-át tette ki a „társadalmosított gazdaságokban” dolgozókének. Ennek ellenére a hatalom makacsul kitartott amellett, hogy a parasztok adják át a földjeiket az államnak.⁷

⁵ Roszkowski: *Historia Polski...* i. m. 2003, 318–319.

⁶ Ustawa z dnia 29 maja 1974 r. o przekazywaniu gospodarstw rolnych na własność Państwa za rentę i spłaty pieniężne. *Dziennik Ustaw* (1974) nr 21 poz. 118.; Ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin. *Dziennik Ustaw* (1977) nr 32 poz. 140.

⁷ Uo. 42., 339–340.

1979-ben az exportbevételek háromnegyed részét fordították adósságtörlesztésre, vagyis leállították az ipari termeléshez szükséges importot, még a gabona- és takarmányvásárlást is. Rövid lejáratú, magas kamatú hiteleket vettek fel. Csökkent az ipari termelés. Egyre több pénz került forgalomba, nőtt az aránytalanság az élelmiszerek és az iparcikkek árai között. Egyre nagyobb sorok kígyóztak az üzletek előtt. 1979-ben Lengyelország háború utáni történetében először csökkent a nemzeti jövedelem.⁸

1980-ban az összes termőterület 31,8%-án gazdálkodó „társadalmiasított szektor” – az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek és a mezőgazdasági körök – a bruttó termelés 23,1%-át tette ki, míg a termőterület 68,2%-át birtokló magánszektor a termelés 76,9%-át adta. Mivel a mezőgazdasági beruházásoknak továbbra is csupán a 16%-át juttatták az egyéni gazdáknak, a kulcsfontosságú termékek éves hozama nem nőhetett. A búza éves termésátlaga 1980-ban (4,175 millió tonna) nem érte el az 1966–1970 közötti átlagot (4,260 millió tonna), jelentős növekedés, csupán a takarmányként használt árpa tudott produkálni, ám így is bőven importra szorult az állattenyésztés e téren. A KGST-országok közül a lengyelországi hektáronkénti termésátlag a búza esetében csak Romániát és a Szovjetuniót, az árpa tekintetében csak a Szovjetuniót tudta megelőzni a hetvenes években! Így 1980-ban búzából 3,372 millió tonna importra kényszerült a lengyel gazdaság. Ezzel együtt a helytelen árpolitika visszatartotta a magánszektor attól, hogy áttérjen az állattenyésztésről a növénytermesztésre, a „társadalmiasított szektor” pedig kifejezetten kényszerítette az állattenyésztésre. Mindez az állati takarmány importjától tette függővé a termelés mennyiségét. De nem járt pozitív eredménnyel az sem, hogy 28%-kal csökkent az évtized során a magángazdaságban dolgozók aránya (4,4 millióról 3,2 millióra), valamint hogy 800 ezerről 1,1 millióra nőtt a szocialista szektorban alkalmazottak száma. A rendkívül szétaprózódott lengyel mezőgazdaságban ez azt jelentette, hogy a közel 3 millió magángazdaságban gazdaságonként átlagban kb. 1 fő volt alkalmazásban, ráadásul e gazdaságok 85,6%-a 10 hektárnál is kisebb területű volt.⁹

Az olyan kemény, hideg telek, mint az 1975–1976-os vagy az 1979–1980-as, megmutatták a mezőgazdaság hiányosságait. Azonnal ellátási nehézségek léptek fel, melyek mindkét esetben társadalmi robbanással jártak együtt.

A gazdák – a diákokat és a munkásokat segítő értelmiséget követve – 1978-tól kezdve szerveződni kezdtek. Első érdekvédelmi csoportjaikat az említett 1977-es, a gazdák számára igazságtalan nyugdíjtörvény után alakították meg. A szerveződések központi területe délkeleten alakult ki, amely a két világháború között, illetve a XIX. század folyamán is jelentős

⁸ PACZKOWSKI, i. m. 1997, 267.

⁹ Az ezzel kapcsolatos adatokat lásd: *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980...* i. m. 1981, 25–26, ill. *Crisis in the East European Economy...* i. m. 1982, 28.

parasztmozgalmak tűzfészke volt. Megjelentek az első ellenzéki szamizdat kiadványok is. A falu ügyeivel foglalkozott: a *Postęp*, a *Gospodarz*, a *Niezależny Ruch Chłopski*, a *Rołnik Niezależny*, a *Placówka*, a *Biuletyn Informacyjny Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej* és *Wieś Rzeszowska* is. Megalakultak az első önszerveződő gazdaszervezetek is. 1978. július 30-án a Lublin Vidéke Paraszti Önvédelem Bizottsága, szeptember 9-én a Grójec Vidéke Paraszti Önvédelem Bizottsága, 10-én a Gazdák Független Szakszervezetének Ideiglenes Bizottsága (TK NZZR), november 12-én pedig Rzeszów Vidéke Paraszti Önvédelem Bizottsága. E bizottságok nem törekedtek nyíltan szakszervezetek alapításra, ezt csupán a *Postęp* körüli csoport és a TK NZZR tűzte ki célul. Annak ellenére, hogy a mezőgazdaság rendkívül súlyos helyzetben volt, a parasztmozgalmak 1980 augusztusáig jelentéktelenek maradtak. A gdański sztrájkok kitörése után azonban az egész ellenzék összekapcsolódott a faluval a független szakszervezetek alapítása ügyében.

HOGYAN VÁLTOZTASSUK MEG A RENDSZERT? AZ ÉRTELMISÉG KONCEPCIÓI

*„...a rendszer megjavítása az ellenzéknek nem célja, mint-
hogy a rendszert nem tekinti magáénak”*

Jacek Kuroń

1956-tól kezdve egyre több, a fennálló rendszer megváltoztatására irányuló elképzelés született. Ahol a politika, a gazdaság, a kultúra és a tömeg-tájékoztatás irányítása teljes mértékben monopolizált a vezető elit kezében, illetve az eltérő vélemények elfojtásában segítségükre van a rendőrség és a hadsereg, ott csak akkor jelenhetnek meg az ellenzéki hangok, ha a rendszer válságban van, a hatalom meggyengül. A hatalmon belüli harcok is hozzájárulnak az ellenzéki hangok nyilvánosságra kerüléséhez. Így volt ez a XIX. században is: a felkelések mindig akkor robbantak ki, amikor a fennálló világrend egyik pillére meggyengült, de az októberi orosz forradalom is akkor következett be, amikor a cári hatalom a háborúban kivérezte magát. Lengyelországban a sztrájkhullámok, a hatalomtól független szervezkedések is mindig olyan pillanatban következtek be, amikor az állami hatalmi apparátus gyengeséget mutatott.

1956 októbere minden korábbinál komolyabb katalizátor szerepet játszott az ellenzéki gondolatok terjedése és fejlődése terén. Władysław Gomułka a társadalomra, főképpen éppen a munkásosztályra támaszkodva került hatalomra, ám ezért a legitimitációért cserébe a párt kénytelen volt figyelembe venni az ún. „lengyel sajátosságokat”: maradhatott a paraszti magángazdaságok túlsúlya, a katolikus egyház viszonylagos szabadsága (ne felejtjük: Magyarországon Mindszenty József prímás az amerikai nagykövetség „foglya” volt), a kultúrában pedig egyedülálló szabadság köszöntött be Lengyelországban. Más volt a helyzet a gazdasági reformok terén: a közgazdászok reformkezdeményezései ellenére, sem a piaci mechanizmusok korlátozott bevezetésére, sem a decentralizáció irányába mutató reform megvalósítására nem került sor. Mindez azt eredményezte, hogy az ellenzéki nézetek a többi szocialista országhoz képest szabadabban fejlődhettek és terjedhettek, miközben a romló gazdasági helyzet tapasztalata egyre jobban ösztönözte is az ellenzékiet az aktív tevékeny-

ségre. Így Gomułka végső soron nehezebb helyzetben találta magát, mint Kádár János Magyarországon. Azzal, hogy 1956-ban elkerülte a szovjet beavatkozást, megnyerte ugyan a lakosság rokonszenvét – soha nála népszerűbb kommunista vezető nem volt az országban –, de népszerűsége egyúttal meg is kötötte a kezét. Hamarosan kiderült, hogy a lakosságnak túlzott elvárásai vannak vele szemben. Minden lépéssel, amellyel az októberi „eredményektől” távolodott, a társadalom szemében egyre népszerűtlenebbé vált.

Miközben a párt megpróbálta meggyengült hatalmát visszaállítani – egyre többet támadta az értelmiséget és az egyházat –, a hatvanas években számos értelmiségi és diákcsoport alakult Varsóban, melyek a fennálló rendszer és a Szovjetunióval kötött szövetség legitimációját, illetve a párt vezető szerepét kérdőjelezték meg. Ezekben az években alakult ki az az értelmiségi kör, mely a hetvenes évek végére kinevelte a lengyel ellenzék fő alakjait (ekkor vált ismertté többek között Adam Michnik is). A különböző vitafórumokon – mint a Varsóban 1955 és 1962 között működő Görbe Kör Klubban – olyan kérdéseket feszegettek, amelyek teljesen tabunak számítottak a hatalom számára.¹ Felvetették, hogy mi történt Katyńban; mi történt a második világháború alatt és után a Szovjetunióba került lengyel állampolgárokkal; mit tartalmazott a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka. Olyan indexen lévő szerzőktől olvastak könyveket, mint Milovan Gyilas, George Orwell vagy Artur Koestler.

A párt felől érezhető egyre nagyobb nyomás, valamint a cenzúra erősödése következtében az értelmiség első nyílt tiltakozása 1964 márciusában a *34-ek levele* formájában valósult meg.² Ellenezték a könyv- és a sajtótermékek nyomtatásához szükséges papírmennyiség csökkentését, és tiltakoztak a nemzeti kultúrát veszélyeztető állami politika ellen. Először hivatkoztak arra, hogy szabad véleménynyilvánításuk jogát a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya garantálja. A levelet az akkori lengyel értelmiség színe-java aláírta, többek között Jerzy Andrzejewski (író), Antoni Słonimski (költő), Tadeusz Kotarbiński (filozófus), Stefan Kisielewski (prózaíró, zeneszerző), Stanisław Mackiewicz (publicista), Edward Lipiński (közgazdász), Adam Ważyk (költő) és Aleksander Gieysztor (történész).

A diákok és az értelmiség többsége kapcsolatban állt a marxizmussal, sok diák eleve kommunista gyökerű családból származott, a hivatalos marxista–leninista ideológiát azonban erősen kritizálták. Lev Trockij munkái jó elméleti kiindulópontnak bizonyultak a „szovjet típusú rendszer” bírálatához. Nem voltak ők mind trockisták, de a trockista hagyomány

¹ A klub a varsói Görbe Kör utcáról kapta nevét. E kör alkotta az egyik legjelentősebb kulturális, politikai és művészi csoportot az ötvenes-hatvanas évek fordulóján. A vitákon kívül kiállításokat rendeztek, színházat működtettek és folyóiratot (*Nowy Nurt*) szerkesztettek.

² A levelet (List 34) lásd: EISLER, i. m. 1992, 85.

módszertanilag megfelelő fegyver volt a kezükben. Néhányan kapcsolatba kerültek a IV. Internacionáléval is. A fennálló rendszer és a marxi alapokon nyugvó szocializmuselmélet között óriási szakadék tátongott. A közösségi vagy társadalmi tulajdon helyett az állami tulajdon lett a domináns, és a hatalom ezt deklarálta „társadalminak”. A valóságban pedig a tulajdon felett a párt és a nomenklatura rendelkezett, a társadalomnak nem volt beleszólása a döntési folyamatokba. A marxizmuson felnőtt és a nyugati közgazdaságtan-elméletekre nyitott fiatalok ezt a rendszert erőteljesen kritizálták.

A diákok gyakran heves vitákat gerjesztettek, csoportos megjelenésük sokszor váratlanul érte a jelenlévőket (ezért kommandósoknak is hívták őket).³ E vitafórumokon egyébként olyan, később híressé vált tudósok vettek részt, mint a közgazdász Włodzimierz Brus, a szociológus Zygmunt Bauman és a filozófus Leszek Kołakowski.

A Nyílt levéltől az Új evolucionizmusig

Ha a későbbi Szolidaritás szempontjából vizsgáljuk, hogy az ellenzék mely ideológusai, illetve mely programjai voltak a legjelentősebbek, akkor három alapvető jelentőségű írást kell kiemelni. Ezek elvi állásfoglalások voltak, kevés konkrét programmal, mégis nyomon követhető bennük az ellenzékiesség fő áramának gondolati evolúciója.

Az első ilyen az 1964-ben Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által készített elemzés és program, mely *Nyílt levél* néven vált széles körben ismertté.⁴ A szerzők nem titkolták, hogy a LEMP politikai gyakorlatával ellentétes álláspontot képviselnek, s a párt társadalmi szerepét negatívan ítélik meg. Elsődleges céljuk az volt, hogy képet adjanak a fennálló társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokról. Szembeállították az államot a társadalommal, felhasználva a katolikus egyház történelmi hagyományát is, mely Lengyelországban a XVIII–XIX. század folyamán az egyetlen komoly

³ A „kommandósokról” lásd bővebben: FRISZKE, Andrzej: *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Kraków, Znak, 2010.

⁴ A 128 gépelt oldalból álló iratot a szerzőknek nem állt szándékukban nyilvánosságra hozni. Miután azonban a biztonsági szolgálatok tudára jutott, hogy szűk baráti körben szeretnék ezt az ellenzéki dokumentumot megvitatni, a rendőrség rajtaütésszerűen elkobozta az elkészült példányokat. A szerzőket hamarosan kizárták a pártból is. Ez után döntöttek úgy, hogy nyílt levél formájában teszik közzé a LEMP-hez és a Szocialista Ifjúsági Szövetséghez címezve. Lásd: *List otwarty Jacka Kurońa i Karola Modzelewskiego do członków Podstawowej Organizacji Partyjnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i członków uczelnianej organizacji Związku Młodzieży Socjalistycznej przy Uniwersytecie Warszawskim, przedstawiający oparty o marksowską teorię społeczeństwa krytyczny obraz systemu politycznego i społeczno-ekonomicznego Polski jako ustroju biurokracji partyjnej*. In: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976. Wybór dokumentów*. (Red.: HEMMERLING, Zygmunt–NADOLSKI, Marek) Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Instytut Nauk Politycznych, 1991, 157–245.

társadalomszervező erő volt a lengyelek felett az uralkodó hatalmakkal szemben.⁵ Kiindulópontjuk szerint az uralkodó osztály, a pártállami elit, vagyis *a központi politikai bürokrácia az, amely a társadalmi ellenőrzéstől függetlenül, önállóan hoz országos jelentőségű állami döntéseket, és uralkodik a vele szemben álló munkásosztály, az egyéni parasztság és a technokrácia felett.*⁶ Majd hosszasan elemezték, hogy miképpen zsákmányolja ki a központi politikai bürokrácia a vele szemben állókat. Konklúziójuk szerint a munkásokat az általuk létrehozott többletterméktől erővel fosztották meg, sem a mértékére, sem az elosztására nincs befolyásuk, sőt mindezt a munkásokkal ellenséges célokra használják fel. A hatalom a kiváltságokra, a társadalom és a termelés feletti ellenőrzés fenntartására költi a megtermelt többletet. Minden, ami a rendszer szociális vívmányaként jelenik meg (az ingyenes egészségügy, az olcsó élelmiszerek stb.), valójában a hatalom számára csupán szükséges rossz, vagyis az az összeg, amit el kell költenie ahhoz, hogy hatalmát fenntartsa, vagyis ezzel vásárolja meg a munkás munkarejét.⁷

Programjuk szerint egy olyan decentralizált gazdasági rendszert kell létrehozni, amelyben a munkásokhoz vagy a technokráciához kerül a döntés joga. Ez a rendszer a munkás-önigazgatáson alapulna, ami teljes „*munkásdemokráciát*” követel meg az államban. Fő célként tehát azt tűzték ki, hogy a fennálló termelési viszonyokat a bürokrácia osztályuralmának megdöntésével megváltoztassák. Amíg ugyanis ez fennáll, addig semmilyen decentralizáció nem képzelhető el. Ebben az új rendszerben a vállalat maga döntene a saját termeléséről, a központi terv realizálása csak adminisztratív ajánlás útján történne, csak gazdasági befolyásolási eszközökkel. A vállalatokat jövedelmezőségük szerint kellene értékelni, azaz fontossá válna a felvevőpiac szerepe. A fogyasztás struktúrája határozná meg a termelést. Megnöve a technokrácia szerepe, részt venne a központi döntésekben, illetve a vállalatokban erős hatással lenne a jövedelmek elosztására is.⁸ A decentralizált modell alkalmazása erőteljesen jelen volt Włodzimerz Brus munkáiban is, amelyeket magyarra is lefordítottak az új gazdasági mechanizmus előkészítése idején. Ő azonban Kurońéktól eltérően nem a terv és a piac, a centralizált és decentralizált szocialista gazdasági modellek ellentéteiben gondolkodott. Szerinte ezek nem zárják ki egymást, s azt hangsúlyozta, hogy *meg kell teremteni az optimális egyensúlyt* közöttük

⁵ *Centralno-Vosztocsnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX v., 3-h t. Ot sztabilizacii k kriziszi. 1966–1989. Tom 2.* (Red.: NYEKIPELOV, A. D.) Moszkva, Nauka, 2002, 96.

⁶ *List otvarty...* i. m. 1991, 162.

⁷ Uo. 169–173.

⁸ Uo. 181–183. E gondolatok forrása Michał Kalecki, Włodzimerz Brus és Oskar Lange munkáiban is megtalálható. Kalecki a harmincas években együtt dolgozott John Keynesszel, és jelentős hatással volt az angol közgazdász később nagy karriert befutott teóriájára. Brus és Lange munkái inkább a szocialista országok gazdasági reformjaira voltak hatással, de szerepük volt az 1956-os lengyel munkástanácsok felállításában is.

úgy, hogy a központi irányítás szabályozott piaci mechanizmus alkalmazásával szűkíti a decentralizált döntések körét, hogy biztosítsa a népgazdaság terveiiben megállapított felsőbbrendű célokat.⁹ Kuroń és Modzelewski viszont ezeket a „felsőbbrendű célokat” a társadalmi ellenőrzés segítségével biztosította volna, amit éppen a bürokrácia léte akadályoz meg.¹⁰ A *Nyílt levél* szerint a kialakult krízis kiváltó oka a felépített termelőpotenciál és az alacsony társadalmi fogyasztás közötti ellentétben keresendő. Ez csak akkor oldható fel – írják a szerzők –, ha a termelés célját változtatják meg, azaz ha fogyasztásra termelnének, ez pedig a jelenlegi rendszerben nem valósítható meg.¹¹

Kurońék az 1956-os lengyel és magyar eseményeket az „első bürokráciaellenes forradalomnak” tartották, amelyek végső soron azért buktak el, mert a baloldal nem szervezte meg önmagát, hanem beállt az antisztálinista liberálisok mellé. Ezzel előkészítette saját halálát. Ebből azt a tanulságot vonták le, hogy „a munkásosztálynak tudatában kell lennie a saját különálló érdekeivel, melyet politikai formába kell önteni, és meg kell szerveződni, mint egy hatalomért harcoló osztály”, hogy képes legyen vezető szerepet játszani. A harc formáját is meghatározták. A munkásosztály számára egyetlen lehetőséget láttak helyzetük megváltoztatására, a forradalmat: „a jelenlegi termelési viszonyok és a bürokrácia megdöntése, az uralom átvétele és az ellenőrzés megszerzése a saját munkája, termelésének célja felett, vagyis a munkásdemokrácián alapuló gazdasági, társadalmi és politikai rendszer.”¹² Ezt a forradalmat a fejlődés elengedhetetlen feltételének tartották.

Az 1956-os magyar forradalom leverése után, de még az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció előtt úgy látták, hogy sikeresen is megvalósítható egy forradalom a rendszerrel szemben. Véleményüket arra alapozták, hogy egy osztálytársadalmi megmozdulás megbénítja a hatalmat, amely nem lesz képes ellenállni. Ám a szovjet katonai fellépés fenyegetése a magyar események tapasztalata alapján, meggyőző érvek

⁹ Brus, Włodzimierz: *A szocialista gazdaság működésének általános problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. (Eredetileg 1960-ban jelent meg lengyelül.) Megjegyzendő, hogy Brus egy korábbi, 1956-ban írt munkájában is felveti már, hogy a szocializmusban is lehetséges lenne szabályozott formában alkalmazni a piaci mechanizmusokat. (Valójában ezt már Sztálin is felvetette.) E munkáját 1957-ben már kiadták magyarul is, jelezvén a magyarországi reformok kezdetét. Brus, Włodzimierz: *Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.

¹⁰ Ezzel szemben Ota Šik csehszlovák reformközgazdász a szocialista piaci viszonyok kialakulását szükségsszerűnek nevezte. Véleménye szerint az általános társadalmi érdek, mely Brusnál és a *Nyílt levél*ben is megvalósítandó célként szerepel, csupán absztrakció. Éppen ezért Šik nem a döntések decentralizációját javasolja, bár megjegyzi, hogy bizonyos esetben ez elkerülhetetlen, hanem a közgazdasági ösztönzők bevezetését szorgalmazza. ŠIK, Ota: *A szocialista áruviszonyok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. (Eredetileg 1965-ben jelent meg cseh nyelven.)

¹¹ *List otwarty...* i. m. 1991, 195–199.

¹² Uo. 206–209., 214.

túnt a forradalom ellen. Modzelewskiék azonban úgy ítélték meg, hogy 1964-ben egészen más a helyzet, mint nyolc évvel korábban volt. Akkor azért tudták a szovjet tankok segítségével leverni a magyar forradalmat, mert az azt megelőző iparosítás és gazdasági növekedés következtében a hatalom még jelentős gazdasági és társadalmi tartalékokkal rendelkezett, tehát a hatalom meg tudta oldani a krízist.¹³ Jelenleg azonban már nincs tartaléka a hatalomnak egyik szocialista országban sem, beleértve a Szovjetuniót is. Így nem tud a hatalom *engedményeket és reformokat* ígérni a válság megoldása érdekében.

1968-ban, amikor a prágai tavasz folyamán az „emberarcú szocializmus” éppen kibontakozóban volt, és a szabadabb politikai légkörben sorra jelentek meg a reformgondolatok, amikor Magyarországon a reménykeltő új gazdasági mechanizmust csupán néhány hónapja vezették be, Lengyelországban ellenkező irányú folyamatok indultak el. Az 1968. márciusi országos méretű diákmegmozdulások, tüntetések, sztrájkok és a hatalom részéről érkező brutális válasz a rendőri erőszakkal és az ún. cionistaellenes kampánnyal fordulópontot jelentettek a lengyel ellenzék történetében. A diákok március végén megfogalmazták követeléseiket. Ez nem gazdasági program volt, de érintettek olyan strukturális problémákat, mint az oktatás, a független diákszervezetek, alkotmánybíróság vagy a szabad szakszervezetek kérdése. A hatalom válasza brutális antiszemita és értelmiségellenes pogromba torkollt, melyet Mieczysław Moczar tábornok, belügyminiszter vezényelt le, s egyedülálló volt a kelet-európai országok 1945 utáni történetében. Az ellenzék ekkor döbönt rá, hogy céljaik elérésére az államszocializmus létező keretei között más eszközöket kell választaniuk. A diákmegmozdulások azonban nem csupán az egyetemi hallgatókat érintették. Valódi társadalmi mozgalommá nőttek ki magukat, bizonyítja ezt az a tény, hogy nem egy olyan városban is tüntetéseket szerveztek, ahol nem volt egyetem vagy főiskola. Másrészt a tiltakozások levezése után a 2700 letartóztatott csupán egynegyede volt egyetemi diák, a többség fiatal munkás, illetve szakközépiskolás volt. Összességében azonban sikerült a hatalomnak a munkásság nagy részét az egyetemisták ellen fordítania, s ezzel megakadályozni a társadalom egységes fellépését.¹⁴

Ezzel együtt 1968 márciusa a demokratikus ellenzéki mozgalom megszületése volt. Lengyelországban is eloszlatták azt a mítoszt, hogy az értelmiség és az egyetemi ifjúság a hatalom kiszolgálója. A párt számára egyértelművé vált a politikai ellenzék léte. Az ellenzék körében pedig megerősödött az a meggyőződés, hogy van alternatívája a fennálló rendszernek.

¹³ Uo. 220–221.

¹⁴ Erről lásd: MITROVITS Miklós: 1968 – a lengyel ellenzéki mozgalom fordulópontja. In: 1968: *Kelet-Európa és a világ*. (Szerk.: BARTHA Eszter–KRAUSZ Tamás) Budapest, L'Harmattan–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2009, 87–103., illetve: MITROVITS Miklós: Mi történt Lengyelországban, 1968-ban? *Egyenlítő*, VI. évf. (2008) 7–8. sz., 52–58.

Az augusztusban bekövetkező csehszlovákiai katonai intervenció azonban – Kurońék várakozásaival ellentétben – azt bizonyította, hogy a Varsói Szerződés tagállamai még mindig képesek katonailag is fellépni, ha érdekeik úgy kívánják és a külső körülmények ezt lehetővé teszik. A prágai tavasz leverésénél viszont azt is látni kell, hogy az nem elsősorban gazdasági, hanem inkább politikai krízis volt. Tehát csak részben cáfolták a hatvannyolcas események Kurońék álláspontját. Nem számolhattak azonban a szocialista világ két jelentős gazdasági tartalékával. Egyrészt, hogy a „bürokratikus politikai elit” óriási mértékű nyugati hitelek fog felvenni annak érdekében, hogy megtegye a szükséges „engedményeket” a krízis csökkentése érdekében. Másrészt, hogy a hatvanas évek végén, a Szovjetunió új gázlelőhelyeinek feltárása Nyugat-Szibériában óriási pluszbevételhez juttatja a szocialista gazdaságokat. A nyugati hitelek és a világpiaci ár alatti olcsó szovjet energia még évtizedekig segített a kelet-európai rendszereknek a fennmaradásban.

A lengyel diákmegmozdulások utáni represszió 13 ezer ember emigrációjával végződött, a potenciális ellenzéki diákság és értelmiség jelentős része elhagyta az országot. Köztük olyan jelentős személyiségek is, mint Leszek Kołakowski, a Varsói Egyetem filozófiatanára, akit már 1966-ban kizártak a pártból, miután az ötvenhatos események évfordulójára szervezett konferencián erősen bírálta a fennálló rendszert. Akkor az volt a véleménye, hogy bár a rendszer már nem olyan (totalitáriánus), mint az ötvenes években, de semmilyen intézményes garancia nincs az ellen, hogy bármikor újra olyan legyen. Már ez a meglátása tartalmazta csírájában azt a gondolatot, melyet csak az emigrációban fejtett ki 1971-ben, a párizsi *Kultura* hasábjain.

A *Tézisek a reményekről és reménytelenségekről* című esszéje az otthon maradt ellenzékiek krédója lett.¹⁵ Részben Kuroń és Modzelewski megállapításainak a folytatása, részben annak felülvizsgálata annak érdekében, hogy használható programot mutasson az ellenzék számára a hatalommal szembeni harcban. Egyetértett a *Nyílt levél* azon megállapításával, hogy a despotikus (monopol) hatalmat nem lehet részben megszüntetni, hiszen akkor az nem lenne monopoljellegű. De elvetette azt a korábbi nézetet, hogy csak erőszakos, azaz forradalmi úton lehet a rendszert megváltoztatni. Mint írja, ez a „mindent vagy semmit” politikája, amely túlságosan leegyszerűsíti a lehetőségeket. Az a tapasztalat, hogy a rendszer változik, tagadhatatlan volt. Kołakowski ebbe a ténybe kapaszkodott bele téziseinek kifejtésekor. Megállapította, hogy a rendszer merevsége attól függ, hogy a benne élő emberek mennyire vannak meggyőződve erről a merevségről. Ráadásul a rendszer belső ellentmondásai miatt – melyekre már Kurońék is felfigyeltek – folyamatosan gyengíti önmagát. A filozófus

¹⁵ Lásd: KOŁAKOWSKI, Leszek: *Tezy o nadziei i beznadziejności*. In: KOŁAKOWSKI, Leszek: *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*. Kraków, Znak, 2006, 405–426.

szerint éppen ez a rendszer gyenge pontja, amit ki lehet használni, és ezen a ponton eljutott Hegel „úr-szolga viszonyának” értelmezéséhez, vagyis hogy az úr-szolga viszony elsősorban tudati. Legfőbb következtetése abban állt, hogy a munkás öntudatra ébredése, a szolgatudat önreflexiója magát az alávetettségi viszonyt is megszüntetheti. Azt állította, hogy egy öntudatra ébredt társadalmi ellenállási mozgalom ellensúlyt képezhet, amely képes korlátozni, és tovább gyengíteni a rendszert. Ez véleménye szerint nem vezet egy tökéletes társadalomhoz, a szocializmushoz, de legalább alkalmasabb lesz az életre. Tehát ez a „reformista” álláspont azért nem abszurd, mert úgy fogja fel önmagát, mint a rendszer veleszületett kizsákmányoló ellentmondásainak aktív ellenállása.

Koľakowski elsősorban a fennálló politikai intézményrendszer megváltoztatására helyezte a hangsúlyt, hiszen ez akadályozta a gazdasági reformok bevezetését. A leendő gazdasági mechanizmussal nem foglalkozott részletesen, de világossá tette, hogy nem akar kapitalizmust. Elemzése viszont bizonyos szempontból mégis absztrakció volt, hiszen joggal merül fel a kérdés, hogy a nyugat-európai diáklázadások során miért nem állt a munkásság az ifjúság mellé, ha már felmerült a „forradalmi” alternatíva is.¹⁶ Másrészt pedig egyszerre akarta érvényesíteni a piaci mechanizmusokat a munkás-önigazgató rendszer bevezetésével.

A Szovjetunió szerepét úgy értékelte, hogy miközben a rendszer legitimációs ideológiája teljesen hidegen hagyja a társadalmat, a szovjet „imperialista ideológia” elért bizonyos sikereket. Ennek hatására ugyanis az emberekben él az a meggyőződés, hogy a szovjet vezetők képesek erőt alkalmazni minden nem eléggé engedelmes „protektorátussal” szemben. Ugyanakkor azt hangsúlyozta, hogy nem feltétlenül kell a forradalmaknak fegyverrel győzni, hanem a rendszer erkölcsi összeomlásával a változás amúgy is be fog következni, ahogy az az orosz cári birodalom esetében is történt 1917-ben. Véleménye szerint az összeomlást segítheti a lengyel-szovjet viszony ellentmondásos jellege. A szovjetektől való függés ugyanis egyrészt garanciát jelent a kormányzó pártnak saját pozícióinak megtartására, másrészt pedig a kormányzó párt is érdekelt a függés gyengítésében saját döntési szabadságának szélesítése érdekében. Ez az ellentét feszültséget szül a hatalmi gépezetben, gyengíti a rendszer egészét, majd létrejön az a helyzet, amikor a társadalmi nyomás sikeres lehet. Koľakowski szerint a nemzeti szuverenitás nem elégséges, de szükséges feltétele a népesség társadalmi emancipációjának. Ebben pedig elsősorban az értelmiségnek van feladata, melynek segítségével a felosztások idején a lengyel nemzet ellen tudott állni a ruszifikációnak és a germanizációnak is.¹⁷

¹⁶ Az 1968-as „forradalmi” mozgalmakról magyar nyelven lásd: *A modernitől a posztmodernig: 1968. Tanulmányok.* (Szerk.: BALÁZS Eszter–FÖLDES György–KONOK Péter) Budapest, Napvilág Kiadó, 2009, illetve 1968: *Kelet-Európa és a világ.* i. m. 2009.

¹⁷ KOŁAKOWSKI, i. m. 2006, 417–420.

A cél egy olyan öngazgató társadalom létrehozása volt, amelyben a társadalom gyakorolja az ellenőrzést a termelési eszközök, illetve a nemzeti jövedelem elosztása felett. De emellett már megjelentek a hatvannyolcas diákokéhoz hasonló követelések, mint a *szabad szakszervezetek létrehozása*. A *Tézisek* a politikai pluralizmust és az *üzemi szervezetek szabadságát* tűzte ki célul.¹⁸ Kołakowski tehát egy olyan társadalmi mozgalmat képzelt el 1971-ben, amely az egyre gyengülő hatalmat változásokra tudja kényszeríteni. Ez az elképzelés köszönt vissza 1978 októbere után II. János Pál pápa kelet-európai, de elsősorban lengyel politikájában is, vagyis a társadalmon keresztül való nyomásgyakorlás a kormányzatra.

Az ellenzéki értelmiség körében általános volt a politikai pluralizmus bevezetésének és a „demokratizált szocializmus” létrehozásának követelése. Ugyanakkor senki nem támogatta a kapitalizmus visszaállítását és a tulajdon reprivatizációját. Két okból sem tették ezt. Egyrészt a saját meggyőződésük szerint is jobb lett volna egy „demokratikus szocializmus”, mint a kapitalizmus, másrészt a munkásság támogatását nem lehetett volna megnyerni egy kapitalista programmal. A lengyel ellenzék tehát a hetvenes évek elején már egyre inkább az első világháború előtti Lengyel Szocialista Párt programjához közeledett. Célkitűzésük szerint a függetlenség csak a társadalmi reformokkal együtt érhető el és nem fordítva. A „kommunizmus” fennálló, totalitáriánusnak tartott formáját elvetették, helyette egy demokratikus szocialista társadalmat képzeltek el.

Ugyanúgy elvetették a szocializmus szembeállítását a kapitalizmussal, ami egyben a hivatalos ideológia része is volt, helyére a *totalitáriánus rendszer és a demokrácia ellentétét* állították. Ebben a harcban a politikai demokráciát csupán eszköznek tartották a termelés társadalmi ellenőrzésének megvalósítása érdekében.¹⁹ A *Nyílt levél* és Kołakowski tézisei mellett az ellenzéki gondolkodás harmadik alapköve Adam Michnik *Új evolucionizmus* című esszéje volt, amelyet az 1956-os események huszadik évfordulójára tett közzé a párizsi *Kulturában*.²⁰ Ebben Michnik erősen támaszkodott a két korábbi dokumentumra, de azokat tovább is fejlesztette egy önálló programmá.

Kurońékhoz hasonlóan ő is úgy látta, hogy a baloldali és demokratikus, revizionista²¹ politikai platform vereséget szenvedett, mert 1956-ban

¹⁸ Uo. 423.

¹⁹ Az ellenzéki gondolatok evolúciójáról lásd: SKÓRZYŃSKI, Jan: *Od Solidarności do Wolności*. Warszawa, Trio, 2005, 129–187.

²⁰ MICHNIK, Adam: *Új evolucionizmus*. In: MICHNIK, Adam: *Gondban a bohóc. Esszék és tanulmányok*. Pozsony, Kalligram, 1996, 19–33.

²¹ A revizionizmus atyja Eduard Bernstein (1850–1932) német szociáldemokrata teoretikus volt. Az államszocialista rendszerekben azokat tekintették revizionistának, akik működő gyakorlat felülvizsgálatát, módosítását követelték. Ez a párton belüli platform nem tekinthető ellenzékinek, de jelentős szerepük volt a társadalmi feszültségek oldásában azzal, hogy ellensúlyt képeztek a dogmatikusokkal szemben. A későbbiekben a revizionisták köréből nőttek ki a „reformerek” vagy „liberálisok”.

nem szerveződött önálló párttá. Ez persze nem derült ki azonnal, csupán akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a társadalmi konfliktusok kiéleződtek, és nyíltan állást kellett foglalni egy-egy ügyben. A revizionisták a párton belül nem tudtak 1968-ban a diákság, 1970-ben pedig a munkásság mellé állni, így végleg kompromittálódtak.²² Hasonló sorsa jutott az általa „neopozitivistának” nevezett irányzat is. Ez elsősorban a katolikus Znak-csoportot jelentette. Az első világháború előtti nemzeti demokraták (Roman Dmowski) hagyományát folytatva a hatalom támogatásáért cserébe vártak engedményeket.²³ A másik katolikus csoport a *Więź* folyóirat köré szerveződve ötvözte a revizionista és neopozitivisták álláspontját.²⁴ Ez utóbbiak tették lehetővé a baloldali értelmiség számára az egyházhoz való közeledést. A neopozitivisták azonban – Michnik szerint – a kompromisszumtól a kompromittációig jutottak, folyamatosan lemondtak saját alapelveikről a hatalomtól kapott engedményekért cserébe.²⁵

1968 Michnik számára azt jelentette, hogy mindkét irányzatnak vége. Ahogy már Kołakowski is megfogalmazta, az ellenzéki értelmiség feladata, hogy megszervezze a társadalmat. Mindannyian úgy vélték, hogy ebben nem számíthatnak a párt segítségére, alulról kell jönni a kezdeményezésnek. 1968 továbbá azt is jelentette Michnik számára, hogy lehetséges a változás. „A csehszlovák lecke az evolúció határait szemlélteti, de bizonyítja azt is, hogy az evolúció lehetséges.”²⁶ Kołakowski gondolatait folytatva arra szólított fel, hogy az ellenzéki politika címzettje a társa-

²² MICHNIK, i. m. 1996, 22–26.

²³ A Znak világi katolikusok csoportja volt. 1956 után a három katolikusokat reprezentáló csoportosulás egyikeként mandátummal rendelkeztek a Szejmben. Ideológiailag a *Tygodnik Powszechny* hetilaphoz és a *Znak* folyóirathoz, illetve az 1956-ban megalakult Katolikus Értelmiségek Klubjához (KIK) álltak közel. Ellentétben a másik két katolikus szervezettel jó kapcsolatot ápoltak a püspöki karral és a primással is. Legjelentősebb vezetőik közé tartozott Tadeusz Mazowiecki, Stefan Kisielewski és Stanisław Stomma. A Znak éppen Michnik írásának évében került ki a Szejmből, miután Stomma tartózkodott az alkotmánymódosításról szóló szavazáson. A Znak aktivistái 1976 után csatlakoztak az ellenzéki mozgalomhoz.

²⁴ A *Więź* folyóiratot 1958-ban alapították katolikus értelmiségiek XXIII. János pápa (1958–1963) újjító gondolatainak hatására. Később a II. vatikáni zsinat (1962–1965) is jelentős hatással volt e körre. A folyóirat főszerkesztője 1958 és 1981 között Tadeusz Mazowiecki volt.

²⁵ MICHNIK, i. m. 1996, 24–25. 1968 után e katolikus csoportok lehetővé tették a baloldali értelmiség (volt revizionisták) számára, mint Adam Michnik, Edward Lipiński, Wiktor Woroszyński és Antoni Słomiński, hogy publikáljanak a legnagyobb katolikus hetilapban, a *Tygodnik Powszechny*-ben. Az ideológiai különbségek ellenére kialakult a közös platform, melynek alapja a totalitárius állam demokratizálása volt. A baloldali és a katolikus értelmiség közeledését Michnik a *Kościół, lewica, dialog* [Egyház, baloldal, párbeszéd] című művében foglalta össze. Lásd: SKÓRZYŃSKI, i. m. 2005, 148–149.

²⁶ MICHNIK, i. m. 1996, 23. Michnik gondolata sem volt eredeti, hiszen a *Frankfurti iskola* egyik kiemelkedő filozófusa, Herbert Marcuse már 1958-ban, a *Soviet Marxism* című művében rámutatott a liberalizáció lehetséges irányaira, ellentétben azokkal, akik a szovjet kommunizmust olyan bürokratikus rendszerként értelmezték, mely képtelen a reformra és a demokratizálódásra. MARCUSE, Herbert: *Soviet marxism: a critical analysis*. New York, Vintage, 1961.

dalom legyen. Hiszen nem a párt számára, hanem az emberek számára kell programot adni. A párt számára a legjobb útmutató az alulról jövő nyomás. A prágai tavasz ellenzéki programjaként értelmezhető *2000 szó* címmel megjelent írás még a pártot szólította fel, hogy szabaduljon meg a dogmatikusoktól, vagyis demokratizálódjon. Michnik szerint a szocializmus emberarcúra formálása ezen az úton már nem lehetséges.

Az új evolucionizmus lényege, hogy a munkásságra támaszkodva rákényszeríti a hatalmat a változásokra. Ez az a társadalmi réteg, melytől a hatalom a legjobban tart, erre a történelem sok példát szolgáltatott már. Az intézményi kereteket nem határozta meg, de felvetette a független szakszervezetek vagy munkásbizottságok létrehozását. Mintának a Franco utáni spanyol átmenetet tekintette, vagyis nem a „reform vagy forradalom” dichotómiában gondolkodott, hanem a lassú és fokozatos változások kikényszerítését tűzte ki célul a hatalomra irányuló társadalmi nyomás fokozása által.

Michnik a Szovjetuniót sem hagyta figyelmen kívül. Kuroń és Modzelewski korábban úgy ítélte meg, hogy Moszkva gazdasági okok miatt nem avatkozna be fegyverrel a lengyel változások menetébe, hiszen elfogytak már az ötvenes évek gazdasági és társadalmi tartalékai, melyekkel konszolidálni lehetne a helyzetet. Kofakowski szerint morálisan fog összeomlani a rendszer a társadalmi nyomás alatt, így nem lesz ereje beavatkozni. Emellett sem a lengyel, sem a szovjet hatalomnak nem érdeke a fegyveres intervenció. Ezzel szemben Michnik Gomulka példájára emlékeztetett, aki azt a történelmi tapasztalatot jelentette, hogy Moszkvában is lehetséges meghallgatásra találni és támogatást szerezni. Szerinte mindkét fél számára katasztrófa lenne egy katonai fellépés a lengyel változásokkal szemben. A lengyel vezetők számára ez „trónfosztást” jelentene, a szovjeteknek pedig számolniuk kellene a nemzetközi következményekkel. A katonai intervenció elleni érv továbbá, hogy a lengyel munkások elszántsága és hagyományos oroszellenessége miatt egy ilyen akció egyet jelentene egy valódi hadüzenettel. A háborút végül a Szovjetunió természetesen katonailag megnyerné, de politikailag mindenképpen veszítené.²⁷ Ebből adódik, hogy mindenki szeretné elkerülni az események ilyen irányba való sodródását.

Az 1968-as év a lengyel ellenzéki mozgalom evolúciójában tehát fordulópontot jelentett. Az a nemzedék, amely a második világháború után született, és a hatvanas évek második felében élte fiatalságát, az egész világon hasonlóan érzett. Ezt a lázadó generációs élményt a vasfüggöny mindkét oldalán fiatalok milliói élték át. Párizs, Róma vagy Berlin utcáin ugyanúgy harcoltak az államhatalom rendőrségével a fiatalok, ahogy Lengyelországban. Következményeiben azonban eltérések mutatkoztak Európa két felén. Nyugaton, a fejlett kapitalista országokban az 1968-as

²⁷ MICHNIK, i. m. 1996, 28.

lázadó nemzedék integrálódott a fogyasztói társadalomba, sőt a rendszer nem ritkán karriert „ajánlott” neki. Ezzel szemben Kelet-Európában ugyanennek a generációnak a szabadságvágyát – elsősorban Csehszlovákiában és Lengyelországban – az államhatalom elfojtotta, és belekényszerítette egy rendszerellenes magatartásformába, életstílusba. Míg Nyugaton e generáció jelentős része a középosztály vezető elitjévé vált, Keleten az ellenzéki mozgalom élére sodródtak. Két alternatíva maradt számukra: emigráció vagy ellenzékiesség. Csehszlovákiában a VSZ-tagállamok katonai beavatkozása közvetlen tapasztalata következtében erőtlenné vált a '68-as generáció, Lengyelországban viszont a legerősebb ellenzéki mozgalom szerveződött meg. A kelet-közép-európai alrégió harmadik államában, Magyarországon pedig az '56-os forradalom bukása utáni megtorlás eredményeképpen nem is tudott kialakulni 1968-ra számottevő alulról jövő diákmozgalom. Így csak a nyolcvanas évek elején, éppen a lengyel események szelétől megérintve kezd mozgolódni az ellenzéki értelmiség.

A kelet-európai államszocialista rendszerek többnyire nem az integrációs, emancipációs utat választották, hanem a „kirekesztést”, vagyis a '68-as lázadókat meg sem próbálták bevonni a rendszerbe, hanem adminisztratív és büntetőeszközökkel tudatosan megfosztották őket a részvétel lehetőségétől. Ezzel együtt Keleten is számos példa van a kompromisszumra, illetve a hatalommal kötött megalkuvásra.

A SZERVEZETT POLITIKAI ELLENZÉK ÉS A FÜGGETLEN SZAKSZERVEZETEK

„A Lengyel Népköztársaság biztosítja az állampolgárok részvételét az államirányításban, és támogatja a dolgozó nép öngazgatása különböző formáinak kifejlődését.”

A Lengyel Népköztársaság Alkotmánya,
I. fejezet, 5. cikk 2.

A lengyelországi politikai ellenzék a hetvenes évek második felében öltött szervezett formát. Aktivizálódására jelentős hatással volt az 1975-ben Helsinkiben aláírt Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet záróokmányának tartalma, melyet minden európai szocialista ország vezetője ellátott kézjeggyével. Számukra a legkritikusabb a harmadik kosár tartalma volt, mely az emberi jogi, humanitárius és egyéb kérdésekkel foglalkozott. A kelet-európai ellenzéki aktivisták Moszkvától Prágáig, Varsótól Budapestig ettől kezdve erre a dokumentumra hivatkozva próbálták gyakorolni jogaikat.

Az első lépéseket a mozgalom szervezetté válásához, Helsinki után néhány hónappal, a Lengyel Népköztársaság alkotmánymódosításával kapcsolatos országos felháborodást követően tették meg. A tervezet több szempontból is ellenkezett Helsinki szellemével. Az a javaslat, hogy a jogok gyakorlása az állampolgári kötelezettségek teljesítésétől függjön, egyértelműen a polgári szabadságjogok korlátozását jelentette. Egy másik módosító javaslat kijelölte Lengyelország helyét a szocialista világban, és deklarálta a lengyel–szovjet barátságot, amellyel alkotmányban rögzítették volna, hogy az ország nem szuverén állam. A harmadik felháborodást kiváltó indítvány deklarálta a párt vezető szerepét az államban és a társadalomban. A tiltakozó akciókban az ellenzéki gondolkodók mellett részt vett az egyház is.

1975 decemberében megjelent az *59-ek levele*, amelyet Zbigniew Herberttől Wisława Szymborskán át Adam Michnikig számos országsszerke, sőt külföldön is jól ismert személyiség írt alá. A levél nem egyszerűen a tervezett módosítások ellen szólt, hanem kiállt a szólás-, a lelkiismereti, valamint a vallásszabadság mellett is. A párt vezető szerepének alkot-

mányba rögzítése ellen azzal érveltek, hogy ezzel olyan államhatalmi szervvé változtatnák a pártot, amely nem felelős senkinek, és nem ellenőrizhető a társadalom által. Ezzel megszűnne a Szejm mint a legfőbb hatalmi szerv, a kormány mint legfőbb végrehajtó szerv jelentősége, és a bírói függetlenség is csorbulna. A levél aláírói szerint biztosítani kell a bíróságok függetlenségét a végrehajtó szervektől, a Szejmet pedig valódi törvényhozó szervvé kell tenni. E program végső soron a parlamentáris demokrácia megvalósítását tűzte ki célul. Az *59-ek levelével* egy időben jelent meg a *7-ek levele* is. A petíciót, amelyet egyenesen Giereknek címezték, Edward Lipiński mellett Krystyna Kersten, Bronisław Geremek, Jan Strzelecki, Maria Dziewicka, Tadeusz Kowalik és Krzysztof Wolicki írta alá. Az 59-ekkel szemben e program a reformizmus mellett tette le a voksot. Az írás nem volt rendszerellenes, csupán az 1956. októberi remények és követelések megvalósítását kérte számon. Újabb tiltakozás született 1976. január 31-én. A főként írók által aláírt, Jerzy Andrzejewski által jegyzett *101-ek levelét* az alkotmányozó bizottságnak küldték el. Ebben különösen a jogok gyakorlásának szavatolására hívták fel a figyelmet. Az efféle tiltakozásoknak a legfőbb hozadéka az lett, hogy az ellenzékinek mondható személyek felvették egymással, és szorosabbra fűzték a kapcsolatot.¹ A tiltakozások új fejezetet nyitottak az ellenzék történetében. A meglévő nézetkülönbségek nem tűntek el, de jelentőségük csökkent. Ez az összefogás egyértelműen megerősítette és stabilizálta az ellenzéki gondolkodók helyzetét a társadalomban. Mindennek ellenére – kisebb stilisztikai és hangsúlybeli változtatásokkal –, az alkotmánymódosítást a Szejm egyetlen tartózkodással elfogadta.²

Már régóta érlelődött az értelmiségben az a gondolat, hogy szolidaritást vállaljon a munkásokkal. 1975–76-ban már általánosan elterjedt nézet volt, hogy ha még egyszer sor kerülne a munkásság és a hatalom összecsapására, akkor az értelmiségnek lépnie kell. E pillanat végül 1976 nyarán jött el. A munkások újabb sztrájkhulláma, majd annak brutális elfojtása után létrejött a Munkásvédő Bizottság, amely elsődleges feladatául tűzte ki a sztrájkokban részt vett munkások anyagi és erkölcsi támogatását. Elsősorban a Varsó külvárosában fekvő Ursus traktorgyár, valamint Radom és Płock, majd a Tengermellék munkásai számíthattak ilyen segítségre. A KOR önmagát nem politikai ellenzékként definiálta, hanem az

¹ FRISZKE, Andrzej: Protesty przeciw poprawkom do Konstytucji w 1976. In: FRISZKE, Andrzej: *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*. Warszawa, Biblioteka Więzi, 2007, 237–239., 250.; NIEPOKORNI. *Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników zebrane w 1981 roku przez Andrzeja Friszke i Andrzeja Paczkowskiego*. (Red.: Okoński, Michał) Kraków, Wydawnictwo Znak, 2008, 33–37.

² A pártra vonatkozóan, az alkotmányba végül bekerült passzus a következő volt: „A társadalom vezető ereje a szocializmus építésében a Lengyel Egyesült Munkáspárt.” A Szovjetunióval kötött szövetséget pedig árnyaltabb formában vitték keresztül: „A Lengyel Népköztársaság [...] erősíti a Szovjetunióval, valamint a többi szocialista országgal való barátságot és együttműködést.”

etikai értékek és az általános morális elvekért küzdő csoportként. Ezzel szemben gyakorlatilag minden lépésük politikai ügy volt, ami a rendszer jellegéből adódott. Hangsúlyozták a totalitarizmus elleni harc fontosságát. Új dolog volt a nyilvánosság használata: a Bizottság minden tagja nyilvánosan névvel, címmel és telefonszámmal végezte munkáját. Nyíltan vállalták a századelő szocialista hagyományát, a Lengyel Szocialista Párt programja, a század eleji keresztényszocialista értelmiség hagyománya és a patriotizmus mind meghatározó volt számukra.³ Az alapító tagok között régi szocialisták, a világháború alatti földalatti állam aktivistái és a Honi Hadsereg (AK) volt katonái voltak többségben. Élő legendaként a nyolcvannéves Edward Lipiński erősítette a Bizottságot, aki 1906-tól (!) volt a Szocialista Párt tagja, az egyesítés után vált a LEMP tagjává, és egyetlenként a KOR-ban is megtartotta tagságát. Lipiński neves közgazdász professzor volt, s önálló kezdeményezésből nyílt levelet intézett Gierekhez. Írásában a válság sokrétű kritikáját adta, és figyelmeztetett, hogy katasztrófa előtt áll az ország. A pártvezetés válasz nélkül hagyta a levelet.

A KOR mellett létrejött a jobb-közép irányzatot képviselő *Mozgalom az Emberi és Polgári Jogok Védelmére* (ROPCiO). Hamarosan Leszek Moczulski kiszakadt a mozgalomból, és létrehozta az első illegális pártot, a pińsudskista hagyományokat folytató *Független Lengyelország Konföderációját* (KPN). A ROPCiO Andrzej Czuma vezetése alatt tovább tevékenykedett. Szerveződni kezdtek a fiatalok is, és 1979 júliusában, Gdańskban megalapították a Roman Dmowski nézeteihez közel álló *Fiatal Lengyelország Mozgalmát* (RMP).⁴ A *Brataniak* című illegális lap köré csoportosuló szervezet vezetői Aleksander Hall, Marek Jurek és Jacek Bartyzel voltak. Legnagyobb központjaik Gdańskban, Poznańban, Łódźban, Varsóban, Lublinban, Szczećinben és Krakóban alakultak ki. Az RMP szorosan kötődött az egyházhoz és a papi szemináriumokhoz is.

E szervezetek aktív részvételével szerveződtek az első Szabad Szakszervezetek Katowicében, Gdańskban és Szczećinben. Folyóiratokat adtak ki, melyekben programjaikról tájékoztattak és az általuk tervezett tüntetésekre, megemlékezésekre hívták a lakosságot. A Szabad Szakszervezetekhez kapcsolódva megjelentek az első kizárólag munkásoknak szóló szamizdat újságok is. Varsóban a *Ruch Związkowy*, Gdańskban a *Robotnik*, majd a *Robotnik Wybrzeża* voltak a legjelentősebbek. Útmutatót készítettek a munkásoknak, hogyan harcoljanak a jogaikért, egy saját szakszervezet létrehozásáért. Útmutatót közöltek arról, hogyan kell a kollektíva-

³ LIPSKI, Jan Józef: *KOR. Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa, IPN, 2006, 129–130., 162–165.

⁴ Pińsudski és Dmowski a független Lengyelország létrehozásának két különböző útját képviselték az első világháború alatt. Lásd erről SZOKOŁAY, i. m. 1996, 118–143.

képviselőket megválasztani az üzemi tanácsokba, hogyan kell azt létrehozni, hogyan szervezzenek sztrájkot, és mit követeljenek.⁵

1979. december 1-jén közzétették a *Munkásjogok Kartáját*.⁶ Követelték többek között a minimálbér biztosítását és a mindenkori árakhoz való igazítását, a fizetések kiegyenlítését, a 40 órás munkahét bevezetését, a szabad szombat garantálását, a munkabiztonság előírásainak betartását, az igazgatóságtól független intézmények létrehozását, a párttagok privilegizált előrelépési lehetőségének megszüntetését, az 1975-ben elfogadott munkakódex előírásainak jelentős változtatását, és elsősorban a sztrájk-jog elismerését. Elfogadhatatlannak tartották, hogy a munkahelyéről politikai okokból bárkit eltávolítsanak. E jogokat elviekben a Lengyel Népköztársaságnak garantálni kellett volna az általa is aláírt nemzetközi szerződések értelmében. Ilyen hivatkozási alapként szolgált többek között a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 87. számú egyezménye, amely lefektette a szervezkedési szabadság alapvető nemzetközi jogi normáit, s amelyet Lengyelország még 1957-ben ratifikált.⁷ A KOR országos hálózatot épített ki, és minden ipari körzetben megadott néhány nevet és címet, melyeken keresztül a munkások kapcsolatba tudnak velük kerülni sztrájk vagy egyéb jogi probléma esetén.

A szervezett ellenzéki csoportok kiterjedt tevékenységet folytattak. Oktató és felvilágosító munkát végeztek az 1978-ban létrehozott Tudományos Tanfolyamok Társasága (TKN) által szervezett ún. „Repülő Egyetemeken”. Ezek a magánlakásokon zajló előadásokon olyan témák kerültek terítésre, amelyeket nyilvánosan nem lehetett felvetni. A biztonsági szolgálat zaklatása ellenére az ellenzéki értelmiség színe-java vállalt előadást a Repülő Egyetemeken. Emellett könyvkiadással is foglalkoztak. A szamizdat mozgalom ekkor élte aranykorát Lengyelországban. Jogsegélyt nyújtottak a represszió alá került állampolgároknak. Anyagilag támogatták a bebörtönzött személyek családjait. A néhány száz főt számláló ellenzéki csoportokat azonban a legszigorúbban ellenőrizte az állambiztonsági szolgálat. Az aktivistákat nemritkán megverték, lakásukat felforgatták és bebörtönözték őket.

1977. május 7-én holtan találták Krakkóban a KOR egyik egyetemista aktivistáját, Stanisław Pyjast. A fiatal embert máig ismeretlen elkövetők brutálisan megverték, sérüléseibe belehalt. Ez az eljárás nem volt egyedi eset Lengyelországban az ellenzékiekkel szemben. Az egyetlen szemtanút

⁵ LIPSKI, i. m. 2006, 330–331.

⁶ *Karta Praw Robotniczych*. Eredetileg megjelent a *Robotnik* 35. számában. Újraközli: LIPSKI, i. m. 2006, 598–607.

⁷ Az ILO 87. számú, „az egyesülési szabadságról és a szervezkedési jog védelméről” szóló egyezményét 1948. július 9-én fogadták el. A dokumentum I. részének 2. cikkelye kimondja, hogy „Munkavállalók és munkáltatók mindennemű megkülönböztetés nélkül jogosultak szervezetek létrehozására, valamint, kizárólag az érintett szervezet szabályaitól függően, jogosultak csatlakozni a maguk választotta szervezethez, előzetes jóváhagyás nélkül.”

nem sokkal később szintén holtan találták. A májusi egyetemi napok alatt került sor a diákok első tiltakozó demonstrációjára (Fekete Juwenalia). A tizenötödikére tervezett gyászmegemlékezés előtt a rendőrség több egyetemistát letartóztatott és átadott az állambiztonságnak. Ennek ellenére a szervezők a Wawel alá vonult többezres tömeg előtt felolvasták a *Diák Szolidaritási Bizottság* (SKS) alapító deklarációját. A szervezet intézményesülése rendkívül gyorsan megtörtént, s az SKS hamarosan az egyik legjelentősebb ellenzéki diákszervezetté vált. A krakkói SKS tevékenységének akciójellege volt. A független kiadványok és szórólapok sokszorosításán és terjesztésén kívül szisztematikus önképző foglalkozásokat tartottak maguk, illetve középiskolások számára. Nyári iskolai táborokat szerveztek. Független kiadványokból könyvtárat működtettek. Szerveztek néhány látványos akciót, tiltakoztak a Jagello Egyetem könyvtárában a korlátozott kölcsönzési lehetőségek ellen, amellyel rávilágítottak arra, hogy politikai okokból bizonyos kiadványokhoz nem lehet hozzáférni. Szórólapokat terjesztettek a diákok között, petíciókat fogalmaztak, és aláírásokat gyűjtöttek a politikai foglyok, illetve kirúgott diáktársaik védelmében.

1977-ben jelent meg az első illegális folyóiratuk, az *Indeks*, 1978 májusában pedig a *Sygnal* című diáklap. Az előbbiből hét, az utóbbiból kilenc szám jelent meg 1980 nyaráig. Az utolsó szám teljes egészében a biztonsági szolgálatokkal foglalkozott. Tanácsokat adott például arra az esetre, hogy miként viselkedjenek kihallgatás közben

Pyjas meggyilkolása után nemcsak Krakkóban, hanem Łódźban, Lublinban, Poznańban, Gdańskban és Varsóban is megemlékezéseket tartottak. A hatalom válasza sem maradt el. Május 14-e és 21-e között a KOR 48 aktivistáját vették őrizetbe, és 11 főt tartóztattak le. Hatalmas sajtókampány indult ellenük. A legképtelenebb, ellentmondásokkal teli vádak hangzottak el, a Hitlerrel való együttműködésüktől kezdve a cionista összeesküvésig. A pártvezetés azonban elsámította magát, az általa indított kampány a visszájára fordult. A társadalom a védelmébe vette a KOR-t. Az értelmiség, a papság, az írók, de a munkások is tiltakoztak az eljárás ellen. A gliwicei bányászok levélben követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását. A társadalmi szolidaritást érzékelve és a nyugati sajtó cikkeinek nyomására végül amnesztiát hirdetett a hatalom.⁸

A Pyjas halála utáni tapasztalatok vezettek a KOR intézményi átalakulásához. A feladatok megsokszorozódtak, országossá nőtte ki magát a szervezet. Tevékenységük összehangolása érdekében kialakították az állandó struktúrákat az addig gyakran ad hoc intézkedések helyett. Ezzel a Munkásvédő Bizottság átalakult, és felvette a *Társadalmi Örvédelmi Bizottság KOR* (KSS KOR) nevet, jelezvén, hogy immár osztársadalmi feladatokat látnak el.

⁸ LIPSKI, i. m. 2006, 235–267.

A lengyel munkások hatalomhoz való viszonyának fejlődésében több fordulópont volt 1980 augusztusáig. Ebben az *ellenállás*, az *alkalmazkodás*, illetve az *elfogadás* különböző magatartásformái keveredtek, váltakoztak. 1945 és 1948 között a rendszer elutasítása volt a domináns, jelentős szerepet játszott a nacionalizmus az idegen hatalommal szemben. Az ötvenes évek sztálinista időszakában több tényező megváltozott. Az erős propaganda, illetve a biztonsági szolgálatok hatásos működése eredményeként a rendszer „kikényszerített elfogadása” dominált. Ehhez hozzájárul, hogy megváltozott a munkásosztály szerkezete is. A megsokszorozódott munkásság döntő többsége néhány évvel korábban még paraszti sorban élt, az újonnan munkássá vált falusiaknál gyengébbek voltak a tradicionális munkás-kötélékek, erősebb tudott lenni a párt befolyása. A munkások többsége 1956-ban elvetette a fennálló rendszert. Megjelentek a szovjetellenes jelszavak is, követelték az ország demokratizálását és a Szovjetuniótól való függetlenedést. Ugyanakkor kevésbé voltak szervezettek, mint a háború után, így pacifikálásuk is könnyebb volt az új vezetés számára. Ezt követően azonban az életszínvonal emelkedése miatt a hatvanas évek közepéig a társadalom alkalmazkodott a realitásokhoz. A párt öndicsérő propagandájával élesen szemben álló és egyre jobban érezhető gazdasági krízis, a párt egyre élesebb konfrontációja az egyházzal, valamint a rendszer fokozatos merevedése az ellenállás irányába vezette a munkásokat is. 1970 után viszont hasonló volt a munkások viszonya a párthoz, mint az 1956 utáni években egészen a hatvanas évek elejéig. A gazdasági tartalékok és reformok helyett, a hitelből feljavított életszínvonal meghozta az eredményét, a munkásság újra alkalmazkodott, és sokan elfogadták a rendszert is: a Gierek-féle stabilizáció és az általános eufória a lakosság nagy részében optimizmust keltett. Majd 1976 után újra egyre inkább szembekerültek a párt politikájával.⁹ A lengyel munkásság mindig a gazdasági helyzet és az életszínvonal alakulása szerint foglalt állást a fennálló rendszerrel kapcsolatban: ez határozta meg, hogy az elfogadás és az elutasítás közötti skálán éppen hol foglalt helyet. A párt természetesen folyamatosan harcolt a munkásosztály bizalmáért. Ha ezt gazdasági eszközökkel nem tudta megszerezni, akkor jelentős szerepet kapott a propaganda, időnként kijátszotta a „nacionalista kártyát” is. Ha érdekei úgy kívánták, hallgatólagosan a szovjetellenességet is eltűrték. A propaganda másik eleme az értelmiség ellen irányult. A munkásság „természetes” értelmiségellenességét állandóan „erősíteni kellett”, elkerülendő a köztük lévő szövetség kialakulását és a munkásság végleges csatlakozását az ellenzékhez. Ennek legjellegzetesebb példája 1968 márciusában az országos diáktüntetések idején mutatkozott meg. A párt és a központosított szakszervezetek országszerte

⁹ KAMIŃSKI, Łukasz: Stosunek robotników do władzy 1944–1989 i jego ewolucja. In: *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. (Red.: NEJA, Jarosław) Warszawa, IPN. 2005, 12–16.

munkásgyűléseket szerveztek, ahol elítélték a diákok mozgalmát, gyakran antiszemita jelszavakkal kísérvé. E példák azt mutatják, hogy a munkásság bizonyos periódusokban elfogadta, sőt támogatta a pártot.

A párttól független szakszervezetek létrehozásának ötlete mégsem teljesen önállóan fejlődött ki a munkásság köreiben. Pontosabban a fogadókészség többé-kevésbé létezett egy önálló és független érdekvédelmi szervezet létrehozására, de legalább annyira erősek voltak a fenntartások is vele szemben. Így az ilyen kezdeményezések nem kizárólag a gyárakban, hanem az ellenzéki csoportokban indultak el. Az első Szabad Szakszervezetet (WZZ) Kazimierz Świtoń rádió- és tévészerelő hozta létre Katowicében 1978. február 21-én. Świtoń szoros kapcsolatban állt a KOR-ral és a ROPCiO-val. A néhány aktivistából álló szervezet az ország ellenzéki szempontból legnehezebb terepén dolgozott. A nagy területen fekvő, szétszórta üzemekben nehéz volt állandó kapcsolatot tartani a tagokkal. Emellett a térségben volt az egyik legnagyobb a rendőrség és az állambiztonság állománya is. Jellemző, hogy nagyobb népszerűséget akkor tudott szerezni a szakszervezet magának, amikor Świtoń letartóztatták. Ennek következtében a KOR és a ROPCiO hangos kampányt indított a kiengedése érdekében, amely néhány hónap múlva be is következett. E szakszervezet azonban nem játszott kezdeményező szerepet az 1980 augusztusában kirobbant sztrájkok szervezésében, még akkor sem, ha Świtoń végül tapasztalatai miatt meghívták a létrejött Üzemközi Sztrájkbizottságba. A Tenger melléken munkások aktívabb részvételével jöttek létre, és eredményesebben működtek a Szabad Szakszervezetek. Gdańskban Krzysztof Wyszkowski kezdeményezésére 1978. április 29-én, Szczecinben több hónapos előkészület után, 1979. október 11-én alakultak meg az első csoportok. Gdańsk több szempontból alkalmasabb volt erre, mint Katowice. Egyrészt a kisebb területen, koncentráltabban elhelyezett üzemek, másrészt az erősebb ellenzéki csoportosulások kedveztek a szervezkedésnek. De fontos szerepet játszott, hogy a munkások jelentős részében élénken éltek az 1970. decemberi véres események emlékei. Ez pedig minden év decemberében alkalmat adott a megemlékezésre, tömeges gyűlésekre. 1980 augusztusáig azonban nagyobb munkástömeget itt sem sikerült bevonni a szabad szakszervezeti munkába. Sőt, augusztusban is a KOR-aktivisták kezdeményezése kellett ahhoz, hogy sztrájkba lépjen a hajógyár! Anna Walentynowicz és Lech Wałęsa azonban már évek óta ismert személy volt a gyárban, mint a Szabad Szakszervezetek aktivistái. Szczecinben viszont bizalmatlanok voltak a munkások az ellenzéki csoportokkal szemben. A fordulat ott is augusztusban állt be, ám a korábbi szakszervezetisek nem kaptak Lech Wałęsához hasonlóan nagyobb szerepet.¹⁰

¹⁰ Lásd: Wolny Związek Zawodowy. *Biuletyn IPN* (2008) nr 87.

HABEMUS PAPAM – A LENGYEL EGYHÁZ SZEREPE

*„A nemzet történelem és múlt nélkül hamarosan föld nélküli,
hazátlan és jövő nélküli nemzetté válik.”*

Stefan Wyszyński prímás

A második világháború alatt a katolikus papság aktívan kivette részét az ellenállásból és a nácik elleni harcból. A papság bebörtönzése, deportálása és likvidálása, a sorsközösség vállalása az amúgy is vallásos lakosságban megnövelte az egyház iránti bizalmat.¹ A háború után két kiemelkedő lengyel egyházi vezető neve pedig az egész világ számára ismert lett. Egyikük Stefan Wyszyński, aki később a lengyel katolikus egyház karizmatikus vezetőjévé és kiváló politikussá vált, a Honi Hadsereg papjaként a földalatti mozgalomban szolgált.

Wyszyński kiválóan ismerte a munkáskérdést is. Már a húszas években különös figyelmet fordított az egyház társadalmi tanításaira. Fontosnak tartotta az egyház oktatói szerepét és az ifjúság erkölcsi nevelését. Nyugat-európai körútján a gyakorlatban ismerte meg az egyház társadalmi tanításának helyzetét, Belgiumban a munkásszervezetek tevékenységét, Németországban pedig a Katolikus Akció (Actio Catholica) által szervezett szakszervezeti mozgalmat tanulmányozta. A Lublini Egyetemen 1932-ben a gyári munka morális környezetét kezdte kutatni. Wrocławban munkások között teljesített lekipásztori szolgálatot. Munkásoktatással foglalkozott a Keresztény Munkásegyletemen, és bekapcsolódott a Keresztény Szakszervezetek munkájába is. 1933-ban részt vett a munkások sztrájkjaiban, és mint a Munkásegyletem elnöke közvetített a szakszervezetek és a vállalatigazgatók közötti egyeztető tárgyalásokon. Jelentős publikációs tevékenységet is végzett. Elemezte a kapitalizmus és a kommunizmus társadalmi doktrínáját. A munkáskérdéssel, az egyház szociális tanításával és a fenyegető bolsevik veszéllyel foglalkozva számos tanulmányt írt. 1937-ben üdvözölte XI. Pius, a kommunizmust elítélő és a kommunistákkal

¹ ILLÉS Pál Attila: Stefan Wyszyński és Karol Wojtyła egyháza. *Vigilia*, 70. évf. (2005) 11. sz., 852–858.

való együttműködést megtiltó *Divini redemptoris* kezdetű pápai körlevelet. Fő munkája 1946-ban jelent meg *Duch pracy ludzkiej* [Az emberi munka lelke] címmel, amelyben kifejtette a munkával kapcsolatos katolikus felfogás alapjait. A közösségi tulajdon marxi elméletének legteljesebb egyházi kritikáját adta. A későbbi primás a *Rerum novarum* enciklikára hivatkozva levezette, hogy amennyiben az embereket megakadályozzuk, hogy személyes tulajdonra tegyenek szert, akkor magának a munkának az értelmét kérdőjelezzük meg.²

A katolikus egyház a háború után egyértelműen és megkérdőjelezhetetlenül szemben állt a Szovjetunióból importált sztálini típusú államszocialista berendezkedéssel. Az egyház a hivatalos marxista-leninista legitimációs ideológiától minden tekintetben eltérő, azzal szemben álló világnézetet és társadalmi tanítást képviselt. Az állami tulajdonnal szemben a magántulajdon primátusát, a kollektivizálással szemben a magántulajdonon alapuló mezőgazdaságot támogatta, és a materializmussal ellentétben a krisztusi tanításokon alapuló erkölcsi rendet hirdette. A lengyel katolikus egyháznak minden erkölcsi alapja megvolt arra, hogy a társadalom vezető erejének tekintse önmagát. Mind a náci, mind a bolsevikok elleni harcból aktívan kivette a részét, számos vértanú bizonyította az antifasiszta harcban játszott szerepét.

Wyszyńskit 1948-ban Lengyelország primásává nevezte ki a pápa. Éppen akkor, amikor a létrejött a LEMP, és megkezdődött a lengyel sztálinizmus időszaka. A kommunistákkal vívott harcban azonban a primásnak a korábbi elvi álláspontjától el kellett térnie. 1950-ben az egész térségben egyedülálló *modus vivendi* vívott ki a hatalommal szemben. A megállapodás értelmében a Püspöki Kar kötelezte magát, hogy a papság lojális lesz az államhoz, s elveivel összhangban elítél minden államellenes fellépést. Mindemellett azt is vállalta, hogy „felvilágosítja a papságot, hogy az ne álljon ellen a falusi szövetkezetek kiépítésének”. A másik oldalon, az állam garantálta a vallásgyakorlás és az iskolai hitoktatás szabadságát, illetve a katolikus sajtó, a Lublini Katolikus Egyetem és a szerzetesrendek szabad működését. Lehetővé tették a papi munkát a kórházakban, börtönökben és a hadseregben is.³ Az egyezséget a pártvezetés nem tartotta be, az állambiztonsági szervek segítségével megpróbálták az egyház működését korlátozni. Mindazonáltal a püspökök részéről is sok bírálatot kapott primás számítása bevált, az egyház ezzel időt nyert. Később már nem tudták megroppantani úgy, mint Magyarországon vagy Csehszlovákiában tették. 1953 és 1956 között maga a primás is börtönben ült, eközben a társadalom szemében a diktatúra ellen küzdő főpap személye szimbólummá

² Lásd bővebben: ILLÉS Pál Attila: *Az egyházak és a nemzeti régió kultúrái IV. (Diktatúra és egyházvezetés Közép-Európában a XX. században)* Stefan Wyszyński. (kézirat)

³ A megállapodás szövegét lásd: Cywiński, Bohdan: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. kötet: „...titeket üldözni fognak” 1944–1958.* Budapest, 2005, 73–75.

vált. 1956-ban munkások tömegei követelték Wyszyński szabadon bocsátását.⁴

1956 októberében az egyháznak és Wyszyńskinek hatalmas szerepe volt abban, hogy a Gomułka vezetésével létrejött új pártvezetés átmenetileg lemondott a mezőgazdaság államosításáról. A jelentős részben falusi származású papokon, a Wyszyński által hirdetett erős Mária-kultuszon keresztül, az egyébként is mélyen vallásos vidéken az egyház jóval nagyobb befolyással rendelkezett, mint a Lengyel Egyesült Munkáspárt. Az állam és az egyház viszonyában hamarosan újabb konfliktus alakult ki. 1966-ban ünnepelte Lengyelország államiságának ezeréves évfordulóját, amely megegyezett a kereszténység felvételének millenniumával. A párt és az egyház között éles versengés alakult ki az ünnep kisajátításáért, a tömegek megnyeréséért. A primás már 1957-ben meghirdette a Nagy Kilenced (Wielka Nowenna) programját, amely a millenniumra való felkészülést jelentette. A minden évben megrendezett egyházi és állami évfordulók megünneplése megerősítette a lakosságban a vallási és nemzeti azonosságtudatot és a szolidaritást. Wyszyński az ember és a lengyel nemzet méltóságának hangsúlyozása által nemcsak a katolikusok elemi jogaiért, hanem általában az ember egyetemes jogaiért is kiállt. A méltóság hangsúlyozása együtt járt a nemzeti azonosságtudattal, a lengyel kulturális örökség történelmi gyökereinek hangsúlyozásával. Az egyház által szervezett nemzeti millenniumnak az volt az elsődleges feladata – és ezt meglehetősen sikeresen véghez is vitte –, hogy minden lengyel számára felmutassa saját kulturális gyökereit, és még jobban tudatosítsa bennük nemzeti és vallási azonosságukat.⁵

A másik kiemelkedő egyházi vezető, Karol Wojtyła számára szintén nem volt ismeretlen a munka és a munkások helyzete. A háború éveiben maga is fizikai munkával kereste meg a családja számára szükséges pénzt. Később Rómában és Krakkóban tanult, 1953-ban habilitált, valamint a krakkói *Znak* és a *Tygodnik Powszechny* rendszeres szerzője volt. Belgiumban ismerkedett meg a Keresztény Munkásfiatalok Mozgalmával, majd Párizsban a munkáspapok tevékenységével. Ő maga azonban elsősorban az erkölcsi élet alapjainak újjáépítését tekintette fő céljának. Jó kapcsolatokat épített ki a fiatalsággal, s később a Lublini Egyetemen⁶ a diákok egyik kedvenc tanára és lelkipásztora lett. Aktív részese volt a második

⁴ Magyar nyelven lásd a korszak rövid összefoglalását: KŁOCZOWSKI, Jerzy–MÜLLEROWA, Lidia–SKARBK, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1994, 343–413.; CYWIŃSKI, i. m. 2005, 15–140. Lengyel nyelven lásd: DUDEK, Antoni–GRYZ, Ryszard: *Komuniści i kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków, Znak, 2003; ŻARYN, Jan: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*. Warszawa, Neriton, 2003.

⁵ KŁOCZOWSKI–MÜLLEROWA–SKARBK, i. m. 1994, 402–404.

⁶ A Lublini Katolikus Egyetem (KUL) az egész államszocialista blokk egyetlen katolikus egyeteme volt. Rendkívüli népszerűsége annak ellenére is csak nőtt, hogy az ott szerzett diplomát kizárólag Nyugat-Európában ismerték el.

vatikáni zsinatnak, Rómában hamarosan a lengyel delegáció egyik legismertebb és legelismertebb alakjává vált. A lengyel pártvezetés azonban kezdetben félreismerte. Természetesen állandó megfigyelés alatt tartották a Nyugatra gyakran utazó Wojtylát,⁷ de a politikához kevésbé értő, megvezethető embernek tartották. Sőt, komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a prímás és közte rossz viszony alakuljon ki, és idővel majd a helyére léphessen. Wojtyła azonban mértéktartó volt, de rendkívül óvatos is. Minden olyan helyzetet került, amely a Wyszyńskivel való jó viszonyát megronthatta volna. A pártvezetés a hatvanas évek első felében még a „reakciós” Wyszyńskivel a „haladó” Wojtylát állította szembe, egy évtizeddel később már a „hazafias-realista” Wyszyńskit tartották a „kozmetopolita-lázongó” Wojtyła ellenpólusának. A Gierek-korszakban már a legtöbbször támadott egyházi vezetők közé tartozott Lengyelországban. Emellett látványosan kerülte a hatalommal való találkozást. Edward Gierekkal például egyszer sem találkozott.⁸ A jó viszony mindvégig megmaradt Wojtyła és Wyszyński között, később a prímásnak jelentős szerepet tulajdonítottak abban, hogy 1978. október 16-án a vatikáni konklávét Wojtylát II. János Pál néven pápának választotta.

A krakkói érsek pápává választásának óriási hatása volt a lengyel társadalmi tudat és a nemzeti identitás átalakulására. II. János Pál pápa személye olyan nemzeti szimbólummá tudott válni a rendszerben csalódott, kiábrándult társadalomban, amely jól ki tudta tölteni az itt keletkezett űrt. Egyfajta társadalmi igényt teljesített, szimbolikus vezetővé vált. Ez nyíltan kifejeződött első lengyelországi látogatása alatt 1979 júniusában.

A lengyel pápa és a demokratikus ellenzék kölcsönösen hatással voltak egymásra. Az, hogy a Vatikán feje egy lengyel főpap lett, nemcsak a vallási élet megerősödésével járt Lengyelországban, de ennek hatására az egyre bátrabb nem hivatalos, a párttól független tömeggyűlések is gyakoribbá váltak.⁹

Ezért a Kreml számára ideológiailag és közvetve politikailag veszélyes volt II. János Pál pápa pusztán léte is. Éppen abból az országból származott, amely geopolitikailag a legfontosabb helyet töltötte be a Varsói Szerződésben, s ahol a katolikus egyház a legerősebb társadalmi bázissal rendelkezett a térségben, ráadásul itt volt a leggyengébb a kommunista párt is. Ez arra ösztönözte Moszkvát, hogy óvatosabban kezelje a lengyel problémákat. Világos volt, hogy a Vatikán számára is éppen Lengyelország a legfontosabb láncszem keleti politikájában. *„Lengyelország az egyetlen szocialista ország, ahol az egyház viszonylag szabadon működhet, és a gyakorlatban*

⁷ Az állambiztonság által készített jelentéseket Marek Lasota lengyel történész publikálta, lásd: LASOTA, Marek: *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teckach bezpieki*. Kraków, Znak, 2006.

⁸ Lásd bővebben: ILLÉS Pál Attila: *Az egyházak és a nemzeti régió kultúrái III. (Diktatúra és egyházvezetés Közép-Európában a XX. században)* Karol Wojtyła. (kézirat)

⁹ LIPSKI, i. m. 2006, 438.

valósulhat meg a Vatikán stratégiai vonala a kelet-európai országokkal kapcsolatban.” – fogalmazott egy moszkvai elemzés.¹⁰ Wojtylát „edzettebbnek” és tapasztaltabbnak tartották a többi lehetséges pápajelölnél, az „egyházra leselkedő veszélyek elleni harcban”, ugyanakkor úgy értékelték, hogy politikailag hajlékony és tárgyalásra kész személyiség, hiszen egyik előmozdítója volt VI. Pál „keleti politikájának”, vagyis a kommunista országokkal való kapcsolatfelvétel kezdeményezésének.¹¹

A pápaválasztás komoly zavart okozott Varsóban is. A pártvezetés azzal vette tudomásul a sokkoló ténytet, hogy Wojtyła „jobb Rómában, mint Lengyelország jövőbeli prímásaként itt”, ám hamarosan kiderült, hogy a pápa lengyel származása komolyabb problémákat okoz a hatalomnak, mint azt várni lehetett. Wojtyła pápává választását a lengyel társadalom várakozásainak megtestesüléseként fogta fel. 1978 őszén egy boldog és változásokra várakozó társadalommal, valamint az egyre erősödő ellenzékkel állt szemben a megtört, eladósodott és legitimációhiányos hatalom.¹²

Az első lengyelországi zarándoklat

Amikor világossá vált, hogy az új pápa lengyelországi zarándoklatot tervez, az ország vezetése nem tilthatta meg. A Wyszyńskivel való találkozáson Gierek elismerte, hogy „a pápának, mint Lengyelország polgárának joga van a beutazásra”, ám kikötötte, hogy mint a vatikáni állam fejének meg kell egyeznie velük az időpontban.¹³ Majd Gierek Moszkvában próbálta meggyőzni az SZKP főtitkárát, hogy figyelembe kell venni azt a ténytet, hogy „a jelenlegi pápa lengyel, a Lengyel Népköztársaság állampolgára és nehéz megtagadni tőle azt a jogot, hogy a hazájába látogasson”.¹⁴

¹⁰ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 26. l.

¹¹ Valójában az ún. „békepolitikát”, vagyis a keleti nyitást XXIII. János pápa indította el. „Dialógust” kezdeményezett a „kommunista országokkal”, amelyek – véleménye szerint – idővel, az evolúció során „emberarcúra” fognak formálódni. Az 1961-ben kiadott *Mater et Magistra* kezdetű enciklikájában „érvénytelenítette” a kommunistákkal való együttműködés tilalmát. A kubai rakétaválság idején közvetítő szerepet játszott a két szuperhatalom között. Az 1962 őszén megnyitott második vatikáni zsinaton nem engedte napirendre az „ateista kommunizmus” elítélését. Ugyanebben az évben a *Time* magazin az év emberévé választotta. Az 1963-ban *Pacem in Terris* kezdetű enciklikájában határozottan kiállt a békepolitika mellett, amelyet a Szovjetunióban is kifejezetten pozitívan fogadtak. VI. Pál e politikát folytatta. Érdekes olvasmány a lengyel származású, emigrációban élő, meglehetősen antikommunista Mackiewicz kritikusa írása a Vatikán „békepolitikájáról”, lásd: MACKIEWICZ, József: *A kereszt árnyékában. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor*, 2009. A könyv a rendszerváltásig nem jelenhetett meg lengyelül.

¹² Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają ks. Jan SIKORSKI, Antoni DUDEK, Barbara POLAK i Jan M. RUMAN. *Biuletyn IPN*, (2005) nr 51., 4–5.; DUDEK, Antoni: Gratulacje i obawy. *Biuletyn IPN*, (2005) nr 51., 25.

¹³ *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*. (Red.: FRISZKE, Andrzej–ZAREMBA, Marcin) Warszawa, Biblioteka „Więzi”, ISP PAN, 2005, 118.

¹⁴ *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979...* i. m. 2005, 139.

Azzal érvelt, hogy „éles konfliktusokhoz vezethetne a társadalom katolikus részével”, ha megtagadnák a beutazását. Brezsnyevet a KGB alapos helyzetelemzése meggyőzték arról, hogy a pápalátogatás következményeként beláthatatlan ideológiai és végső soron politikai károkat szenvedhet el a párt. Éppen ezért kérése továbbra is az volt, hogy ne engedjék Lengyelországba látogatni a pápát: „mondjátok meg neki, ő bölcs ember, mondja azt, hogy megbetegedett és nem jön”.¹⁵ Brezsnyev megértette, hogy nem tagadhatják meg nyíltan II. János Pál pápa hazalátogatását, hiszen az óriási elégedetlenséget váltana ki a lengyel társadalomban. A cél tehát az volt, hogy „diplomáciai betegségre” hivatkozva ő maga mondja le az utat. Moszkva minden igyekezete ellenére a lengyel kormány meghívót küldött a Vatikánba a pápa részére.

Végül 1979. június 2-án érkezett el a nap, amikor Karol Wojtyła, immár a katolikus egyház fejeként újra lengyel földre léphetett. A Szent Szaniszló mártírhálálának 900. évfordulójára érkezett pápa viszonylag önállóan viselkedett zarándoklata alatt.¹⁶ Beszédeit – az előzetes megbeszélésekkel ellentétben – nem a pártvezetés kívánalmainak megfelelően mondta el, emellett a hatalom rosszállása ellenére többször találkozott személyesen az ifjúsággal is. Szaniszló példájával pedig az állammal való szemben állás tudatát erősítette a lengyel társadalomban. A pápa kilenc nap alatt Varsóban, Gnieznoban, Człstochowában, Krakkóban kétszer, Kalwaria Zebrzydowskában, Wadowicében (a pápa szülőfaluja), Oświęcimben (Auschwitz) és Nowy Targban fordult meg. Ez alatt a becslések szerint 5-6 millió lengyel láthatta élőben a „saját pápáját”, valamint több millióan láthatták, hallgatták a televízióközvetítéseknek köszönhetően, amikor II. János Pál azt mondta: „Ne féljete!” Ezzel a társadalomban lévő egyik legnagyobb gátat szabadította fel. A lengyel nép azt érezte, hogy a keresztény világ egyik legnagyobb erkölcsi tekintélye áll mögötte, s nem kell félni a hatalomtól.¹⁷

Annál inkább megjelent a félelem a lengyel párt legfelsőbb vezetése körében. Még a látogatás előtt, egy május 11-i értekezleten Stanisław Kowalczyk belügyminiszter értékelté úgy a helyzetet, hogy „számítani

¹⁵ SIKORSKI–DUDEK–POLAK–RUMAN, i. m. 2005, 5.

¹⁶ Valójában, a királyi önkénnyel szemben fellépő püspök halálának – hagyományos, vagy utólag megállapított – dátuma nem június 2-a, hanem május 13-a volt. Az egyértelmű politikai áthallások elkerülése végett a lengyel és a szovjet pártvezetés is szerette volna elkerülni a hatalom számára veszélyeket rejtő pápai zarándokutat. Éppen ezért Edward Gierek 1979. január 24-én azt javasolta Stefan Wyszyński primásnak, hogy a pápát jobb lenne például egy évvel később, 1982-ben fogadni a Jasna Górai kolostor alapításának 600. évfordulóján. Az egyház természetesen e javaslatot egyértelműen elutasította. Egyébként korábban a lengyel pártvezetés elutasította azt az egyházi kezdeményezést is, hogy VI. Pál pápa Lengyelországba látogasson 1966-ban, a Millennium ünnepeire.

¹⁷ II. János Pál pápa első lengyelországi útjáról részletesebben lásd: MITROVITS Miklós: II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978–1980) *Kút* (2007) 1. sz., 145–163.

kell arra, hogy a pápa lengyelországi látogatása előtt közvetlenül, és a látogatás alatt, a Lengyelországgal ellenséges erők megerősödve támadnak, törekedni fognak arra, hogy ezt a látogatást az országunk érdekeivel ellenséges célokra használják fel. Szintén ebben az irányba fogják inspirálni az antiszocialista csoportokat az országban. És nem lehet kizárni a politikai provokáció lehetőségét sem”.¹⁸ E feltételezések végül nem igazolódtak be, semmilyen provokációt nem jegyeztek fel a belügyi szervek, ami e kilenc nap alatt történt volna. Az egyébként rendkívüli mértékében elterjedt alkoholizálás ellenére, e napokban látványosan csökkent a szeszital-fogyasztás, sőt az öngyilkosságok száma is mérséklődött. A miniszter által „szocialistaellenes csoportoknak” nevezett ellenzékiek viszont kétségkívül megerősödtek, önbizalomra tettek szert. A pápa látogatása felszabadította a lengyelekben a nagy testvériség és az egység érzését. Lehetőséget adott, hogy demonstrálják az egyházzal való széles szolidaritást. És reményt adott nekik, hogy a hitük elég erős ahhoz, ahogy legyőzzék a félelmet és az elnyomást.¹⁹ Norman Davies, a lengyel történelem kiváló ismerőjének értékelése szerint a lengyel társadalom öntudatra ébredése, a „társadalmi tudat forradalma” zajlott le ebben a kilenc napban.²⁰

II. János Pál pápa szovjet szemmel

Pavlov tábornok, aki a KGB varsói rezidenciáját vezette, szintén hasonlóan látta az eseményeket: „ez a látogatás kevésbé vallási, inkább politikai volt, támogatást nyújtott a politikai ellenzéknek, a Karol Wojtyła által Lengyelországban energikusan folytatott sokéves ellenzéki tevékenység megerősítéséhez.”²¹ Az egyszerű párttagok százazreit szabályosan sokkolta a pápai jelenlét.²² A párt tekintélye összeomlott, a hivatalos ideológia teljes vereséget szenvedett. A KGB vezetése tökéletesen értette, hogy „a szocializmus ilyen deklarált ellensége, mint amilyen Wojtyła kardinális”, megerősítette az egész szocialista blokkon belül a „szocializmushoz kritikus viszonyuló erőket”.²³

A KGB Vlagyimir Krjucskov által irányított, hírszerzéssel foglalkozó Első Főigazgatósága (PGU) egyik parancsnokhelyettese egy jelentésében II. János Pál pápa „ideológiáját” elemezte. Úgy vélte, hogy a pápa valami-

¹⁸ *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979...* i. m. 2005, 52.

¹⁹ SMOLEŃ, Dionizy: *Tłum czy społeczność zorganizowana? Strajkujący w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980.* In: *Solidarność w ruchu 1980–1981.* (Red.: KULA, Marcin) Warszawa, SuperNowa, 2000, 182.

²⁰ „*Revolucja polskiej świadomości*”. Lásd: DAVIES, Norman: *Boże Igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1975.* Kraków, Znak, 1992, 804. A könyv angol nyelvből készített magyar kiadásában nem található ez a részlet, lásd: DAVIES, i. m. 2006.

²¹ GENERAŁ PAWŁOW: *Byłem Rezydentem KGB w Polsce.* Warszawa, BGW, 1994, 24.

²² ROLICKI, Janus–GIEREK, Edward: *Przerwana dekada.* Warszawa, Fakt, 1990, 176.

²³ PAWŁOW, I. m. 1994, 24–25.

féle harmadik utat követ, mivel sem a kapitalizmus, sem a kommunizmus nem tudja megszüntetni a társadalmi igazságtalanságot és a háború fenyegetését. Arra lehet számítani, hogy az egyháznak sikerül az ateisták meghatározott részét az egyház társadalmi ideológiájának követőjévé változtatni. Ezzel kapcsolatban lehetséges a „nem hívő keresztények” megjelenése, akiket egyesíthet a keresztény kultúra a hívőkkel. Mindemellett – szól tovább a KGB-jelentés – az egyház elfogadta az állam ügyeibe való be nem avatkozás elvét, de a nevelőtevékenység aktivizálása a lakosság körében azt is elősegíti, hogy az ország kormányzó köreire nyomást gyakoroljanak „a társadalmi vélemény alakításának az útján”. Mindez az „ideológiai kontrasztok puhulását” okozza. A pluralizmus eszközzé válik az egyház kezében, „amely képes lesz megnövelni a kereszténység hívőinek számát”. A KGB tehát – nem alaptalanul – a „nevelőmunkát” állította II. János Pál pápa tevékenységének középpontjába, amelynek hatása van nem csupán a társadalomra, hanem a kormányra is. Az egyház így akart „reálpolitikát” folytatni annak érdekében, hogy javítson a lakosság szociális helyzetén és elkerülje a vérontást.²⁴ A társadalmi nyomás által kikényszeríthető változások gondolata, mint láttuk, megjelent már Kołakowski és Michnik írásaiban is. Gyakorlatilag ez vált később a Szolidaritás mozgalom alapjává.

Az SZKP Központi Bizottsága élesebben bírálta a vatikáni politikát, de lényegében a KGB-hez hasonlóan látta azt, vagyis a Vatikán arra törekszik, hogy „a hívőkben lángra lobbantsa a vallási fanatizmust, és a szocialista társadalmi rendszer ideológiai és társadalompolitikai normáival ellenséges útra terelje őket”. II. János Pál pápa megválasztása után „a Vatikán egyre kitartóbb kísérleteket tesz a katolicizmus felélesztésére a Szovjetunió országaiban, mindenekelőtt Litvániában, Lettországbán, Belorusszia és Ukrajna nyugati részén. János Pál többször fordult a Szovjetunió területén élő katolikusokhoz. Ezenkívül a Vatikán rádión és a sajtón keresztül inspirálja és támogatja az illojális papság tevékenységét.”²⁵

Egy másik jelentés szerint, „a Vatikán ösztönzi az illegális ún. litván katolikusok jogvédő bizottságát, a »Litván Katolikus Egyház krónikája« című illegális folyóirat kiadását, amelyben szovjetellenes írásokat publikálnak”.²⁶ II. János Pál azzal is a litván katolikus egyházat erősítette, hogy főtanácsadójának nevezte ki Andris Backist. Backis apja, a két világháború között, a független Litvánia párizsi nagykövete volt.²⁷

Ugyanilyen ellenséges tevékenységnek tartották a Kreml vezetői, hogy a lengyel pápa megpróbálta feltámasztani az ukrán unitus egyházat, amelyet a második világháború után a föld alá kényszerített a szovjetha-

²⁴ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 22–23. l.

²⁵ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 4. l.

²⁶ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 33. l. A Szovjetunióban e tevékenységet a büntető törvénykönyv 58. paragrafusa alapján mint „szovjetellenes agitáció büntetett” szankcionálták.

²⁷ ANDREW, Christopher–MITROHIN, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Talentum, Budapest, 2000, 523.

talom. Komoly problémát jelentett, hogy Litvánia, Ukrajna és Belorusszia nyugati része kánonjogilag a lengyel püspökségek alá tartoztak, tehát befolyással lehettek az itt élő hívókra.²⁸ Moszkva szerint Lengyelországból számos „misszionáriust” irányítottak a Szovjetunióba turistának álcázva. E „misszionáriusok” a templomokban szovjetellenes hangulatot keltettek, és a hívők között ellenséges folyóiratokat, újságokat és imakönyveket osztogattak. A KGB-nek azonban már 1971-ben sikerült beszervezni Lvovban a földalatti unitus egyház egyik vezetőjét, aki az egyik legfontosabb kapcsolatot jelentette a lengyel katolikus egyházzal. Mitrohin szerint ő több „turistának álcázott” lengyel papot megnevezett a szovjet titkosszolgálatoknak.²⁹

Az SZKP vezetése 1980. október 4-én döntést hozott a lengyel sajtó korlátozásáról a Szovjetunió területén.³⁰ E döntésnek volt az egyházat érintő következménye is. Szigorúan korlátoztak minden Lengyelországból származó újságot, folyóiratot, könyvet és egyéb „sajtóterméket”. Így, 1981. január–február hónapjában lefoglaltak 55 ezer bibliát, 500 darab egyházi naptárt, 1100 vallásos jellegű könyvet, brosúrát, amely Lengyelországból származott.³¹

II. János Pál pápa és a munkások

Karol Wojtyła maga is fizikai munkásként kereste kenyerét a háború alatt. Visszaemlékezéseiben úgy tekintett erre az időszakra, mint ami jelentősen befolyásolta a világnézetét e kérdésben. A háború után megismerkedett a nyugat-európai keresztény munkásszervezetek működésével is. Nagy hatással volt rá Wyszyński primás, aki a munkáskérdés kiváló ismerője volt. A sajátos lengyelországi fejlődést tekintve nem lepődhetünk meg e tényeken. A háború utáni lengyel munkások erősen kötődtek a katolicizmushoz és az egyházhoz. Az 1980 nyarán tetőzött társadalmi robbanás következtében létrejött Szolidaritás mozgalom is szoros kapcsolatban állt az egyházzal. A sztrájkok idején gyakorlatilag minden összeütközés a hatalommal vallási jelleget öltött. Ez nem azt jelentette elsősorban, hogy minden munkás hívő katolikus volt, hanem a szimbolikus térben volt fontos szerepe. Egyrészt elkülönítette a benne részt vevőket a hatalomtól, másrészt össze is kötötte egymással a társadalom tagjait. Az azonosság-

²⁸ Miközben 1972-ben az ország nyugati felében pápai bullával rendezték a németekkel fennálló vitás kérdéseket, melynek következtében négy új egyházmegyével gyarapodott a lengyel katolikus egyház, keleten megtartotta a második világháború előtti egyházmegyéket. Lásd: CYWIŃSKI, i. m. 2005, 8. és *Atlas historii Polski. Mapy i komentarze.* (Red.: OLCZAK, Elżbieta) Warszawa, Świat książki, 2004, 136–137, 180–181.

²⁹ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 34. l. Vö.: ANDREW–MITROHIN, i. m. 2000, 512–513.

³⁰ RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 60. l.

³¹ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 119. l.

tudatot erősítette az emberekben. A gyárat feldíszítették nemzeti zászlókkal. Lenin szobra mellett megfűrt II. János Pál portréja és a csnstochowai Szűz Mária képe. Az *Internacionálé* mellett, majd helyette a lengyel vallási jelleggel bíró történelmi énekek kerültek elő, mint a *Żeby Polska, była Polską* [Hogy Lengyelország lengyel legyen] vagy a *Boże, coś Polskę* [Isten, ki Lengyelhont]. Bizonyos esetekben a szimbolikus közösségi jelképek mitizálódtak és a résztvevők tudatában védelmet jelentettek a küzdelemben. A Gdański Hajógyár kapuját oltárra emlékeztető módon díszítették fel. A kapu jelentette a sztrájkoló munkások tudatában a határt az ő világuk, illetve a létező szocializmus között. Úgy gondolták, hogy a pápa arcképével díszített kapu valós védelmet jelent, hiszen „lengyel katona nem lő a pápára, a tank nem megy át az oltáron”. A jelképek funkciójuk szerint a közösség közös múltjának emlékét biztosították. Ez az „emberek saját tulajdona volt, és nem a párté”.³² Az új mozgalom tehát ezt a nemzeti, patrióta és egyházi szimbólumrendszert felvállalta és tudatosan alkalmazta az emberek mozgósításában, az összetartozás érzésében és a szolidaritás kifejezésében.

A *Rerum novarum* (1891) kezdetű enciklikától kezdve az egyház társadalmi tanításaiban fontos helyet foglalt el a munkáskérdés. II. János Pál pápa a lengyel eseményektől nyilvánvalóan nem függetlenül 1981 szeptemberében bocsátotta ki *Laborem excerens* kezdetű enciklikáját, amely teljes egészében a munkások helyzetével és jogaival foglalkozott. A pápai kinyilatkoztatást valójában korábban tervezte, ám az ellene elkövetett merénylet (1981. május 13.) miatt csak később tudta véglegesíteni.

A XIII. Leó pápa által 90 évvel korábban megfogalmazott elvekből indult ki II. János Pál is. Alapvetően ugyanazokkal a problémákkal kellett szembenéznie, mint elődjének: a kizsákmányolás megszüntetésére és a munkások jogainak védelmezésére szólított fel. Az egyház „feladatának tekinti, hogy a dolgozó emberek jogait és méltóságát mindig felszínre hozza és tiltakozzon az olyan körülmények ellen, amelyek közepette ezek megsérülnek; továbbá azon fáradozzon, hogy az ilyen változások az ember és a társadalom valódi fejlődését eredményezzék”.³³ A szociális kérdést összekapcsolta az igazságosság védelmezésével és a „mai világ békéjének” megőrzésével. Elődeihez hasonlóan elvetette az osztályharcot, s azt állította, hogy a tőkés és a munkás, vagyis a tőke és a munka nem egymással szemben állóak. Elutasította azt a marxi állítást, hogy a munkaerő a tőkés tulajdona. Az enciklika szerint a munka igazi célja, alanya és alkotója az ember. A munkát a tőke fölé helyezte. A kapitalizmust és a liberális gazdaságot éppen azért kritizálja, mert ezt a természeti rendet felbontotta, a

³² SMOLEŃ, i. m. 2000, 197–199.

³³ *Laborem exercens* enciklika a *Rerum novarum* megjelenésének 90. évfordulója alkalmából – 1981. szeptember 14. In: *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai dokumentumok 1978–2005. I. kötet. Enciklikák, apostoli buzdítások, apostoli levelek.* (Szerk.: Diós István) Budapest, Szent István Társulat, 2005, 142–143.

munkást alárendelte a tőkének. A kapitalizmus és a liberalizmus tévedésének nevezte az anyagi gazdagság növelését az eszközök révén. Mint írja, ez az emberi munkát és a dolgozó embert hátrányosan érinti, és kiváltotta az „etikailag igazságos társadalmi ellenállást”. Az egyház tulajdonszemléletén nem változtatott alapjaiban. A magántulajdont továbbra is a természet-jogból származtatta, és határozottan elutasította a marxi kollektívizmust. Mindazonáltal – feltehetőleg a lengyel munkás-önszerveződő hagyományokat és a nyugat-európai kísérleteket figyelembe véve – kissé lazított a kollektív tulajdon kategorikus elutasításán és a magántulajdon kizárólagosságán. Így fogalmazott: „a keresztény hagyomány e jogot sohasem tekintette abszolút és sérthetetlen értéknek. Éppen ellenkezőleg, mindig tágabban értelmezte azzal összefüggésben, hogy a teremtett javak használatára egyetemesen joga van mindenkinek, vagyis a magántulajdon joga alá van rendelve a javak egyetemes rendeltetésének és használatának.” A tulajdonkérdést viszont nem hatalmi kérdésként értelmezi. II. János Pál szerint a tulajdont „azért szerzi az ember, hogy a munkát elősegítse”. Az eszközök birtoklásának természete nem engedi meg, hogy magáért a tulajdonért birtokolják, nem lehet a munkával szemben birtokolni, „birtoklásuk egyetlen törvényes indoka – akár magántulajdonról van szó, akár köz- vagy kollektív tulajdonról – az, hogy a munkát szolgálja”. Abból a megfontolásból, hogy a javak egyetemlegesen hozzáférhetőek legyenek és a használatukhoz való jog érvényesüljön, II. János Pál pápa enciklikájában kijelentette, hogy „bizonyos termelőeszközök megfelelő föltételek mellett történő köztulajdonba vételét sem lehet kizárni”. Az egyház javaslatai arra vonatkoznak, hogy „a termelőeszközöket együtt birtokolják, és a munkásoknak legyen része a vállalatok irányításában és nyereségében, legyenek részvényesei, és ehhez hasonló”. Ugyanakkor élesen kritizálja az állami tulajdont – kimondatlanul azt a tulajdonosi formát, ami a szovjet blokkban döntő többségében megvalósult. Helyesen veszi észre, hogy az állami tulajdon önmagában nem jelent társadalmi tulajdont. „Köztulajdonba vételről akkor lehet beszélni, ha a társadalom alanyiséga biztosítva van, azaz ha a társadalom minden egyes tagja saját munkája alapján teljes joggal »társtulajdonosnak« tekintheti magát annak a nagy munkahelynek a megalkotásában, amelyben ő maga is a többiekkel együtt dolgozik.”³⁴ Vagyis a köztulajdon jogát gyakorló testületeknek legyen autonómiája a közhatalommal szemben.

Az enciklika a munkás jogait az emberi jogok kategóriájába sorolja. Felemeli a szavát az igazságos bérezés általánossá tételéért, a társuláshoz való jogért. A szakszervezetekkel kapcsolatban egyértelműen a lengyel helyzetre reagál, amikor azokat a társadalmi élet nélkülözhetetlen elemének nevezi, és egyértelműen kijelenti, hogy mindenkinek joga van hozzá,

³⁴ Uo. 163–165. Ez a felfogás a gyakorlatban a szociáldemokrácia svéd modelljében érvényesült a leginkább, ahol a munkások a saját vállalatuk részvényeseivé válhattak.

az ipari munkásoknak, a földműveseknek és a szellemi munkásoknak is. De arra is figyelmeztet, hogy a szakszervezeteknek nem feladata, hogy „politikát csináljanak”, a szakszervezetnek nincs politika párt jellege, melyek a hatalomért harcolnának, nem rendelhetők alá egyetlen politikai pártnak sem. A pápa a sztrájkot „az igazságosság határain belül megfelelő feltételek mellett, törvényesnek tekinti”.³⁵

A lengyel katolikus egyház, Stefan Wyszyński és II. János Pál pápa vezetésével valóban egyedülállóan erős volt a „szovjet blokknak” nevezett térségben. A lengyel tömegek az egyház iránt nagy bizalommal voltak, és ezt a bizalmat még a párt is érezte. Az 1980 nyarán kirobbant újabb politikai válságban az egyház joggal lehetett közvetítő a társadalom és a párt között.

³⁵ Uo. 173–175.

KATYŃ ÁRNYÉKÁBAN. KÜZEDELEM A NEMZETI FÜGGETLENSÉGÉRT

*„Ki megsértetted az egyszerű népet,
Ki gúnyolódttál sérelmén röhögve,
Ki pojacákkal vetted magad körbe,
Jóbból s rosszából kavarni zagyva pépet...”*

Czesław Miłosz

A második világháború befejezése után hamarosan felszabadításból megszállássá változott a szovjet jelenlét. A hidegháború kiéleződésével megkezdődött a lengyel politikai és gazdasági rendszer átépítése a szovjet modell mintájára. Ezzel párhuzamosan – Kelet-Európa többi országához hasonlóan – kísérletet tettek a társadalom szovjetizálására is. A hatalmat gyakorló Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetésében kezdettől fogva jelen voltak azok a személyek – még ha átmenetileg el is hallgattatták őket –, akik a sztálini rendszerrel szemben a „szocializmus lengyel útjának” megvalósításában gondolkodtak. A társadalom döntő többsége pedig, a katolikus egyház hathatós támogatásával jelentős ellenállást tanúsított a szovjet mintájú „szocializmussal” szemben. 1956 után az új politikai vezetés egyértelműen a rendszer nemzetiesítésén fáradozott még akkor is, ha sok esetben igyekeztek kiszolgálni a szovjet érdekeket. Erre azért is szükség volt, mert a szovjet rendszert a lakosság döntő többsége nem tekintette a lengyel történelmi fejlődés szerves folytatásának. Úgy értelmezték, hogy a kialakult helyzet Lengyelország 1939-es újbóli felosztása és az 1945-ös jaltai konferencia következménye, vagyis az ország előbb a totalitáriánus diktatúrák, majd a nagyhatalmi osztozkodásnak köszönhetően elveszítette függetlenségét és szuverenitását. A szovjet típusú rendszert ráerőltették a lengyel nemzetre, újra megszakítva ezzel a történelmi folytonosságot.

A második világháború eseményei még inkább gátolták a szovjet ideológia és társadalmi-gazdasági rendszer későbbi meggyökerezését Lengyelországban. A szovjet állambiztonság által lengyelek ellen elkövetett tömeggyilkosság Katyńban, a szovjet segítségnyújtás elmaradása az 1944 augusztusában kirobbant varsói felkelés idején, a felkelők kivérezetése, a földalatti lengyel állam utolsó vezetőinek és a Honi Hadsereg

tagjainak szovjet légerekbe hurcolása, később mind a lengyel „kommunizmus” számlájára is íródtak.¹ A Szovjetunió politikája azonban szintizta pragmatizmus volt. Czesław Miłosz megfogalmazása szerint „az oroszoknak semmilyen ésszerű indokuk nem volt arra, hogy segítséget nyújtsanak Varsónak. Nyugat felé vonultak, a felszabadulást hozták Hitler és az addigi rendszer alól, melyet egy jó rendszerrel, a sajátjukkal akartak felváltani. Lengyelországban a kapitalizmus megdöntését akadályozta a »földalatti állam« és a londoni emigrációs kormány, hiszen a Vörös Hadsereg hátszágában már működött a másik, Moszkvában felkészített lengyel kormány. [...] A Varsói felkelés az értelmiség hattyúdala volt, és annak a rendszernek a végét jelentette, amelyet védett.”²

Mindez beágyazta a szovjetellenességet – mely párosult a cári időkől megőrződött oroszellenességgel – a lengyel társadalmi tudatba.³ A szovjetellenesség annak ellenére erős és meghatározó tudott maradni a társadalmi tudatban, hogy számos érv szólt a világháború után a kommunista ideológia elfogadása mellett is. Egyrészt a Nyugat irányában érződött bizonyos ellenségesség éppen amiatt, hogy hagyták az országot a német–szovjet osztozkodás martalékává válni, és nem nyújtottak segítséget a nácik támadása után. Másrészt, főleg a fiatalok számára komoly perspektívát nyújtott az új rendszer intellektuális és anyagi értelemben is. A nyugati földek „visszaszerzése” pedig a lengyel nemzeti érzést táplálta, erősítette. Nem elhanyagolható, hogy jelentős ellenszenv élt a lakosság túlnyomó többségében a harmincas évek világával, annak gazdasági válságaival, munkanélküliségével, gyakran véres összetűzésekbe torkolló sztrájkjaival, antiszemitizmusával és agresszív nacionalizmusával, valamint a korszak vezetőivel szemben; e korszak vezetői nem voltak képesek a katasztrófát elkerülni, mely az ország szinte teljes lerombolásával, és több millió lengyel áldozattal járt együtt.⁴ Ebből a nézőpontból akkor még eltörpült az a tény, hogy az új politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedés az állami szuverenitás részleges feladásával, a nemzeti kultúra és a tradíciók szinte teljes elnyomásával járt. „A munkásszármazású fiatal értelmiségiek többségének véleménye dióhéjban alighanem így fejezhető ki: »Szocializmus

¹ KULA, Marcin: Polska 1980–1992: splot motywów społecznych i narodowych. *Przegląd historyczny*, LXXXIV. (1993) nr 2., 222.

² MIŁOZ, Czesław: *A rabul ejtett értelem*. Budapest, Európa Könyvkiadó 1992., 140., 142. Miłosz, Nobel-díjas lengyel író az ötvenes évek elején az emigrációban fogalmazta meg mindezt, amit még évtizedekkel később is nehéz a lengyeleknek morálisan elfogadni. Vö.: DAVIES, i. m. 2006, 793–794.

³ A varsói felkelés sikere természetesen nem állt érdekében Sztálinnak. A felkelés célja az volt, hogy a lengyel állam jelezze, hogy létezik és van legitim vezetése, részt kíván venni a háború utáni békekonferencián mint győztes állam. Ezzel szemben Sztálin célja az volt, hogy ne jöjjön létre Lengyelországban egy tőle független legitim hatalom, mely minden bizonnyal szovjetellenes lesz, és egy demokratikus választáson legyőzheti a kommunistákat.

⁴ FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. Londyn, Aneks, 1994, 68–69.

– *igen, Oroszország – nem*», és itt kezdődtek az elvi különbségtételek” – fogalmazta meg világosan Czesław Miłosz a háború utáni ambivalens érzéseket az „Új Hittel” kapcsolatban.⁵

1944 után a lengyel fejlődésben meghatározó szerepe volt a Szovjetuniótól való függőségnek. A függés mértéke és jellege természetesen eltérő volt az egyes országok esetében. Lengyelország több szempontból speciális helyzetét determinálta egyrészt a földrajzi fekvése: a Szovjetunió nyugati határán a legnagyobb kiterjedésű ország, mely a Német Demokratikus Köztársasággal közvetlen összeköttetést jelentett, stratégiaileg a legfontosabb volt Moszkva számára. A hidegháború éveiben ez kulcsfontosságú volt mind politikailag, mind katonailag. Másrészt az ország hadserege, a Szovjetunió után a második legnagyobb létszámmal rendelkezett, utánuk a Varsói Szerződés többi tagállama nagyságrendekkel maradtak el e tekintetben. A függőség mégis elsősorban abban fejeződött ki, hogy a hidegháborús fegyverkezésnek alárendelt beruházási politikát rákényszerítettek Lengyelországra, mely a Szovjetunióból importált nyersanyag- és energiafüggőséget okozott. Éppen ezért Moszkva soha nem adta engedélyt semmilyen strukturális változásra a gazdaságban, s így nem sikerült megteremteni a kiegyensúlyozott fejlődés feltételeit.⁶ A lengyel hadiipar jelentősége óriási volt: 1950 és 1955 között nagyjából 4 milliárd dollárt költöttek a fegyverkezésre, a hatéves terv végére 166 gyár termelt a hadiiparban. A hadsereg létszáma 1948-ban 140 ezer, 1953-ban 400 ezer fő volt. Még a nyolcvanas években is mintegy 84 gyár 200 ezer munkása dolgozott a hadiiparban. Lengyelország a fegyverexportban a világ első tíz országa közé tartozott. 1981-ben, a gazdasági krízis legsúlyosabb évében is 5,5 milliárd dollárt (!) irányzott elő a lengyel kormány hadikiadásokra. A lengyel hadsereg a Varsói Szerződésen belül – a szovjet után – a legfejlettebb haditechnikával rendelkezett.⁷

A lengyel magatartás azonban visszahatott a szovjet politikára. Moszkvának éppen Lengyelország geopolitikai és katonai jelentősége miatt nem állt érdekében a lengyelekkel rossz viszonyt ápolni, sőt éppen ellenkezőleg, az volt az érdeke, hogy a lengyel társadalommal elfogadtassa magát. A hidegháború, de még inkább a Jaltában létrehozott világrend logikája azt diktálta a Szovjetuniónak, hogy ha meg akarja tartani szuperhatalmi státuszát, akkor szüksége van a kelet-európai államok szövetségeire. Ebben a szövetségi rendszerben pedig Lengyelország volt a legfontosabb láncszem.

1968 után kiderült, hogy a Brezsnyev-doktrína gyakorlati alkalmazása, ahogy Csehszlovákiában történt, nem oldotta meg a szocialista táboron

⁵ MIŁOSZ, i. m. 1992, 93.

⁶ STANISZKIS, Jadwiga: *Ontologia socjalizmu*. Kraków-Nowy Sącz, DANTE, 2006, 114.

⁷ Między modernizacją a marnotrawstwem. O gospodarce PRL z historykiem Krzysztofem Madejem rozmawia Barbara Polak. *Biuletyn IPN* (2002) nr 13., 9.; PIĄTKOWSKI, Krystian: Polski przemysł zbrojeniowy na rozdrożu. *Polska w Europie* (2003) nr 43., 153.; GRALA, i. m. 2005, 37.

belüli krízist. A szocialista világrendszer belső kohéziója még problematikusabb volt, mint a csehszlovákiai intervenció előtt. Albánia kiválása (1961) után világossá vált Románia különutas politikája is, Kína pedig végleg szakított a Szovjetunióval. Lengyelország gazdasági és társadalmi problémái pedig véres konfrontációhoz vezettek 1970 decemberében. Ez arra készítette a szovjet főideológusokat, hogy „revízió” alá vegyék a korábbi kelet-európai államokkal kapcsolatos politikát: ennek célja az ún. „szocialista internacionalizmus” nemzetközi jogba való beemelése volt. Valójában ez azt jelentette, hogy a „kölcsonös segítségnyújtás elve” olyan jogi elvvé változik, melynek betartása minden részt vevő felet kötelez. A kétoldalú szerződésekkel megerősített elvek igazi próbája az volt, hogy sikerül-e elfogadtatni a nem szocialista világgal is. 1975-ben, a helsinki záróokmányban végül sikerrel jártak e szempontból a szovjetek. Elfogadta a világ a status quót. Az „új Brezsnyev-doktrína” a Monroe-elv szocialista változata volt, vagyis a szovjetek a mögöttük lévő katonai, politikai és gazdasági erővel azt követelték, hogy a kapitalisták tartózkodjanak a szovjet blokk zavarásától, és attól, hogy a „progresszív átalakulásokat” megakadályozzák.⁸ Ez végső soron a szocialista államok vezetőit kötelezte arra, hogy megoldják az országukban kialakult problémákat, a nyugatot pedig arra, hogy tartózkodjon a beavatkozástól, a lázítástól és a fellazítástól. A szovjet vezetők azonban nem arattak teljes sikert, hiszen a záróokmány harmadik kosara „megengedte” az ellenzéknek, amit a Nyugatnak nem. A szovjet vezetők azonban hittek a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségében, és túlzottan optimisták voltak ahhoz, hogy erre a „kihívásra”, vagyis az emberi és polgári jogok szabadságának garantálására választ kerestek volna. Nem is tűnt olyan fontosnak az a néhány Nyugaton világhírűvé vált ellenzéki író vagy aktivista, ha az Egyesült Államokban a fekete lakosság diszkriminációjára vagy az Amerika-barát Chilére gondolunk. Kétségtelen azonban, hogy az államszocialista rendszereket a legnagyobb kritika a polgári szabadságjogok megsértése miatt érte Nyugatról. A kelet-európai ellenzék is, a lengyelrel az élen erre helyezte a hangsúlyt, s nem a kapitalizmus és a szocializmus közötti harcra.

Lengyelországban, az 1976 után alakult illegális demokratikus ellenzéki szervezetek, a hetvenes évek végén számos akciót szerveztek annak érdekében, hogy a rendszer által tiltott nemzeti szimbólumokat a köztudatba emeljék. E gyűléseknek a jelentősége éppen a nemzeti szimbólumok középpontba állítása volt. A résztvevők általában azt érezték, hogy a részvétellel teljesítették a saját patrióta kötelességüket, valami olyat csináltak,

⁸ MITCHELL, R. Judson: *Ideology of a superpower. Contemporary soviet doctrine on international relations*. Stanford, California, Hoover Institution Press, 1982, 32–34., 105. James Monroe, az USA 5. elnöke (1817–1825) külpolitikai elve később hivatalos doktrínává vált: „az amerikai kontinenseket ezután nem tekintik európai hatalmak által gyarmatosítható területnek”, s mivel az európai államok politikai rendszere eltérő, „ezért békénk és biztonságunk szempontjából veszélyesnek tartjuk politikai rendszerüknek erre a félgömbre történő kiterjesztését”.

ami az övék. Az egésznek volt bizonyos társadalom-pszichológiai hatása.⁹ A „nemzeti szimbolika” megkönnyítette a mozgalom strukturalizálódását. A közös nyelv, a közös jelképek létezése segítette összetartani a közösséget.¹⁰ Mint láttuk a szimbólumok mellett hasonlóan fontos szervező funkciót töltött be a katolikus egyház is. Mint integráló tényező jelentős, hiszen a meglévő egyházi struktúrákon keresztül könnyebben tudták az emberek jelentős részét mozgósítani.

A „szimbólumgyártás” első helyén Katynt kell említenünk. Katyń egyszerre vált a lengyel önrendelkezés megsértésének és a hazugság, közvetve pedig a szovjetellenesség jelképévé. Az önrendelkezési elv megsértése rendszerint a nacionalizmust erősíti, így a lengyelek esetében is a nemzeti érzés fellángolásának katalizátora volt.

1940. március 5-én Lavrentyij Berija, a Szovjetunió belügyi népbiztosa Sztálin számára készített feljegyzésében úgy fogalmazott, hogy a nyugati, vagyis az 1939. szeptember 17-e után elfoglalt területeken fekvő hadifogolytáborokban „nagy számban található a lengyel hadsereg egykori tisztjei, a lengyel rendőrség és kémszolgálat egykori dolgozói, lengyel ellenforradalmi nacionalista pártok tagjai, leleplezett ellenforradalmi felkelők, hazaáruló szervezetek tagjai. Mindannyian a szovjethatalom megátalkodott ellenségei, telve a szovjet rendszer iránti gyűlölettel. A hadifogoly tisztok és rendőrök még a táborokba kerülve is megpróbálnak ellenforradalmi tevékenységet és szovjetellenes agitációt folytatni. Csupán azért várják kiszabadulásukat, hogy bekapcsolódhassanak a szovjethatalom elleni harcba. [...] A hadifogolytáborokban (nem számítva a közkatonákat és altiszteket) összesen 14 736 egykori tiszt, hivatalnok, földbirtokos, rendőr, csendőr, börtönőr, telepes és a katonai kémszolgálat egykori ügynöke tartózkodik, 97 százalékban lengyel nemzetiségűek.” Berija javaslata szerint „figyelembe véve, hogy a fent említettek mind a szovjethatalom engesztelhetetlen és megátalkodott ellenségei”, elengedhetetlenül szükséges legmagasabb büntetést – a golyó általi halált – kiszabni rájuk. A dokumentumot aláírásával megerősítette Joszif Sztálin, Kliment Vorosilov, Vjacseszlav Molotov, Anasztasz Mikojan, Mihail Kalinyin és Lazar Kaganovics. Az ítéletet végrehajtották: Berija parancsának Katyńban, Mednojében, Harkovban és más máig ismeretlen ukrán és belorusz területeken nagyjából 22 ezer áldozata volt.¹¹ A szovjet vezetés célja a háború alatt az volt, hogy megsemmisítse egy önálló lengyel állam lehetséges elitjét, mely minden bizonnyal szovjetellenes lett volna. A tömegsírokat 1942-ben fedezték fel, majd 1943-ban megkezdték a katyńi erdőben az exhumálást. A szovjetek azonnal a nácikat vádolták meg a tömeggyil-

⁹ LIPSKI, i. m. 2006, 381.

¹⁰ KULA, i. m. 2000, 32.

¹¹ *Katiny. Mart 1940 g.–szentjabr 2000 g. Rassztrel. Szugybi zsvivih. Eho Katinyi. Dokumenti.* (Red.: LEBEGYEVA, N. Sz.) Moszkva, Vesz Mir, 2001, 43–44.

kosság elkövetésével, még a nürnbergi perben is megpróbálták a náci számlájára íratni a bűncselekményt. Miután ez nem sikerült, levették a napirendről az ügyet, és attól kezdve szovjetellenes propagandának számított Katyń puszta említése is. Hruscsov is kihagyta a sztálini bűnök közül az 1956-ban tartott híres kongresszusi beszédében. A teljes elhallgatás azonban mítosszá változtatta Katyń nevét, hamarosan az egész jelenség, a sztálinista totalitáriánus diktatúra, a lengyel nemzeti függetlenség elleni bűncselekmények összefoglaló neve lett, fogalommá vált. 1990-ben Mihail Gorbacsov ismerte el először szovjet részről, hogy a bűntényt a szovjet hatóságok követték el. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Nyugat, amely a világháború alatt rászorult a Szovjetunió szövetségére, cinkosként hallgatott az ügyben. Józef Mackiewicz szavait kölcsönvéve, Katyńról is csak az „igazság konjunkturális értelmezése”¹² szerint lehetett beszélni, azaz hogy a németek követték el e szörnyű bűncselekményt.

A lengyelek nem felejtették el Katyńt. Az értelmiséget pedig mindig is foglalkoztatta az igazság kimondása. A hatvanas évek derekán a Varsói Egyetem vitaestjein a hallgatók többször feltették a kérdést, hogy mi történt pontosan 1940-ben. Hivatalosan azonban erről hallgatnia kellett Lengyelországnak. 1980-ban az események 40. évfordulója jó alkalomnak látszott arra, hogy újra napirendre kerüljön a téma. Nemcsak Lengyelországban, hanem a Szovjetunióban is az ún. másként gondolkodók, valamint a Helsink-i értekezlet után létrehozott jogvédő szervezetek is követelték az igazság kimondását. 1980 áprilisában egy orosz jogvédő csoport, köztük Vlagyimir Bukovszkij felhívást tettek közzé, amelyben biztosították a lengyeleket, hogy közülük soha senki nem felejtette el és nem fog a jövőben sem elfeledkezni arról a „felelősségről, amelyeket a mi országunk visel ezért a bűntényért, amelyet az ország képviselői követtek el Katyńban”.¹³

A Szovjetunió szcczecini és gdański főkonzuljai aggodalmas jelentéseket írtak Moszkvába arról, hogy az ellenzéki csoportok egyre erőteljesebben propagálják a lakosság körében az ún. „Katyń-ügyet”. 1980 márciusában a „szocialistaellenes csoportok” aktív előkészületeket kezdtek Szczecinben, hogy a „katyíni áldozatokra” emlékezzenek. A szovjet jelentés szerint a „leginkább ellenséges tevékenységet a KPN és a KOR fejtette ki.” Április 13-ára a város központi temetőjébe szervezték a misevel egybekötött megemlékezést, ahol egy makett emlékművet koszorúztak volna meg. A jelentést írók megfigyelték, hogy a megemlékezésre 250 darab lengyel nemzeti zászlót vásároltak a szervezők, melyekre a „Katyń áldozatainak” feliratot írták. Ezzel szemben pozitív lépésként értékelték a lengyel biztonsági szolgálatok megelőző tevékenységét és a szcczecini püspök állásfoglalását, mert az megtiltotta a temető plébánosának a mise

¹² MACKIEWICZ, Józef: *Kontra*. Máriabesnyó–Gödöllő, Attraktor, 2008.

¹³ *Katyń*, i. m. 2001, 442.

lefolytatását. Ennek köszönhetően a gyűlésre invitáló kétezer darab szórólapból még a szétosztásuk előtt ezerötszázat elkoboztak, a maradék ötszáz darabot pedig megpróbálták az utcán begyűjteni. Az emlékműmakettet és a nemzeti zászlókat a hatóságok elkobozták. A szórólap tartalma a szovjet álláspont szerint „a történelmi tényekkel szemben, a hazug imperialista propagandán alapult, a katyíni eseményeket a szovjet hatóságok keze által véghezvitt cselekménynek tartja”.¹⁴ A szórólap ezen kívül tartalmazta II. János Pál pápa felhívását, hogy minél többen menjenek el a megemlékezés alkalmával tartandó istentiszteletre. A jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy e csoportok további akciókat terveznek, ám egyelőre sikerült megakadályozni őket azzal, hogy a kilenc legaktívabb személyt letartóztatták. A szovjet főkonzul fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az egymással ellentétben álló ellenzéki csoportok a „saját szovjetellenes akcióikat” közösen szervezték az egyház részvételével, ami az elmúlt időszakban nem volt megfigyelhető.¹⁵

A Gdańskban jóval erősebb bázissal rendelkező KOR és más csoportok szintén szerveztek megemlékezéseket. Nem sokkal később az évfordulós megemlékezések után, újabb nemzeti ünnep megünneplésére került sor. Május 3-át, az 1791-es lengyel alkotmány ünnepét gyakran állították szembe a május elseji munka ünnepével, mint a nemzeti függetlenség szimbólumát. 1980 áprilisában a Fiatal Lengyelország Mozgalmának aktivistái szórólapokat terjesztettek a városban, melyen május 3-ára, a Mária-templomban megtartandó misére és az azt követő emléktábla-koszorúzásra invitálták a lakosságot.¹⁶ Ekkorra már kialakult forgatókönyve volt e megmozdulásoknak. Rendszerint valamelyik nagyobb templomban kezdődött egy szentmisével, majd utána a templom előtt összegyűlt tömeg együtt vonult a demonstráció színhelyére. Ez általában lehetett egy szobor vagy emléktábla, esetleg egy nagyobb tér. Itt három-négy szónok tartott beszédet, majd a tömeg szétoszlott. Rendzavarásokról nem tudni a rendelkezésre álló források alapján. Ezzel szemben a biztonsági szolgálatok is kialakítottak egy gyakorlatot. Törvény szerint 48 órára letartóztathatták a szervezőket, így el lehetett érni, hogy a leendő főszónok nem tudott részt venni a rendezvényen. Rendszerint megpróbálták begyűjteni a szórólapokat, illetve a falakról eltávolítani a plakátokat.

A már említett május 3-i esemény is templomban kezdődött, majd a szervezők elővették transzparensüket, zászlóikat. A feliratok között a francia forradalom némileg módosított hármasszója, a „Testvériség, Egyenlőség, Függetlenség”, illetve az „Emlékezz Katyíra” felhívás volt olvasható. A szovjet megfigyelések szerint körülbelül 1500, más források szerint 15 ezer résztvevő előtt Dariusz Kobzdej és Tadeusz Szcudłowski

¹⁴ RGANI 89. f. 67. op. 4. d. 1. l.

¹⁵ RGANI 89. f. 67. op. 4. d. 2. l.

¹⁶ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l.

„rosszindulatú, szovjetellenes, szocialistaellenes” jellegű beszédeket mondtak, „kirohanásokat intéztek a Lengyel Népköztársaság létező államrendje, a LEMP és a kormány vezetői ellen”, akiket többek között a gazdaság összeomlása miatt vádoltak Sobieski János szobra előtt.¹⁷ A szónokok „rámutattak az ország függetlenségének hiányára, a Szovjetunióval való teljes alárendeltségre, a személyi szabadság hiányára stb.” Visszatérő témaként Katyń sem maradt ki a beszédekből. A szónokok a „Szovjetuniót vádolták a lengyelek tömeges megsemmisítéséért a második világháború alatt”, illetve a „keleti lengyel földek okkupációjával”.¹⁸ Az ilyen éles és valóban szovjetellenes megnyilvánulásokat a lengyel hatóságok sem hagyták büntetlenül. A rendezvény után a főszerzőket letartóztatták és megverték. A KOR levélben fordult az Amnesty Internationalhoz és a lengyel Szejmhez is az ügy kivizsgálását kérve, ám egyik címzett sem adott választ.¹⁹

A szovjet értékelés szerint Lengyelországban Varsó után Gdańsk állt a második helyen az ellenzéki mozgalom méreteit tekintve. Figyelmeztettek, hogy az ellenzék „bomlasztó tevékenysége egyre jobban aktivizálódik, egyre inkább legálissá válik és világosan kifejezett szovjetellenes irányt vesz.” A LEMP VB és a vajdasági biztonsági szolgálatok azzal magyarázták a szovjet fél felvetéseit, hogy nem tudtak idejében felkészülni, így a „bomlasztó elemek ki tudták használni az Alkotmány évfordulóját és az emlékmű koszorúzását egy szovjet- és szocialistaellenes gyűlés megtartására”. Tadeusz Fiszbach, a LEMP VB első titkára a szovjet kérdésre válaszolva kijelentette, hogy „előbb vagy utóbb nyílt konfrontációra kell lépni” az ellenzékkel. E célok megvalósítása érdekében egyelőre a vajdasági és a helyi párszervezetek közös munkájának megerősítését tűzte ki feladatnak.²⁰

Katyń emléke továbbra is visszatérő probléma maradt a lengyel–szovjet viszonyban, ahogy a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka is. Az augusztusi sztrájkok következtében kialakult új szabadabb feltételek között számos publicisztika és brosúra jelent meg e témákban, továbbra is szovjetellenes emocionális töltettel. Egyik legismertebb ilyen kiadvány a KOR-hoz közel álló *Głos* kiadó gondozásában megjelent Leopold Jerzewski álnéven írt mű.²¹

Hogy a lengyel lakosság a sztálini bűnökkel mennyire megterhelte a lengyel kommunistákat is, jól mutatja az az eset, amikor a sztrájkok következtében létrehozott kormánybizottság Gdańskban tárgyalta az Üzemközi Sztrájkbizottsággal. A tárgyaláson, ahol a szovjetek nem is lehettek jelen, Anna Walentynowicz azt hozta fel a lengyel kormánnyal szemben, hogy a

¹⁷ Vö.: RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l. és LIPIŃSKI, i. m. 2006, 460.

¹⁸ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l.

¹⁹ LIPIŃSKI, i. m. 2006, 461.

²⁰ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 2. l.

²¹ A szerző valódi neve Jerzy Łojek volt. JERZEWSKI, Leopold: *Dzieje spraw Katynia*. Warszawa, Głos, 1980. Magyarul: JERZEWSKI, Leopold: *Katyń, 1940*. Szekszárd, Babits Kiadó, 1990.

Szovjetunió „agyonlított 15 ezer lengyelt Katyńban, és se a Szovjetunióban, se Lengyelországban nincs emlékmű a hősöknek”. A feljegyzés szerint a felszólalást taps kísérte, de a pártvezetők részéről nem volt semmilyen határozott, érvelő válasz.²² Az emlékműállítás 1981. július 31-én végül megvalósult Varsóban, igaz, csupán egyetlen éjszakára. A biztonsági szolgálatok még aznap eltávolították a temetőben emelt keresztet.

A Katyńban elkövetett tömeggyilkosság tehát az ellenzéki mozgalmak számára a szovjet típusú rendszer hazugságának szimbóluma lett. Ez valójában nyílt orosz- és szovjetellenesség volt részükről, melyet vállaltak is. Ráadásul könnyen vállalható volt az oroszokkal amúgy is ellenszenvet tápláló lengyel társadalom széles rétegei számára.

²² RGANI 89. f. 67. op. 5. d. 4. l.

A SZOVJET POLITIKA ALAKVÁLTOZÁSAI A HETVENES ÉVEKBEN

„Természetes, hogy egy ilyen rezsimnek az egyetlen célja, minden esetben a belpolitikában az önfenntartás kell legyen. És így is van. A rezsím nem akarja sem a »sztálinizmust restaurálni«, sem »az értelmiség képviselőit üldözni«, sem »baráti segítséget nyújtani« annak, aki azt nem kéri. Csak egyet akar, hogy maradjon minden a régiben...”

Andrej Amarlik

A szovjet másként gondolkodó fenti sorait 1969-ben, a prágai tavasz levereése után vetette papírra *Fennmarad-e a Szovjetunió 1984-ig?* című művében. Az időt illetően csupán néhány évet tévedett, de ne szaladjunk ennyire előre.¹ A lényeg, vagyis az, hogy a szovjet rendszer változik, evolúcióra képes, benne rejlett már a kérdésfeltevésben is. A szovjet rezsím egyik jellemző tulajdonsága éppen az volt, hogy bár fenntartói minden változástól rettentően féltek, a rendszer maga mégis változott. Ez a folyamat megfigyelhető mind a belpolitikában, mind a külpolitikában, sőt az uralkodó doktrínákban is.

A csehszlovák lecke

Az 1968-as események komoly megrázkódtatást jelentettek a Szovjetunió és a kelet-európai szocialista országok viszonyrendszerében. Lengyelországban és Csehszlovákiában hatalmi harcok gyengítették a kommunista pártot. Magyarországon sikerült a pártvezetésnek kézben tartania a folyamatok irányítását, s a maga kezdeményezte új gazdasági mechanizmus reformja mellé megnyerte a társadalom többségét. A lengyel vezetés, mint láttuk, kemény kézzel törte le a társadalom irányából érkező hullámokat, példát mutatva az új, Aleksander Dubček vezette Csehszlovák Kommunista

¹ Amarlik itt Orwell híres művére, az 1984-re utalt. A szerzőt e rövid broszúra megírásáért 1970-ben 3 év börtönbüntetésre ítélte a szovjet bíróság.

Pártnak (CSKP). Prágában azonban a korábbi főtitkár, Antonín Novotný elmozdítása után a párt nem tudott egységes maradni. A CSKP Elnökségét nem csupán a reform kezdeményezői és ellenzői közötti törésvonal választotta ketté, hanem a szlovák és cseh nemzeti szembenállás is.

A szovjet politikai vezetés számára az volt a legfontosabb, hogy az adott szocialista országban legyen egy egységes, Moszkvához lojális, határozott cselekvésre kész pártvezetés; a „szocializmus ügyét” védelmezni képes határozott állambiztonsági erő; egy Moszkvához lojális katonai vezetés fegyelmezett hadsereggel, és végül a pártvezetés rendelkezzen az információ monopóliumával, azaz a sajtó és a tömegkommunikációs eszközök teljes ellenőrzésével. Vitathatatlan, hogy 1956 októberében, Magyarországon és 1968 januárjától egészen augusztusig terjedő időszakban, Csehszlovákiában a Kreml vezetői e tényezőket vették figyelembe, amikor döntést hoztak a katonai beavatkozásról. A kialakult válságok idején minden lehetséges politikai eszközzel ezeket az elveket próbálták érvényesíteni. Ezzel szemben mind Nagy Imrének, mind Dubčeknek és a körülöttük formálódó reformellenzéknek jelentős átalakításokat követelő programja volt. Ezek idővel magukban foglalták nemcsak a gazdasági, hanem a politikai rendszer átalakítását is. Nem vitás, hogy a „két lázadás potenciális kimenetele csak hasonló lehetett: külső beavatkozás nélkül mindkét országban előbb-utóbb egy polgári demokratikus rendszer kialakulása következett volna be”.²

1968 tavaszán Csehszlovákiában gyakorlatilag megszűnt a cenzúra, ennek következményeként destabilizálódott a párt helyzete az ország irányításában. Egymás után váltották le a Szovjetunióhoz lojális pártfunkcionáriusokat. Felmerült a sajtóban, majd nem sokkal később már a hadsereg vezetésében is, hogy újra kellene értékelni Csehszlovákia szerepét a Varsói Szerződésben.³ Ez különösen veszélyes volt a Szovjetunió számára, hiszen Albánia 1961-es kilépése után, éppen 1968 elején merült fel Románia esetleges kilépése is a szövetségből. Az új csehszlovák vezetés ráadásul kísérletet tett egy román–jugoszláv–csehszlovák szövetség létrehozására.⁴ Ezt a hidegháború status quo logikája szerint gondolkodó szovjet vezetés ugyanúgy nem tudta elfogadni, mint 1956 októberében egy esetleges lengyel–magyar–jugoszláv szövetség létrejöttét.⁵ Moszkva

² RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In: *Évkönyv II.* 1993. Budapest, 1956-os Intézet, 1993, 33. Rainer szerint egyetlen pillér megrendülése politikai „tünetegyüttes” esetén katonai beavatkozáshoz vezetett. Lásd még: BÉKÉS Csaba: Párhuzamos látélet: 1956–1968. Az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as prágai tavasz nemzetközi háttere. In: BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjában, 1945–1990.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 230., 223–224.

³ PIHOJA, R. G.: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján. *Múltunk*, XLIII. évf. (1998) 1. sz., 19–21.

⁴ Több utalás található erre a visszaemlékezésekben, lásd: KUN Miklós: *Prágai tavasz – prágai ősz. 1968 fehér foltjai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998, 195.

⁵ OREHOV, A. M.: Szobityija 1956 goda v Polse i krizisz polszko–szovjetszkih otnosenijj. In: *Holođnaja vojna. Novije podhodi, novije dokumenti.* (Red.: NARINSZKIJ, M. M.) Moszkva,

számára alapelv volt, hogy szövetségesei rajta keresztül érintkezzenek egymással, nem engedte meg, hogy a szövetségen belül miniszövetségek jöjjenek létre. Ez veszélyeztette volna a blokk egységét és végső soron a Jaltában létrehozott világrendszert, melyet az USA és a Szovjetunió egyaránt védelmezett.

Miután Dubček képtelen volt garantálni a CSKP vezető szerepét az országban, egyre inkább felerősödtek azok a nézetek, hogy katonailag kell erőt demonstrálni. Nem volt azonban egységes a szovjet vezetés e tekintetben. A később Brezsnyev nevéhez kötött „korlátozott szuverenitás doktrínája” kissé igazságtalan, hiszen a dokumentumokból kitűnik, hogy éppen Brezsnyev volt az egyik, aki megpróbálta a politikai megoldást sikerre vinni. Oly mértékben szerette volna elkerülni a katonai intervenciót, hogy még 1968. augusztus 13-án, miután már gyakorlatilag elfogadták a katonai megoldás tervét, az SZKP PB felhatalmazása nélkül telefonon győzködte a csehszlovák főtítkárt, hogy valósítsa meg az ágcsernyői megegyezésben foglaltakat.⁶ Dubček megdöbbenő módon közölte a szovjet első titkárral, hogy ő nem tehet semmit, nem tőle függenek a dolgok. „Csináljatok azt, amit a Politikai Bizottságotok helyesnek tart”, zárta le Dubček a beszélgetést.⁷ Brezsnyevhez hasonló pozíciót foglalt el Mihail Szuszlov szovjet főideológus is, aki 1956-ban jelentős szerepet játszott a magyar forradalom leverésében. *Taktikai okokból nem tartotta helyesnek a katonai megoldást.* Szerinte egy ilyen megoldás megronthatja a pártközi kapcsolatokat, és megmérgezi az év végére tervezett Kommunista Világkonferencia légkörét.⁸ A szovjet vezetésben még Mihail Zimjanyin, a *Pravda* főszerkesztője – korábban éppen prágai nagykövet – és Sztjepan Cservonyenko, az aktuális prágai nagykövet is a politikai megoldás mellé állt.⁹ E vonalhoz csatlakozott Kádár János is, aki sokáig szintén nem támogatta a katonai fellépést Csehszlovákiával szemben, hiszen jól tudta, hogy ez veszélyeztetheti a magyar gazdasági reformok továbbvitelét. Gomulka és Walter Ulbricht keletnémet vezető kezdettől a katonai intervenció pártján álltak. Azonban július 14–15-én, a Varsóban összehívott Varsói Szerződés tagállamainak

RAN-IVI, 1995, 231. Az orosz szerző szerint 1956-ban éppen ezt elkerülendő alkalmazott Hruscsov eltérő megoldási módszereket a magyar és a lengyel válság megoldása érdekében, hiszen ezzel meg tudta osztani a formálódó egységet.

⁶ 1968. július 29. és augusztus 1. között a szovjet–csehszlovák határ közelében, Ágcsernyőn találkozott a két fél. Dubček ígéretet tett, hogy belátható időn belül megteszi a szükséges személyi változtatásokat elsősorban a Belügyminisztériumban és a hadseregben, és visszaállítja a sajtó pártellenőrzését.

⁷ ПИХОЯ, i. m. 1998, 33.

⁸ CARTER M., Paul: *Seef ideology: M. A. Szuszlov i „nauka” o kommunyizme v SZSZSZR.* Moszkva, Tyeisz, 2003, 153.

⁹ Cservonyenko az SZKP PB 1968. július 2-i ülésén (a 2000 szó megjelenése után) tartott beszámolójában politikai eszközöket javasolt a konfliktus megoldására. Őt támogatta Zimjanyin és Szuszlov is. Lásd: ПИХОЯ, i. m. 1998, 22–23.

tanácskozásán Kádár is változtatott az eredeti álláspontján, miután megfenyegették, hogy a következő Magyarország lesz.¹⁰

Az SZKP vezetésében is többségben voltak azok, akik a katonai fellépést szorgalmazták. Közéjük tartozott Alekszej Koszigin miniszterelnök, Kirill Mazurov, az Elnöki Tanács tagja, Nyikolaj Podgornij és Arvid Pelse PB-tagok. Döntő szava azonban valószínűleg Pjotr Selesztnek, Ukrajna első emberének és Jurij Andropovnak, a KGB elnökének volt. Mindketten a kemény fellépés hívei voltak. Ennek megfelelően 1968. augusztus 20-án a Varsói Szerződés öt tagállama részvételével, katonai erővel leverték a prágai demokratizációs kísérleteket.

A katonai megoldáshoz kedvező volt a nemzetközi környezet is. Az USA a vietnami háború közepén, világméretű tiltakozások és békemenekek árnyékában nem akart beleavatkozni a szocialista blokk belügyeibe. Dean Rusk amerikai külügyminiszter július 22-én közölte, hogy egyáltalán nem akarnak beleszólni a csehszlovákiai eseményekbe. Másrészt pedig Nyugat-Európában és az USA-ban a diáklázadások hulláma még véget sem ért teljesen. Párizs, Berlin, Róma, Chicago utcáin véres tüntetéseken baloldali jelszavakkal tiltakoztak a kapitalista rendszer elitjeinek uralma ellen. Beleszólást követeltek a döntésekbe, akárcsak a prágai tavasz támogatói. A dezintegráció volt jellemző mindenütt. E történelmi pillanatban a NATO tagállamainak vezetői egy platformra kerültek a Szovjetunió dogmatikusaival. Charles de Gaulle és Leonid Brezsnyev ugyanúgy ellenezte a baloldali, maoista és egyéb kommunista jelszavakat skandáló tömegek követeléseit, mint Kurt Georg Kiesinger vagy Lyndon Baines Johnson, függetlenül attól, hogy konzervatívok, szociáldemokraták, kommunisták vagy éppen liberálisok voltak. Ezzel együtt a lázadó fiatalok baloldalisága miatt, egy esetleges NATO-beavatkozás a szovjet érdekszférába még szimpátiát is kelthetett volna a nyugati lakosságban a Szovjetunió iránt. Végül pedig az USA is tiszteletben tartotta az európai status quót. Azért érdemes ezt hangsúlyozni, mert 1980–81-ben, a lengyel válság idején radikálisan más nemzetközi környezetben találta magát a Szovjetunió, amely jelentősen csökkentette annak az esélyét, hogy Lengyelországgal szemben a „csehszlovák megoldást” alkalmazzák.

A katonai siker azonban politikai kudarccal végződött. Andropov is hamarosan rádöbbsent, hogy nem valósítható meg az általa erőltetett politika. Csehszlovákiában nem sikerült az „egészséges erőkből” magyar mintára egy Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt létrehozni. Az Alois Indra vezette bábkormány néhány napot sem tudott átvészelni. A szovjet vezetésnek bele kellett egyeznie abba, hogy Dubčekékkel tárgyaljon. A súlyos politikai kudarc mellett azt is tapasztalniuk kellett, hogy a társadalom jelentős része, beleértve a lojálisabb szlovák részt is, komoly ellen-

¹⁰ Lásd bővebben: Huszár Tibor: *1968 Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest, Szabad Tér, 1998, 164–171.

állást tanúsít a bevonuló hadseregekkel szemben. A vértelen intervenció legendája ellenére, a dokumentumok szerint, mind a csehszlovák, mind a szovjet részen számos áldozattal járt az akció. A lakosság passzivitása és szabotázsakciói pedig jelentősen megnehezítették a normalizációt.

Sztyepan Cservonyenko prágai nagykövet visszaemlékezése szerint „az a helyzet alakult ki, hogy ott vannak a csapatok, a rádió meg a szocializmus ellen agitál! A televízió is a szocializmus ellen dolgozik. *Vagyis azzal, hogy bevittük a csapatokat, valójában nem avatkoztunk be az ügyekbe. Egy cseppet sem!* Ezt pedig kihasználták, mint a gyengeségünk jelét. És továbbra is felléptek bizonyos erők. A vysočany kongresszus... Még aktívabban működtek az ellenzéki értelmiségi klubok. Decemberben és a következő év januárjában pedig még hevesebb szovjet- és szocializmusellenes megnyilvánulásokra került sor. Ezt úgy tekintették, mint az odaküldött szovjet erők gyengeségének jelét.”¹¹

Ugyanígy keserű tapasztalatai voltak Jurij Andropovnak is a hozzá eljutott KGB-jelentések olvasása közben. Egy októberi tájékoztató szerint a bevonulás utáni napokban számos alkalommal tüzet nyitottak szovjet katonákra elsősorban Prágában és Brnóban. Augusztus 23-án a taxisok blokád alá vették Prágát. Česky-Brodban 4–500 fő akadályozta a szovjet konvoj haladását, miközben kövekkel dobálták őket. Prágában a Vencel téren kiállították a meggyilkolt cseh fotóit. Augusztus 29-én a Zólyom melletti reptér őrségét tették harcképtelenné, közben tűz alá vettek egy szovjet helikoptert is. Szeptember 2-án Prágában tűzpárbaj alakult ki, melynek következtében néhány cseh meghalt. Ugyanekkor Kassán megölték egy szovjet katonát. Szeptemberben elterjedtek a szabotázsakciók, a „legsikeresebb” vállalkozás a kutak megmérgezése volt. Ennek következtében többen megbetegedtek. A sajtó követelte a csapatok kivonását. A csehszlovák hadsereg ugyan semleges maradt, köszönhetően a lojális Ludvík Svoboda államfőnek és Martin Dzúr honvédelmi miniszternek, de a csehszlovák tisztek és a vezérkar csak formálisan támogatta az akciót. Egyáltalán nem törekedtek baráti kapcsolatokra a megszállókkal. Az öregebb tisztek és tábornokok között terjedt az a nézet, hogy nekik nem kell kollaboránssá válniuk. A csehszlovák felderítés főparancsnoka kijelentette, hogy a tiszteknek lehet saját véleményük a szövetséges hadseregek bevonulásáról. A honvédelmi minisztérium katonai rádióállomásai közvetlenül együttműködtek az illegális rádióadókkal. Josef Pavel belügyminiszter a leváltása után félillegálisba vonult embereivel. Az új miniszter Jan Pelnář is csak látszólag hajtotta végre a parancsokat, de konstruktív együttműködésre nem volt hajlandó, legalábbis a szovjetek szerint.¹²

A szovjet vezetők kénytelenek voltak belátni, hogy a katonai intervenció számos hátránnyal járt. A lakosság okkupációnak tekintette az akciót.

¹¹ KUN, i. m. 1998, 22–23.

¹² RGANI 89. f. 61. p. 5. d. 2–39. l., 40–58. l.

Nem tudták megakadályozni, hogy az ENSZ elé kerüljön az ügy. De a leg-súlyosabb probléma egyértelműen az volt számukra, hogy nem készültek fel az ellenzék földalatti ellenállására. Egy értékelés szerint, „*ha fegyveres harcra kerülne sor, akkor a hadseregünk és a titkosszolgálatunk a legnehezebb helyzetbe kerülnének. [...] földalatti szervezet jelen van az egész államban a leg-magasabb párt és állami szinten, ez precedensnélküli eset. Ez komoly probléma*”.¹³ A jelentés szerint az ellenállás legyőzése csak a titkosszolgálatok „mély belső beépülése eredményeképpen” lehetséges. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a második világháború alatt a világ egyetlen felderítésének sem sikerült megbénítani az ellenálló mozgalmak földalatti tevékenységét. E mozgalom minden országban improvizációs jelleget hordozott. Éppen e tapasztalatok miatt szükséges lett volna, írják a jelentésben, hogy az akció legelejétől kezdve legyen egy komplex terv, mely magában foglalta volna a propagandát, a különleges adminisztratív tevékenységeket és más intézkedéseket, melyek a katonai ellenőrzéssel együtt biztosították volna az „ellenforradalmi ellenzék” legyőzését az országban. Megállapították, hogy ilyen terv nem volt, és ez messzemenő nehézségeket okoz.¹⁴

Problémát jelentett továbbá, hogy a sajtó és a tömegkommunikációs eszközök még a katonai akció eredményeképpen sem kerültek ellenőrzés alá. A belügyminisztérium semlegesítése is csak az első lépésnek számított. A Kreml szerint nem lehetséges a rendet helyreállítani a helyi belügyi szervek nélkül. Ennek érdekében komoly tisztogatást kell végrehajtani, de „*ezt a tisztogatást cseh kezek által kell véghezvinni*”.¹⁵

Nem voltak tehát túlzottan optimisták a szovjet vezetők. Úgy látták, hogy ha nem találnak új embereket a vezetésbe, akkor „*az adott helyzetben lehetséges még egy nagy politikai és katonai krízis is*”. Annak érdekében, hogy a lakosság körében népszerű Dubček tekintélyét csökkentsék, a szovjetek az általuk legnagyobb ellenségnek tartott ún. „*jobboldali erők*” (radikális változást akarók táborának, vagy a reformerek) támogatását tűzték ki célul. A terv szerint, ha ezek az erők nyomást gyakorolnak a csehszlovák vezetésre, akkor azok idővel kompromittálódnak. Másrészt pedig szükséges kiemelni fiatal új kádereket, akiket még nem ismer a lakosság, ők lojálisak lehetnek a Szovjetunióhoz. A helyzet olyan, hogy a dezinformáció és kompromittáció eszközét kell alkalmazni – állt a helyzetértékelésben.¹⁶

Súlyos gondot okozott a Csehszlovák Hadsereg magatartása is. A szovjet katonai vezetők között már régóta tartotta magát az a nézet, hogy a csehszlovák hadsereg harcképtelen. De mégis úgy érezték, hogy fennáll a veszélye annak, hogy bizonyos feltételek mellett a jobboldal alá kerülve fegyveresen is felléphet a szovjet hadsereg ellen. Éppen ezért radi-

¹³ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 1–6. l.

¹⁴ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 7–8. l.

¹⁵ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 9–10. l.

¹⁶ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 11–13. l.

kális tisztogatást javasoltak a fegyveres erőknél is. Ennek érdekében azt is felvetették, hogy az ország területén 10-12 illegális szovjet rezidentúrát kell létrehozni, és e pozíciókból kellene megerősíteni az „egészséges erők” pozícióját az országban.¹⁷

Az idézett dokumentumokból világosan látszik, hogy a szovjet vezetők számára a már említett négy tényező, vagyis a párt vezető szerepe, a belügy, a hadsereg lojalitása és a sajtó pártellenőrzése volt a legfontosabb. Ugyanakkor az is látszik, hogy ha a társadalom jelentős része ellenáll, akkor még katonai erővel is komoly nehézségek árán lehet e célokat elérni.

E tapasztalatok 1968 után alapvetően meghatározták a Szovjetunió és Kelet-Európa viszonyát, jelentősen befolyásolták a szovjet vezetést abban, hogy lehetőség szerint többet ne kerüljön sor egy ilyen katonai intervencióra. A csehszlovák intervenció utáni időszak egyértelműen bizonyította, hogy a katonai fellépés nem oldja meg a kialakult válságot.

A gazdasági faktor

Az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenciónak komoly gazdasági következményei voltak, melyek meghatározták a kelet-európai és a szovjet gazdaság további fejlődési irányát, így 1980–1981-ben már súlyos gazdasági problémákat kellett mérlegelni a lengyel krízis megoldásával kapcsolatban.

A problémák eredete még a hatvanas évek elejére nyúlik vissza. 1963–64-ben több kelet-európai szocialista országban döntöttek a gazdasági mechanizmus megreformálásáról. Magyarországon 1968. január 1-jén vezették be az új gazdasági irányítási rendszert, mely figyelembe vette a piaci mechanizmusokat a beruházások és az árképzés területén, és bizonyos decentralizációt hozott a gazdasági döntések meghozatalában. A Szovjetunióban is hasonló reformok léptek életbe már Hruscsov megbuktatása után fél évvel. A Koszigin miniszterelnök nevéhez fűződő reform az ipari vállalatok önelszámolásra való áttérését a VIII. ötéves terv végére irányozta elő, melyet teljesítettek is 1970-re. Az új rendszer a mezőgazdaságot is érintette, a szovhozok 40%-a az új feltételek mellett működött a tervidőszak végére. A gazdálkodás új feltételei azonban a demokrácia és az önállóság kiszélesedéséhez vezettek volna.¹⁸

Az 1968-as csehszlovákiai események viszont nem csupán a gazdasági decentralizáció, hanem a politikai demokratizálás irányába is haladtak. A Csehszlovák Kommunista Párt „Akcióprogramja” megkérdőjelezte a párt abszolút vezető szerepét a politikában, a gazdaságban és a társada-

¹⁷ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 15–16. l.

¹⁸ A reformról részletesen lásd: BARSZENKOV, A. Sz.–VDOVIN, A. I.: *Isztorija Rosszii 1938–2002*. Moszkva, Aszpekt Pressz, 2003, 243–248.

lomban. Megkérdőjelezte a tömegtájékoztatási eszközök abszolút birtoklásának jogát és nem utolsósorban az állambiztonsági szolgálatok jogát a politikai problémák kezelésére.¹⁹ Az események ilyen irányú változása felerősítette a szovjet vezetés reformellenes táborának az aggodalmait. Így jelentős szerepet játszott – hasonlóan az 1956-os magyarországi katonai beavatkozáshoz – a reformellenes tábor megerősödése és nyomásgyakorlása a Politikai Bizottság döntéseire.

A csehszlovákiai intervenció után, 1969-ben az SZKP Központi Bizottsága decemberi plénumán elutasították a további gazdasági reformokat. Ezzel gyakorlatilag megpecsételődött a csehszlovák után a magyar reform sorsa is. Jelentős hibának minősült e döntés az elkövetkező évtizedekre való tekintettel. A reformok elfojtása azt eredményezte, hogy a Szovjetunió nem tudta kihasználni a hatvanas években feltárt új nyugat-szibériai gáz- és olajmezőkből származó – és az 1973 utáni olajárrobbanással jelentősen megnövekedett – váratlan pluszbevételek adta lehetőségeket, kénytelen volt ezen összegeket a mezőgazdasági termékek importjára költeni, miközben a szovjet mezőgazdaság a reform hiányában az összeomlás szélére került. Mindezzel szemben, az ország világpolitikában elfoglalt pozíciója erősebbnek tűnt, mint valaha. Feltételezhető, hogy ez a tény tévesztette meg a szovjet vezetőket.

A hetvenes években a Szovjetunió gazdasága teljesen olajfüggővé vált, azaz csak a gáz és az olaj exportjából származó valutabevételekből, és az ország aranytartalékának felhasználásával tudta fedezni a lakossági szükségleteket.²⁰ A fő probléma pedig továbbra is a mezőgazdaság maradt. A termelés alacsony szintje évtizedeken keresztül nem változott. A hatvanas években a mezőgazdasági termelés átlagban évi 3%-kal növekedett, a hetvenes években már csupán 1%-os volt a növekedési ütem. Miközben 1971 és 1985 között az állami tőkebefektetés az agráripárban 579,6 milliárd rubelt tett ki, 1971–1975 és 1981–1985 közötti periódusokban pontosan ugyanakkora volt a gabonatermés mértéke (161,7 millió tonna), vagyis a befektetett összeg ellenére nem növekedett a termelés. A hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek végéig stagnált a gabonabegyűjtés mértéke is. Eközben a Szovjetunió városi lakossága 1965 és 1980 között közel 50 millió fővel emelkedett. Ennek következtében a hetvenes évek közepétől ellátási zavarok léptek fel az országban. Az áruhiány miatt 1979–1980-ban számos lakossági fogyasztást érintő termék kiskereskedelmi árát felemelték.²¹ A lakossági elégedetlenség következtében a Szovjetunióban is sztrájkok sora robbant ki. 1980 folyamán Szverdlovszkban, Litvániában,

¹⁹ FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története. I–II. kötet.* Budapest, Magvető Kiadó–Párizs, Magyar Füzetek, 1991, 221–222.

²⁰ ПИХОЯ, Р. Г.: *Совьетский Союз: История Власйти 1945–1991.* Novoszibirszk, Szibirszkij Hronograf, 2000, 331–332.

²¹ GAJDAR, Jegor: *Gibel Imperii. Uroki dlja szovremennoj Rosszii.* Moszkva, Roszszen, 2007, 158–160, 166–167.

Észtországban, a Cseljabinszki területen, Ukrajnában, Szevasztopolban és a Krasznojarszki kerületben is sztrájkoltak a munkások.²²

Csernyenkó, az SZKP PB tagja 1981 februárjában arról tett jelentést, hogy tájékoztatni kell a lakosságot a kenyér és egyéb gabonatermékek ellátásában keletkező „átmeneti zavarokról”. Mihail Gorbacsov pedig – 1978-tól az SZKP KB mezőgazdaságért felelős titkára – 1981. július 16-án feljegyzésben tájékoztatta Brezsnyevet az aktuális helyzetről. Gorbacsov úgy látta, hogy elsősorban az Orosz SZSZK került „szélsőségesen nehéz helyzetbe”, amely „komoly csapást szenved a szárazságtól”. Véleménye szerint a gabonabegyűjtés 40%-kal is elmaradhat a tervtől, ami nagyjából 50 millió tonnát jelent. Így szárazság idején, amilyen 1981-ben is volt, a szovjet gabonaszükségletek 41,4%-át importból kellett fedezni.²³

A Szovjetunió 1963-tól kezdve folyamatosan arra kényszerült, hogy külföldről szerezze be az ellátáshoz szükséges gabonamennyiséget. Fedezetként az ország aranytartalékához nyúlt a vezetés. 1963-ban az összes aranytartalék (1082,3 tonna) 34%-át használták fel közvetlenül élelmiszer vásárlására. 1972-ben, amikor a szovjet aranykészlet-felhalmozás elérte a csúcst, az 1243,7 tonna tartalék 36%-ára volt importfedezetként szükség. 1981-re, amikor a lengyel gazdasági krízis is elérte mélypontját már csupán 452 tonna aranytartalékkal rendelkezett a szovjet gazdaság, melynek több mint 60%-át, 286 tonnát váltottak gabonára.²⁴ 1981-ben már több mint 18 milliárd dolláros hiánnyal küszködött a szovjet mezőgazdaság. Szovjetunió a világ legnagyobb gabonaimportőre lett. A nyolcvanas évekre minden harmadik tonna gabonatermék importból származott, az Egyesült Államokból évi 9 millió, Kanadából 5 millió, Argentínából 4 millió és Kínából 1,5 millió tonna gabonát kellett megvásárolniuk. A szovjet külkereskedelmi mérleg is 1980-ra érte el a negatív csúcst. Ebben az évben a deficit már 6,7 milliárd dollárt tett ki.²⁵

Az aranytartalék felélése mellett a nyugat-szibériai gáz- és olajmezők feltárása és egyre nagyobb mértékű kitermelése, valamint az 1973-as energiaár-robbanás segítette a szovjet költségvetést túlélni.²⁶ Az olajkitermelés Szibéria nyugati részén 1968-tól (évi 12,2 millió tonna) 1981-ig meghuszonhatszereződött, vagyis elérte a 334,3 millió tonnát. A kitermelés évi növekedése gyakorlatilag 1984-re elérte a csúcst. Ezzel együtt a világpiaci ár növekedése következtében 1980-ban már évi 25 milliárd dollár exportbevétele származott az olajból a szovjet költségvetésnek.²⁷

²² РИХОА, i. m. 2000, 333–334.

²³ RGANI 89. f. 43. p. 58. d. 4–7. l., RGANI 89. f. 42. p. 45. d. 3. l., РИХОА, i. m. 2000, 332–333.

²⁴ Az adatokat tartalmazó táblázatot lásd: РИХОА, i. m. 2000, 332.

²⁵ GAJDAR, i. m. 2007, 172–177.

²⁶ Az 1973-as arab–izraeli háború következményeként a hordónkénti 3 dollár körüli olajár néhány hónap alatt majdnem elérte a 12 dollárt.

²⁷ GAJDAR, i. m. 2007, 182.

Az 1979 és 1981 közötti újabb olajár-emelkedés már nem gyakorolta a korábbiakhoz hasonló komoly pozitív hatást a szovjet gazdaságra. 1985-től már nem csupán a kitermelés csökkent, hanem a világpiaci árszínvonal is stagnált, a Szovjetunió olajexport-bevételei pedig csökkenni kezdtek. Ennek érdekében már 1981 őszén közölniük kellett a kelet-európai szocialista országok vezetőivel, hogy évi 10%-kal csökkentik az olaj- és gázszállításokat. A szocialista országok ugyanis a világpiaci árnál 3-4-szer alacsonyabb áron kapták a Szovjetunióból a kőolajat, akinek ez óriási anyagi veszteséget jelentett, hiszen az összes olajexportjának a 73%-a a szocialista országokba irányult. Mindemellett 1981-re az egész szocialista blokk már 127 milliárd dolláros adósságot halmozott fel a hetvenes években felvett nyugati kölcsönökből.²⁸ A Szovjetunió azt javasolta kelet-európai szövetségeseinek, hogy igényeik kielégítésére forduljanak az OPEC-hez, vegyenek kőolajat Iraktól. E célra készült el 1979-re az Adria-kőolajvezeték. Bulgária Iránból és Mexikóból, Románia szintén Iránból importált kőolajat.²⁹

Nem véletlen, hogy 1979-ben újra felmerült, hogy változtatni kell a kialakult helyzeten. Vlagyimir Kirillin, a tudományért és a technikáért felelős miniszterelnök-helyettes készített egy átfogó elemzést a szovjet gazdaság problémáiról. A jelentés radikális változásokat tartott szükségesnek az iparban.³⁰ Kirillint azonnal nyugdíjazták, de a problémák megmaradtak. 1979-ben ugyanis a fegyverkezési verseny újbóli kiéleződése miatt nem lehetett komoly gazdasági átalakításokba kezdeni. Eközben a nyugati kapitalista világ a hetvenes évek energiaválsága miatt új technológiákra kezdett áttérni: bekövetkezett a számítástechnikai forradalom. Az új technológiák segítségével anyag- és energiatakarékosabb lett a nyugati világ, a Szovjetunió pedig a hetvenes évek második felében behozhatatlan technológiai hátrányba került. A nyugati világ másik reakciója a szociális elosztórendszer érintette. Európa nyugati fele az 1973 után bekövetkező recessziót a „keynesi jóléti államok” leépítésével és a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazásával élte túl viszonylag rövid időn belül. Ezzel együtt megerősödtek a neokonzervatív, szovjetellenes politikai erők elsősorban az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában.

A hidegháborús szembenállás felerősödött a hetvenes évek végére. Nehéz megmondani, hogy mennyit költött ez időben a Szovjetunió a hadiiparra, hiszen pontos adatok erről még ma sem állnak rendelkezésre. De ha abból indulunk ki, hogy a Szovjetunió gazdasága kb. négyszer kisebb volt az Egyesült Államokénál, és fenn tudta tartani a katonai paritást a világban úgy, hogy közben finanszíroznia kellett egy 40 hadosztályból álló átcsoportosítást a szovjet-kínai határ ellenőrzésére és az afganisztáni intervenciót, akkor könnyű belátni, hogy óriási összegről lehetett szó. A fegyvergyártás

²⁸ Uo. 185–194.

²⁹ ФЕЈТЉ, i. m. 1991, 334.

³⁰ РИНОЈА, i. m. 2000, 333.

kiadásainak folyamatosan magas szinten tartása nem azért történt, mert fokozni akarták a nemzetközi feszültséget, hanem az a meggyőződés élt a szovjet stratégiákban, hogy békeidőben kell a Szovjetunióknak felhalmozni a fegyverkészletet, hiszen az USA háború esetén gyorsan utoléri a szovjet termelést (e tapasztalat még a második világháborúból származott). Ráadásul a hadiipar volt a leghatékonyabb ága a szovjet gazdaságnak, ezért nem tűnt célszerűnek a leállítás. Ugyanakkor a szovjet hadiipari komplexum a nyolcvanas évek elejére elérte a lehetőségeinek a határát. Éppen ezért és az amerikai ellenlépések miatt kényszerült a szovjet vezetés arra, hogy kezdeményezze a leszerelést.³¹

Az afgán lecke és a Reagan-doktrína

1979. június 15-én Jimmy Carter amerikai elnök és Leonid Brezsnyev szovjet vezető által aláírt, a hadászati támadóegyverek mennyiségi és minőségi korlátozásától (SALT II) szóló megállapodást Alexander Haig, a NATO főtitkára, Ronald Reagan későbbi külügyminisztere azonnal bírálni kezdte, majd életbelépésének elhalasztását, illetve a megállapodás módosítását javasolta. E nyilatkozat egyértelműen mutatta az új neokonzervatív külpolitikai irányvonalat az USA-ban. A szerződés szellemével gyökeresen ellentétes volt a NATO ún. „kettős határozata” is, amit Brüsszelben fogadtak el december 12-én, amellyel Európában 108 darab közepes hatótávolságú (Pershing II) és 464 darab földi irányítású szárnyas rakéta telepítéséről döntöttek.³² Az amerikai szenátus pedig arról határozott, hogy a SALT II szerződést „jelenlegi formájában” nem ratifikálja, így az nem emelkedett törvényerőre. A Pershing II típusú rakétatelepítés bejelentése hivatalosan a NATO válasza volt a szovjet SS-20 típusú rakétatelepítésekre, de valójában az – még Kissinger is elismeri – csupán ürügyként szolgált.³³ Szovjet szemmel nézve ez felborította a katonai egyensúlyt, hiszen míg

³¹ GAJDAR, i. m. 2007, 200–205.

³² FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ. 1945–1989. Tankönyv és atlasz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005, 311. Ezt megelőzően a NATO 1977-es londoni konferenciáján a tagállamok elfogadták a fegyverkezési kiadások évi 3%-os növeléséről szóló határozatot is az 1979–1984 közötti időszakra, amely éppen ekkor lépett életbe. Lásd: Uo. 310.

³³ KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996, 776. Kissinger szerint a Pershing II-re azért volt szükség, hogy a nyugat-európai szövetségeik vezetőit megnyugtassák, Amerika kész megvédeni őket. Ha meglett volna ez a bizalom, akkor „feleslegesen lettek volna az Európába telepítendő rakéták”. Ezzel együtt – véleményem szerint – inkább arról van szó, hogy az iráni pozícióvesztés ösztönözte az Egyesült Államokat arra, hogy Európába rakétákat telepítsen. A helyzet paradoxona, hogy a szovjetek is és az amerikaiak is egyformán tartották az iráni iszlám forradalom hatásaitól. Másfelől pedig az volt a cél, hogy a Szovjetuniót kétfrontos (Kína és Nyugat-Európa), majd hamarosan háromfrontos (Afganisztán) harcra kényszerítsék.

az amerikai rakéták az NSZK területéről elérhették Moszkvát is, addig az SS-20-as rakéták nem érhatték el az Egyesült Államokat.

1979. december 25-én kezdődött meg a Szovjetunió történetének utolsó nagyszabású katonai akciója, az afganisztáni intervenció. Az erről szóló döntést a legszűkebb körben hozta meg Brezsnyev, Andropov, Usztyinov, Gromiko és Csernyenko december 12-én.³⁴ E döntés végleg lezárta az enyhülés időszakát a két szuperhatalom között, ami csak Gorbacsov hatalomra kerülése után folytatódhatott egészen más történelmi körülmények között.

A közel-keleti probléma erősen foglalkoztatta az Egyesült Államok vezette táborát is. A hetvenes évek olajárrobbanása rámutatott arra, hogy mennyire függenek a Perzsa-öböl olajkitermelésétől, amelyhez – szerintük – a Szovjetunió az afgán akcióval „veszélyes” közelségbe került. Válaszlépésként az Egyesült Államok leállította a Szovjetunióba, irányuló gabonakivitelét (ez súlyosan érintette a szovjet lakosság ellátását), megtiltotta a modern technológiák exportját a Szovjetunióba és az 1980 augusztusában, Moszkvában megrendezendő XXII. nyári olimpiai játékok bojkottjára hívta fel a világ országait. Carter elnök világosan fogalmazott az 1980. januári beszédében: „A Szovjetunióknak konkrét árat kell fizetnie agressziójáért. Rá kell ébrednie, hogy a katonai erő afganisztáni bevetésével kapcsolatos döntése költséges dolog lesz számára minden értékes politikai és gazdasági kapcsolatában.”³⁵ Az elnöki beszéd egy új korszak kezdetét jelentette. Az év végén megválasztott Ronald Reagan új, agresszív és offenzív politikát kezdett a Szovjetunió ellen, melynek végső célja a „kommunista rendszer” gazdasági és politikai megroppantása volt.

A szovjet–afgán konfliktus abban különbözött a korábbi kelet-európai válságoktól, hogy valódi hidegháborús krízist okozott. Afganisztán nem volt a Varsói Szerződés tagja, de mint szomszédos állammal semleges viszonyt ápolt a Szovjetunió. 1978-ban az ún. „áprilisi forradalomnak” nevezett puccs a szovjet vezetők előzetes információi nélkül zajlott le. Az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt (ANDP) vette kezébe a hatalmat, ám hamarosan kiderült, hogy vezetőinek semmilyen programjuk nem volt az afgán társadalmi-gazdasági rendszer szocialista átalakítására. Az új vezetés a hatalmi harcok mocsarába süllyedve felőrölte önmagát. A Mohammed Taraki vezette rezsim a társadalomban egyre kisebb támogatással bírt, miközben Hafizullah Amin a katonaságra támaszkodva próbálta a kezébe venni az irányítást. A forradalom harmadik vezetőjét, Babrak Karmalt félreállították, és Prágába „száműzték” nagykövetnek. Eközben megerősödött a szeparatizmus és az iszlám radikális mozga-

³⁴ RGANI 89. f. 42. p. 7. d. 1–3. l. Ezt a katonai beavatkozásról szóló dokumentumot több helyen közölték, lásd: MEDVEGYEV, Roj: *Jurij Andropov: Nyjeizvesztnoje ob izvesztnom*. Moszkva, Vremja, 2004, 267; PIHOJA, i. m. 2000, 350.

³⁵ Idézi: FISCHER, i. m. 2005, 325.

lom. A maoista jelszavakkal fellépő szegénymozgalmak Kínából kaptak támogatást és fegyvert, az iszlám fundamentalista hullám pedig Iránból érkezett. Az egyre véresebb represszió következtében 1979 márciusában felkelés robbant ki.³⁶

1979. március 17-én Jurij Andropov az SZKP Politikai Bizottsága ülésén kifejtette a követendő szovjet álláspontot, melyet minden résztvevő támogatott: „Eltársak, alaposan végiggondoltam ezt a kérdést, és arra a következtetésre jutottam, hogy nagyon-nagyon komolyan kell arról gondolkodnunk, hogy minek a nevében fogjuk a hadsereget bevetni Afganisztánban. Számunkra teljesen világos, hogy Afganisztán nem áll készen arra, hogy most minden kérdést szocialista módon megoldjunk. A vallás óriási ereje, a falusi lakosság majdnem teljes írástudatlansága, az elmaradottság a gazdaságban stb. Mi ismerjük Lenin tanítását a forradalmi helyzetről. Amilyen helyzetről szó van Afganisztánban, az nem ilyen szituáció. Ezért úgy gondolom, hogy nem őrizhetjük meg a forradalmat csupán a szuronyaink segítségével, ez számunkra nem megengedhető. Ilyen kockázatot nem vállalhatunk.”³⁷ Az április 12-i PB-ülés hasonló szellemben foglalt állást. A katonai megoldást továbbra sem tartották célszerűnek, mivel az „súlyos károkat okozna a Szovjetunió nemzetközi tekintélyének, és visszavetné a leszerelést”, másrészt Taraki gyengeségét mutatná, ami erősítené a rendszer ellenségeit.³⁸

Hogy végül mégis a katonai intervenció mellett döntöttek, annak geostratégiai okai voltak. Moszkva egyébként Taraki pártján állt az afgán belharcokban, így Amin győzelmével a Prágában lévő Karmal maradt a Kreml vezetőinek egyetlen alternatívája Aminnal szemben. A katonai akció mellett több tényező dönthetett. Egyrészt Moszkva megelégedte az Amin által véghezvitt vérontással, mely súlyosan érintette az ANDP tagjait is. Amin hatalomszeretét és kegyetlenségét látva egyre világosabb volt, hogy nem tudja stabilizálni hatalmi helyzetét az országban. Ennek pedig súlyos nemzetközi következményei lehettek, hiszen fennállt a veszélye, hogy az addig baráti, vagy inkább semleges Afganisztán az USA vagy Kína érdekkörébe kerül. Másrészt Iránban, 1979. április 1-jén kikiáltották az Iszlám Köztársaságot. Az iszlám forradalom az egész arab világot befolyásolta. Félő volt, hogy Afganisztán is Irán hatása alá kerül, de még veszélyesebbnek tűnt, hogy kiterjed a Szovjetunió iszlám térségeire is. Mindeközben a kínai–amerikai szövetség egyre erősödött, január 1-jétől diplomáciai kapcsolat létesült a két állam között. Kína óriási hiteleket és fegyvereket kapott az Egyesült Államoktól. A feszültség csak fokozódott, amikor a szovjetbarát vietnami hadsereg legyőzte a Kína-barát Pol Pot rendszerét Kambodzsában. A kínai–szovjet határon nem volt ritka

³⁶ MEDVEGYEV, i. m. 2004, 256–363.

³⁷ RGANI 89. f. 42. p. 1. d. 15. l.

³⁸ RGANI 89. f. 42. p. 4. d. 7. l.

a tűzharc sem ebben az időben. A Szovjetunió stratégái úgy gondolták, hogy Afganisztán elvesztésével megszűnhet Ázsiában a velük szövetséges Vietnam–Kambodzsa–India–Afganisztán alkotta „védelmi rendszer”, és a földrész teljesen kínai és amerikai befolyás alá kerül.³⁹ Ezzel és a nyugat-európai Pershing II-es rakétákkal a Szovjetunió biztonsága komoly veszélybe került volna, és felborult volna a második világháború után kialakult katonai egyensúly a világban. A katonai akció megkezdése után, a december 27–28-i PB-ülésem elhangzott indoklás szerint, Amin az USA-val és a muzulmán ellenzékkel való kapcsolatfelvétele rendkívül bonyolult helyzetet teremtett, amely a Szovjetunió biztonságát fenyegette.⁴⁰

A Szovjetunió afganisztáni katonai akciója érintette a többi, a Nyugattal egyre szorosabb kapcsolatban álló szocialista országot is. A Varsói Szerződés tagállamainak vezetőit a szovjet döntés kész helyzet elé állította. Elsősorban Magyarország és Lengyelország nyugati politikáját érinthette kedvezőtlenül a kelet–nyugati kapcsolatok elhidegülése, de az NDK számára is nehéz helyzetet teremtett. A VSZ-tagországok vezetői tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen irányú folyamat jelentős gazdasági nehézségekkel járhat országukra nézve, elsősorban a Nyugaton felvett hitelek tekintetében, hisz e források kiesése teljesen lehetetlenné tette volna az éves tervek teljesítését. A kelet-európai államok helyzetét nehezítette egyfelől, hogy a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok a Szovjetunió gazdasági, politikai és kulturális elszigetelését szorgalmazták, másfelől szovjet részről is felmerül az igény, hogy az internacionalista szolidaritás elve szerint szakítsa meg minden velük szövetséges szocialista állam a nyugati kapcsolatait. Az MSZMP Politikai Bizottsága kemény hangon kritizálta a szovjet eljárást. Emellett elfogadhatatlannak tartották azt a szovjet kérést, hogy szakítsanak meg minden nyugati kapcsolatot. Ebben a sorsdöntő pillanatban a magyar pártvezetés bátor lépésre szánta el magát: Gyenes András a Külügyi Osztály vezetőjét Moszkvába küldték konzultációra, Kádár János pedig levelet írt Brezsnyevnek. A magyar fellépés a nyugati kapcsolatok fenntartása érdekében sikerrel járt, a kompromisszum szerint Magyarország továbbra is támogatta a Szovjetunió afganisztáni politikáját, cserébe szabad utat kapott a kulcsfontosságú nyugati kapcsolatok folytatására és fejlesztésére.⁴¹ A magyar párt kiadott nyilatkozatban támogatta a szovjetek által létrehozott új afgán kormányt. Lengyelország és Bulgária még erre sem volt hajlandó. Csehszlovákia „teljes szolidaritásról és támogatásról” biztosította az afgánokat, ami a gyakorlatban gazdasági, oktatási és technikai segítségnyújtást jelentett. Ennél többet azonban már akkor sem szándékoztak tenni, azaz katonák küldéséről

³⁹ MEDVEGYEV, i. m. 2004, 270–275.

⁴⁰ RGANI 89. f. 42. p. 10. d. 2–3. l.

⁴¹ Részletesebben erről: BÉKÉS Csaba: Miért nem lett második hidegháború Európában? In: *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban.* (Szerk.: RAINER M. János–STANDEISKY Éva) Budapest, 1956-os Intézet, 2003, 223–256.

szó sem lehetett. Egyedül Erich Honecker támogatta aktívan a szovjet politikát Afganisztánban. Mint később kiderült, nemcsak szavakban biztosította a Kreml vezetését a támogatásáról, hanem az NDK a Szovjetunió mellett egyetlen országgént részt is vett az akcióban. A Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) Politikai Bizottsága és az NDK Minisztertanácsa is kiadott egy-egy nyilatkozatot, mely szerint az „NDK következetes politikát folytat a Szovjetunióval közösen”. Ennek megfelelően az orvosi segítségnyújtás és egyes árucikkek szállítása mellett, személyi segítséget is nyújtottak az afgán kormány felállításához.⁴²

A várakozásokkal ellentétben már 1981 elejére kiderült, hogy a katonai akcióval nem sikerült Afganisztánban megszilárdítani a hatalmat. A fegyveres ellenállást vezető iszlám gerillaharcosok (mudzsahedinek) harcát pénzzel, fegyverrel és felszereléssel az Egyesült Államok, Pakisztán, Kína, Irán és Szaúd-Arábia is támogatta. 1981 márciusára kb. 450 ezer ún. iszlám bizottság alakult meg, amelyek alternatív hatalmként működtek az országban. Ahol a szovjet vagy a velük szövetséges Afgán Hadsereg jelen volt, ott formálisan működött a „népi-demokratikus” hatalom, az ország egyéb területein az iszlám bizottságok irányítottak. Ekkorra már Afganisztán 268 adminisztratív körzetéből 108 a lázadók kezére került, de a falvakban szinte csak az ő befolyásuk érvényesült. 1981 közepére a szovjet katonai vezetők is megértették, hogy hosszú harcra kell berendezkedniük.⁴³

Az afgán társadalom egy része tehát gyorsan megszervezte önmagát a támadó szovjet hadsereggel szemben. A Szovjetunióknak újra egy „földalatti állammal” kellett megküzdenie, ami azt jelentette, hogy a szovjet hatalommal szemben, az afgán társadalom jelentős többségének támogatásával megszerveződött egy másik hatalmi centrum. Afganisztán azonban abban is különbözött az 1968-as csehszlovákiai megszállástól, hogy a társadalom tagjait a vallás is erősen összekötötte. Súlyos lecke volt ez a szovjet vezetőknek.

Ebben a helyzetben találta a Szovjetuniót az újabb lengyel válság. Lengyelországban a történelmi tradíciók alapján, egy esetleges fegyveres megoldás esetén szintén számítani lehetett egy erős konspirációs „földalatti állam” kialakulására (a második világháború mintájára), valamint Afganisztánhoz hasonlóan az egyház erős befolyására. Az afgán válság „megoldása” azonban nem hozható összefüggésbe a Brezsnyev-doktrínával. Ez egy tipikusan hidegháborús ügy volt. A Szovjetunió vezetése, akarat ellenére, belekényszerült egy olyan helyzetbe, melyet végül a katonai fellépéssel szándékozott megoldani, mint később kiderült hibásan. Bár

⁴² SIMON, Jeffrey: *Warsaw Pact Forces. Problems of Command and Control*. Westview Press, 1985, 158–159.

⁴³ MAJOROV, Alekszandr Mihajlovics: *Pravda ob Afganszkij vojnye. Szvigyetyelsztva glavnovo vojnemovo szovjetnyjika*. Moszkva, Prava cseloveka, 1996, 134.

hozzá kell tennünk, hogy a cél egy részét elérték, az iszlám forradalom hatását korlátozni tudták.

Az Egyesült Államok új, neokonzervatív és erőteljesen szovjetellenes kurzusa számára azonban jól jött az afganisztáni szovjet kaland. Az egész akció éppen azt „bizonyította” a világ számára, hogy a szovjet birodalom továbbra is imperialista terjeszkedő politikát folytat, ami veszélyezteti a „demokratikus világ” békéjét. Az 1981 elején hivatalba lépett Ronald Reagan pedig ott támadott, ahol a Szovjetunió a leggyengébb volt. Az amerikai elemzők már régóta figyelték a szovjet és a kelet-európai „szocialista tábor” gazdasági nehézségeit. Így abból indultak ki, hogy egy, a számítástechnikai forradalom eredményeire támaszkodó erőteljes fegyverkezési program beindítása térdre kényszerítheti Moszkvát. 1981. április 12-én fellőtték az első többször is használható űrrepülőgépet, a Columbiát. Az űrrepülőgépek, szemben a rakétákkal, visszatérhetnek a Földre, az űrben pedig képesek voltak manőverezni, a műholdak közelébe jutni, azt megjavítani vagy éppen megrongálni. Ez utóbbi aggasztotta különösen a Kreml vezetőit. Az űrrepülőgépek indítása mintegy előfutára volt a két évvel később bejelentett Stratégiai Védelmi Kezdeményezésnek, a csillagháborús projektnek. A Reagan-doktrína lényege abban állt, hogy olyan fegyverkezési programot indítson el, amely megbontja a kialakult stratégiai egyensúlyt, az új versenyt pedig stratégiai teherré változtatja a Szovjetunió számára. Tisztában voltak ezzel a szovjet vezetők is. Moszkva, amellet hogy fenntartsa a katonai szuperhatalmi státusát, arra kényszerült, hogy folyamatosan hangsúlyozza a leszerelés szükségességét és a tárgyalások fontosságát.

A béke és a leszerelés propagandája eszköztárába illesztették a XXII. nyári olimpiai játékokat is, melyet 1980. július 19. és augusztus 3. között rendeztek meg Moszkvában. Eközben már Lengyelországban számos helyen sztrájkoltak a munkások. Az afganisztáni intervenció elleni akció keretében az amerikaiak nemzetközi bojkottfelhívással fordultak a világ országai felé. Ám a washingtoni számítások nem hozták meg a kívánt eredményt, az európai NATO-országok – Norvégia és az NSZK kivételével – teljes létszámban (Benelux államok, Olaszország, Franciaország, Portugália és Nagy-Britannia) jelen voltak Moszkvában, de elküldték sportolóikat Moszkvába Ausztria, Svájc, Görögország, Spanyolország és a skandináv államok is. Néhányan közülük tiltakozásuk jeléül nem vettek részt a nyitó és záró ceremónián. A szocialista országok természetesen teljes létszámban megjelentek a rendezvényen.

Az olimpia fontos szerepet játszott a Szovjetunió külpolitikai imázsépítésében. Évek óta arra készültek, hogy az első szocialista országban rendezett világvilágjátékok a békeszerető Szovjetunió és a szocialista társadalmi berendezkedés óriási reklámja lesz a világ előtt. A játékoknak a Szovjetunió békepolitikáját és a leszerelésben játszott kezdeményező szerepét kellett propagálnia, valamint az ország nemzetközi presztízsét

emelnie. A Szovjetunió a felkészülés idején hatvan országban 140 kiállítást rendezett és húsz dokumentumfilmet készített az ország népszerűsítése érdekében. Több mint 1300 találkozót bonyolítottak le külföldi újságírókkal közel 90 sajtókonferencián.⁴⁴ A Szovjetunió eközben külföldi diplomáciai képviselőin keresztül próbált nyomást gyakorolni a nemzeti olimpiai bizottságokra, hogy vegyenek részt az olimpián. Az akció viszonylagos sikerrel járt, hiszen a világ 147 országának olimpiai bizottságaiból nyolcvanvan jelezték részvételi szándékukat.⁴⁵

Az SZKP augusztus 12-i PB-ülésén – két nappal a gdański hajógyári sztrájk kirobbanása előtt – értékelték az olimpia eredményeit. Az SZKP vezetése örömmel állapította meg, hogy a rendezvény a Szovjetunió „nagy erkölcsi-politikai sikerévé vált”. A beszámoló szerint, a „játékok sikeres megrendezése komoly csapást mért az USA-adminisztráció ambícióira, mely a nemzetközi feszültség növelésének kedvéért a moszkvai olimpia meghúzására és a nemzetközi olimpiai mozgalom felbomlására törekedett”. Továbbá komoly politikai eredménynek tartották, hogy a nyugat-európai és a NATO-országok többsége az amerikai nyomás ellenére is részt vett az olimpián.⁴⁶

Positívan értékelték az olimpia hatását a Kreml nemzetközi politikájára is, mely reprezentálta a „leszerelés politikáját, a szovjet patriotizmus és a proletárinternacionalizmus erejét, a kifogyhatatlan lelkesedést és a szovjet emberek magas szervezettségét”. Bebizonyították, hogy a Szovjetunió képes magas szinten megszervezni egy ilyen rendezvényt.⁴⁷

A látszólagos örömnepet azonban éppen egy lengyel sportoló „rontotta el”. Władysław Kozakiewicz rúdugró aranyesélyesként érkezett a szovjet fővárosba. Legfőbb ellenfele a szovjet Konstantyin Volkov, az éppen aktuális Európa-bajnok volt. A Kozakiewiczessel és általában minden külföldi versenyzővel szemben meglehetősen ellenséges közhangulatban a lengyel sportoló – miután megugrotta az aktuális világcsúcsot – két alkalommal is, látványosan „bemutatott” a szovjet közönségnek. Az esetből óriási politikai botrány kerekedett, a világsajtó kiemelten kezelte Kozakiewicz fényképét. Borisz Arisztov, a Szovjetunió varsói nagykövete a szovjet nép megsértése okán követelte az aranyérem visszavonását és a rekord megsemmisítését, valamint a lengyel ugró életfogytiglani eltiltását. Válaszában a lengyel pártvezetés kínosan magyarázta Kozakiewicz nem szokványos „örömét”.

⁴⁴ RGANI 89. f. 46. p. 52. d. 3–4. l.

⁴⁵ RGANI 89. f. 46. p. 86. d. 1–23. l. A főleg jelentéktelenebb afrikai és ázsiai országok sportolói kívül a két sport- és politikai szempontból valóban jelentősebb állam, az USA és az NSZK delegációja nem utazott Moszkvába. Kína viszont még nem volt tagja a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak, ebből adódóan nem is vehetett részt az olimpián.

⁴⁶ RGANI 89. f. 46. p. 96. d. 1–2. l.

⁴⁷ RGANI 89. f. 46. p. 96. d. 12. l.

Elmondható, hogy Moszkva számára rendkívül rossz időpontban robbant ki újra a lengyel válság. A diplomáciai elszigetelődés veszélye, az új agresszív amerikai politika, az elhúzódónak látszó afgán háború, az egyre fenyegetőbb Washington–Peking-tengely kialakulása, a rendkívül súlyos gazdasági problémák és az ellátási nehézségek, illetve a már teljesen előregedett politikai vezetés terhe egyszerre nyomasztotta a szovjet politikát és szűkítette le a lehetőségeket.

A SZOLIDARITÁS SZÜLETÉSE

„Új lengyel nyelvre kezdődött. Témája: a demokrácia. Nehéz keserves lecke lesz; szigorú és figyelő tekintetek ügyelnek arra, hogy ne lehessen puskázni. Ezért aztán lesznek elégtelen osztályzatok is. De a csengő már megszólalt, mindannyian beültünk a padba.”

Ryszard Kapuściński

A lengyel kormány által 1980. július 1-jén, előzetes tájékoztatás nélkül bevezetett áremelés ugyanazzal a következménnyel járt, mint 1970 decemberében vagy 1976 júniusában: a munkások azonnal sztrájkba léptek. A korábbi lokális jelleggel szemben azonban most az ország szinte minden ipari körzetére kiterjedtek a munkabeszüntetések. Sztrájkolt többek között a varsói Ursus traktorgyár, a sanoki Autosan autóbuszgyár, Tarnówban a Ponar szerszámgépgyár, a varsói Huta, Tczewben a Polmo autóalkatrészgyár, Mielcében a gépgyár. A júliusi sztrájkok idején a munkások kizárólag gazdasági jellegű követeléseket fogalmaztak meg a gyár igazgatósága és a kormány felé. A swidniki autógyárban született meg az a népszerű, később sokat ismételt követelés, hogy a családi pótlék mindenkinek akkora összegű legyen, mint a rendőrségi alkalmazottak esetében, és itt választottak először sztrájkbizottságot is. A LEMP Politikai Bizottsága ülésén, július 11-én Edward Babiuch miniszterelnök figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy ha a sztrájkokat úgy oldják meg, hogy felemelik a fizetéseket, akkor az további sztrájkokat generálhat a többi üzemben is.¹ A munkabeszüntetések hamarosan átterjedtek Lublinra, s július 14-én már az egész városra kiterjedő általános sztrájk volt érvényben. A vasutasok sztrájkja komolyan érintette a lublini vasúti csomópont zavartalan közlekedését. Itt haladt keresztül az a vonal, amelyen az NDK-ban állomásozó szovjet hadsereggel való összeköttetést biztosítani lehetett a Szovjetunióval. Gierek a július 18-i PB-ülésen felvetette a vasút militarizálásának ötletét, éppen azért, mert

¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 21.

számított a szovjetek aggodalmára.² Végül csupán arról döntöttek, hogy Mieczysław Jagielski miniszterelnök-helyettes vezetésével létrejön egy kormánybizottság a munkások követeléseinek áttekintésére. A bizottság 19-én Lublinba érkezett, és a fizetésemelés ígéretével sikerült a sztrájknak véget vetnie.

A sztrájkhullám azonban nem szűnt meg, újabb üzemek dolgozói teték le a munkát Wrocławban, Świdnicában, Stalowa Wolán, Poznańban illetve Gdyniában, augusztus elején már Łódźban is. A pártvezetés Babiuch figyelmeztetése ellenére továbbra is fizetésemelést ígérve próbálta a munkásokat munkára bírni. Ez, ahogy várható volt, további követeléseket generált.

Több mint öt hete sztrájkolt az ország jelentős része, amikor a gdański Lenin Hajógyárban elbocsátották állásából Anna Walentynowiczot. Augusztus 14-ére sztrájkot szerveztek a KOR, a ROPCio és a Szabad Szakszervezetek aktivistái: Bogdan Borusewicz, Bogdan Felski, Ludwik Prądziński, Jerzy Borowczak, illetve Dariusz Kobzdej, Tadeusz Szczudłowski és Lech Wałęsa.³ A gdański sztrájk új fejezetet nyitott az események menetében. A követelések első helyére a független szakszervezetek létrehozása került. Ahogy az a KOR *Munkásjogok Kartája* már korábban megfogalmazta: csak a párttól független szakszervezet védheti meg eredményesen a munkások érdekeit. Ezt további politikai jellegű követelésekkel bővítették, napirendre került a cenzúra eltörlése, a politikai foglyok szabadon bocsátása, illetve egy emlékmű felállítása az 1970. decemberi áldozatoknak.

Ennek ellenére úgy tűnt, hogy a hajógyári munkásokat is sikerül ígéretekkel kielégíteni. A gyár igazgatója 1500 zloty fizetésemelésre,⁴ és a Szabad Szakszervezetek létrehozására is ígéretet tett a munkásoknak. 16-án délután két óra körül Wałęsa bejelentette a sztrájk befejezését, majd néhány környékbeli kisebb üzem kérésére néhány órával később a folytatás mellett döntöttek, és Wałęsa meghirdette a „szolidaritásshtrájkot”.

Augusztus 16-áról 17-ére virradó éjszaka létrehozták 21 sztrájkoló üzem képviselőiből az *Üzemközi Sztrájkbizottságot* (MKS), valamint megfogalmazták a híressé vált 21 pontot. Ettől kezdve az MKS vált a sztrájkoló munkások hivatalos képviselőjévé, s a kormány minden igyekezete ellenére rákényszerült, hogy tárgyalópartnernek ismerje el. A munkások követeléseinek első változata még jóval radikálisabb volt, mint amit végül előterjesztettek. A szabad választások bevezetésének és a cenzúra azonnali

² AAN, Nr Mikr. B 2984./Sygn. 1815. Nr 13., 7.

³ Dni Solidarności. *KARTA*, (2000) nr 30., 4.

⁴ 1980-ban a lengyelországi átlagfizetés 6040 zloty volt. Lásd: 1979–1980 Jan Paweł II i Sierpień '80 – dodatek do „Rzeczpospolitej” z cyklu „Oblicza PRL” przygotowany we współpracy z IPN. *Rzeczpospolita*, 2008. január 12., 15.

eltörlésének követelése végül az értelmiségiekből álló tanácsadók javaslatára kikerült a 21 pontból.⁵

Ezt követően a gdański MKS mintájára néhány napon belül hasonló bizottság alakult Elblągban és Szczecinben, majd az ország számos más ipari körzetében is. Augusztus végére a gdański MKS körülbelül hétszáz, míg a szzczecini közel háromezres üzemet képviselt, ezzel az ország legjelentősebb központjává váltak.⁶

A követelések és a megállapodások

A sztrájbizottság megszervezése és az üzemek közötti horizontális struktúrák megteremtése, az MKS létrehozása alapjaiban zilálta szét a „szovjet típusú” államszocialista rendszer vertikális, ún. „demokratikus centralista” felépítését Lengyelországban. Mind a pártszervezet, mind a párttól függő ágazati szakszervezetek felülről lefelé irányuló centralizált mechanizmus alapján működtek. Ebből fakadóan nem is tudták felvenni a küzdelmet a létrejövő új szervezettel szemben. A követelések teljesítésénél az állami szakszervezetek és a gyárigazgatók nem dönthettek önállóan, nem voltak meg azok a struktúrák, melyek lehetővé tették volna a többi gyár vezetésével való egyeztetést, az együttes fellépést. Így jelentős időt veszítettek a villámgyorsan kifejlődő sztrájkmozgalommal szemben. A szervezetség legékeesebb bizonyítéka a 21 pont megfogalmazása volt, amely telefonvonal hiányában gyakran a Szabad Európa Rádión keresztül jutott el az ország különböző üzemeibe.

Az Üzemközi Sztrájbizottság 21 követelése⁷

1. A párttól és a munkaadóktól független szabad szakszervezetek elismerése a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Lengyelország által is törvénybe iktatott 87. számú egyezménye alapján;
2. A sztrájkjog elismerése, valamint a sztrájkolók és a velük együttműködő személyek biztonságának szavatolása;
3. Az Alkotmányban lefektetett szólásszabadság, közlési és könyvnyomtatási szabadság tiszteletben tartása. A független kiadványok elleni akciók beszüntetése, és annak biztosítása, hogy minden egyház képviselője szót kapjon a sajtóban, rádióban és a televízióban;
4. A) Az 1970-es és 1976-os sztrájkok után elbocsátott személyek, valamint a felsőoktatásból politikai véleményük miatt kizárt egyetemi hallgatók jogaikba való visszahelyezése. B) Az összes politikai fogoly, így Edmund Zadrożyński, Jan és

⁵ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. é. n., 75–76.

⁶ SKÓRZYŃSKI, JAN–PERNAL, Marek: *Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980–1989*. Warszawa, Świat Książki, 2005, 13–42.

⁷ A 21 követelést az *Információs Sztrájk Bulletin* (Strajkowy Biuletyn Informacyjny) tette közzé 1980. augusztus 22-én.

- Marek Kozłowski szabadon bocsátása, továbbá a véleményszabadságot semmi-
be vevő erőszakos intézkedések megszüntetése;
5. A sajtó, a rádió és a televízió adjon hírt a sztrájkbizottság megalakulásáról, és követeléseit kapjanak sajtónyilvánosságot;
 6. A válsághelyzet felszámolását célzó valódi akciók kezdeményezése, mint például: az ország gazdasági és társadalmi helyzetére vonatkozó összes információ nyilvánosságra hozatala. Továbbá lehetőség arra, hogy a társadalom tagjai szociális helyzetüktől függetlenül részt vegyenek a reformtervekről szervezendő vitákban;
 7. A sztrájk idejére minden sztrájkoló a szabadság utáni fizetését kapja a Szakszervezetek Központi Tanácsának alapjából;
 8. Minden dolgozó alapbére havi kétezer zlotyval emelkedjen a húsárak növekedésének ellensúlyozására.
 9. Az árak növekedésével párhuzamosan emelkedjenek a fizetések. Mozgó bérskála;
 10. A belső piac feltöltése élelmiszerekkel és az export korlátozása feleslegre;
 11. Az átlagosnál jobban ellátott üzletekben bevezetett árak, a kereskedelmi árak eltörlése és a devizáért való áruértékesítés belföldön, az ún. belső export felszámolása;
 12. A gazdasági vezetők kinevezésénél csak a szakképzettség legyen mérvado, a párttagság nem. A Polgári Rendőrség (MO), a Biztonsági Szolgálat (SB) és a pártapparátus kiváltságainak megszüntetése a családi pótlékban mutatkozó különbségek eltörlésével, az apparátust ellátó speciális üzletek megszüntetése;
 13. A piaci egyensúlyzavarok megszüntetéséig a jegyrendszer bevezetése a hústermékekre;
 14. A nők 50 éves koruktól kezdve, a férfiak 55 éves koruktól fogva legyenek nyugdíj jogosultak, illetve a nők 30 munkában eltöltött év után, a férfiak 35 évi munka után kérhessék nyugdíjazásukat;
 15. A régi rendszerben megállapított nyugdíjakat és járadékokat a jelenlegi szintre kell emelni;
 16. Az egészségügyi szolgálatban dolgozók munkakörülményeinek megjavítása a dolgozók jobb orvosi ellátása érdekében;
 17. A kellő számú bölcsőde és óvoda létesítése a dolgozó anyák gyermekei számára;
 18. A hároméves fizetett szülési szabadság bevezetése;
 19. A lakáskiutalás meggyorsítása, illetve a várakozási idő lerövidítése;
 20. A 40-ben megállapított napi díj 100 zlotyra történő emelése, a kiszállási költség felemelése;
 21. A szabad szombat biztosítása. A folyamatosan működő, váltott műszakban dolgozó üzemekben a szombati munkanapért vagy a szabadságidő meghosszabbítása, vagy a hetenkénti egy többletszabadnap járjon.

A 21 pont vált a tárgyalások alapjává. A követelések alapvetően négy témát érintettek. Az első és legfontosabb terület a szakszervezeti és a munkásjogok követelése volt, amit már a KOR említett *Munkásjogok Kartája* is megfogalmazott (1., 2., 7., 21. pontok). Ezután következtek a legfontosabb, életszínvonalat érintő gazdasági kérdések, melyek közvetlenül érintették

a munkások anyagi helyzetét, így mozgósítóerejük is jelentős volt (6., 8., 9., 10., 13., 20. pontok). A követelések harmadik típusát a szociálpolitikai problémák alkották (14., 15., 16., 17., 18., 19. pontok). De külön csoportot alkottak az alkotmányban és a nemzetközi egyezményekben garantált polgári szabadságjogok szavatolásának és az egyenlőség elvének követelései (3., 4., 5., 12. pontok) is.

A listát úgy állították össze, hogy abban ne szerepeljenek a rendszer alapvető kérdései. Nem érintették a párt vezető szerepét és a Szovjetunióval való szövetség kérdését sem. A cenzúrát is csupán érintőlegesen vetették fel. Nem követeltek sem átfogó gazdasági reformot, sem politikai decentralizációt. A követelések nem tartalmaztak egyetlen „ellenforradalmi” vagy „szocialistaellenes” célt sem. A szakszervezeti és a szabadságjogokkal kapcsolatos passzusokat nem csupán a lengyel kormány által aláírt nemzetközi szerződések, hanem a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya is garantálta. A szociálpolitikai kérdések pedig abból adódtak, hogy a hivatalos propaganda szerint egy szocialista államban e problémáknak már nem lett volna szabad létezniük. Látszólag tehát a kérdések nem érintették a politika mezejét, valójában azonban a létező rendszerben minden egyes kérdés politikainak számított. Mindez hamarosan világossá is vált, az üzemek igazgatói a legtöbb kérdésben nem érezték magukat kompetensnek, a Politikai Bizottság döntése nélkül semmit sem tehettek. A legélesebb vita természetesen a független szakszervezetek legalizálása körül bontakozott ki, hiszen ez közvetve érintette a rendszer struktúráját, illetve a párt legitimitációját is. Az ideológia szerint a párt volt a munkásosztály egyetlen legitim képviselője, az Alkotmány szerint a társadalom vezető ereje, így „problematikus” volt egy tőle független munkás-érdekvédő szervezet elismerése.

Másnap, augusztus 18-án, Gdańskban 156 üzem két-két delegáltja megválasztotta az Üzemközi Sztrájkbizottság Elnökségét. Az Elnökség tagjai Lech Wałęsa (villanyszerelő), Joanna Duda-Gwiazda (a Gdański Hajógyár hajómérnöke), Bogdan Lis (a Gdański Hajógyár műszerésze és a LEMP tagja), Anna Walentynowicz (a Gdański Hajógyár hegesztője és darukezelője), Florian Wiśniewski (az Elektromontáz villanyszerelője), Lech Jendruszewski (a gdyniai Párizsi Kommün Hajógyár szerelője), Stefan Izdebski (a gdyniai kikötő dokkmunkása), Henryka Krzywonos (gdański villamosvezető), Tadeusz Stanny (a gdański *Rafineria* olajvállalat vegyésztechnikusa), Stefan Lewandowski (a gdański kikötő darukezelője), Lech Sobieszek, Józef Przybylski (lakatosok), Zdzisław Kobyliński (raktáros), Andrzej Gwiazda (az Elmor mérnöke), Jerzy Sikorski (hajójavító), Jerzy Kmieciak (hajótörzs-szerelő) és Andrzej Kołodziej (a Párizsi Kommün Hajógyár hegesztője) lettek.⁸

⁸ SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005, 20.

Ezzel egy időben hatvannégy KOR-hoz kötődő értelmiségi felhívást fogalmazott meg, melyben követelték az MKS elismerését és a tárgyalások azonnali megkezdését a munkásokkal.⁹ Szükségesnek nevezték a kompromittálódott üzemi tanácsok felosztatását és az újonnan létrejött szabad szakszervezet elismerését, hogy ezzel véget vessenek a sztrájkoknak. Figyelmeztettek arra, hogy a fizetések emelése szükségképpen áremeléshez fog vezetni, ami áruhiányt eredményez, ezért ki kell dolgozni egy átfogó gazdasági reformot. Véleményük szerint az eddigi politikai gyakorlat vereséget szenvedett, a magángazdáknak biztosítani kell minden lehetőséget a termeléshez, és abba kell hagyni a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok privilegizálását. Felszólították az államhatalmat, hogy vessen véget a sztrájkoló munkások és a családjaik megfigyelésének és a biztonsági szolgálat zsarolásainak, provokációinak. Néhány napon belül kétszázán írták alá a felhívást, majd Poznańból még ötvenöten csatlakoztak hozzá.

A felhívás megfogalmazói közül kerültek ki azok az értelmiségiek, akik az MKS Elnöksége mellett *tanácsadóként tevékenykedtek* a kormánybizottsággal folytatott tárgyalások alatt. Vezetőjük Tadeusz Mazowiecki, a katolikus értelmiség egyik kiemelkedő alakja lett. A Tanácsadó Bizottságban részt vett még Bohdan Cywiński (történész-filozófus, a katolikus értelmiség köréből), Bronisław Geremek (történész, 1950–1968 közötti párttag), Tadeusz Kowalik (közgazdászprofesszor, 1948–1968 közötti párttag), Waldemar Kuczyński (közgazdász, 1958–1966 közötti párttag), Jadwiga Staniszkis (szociológus) és Andrzej Wielowieyski (jogász, a katolikus értelmiség alakja). Ezzel intézményesült a munkás-értelmiség szövetség, ami a párt számára a lehető legrosszabbat jelentette: elveszítette a legfőbb bázisát, a munkásosztályt. Ettől kezdve az egyik legfontosabb feladat lett: éket verni az értelmiség és a munkások közé. Ezt szolgálta a párt „kettős hullám-elmélete”, miszerint a „szocialistaellenes értelmiség” felhasználja a gazdasági nehézségeket arra, hogy a munkásosztályt a párttal szembeállítsa, vagyis a munkások által gerjesztett hullámokat meglovagolták a szocialistaellenes aktivisták. Az események efféle magyarázata azonban alapvetően téves volt. Nem volt igaz az az állítás, hogy a Szolidaritás munkástagjai őszintén szakszervezeti tagok, a vezetőik pedig egyszerű agitátorok. Az is kétségtelen, hogy a Szolidaritás több volt, mint szakszervezet. A nagy kérdések – a politikai szabadságjogok, a nemzeti függetlenség, az iparirányítás, a társadalmi igazságosság – a mozgalom minden szintjén jelen voltak a vezetőségtől kezdve a tanácsadókön át az egyszerű munkásokig. Sőt, a dolgok megkérdőjelezése sokkal közvetlenebb volt az alsóbb szinteken, mint a vezetésben, hiszen nekik a tárgyalások sikeressége érdekében gyakran kellett taktikai okokból önmérsékletet tanúsítaniuk.¹⁰

⁹ *Apel, 18 sierpnia 1980 r.* In: LIPSKI, i. m. 2006, 607–610.

¹⁰ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. é. n., 20–21.

Ennek ellenére hosszú időn keresztül hangoztatott programmá vált, hogy a munkásokat le kell, le lehet választani az értelmiségről. A nem nyilvános politikában azonban a LEMP vezetősége kénytelen volt belátni, hogy ehhez nincsenek meg a reális feltételek, nincsenek meg az eszközeik. A Szolidaritás megszületése és elsöprő ereje éppen azt bizonyította, hogy a korábbi módszerek – a titkosszolgálati eszközök – alkalmazása csődöt mondtak, összeomlottak.¹¹ A mozgalom szervezettsége, különösen nyitottsága, az általa használt nyilvánosság lehetetlenné tette, hogy a hagyományos szolgálati tevékenységgel belülről bomlasszák fel. Ez a tehetetlenség volt az egyik fő oka annak, hogy mind a politikai elit, mind a szolgálatok vezetői az erő alkalmazása felé sodródtak.

1980 augusztusa azonban nem csak a munkásoké és az értelmiségieké volt. Az egyetemi hallgatók is bekapcsolódtak a kialakuló társadalmi mozgalomba. Az SKS aktivistái tevékenyen segítették a tengerparti munkások sztrájkjait. A Gdański Hajógyárban a diákok személyesen jelen voltak, és egyebek mellett nyomdát üzemeltettek. Összekötő szerepet játszottak a sztrájkolók és az ország többi része között. Ewa Kulik például tökéletes angoltudással egész idő alatt Varsóban, Jacek Kuroń lakásában tartózkodott, és a világ újságírói felé a sajtószóvivő szerepét töltötte be. A biztonsági szolgálat sokukat letartóztatta 48 órára, némelyiküket többször is, s majd csak szeptember 1-jén engedték őket szabadon.

A párt néhány nap tehetetlenség után tizennyolcadikán este reagált először nyilvánosan az eseményekre. Edward Gierek, a LEMP első titkára beszédet mondott a televízióban, ahol elutasított minden politikai követelést beleértve a szabad szakszervezetek alapítását is. Mindez a Politikai Bizottság tanácsstalansága következtében történt. Az események gyorsabban haladtak, mint amit a pártvezetés még kontrollálni tudott volna. Éppen ezért nem tehettek mást, mint hogy teljesítik azt a követelést, hogy tárgyalódelegációt küldjenek Gdańskba és Szczecinbe. A Tadeusz Pyka miniszterelnök-helyettes által vezetett bizottság még megpróbálkozott a régen bevált „*oszd meg és uralkodj*” taktikával, ám nem sikerült elérnie, hogy az egyes üzemek sztrájkbizottságaival külön-külön tárgyaljon. A kormány rákényszerült, hogy elismerje az MKS-t mint tárgyalópartnert. Pykát Mieczysław Jagielski, egy másik miniszterelnök-helyettes váltotta a gdański tárgyalóbizottság élén, Szczecinbe pedig Kazimierz Barcikowski vezetésével érkezett meg a kormánydelegáció. Az MKS által kiadott közlemény egyértelmű volt: „Csak tisztességes és demokratikusan lefolytatott párbeszéd zárhatja le a sztrájkot. Csak a dolgozó tömegek akarátának,

¹¹ A ma ismert ügynöki akták szerint 1981 elején a Szolidaritás minden 10 üzemi bizottságára jutott átlagban egy ügynök. Az 1981 őszi megtartott I. Országos Kongresszus közel ezer küldöttje közül mindössze 17, az ott megválasztott több mint 100 tagú Országos Bizottság tagjai közül pedig csupán 4 ügynök személye ismert. Lásd: Co kryją teczki? In: *Stón bez kantów i inne rozmowy Biuletynu IPN z lat 2003–2005*. Warszawa, IPN, 2008, 303–304.

a tömegek által megfogalmazott követelések teljesítésén keresztül lehet normális élet az országunkban. A sztrájkoló kollektívák nem verik szét a lengyel nemzet egységét, és nem a lengyel állam kárára tevékenykednek. Ha a hatalom meg akar erről győződni, akkor jöjjön a sztrájkoló üzemekbe, ismerje meg az MKS határozatait [...] A Gdański Hajógyár kollektívája, mely egyben az MKS központja is, garantálja a kormánydelegáció teljes biztonságát a saját területén a tárgyalások alatt.”¹²

Jagielski és Barcikowski bizottságai megkezdték tehát a tárgyalásokat az Üzemközi Sztrájkbizottságokkal, s ezzel elismerték, hogy a munkások érdekeit és jogait egy párttól független szervezet képviseli velük szemben. Tárgyalóasztalhoz ültek 1948 után először egy olyan szervezet képviselőivel, melynek vezetői és tanácsadói között számos ismert ellenzéki aktivista, illetve a katolikus egyházhoz szorosán kötődő értelmiségi volt. Mindeközben az egész ország területére kiterjedő szolidaritás sztrájk volt érvényben. A sziléziai bányavidék, a wrocławai és a bydgoszczi tömegközlekedési vállalat, a lódzi textilipar, Nowa Huta, Krosno, Wałbrzych és Poznań is sztrájkolt.

Augusztus 24-én a LEMP KB IV. plenumán leváltották Babiuch miniszterelnököt, helyére Józef Pińkowski került. Gierek megőrizte ugyan pozícióját, de program és támogatás hiányában az erő alkalmazása maradt az egyedüli lehetőség a kezében. Gierek azonban nem merte vállalni ezt a kockázatot, egyrészt ő volt az, aki a tíz évvel korábbi vérengzés után megfogadta, hogy ez soha többet nem ismétlődhet meg a lengyel történelemben, másrészt Stanisław Kania, a KB Adminisztratív Osztályának vezetője, aki ebben a pozíciójában a biztonsági szolgálatokat is ellenőrizte, illetve Wojciech Jaruzelski honvédelmi miniszter nem sorakoztak fel Gierek mögött. A Politikai Bizottság tagjai szinte egységesen elleneztek a 21 pontról való tárgyalások megkezdését is. Am végül a Gdańsk–Varsó és a Szczecin–Varsó között ingázó Jagielski és Barcikowski meggyőzték a PB tagjait, hogy nincs más út, mint a megegyezés.

Augusztus 26-án a LEMP PB egész nap ülésezett. Délelőtt a szokásoknak megfelelően Kania ismertette az országban kialakult helyzetet. Álláspontja szerint „függetlenül a kockázattól fenn kell tartani az addigi álláspontot a szakszervezetek ügyében”, vagyis azt, hogy készek annak „széles körű és mély megújítására”, ugyanakkor „kifejezetten nemet” mondott a „szocialista rendszer ellen támadó követelésekre”, utalva a szabad szakszervezetek alapítására.¹³ Ebben többé-kevésbé minden PB-tag egyetértett, ugyanakkor többen érzékeltették, hogy ez már nem kérdés, hiszen a valóságban létrejöttek és léteznek az új, független szakszervezet alapjai.

Az ülés este folytatódott. Ekkor már jelen volt a két tárgyalódelegáció vezetője is. Barcikowski drámai hangon számolt be tapasztalatairól:

¹² SKÓRZYŃSKI–PERNAL, i. m. 2005, 25–26.

¹³ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 61.

„Szczecinben gyakorlatilag általános sztrájk van. [...] Óriási a szolidaritás a sztrájkolókkal és a társadalom általános szimpátiája, a közlekedési nehézségek ellenére. Az MKS abszolút ura a helyzetnek, a bizottságon kívül bármilyen próbálkozás a tárgyalásokra lehetetlen, egyidejűleg megfékezik az erőszakos igényeket, rugalmasan tevékenykednek, nagy kultúrával (nincs részegeskedés, huliganizmus, gondoskodnak az üzemi vagyronról, nem szervezik rosszabbul a találkozókát velünk, mint a Kormány Védő Iroda dolgozói). Figyelnek, hogy egyetlen üzem se törje meg a szolidaritást.” A tárgyalásokon kb. 300 ember vesz részt. „A terem ki van hangosítva, gyakorlatilag az egész város hallgathatja a tárgyalást. Nincs agresszív magatartás. A tárgyalások tulajdonképpen vég nélküli polémiákból és a soros követelések előterjesztéséből állnak. [...] A legnagyobb probléma, kulcskérdés – a szabad, önkormányzó szakszervezetek. Ennek hátterében óriási harag van, talán ebből nem is fognak engedni. [...] Gyakorlatilag már megindult a tömeges kilépési mozgalom a [rég]i szakszervezetekből és [megkezdődött] az önkormányzó szakszervezetek összehívása, 50 zloty a belépési díj, a sztrájkalapba gyűjtés, a befizetések egész Lengyelország üzemeiből jönnek (1 millió zloty gyűjtöttek össze). Elfogadtuk azt az elvet, hogy ezekben az üzemekben, ahol az új szervezetek létrejönnek, a párttagok beléphetnek, mert ha nem, akkor egyáltalán nem leszünk jelen a szervezetekben. [...] Ha a párt mobilizálná, akkor nem lenne ez ilyen fenyegető.”¹⁴

Jagielski talán még borúlátóbban számolt be a Gdańskban kialakult helyzetről: „Gdańskban általános sztrájk van, a társadalom totális támogatása mellett. Ha valami működik, akkor csak az MKS egyetértésével. Irányításuk alatt van az egész Tengerpart, több mint 700 üzem, kb. 180 ezer ember. Ez a központ felveszi politikai harcát. Ez az erő nagyon jól szervezett. Nem mutat fáradtságot – népszerű jelszó »nekünk sztrájkolni is jó«. A kapun kívül veszélyes, agresszív tömeg, magában a hajógyárban, átmeneti sátrakban táborozik kb. 6 ezer ember. [...] Tömören és összefoglalva törekedtem előadni, milyen a mi viszonyunk a 21 ponthoz, mi az, amit már elintéztünk. Azt felelték nekem: minket nem érdekel sem a plénum, sem az ott végrehajtott személyi változások, bennünket az érdekel, hogy mit tud Ön mondani a szabad szakszervezetekkel kapcsolatban. [...] A dolog lényege a tárgyalásokon részükről az alapkérdésre irányul – *beleegyezőnk-e a szabad, önkormányzó szakszervezetekbe? Ma még kérdezik, holnap már nem.* Az idő a mi kárunkra dolgozik. A jog területén kifogástalanul tevékenykednek, a genfi konvencióra hivatkoznak, melyet aláírtunk. [...] Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy ha nem egyezünk be az új szakszervezetbe, akkor Gdańsk nem fog mozdulni.”¹⁵

¹⁴ Uo. 69–70.

¹⁵ Uo. 70–72.

A két delegációvezető, ha nem is mondta ki, de tudta, hogy ez a sztrájk egészen más, mint a korábbiak. Érezték, hogy nem csupán egyszerű béremelésekről van szó, hanem a munkásosztály öntudatra ébredésének történelmi pillanata jött el. E megmozdulásoknak ugyanis az emberi méltóság volt a mozgatórugója, az a törekvés húzódott meg minden mögött, hogy új viszonyokat alakítsanak ki az emberek között minden helyen és minden szinten. Mindenki kötelezőnek érezte magára nézve a kölcsönös tisztelet alapelvét. A sztrájkolók számára jó hazafinak lenni azt jelentette, hogy tiszteljük a másik ember méltóságát. Az emberi méltóság megőrzésében óriási szerepet játszottak II. János Pál pápa tanításai, és azok a tömeges – gyakran többezres – részvétellel megtartott szentmisék, amelyek a sztrájkok szerves részeivé váltak. Éppen ezért nagyon nehéz volt megtörni a munkások ellenállását. Nem volt elég a fizetésemelés, a történelem már túllépett e hagyományos munkáskövetelésen.

Kania éppen ennek megfelelően összegezte a lehetőségeket. Figyelmeztetett arra, hogy a létrejövő szakszervezet sokkal fontosabb lesz, mint a Szejm és nemzeti tanácsok együttvéve, ez a munkásosztály szervezete lesz, „*elveszítjük a hatalom gyakorlását, meg lesz kötve a kezünk*”, vonta le a következtetést. Majd határozott nemet mondott, tudván, hogy „*egy ilyen döntés szintén messzemenő következményekkel jár, mert erőnk nincs*”.¹⁶ A drámai PB-ülés után Jagielski és Barcikowski visszatértek a Tengermellékre, a tárgyalóasztalhoz. Nem kaptak felhatalmazást és konkrét útmutatást, de az általános országos sztrájk fenyegetettsége alatt mégis megegyeztek a sztrájkbizottságokkal. Augusztus 30-án Gdańskban és Szczecinben is elfogadta a kormánydelegáció a szabad szakszervezetek alapításának jogát az Alkotmány alapján. Jagielski Varsóba repült, hogy elfogadtassa a Politikai Bizottsággal a tervezetet, közben Barcikowski önhatalmúlag aláírta a *Szczecini Megállapodást*. Másnap Gdańskban is sor került a megegyezés aláírására. Három nappal később, szeptember 3-án Jastrzębieben, a Manifest Lipcowy bányában is megerősítették a *Gdański Megállapodást*, majd 11-én Huta Katowicében szintén. Szeptember 13-án az Államtanács elfogadta az új szakszervezet ideiglenes regisztrációjáról szóló határozatot. Az *Üzemközi Sztrájkbizottságok* egymás után átalakultak *Üzemközi Alapító Bizottsággá* (MKZ), a szervezet ezzel megtartotta a horizontális struktúráját. Szeptember 17-én az alapító bizottságok közös ülésén döntöttek arról, hogy egyetlen szakszervezetbe tömörülnek, majd Mazowiecki javaslatára felvették a *Szolidaritás Független Önkormányzó Szakszervezet* (*Solidarność NSZZ*) nevet. Szeptember 22-én elfogadták a Szolidaritás szervezeti szabályzatát, két nappal később benyújtották a Varsói Vajdasági Bíróságra a hivatalos bejegyzéshez szükséges dokumentumokat is.¹⁷

¹⁶ Uo. 73.

¹⁷ SKÓRZYŃSKI–PERNAL, i. m. 2005, 38–44.

Az augusztusi megállapodások mérföldkőnek számítottak. A kelet-európai szocialista országokban példátlan módon, kommunista párt először ismert el hivatalos dokumentumban egy tőle független szervezetet, mint a munkásosztály legitim képviselőjét. Ráadásul annak tudatában, hogy ez a független szervezet a társadalom többségének a támogatását tudhatja maga mögött, vezetői között pedig számos „szocialistaellenesnek” minősített személy is tevékenykedett. A tárgyalások azonban valójában kompromisszummal végződtek: a legfontosabb kérdésben ugyan nyertek a munkások, de összességében felemás volt az eredmény. Ennek megfelelően összegezte Lech Wałęsa is a mögötte álló heteket, amikor bejelentette a sztrájkok beszüntetését: „Megszereztünk mindent, amit a jelenlegi helyzetben megszerezhettünk. Megszereztük számunkra a legfontosabbat, a saját független önkormányzó szakszervezetet. Ez a mi garanciánk a jövőre.” Vele szemben Andrzej Gwiazda, a sztrájkbizottság elnökségének tagja kevesellve a megállapodás eredményeit és megvalósíthatóságának garanciáit, éppen ezért nem írta alá a megállapodást.

Mind a Szczecini, mind a Gdański Megállapodás tartalmazta az önkormányzó, a párttól és a munkaadóktól független szakszervezetek létrehozásának lehetőségét az ILO 87. számú egyezményének 3. cikkelye szerint.¹⁸ Meghatározták azt is, hogy a létrejövő szakszervezetnek „szocialista jellegűnek” kell lennie, és a Lengyel Népköztársaság Alkotmányával összhangban kell működni. A megállapodások elismerték, hogy az új szakszervezetek „a dolgozó osztály autentikus képviselői” lesznek, ugyanakkor a rögzítették azt is, hogy „nem szándékoznak politikai párt szerepét betölteni”. El kellett ismerniük a termelőeszközök társadalmi tulajdonának elvét, valamint a „LEMP vezető szerepét az államban” és az ország nemzetközi szövetségi rendszerét. Ez kulcsfontosságú volt a párt és a Varsói Szerződés számára. A kormánybizottság garanciát vállalt arra, hogy „tiszteltelenben tartja az új szakszervezetek önkormányzását és függetlenségét”, illetve „biztosítja az alapfunkciók teljesítésének lehetőségét a munkások érdekvédelmének, a dolgozók anyagi, szociális és kulturális szükségleteinek megvalósításának területén”. Ezzel együtt a kormány azt is garantálta, hogy az új szakszervezeteket nem érheti semmilyen diszkrimináció, és megteremti a jogi feltételeit annak, hogy ne kelljen az 1949-es szakszervezeti törvény alapján a Szakszervezetek Központi Tanácsába (CRZZ) belépniük. Sőt arra is ígéretet tettek, hogy az új szakszervezeti törvény kidolgozásába bevonják őket, illetve a sztrájkhoz való jog be fog kerülni az új szakszervezeti törvénybe. Maguk a megállapodások azonban nem biztosították egyértelműen ezt a jogot. A Szczecini Megállapodásban egyáltalán nem szerepel a sztrájkhoz való jog, Gdańskban pedig csupán arra tettek ígéretet, hogy a törvény elfogadásáig „a kormány garantálja a sztrájkolóknak és az őket segítőknak a személyes biztonságot és az addigi

¹⁸ A két megállapodás szövegét lásd: SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005, 269–278., 279–282.

munkafeltételek fenntartását”, ez azonban nem a sztrájkjog elfogadását jelentette, bár implicite benne volt, hanem azt, hogy nem alkalmaznak velük szemben büntetőpasszusokat. Végül a Varsói Vajdasági Bíróság által *elfogadott szervezeti szabályzatba bekerült a sztrájkhoz való jog*, mint a munkások kezében lévő végső eszköz.

A Gdański Megállapodás azt is előírta, hogy az új szakszervezeteknek joguk lesz véleményezni az életfeltételeket döntően befolyásoló döntéseket, mint például a nemzeti jövedelem elosztását, a fizetésekkel kapcsolatos döntéseket vagy a többéves gazdasági terveket. E „garanciát” azonban gyengítette a megállapodás harmadik pontjában rögzített korlátozás, mely a szabad információhoz jutás jogáról rendelkezett. A passzus meghatározta, hogy a cenzúra feladata az állam érdekeinek, így a „gazdasági és államtitkok” védelme is. A sajtóról szóló bekezdés „társadalmi ellenőrzést” írt elő a kommunikációs eszközök felett, melynek biztosítania kellett a különböző gondolatok megjelenését, ugyanakkor meg kellett akadályoznia a „káros tartalmak terjedését”. A cenzúra vonatkozásában tehát nem nagyon történt előrelépés, hiszen azt, hogy mi számított „káros tartalmú” írásnak, továbbra is a párt döntötte el. Az információs korlátozás továbbra is akadálya volt annak, hogy az új szakszervezet reálisan tudjon bármilyen döntést is „véleményezni”.

Nem sok konkrétum került bele a megállapodásokba a gazdasági és a szociálpolitikai követelésekkel kapcsolatban sem. Kimaradt a 2000 zlotys fizetésemelésre vonatkozó igény realizálására tett ígéret, illetve gazdasági és népeségpolitikai okokkal magyarázva elutasították a nyugdíjkorhatár csökkentésére vonatkozó kérést is. Az olyan konkrétumokat nem tartalmazó követelésekre, hogy a fizetések párhuzamosan emelkedjenek az árakkal, hogy a lakáshoz jutásra kevesebb idő kelljen várni, illetve legyen elég hely a bölcsődékben, óvodákban, hasonlóan homályos ígéretek születtek. A standard garancia a követelések nagy részénél abból állt, hogy ígéretet tett a kormány arra, hogy december 31-ig előáll az ügyet érintő valamilyen programmal. Ilyen, konkrétumokat nem tartalmazó garanciát írtak elő a szabad szombatokkal kapcsolatban is.

A kompromisszum a kialakult helyzetben a hatalomnak volt előnyösebb, hiszen a gazdasági krízisben meggyengült vezetés, reális program és tömegtámogatás nélkül kiharcolta a maximumot a lakosság abszolút többségét maga mögött tudó sztrájkbizottságokkal szemben. Még a szabad szakszervezetek legalizálása is kisebb árnak tűnt annál, hogy az országos sztrájkok folytatódjanak. Nem számoltak azzal, hogy ennek következtében Lengyelország „működőképessége” megbénul a következő tizenhat hónapban. Ez abból adódott, hogy engedélyezték ugyan egy független érdekvédelmi szervezet létrehozását, amelynek megfogalmazott céljai magukban foglalták mind „a dolgozók jogainak, méltóságának és érdekeinek védelmét”, mind a szervezet „tagjainak és azok családtagjainak anyagi, kulturális és szociális érdekeinek védelmét”, a „munkásjogok biz-

tosítását a szakmai munka, a bérezés, a társadalmi és létfeltételek, vagyis a biztonság és a munka higiéniai végrehajtásának körében”, „a családi élet védelmét és a család erősítését”, „a demokratizmus szélesítését és a munkatársi szolidaritás erősítését”, „a szakmai kvalifikáció emelésének feltételeinek biztosítását”, „a társadalom- és gazdaságpolitika alakítására való befolyást” és „a Haza javára való tevékenység formáinak aktív alakítását”,¹⁹ de nem teremtették meg a feltételeit, illetve a rendszer maga, intézményi szempontból nem volt alkalmas arra, hogy a Szolidaritás gyakorolja e jogait. A megállapodások ugyanis nem nyújtottak törvényi garanciát mindegyikre, gyakorlatilag az augusztus végére kialakult patt-helyzetet szentesítették. A Szolidaritás egyetlen és hatásosnak bizonyuló eszköze a féllegális sztrájk maradt. A kormány és a párt tehát beleegyezett abba, hogy legalizálja ellenzékét, de nem biztosítja a nyilvánosságot számára a szabad sajtón keresztül a cenzúra eltörlésével. Nem biztosított számára valódi részvételt a politikában, ahol kifejtette volna álláspontját az ország gazdasági, társadalmi vagy politikai kérdéseiben. Nem történt semmilyen gazdasági vagy politikai decentralizáció a döntéshozatalban, ahol a Szolidaritás emberei aktívan részt vehettek volna. A Szolidaritás egy neokorporatív alternatívát kínált fel, de a párt nem tudta elfogadni az állam pluralizálását. Így a Szolidaritás nem is maradt meg tisztán szakszervezetként, hiszen állandóan politikai harcra kényszerült a saját léte érdekében: azokért a demokratikus intézményi garanciáért, amelyek nélkül képtelen volt ellátni a szakszervezeti funkcióját. Ezzel elindult az a folyamat, amely az ország termelésének megbénulásához, a gazdasági krízis elmélyüléséhez vezetett.

Az augusztusi megállapodások nem érintették a diákok és az egyéni gazdák követeléseit sem. Pedig a sztrájkok idején néhány Gdańskhoz közeli vajdaság gazdái nyújtottak bizonyos támogatást a munkásoknak. Henryk Bąk, a *Postęp* című illegális gazdalap és az ellenzéki Gazdák Független Szakszervezetének Ideiglenes Bizottságának (TK NZZR) fő szervezője személyesen is részt vett a hajógyári sztrájkban. A gdański és az elblągi gazdák az Ideiglenes Bizottsággal együtt saját követeléseket fogalmaztak meg, köztük a gazdaszakszervezetek létrehozásának lehetőségét. A Gdański Megállapodás végül nem tartalmazott semmit a gazdaszakszervezetekkel kapcsolatban, de a kormányoldal kötelezte magát a „családi parasztgazdaság fejlesztésének tartós perspektíváinak megvalósítására”, „minden földdel kapcsolatos termelőeszköz való egyenlő hozzáféréseinek biztosítására” és „a falusi önkormányzatok újjászületése számára a feltételek megteremtésére”. A megállapodás ugyanakkor név szerint említette a TK NZZR egyik aktivistáját, Jan Kozłowski, mint szabadon bocsátandó

¹⁹ A célokat tartalmazta a Szolidaritás szervezeti szabályzata, lásd: *STATUT NSZZ „Solidarność” wersja z 22 września 1980 r.* In: *Statuty i projekty statutów NSZZ „Solidarność” 1980–1981.* (Red.: Owsiniński, J. M.)

politikai foglyot. Az augusztusi események végső soron mobilizálták a falut is, hosszú harc kezdődött a *Falusi Szolidaritás* legalizálásáért.

Hasonló helyzetben voltak a diákok is. Mint szó volt róla, az SKS aktivistái tevékenyen támogatták a munkásokat céljaik elérésében. Részt vettek a Gdański Megállapodás szövegének és a szakszervezet-alapítás instrukcióinak terjesztésében. Információs-konzultációs pontokat szerveztek azok számára, akik meg akarták alapítani a saját szervezetüket. E célból találkozót szerveztek a munkásokkal különböző üzemekben. Nem véletlen, hogy gdański egyetemi körökben merült fel már augusztus végén egy független diákszervezet létrehozásának gondolata. Szeptember 2-án a gdański egyetemen létrejött az Ideiglenes Alapító Bizottság, majd 10-én Varsóban megalakult az Alapító Bizottság is.

Politika vagy erőszak?

A LEMP Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveiből egyértelműen kiderül, hogy a párt legfelsőbb vezetésében, augusztus 29-ig napirenden volt az erő alkalmazásának lehetősége a sztrájkhullám megfékezése érdekében. Végül elvetették ezt a forgatókönyvet, elsősorban azért, mert túl sok időt veszítettek a kifejlődő mozgalommal szemben. A sztrájkhullám rendkívüli gyorsasággal olyan méretűvé duzzadt, hogy nem lett volna értelme egy-egy gyárat erővel pacifikálni, hiszen az nem érte volna el a kívánt eredményt. A tiltakozások az egész országra kiterjedtek. A szolidaritás sztrájk jellege miatt csak súlyosbította volna a helyzetet a párt, ha az erőszakos szervek segítségével pacifikál egy-egy üzemet. A „hadiállapot”, vagy ahogy eleinte felvetették, a „rendkívüli állapot” bevezetésére pedig Jaruzelski tájékoztatása szerint nem voltak adottak a feltételek. Olyan döntést kell hozni, melyet végre is lehet hajtani – hangsúlyozta a nemzetvédelmi miniszter. A hadiállapot kihirdetése az ország egy részére vagy az egész területére hosszadalmas operatív előkészületeket igényelt volna, nem beszélve a jogi háttéréről. Ebben az időszakban ezek még nem álltak rendelkezésre.

Természetesen az eseményekre reagált a hatalom. Gierek távollétében (éppen a Krímben tartózkodott Brezsnyev vendégként) a hadsereg vezérkara már augusztus 14-én létrehozott egy Operatív Csoportot, melynek a sztrájkok „felügyeletével” kellett foglalkoznia, szorosan együttműködve a Belügyminisztériummal. A csoport tisztjei egész napos ügyeletet teljesítettek, jelentéseket készítettek az aktuális helyzetről. A dokumentumok alapján megállapítható, hogy augusztus 14. és 31. között nem tervezték a hadsereg aktív részvételét a sztrájkhullám letörésében, hanem elsősorban logisztikai és technikai feladatokat láttak el. Közlekedési eszközöket biztosítottak és szállást készítettek elő a rendőrség alakulatai részére. Lehallgatásokat végeztek, sőt a párt számára szórólapokat nyomtattak.

Eközben néhány átcsoportosítás történt, elsősorban a tengerparti sztrájkoló városok és a szovjet–lengyel határ irányába. A hadsereg feladata tehát elsősorban a belügynek, a biztonsági szolgálatnak és a rendőrségnek adott segítségben merült ki.²⁰ Ugyanakkor a Védelmi Bizottság (KOK) még augusztusban parancsot adott Florian Siwicki vezérkari főnök és honvédelminiszter-helyettesnek, hogy kezdje meg a hadiállapot bevezetésének munkálatait „az állam külső fenyegetettségének esetére”.²¹

A hadsereghez hasonlóan a belügy is határozott lépésekre szánta el magát. Augusztus 16-án miniszteri rendelettel létrehoztak egy operatív törzset (Sztab Operacyjny), illetve vajdasági szinten a neki alárendelt törzseket a *Lato '80* elnevezésű akció irányítására. A stáb főnöke Bogusław Stachura tábornok, helyettese pedig Józef Bejm, a Biztonsági Szolgálatok III/A, a politikai ellenzékkel foglalkozó részlegének főnöke lett. A csoport augusztus 18. után naponta, a PB-ülések előtt tanácskozott. Alapvető feladata a Hármasváros (Gdańsk, Sopot, Gdynia) sztrájkoló üzemeinek a pacifikálása volt. A ZOMO egységeit Gdańsk közelébe helyezték 5000 fővel. Azonnal behívták a tartalékosokat (ROMO),²² a hadseregtől páncélosokat kaptak, ami egyértelműen jelezte a hatalom szándékait a gdański eseményekkel kapcsolatban. E szervek a belügy hatáskörébe tartoztak, mégis a létrejött operatív törzsek vezetői többségében a hadsereg tábornokaiból kerültek ki. Augusztus 26-ára a belügy alakulatai a „teljes készség állapotában” voltak mind az eszközök, mind az erők tekintetében. A hajógyár blokád alá vételére a tervek elkészültek. A város körül csoportosuló erők összesen 12 ezer főből álltak. Az előkészületek tovább folytatódtak, 3500 tartalékost mobilizáltak a ROMO-ba, augusztus 29-én a stáb vezetője, Stachura közölte, hogy a szolgálatok készen állnak a gdański „ellenforradalmi központ likvidálására”.²³

Az erőszakszervek mellett a párt legfelsőbb grémiumában, a Politikai Bizottságban is külön csoportot hoztak létre az események elemzésére és a tevékenységek összehangolására. Az augusztus 16-i PB-ülésen – a közben hazatért – Gierek javaslatára Stanisław Kania vezetésével létrejött koordinációs csoport feladata szintén a sztrájkok likvidálása volt.²⁴ A KB Adminisztratív Osztályának titkárához, Kaniához tartozott a szolgálatok politikai felügyelete, de többek között részt vett a csoport munkájában Kowalczyk belügyminiszter, illetve Józef Baryła tábornok, a hadsereg politikai főcsoportfőnöke is. A döntéshozatali mechanizmusban egyér-

²⁰ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 37–39.

²¹ *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*. (Red.: KOPKA, Bogusław–MAJCHRZAK, Grzegorz) Warszawa, IPN, 2001, 13.

²² Valójában csak 1981 második felében került sor a ROMO (Rendőrség Tartalékegységei) felállítására. Tagjait általában a hadsereg és a határőrség tartalékosaiából verbuválták és három hónapos kiképzésben részesültek.

²³ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 35–36., 39., 41.

²⁴ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 36.

telműen az ő dominanciájuk érvényesült, s a PB határozataiban ez tükröződött.

A belügyi, a katonai és a politikai vonalon létrejött munkacsoportok mindegyike még a híressé vált 21 pontos követeléslista megszületése előtt jött létre. Tehát nem a szabad szakszervezetek alapításához való jog és nem a politikai foglyok szabadon bocsátásának követelése miatt nyúlt a hatalom az erőszakos megoldás lehetőségéhez. Sokkal inkább a korábbi tapasztalatok, a beidegződések miatt. Hogy az augusztusi események politikai megoldással értek véget, annak három fő oka volt. Egyrészt a munkások a korábbiakkal ellentétben nem vonultak ki az utcára, nem adva lehetőséget a hatalomnak arra, hogy könnyen felszámolja a tiltakozó mozgalmukat. Az okkupációs sztrájk hatásos fegyvernek bizonyult a munkásság kezében. Másrészt a sztrájkhullám napok alatt kiterjedt az egész országra a szolidaritás miatt, a munkások hiába kaptak egy-egy helyen ígéretet a fizetésemelésre, nem hagyták abba a sztrájkot, így lehetetlenné tették a hatalom számára, hogy likvidálja a sztrájkoló gyárakat. Harmadrészt pedig, a hatalmon lévők döntésképtelenségük miatt annyi időt veszítettek, hogy túlnőtt a válság azon a ponton, hogy rendőrségi alakulatok kivezénylésével meg lehetett volna oldani.

E tétova viselkedés pedig abból adódott, hogy Gierek az 1970-es véres események rémképétől gyötörve, nem volt képes ilyen döntést hozni. Élénken élt benne az emlék 1971 januárjából, amikor személyesen győzte meg a gdański munkásokat, hogy segítsenek a pártnak megtalálni a válságból kivezető utat. Emiatt, bár a történelmi tapasztalat azt „diktálta” volna, nem tudott az erő használata mellett dönteni. Ebből fakadóan nem maradt más választása a pártnak, mint tárgyalni a munkásokkal, és politikai kompromisszumot kötni. Ráadásul Gierek a saját sikerpropagandájának a foglya lett. A szolgálatok által készített jelentések az országban kialakult társadalmi feszültségekről olvasatlanul feküdtek az asztalán. Nem volt képes kritikusan viszonyulni saját politikai kurzusához, nem vette figyelembe a figyelmeztető jeleket. Az első titkárnál mind Kania, mind Jaruzelski jobban értette, hogy mi történik valójában az országban. Gierek helyzete folyamatosan gyengült. Az év elején a LEMP VIII. kongresszusán még sikerült legfőbb ellenfelét, a keményvonalas Stefan Olszowskit távol tartani a Politikai Bizottságtól,²⁵ az augusztusi válság idején azonban már nem tudta meg akadályozni Olszowski és Tadeusz Grabski PB-tagságát.

Július óta Gierekkel már nem számoltak komolyan ellenfelei. A lublini sztrájkok után – mielőtt mindenki elutazott volna a nyári szabadságára – Kania, Jaruzelski és Czesław Kiszczak, a Katonai Belső Szolgálat főnöke megbeszéltek, hogy ha időközben romlana a helyzet, akkor azonnal értesítik egymást róla. Kania Bulgáriába, Jaruzelski a Kaukázusba, Kiszczak

²⁵ Olszowskit 1980 februárjában az NDK-ba küldték nagykövetnek.

pedig Csehszlovákiába utazott.²⁶ Kania időközben többször hazalátogatott, majd augusztus közepén értesítette a többieket is. Eközben Gierek a Krímben töltötte szokásos nyári szabadságát. E hármas a továbbiakban is szorosán együttműködött, gyakorlatilag a kezükben összpontosult minden hatalom Lengyelországban.

Stanisław Kania szeptember 6-án váltotta Giereket a Politikai Bizottság élén. A LEMP új első titkára pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a krízist politikai eszközökkel kell megoldani, a hadsereg utcára vezénylése és vérontás nélkül. Ugyanakkor saját erővel kell a válságot felszámolni, „baráti segítség” nélkül, a szövetségesek kizárólag anyagi jellegű támogatásának elfogadásával.²⁷

A szovjet reakció

Brezsnyev már a Krímben figyelmeztette Giereket, hogy komoly veszélyeket rejt magában az ország túlzott nyugati eladósodása és az ellenzéki csoportok egyre szervezettebb tevékenysége. Gierek azzal nyugtatta a szovjet vezetőket, hogy kézben tartja az eseményeket. Azonban már a Krímben világossá vált, hogy nem így történt. A szovjeteknek feltűnt, hogy a lengyel vezető állandó kapcsolatban van az otthoniakkal, és viselkedése egyre idegesebbé válik. Majd a gdański sztrájkok hallatára azonnal félbeszakította a nyaralását, és augusztus 14-én hazatért Varsóba.²⁸

Az augusztus 14. és 29. közötti időszakban a visszaemlékezések szerint egyértelműnek tűnik az is, hogy a lengyel vezetés körében felmerült a szovjet katonai segítség kérésének lehetősége is. Edward Gierek az augusztus 23-i PB-ülés után magához hívatta Jaruzelski, Kania és Kowalczyk mellett Alojzy Karkoszkát, a varsói pártbizottság első titkárát, illetve Mieczysław Grudziń tábornokot, a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége első helyettesét.²⁹ A beszélgetés tartalmát pontosan nem ismerjük, de feltételezhető, hogy ekkor esett szó a szovjet segítség kéréséről is. Vitalij Pavlov, a KGB varsói rezidense értesülése szerint az első titkár arra kérte a jelenlevőket, hogy vizsgálják meg egy szovjet katonai segítségnyújtás kérésének a lehetőségét a „felkelők lenyugtatására”. Pavlov jó kapcsolatot ápolt Kaniával, és szinte baráti viszonyban volt Mirosław Milewski, belügyminiszter-helyettestel. Ennek következtében első kézből értesülhetett a hatalom kulisszái mögötti eseményekről, s miután tudomást szerzett Gierek javaslatáról, azonnal informálta a moszk-

²⁶ *Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko...* (Red.: BEREŚ, Witold-SKOCZYLAŚ, Jerzy) Warszawa, BGW, 1991, 105.

²⁷ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 60.

²⁸ WOROŃKOW, Władimir Iwanowicz: Moskiewska gra o Polskę. Przesłanki stanu wojennego z perspektywy KC KPZR. *Dziś. Przegląd społeczny*, VII. (1996) nr 4, 78–80.

²⁹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 60.

vai KGB Központot. Az információk szerint Kania ellenállása miatt nem született döntés e kérdésben. Pavlov azonban ígéretet tett a Központnak, hogy elemzést készít 1980. október végéig, amelyben bemutatja egy ilyen akció minden negatívumát a legkülönbözőbb aspektusokból szemlélve. A véleménye az volt, hogy a katonai megoldás nem oldana meg egyetlen problémát sem Lengyelországban, de elveszítenék az országot mint szövetségest, nem beszélve a fegyveres ellenállás lehetőségének veszélyeiről. A Központ és személyesen Andropov elfogadta ezt az álláspontot.³⁰

Valóban nem érkezett tehát katonai intervencióra irányuló kérés Varsóból Moszkvába annak ellenére, hogy Gierek szinte naponta találkozott Borisz Arisztov szovjet nagykövettel.³¹ Gierek azonban nagyon jól tudta, hogy Kanián és Milewskin keresztül néhány óra múlva Andropov asztalán lesz a jelentés arról, hogy a lengyel vezetés szűk körben megvitatta a szovjet „segítségnyújtás” lehetőségeit. A „válaszból” (illetve a válasz nem létéből) egyértelművé vált, hogy Giereket nem akarja megmenteni a szovjet vezetés, de az is világossá vált, hogy Moszkvában nem elleneznék, ha a LEMP politikai kompromisszumot kötne a munkásokkal. A lengyel első titkár ettől kezdve tisztában lehetett azzal, hogy elfogyott a bizalom iránta Moszkvában. A leváltásához vezető út visszafordíthatatlanná vált. Az SZKP vezetői is pontosan tudták, hogy Gierek nem rendelkezik semmilyen alternatív programmal a válság megoldására.

A LEMP PB augusztus 26-i ülésén Kania, talán utalva a három nappal korábbi Gierek által felvetett ötletre, határozottan hangsúlyozta, hogy „a konfliktust haladéktalanul meg kell oldani, és saját erővel, az ehhez az állásponthoz való viszony, a Lengyelországhoz való viszony mértéke. [...] Erősen izolálni kell Gdańskot és Szczecint, el kell határozni magunkat a Tengermellék blokádjára és a nyugati határok lezárására.” Ezt erősítette meg a PB augusztus 29-i ülésén Jaruzelski is, amikor a „rendkívüli állapot” bevezetését követelő Władysław Kruczeknek azt válaszolta, hogy „az alkotmány nem tartalmaz rendkívüli állapotot. Csak hadiállapot van, de azt nem lehet bevezetni, mert hogyan hajtánánk végre jogilag, amikor az egész ország áll. Ez nem reális. El kell kerülni az olyan utasítások kiadását, melyeket nem lehet végrehajtani.” Ám úgy tűnik, hogy a Kania által felvetett tengermelléki városok blokádja sem tűnt reálisabbnak. Kowalczyk szerint a tervek készen állnak az Északi Kikötő és a Świnoujście (az Odera tengeri kijáratának) bevételére a rendőrség által, de „a bevétel után, ami nem megy vérontás nélkül – folytatta Kowalczyk – a munka nem fog elindulni, mert ki indítja el gépeket? A hadsereg vagy a rendőrség nem fogja.”³²

³⁰ PAWŁOW, i. m. 1994, 71–72.

³¹ ROLICKI–GIEREK, i. m. 1990, 211.

³² *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 61., 87–88.

A Moszkvából érkező első komoly figyelmeztetés a LEMP vezetése számára augusztus 21-én érkezett. Brezsnyev levélben fejezte ki aggodalmait a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. Felhívta Gierek figyelmét arra, hogy ne becsülje le az országban tevékenykedő szocialistaellenes erőket.³³ A levél azonban nem tartalmazott olyan elemet, mely az erővel való megoldást tartotta volna kívánatosnak.³⁴ Másnap Mihail Zimjanyin egy „testvérpártoknak” tartott tájékoztató keretében röviden kifejtette, hogy „az SZKP-t is nyugtalanítja a Lengyelországban kialakult helyzet. Úgy látják, hogy több kellően át nem gondolt intézkedés után későn ismerték fel [a lengyel vezetők] a munkásmegmozdulások lehetséges következményeit, nem mozgósították időben a párttagságot, a dolgozó tömegeket. Jelenleg [a szovjetek] gazdasági támogatást nyújtanak, és a lehetőségekhez mérten biztosítják az árumozgást a szovjet kikötőkön keresztül.”³⁵ Pár nappal később pedig már konkrét cselekvésre szánta el magát a szovjet vezetés.

1980. augusztus 25-én az SZKP PB ülésén döntést hoztak arról, hogy a „Lengyel Népköztársaságban kialakult helyzet figyelemmel kísérésére és a Politikai Bizottság rendszeres informálására”, valamint a részükről „lehetséges intézkedések” kidolgozására létrehoznak egy bizottságot.³⁶ A bizottság vezetését Mihail Szuszlovra, az SZKP szürke eminenciására bízta. Ő rendelkezett e téren a legnagyobb tapasztalattal, a világháború után, 1944–1946-ban az ő vezetésével „szovjetizálták” az erősen katolikus Litvániát, majd 1956-ban jelentős szerepe volt a magyarországi forradalom leverésében is. A Brezsnyev-érában a hatalom második emberévé nőtte ki magát, elsősorban az ideológiai kérdések fő szakértőjeként volt ismert.

A Szuszlov-bizottságba beválasztották Andrej Gromiko külügyminisztert, Jurij Andropov KGB-elnököt, Dmitrij Usztyinov honvédelmi minisztert és Konsztantyin Csernyenko KB-osztályvezetőt, Brezsnyev legközelebbi bizalmasát. A főtítkárral együtt ők hatan alkották a Szovjetunió legfelsőbb vezetőségének azt a szűk körét, amely minden fontos kérdésben döntött. A PB határozata értelmében tag lett még Mihail Zimjanyin, aki Szuszlov embereként 1965 óta a *Pravda* főszerkesztője volt, Ivan Arhipov, a Minisztertanács elnökhelyettese, Leonyid Zamjatyin, a KB Nemzetközi Tájékoztatói Osztályának vezetője és Oleg Rahmanyin, a KB-osztályvezető-helyettese. Érdekes, hogy a lengyel ügyekben jártas Konsztantyin Ruzakov, aki 1957 és 1960 között a varsói követség tanácsosaként dolgozott és 1980-ban pedig a KB osztályvezetője (Rahmanyin felettese) volt, nem került be a bizottságba. Ugyanígy kimaradt Pjotr Kosztyikov,

³³ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 51.

³⁴ *Wejda nie wejda. Polska 1980–1982: wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania. Konferencja w Jachrance 8–10 listopada 1997.* (Red. i opr.: SMOLAR, Nina) Warszawa, Aneks, 1999, 28.

³⁵ *Tájékoztató a lengyelországi események alakulásáról.* (80. 08. 25.) MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4389. ó. e. 140–145.

³⁶ RGANI 89. f. 66. p. 1. d. 1. l.

a KB szocialista országokkal kapcsolatot tartó osztálya lengyel szektorának vezetője is. A bizottság tagjai a Politikai Bizottság ülésein rendszeresen beszámoltak a lengyel eseményekről, és jelentősen befolyásolták a döntéseket.

A Szuszlov-bizottság első – jelenleg ismert – dokumentuma 1980. augusztus 28-án keletkezett, mely szerint „a Lengyel Népköztársaságban a helyzet továbbra is feszült. A sztrájkmozgalom országos méreteket ölt. Tekintettel a kialakult helyzetre, a Honvédelmi Minisztérium hadsereg-átcsoportosítást kér a Lengyel Népköztársaságnak való katonai segítségnyújtás esetére augusztus 29-én 18 órától, [továbbá kéri] teljes harci készségbe helyezni három páncélos (Balti Katonai Körzet-1, Belorusz Katonai Körzet-2) és egy gépesített gyalogos hadosztályt (Kárpátmenti Katonai Körzet).” A dokumentum szerint mindezt kiegészítenék 25 ezer hadköteles behívásával és 6 ezer gépkocsi bevonásával. A katonai meg szállás minimum 5–7 napot venne igénybe, de a helyzet további romlása esetén elengedhetetlen lenne a hadosztályok létszámának felemelése is. Abban az esetben, ha „a Lengyel Hadsereg az ellenforradalmi erők oldalán lépne fel, [akkor szükséges] a hadsereg-csoportosítást 5–7 hadosztállal megnövelni. Erre a célra a Honvédelmi Minisztérium tervezi még maximum 75 ezer hadköteles behívását és 9 ezer gépkocsi bevonását. Ez esetben összesen, a népgazdaságból 100 ezer hadkötelest és 15 ezer gépjárműt kell bevonni.”³⁷

Számos tanulmány bizonyítékként kezeli ezt a dokumentumot arra, hogy a szovjet vezetés fontolgatta a katonai beavatkozást még a Gdański Megállapodás aláírása előtt. A dokumentumot valóban az öt legbefolyásosabb szovjet vezető, azaz Szuszlov, Gromiko, Usztyinov, Andropov és Csernyenko látta el kézjegyével, ám ez nem a Politikai Bizottság határozata volt, csupán egy munkaanyag. Fontos, hogy Brezsnyev aláírása nem szerepel a dokumentumon. Andrzej Paczkowski lengyel történész szerint az is valószínűnek tűnik, hogy ez az irat nem is került a Politikai Bizottság elé.³⁸ E megállapításon felül, arról sincs információ, hogy végrehajtották volna ezeket a *kéréseket, átcsoportosításokat*. Harmadrészt pedig nehéz elképzelni, hogy az augusztusi sztrájkok következtében ilyen drasztikus lépésre szánták volna el magukat a szovjet vezetők, amikor még egyáltalán nem volt világos, hogy milyen eredménye lesz a lengyel kormány és a munkások tárgyalásainak. Végül pedig nem valószínű, hogy a szovjet vezetés egy

³⁷ A dokumentumot lásd: „In Case Military Assistance Is Provided To Poland”: Soviet Preparations for Military Contingencies, August 1980 (Ed.: KRAMER, Mark) *Cold War International History Project Bulletin*, (1998) Issue 11., 102–109. Az eredeti dokumentum elérhető a Harvard Egyetem internetes oldalán: <http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/august28,1980.JPG> (2008. 07. 08.)

³⁸ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 53. A szerző azt is megjegyzi, hogy a dokumentumban nincs szó az Északi Hadseregcsopotról, amellyel mindenképpen számolni kellett volna egy katonai akcióban, hiszen az éppen Lengyelország területén állomásozott.

néhány nap alatt „megtervezett”, valójában teljesen előkészítetlen katonai akcióba bocsátkozott volna Lengyelországban, főleg nem a korábbi csehszlovákiai és afganisztáni intervenció tapasztalatai alapján.

E dokumentum keletkezésének napján (28-án) Borisz Arisztov varsói szovjet nagykövet a LEMP Politikai Bizottságának ülése előtt személyesen közölte Gierekkel a hivatalos szovjet álláspontot. Ebben újra kifejezték a kialakult helyzettel kapcsolatos aggodalmaikat. Moszkvában úgy tartották, hogy lengyel vezetők ellentámadása kevésbé eredményes. „Nem látni az aktív cselekvését, a sajtó hangvétele önkritikus vagy védekező. A Tengermelléken sok a külföldi újságíró, akik még uszítanak is.” Értetlenségüket fejezték ki a szovjet vezetők, hogy miért nem zárták még le a nyugati határokat. Érdeklődtek, hogy milyen megoldást látnak a lengyel vezetők, milyen tevékenységet fognak folytatni. A szovjet álláspont szerint a jelenlegi lengyel helyzet nagyon emlékeztet 1921-re, amikor a bolsevikok az anarcho-szindikalistákkal harcoltak. Giereknek a PB-ülésen tartott beszámolója szerint Arisztov hangvétele figyelmeztető volt, arra utalt, hogy veszély fenyeget. Ám azt nem fejtette ki, hogy mit takar szerinte ez a „veszély” konkrétan. A nagykövetnek adott válaszában a lengyel első titkár elmondta, hogy politikai eszközökkel szándékozzák megoldani a kialakult helyzetet, de természetesen az adminisztratív-represszív eszközöket is igénybe veszik. Hangsúlyozta, *„ha kivezényelnék a hadsereget az utcára, akkor nem sokat érnénk el, de a vér folyna. Azok a tapasztalataink, 1956-ból és más évekből, amikor az utcára kivezényelt tankok közül sokat felgyújtottak, hogy a katona a tankban csak akkor eredményes, ha ló. Hogy vannak-e lengyelek még ma is, akik lőnének a munkásokra, nem tudom. Gondolkozunk az aktív mobilizálásán, a magyarázáson, lenyugtatóson. A sztrájkhullám különböző erejű az ország egyes régióiban.”* Végül Gierék megerősítette, hogy ő maga jelenleg nem látja más eszközök alkalmazásának a lehetőségét, mint amit alkalmaznak.³⁹

Másnap, 29-én viszont lengyel kérésre, újabb találkozásra került sor Arisztov és a LEMP vezetése (Gierék, Kania, Jaruzelski és Olszowski) között. A lengyelek szükségesnek tartották elmagyarázni a szovjet nagyköveten keresztül az SZKP vezetésének, hogy miért kell megegyezni a munkásokkal és engedményeket tenni. Moszkvából sem elfogadó, sem elutasító válasz nem érkezett.⁴⁰

Szeptember 1-jén jelent meg először a *Pravdában* az SZKP KB hivatalos álláspontja. E szerint a „szocialistaellenes elemek” a tengermelléki városok üzemeibe beszivárogtak, a munkásosztály bizalmába férkőztek, és a gazdasági nehézségeket a saját „ellenforradalmi céljaikra” használják fel. Követeléseik távol esnek a munkásosztály érdekeitől, ezzel „közvetlen kárt okoznak a létező szocializmusnak lengyel földön. [...] Meg akarják szakítani a párt kapcsolatát a munkásosztállyal – a LEMP és a lengyel

³⁹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 78.

⁴⁰ *Wejda nie wejda...* i. m. 1999, 28., 100.

állam erejének fő forrásával.⁴¹ A cikk egyértelműen figyelmeztető jellegű volt, a lengyel párthoz és nem a szovjet lakossághoz szólt. Nem említette a megállapodások aláírását, nem szólt a Szolidaritás megalakulásáról. Az államszocialista rendszer hivatalos marxista–leninista ideológiájának megfelelően, ám az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvének betartásával íródott. Nem említette egy szóval sem a lengyel–szovjet „baráti és szövetségi” viszonyt, sem a Varsói Szerződést. Alapjában véve kemény hangnemben, de tartalmilag visszafogottan foglaltak állást.

Ezzel együtt az SZKP vezetőit mindjobban aggasztotta, hogy a lengyel pártvezetésnek nincs semmilyen programja a kiútra. Ezért a Szuszlovbizottság elhatározta magát arra, hogy kidolgozza javaslatait, melyeket el is juttattak a lengyel vezetéshez. 1980. szeptember 3-án fogadta el az SZKP Politikai Bizottsága azokat a téziseket, amelyek tartalmazták a szovjet fél kívánalmait. *A tézisek a lengyel állam vezetőivel folytatandó tárgyalásokhoz* című dokumentum viszonylag higgadtan foglalta össze a lengyel helyzetet, ám az értékelése és javaslatai nem mindig álltak összhangban a lengyel valósággal.⁴² Nem volt kétséges számukra, hogy a „rendezésnek” nagy politikai és gazdasági ára lesz. „Mi, természetesen értjük, hogy milyen feltételek között kellett meghozni ezt a nehéz döntést. A megegyezés lényegében a szocialistaellenes ellenzék legalizálását jelenti. Létrejön egy szervezet, amely követeli a saját politikai befolyásának kiterjesztését az egész országra. A harc bonyolultsága abban áll, részben abban, hogy az ellenzékiek a dolgozó- és munkásosztály védelmezőinek álcázzák magukat.” Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy „a megegyezés nem szünteti meg a krízisjelenségek alapvető okait, sőt, most a lengyel gazdaság és a lengyel társadalom fontos problémáinak megoldása nehezebb lett.” A megkötött kompromisszum átmeneti lesz, ha a párt „egészséges erői” nem képesek megerősödni.

A szovjet vezetést ugyanaz foglalkoztatta, ami 1956-ban és 1968-ban is. Az a megfontolás volt érvényben, hogy az ország csak akkor maradhat meg a Varsói Szerződés tagjaként lojális szövetséges, ha a párt visszaszerzi vezető pozícióját, a tömegtájékoztatási eszközök pártellenőrzése és monopóliuma fennmarad, valamint a hadsereg, illetve a biztonsági szolgálatok egysége és lojalitása teljes marad. A feladatokat is e céloknak megfelelően vázolták fel a lengyel pártvezetőknek. „A LEMP-nek védekezésbe kellett átmennie. Most a feladat abban áll, hogy felkészüljenek az ellentámadásra, és visszaszerezzék az elveszített pozíciókat a munkásosztályban és a népben. [...] A pártnak elvi politikai értékelést kell adnia az augusztusi eseményekről”, és mielőbb elő kell állnia a saját programjával, melynek tartalmaznia kell a dolgozók életének javulását is. A párt vezető szerepének visszaállítása érdekében javasolták, hogy a „pártszervezetek harcképességét” azonnal emeljék fel különböző politikai kurzusok segítségével. Meg

⁴¹ A. Petrov: Proiszki vragov szocialiszcicseszkoj Polsi. *Pravda*, 1980. szeptember 1., 1.

⁴² RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 1–7. 1.

kell szabadulni a pártnak az „idegen” elemektől. Azonnal össze kell hívni a KB plénumát, ahol egy pozitív programmal kell előállni annak érdekében, hogy gyengítsék a sztrajkbizottságok követeléseit. A helyzet javítása érdekében számolni kell a kongresszus összehívásának lehetőségével és a párt vezető szerveiben való személycserékkel. „*A Lengyel Hadsereg tapasztalt politikai munkatársait át kell irányítani a pártszervekbe vezetői munkára.*”⁴³

Ez utóbbi felvetésen kívül a többi cél irreális volt a LEMP helyzetében. Szeptember 5-ére összehívták ugyan a KB VI. plénumát, ahol Gierek leváltására is sor került, de ilyen rövid idő alatt, a gazdasági krízis közepette elképzelhetetlen lett volna, hogy valóságos „pozitív programmal” előálljon a párt vezetése. Ugyanilyen távol állt a lengyel valóságtól a régi szakszervezetek megújítása. A dokumentum szerint el kellene érniük a lengyel vezetőknek, hogy a Szakszervezetek Központi Tanácsa (CRZZ) „közeledjen maximálisan a munkásokhoz, és szerezze meg a teljes bizalmukat.”⁴⁴ Ha ez lehetséges lett volna, akkor minden bizonnyal nem is jött volna létre a Szolidaritás. A szovjet javaslat arra irányult, hogy a CRZZ „lépjen fel egy nagy társadalmi jellegű kezdeményezéssel, amely felemelheti a szakszervezetek tekintélyét.”⁴⁵ Emellett korlátozni kellene az „önkormányzó” szakszervezetek hatását a tömegekre.

Szeptember 5-én a LEMP VI. KB-plénumán leváltották Edward Gierek első titkárt, helyét Stanisław Kania vette át, s beválasztottak a Politikai Bizottságba két keményvonalas, ún. *betonhoz* tartozó politikust Tadeusz Grabskit és Stefan Olszowskit. A plénum után Brezsnyev telefonon gratulált Kaniának, és erkölcsi, politikai és gazdasági támogatásáról biztosította az új vezetést. Erősen feltételezhető, hogy az idézett „téziseknek” megfelelően értékelt Brezsnyev a lengyelországi helyzetet. Amit viszont biztosan tudunk, kifejezte reményét, hogy az új lengyel vezetés megbirkózik az előtte álló feladatokkal.⁴⁶

Kaniát Moszkvában átmeneti megoldásnak tartották, és azt nem is titkolták, hogy az első számú jelöltjük a legfelsőbb posztra Jaruzelski volt. Jaruzelski azonban egyelőre nem akart a párt első embere lenni, a plénumon Kaniát támogatta. Így a szovjetek elfogadták, hogy az energikusabb Kania lett az első titkár, de Jaruzelskivel szoros együttműködésben fog tevékenykedni. Kania pedig hallgatott a nemzetvédelmi miniszter tanácsaira. Nincs azonban arra dokumentum, hogy Kania a plénum előtt találkozott volna Andropovval, hogy az jóváhagyja Gierek leváltását.⁴⁷

⁴³ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 4. l.

⁴⁴ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 5. l.

⁴⁵ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 6. l.

⁴⁶ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 95.

⁴⁷ Vö.: POŻOGA, Władysław–PIECUCH, Henryk: „*Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie.*” *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga.* Warszawa, Reporter, 1992, 63.; PAWŁOW, i. m. 1994, 91.; ROLICKI–GIEREK, i. m. 1990, 222.

Valójában erre nem is volt szükség, hiszen Moszkvának nem volt ellenére a váltás, sőt egyértelműnek tűnt, hogy ebből a nehéz helyzetből Gierk nem képes kivezetni az országot.

Szeptember 10-én Jagielski, 15-én pedig Andrzej Werblan találkozott Moszkvában Brezsnyevvel és Szuszlovval. A szovjet vezetők személyesen is kifejezték az aggodalmaikat az új, párttól független szakszervezettel kapcsolatban. Ugyanakkor azt is elmondták, hogy reményeik szerint politikai eszközökkel sikerül az új szervezetet legyengíteni. Ez az álláspont két nappal később kényszerű változáson ment keresztül. 17-én az Üzemközi Alapító Bizottságokból megalakult az egész országra kiterjedő Szolidaritás szakszervezet. Ettől a pillanattól kezdve a Kreml folyamatosan a hadiállapot bevezetése mellett érvelt.⁴⁸ A Szuszlov-bizottság szeptember 3-i téziseiről kiderült, hogy azok nem alkalmazhatóak.

A szovjet vezetés tehát kényszerűen elfogadta a tényt, hogy Lengyelországban létrejött a párttól független szakszervezet. Ha a Kremlben 36 éve „elnézték” Lengyelországnak a magántulajdonra épülő mezőgazdaságot, nem követelték a katolikus egyház széttűzésát, akkor éppen a munkás-önigazgatás legautentikusabb megnyilvánulása, a szakszervezetek váltották volna ki a szovjet vezetők nyílt haragját? Nyíltan nem lehetett egy munkások által létrehozott szakszervezetet bírálni. Ezért a nyílt tiltakozás nagyon vérszegény volt. A szovjet nagyköveten, Borisz Arisztovon keresztül továbbított titkos üzenet ugyan ellenforradalminak nevezte a Szolidaritást, de nem tartalmazott konkrét fenyegetést. A szovjet vezetést inkább az nyugtalanította, tegyük hozzá jogosan, hogy ez a munkás-önigazgató modell nem fentről a párt berkeiből, hanem alulról, a társadalomból nőtt ki. Így a párt elveszítette az ellenőrzést a társadalom felett. Ez a tény súlyos problémát okozott mind a LEMP, mind az SZKP vezetésének. A társadalom irányából ugyanis a szocialista rendszerek történetében még soha nem érkezett ilyen jelentős „reformkezdeményezés”. Hogy ez milyen formában történt, azt a rendszer jellege határozta meg. A kompromisszumképtelen, merev struktúrák nem tették lehetővé, hogy ezt az alulról jövő erőt a párt integrálja a rendszerbe.

Katonai beavatkozásról azonban szó sem lehetett. Szeptember 8-án, a *Fegyverbarátság '80* fedőnevet viselő VSZ-hadgyakorlaton Usztyinov találkozott Erich Honecker keletnémet pártvezetővel. A német források szerint a szovjet honvédelmi miniszter egyértelműen a be nem avatkozás mellett foglalt állást: „Sokan mondják, hogy Lengyelországban a helyzet a legközelebbi időben oda jut, hogy a katonai intervenció szükségessé válik. Nem beszélve arról, hogy a Szovjetunió óriási összegeket költ a hadsereg fenntartására Afganisztánban. Másrésztől fennáll a veszély, hogy Lengyelország kilép a szocialista táborból, széleskörű nemzetközi támoga-

⁴⁸ WORONKOW, i. m. 1996, 80–81.

tottsággal rendelkeznek: lengyel a pápa, az USA államtitkára, az amerikai elnök nemzetbiztonsági tanácsadója és Izrael miniszterelnöke.⁴⁹

Nyilvánosan természetesen erről nem beszéltek. A *Pravda* szeptember elsejei cikke után újra értékelték a helyzetet. 27-én ismét Petrov álnéven közölték a KB állásfoglalását.⁵⁰ A cikkben megállapították: nemhogy abbamaradtak, hanem még növekedtek is a szocialistaellenes tevékenységek Lengyelországban. Ennek okát elsősorban a nyugati titkosszolgálatok akcióiban láttatták: „a szocializmus ellenségei, mint ismert nem szórják a pénzt a levegőbe, bőkezűen finanszírozzák a lengyel állammal és a LEMP-pel ellenséges tevékenységet. E szerint az olyan jelszavak, mint a »szuverenitás«, a »munkások jogai«, »Lengyelország külön útja«, a »szocializmus modelljei« csak azt a célt szolgálják, hogy a kompromittálják azokat az elveket, amelyeken Lengyelország a második világháború után fejlődött.” A *Pravda* szerint „az egyik oldalon – Lengyelország szocialista patriótái és barátai, a másik oldalon – rejtett és nyílt ellenségei” állnak. De kifejezte reményét, hogy a lengyel dolgozók és a munkásosztály tudja: „a népi Lengyelország függetlenségének és szuverenitásának garanciája a többi szocialista országgal kötött baráti egységben, a sokoldalú és a kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködés fejlesztésében van.”

A *Pravda* cikkével szinte minden jelentős nyugati napilap foglalkozott. A szovjet vezetés jelezte: Lengyelország a szocialista blokk része, és erőteljesen tiltakozott a nyugati államok beavatkozása ellen. Az ellenséges cselekedetek folytatódása esetére azonban nem helyezett kilátásba semmilyen lépést, a nyílt fenyegetéstől távol tartotta magát.

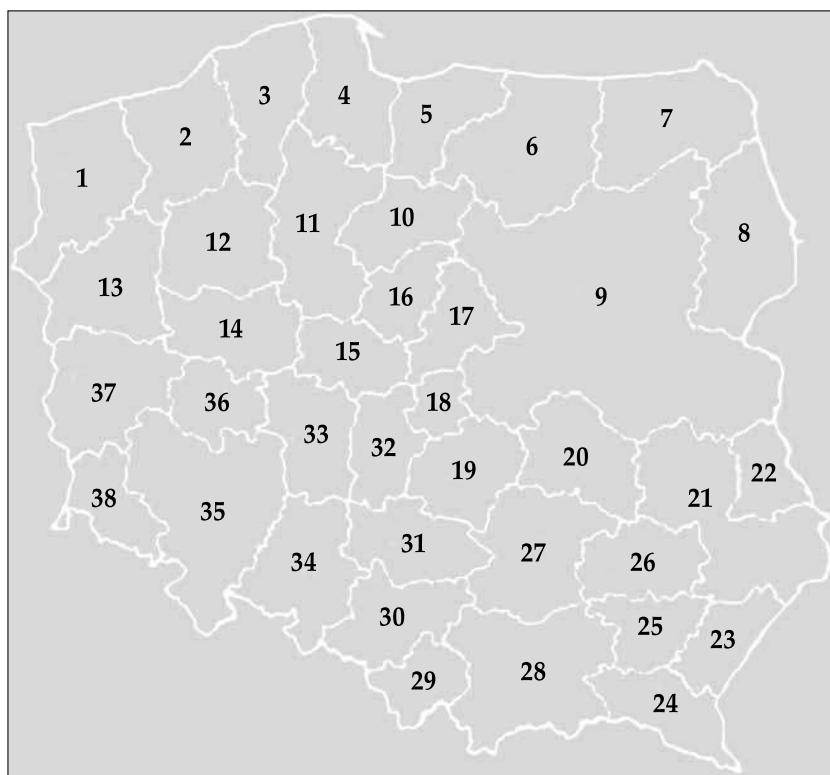
A konszolidáció időszaka

Az 1980. szeptember közepétől december elejéig terjedő időszak minden szempontból a konszolidáció időszaka volt. A Szolidaritás szakszervezet legalizálása, a szervezet országos hálózatának kiépítése stabilizálta a mozgalom helyzetét az államban. A Szolidaritás regionálisan is megszerveződött, de nem a létező közigazgatási rendszernek megfelelően. Összesen 38 régiót vagy területet alakítottak ki.

A szakszervezet vezető testületét az *Országos Egyeztető Bizottság* (KKP) képezte. 1980. szeptember 17-én, Gdańskban az egész ország területéről több mint 30 üzemközi és üzemi alapítóbizottság képviselői döntöttek a szervezeti szabályzatok (statútum) egységesítéséről, és arról, hogy egy, közös országos szakszervezet bejegyzését kérik. Az egységes szabályzat szerint az Országos Egyeztető Bizottságba minden alapítóbizottság egy

⁴⁹ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 61.

⁵⁰ A. Petrov: Vmesatyelsztvo vo vnutrennije gyela PNR prodolzsatszja. *Pravda*, 1980. szeptember 27., 5.

A Szolidaritás regionális szervezete

1. Nyugat-pomerániai Régió	21. Közép-Kelet Régió
2. Tengerparti (Koszalin) Régió	22. Chełmi Régió
3. Stupski Régió	23. Délkeleti (Przemyśl-Jarosław) Régió
4. Gdański Régió	24. Kárpátaljai Régió
5. Elblągi Régió	25. Rzeszówi Régió
6. Varmia-Mazúriai Régió	26. Sandomierzi Régió
7. „Tóvidéki” Régió (Suwałki Vajdaság)	27. Świętokrzyski Régió
8. „Białystok” Régió	28. Kis-lengyelországi Régió
9. Mazóviai Régió	29. Beszkidaljai Régió
10. Toruńi Régió	30. Sziléziai-Dąbrowai Régió
11. Bydgoszcki Régió	31. Częstochowai Régió
12. „Piłai Vajdaság” Régió	32. Sieradz Vidék Régiója
13. Gorzów Nagy-lengyelországi Régió	33. Dél-Nagy-lengyelországi Régió
14. Nagy-lengyelországi Régió	34. Opolei Vidék Régiója
15. Konini Régió	(később: Sziléziai Opolei Régió)
16. Kujáviai és Dobrzyń Vidéke Régió	35. Alsó-sziléziai Régió
17. Płocki Régió	36. Leszczyński Régió
18. Łódzi Vidék Régiója	37. Zielona Górai Régió
19. Piotrkóvi Vidék Régiója	38. Jelenia Górai Régió
20. „Radomi Vidék” Régiója	

képviselővel lehetett jelen. A Tanács élére Lech Wałęsát választották. Az 1980. szeptember 22-én elfogadott statútum szerint a KKP elsőrendű feladatai közé tartozik a szervezet megjelenítése a hatalommal, az állami és gazdasági adminisztrációval, illetve más szervezetekkel és intézményekkel szemben; a szervezet regionális szervezetei működésének koordinálása; a költségvetése elfogadása; az üzemi és szakmai szekciók tevékenységének koordinálása; a kollektív szerződések megkötése és az *Országos Tanács* (KK) vezetője és az Elnökség tagjai megválasztása. Az Elnökség feladata a KK határozatainak végrehajtása feletti őrködés, az irodai munka irányítása és a jogi tevékenység végrehajtása.

A KKP kezdetben nyitott volt, felvettek minden üzemközi (regionális) szervezetet, amely kinyilvánította a szakszervezethez való tartozását. 1980 októberének elején kb. 40 üzemközi szervezet képviselte volt jelen a Tanácsban, 1981 februárjában, amikor lezárták a csatlakozás további lehetőségét, már 53. A KKP összetétele eléggé képlékeny volt, hiszen a tagjai nem mindig voltak személyesen kinevezve. Gyakorlatilag nem is lehet teljes listát készíteni az ülések résztvevőiről. Leggyakrabban egy adott régiót annak vezetője képviselte, ugyanakkor előfordult, hogy – a statútum értelmében – valaki mást delegáltak az adott regionális hivatalból. A KKP ülésein egy régióból többen is részt vehettek, gyakran mindannyian szót is kértek, sőt szavaztak is. Így volt ez különösen azokban az esetekben, amikor a KKP regionális vagy szakmai konfliktusokban, illetve helyi vitákban döntött. A tanácskozásokon szintén részt vettek szükségtől függően a mezőgazdasági szervezetek, a szakmák, intézmények és társaságok képviselői is. Nemritkán a KKP ülésein megjelentek a gdański MKZ aktivistái is, akik ugyanabban az épületben dolgoztak, mint a KKP.

De nemcsak a Szolidaritás, hanem a gazdák és a diákok is szerveződtek. Már szeptemberben létrejöttek az első gazda-szakszervezeti egységek. Szeptember 7-én a Paraszti Önvédelmi Bizottság és a TK NZZR Varsóban egyesült, és felvette a *Gazdák Független Önkormányzó Szakszervezete* nevet, melyet októberben *Falusi Szolidaritás*ra kereszteltek. Majd szeptember 21-én az összes augusztus előtti csoport találkozásánál megalakult a Gazdák Önkormányzó Szakszervezetének Alapító Bizottsága. Az Alapító Bizottság 42 főből állt, Zdzisław Ostatekkel az élen. Henryk Bąk vezetésével kidolgozták a szervezet első alapszabályát, amely szerint tagok lehettek az egyéni gazdák, a munkásparasztok és a mezőgazdasági munkások, és az állami- vagy szövetkezeti gazdaságban alkalmazottak is. Szeptember 22-én Ostatek, Wiesław Kęcik és Lech Wałęsa találkozója után a Szolidaritás KKP által kiadott határozat megerősítette, hogy a Gdański Megállapodás 1. pontját ki kell terjeszteni minden mezőgazdasági alkalmazottra és a saját gazdaságukban dolgozó egyéni gazdákra is. Szeptember 24-én a Falusi Szolidaritás Alapító Bizottságának delegációja a Szolidaritással együtt kérte a bejegyzését a Varsói Vajdasági Bíróságon.

A Falusi Szolidaritás mellett már szeptember 1-jétől sorra alakultak a Paraszt Szakszervezet (CZZ) alapszervezetei is. E szervezet a községek és a vajdaságok által alulról szerveződött. Szeptember 19-én Kujávia és Dobrzyń Vidéke Paraszt Szakszervezete benyújtotta a Varsói Vajdasági Bíróságon a bejegyzési kérelmét, később e központ felvette a *Paraszt Szolidaritás* nevet. Az alapszabály szerint csak az egyéni gazdák lehettek tagok.⁵¹

A varsói *Falusi Gazdaság Főiskolája* alkotta a paraszti szakszervezeti kezdeményezések harmadik pillérét. 1980. október 2-án – az egyesületi törvény alapján – megalakult a Mezőgazdasági Termelők Önkormányzó Szervezetének Szervező Bizottsága (KO SZPR).

1980. október 29-én a Varsói Vajdasági Bíróság mindegyik gazdaszervezet beadványát elutasította az 1949-es szakszervezeti törvényre és az ILO a munkások szerveződéséről szóló határozatára hivatkozva. A szervezetek ennek ellenére működtek, regionális és vajdasági kongresszusokat tartottak.

Konzolidálódott a diákok mozgalma is. Szeptember 22-én a krakkói és a poznańi SKS, illetve a varsói Politechnika diákjainak kezdeményezésére üléseztek az Ideiglenes Alapító Bizottságok képviselői. Az egész ország területéről érkező 60 Alapító Bizottság küldötteinek kongresszusán, 1980. október 18–19-én határoztak a megalakulásról. Varsó székhellyel létrehozták és megválasztották az Országos Alapító Bizottságot, majd elfogadták a szervezet alapszabályát. Másnap kérelmezték a Varsói Vajdasági Bíróságon a bejegyzésüket *Független Diákszövetség* (NZS) néven.

Az NZS a Szolidaritás diákmegfelelője volt, olyan fiatalokat tömörített, akik az államhatalomtól független szervezetet szerettek volna maguknak. Célul tűzte ki a kollégiumi élet demokratizálását, az alapvető politikai és emberi jogok betartását az országban, a lengyel függetlenségi és patrióta tradíciók tiszteletben tartását. Bár november 13-án a bíróság elutasította az NZS bejegyzését azzal az indokkal, hogy szakszervezet alapításához csak a munkavállalóknak és a munkaadóknak van joga, a diákok tovább folytatták a harcot, a bírósági határozat hírére Poznańban 4500 diák lépett sztrájkba.

A Szolidaritással és társszervezeteivel párhuzamosan az új, Kania vezette pártvezetés is megpróbálta megszilárdítani a pozíciót. Különböző bizottságokat hoztak létre a megállapodásokban szereplő kérdések megoldására. Emellett a lengyel vezetés felvette a kapcsolatot a Varsói Szerződés tagállamainak vezetőivel, mindenekelőtt a Szovjetunióval, és megpróbálta a bizalmat megszerezni magának a szövetségeselek körében. Harmadrészt a Szovjetunió is „megbarátkozott” a gondolattal, hogy a kialakult hely-

⁵¹ A *Paraszt Szolidaritás* a Mikołajczyk-féle Lengyel Néppárt hagyományait követte. Vezetőjük, Stanisław Janisz 1951–1957 között az emigrációban együttműködött Mikołajczykkal. A szakszervezet a vajdasági struktúráknak nagy autonómiát biztosított, az államot föderációvá alakította volna.

zet tartós lesz, tehát ki kell alakítani a megfelelő struktúrákat a szituáció kezelésére.

Emil Wojtaszek, a LEMP KB titkára és a PB póttagja már szeptemberben körutazást tett a szocialista országokban, de még a francia és az olasz kommunista párthoz is ellátogatott, hogy tolmácsolja a lengyel pártvezetés üzenetét. Wojtaszek Magyarországon meglehetősen őszinte, a hivatalos propagandától eltérő véleményt mondott: „A szakszervezetek kérdésében vissza kellett lépni. A munkások nem láttak más garanciát a hibák újbóli elkövetése ellen, mint saját független szervezetük létrehozását. E nélkül nem voltak hajlandók megállapodni. A szabad szakszervezetek jelszavát a másként gondolkodók adták ki, de azt a munkások elfogadták. Meg kell mondani őszintén, hogy korábban csak a szakszervezetek karikatúrája létezett Lengyelországban. A munkások régen bírálják ezt a helyzetet. A párt nem hallgatta meg őket, ezért kell most nagy árat fizetni.” A követelések három irányból tevődtek össze. „Tartalmazták a munkások megalapozott követeléseit, tükrözték a szocialistaellenes elemek törekvéseit és kifejeztek anarchista tendenciákat is.” Megnyugtatóan fontosnak tartotta elmondani, hogy „a hadsereg és a Belügyminisztérium állománya is fegyelmezett, nyugodt. Jól dolgoztak a legnehezebb időszakban is.” A lengyel vendég kitért arra is, hogy „a szovjet elvtársak nagyon nyugtalankodtak. Most megkönnyebbültek, hogy a nagy hullám elvonult. Brezsnyev elvtárs kifejezte az SZKP teljes szolidaritását és ígéretet tett arra, hogy minden fronton segítséget nyújtanak. Gazdasági szállításaikat fokozzák még olyan területeken is, ahol a Szovjetunió maga is készlethiánnyal küzd.” Kádár János válaszában azt kívánta, „hogy elvi és reális megoldást találjanak a jelenlegi problémákra”.⁵²

Úgy tűnik, a testvérpártok is elfogadták, hogy a lengyel vezetés képes politikai eszközökkel legyőzni a nehézségeket. Erről tanúskodik az MSZMP Központi Bizottságának október 16-i plénuma. Berecz János, a KB Külügyi Osztályának vezetője szerint bár „a megállapodások nem oldottak meg semmit, két szempontból új helyzetet teremtettek. Az egyik, hogy a konfrontációt szabályozott keretek közé helyezte, de nem oldotta meg a válságot. A másik: egy új intézményrendszert legalizált és próbál behozni a szocialista intézményrendszerbe, amely még akkor is fájdalmat okozna, ha válság nélkül, felülről született volna döntés, hogy teljesen át kell szervezni a szakszervezeteket.” Sokkal érdekesebb azonban Kádár meglátása az eseményekkel kapcsolatban. Beszámolt a Brezsnyevvel való beszélgetéséről: „azt mondtam, hogy mi itt, valamilyen körben úgy ítéljük meg, hogy jelenleg, amikor rendkívül cseppfolyósak a lengyel események, a leghelyesebb magatartás: tartózkodni attól, hogy kívülről beleszóljunk. [...] Az imperialistáknál – van többoldalú információnk erről – kialakult

⁵² *Tájékoztató jelentés: Emil Wojtaszek szeptember 12–13-án Budapestre látogatott.* MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4390. ő. e. 19–31.

egy nézet: ők Lengyelországot a szocialista rendszerből kiszakítani nem tudják. Ez a nézetük. Bizonyos szélsőséges, politikailag furcsán gondolkodó elemek oda lyukadtak ki az imperialisták részéről, hogy tulajdonképpen a legjobb volna, ha a szovjet csapatok bevonulnának Lengyelországba most, mert ők úgysem tudják kiszakítani Lengyelországot a szocialista közösségből. És akkor ez volna az a lépés, amelyiken keresztül a kommunizmus, a Szovjetunió újra hosszú időre kompromittálódna, és politikailag új megterhelést kapna.”⁵³ Kádár jól érzékelte a nyugati hangulatot, mely jelentősen eltért az 1956-os vagy az 1968-as világpolitikai helyzettől. Most a Szovjetunió volt olyan helyzetben, hogy agresszív imperializmussal vádolhatták, hiszen csapatai ott harcoltak Afganisztánban, ellentétben az ’56-os szuezi válsággal és a ’68-as vietnami háborúval.

A Szovjetuniót és a szomszédos szocialista országok vezetőit leginkább az foglalkoztatta ekkoriban, hogy Lengyelországot elszigeteljék a Varsói Szerződésen belül. A „lengyel fertőzés” terjedésének veszélyét csökkenteni kellett. Éppen ezért az NDK és Csehszlovákia erősen korlátozta az utazási lehetőségeket Lengyelország irányába.⁵⁴ Nemcsak a lengyelekkel való közvetlen kapcsolatot ítélték veszélyesnek, hanem a lengyelországi sajtó- és egyéb nyomtatott termékeket is, hiszen a szláv nyelvű régiókban könnyen megérthették az emberek, hogy miről van szó Lengyelországban. Egy szeptember 30-án készült SZKP KB dokumentum szerint a lengyel sajtóban gyakran kompromittálják a szocializmus alapelveit, „megkérdőjelezik a párt vezető szerepét a szocialista és a kommunista építkezésben”, aláássák „a szocialista politikai rendszert, a szocialista struktúrákat”. Nem megfelelően mutatják be „a Szovjetunió és a többi baráti ország segítségnyújtását a nehézségek legyőzésére.” Éppen ezért a Titkárság október 4-i ülésén határozatot hoztak a lengyel eseményekkel kapcsolatos propaganda megerősítéséről. Elsősorban a *Pravda*, az *Izvesztija*, a *Trud*, a *Komszomolszkaja Pravda*, valamint a *TASZSZ* és a *Novosztji* hírügynökségek kapták azt a feladatot, hogy a lengyel eseményekről még alaposabban tudósítsanak „a szocializmus pozíciói erősítése és a nehézségek legyőzése” érdekében.⁵⁵ A határozat értelmében 31 lengyel újságot és folyóiratot vontak ki a piacról a Szovjetunió területén, valamint további 26 lapot vettek szigorúbb kontroll alá. A Titkárság december 22-i ülésén további intézkedésekről döntöttek a Lengyelországból érkező sajtótermékeket illetően, beleértve az egyéni előfizetőket és a tudományos intézeteket is. Határoztak arról is, hogy a *Glavit*, vagyis a szovjet cenzúrahivatal négy lengyel nyelvtudással rendelkező szerkesztőt és ellenőrt vehet még státuszba.⁵⁶

⁵³ Központi Bizottság plénuma 1980. október 16. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 174. ó. e.

⁵⁴ DE WEYDENTHAL-PORTER-DEVLIN, i. m. 1991, 172.

⁵⁵ RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 4-8. l.

⁵⁶ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 1-4. l.

1981. január 15-én a KGB javaslatára a KB Titkársága döntött arról, hogy Gdańskban egy új bázist létesítenek a *Novosztvi* sajtóügynökség számára. Az intézmény, melyben 8 helyi állampolgárt is alkalmaznak, vezetőhelyettese a KGB munkatársa lesz. Elsődleges feladatául szabták az információgyűjtést és a szovjet propaganda terjesztését a Tengermelléken. Emellett elemzőmunkát is végezniük kellett. Erről a lengyel vezetők közül Olszowskit, Fiszbachot, valamint a varsói szovjet nagykövetséget is tájékoztatták.⁵⁷ A szovjet vezetés úgy érzékelte, hogy a LEMP vezető szerepének visszaállítása azért ütközik nehézségekbe, mert a tömegkommunikációs eszközök kicsúsznak a vezetés kezei közül. Számos olyan írás jelenik meg, melyek a Szolidaritással szimpatizálnak, ennek következményeként korlátozták a lengyel sajtótermékek megjelenését a szovjet standokon.

1980 novemberében, a sajtóhoz hasonlóan, korlátozásról döntöttek a turizmus területén is. A szovjet–lengyel csereturizmus legfőbb szervezőirodája az *Inturiszt* volt. Munkatársai inkább foglalkoztak információgyűjtéssel, mint kirándulásszervezésekkel. Ennek ellenére ebben az időben az ellenzékhez tartozó Andrzej Wajda és Aleksander Gieysztor is Moszkvába látogathatott.⁵⁸

Kania Moszkvában

Október 15-én Stanisław Kania levélben kérte Brezsnyevet, hogy a Szovjetunió gazdasági eszközökkel segítse az új vezetés stabilizációját. A szovjet vezetés válaszában személyes találkozóra hívta Kaniát és az új miniszterelnököt, Józef Pińkowskit. A tárgyalásokra október 30-án került sor Moszkvában. Ez volt Kania első moszkvai útja első titkári pozíciójában és az első legmagasabb szintű lengyel–szovjet találkozó az augusztusi megállapodások aláírása óta. A találkozó előtt, október 29-én az SZKP PB ülésén megvitatták a Szuszlov-bizottság által készített tervezetet, mely a lengyel vezetőkkel folytatott megbeszélésre készült. Brezsnyev az ülés elején azt hangsúlyozta, hogy Lengyelországban „valójában féktelen ellenforradalom van, amiről a lengyel elvtársak és a lengyel sajtó nem beszél”. A többi résztvevő ennek ellenére kerülte az „ellenforradalom” kifejezést, és inkább „szocialistaellenes elemek tevékenységéről” beszéltek. Az ülésen elhangzottakból egyértelműnek tűnik, hogy a szovjetek ígéretet akartak kapni a hadiállapot bevezetésére, és bíztak abban, hogy Kania, Jaruzelski és Pińkowski vezetésével a lengyel párt ezt meg is fogja mielőbb valósítani. Szuszlov értékelése szerint a lengyel vezetógarnitúrából ezek a legjobbak, a keményvonalas Olszowski szerintük „rossz munkát végez”, Moczart pedig „balosnak” tartották, aki még árthat is. Usztyinov arra hívta fel a

⁵⁷ RGANI 89. f. 43. p. 18. d. 1–4. l.

⁵⁸ WOrONKOW, i. m. 1996, 82.

figyelmet, hogy ha nem vezetik be a hadiállapotot, akkor a helyzet még nehezebb lesz. Megjegyezte azonban azt is, hogy a Lengyelországban állomásozó Északi Hadseregcsoporthoz teljes harci készenlétségben van. Erre azonban nem érkezett semmilyen reakció a többiek részéről. Gromiko is amellet foglalt állást, hogy mindenképpen szükséges lenne a hadiállapot bevezetése. Ám azt nem szabad elcsúsztatni, mert ha rosszul készítik elő, akkor nem biztos, hogy sikeres lesz. Márpedig a Szovjetunió „nem veszítheti el Lengyelországot”, s nem azért veszítettek el 600 ezer katonát a hitleristákkal vívott harcban Lengyelország felszabadításáért, hogy most ez bekövetkezzen, hangzott az „indoklás”.⁵⁹

Az október 30-án Moszkvában sorra kerülő találkozón Kania és Pińkowski mindent elkövetett, hogy a szovjet vezetők bizalmát megszeresse, és elfogadtassa a válság politikai megoldását.⁶⁰ Brezsnyev azonnal kifejtette álláspontját: „a szocialistaellenes elemek arra törekednek, hogy demoralizálják a pártot és törvényesítsék a politikai ellenzékét, s megragadják a hatalmat. Ezen ellenforradalmi elgondolást szakaszonként tervezik megvalósítani. Először a független szakszervezetek, aztán a tömegtájékoztató eszközök birtokbavétele, a hadsereg és a rendőrség semlegesítése, a Szejm feloszlatása és úgynevezett szabad választások megtartása.” A szovjet főtitkár gyakorlatilag a prágai tavasz eseményeit vázolta fel Kania elé mint fenyegető jövőt. Hangsúlyozta továbbá, hogy „a LEMP-nek már nincs hova visszavonulni többé, és hogy a lengyel vezetésnek van lehetősége az ellenforradalom visszaverésére. A vezetés támaszkodhat az államapparátusra, a hadseregre, a rendőrségre, a biztonsági szervekre, valamint a párt és a nép egészséges erőinek támogatására.” Ez valójában a hadiállapot bevezetésének követelését jelentette. Brezsnyev a szokásos tanácsokkal is ellátta a LEMP vezetőit: oda kell figyelni a sajtóra, meg kell akadályozni, hogy a hadseregbe beszivároghassanak az „ellenséges erők”. Javasolta, hogy hozzanak létre „munkásosztásokat” a legmegbízhatóbb és a párt iránt odaadó emberekből, küldjenek politikai komisszárokat a nagyobb üzemekbe és a hírközlő eszközökhöz. Nem tudott azonban tanácsot adni a nyugati eladósodással kapcsolatban, melyet Kania drámáinak nevezett a találkozón. Kania Brezsnyev megnyugtatóra véget rámutatott, hogy a hadsereg és az állambiztonsági szervek helyzete és „eszmei politikai állapota és fegyelme” megfelelő. Egyetértett abban, hogy nincs már hova visszavonulniuk, és kijelentette, hogy „lesz bátorsága szükség esetén erőteljes eszközök alkalmazására”. A tárgyalások a gazdasági segítségnyújtásról szóló megbeszélésekkel zárultak, melynek eredményeképpen a Szovjetunió 150 millió dollár szabad felhasználású, illetve 190 millió dollár élelmiszer-vásárlásra szánt hitelt nyújtott. Ezenfelül meghatározatlan időre

⁵⁹ RGANI 89. f. 49. p. 34. d. 1-7. l.

⁶⁰ Ekkor már a Lengyel Hadsereg Vezérkara megkezdte a hadiállapot bevezetése tervei-
nek a kidolgozását.

prolongáltak 280 millió rubel tartozás megfizetését, valamint a lengyelek 150 millió rubel értékben energiahordozókat és nyersanyagot kaptak.⁶¹

A megbeszélések után mindkét fél elégedett lehetett: kihozták a maximumot a megbeszélésből. Moszkvában úgy tűnt, hogy elérték azt a ketős célt, hogy egyrészt megértessék a lengyelekkel a veszély nagyságát, és rávegyék őket a határozott cselekvésre, másrészt hogy megerősítsék a hitet saját erőikben és lehetőségeikben.⁶² Azt is tudomásul vették a Kremlben, hogy Lengyelország attól fél, hogy a hadiállapot bevezetése esetén a nyugati hitelcsapokat elzárják a NATO-országok, ez pedig „térdre kényszerítené” az országot. Brezsnyev nem felejtette el megemlíteni másnap a PB-ülésen azt sem, hogy a lengyel vezetők továbbra is félnek az „ellenforradalom” szót kimondani. A lengyelek pedig ígéretet kaptak egy jelentősebb gazdasági segítségnyújtásra, illetve „megúszták” a komolyabb szovjet megrovást.

A találkozó súlyos következményekkel járt a KGST-tagországokra is. Öt nappal később Brezsnyev levelet írt a csehszlovák, a keletnémet, a bolgár és a magyar testvérpárt vezetőjének címezve. A levelek tartalma azonos volt. Arról tájékoztatta a feleket, hogy „a lengyelországi helyzet további romlása hatalmas károkkal fenyegeti az egész szocialista nemzetközösséget. Ezért internacionalista, sőt azt is mondhatnám, osztálykötelességünk megtenni minden tőlünk telhetőt, hogy ezt megakadályozzuk. [...] úgy gondoljuk, jelentős anyagi és gazdasági segílyt kell adni Lengyelországnak a keményvaluta engedélyezésének kiterjesztésével, valamint számos termék extra szállításával. Bár lehetetlen lesz segílyt adni más testvéri országok bizonyos fokú részvétele nélkül. [...] Konkrétan itt van, amire gondoltam. Javasoljuk, hogy mi kissé csökkentenénk a szocialista közösség egyes országainak szállított olajmennyiséget, eladnánk ezt az olajat a kapitalista piacon, és a kapott valutát Lengyelországnak adjuk, az érintett országok nevében. Ez lehetővé teszi Lengyelországnak, hogy enyhítsék a kritikus pénzügyi helyzetüket, és bizonyos életbevágóan fontos termékeket és más árut szerezzenek be.”⁶³ Ennek megfelelően, ami az NDK-t illeti, ott az 1981-es szállításokat 600–650 ezer tonnával, a Magyarországra szállított évi mennyiséget pedig 420–450 ezer tonnával csökkentették.⁶⁴ Feltételezhető, hogy hasonló mennyiségről érkezett kérés Szófiába és Prágába is. Így nagyjából 2 millió tonna olaj világpiaci árát juttatták Lengyelországnak a többi négy KGST-ország kárára. Ekkor egy tonna olaj 150 rubelbe került a világpiacon, így a Lengyel Népköztársaság összesen 300 millió rubel segílyt kapott a helyzet stabilizálására.

⁶¹ Az idézeteket lásd: MOL M–KS 288. f. 47. cs. 764. ő. e. 15. d. 81–83., 86. Vö.: WORONKOW, i. m. 1996, 83–84.

⁶² RGANI 89. f. 42. p. 35. d. 1. l.

⁶³ Idézet Erich Honeckernek írt levélből, lásd: KRAMER, i. m. 1999. Doc. No. 4.

⁶⁴ A Kádár Jánosnak írt levelet és Kádár válaszát lásd: MOL M–KS 288. f. 47. cs. 764. ő. e. 16. d. 93–102.

A konfrontáció küszöbén

Október folyamán mind a lengyel Belügyminisztériumban, mind a Vezérkarban hozzákezdtek a hadiállapot bevezetésével kapcsolatos előkészítő munkálatokhoz. November 12-én Jaruzelski a Védelmi Bizottság ülésén arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy hadiállapottal kapcsolatos lépések elindítását lehetővé tevő jogi dokumentumok tervezetei elkészültek.⁶⁵ Ebben természetesen, a szovjetek teljes támogatásukról biztosították a lengyel vezetőket. Október végén Zimjanyin, szovjet KB-titkár Joachim Herrmann-nal, a keletnémet párt KB-titkárával folytatott beszélgetésen amellet érvelt, hogy „a lengyel elvtársaknak offenzívába kell átmenniük. Ha ez lehetséges, akkor mi ebben támogatjuk őket, de elsősorban ez az ő saját feladatuk. Nem engedjük az ellenségnek a Szovjetunió katonai intervenciójának lehetőségével kapcsolatos állításai által provokálni magunkat, önmegtartózkodóan viselkedünk, illetve megfelelő magatartást és tapintatot tanúsítunk a lengyel nép és a vezetőivel szemben.”⁶⁶

Időközben azonban újra feszültté vált a viszony a Szolidaritás és a párt között. Két országos botrány is borzolta a kedélyeket. Az egyik a Szolidaritás bírósági bejegyzése körül bontakozott ki, a másik pedig az ún. Naroźniak-ügy volt.

A varsói bíróság a Szolidaritás engedélyezésre benyújtott szervezeti szabályzatba betoldották, hogy a szakszervezet elismeri a párt vezető szerepét az államban. E passzus ugyan benne volt a Gdański Megállapodásban, de a bíróságra benyújtott szervezeti szabályzatban nem szerepelt. Zdzisław Kościelniak varsói bíró azonban tett egy kísérletet arra, hogy beillesse a párt vezető szerepéről szóló bekezdést a szabályzat preambulumaiba, illetve arra, hogy kihúzza a sztrájkjoggal kapcsolatos paragrafusokat.⁶⁷ Ez utóbbi viszont, mint szó volt róla, nem volt egyértelműen meghatározva a megállapodásokban. Az általános sztrájkjal fenyegető Szolidaritás azonban meghátrálásra kényszerítette a varsói bíróságot, illetve újabb kompromisszum köttetett. A sztrájkról szóló paragrafusok bent maradhattak a szabályzatban, a „párt vezető szerepét” pedig nem kellett belefoglalni, a párt „megelégedett” azzal, hogy csatolták a Gdański Megállapodás szövegét a szabályzathoz. Végül a Szolidaritás Szabad Önkormányzó Szakszervezetet (NSZZ) 1980. november 10-én jegyezte be a varsói bíróság.⁶⁸

⁶⁵ KOWALSKI, i. m. 1993, 176.

⁶⁶ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 30–31.

⁶⁷ STATUT NSZZ „Solidarność” „wersja Kościelniaka” z 24 października 1980 r. In: *Statuty i projekty...* i. m.

⁶⁸ A 32. és a 33. § tartalmazta a sztrájkjogot, lásd: STATUT NSZZ „SOLIDARNOŚĆ” [Przyjęty podczas rozprawy w Sądzie Najwyższym 10 listopada 1980 r.]. In: *Statuty i projekty...* i. m.

November 21-én robbant ki az újabb botrány. Letartóztatták Piotr Sapełot és Jan Naroźniakot, akik a bíróság sokszorosítottjában dolgoztak, és eljuttattak a Szolidaritáshoz egy Lucjan Czubiński legfőbb ügyész által jegyzett körlevelet, melyben az ellenzék legyőzésére tett javaslatai voltak összegezve.⁶⁹ A Szolidaritás tiltakozó sztrájkot szervezett országszerte, követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását.

A politikai bizottság úgy értékelte a kialakult helyzetet, hogy több engedményt nem tehetnek. Jaruzelski a november 17-i ülésen kijelentette, hogy a Szolidaritás legalizálásával elérték az engedmények végső határáig, amelyet átlépni nem lehet. Majd a Naroźniak-botrány kirobbanásával egyidejűleg, Kania megismételte Jaruzelski szavait: „Elértünk már a határhoz, amikor nem lehet minket hátulról meglökni.” Noha a PB-tagok között nem volt összhang a szükséges lépések tekintetében, ebben a felforrósodott légkörben a november 26-i ülés fordulópontot jelentett. Barcikowski javasolta, hogy engedjék el a két letartóztatottat, mert nincsenek abban a helyzetben, hogy egy általános sztrájkot kibírjanak Varsóban. Ezzel szemben Olszowski és Grabski merev álláspontra helyezkedett. „Konfrontáció lesz úgy is. Nem szabad engedni. Ki tudjuk bírni a tömeges méretű általános sztrájkot. Sztrájkellenes tevékenységet kell folytatni” – hangsúlyozta Olszowski. Grabski feltette a kérdést: vagy újabb kompromisszum, vagy általános sztrájk. Ez utóbbi esetében „nem lehet kizárni, hogy a diákok is csatlakoznak, hogy nem fog sikerülni a biztonság fenntartása az utcán azokkal az erővel, melyekkel rendelkezünk.” Kania és Jaruzelski ingadozott, inkább amellet érveltek, hogy ki kell dolgozni egy programot az ellenzék megfékezésére. Ez már a hadiállapotra vonatkozott. *„Számba kell venni az erőinket, melyekkel rendelkezünk, tudni, hol vannak a gyűlékony pontok, milyen manőverezési lehetőségek vannak, nem lehet vakon, eszeveszetten, emocionálisan, mert fenyeget az, ami 1956-ban volt Magyarországon”* – mondta Kania. Végül javasolta, hogy tekintsék át a hadiállapot bevezetéséről szóló dekretumok előkészítését, melyek érintik a sztrájkok és gyűlések betiltását, a cenzúra és a propaganda erősítését.⁷⁰ Így a nyílt konfrontáció elmaradt, a PB határozata értelmében létrehoztak egy bizottságot a hadiállapot törvényi háttérének megteremtése érdekében, valamint döntöttek a két fogvatartott elengedéséről. A Szolidaritás látszólag újabb győzelmet aratott, a háttérben azonban már készült az ellenakció.

November végére és december első napjaira a LEMP vezető grémiumában kialakult három fő irányzat. A kompromisszumos megoldások hívei és ellenfelei, illetve a Kania és Jaruzelski által képviselt centrum, akik a konfrontáció elkerülését szerették volna elérni, de nem minden áron. Ez azt is jelentette, hogy a tárgyalásokkal párhuzamosan a legvégső esetre

⁶⁹ PACZKOWSKI, i. m. 1997, 314.; PACZKOWSKI, i. m. 2002, 99–100.

⁷⁰ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 181., 185.

fel kellett készülni a legkeményebb eszközök felhasználására is. November 27-én a BM kötelezte a Polgári Rendőrség Vajdasági Bizottságait 2700 tartalékos azonnali behívására háromhetes gyakorlatra és a ROMO-t 36 század kialakítására. Decemberben még újabb 46 századot készítettek elő összesen 37 vajdaságban.⁷¹

⁷¹ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 65–66.

LENGYELORSZÁG ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS

*„Honfitársaim! Most dől el a nemzet és az ország sorsa!
Az elhúzódó békétlenség hazánkat a gazdasági és a morális
megsemmisülés szélére vezeti. Továbbra is egy éles poli-
tikai válság állapotában vagyunk. Ennek következményei
veszélyt jelenthetnek az alapvető nemzeti érdekeink szá-
mára.”*

A LEMP KB Felhívása a nemzethez

A Szolidaritás független szakszervezetként való bírósági bejegyzése és a Naroźniak-ügy botránya után újabb nehézséggel kellett megküzdenie a lengyel párt vezetőségének. December 1-jén informálták Varsót, hogy folytatódik a korábban elhalasztott *Szozuz '80* fedőnevű Varsói Szerződés-hadgyakorlat, majd hamarosan az is kiderült, hogy Moszkvába rendelik a VSZ hat európai tagállamának vezetőit, hogy megvitassák a lengyel ügyet. A LEMP KB emiatt drámai hangvételű felhívással fordult a lengyel néphez. Már a megszólítás is szokatlan volt. A hagyományos „elvtársak” helyett a „honfitársaim” formulával kezdődött a szöveg. A KB kifejezte reményét, hogy „csak a szocializmus alapján” lehetséges a „megújulást” megvalósítani. Csak a néphatalom garantálhatja az ország szuverenitását. Ugyanakkor azt is megígérte, hogy a szakszervezetekkel kötött megállapodásokat teljes mértékben be fogják tartani. Az önkormányzati demokráciával kapcsolatban megjegyezte, hogy szükséges annak fejlesztése, de azt nem lehetséges a „szocialista állam és annak alapvető érdekeivel szemben” felhasználni. Azokkal szemben pedig, akik „nem titkolják ellenforradalmi szándékaikat”, keményen fel fognak lépni. Végül felszólított minden hazaszerető állampolgárt, hogy fejezzék be a sztrájkokat, és minden energiájukat a köztársaság (*Rzeczpospolita!*) javára fordítsák.¹ Naivítás lett volna azt gondolni, hogy a Szolidaritás jelentős tömegeit megrázta a KB felhívása. A szakszervezet ekkor azzal volt elfoglalva, hogy – a kelet-európai térségben először – emlékművet állítson a kommunista rendszer áldozatainak. Az 1970 decemberében elhunyt sztrájkolók mementójaként a Gdański Hajógyár főbejárata elé három hatalmas keresztet terveztek. A nagyszabású ceremóniát az akkor már világhírű Andrzej Wajda film-

¹ Odezwa Komitetu Centralnego PZPR Uchwalona na VII Plenum KC PZPR 1–2 grudnia 1980 r., Warszawa. In: *Władza wobec „Solidarności” sierpień 1980–grudzień 1981. Podstawowe dokumenty.* (Red.: PASIERBA, Bronisław) Wrocław, 1993, 39–41.

rendező rendezte. A Felhívás inkább szólt a „testvérpártokhoz”, azt akarta Varsó jelezni, hogy elszántak a válság leküzdésében és az ellenforradalom felszámolásában.

A Varsói Szerződés tagállamainak vezetői, különböző okokból egyaránt növekvő aggodalommal szemlélték a lengyelországi belpolitika alakulását. A Szolidaritás legalizálása, vagyis de facto ellenzékként, sőt a munkásosztály érdekképviselőként való elismerése alapján sértette meg azt a marxista-leninista uralkodó elvet, hogy a kommunista párt a munkásság egyedüli és legitim képviselője. Ám az ilyen ideológiai kérdések mellett sokkal jobban aggasztották a szövetséges államok vezetőit a saját országukban meglévő, és bizonyos mértékben a lengyel események hatására felerősödő problémák. Ezekben természetes módon ötvöződtek az ideológiai kérdések a társadalmi és gazdasági-politikai gondokkal, a világgazdaságtól való egyre növekvő pénzügyi függéssel, valamint a Szovjetunióhoz való viszonytal. Az adminisztratív intézkedések, vagyis a határok lezárása, a titkosszolgálatok (elsősorban a *Stasi*) egyre erősödő aktivitása, a sajtó ellenőrzése nem orvosolta a „lengyel fertőzés” terjedésétől való félelmet. Másrészt pedig az egyre mélyebb lengyel válság jó lehetőséget adott a szövetséges államok vezetőinek kezébe, hogy bizonyítsák saját lakosságuk felé saját rendszerük „felsőbbrendűségét”, ezzel erősítve saját legitimitásukat, illetve a lojalitásukat a Szovjetunióhoz.

1980 novemberének végén a Lengyelországgal szomszédos államok, Erich Honeckerrel az élen, találkozót kezdeményeztek a lengyel válság megvitatására Moszkvában. Gustáv Husák és Leonid Brezsnyev támogatásával 1980. december 5-én, a Varsói Szerződés hét tagállama, a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Bulgária, Románia, Magyarország és Lengyelország vezető politikusainak részvételével tanácskozást tartottak. A tanácskozás egyetlen napirendi pontja a Lengyelországban kialakult helyzet „megvitatása” volt. Az idézőjel nem véletlen, mint látni fogjuk, a nézetkülönbségek ellenére vita nem alakult, nem alakulhatott ki: minden résztvevő, beleértve a szovjeteket is, előre megszerkesztett beszámolókat tartott, utána semmilyen diszkusszió nem bontakozhatott ki. A közös nyilatkozat szövegét már a tanácskozás előtt ismerte minden résztvevő, beleértve a lengyeleket is.

1980 decembere nem csak a Szolidaritásról szólt, sokkal inkább a szövetséges államok egymás közötti viszonyairól, a szovjet-amerikai kapcsolatokról. Az ún. „kishidegháború”, mely éppen egy évvel korábban, az afganisztáni szovjet intervencióval kezdődött, leghidegebb pillanatait jelentették e napok. Az események máig tartó publicisztikai, kisebb mértékben történelmi viták tárgya. A ma már ismert dokumentumok fényében egyre inkább úgy tűnik, hogy a decemberi feszült nemzetközi helyzet további éleződése, Lengyelország katonai fenyegetettsége csupán látszólagos veszély volt.

Az 1980. december 5-i moszkvai tanácskozás

A megbeszélést formálisan Erich Honecker kezdeményezte november 26-án egy Brezsnyevhez írt levelében. Honecker szerint „a Lengyel Népköztársaságban az ellenforradalmi erők szüntelenül támadnak és minden halogatás egyenlő a halállal – a szocialista Lengyelország halálával.” Ezért mindenképpen időszerű és fontos, hogy a szocialista országok vezetői találkozzanak Moszkvában, és vitassák meg a lengyelekkel közösen ezt a súlyos problémát.² A német pártfőtitkár szerint ezt a találkozót már a „jövő héten” meg kellene tartani, a „LEMP KB plénuma után.” A levél 26-án, azaz szerdán kelt, a LEMP KB soros plénuma december 1-jére és 2-ára, vagyis hétfőre és keddre volt kitűzve. Két nap múlva a NSZEP PB ülésén Honecker már a kezében tartotta Moszkva pozitív válaszát, melyben az állt, hogy a találkozót „rögtön” a LEMP KB plenáris ülése után fogják összehívni. Feltételezhető, hogy a lengyeleket elsőként, még aznap, 28-án tájékoztatták a szovjetek.³ Honecker leveléből az is kitűnik, hogy előzetesen már egyeztettek Todor Zsivkovval és Gustáv Husákkal e találkozó szükségességéről. November 30-án pedig Lubomír Štrougal csehszlovák miniszterelnök Bukarestbe utazott, ahol a Ceaușescuval folytatott négyesemléti tárgyaláson valószínűleg szóba került az előkészülőben lévő moszkvai találkozó. A román párt első titkára mindenesetre hangsúlyozta, hogy a lengyeleknek maguknak kell megoldani a problémáikat.⁴ Végül a gyors szervezésnek köszönhetően, illetve a LEMP KB plénumát és a VSZ Honvédelmi Miniszterek Bizottságának (HMB) ülése után, a legkorábbi napra, ötödikére, péntekre tűzték ki a tanácskozás időpontját.

Minden résztvevő már egy nappal korábban megérkezett Moszkvába. Nemcsak azért, hogy másnap kipihenten tudják megvitatni a kétségkívül fontos kérdéseket, hanem azért, hogy előzetesen megtárgyalják és kialakítsák a közös álláspontot. Erre az előtalálkozóra természetesen nem hívták meg a lengyeleket.⁵

A résztvevők ekkor döntöttek arról, hogy nem lesz katonai beavatkozás, a lengyeleknek egyedül kell megtalálniuk a válságból kivezető utat. A másnapra tervezett tanácskozásnak nem maradt más célja, mint a lengyel vezetőkre és a társadalomra való nyomásyakorlás, valamint a

² Az NDK pártarchívumából előkerült dokumentumot először német nyelven publikálta Michail Kubina és Manfred Wilke (1993). Angolul lásd: KRAMER, Mark: The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980–1981: Honecker's Call for Military Intervention. *Cold War International History Project Bulletin* (1995) Issue 5., 124. Itt a lengyel fordítást használtam, lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 205.

³ PACZROWSKI, i. m. 2002, 105.

⁴ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 224.

⁵ Erre december 4-én este került sor Moszkvában a keletnémet, csehszlovák, bolgár, magyar és a román vezetők részvételével. A tanácskozás jegyzőkönyve nem ismert. Jaruzelski említi, hogy évekkel később tudta meg biztos forrásból, hogy volt ilyen találkozó, lásd: JARUZELSKI, Wojciech: *Stan Wojenny... Dlaczego?* Warszawa, BGW, 1992, 44.

lengyel elvtársak baljósan hangzó „internacionalista segítségnyújtásról” való biztosítása. A tanácskozás nem a Varsói Szerződés soros Politikai Tanácskozó Testületének ülése volt. Azt, annak ellenére, hogy a szervezet legfőbb döntéshozó szerve volt, nem hívták össze egyetlen alkalommal sem a Szolidaritás létezésének tizenhat hónapja alatt. Emellett ez volt az egyetlen ilyen alkalom, ahol a VSZ összes európai tagállamának vezető politikusai részvételével „vitatták meg” az eseményeket.

Szovjet részről Brezsnyeven kívül a Szuszlov-bizottság legbefolyásosabb tagjai, tehát Szuszlov, Andropov, Gromiko, Usztyinov valamint Tyihonov, a Minisztertanács új elnöke, illetve Ruzakov, az SZKP KB osztályvezetője vett részt.

Kelet-Berlinből is „erős” delegáció érkezett. Erich Honecker mellett Erich Mielke államvédelmi miniszter és Heinz Hoffmann honvédelmi miniszter, vagyis a *Stasi* és a hadsereg vezetői. Rajtuk kívül, még Willi Stoph miniszterelnök és Hermann Axen képviselte az NDK-t. Axen az NDK külpolitikája fő tanácsadójának számított. Ilyen minőségében ő készítette fel, illetve kísérte el Erich Honeckert hivatalos nyugati látogatásaira, azaz a keletnémetek nyugati politikájának fő képviselője volt.

Romániából Nicolae Ceaușescu, a Román Kommunista Párt főtitkára, Ilie Verdeț miniszterelnök, Ștefan Andrei külügyminiszter, illetve KB-titkár és VB-tag érkezett Moszkvába. Kisebb számú delegáció érkezett Csehszlovákiából, csupán Gustáv Husák és Lubomír Štrougal, valamint magyar részről Kádár János és Gyenes András. Szófiát Todor Zsivkov pártfőtitkár, miniszterelnök és Petr Mladenov külügyminiszter képviselte.

Világosan látszik, hogy a szovjeteken kívül kizárólag Berlin küldte el az erőszakos szervek vezetőit Moszkvába. A külügyminiszterek szinte minden delegációban a Nyugat-barát irányvonalat képviselték, még a németek esetében is. Ez egyben azt is jelentette, hogy egy olyan döntés, amely a katonai fellépés irányába mutatott volna, az általuk képviselt „enyhülési” politikát ásta volna alá.

Varsóból természetesen jelen volt Kania, Jaruzelski, Pińkowski, Barcikowski, illetve a keményvonalas Olszowski és a szovjetbarát Mirosław Milewski is, akit október elején belügyminiszterré választottak.

A megbeszélésre érkezett politikusok többsége komoly „válságkezelő” tapasztalattal bírt. Szuszlov, Andropov és Kádár 1956-ban Budapesten, Husák és Štrougal előbbiekkal együtt 1968-ban, Csehszlovákiában szerzett az ún. „konszolidációval”, illetve „normalizációval” kapcsolatban nem elhanyagolható ismereteket. A lengyel vezetők többsége szintén „hatványolcas” volt. Jaruzelski részt vett a csehszlovákiai intervencióban, mint lengyel honvédelmi miniszter. Kania 1968-ban került a titkosszolgálatokat is felügyelő KB-osztály élére. Közvetlen tapasztalatuk volt a permanens lengyel válságok megoldásairól (1956, 1968, 1970, 1976).

„A közösség elszakíthatatlan része vagyunk...”

A találkozóra a LEMP szűk vezetése egy 28 pontból álló tervezetet dolgozott ki. Ezen alapvetés képezte a lengyel álláspontot a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. Kania is ez alapján készítette el saját beszámolóját, melynek elsődleges célja a szövetséges tagállamok vezetőinek meggyőzése volt arról, hogy a lengyel vezetés képes a kialakult politikai helyzet irányítására, és van programja arra, hogyan oldják meg a válságos szituációt. A tervezet azonban elsősorban általánosságokat megfogalmazó téziseket tartalmazott, amelyek kevéssé rejtették magukban a konkrét megoldási javaslatokat. Három fő területre összpontosított Kania titkársága a tervezet kidolgozásánál. 1. Az ideológiai munka és a tömegtájékoztatás kérdése, 2. a központi párhatalom megerősítése, valamint 3. a régi szakszervezetek, a Szolidaritás helyzete és a sztrájkjog problémája. A legfontosabb, a válságot felszámoló gazdasági program csupán egyetlen rövid mondatot „érdemelt”: „szükséges egy reális gazdasági program”, ami világosan mutatta, hogy semmilyen konkrétumokat tartalmazó, kidolgozott gazdasági terv forgatókönyvével nem rendelkezett a hatalom. Amivel pedig rendelkezett, azok sorra alkalmatlannak bizonyultak az ország gazdasági helyzetének javítására, sőt még a szinten tartására is.

A dokumentum többek között megállapítja, hogy az ideológiai téren végzett munka meggyengült, és a „nemzeti egység” jelszava elhomályosította az „osztályszemléletet”. Jelzi, hogy a tervek és a jelszavak nem lehetnek fiktiivék. Különös figyelemmel és gondossággal kell a tömegtájékoztatási eszközöket kezelni, nem megengedhető, hogy szocialistaellenes nézeteket is hirdessenek. Fontos feladatként jelöli meg, hogy megakadályozzák a Szolidaritás nézeteinek átszivárgását a pártszervekbe.

Jóval részletesebben foglalkozik a párt és a szövetséges államok által is a legfontosabbnak tartott problémával, a központi hatalom megerősítésével. „Szükséges a párt harcképességének felélesztése”, ennek érdekében „szükséges a hadsereg, a biztonsági erők és az ágazati szakszervezetekre támaszkodni. [...] Minden eszközt igénybe kell venni, a katonai parancsnokság bevezetésén keresztül úgy, hogy ellenőrzése legyen a vasúti és összekötő vonalak felett.” A szabad (a dokumentum nyelvezete szerint: „burzsoá”) választásokat nem lehet megengedni, sőt a szövetséges pártok (ez az Egyesült Néppártot és a Demokrata Pártot jelentette) feletti befolyást is növelni kell. Más pártok létrejöttét meg kell akadályozni. A központosításra törekvés egyértelmű jele, hogy határozottan állást foglaltak a pártban a demokratikus centralizmus ügyében, ennek érdekében a „különböző alulról jövő, a centralizmust sértő kezdeményezéseket” nem tolerálja a hatalom. A párt és a szövetségesek elleni minden támadást vissza kell verni, ennek érdekében szükséges a represszív apparátust (vagyis a rendőrséget, a biztonsági szolgálatokat és a hadsereget) is alkalmazni. Lépésről lépésre vissza kell szerezni az elveszített pozíciókat. Az „ellenforradalom

veszélyére” csupán egy homályos utalás emlékeztetett: lengyel vezetők a korábbi tragikus tapasztalatok miatt gondosan kerültek a kifejezés használatát.

A LEMP egyértelműen állást foglalt amellett, hogy az Alkotmány a legfelsőbb dokumentum, mely az állam „életfunkcióit” szabályozza, nem pedig az augusztusi megállapodások. És ígéretet tett, hogy minden törvénybe ütköző tevékenységgel szemben határozottan fel fog lépni a hatalom.

A tervezet a szakszervezetekkel és a munkások jogaival kapcsolatos megállapításai egyértelműen elutasították a Szolidaritást mint önálló, a munkások és a társadalom érdekeit képviselő szervezetet. Ezzel szemben nyíltan támogatta a régi, éppen a felbomlás szélén álló állami szakszervezeteket, s feladatként jelölte meg, hogy megakadályozzák a Szolidaritás számára külföldről érkező segítséget. Felvetette annak lehetőségét, hogy a sztrájkolók ne kapjanak teljes fizetést, és ha kell, akkor legyen megengedhető velük szemben a represszív eszközök használata is. A munkások ellenőrzésére és a termelés fenntartására pedig a Központi Bizottság által megbízott komisszárokat szándékozott küldeni a legfontosabb üzemekbe.

Az egész dokumentum azt a törekvést próbálta kifejezni, hogy a párt nem lehet tartózkodó az eseményekkel kapcsolatban, hiszen azt az ő gyengeségének fogja fel az ellenség, valamint hogy ne keletkezzen az a benyomás, mintha Lengyelországban „kettős hatalom” lenne.⁶ A szövetséges államok vezetőinek ez határozott elvárása volt. Kania előadásának tézisei tehát azt tartalmazták, amit a szovjet vezetők hallani akartak: a lengyelek nem követték el a „csehszlovák hibát”.

A tanácskozást Brezsnyev nyitotta meg, majd azonnal átadta a szót Kaniának, hogy vázolja fel a Lengyelországban kialakult aktuális társadalmi, politikai és gazdasági helyzetet, kialakulásának okait és a kiút programját.

Kania tehát az előre elkészített téziseknek megfelelően azzal kezdte, hogy a KB V. plénuma a kialakult válság politikai megoldása mellett döntött, amikor elkezdett tárgyalni a sztrájkoló munkások képviselőivel. Ennek oka – Kania szerint – a mélyen gyökerező gazdasági és az ebből fakadó társadalmi krízisben keresendő. A vezetés éppen ezért járult hozzá a szabad szakszervezet létrehozásához.

Bizonygatta, hogy a Központi Bizottság tudatában van, milyen következményekkel jár egy szocialista országban „az anarcho-szindikalista ideológiai platformról kinövő szakszervezet” tevékenységének legalizálása. Ez egy meghatározott kompromisszum volt az általános sztrájk fenyegetése és annak következményei miatt, amelyek a szocializmus számára reális veszélyt jelenthettek volna összeütközések és zavargások

⁶ *Materiały do rozmów na spotkaniu państw-stron Układu Warszawskiego, Moskwa 1980 r.* AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 3–4.

formájában. E kompromisszum elfogadásának két jelentős előzménye volt. Az első, hogy „a munkásosztály jelentős része nem szocialistaellenes motívumokból választotta e szervezetet”, a másik pedig, hogy az új szervezet szervezői a megkötött megállapodásban „elismerték a termelőeszközök társadalmi tulajdonának sérthetlenségének elvét, a párt vezető szerepét az államban és Lengyelország nemzetközi szövetségeit”.⁷ Kania ezzel próbált magyarázatot adni az augusztusi megállapodások aláírására, vagyis a pártvezetést próbálta megvédeni.

A válságkezelő program kérdése továbbra is nyitott maradt. Kania semmi újjal nem tudott szolgálni. A párt megerősítése, a központi hatalom megszilárdítása természetesen elsődleges feladat volt, ebben mindenki egyetértett, ezért a felkészülés a LEMP IX. rendkívüli kongresszusára komoly munkát igényelt a vezetéstől. A lengyel első titkár beszámolójában hangsúlyozta, hogy a régi szakszervezetekre támaszkodva arra fognak törekedni, hogy a kongresszusi küldöttek megválasztása a pártvezetés akarata szerint történjen. Miközben azon is dolgoznak, hogy a Szolidaritásból „kiejtsék” az ellenséges, extremista elemeket.⁸

Kania nyilvánvalóan az utána felszólalók támadásait tompítani igyekezvén elmondta, hogy előkészületben van a „rendkívüli állapot (*stan wyjątkowy*) bevezetése arra az esetre, ha a Szolidaritás az állam biztonságát és közrendjét fenyegető tömeges megmozdulásokat szervezne”.⁹ Beszédében arra is utalt, hogy a társadalomban növekszik a béke és a stabilizáció iránt vágy, így egy meghatározott pillanatban számíthat a pártvezetés a közvélemény támogatására a rendkívüli állapot sajátos intézkedéseinek bevezetéséhez. Ugyanakkor létre kell jönniük azoknak a körülményeknek, melyek igazolják annak bevezetését és a végrehajtását. A társadalmi támogatás megszerzése érdekében meg kell győzni a szövetséges pártokat, az egyházat, az értelmiség „érett részét”, a falut és számos pártonkívülit.¹⁰

A lengyel álláspont tehát világos volt: első lépésben a „kettős hullám-elméletnek” megfelelően le kell választani az értelmiséget a munkásokról. Ha ez sikerül, akkor a párt a munkásokkal megegyezik valamilyen formában, az ellenzéki értelmiséget pedig majd letartóztatják. Ha mindez mégsem sikerülne, akkor jöhet a „rendkívüli állapot” bevezetése és az adminisztratív eszközök alkalmazása. A feladat nehézségét is vázolta röviden Kania, anélkül hogy említést tett volna bármilyen gazdasági programról. Pedig a társadalom párttal szembeni bizalmatlanságá-

⁷ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 28.

⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 62.

⁹ Tadeusz Tuczapski tábornok, a Védelmi Bizottság titkára éppen ezen a napon fogadta el a hadiállapot (*stan wojenny*) bevezetése előkészítésének a menetrendjét. Kania feltehetőleg azért nem használta a „hadiállapot” kifejezést, mert esetleg nem minden résztvevő értette volna pontosan, hogy mit ért alatta.

¹⁰ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 63–64.

nak egyik fő oka éppen a gazdaság csődje volt. Kania inkább a Szabad Lengyelország Rádiót okolta, amely napi 20 órás lengyel nyelvű adást sugározott Münchenből. Emiatt október 17-én írásban tiltakozott is a lengyel külügyminiszter az Egyesült Államok varsói nagyköveténél. Az *Amerika Hangja*, a *Deutschlandfunk* és a *Deutsche Welle* napi 3-3 órás lengyel adással zavarta a lengyel pártvezetés nyugalalmát. A *London-BBC* és a *Radio Vatikan* pedig naponta több mint 4 óra hosszúságú lengyel nyelvű műsort sugárzott Lengyelország területére.¹¹ A lengyel vezetés, gazdasági program hiányában, e nyugati rádiókat okolta a társadalmi elégedetlenség növekedése miatt. A lengyel első titkár tehát azt mondta, amit a hallgatósága hallani akart, világosan megfogalmazta a szocialista tábor „értékelését” a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban: „*a mi krízisünk nehéz és nagyon terhes a szocializmus számára. Fellép az anarchia és az ellenforradalom. Tudatában vagyunk a nemzet, a szocialista közösség és a kommunista mozgalom sorsa iránti felelősségnek. A közösség elszakíthatatlan része vagyunk. Tudjuk, hogy saját magunknak kell kivezetni az országot a nehézségekből. Ez kötelezettség és meggyőződés abban, hogy ilyenek a mi reális lehetőségeink.*”¹²

Kania azzal indokolta a Szolidaritás szakszervezet legalizálását, hogy a sztrájkokat az ellenforradalmi erők politikai célokra, a régi ágazati (bányászati és vasúti) szakszervezetek szétverésére akarták felhasználni. Érzékeltetni szerette volna, hogy keményen fellépnek a KOR és a KPN ellenséges „kalandor” tevékenysége ellen. Ennek érdekében letartóztatták a KPN vezetőjét, Moczulskit. Kania szerint javul a helyzetük a társadalomban: „sokat veszítettünk az igaz, de egyidejűleg nyertünk is a társadalomban a Szolidaritás némely köreivel szemben kialakult ellenszenvben”, hangsúlyozta, majd kiemelte, hogy már elkezdték kidolgozni a tervek „a represszív tevékenységre”. A jelen lévő delegációk tagjai természetesen arról már tudtak – éppen a lengyelektől –, hogy előkészületben van a rendkívüli állapot esetleges bevezetése. Ezért nem volt számukra újdonság az az információ, hogy a lengyel miniszterelnök vezetése alatt működő bizottság már előkészített „különböző döntéseket a rendkívüli állapot esetleges bevezetésére, a legaktívabb személyek letartóztatására, az összeköttetések, a szerkesztőségek és a közlekedés biztosítására”. Mondanivalóját nyomatékosítva elmondta, hogy a megbízható párttagokból csoportokat hoznak létre, akik ha kell, fegyvereket is kapnak majd. Eddig „19 ezer ilyen elvtárs van, december végéig nagyjából 30 ezer lesz”, jelentette ki a lengyel pártvezető.¹³

Összegzésként, a válságból való kiút három feltételét jelölte meg Kania. A középpontba a *párt ügyét* helyezte. Emellett a tervezetnek megfelelően a *tömegtájékoztatói eszközök*, illetve a *szakszervezeti mozgalom* problémáit emlí-

¹¹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 65.

¹² AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 94.

¹³ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 98–99.

tette. Elismerte, hogy rászolgáltak a kritikára a tömegtájékoztatás terén, ennek érdekében végrehajtottak egy sor személyi változtatást és még többet terveznek. A pártlap (*Trybuna Ludu*) és a hadsereg lapja (*Żołnierz Wolności*) tekintetében megfelelő helyzetről számolt be, a Rakowski által szerkesztett *Polityka* című hetilapot elfogadhatónak minősítette (látni fogjuk, hogy a szovjetek nem így gondolták). Véleménye szerint a *Życie Warszawy* napilap esetében a legrosszabb a helyzet. A szakszervezetek ügyében pedig szükséges az „osztályszakszervezetek” újjáépítése. Ígéretet tett, hogy aktívan befolyásolni fogják a Szolidaritáson belüli választásokat annak érdekében, hogy a „szélsőséges elemek” kiessenek, és a vezetésbe a párt tagjai is bekerüljenek. Végül kifejezte elégedettségét a Belügyminisztérium és a fegyveres erők magatartásával. „E fontos láncszemekben nincsenek nyugtalanító problémák, éppen ellenkezőleg, a helyzet nagyon jó, bár a nyomás e szolgálatokon nagyon nagy.”¹⁴

Végül Kania röviden érintette a Lengyel Népköztársaság legnagyobb gazdasági problémáját is, hogy a nyugati kapitalista országok felé 26-27 milliárd dollár adóssággal kell számolni. Sőt, 1981-ben előreláthatólag még 10 milliárd dollár hitelt kell felvenniük. Lengyelország a kapitalista országok, különösen az NSZK és az USA függőségébe került. A teljes importot hitelből kell fizetni. A szónoklat végén megemlítette, hogy ha belépnének a Nemzetközi Valutaalapba, akkor kedvezőbb feltételekre számíthatnának a hitelek felvételéhez. Azt már nem tette hozzá Kania, hogy ez még nagyobb függőséget okozott volna a kapitalista piactól.

„A szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban”

Leonyid Brezsnyev utolsóként mondta el véleményét. Előre megírt beszédet olvasott fel, tehát Kania előadása semmilyen módon nem befolyásolta a szovjet főtitkár álláspontját.¹⁵ Először is fájó szívvel konstataálta, hogy Lengyelország mély krízist él át, ám szerinte a lengyelországi folyamatokat meg lehetett volna előzni. Ő maga is többször beszélt erről még Gierekkel, de ő rendre elhárította a problémát azzal, hogy a párt uralja a helyzetet. A szovjet vezetést egyre inkább nyugtalanította az ellenzéki mozgalmak viszonylag szabad működése, a nacionalizmus erősödése és annak

¹⁴ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 94. 100–101.

¹⁵ Brezsnyev 1980. december 5-i beszédéről több forrásunk is van. A keletnémet pártarchívumból előkerült feljegyzést Michail Kubina és Manfred Wilke németül publikálta először (1993). Később lengyelül is kiadták, lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 274–280. A lengyel pártlevéltárban megtaláltam az elhangzott beszédéről készült feljegyzést, lásd: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 88–92. Végül a Magyar Országos Levéltár gyűjteményében is megtalálható egy rövidített verzió: *Jelentés a Politikai Bizottság részére, 1980. december 8.* MOL M-KS 288. f. 11. cs. 4391. ő. e. 225–227. A leírt szövegek között eltérések mutatkoznak. A legteljesebb, a minden bizonnyal szó szerinti, keletnémet verzió. A továbbiakban e három dokumentum alapján rekonstruálom a Brezsnyev által elmondottakat.

megjelenése különböző demonstrációkon, valamint az ezekkel gyakran együtt járó szovjetellenesség kifejeződése. A katolikus egyház erős befolyása a tömegekre, elsősorban a lengyel származású pápa 1979-ben, Lengyelországban tett látogatása alkalmával tapasztalt jelenségek, ezzel együtt a párt- és az ideológiai munka gyengülése. De ugyanilyen aggasztó volt a szovjetek számára Lengyelország egyre nagyobb eladósodása a nyugati kapitalista államok felé, az előre be nem jelentett, előkészítés nélkül bevezetett áremelések következményei, a mezőgazdaságban jelentős túlsúllyal rendelkező magángazdaságok.¹⁶ Gierék ennek ellenére nem vette komolyan Moszkva figyelmeztetéseit.

Brezsnyev a lengyel pártot és a kormányt hibáztatta a kialakult helyzetért, melynek következményei kihatnak a nemzetközi helyzetre és a béke ügyére is. Érthetetlennek nevezte, hogy a LEMP miért vonult vissza az első támadást követően. Szerinte jelen pillanatban már nem szabad a múlttal foglalkozni, mert azzal az ellenség kezébe adják a fegyvert. A helyzet október vége óta sokat romlott, ezért nem lehet tovább visszavonulni, át kell venni a kezdeményezést. A visszavonulás „zsákutcába vezet. [...] Egyszóval, a lengyel elvtársaknak *maguknak* kell támadást indítaniuk az ellenforradalom ellen. [...] a testvérpártok elvtársai is osztják e nézetet.”¹⁷ A pártot ütőképpessé kell tenni. Erre eddig is megvolt a lehetőség, hiszen a hadseregre, a rendőrségre és a biztonsági erőkre, valamint a szakszervezetek egy részére lehetett volna eddig is támaszkodni.

A Szolidaritásról is kifejtette a véleményét: az ellenforradalmi szervezetek párttá akarnak alakulni a Szolidaritás bázisán. Meg akarják nyerni a parasztpártot is, alakulóban van egy kereszténydemokrata jellegű párt, burzsoá választási rendszer kialakításán dolgoznak, éket kívánnak verni a párt, valamint az értelmiség és az ifjúság közé, ennek érdekében együttműködnek az egyházzal. Fokozatosan magukhoz ragadják a hírközlő eszközöket, sőt a hadseregben is aktivizálódnak, s az egyház segítségével arra is hatással vannak. Brezsnyev ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy az SZKP kezdettől fogva helyeselte azt a szándékot, hogy a válságra politikai megoldást keressenek. Ma azonban az osztályellenség nem tanúsít tartózkodó magatartást. „Az egész krízis alatt teljes megértésünket fejeztük ki a lengyel elvtársak felé, hogy készek politikai úton megoldani a krízist. Nem vagyunk amellett, hogy szükség nélkül azonnal a végső eszközökhöz

¹⁶ A szovjet pártvezetés mindezt korábban, külön is megosztotta a lengyelekkel. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 226–232.

¹⁷ Az idézett mondat, amely arra utalt, hogy a lengyeleknek maguknak kell megoldani a problémáikat, a lengyel levéltárban őrzött dokumentumban nem szerepel. Úgy tűnik, mint ha Kania és a lengyel delegáció a saját politikai bizottságában is azt a látszatot igyekezett volna fenntartani, hogy ő képes egyedül a válság megoldására, nélküle még a szovjetek katonai beavatkozástól sem riadnak vissza. Ennek érdekében maradhatott ki e mondat a LEMP PB-nek szánt szövegből. Az idézett mondatot lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 275.

nyúljanak, és megértjük a párt részéről az óvatosságot is. De az is biztos, hogy az ellenség hamarosan a hatalmat követeli, és nem lesz olyan mérsékelt a saját tevékenységében. Tapasztalatból tudjuk, hogy ha az ellenség megszerezne a hatalmat, a végső eszközökhöz nyúlna, hogy megsemmisítse a pártot és lerombolja a szocializmust.”¹⁸ „*Ma gyakorlatilag kettős hatalom van Lengyelországban. A pártnak a dolgokat a nevének kell neveznie, mert a szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban.*” A szovjet vezető szerint rá kell mutatni, hogy a jelenlegi helyzetet nemcsak a múlt hibái okozták, hanem az öt hónap sztrájkmozgalmai is. Továbbá leszögezte, hogy egyetlen lépést sem tehet a párt visszafelé, igent kell mondani a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére, a szakszervezetek jogaira, de határozott nemet a párt, a szocializmus és a Lengyelország szövetségei ellen indított támadásokra. Gazdasági téren eddig 2 milliárd dollár segítséget kapott Lengyelország a Szovjetuniótól. Brezsnyev kilátásba helyezte a további segítségnyújtást, de ennek érdekében „magának Lengyelországnak is erőfeszítéseket kell tennie.”

A szovjet főtitkár szerint a párt megerősítése a legfontosabb feladat. A párttagokat mozgósítani kell, a demokratikus centralizmus elveit és a pártélet lenini normáit pedig be kell tartani. Hangsúlyozta, hogy eljött az ideje a Szolidaritás rendreutasításának, amely már politikai célokat is követ. Vissza kell szerezni a tömegtájékoztató eszközöket. „Az ellenségeinknek tudniuk kell, hogy a szövetségesek nem dobják oda Lengyelországot az imperializmus javára.” Brezsnyev az előadása végére egyre keményebb hangnemet ütött meg, és a represszív eszközök alkalmazására buzdította a lengyel vezetést. Arra hívta fel a figyelmet, hogy Nyugaton is erővel verik szét a politikai célokat megfogalmazó sztrájkokat, nemhogy még fizetést is kapnak a sztrájk teljes idejére, ahogy ez Lengyelországban történik. „Hivatalosan Lengyelországban nincs kihirdetve a rendkívüli állapot, de a valóságban rendkívüli állapot van” – állapította meg végül Brezsnyev. Pontosan megfogalmazta a teendőket: „*a lengyel elvtársak helyesen cselekednek, ha felkészülnek arra, hogy rendkívüli eszközökhöz nyúljanak. Azonnal meg kell tenni a szükséges lépéseket, hiszen nincs több idő az ellentámadásra. Holnap még nehezebb lesz legyőzni az ellenforradalmat.*”¹⁹ „*Elő kell készíteni egy pontos tervet, milyen módon tudják a hadsereg és a biztonsági erők biztosítani az ellenőrzést a szállítás és a fő közlekedési vonalak, illetve az összekötő vonalak felett, és ezt a tervet konzekvensen életbe is kell léptetni*” hangsúlyozta Brezsnyev.²⁰ Szerinte erre elsősorban a Varsói Szerződés érdekeinek és biztonságának érdekében van szükség. Arra is felszólította a lengyeleket, hogy a Központi Bizottság a legfontosabb gazdasági szektorokba jelöljön ki megbízottakat, akik biz-

¹⁸ *Przed i po 13 grudnia...* I. m. 2006, 276. Az idézett rész szintén hiányzik a lengyel feljegyzésből.

¹⁹ Az idézett szöveg csak a németek által feljegyzett szövegben található meg, lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 279.

²⁰ Uo.

tosítani tudják a termelés folytonosságát. Végül „megüzente” a nyugati államok és az USA vezető köreinek, hogy „nem engedjük meg elszakítani Lengyelországot. [...] Lengyelország a szocialista közösség bástyája volt és lesz,” azaz az európai status quóból a Szovjetunió nem enged.

Brezsnyev beszédével véget ért a találkozó, semmilyen vita vagy hozzászólás nem volt. Az előre megírt és menet közben kissé módosított zárónyilatkozatot (kommunikét) minden résztvevő hozzáfűztnivaló nélkül elfogadta.

A szovjet főtitkár előadásából kirajzolódó álláspont egyértelművé tette, hogy a Kremlnek sincs válasza a Szolidaritás által feltett kérdésekre. Nem voltak képesek olyan programot megalkotni, amellyel a Szolidaritás követeléseit alól kihúzhatták volna a talajt. A szovjet vezetés kizárólag az erőszakszervek erejében bízott, az európai status quót akarták fenntartani, s ezzel a Szovjetunió biztonságát, nagyhatalmi státuszát garantálni. A Varsói Szerződés érdekeinek biztosítása és a második világháború után kialakult világrend fontosabb volt annál, hogy a „szocializmus” lengyel útja ki tud-e bontakozni vagy sem. Mindez az európai békétől függött, 1945 óta senki nem kezdett Európában háborút. A szovjetek is tisztában voltak azzal, hogy mit jelentene a világbékére nézve, ha Lengyelországot keletről a Szovjetunió, nyugatról pedig a keletnémet állam megtámadná. Ezért a szovjet vezetés mindent elkövetett, hogy a lengyel hadsereg és a lengyel erőszakszervek önállóan „állítsák vissza a rendet” az országban. Ezzel együtt nem utasította el a politikai megoldás lehetőségét: ha LEMP képes a Szolidaritás megosztására és a „szocialistaellenes értelmiség” leválasztására, akkor tegye, de a hangsúlyt egyértelműen az erőre helyezte.

A harcias szomszédok

Mint láttuk, a konzultáció összehívásában meghatározó szerepe volt Erich Honeckernek, a Német Szocialista Egységpárt főtitkárának. A keletnémet állam vezetése számára a lengyel Szolidaritás megalakulása és az országos sztrájkok óriási veszélyt jelentettek. Már 1980 augusztusában a sztrájkoló tengeremelléki hajógyárak komoly aggodalmat szültek Kelet-Berlinben, mert attól féltek, hogy a munkástiltakozások áttérjedhetnek a német kikötőkre is. Másfelől a lengyelországi események Honecker politikáját kifejezetten negatívan érintették. A német főtitkár Nyugat-barát politikáját, a nyugatnémet állammal való egyre szorosabb kapcsolatát a szovjetek mindjobban kritizálták, miközben egy esetleges kemény, akár szovjet katonai fellépés a lengyel munkások mozgalma ellen veszélyeztethették a nyugati kapcsolatokat. Honecker politikáját egyre gyanakvóbban szemlélte a szovjet vezetés, ráadásul az ország gazdasági fennmaradásához elengedhetetlen nyugati hitelek elvesztésének veszélye fenyegette. A keletnémet vezetés azonban kockázatos, ám tudatos lépésekre szánta el magát. Miközben a szovjet kül-

politikát látványosan, sőt néha egyedül a szövetségesek közül támogatta, megpróbálta fenntartani és javítani kapcsolatait az NSZK-val.

Az afganisztáni intervenció azonban meghiúsította a nyugatnémet kormánnyal való kapcsolatfelvételt. Honecker még 1979. december 13-án, egy nappal a NATO rakétatelepítési programjának elfogadása után függesztette fel a Helmut Schmidt német kancellárral való találkozót előkészítő munkatárgyalásokat. 1980 januárjában pedig szovjetek kérésére nem vehették fel a kapcsolatot Bonnal. Hosszú előkészítés után, augusztus 28–29-ére sikerült kitűzni a Honecker–Schmidt-találkozót, melyet éppen a gdański sztrájkok miatt most Schmidt kérésére kellett elhalasztani.²¹

Honecker bízott abban, hogy a nyugatnémet kormánynak legalább olyan fontos a keletnémet kapcsolat, mint nekik a nyugati, és a lengyel válsággal kapcsolatos kemény állásfoglalás nem fogja megszakítani az együttműködést köztük.²²

A december 5-i konzultáció ötlete Honeckertől indult, az ezzel egy időben zajló *Szozuz '80* hadgyakorlatot pedig tőle függetlenül időzítették erre az időre a szovjet katonai és politikai vezetők. Az NDK szerepe pedig részleges volt a hadgyakorlatban. Egy vagy két hadosztállal kellett benne részt venniük. Honecker elképzeléseiben nem szerepelt, hogy az NDK hadserege részt vállaljon egy Lengyelország elleni katonai intervencióban. Nem is ilyen szándékkal kezdeményezte a találkozót. A keletnémet vezetőnek három fő célja volt a lengyel válsággal kapcsolatban. Egyrészt, hogy megkülönböztesse magát Edward Gierek leváltott lengyel pártfőtitkártól. Ugyanis mind a ketten fontosnak tartották a nyugati kapcsolatokat, és nyugati hitelekből finanszírozták a gazdaságukat. Ezért Honecker a stabil és „ideológiailag tiszta” államvezetés képét igyekezett mutatni szemben Gierek bukott, ideológiailag fertőzött rendszerével. Másfelől a nyugati kapcsolatok miatti szovjet bírálatokat enyhíteni szándékozva látványosan kiállt a szovjet politika mellett, ezzel bizonyítva lojalitását a Kreml felé, ahogy ezt már Afganisztánnal kapcsolatban is tette. Harmadrészt, ha a szovjet vezetés radikális lépésre kényszerülne, akkor Honecker felléphe-tett volna a kelet–nyugati kapcsolatok javítása érdekében, így Bonn felé mutatva, hogy érdekelt a nyugati kapcsolatok fenntartásában. Egy esetleges szovjet katonai fellépés Lengyelországgal szemben még erősíthette is volna hosszú távon mind Moszkvával, mind Bonn-nal szemben Honecker

²¹ KUBINA, Michael: Czy Honecker chciał zbrojnej interwencji w Polsce jesienią 1980 roku? Człowiek Moskwy w Biurze Politycznym KC NSPJ a polski kryzys na jesieni 1980 roku. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. Tom I.* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Wrocław, GAJT, 1998, 109–114.

²² E reménye Honeckernek be is igazolódott, amikor 1981. december 13-án a hadiállapot bevezetésre került, akkor éppen Helmut Schmidt volt a vendége, aki a hír hallatán nem szakította meg a keletnémet útját.

pozícióját.²³ Korábban éppen ilyen „híd szerepet” próbált Gierек kialakítani magának Kelet és Nyugat között.

Honecker Kania, Zsivkov és Kádár után szólalt fel a moszkvai találkozón.²⁴ Természetesen előző nap este ő is részt vett azon a megbeszélésen, ahol egyeztették az álláspontokat, és megállapodtak abban, hogy nincs szó katonai fellépésről. Előadásában keményen bírálta a lengyel pártvezetés engedményekre épülő politikáját. Rövid, de határozott álláspontot képviselő beszédében tizenhét alkalommal használta az „ellenforradalom” kifejezést, ezzel is nyomatékosítva, hogy szükséges az adminisztratív eszközök bevetése. Hangsúlyozta, hogy a LEMP vezetésének már az első „kapitulációja” súlyos hiba volt, s a párt azóta is állandó visszavonulásban van. Ez a magatartás még a szocializmushoz hű embereket is kiábrándítja. Érthetetlen volt számára, hogy a lengyelek semmit nem tettek azoknak az intézkedéseknek a bevezetése érdekében, amelyekről október végén Brezsnyevvel megállapodtak. Utalt az 1953-as berlini és az 1968-as csehszlovákiai tapasztalatokra is. Hangsúlyozta, hogy a párt vezető szerepének döntő jelentősége van, azt vissza kell állítani, a szocializmust más úton nem lehet felépíteni. *Párt nélkül nincs államszervezet, nincs biztonsági szolgálat, nincs hadsereg.* Nem értett egyet Kaniának azon álláspontjával, hogy a válság a munkások jogos követeléseinek következtében alakult ki, és hogy a Szolidaritáshoz a munkások többsége nem szocialistaellenes motívumok miatt csatlakozott. Honecker szerint a munkásosztályt csak a párt képviselheti, csak a párt valósíthatja meg az érdekeit. Véleménye szerint a „sztrájkok a szocializmusban kizárólag a szocializmus ellen irányulnak”. Végül konstatálta, hogy a LEMP rendelkezik megfelelő erővel ahhoz, hogy legyőzze a nehézségeket. Meggyőződése szerint a lengyel „hadsereg teljesíteni fogja a saját patrióta és egyidejűleg internacionalista kötelességét”. Nyíltan állást foglalt amellett, hogy nem kell és nem is szabad a Szolidaritással tárgyalni, nem kell a megosztásukra törekedni, hanem szét kell őket zúzni.

Honecker a konzultáció után is tartotta magát ehhez a harcias állásponthoz, a hadiállapot bevezetéséig keményen bírálta a lengyel belpolitikai eseményeket. Nem kezdeményezett azonban több közös fellépést, láthatóan az NSZK-val való kapcsolatépítésre koncentrált, miközben kényszeredetten teljesítette a szovjet utasításokat a lengyel gazdaság megsegítésével kapcsolatban. A jelenleg ismert dokumentumokból megállapítható, hogy a keletnémet vezetés nem tervezett katonai fellépést a lengyel „ellenforradalommal” szemben, ám egy esetleges önálló szovjet intervenció ellen nem tiltakoztak volna.

²³ KUBINA, i. m. 1998, 115–118.

²⁴ Honecker beszédéről is több forrás maradt fenn, a keletnémet: *Przed i po 13 grudnia...* I. m. 2006, 256–260.; a lengyel: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 79–83.; illetve a magyar: MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ó. e. 228–229.

Gustáv Husák a Varsói Szerződés katonai intervenciója után, 1969-ben került hatalomra Csehszlovákiában. Az utána következő „normalizáció” időszakában megakadt minden korábbi gazdasági és politikai reform. 1970-től kezdve az egyre erősödő állami centralizáció kiterjedt nemcsak a gazdasági és politikai irányításra, hanem a kultúra, az oktatás és a szórakozás minden területére. A gazdaság a hetvenes évek első felében még növekedett, ami a prágai tavasz előtti reformoknak volt köszönhető, majd az évtized második felében rohamosan romlottak a mutatók. A csehszlovák vezetés is nyugati hitelekhez folyamodott az elért életszínvonal fenntartása érdekében. Az 1976-ban megkezdett ötéves terv vége felé már egyértelműen látszottak a nehézségek. A tervnek szinte egyetlen előirányzott mutatója sem teljesült 1980 végére. A vezetők belátták a reformok szükségességét, és kidolgozták a tervezés és az irányítás új elveit, amelyek az 1968-as magyar új gazdasági mechanizmus néhány elemére épültek. Az új rendszert 1981. január 1-jétől kívánták bevezetni. A fő cél a munka minőségének és hatékonyságának javítása volt. A munkabért 80%-ban függővé tették a munka minőségétől, a vállalatok nagyobb önállóságot kaptak a gazdasági stratégiák és a tervek kidolgozásánál.²⁵

A lengyel válság a csehszlovák rendszert is közvetlenül érintette. Egyrészt a lengyel ellenzéki csoportoknak személyes kapcsolataik voltak a csehszlovák *Charta '77* mozgalommal, valamint az első Szabad Szakszervezet még 1978-ban a csehszlovák határhoz közel Katowicében alakult meg. A cseh és a lengyel nyelv hasonlósága miatt a lengyel ellenzéki kiadványok könnyen utat találhattak a csehszlovák lakossághoz is. Másrészt a csehszlovák vezetés megpróbált magának erényt kovácsolni a lengyel válságból. A CSKP vezetése már 1980 őszén széles körű propaganda-hadjáratba kezdett a csehszlovák gazdasági eredményeinek bemutatása céljával.²⁶ A lengyel válság kiváló alkalom volt arra, hogy a saját eredményeiket a lengyel kontextusban tárják a lakosság elé, mint pozitív példa. A csehszlovák pártlap, a *Rude Pravo* egy nappal a moszkvai találkozó előtt publikálta az „Összeomlástól a fejlődésig” című cikket, melyben megállapították, hogy az elmúlt évtized a csehszlovák szocializmus történetében a legsikeresebb szakasz volt.

Husák a moszkvai konzultáción is e szellemben beszélt.²⁷ Az 1968-as csehszlovákiai eseményeket megelőző időszakot elemezve csak közvetett módon foglalkozott a lengyelországi válság politikai rendezésének módzataival. A csehszlovákiai tapasztalatok alapján értékelte a helyzetet, és rámutatott arra, hogy 1968-ban is meg lehetett volna belső erővel oldani

²⁵ Kobus, Andrzej: *Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarności” (1980–1982)*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006, 26–28.

²⁶ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255., 54.

²⁷ Husák előadásáról szintén több feljegyzés készült, az NDK részéről lásd: *Przed i po 13 grudnia...* I. m. 2006, 266–274.; lengyel részről: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 83–88.; illetve magyar részről: MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ó. e. 227.

a problémákat, de a párt elveszítette kezdeményező szerepét, így augusztusban már csak a külső segítség igénybevételével lehetett a szocializmust megmenteni. A lengyeleknek határozott program kidolgozását és a párt megerősítését javasolta, s csak ezután tartotta lehetségesnek a kongresszus összehívását. Hangsúlyozta, hogy 1968-ban azért került sor a külső katonai erők bevetésére, mert a párt, a biztonsági erők és a hadsereg is meggyengült. Az akkori vezetés nem tett határozott lépéseket az „ellenforradalmi erők” ellen. Szerinte a LEMP jelenleg sokkal jobb vezetéssel rendelkezik, mint a CSKP 1968-ban. A politikai megoldás nem azt jelenti, hogy ingadozni lehet a szocialistaellenes erőkkel folytatott harcban. Husák azt is hangsúlyozta, hogy nem azért meséli el a csehszlovák tapasztalatokat, hogy a radikális megoldás mellett agitáljon, hanem inkább azért, hogy felhívja a figyelmet a korábbi csehszlovák vezetés által elkövetett hibákra, melyek szükségszerűen vezettek el a radikális megoldáshoz. Husák tehát éppen a saját tapasztalatok okán nem tartotta lehetségesnek az ellenzékkel való tárgyalást. A csehszlovák példa ugyanis azt mutatta, hogy ilyen esetben a párt nagyon gyorsan elveszítheti az irányítást az események felett. A jelenleg ismert dokumentumok szerint azonban a CSKP vezetése sem állt a lengyelországi katonai intervenció pártján, hiszen az veszélyeztette volna nehezen felépített rendszerét.

A magyar–román érdekközösség

Kisebb jelentőségű, mégis fontos volt Magyarország, Románia és Bulgária álláspontja a megbeszélésen. A három ország kommunista pártjának vezetői rájuk jellemző módon olyan beszédek tartottak, melyek néha eltértek a fő iránytól, és sok olyan információt tartalmaztak, melyek nem hangzottak el a többi előadásban.²⁸ E három szónoklat kiegészíti és árnyalja a szovjet, keletnémet és csehszlovák vezetők által elmondottakat: az előző esti előzetes egyeztetés érződött az előadásokon.

A találkozón Románia és Magyarország egy platformra került a keletnémet–csehszlovák harciasabb vonallal szemben, és ez a közös álláspont gyakorlatilag megmaradt egészen a lengyel válság „megoldásáig” annak ellenére, hogy a két ország közötti kapcsolatot ebben az időben még jóindulattal sem lehetett barátinak nevezni. A rossz viszony egyik fő eleme a romániai magyar kisebbség egyre erősebb elnyomása volt. A hetvenes években, de főleg 1975 után a román állami nacionalizmus homogenizációs törekvései egyre nagyobb ellenszenvet váltottak ki magyar részről. Az MSZMP maga is ellenezte ezt a román politikát, mert a magyar társadalom részéről egyre nagyobb nyomás nehezedett rá, hogy tegyen valamit ellene.

²⁸ A beszédek szövegei megtalálhatóak: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 244–256., 260–266, illetve: MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ó. e. 227–228.

Másrészt pedig a román elkülönülési politika a VSZ-en és a KGST-n belül, mely éppen 1968-ban volt a leglátványosabb, bár a hetvenes évek második felében – elsősorban gazdasági okokból – alábbhagyott. Ideológiailag pedig egyre közelebb került a brezsnyevi neosztálinista személyi kultuszhoz, mellyel Kádár egyáltalán nem szimpatizált. Kádár számára az jelentette a legnagyobb félelmet, hogy az erőszakos román nemzetépítési stratégia egyre inkább erősíti a magyar nacionalizmust, mint reakciót. Ez pedig végső soron veszélyezteti „a hatalom belpolitikai és az ország külpolitikai érdekeit”.²⁹ E külpolitikai érdekek közé tartozott az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás ügye, mint az enyhülési politika kiszélesítése a gazdasági és a kulturális kapcsolatok területére is.

A végkövetkeztetés abban foglalható össze, hogy a magyar félnek a lengyel válság idején nem volt érdeke a románokkal való nyílt konfrontáció, illetve a szocializmus román útjának nyílt kritikája, hiszen az egyre romló román gazdasági helyzetre és a csökkenő életszínvonalra Ceaușescu a nacionalizmus növelésével és diktatúra erősítésével válaszolt. És főleg nem volt érdekelt egy újabb konfliktus nyílt kiobbantásában. Inkább mindkét fél abban vált érdekeltté, hogy a lengyel válság maradjon meg lengyel belügynek.³⁰

Moszkvában Kádár János volt az egyetlen résztvevő, aki kimondta, hogy „a megoldás már el van fogadva”,³¹ egyértelműen jelezve, hogy nem a tárgyaláson kifejtett lengyel álláspont fogja befolyásolni a végkifejletet. Sőt, Kádár fogalmazta meg a legvilágosabban, hogy a tanácskozás célja az, hogy „figyelmeztesse azokat az erőket, amelyek Lengyelországban és az egész világon a szocializmus ellen lépnek fel”. A figyelmeztetés itt egyértelműen nem katonai fenyegetést jelentett, hanem a szocialista tábor összezárását, szolidaritását. A Szovjetunióra ugyanis komoly nemzetközi nyomás nehezedett az afgán ügy miatt, Magyarország és Románia pedig egyre inkább az eladósodás felé tartott. Joggal tarthattak attól Moszkvában, hogy a lengyel válság továbbterjed a táboron belül.

A szocialista integráció problémájára a román főtitkár, Nicolae Ceaușescu is utalt, amikor előhozakodott egyik kedvenc témájával, nevezetesen, hogy a KGST nem tud kielégítő választ adni a szocialista országok energia- és nyersanyag-ellátási problémáira. A KGST működési, szervezési problémáiból vezette le a lengyel válságot is. Hangsúlyozta: a „szocialista

²⁹ A magyar–román viszonyt részletesen tárgyalja: FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. Lásd különösen a IV. fejezetet (169–221.) és az V. fejezetben *A lengyel válság hatása a magyar–román viszonyra* című alfejezetet (260–274.).

³⁰ Van olyan vélemény is, mely szerint Románia kész lett volna katonailag is beavatkozni a lengyelországi eseményekbe, lásd: SAHNAZAROV, Georgij Hoszrojevics: *Vsztrecki sz ligyerami szocialiszttyicseszki sztran. Novaja i Novejsaja Isztorija* (2000) nr 3., 160. Erre azonban nincs semmilyen bizonyító erejű dokumentum.

³¹ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 249.

országoknak demonstrálniuk kell, hogy képesek megoldani az összetett problémákat, hogy a szocializmus erős alapot ad a gazdaság fejlődéséhez." Ezzel együtt „határozottan kell tevékenykedni az államok közötti kapcsolatok erősítése érdekében, a teljes egyenjogúság, a nemzeti függetlenség és a szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, a hatalom és a fenyegetés használatáról való lemondás elvére támaszkodva.”

Kádár és Ceaușescu többször kiállt az európai enyhülés és a nukleáris leszerelés mellett, Kádár e folyamatban játszott szerepéért külön megdicsérte a Szovjetuniót, és biztosította Magyarország nyílt támogatásáról. Ceaușescu volt az egyetlen felszólaló, aki az enyhüléssel kapcsolatban nyíltan beszélt egy esetleges Lengyelország elleni katonai intervencióról úgy, mint ami „nagy veszélyt jelentene a szocializmusra általában, az enyhülés és a béke politikájára. Ezért is kell mindenkinek támogatni a lengyel elvtársakat, hogy saját erőikkel és e helyzetben a legmegfelelőbb saját módszerekkel oldják meg a feladatokat.”³²

Önmagában az a tény, hogy Romániát meghívták a konzultációra, azt jelenti, hogy nem számoltak a szovjet vezetők egy olyan forgatókönyvvel, amely katonai beavatkozást írt volna elő. Románia tizenkét évvel korábban a csehszlovákiai katonai intervencióban sem vett részt, és mindig fenntartotta magának a jogot arra, hogy különutas külpolitikát folytasson még a Varsói Szerződésen belül is.³³

Egyetértettek abban is, hogy a hadsereg, a rendőrség és a biztonsági szolgálatok „szentháromsága” a hatalom alapja Lengyelországban, amelyre elsősorban támaszkodni kell. Ennek érdekében a párt megerősítése az elsőrendű feladat, hiszen az erőszakszervek irányítása a párt feladata. Kádár több példát is felhozott 1956 novemberéből a hatalom megszilárdítására, majd azt is megengedte magának, hogy szabadabban beszéljen a többiekénél. Szólt arról, hogy a magyaroknak is vannak saját problémáik, félelmeik, amelyekkel harcolnak. Sőt a tárgyalás fő áramától eltérve bagatellnek tűnő ügyeket is megemlített a lengyelekkel kapcsolatban. Például azt, hogy meg kellene vitatni, hogy a magyarországi szakszervezeti kongresszusra milyen összetételű szakszervezeti delegációt küldenek a lengyelek. Lesz-e benne Szolidaritás-tag? Kádár János talán valóban úgy gondolta, a többiektől eltérően, hogy ez a konzultáció arra szolgál, hogy mindenki elmondja az őt érintő problémás ügyeket, vagy csupán oldani akarta a feszültséget. Véleményem szerint inkább az utóbbi történetet. Kádár az egyik legtapasztaltabb vezetőként volt jelen, aki élete során már számos alkalommal vett részt ehhez hasonló szituációkban, szemben Kaniával, akinek ez volt az első ilyen alkalom. Kádár szerényen azt is

³² Uo. 266.

³³ Sőt, a hetvenes években a szovjet politika komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a románok ne lépjenek Albánia nyomdokaiba, és maradjanak meg a VSZ keretein belül.

megjegyezte, hogy nincs felhatalmazva arra, hogy tanácsokat osztogasson másoknak, minden országban más-más út lehet a megoldás. Végül ő is keményebb hangvételre váltott, és kijelentette: „*Lengyelország nem eladó, Lengyelországot nem lehet megvenni, Lengyelországot nem lehet kiszakítani a Varsói Szerződésből.*” E szavak azonban semmi olyat nem tartalmaztak, amely ismeretlen lett volna a hidegháborús retorikában, azaz nem jelentettek többet annál, mint az európai status quo fenntartásának óhaját.

Ceaușescu beszédében azt hangsúlyozta, hogy a hadsereg, a rendőrség és a biztonsági szolgálatok eszközeihez csak abban az esetben lehet nyúlni, ha a munkásosztály és a nemzet bizalmát megszerezte a párt. E nélkül nem lehet sikeresen véghezvinni egy ilyen akciót. Ebben egyébként a LEMP vezetése is egyetértett, ez volt az egyik fő ok a hadiállapot bevezetésének halogatásában.

Todor Zsivkov, Kádár János és Nicolae Ceaușescu is javasolta a világos program kidolgozását, amely mellé fel lehet sorakoztatni a párt tagjait. Zsivkov figyelmeztetett, hogy a lengyelországi negatív események további fejlődése láncreakciókat indíthat el a többi szocialista országban, ezért ő inkább az adminisztratív eszközökkel való megoldás mellett érvelt. Véleménye szerint a politikai megoldás eszközei már kimerülőben vannak, és fennáll a reális veszélye annak, hogy Lengyelország társadalmi rendje megváltozzon. Ezzel valamivel keményebb álláspontra helyezkedett a többiekénél (román–magyar), de ő is hangsúlyozta, hogy ezt a helyzetet a lengyeleknek maguknak kell megoldaniuk. Ceaușescuhoz hasonlóan Zsivkov is megemlítette a katonai intervenció veszélyeit. Szerinte az állítólagos katonai intervenciót a nyugati propaganda azért híreszteli, hogy élezze a nemzetközi feszültséget.

A román és a magyar álláspont hasonlósága mögött azonban, e két ország rossz viszonyán túl, eltérő helyzetértékelések is álltak. Ceaușescu erősen kritizálta a Román Kommunista Párt októberben megfogalmazott üzenetében a Szolidaritást és a sztrájkokat. Szerinte erre nem ad okot még a rossz gazdasági helyzet sem. Ezzel szemben Kádár és a magyar vezetés elismerte a társadalmi elégedetlenségek jogosságát. Így a hivatalos megnyilatkozásokban a románok közelebb álltak a szovjet állásponthez.³⁴

Az előadásokból az is kiderült, hogy a szövetséges államok vezetői tisztában vannak a lengyel válság okaival, a magyar és a román főtítkár külön megemlítette a mezőgazdaság kollektivizálásának hiányát, a lengyel pártvezetésben elkövetett komoly hibákat. A bolgár, a magyar és a román előadó az „ellenforradalom” kifejezés helyett inkább a „szocialistaellenes” jelzőt használta. Kevesebb szó esett a lengyelországi ellenzéki mozgalmakról is. Összességében elmondható, hogy Erich Honecker durva retorikájához képest a szovjet és a csehszlovák vélemény inkább a centrumban helyezkedett el, míg a bolgár, magyar és román előadó a mérsékelt álláspontot képviselte.

³⁴ FÖLDES, i. m. 2007, 260–261.

A közös nyilatkozat

A találkozóról kiadott közös nyilatkozatot a szovjet fél már előre elkészítette. December 4-én este, már a repülőtérrel a városba vezető úton megkapta Kania, ahogy a többi résztvevő is a szöveget, és mindenki, beleértve a lengyeleket, elfogadta azt. A nyilatkozat megjelent a tanácskozás másnapján, december 6-án, a *Pravda* címlapján,³⁵ illetve minden szocialista ország vezető pártlapjában. Tehát a találkozón elhangzottak semmilyen befolyással nem voltak a sajtóban megjelentekre, előre megírt szövegről volt szó. A kommuniké nagy része a fegyverkezési verseny megállítására, a leszerelésre, az európai béke megszilárdításra, valamint a madridi konferencia körül összpontosult.³⁶ Kiállt „a konfliktusok tárgyalásos úton való megoldása mellett és a kapcsolatok fejlesztése mellett minden országgal, függetlenül annak társadalmi berendezkedésétől, a függetlenség és a szuverenitás alapján, valamint az erő alkalmazásának és az erővel való fenyegetés elutasítása mellett az államközi kapcsolatokban, az ENSZ határozatainak szigorú betartása mellett”. A nyilatkozat az Egyesült Államok felé is tett egy gesztust arra vonatkozólag, hogy az új elnöki (Reagan) adminisztrációval is készen állnak a kapcsolatok fejlesztésére, ha hasonló magatartást tapasztalnak amerikai részről.³⁷

A lengyel problémákkal a nyilatkozat csupán az utolsó, viszonylag rövid bekezdésben foglalkozott. Kifejezték meggyőződésüket, „hogy a testvéri Lengyelország kommunistái, munkásosztálya és dolgozói képesek legyőzni a felmerülő nehézségeket, biztosítani az ország hosszú távú fejlődését a szocialista úton. [...] a szocialista Lengyelország, a LEMP és a lengyel nemzet számíthat a testvéri szolidaritásra és a VSZ tagállamainak támogatására.” Végül megerősítették, hogy Lengyelország szocialista ország volt a múltban, az a jelenben, és az lesz a jövőben is. A közleményben sem a „sztrájk”, sem az „ellenforradalom” kifejezés nem szerepelt. E néhány sor, ami Lengyelországot érintette, vált a szovjet álláspont sarokkövévé. Minden későbbi nyilatkozatban az 1980. december 5-én kiadott közös nyilatkozatra utaltak vissza, hogy az ott leírtak vannak érvényben.

1980. december 11-én az SZKP Politikai Bizottságának ülésén Mihail Szuszlov számolt be a bizottság tagjainak a hat nappal korábbi konzultációról. Brezsnyev nem volt jelen indiai látogatása miatt, így az ülést a

³⁵ *Pravda*, 1980. december 6., 1., lásd még: *Népszabadság*, 1980. december 6., 1.

³⁶ 1980. november 11-én kezdődött Madridban a helsinki záróokmányt aláíró 35 ország tárgyalása. Kanada és az USA az emberi jogok kérdését kívánták előtérbe helyezni, bírálták a Szovjetuniót afganisztáni jelenlétéért, míg a Szovjetunió és szövetségesei a leszereléssel kapcsolatos témáknak akartak nagyobb teret szentelni.

³⁷ Vlagyimir Voronkov megjegyzi tanulmányában, hogy a szovjet magatartást lehetett egyidejűleg blöffként és komolyan is kezelni, lásd: VORONKOV, V. I.: Szobityija 1980–1981 gg. v Polse. Vzgljad szo Sztaroj Ploscsagyí. *Voproszi isztorii* (1995) nr 10., 104. Igaz lehet e megállapítás annak fényében, hogy 1956. október 30-án, egy nappal a magyar forradalom elleni katonai intervenció elhatározása előtt is hasonló tartalmú nyilatkozatot tett a szovjet vezetés az országok szuverenitásának tiszteletben tartásáról, az egyenrangú kapcsolatokról.

kialakult szokás szerint Szuszlov vezette. A Varsói Szerződés tagállamai delegációinak találkozóját teljesen időszerűnek és hasznosnak nevezte, ahol mindenki körültekintően fejtette ki véleményét. A felszólalók alaposan felkészülve adták elő mondandójukat. Kania felszólalását alapján véve tartalmasnak nevezte, bár véleménye szerint néhány kérdésben fogalmazhatott volna élesebben is. Ugyanakkor a korábbi lengyel megnyilatkozásoknál sokkal önkritikusabbnak és helyesebbnek ítélte meg Szuszlov Kania mondandóját. A találkozó legfontosabb tanulsága, hogy a lengyel vezetők megértették azt a nagy veszélyt, amely Lengyelországra leselkedik, és felismerték a szocialistaellenes elemek tevékenységének hatalmas kártevését, amely „nagy fenyegetést jelent a lengyel nép szocialista vívmányaira”. Szuszlov szerint pozitív, hogy Kania egyre józanabban gondolkodik Lengyelország gazdasági helyzetéről, a kapitalista eladósodásról és a segítségnyújtásról. Fontos, hogy Kania hangsúlyozta, hogy nem lesz több „meghátrálás” és „kedvezmény” a szocialistaellenes elemekkel szemben. Szuszlov úgy összegezte Kania fellépését, hogy a lengyel nemzet egészséges erői, a fegyveres erők és az állambiztonsági erők, melyek támogatják a LEMP-et *„képesek maguk saját erővel megbirkózni a helyzettel és normalizálni azt”*.³⁸

A többi felszólaló előadását értékelés nélkül csak röviden érintette Szuszlov, Erich Honecker álláspontját meg sem említette! Nem tartotta relevánsnak a közös álláspont szempontjából. Ezután Andropov kapott szót, aki csupán annyit tett hozzá a beszámolóhoz, hogy Brezsnyev előadása volt a leglényegesebb, ez határozta meg a találkozó hangnemt. Ugyanezen a PB-ülésen számolt be Usztyinov a VSZ HMB bukaresti ülésének eredményeiről. Itt nem esett szó Lengyelországról, a szovjet honvédelmi miniszter néhány mondatban összefoglalta a legfontosabb feladatokat a Varsói Szerződés számára, azaz a káderképzés és az infrastruktúra-fejlesztés fontosságát.³⁹

A szovjet vezetés álláspontja tehát világos volt, a lengyeleknek saját erejükkel egyedül kell megoldani az országban kialakult helyzetet, ám ehhez továbbra is jelentős politikai és gazdasági támogatást nyújtanak a szövetséges államok.

A LEMP Politikai Bizottsága viszont már a moszkvai találkozó másnapján összeült, hogy meghallgassák Kania beszámolóját, majd meghatározták a további feladatokat. A PB-ülésen jelen volt Milewski belügyminiszter és Czyrek külügyminiszter is. Kania a szovjetekhez hasonlóan pozitívan értékelte a moszkvai megbeszéléseket. Véleménye szerint az ott elhangzottak megerősítették a lengyel pártvezetést pozíciójában még akkor is, ha nem értettek egyet minden elhangzott megállapítással. Ugyanakkor elismerte, hogy ebben a helyzetben joguk van a szövetséges országoknak

³⁸ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 1-2. l.

³⁹ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 2-3. l.

a „szúrósabb tekintethez”. Végül erős ütőkártyának nevezte azt, hogy a szövetségesek bizalommal vannak a lengyel vezetés iránt, és hittel, hogy „a helyzetet uraljuk saját erőinkkel”.⁴⁰ Majd egy tizennégy pontos tervet fogadott el a PB a moszkvai elvárásoknak megfelelően.

Intervenció vagy nyomásgyakorlás?

Kania visszaemlékezése

Egyes lengyel vezetők – elsősorban természetesen maga Kania – állítása szerint, a Moszkvában tanúsított bátor és kemény fellépésük meggyőzte a Varsói Szerződés tagállamainak vezetőit, hogy nem szükséges a katonai beavatkozás Lengyelország belügyeibe. Sőt olyan nagyra értékelik saját szerepük jelentőségét, hogy egyenesen ennek tulajdonítják, hogy leállították a szerintük már eltervezett, december 8-ára időzített katonai intervenciót.⁴¹ Érdemes tehát megvizsgálni, hogy ezen állítások mennyire bizonyulnak igaznak a dokumentumok és a visszaemlékezések tükrében.

Kania először 1989 júniusában beszélt a nyilvánosság előtt arról, hogy 1980. december 5-én, Moszkvában az általa vezetett delegáció határozott fellépésével megakadályozta a Szovjetunió és a Varsói Szerződés egyes tagállamainak katonai intervencióját Lengyelország ellen. Jelentősen csökkent Kania beszámolójának hitelességét, hogy éppen a rendszerváltás időszakában jelent meg, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a LEMP népszerűségét növelje, hazafiasságával és „nemzetmentésével” legitimálja magát. Vizsgáljuk meg Kania érvelését! Négy érvet hoz fel önéletrajzi interjúkötetében arra, hogy saját fellépésének a jelentőségét, illetve a szovjet intervenciók szándékait bebizonyítsa. A sajnós semmilyen dokumentummal alá nem támasztott visszaemlékezésben a következőket találhatjuk.

Először is – Kania állítása szerint – Brezsnyev december 1-jét javasolta a VSZ-csúcstalálkozó összehívására, ám a lengyel vezetés ezt elutasította azzal, hogy akkor éppen KB-plénum lesz. Ha közben a Politikai Bizottság vezetőit és a honvédelmi minisztert Moszkvába rendelik, azt a KB tagjai nyomásgyakorlásként értelmeznék, és felháborodásuknak adnának hangot. A visszaemlékezés szerint, Kania azt javasolta, hogy a december 4-én tartandó Szent Borbála ünnepe előtt ne legyen ilyen tanácskozás. Köztudott, hogy Borbála a bányászok védőszentje, így attól tarthattak a lengyel vezetők, hogy komoly elégedetlenséget válthat ki, és megmozdulásokra adhat okot a bányászok körében, ha éppen előtte zajlik le egy ilyen

⁴⁰ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 189.

⁴¹ Vö.: KANIA, Stanisław: *Zatrzymał konfrontację*. Warszawa, BGW, 1991., 86–97.; POŻOGA-PIECUCH, i. m. 1992, 79–80.

kétségkívül fenyegetőnek tűnő tanácskozás. Brezsnyev elfogadta Kania érveit, így december 5-ére jelölték ki az időpontot.⁴² Ezzel szemben látjuk, hogy valójában már november 28-án értesíthették Kaniát arról, hogy december 5-én lesz a tanácskozás. De az is biztosnak tűnik, mint látni fogjuk, hogy Brezsnyev nem javasolhatta a december 1-jét a találkozó megtartására, ahogy azt Kania állította utólag.

Másodszor Kaniában gyanút keltett, hogy december 3-án Kulikov közölte Jaruzelskivel a *Szojuz '80* fedőnevű közös hadgyakorlat megkezdésének időpontját. A december 8-ára 0 órára kitűzött dátum azt jelentette, hogy elindul a hadgyakorlat második része, amely a szovjet, keletnémet és a csehszlovák hadseregek néhány hadosztályának Lengyelország területén, a Lengyel Hadsereggel közösen elvégzendő hadgyakorlatát jelentette. Kania ezt úgy értelmezi, hogy a szovjet tábornok a „*lengyel határ megnyitását*” kérte a szövetséges hadseregek számára, melyet egyértelműen el kellett utasítaniuk.⁴³ Kania, Jaruzelski visszaemlékezéséhez hasonlóan, nem tért ki e hadgyakorlat részleteire, sőt mindketten elhallgatták a Lengyel Hadsereg részvételét benne.⁴⁴ Ami azért furcsa, mert éppen azt állítják mindketten, hogy ez a hadgyakorlat valójában burkolt intervenciót jelentett volna Lengyelország ellen. A dokumentumok és más visszaemlékezők azonban – látni fogjuk – ellentmondani látszanak ezen állításoknak.

Kania harmadik érvével is azt szeretné alátámasztani, hogy létezett a katonai akció szándéka, hiszen december 3-án és 4-én hiába szeretett volna Brezsnyevvel telefonon beszélni, ezt a szovjetek elutasították azzal, hogy „az első titkárnak a találkozó előtti elfoglaltsága miatt” nincs ideje.⁴⁵

Kania azonban még egy megfellebbezhetetlennek tűnő „bizonyítékot” is felhoz annak érdekében, hogy alátámassza a szovjet intervenció szándékának létezését. A december 5-i csúcstalálkozó után Brezsnyev fogadta a lengyel első titkárt egy hatszemközti beszélgetésen, amelyen rajtuk kívül még Konsztantyin Ruzakov volt jelen. Kania visszaemlékezése szerint a Brezsnyev dolgozószobájában lezajlott találkozón egyetlen téma került terítékre: a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés többi tagállamának fegyveres intervenciója Lengyelországgal szemben. Anélkül, hogy a szovjet vezető politikusok erről egy szót is ejtettek volna, ha hihetünk a beszámolónak, Kania azonnal védekező pozícióba helyezkedve tiltakozni kezdett egy ilyen katonai beavatkozás ellen. Brezsnyev megszakítás nélkül végighallgatta lengyel kollégája monológját, aki az 1944-es varsói felkelésről, illetve egy esetleges katonai fellépés katasztrofális következményeiről beszélt. Végül a szovjet főtitkár – Kania szerint – úgy zárta le a vitát: „na,

⁴² KANIA, i. m. 1991, 83–84.

⁴³ Uo. 84. Látni fogjuk, hogy a dokumentumok nem erősítik meg ezt az állítást.

⁴⁴ Vö: JARUZELSKI, i. m. 1992, 36.

⁴⁵ KANIA, i. m. 1991, 84.

*jó, nem megyünk be. De ahogy bonyolódik, bemegyünk, bemegyünk. De nélküled nem megyünk.*⁴⁶

Hasonló mondatok – úgy tűnik – valóban elhangzottak 1980. december 5-én Brezsnyev szájából (bár jegyzőkönyv nyilvánvalóan erről nem készült). Ezt támasztja alá némiképp másként, de lényegét tekintve hasonlóan Voronkov visszaemlékezése is, aki Ruzsakovtól hallotta vissza e szavakat. E szerint Brezsnyev azt mondta, hogy *„ha mi úgy látjuk, hogy titeket megdöntenek, akkor bemegyünk”*.⁴⁷ A kérdés az, hogy mennyire lehet komolyan venni e félmondatok tartalmát. Valóban Kania kemény fellépése győzte volna meg a szovjet vezetést arról, hogy szükségtelen a katonai fellépés a lengyel válsággal szemben? Néhány nem jelentéktelen részlet cáfolja ezt a feltételezést.

Egyrészt Brezsnyev nem dönthetett egyedül egy ilyen horderejű ügyben. Korábban, minden hasonló esetben az SZKP PB határozata volt szükséges. Teljesen elképzelhetetlen, hogy erről a PB egyetértése és határozata nélkül Brezsnyev egyedül döntött volna, és ezt Kania tudomására hozza. Ezt csak abban az esetben tehetné meg, ha már korábban volt erről egy megállapodás a Politikai Bizottság, a hadsereg és a KGB vezetői között. Másrészt feltűnő, hogy sem Andropov, sem Szuszlov nem volt jelen ezen a beszélgetésen. Gyakorlatilag ők ketten voltak felelősek a lengyelországi válság megoldásáért. Egy ilyen komoly döntés bejelentésénél ők nem hiányozhattak volna. Harmadrészt pedig, a Brezsnyevnek tulajdonított mondatok fenyegetése, a történelmi tapasztalatok tükrében nem tűnik valószínűnek. Amikor Moszkvában úgy döntöttek, hogy katonailag kell megoldani egy-egy válságot a szovjet érdekszférában, ott sohasem tartották meg a korábbi pártvezetőt a funkciójában. Magyarországon Nagy Imrét Kádár János, Csehszlovákiában Aleksander Dubčeket Gustáv Husák váltotta. Afganisztánban 1979 decemberében is hasonló vezetőváltás történt Amin és Karmal között. Éppen Kaniát tartották volna meg első titkári pozíciójában? A dokumentumok szerint egyre kevésbé hitték a Kremlben, hogy Kania képes lesz úrrá lenni a kialakult helyzeten. Mögötte már ott készülődtek a Moszkvához híű, keményvonalas pártkatonák, mint Tadeusz Grabski vagy Stefan Olszowski. Nem hihető tehát, hogy egy esetleges fegyveres intervenció esetén Kaniával képzelte el a jövőt az SZKP Politikai Bizottsága. Valószínű, hogy Kania a saját szerepét felnagyítani igyekezvén „emlékezett” az idézet utolsó mondatára (*„De nélküled nem megyünk”*). Inkább hihetőbb Voronkov visszaemlékezése. A Kaniával szemben csökkenő bizalom nyilvános jele volt, hogy a december 5-i tanácskozáson Brezsnyev hangosan, hogy mindenki hallja a teremben, megkérte Ruzsakovot, hogy mutassa be neki Milewskit. A lengyel belügyminisztert tartották a Kremlben, illetve a Lubjankán a szovjet vezetéshez leglojális-

⁴⁶ Uo. 1991, 91.

⁴⁷ VORONKOV, i. m. 1995, 104.

sabb varsói politikusnak. Voronkov visszaemlékezése szerint Brezsnyev váratlan kérése hallatán hirtelen csend lett a tárgyalóban. Világos kifejezése volt ez annak, hogy Moszkvában mely irányvonalat tartják a leg-helyesebbnek.⁴⁸

A Szovjuz '80 hadgyakorlat

A kulcskérdés továbbra is a *Szovjuz '80* fedőnevű hadgyakorlat maradt. Valóban meglepetésként érte-e a lengyel politikai és katonai vezetést a hadgyakorlat terve, és semmit nem tudtak a lengyel illetékesek az előkészületekről? Valóban egy gyakorlatnak álcázott szovjet–keletnémet–cseh-szlovák katonai intervenció készült, vagyis csupán ürügy lett volna a Lengyelország területére való bevonulásra?

A *Szovjuz '80* megvizsgálása előtt ki kell röviden térni a közös hadgyakorlatok történetére, illetve a lengyel hadsereg szerepére. Lengyelországnak földrajzi elhelyezkedése folytán nagy jelentőséget tulajdonítottak a szovjet geopolitikában. Lengyelország jelentette a szárazföldi összeköttetést a szovjet és a keletnémet területek között. Már 1945. június 10-én a Vörös Hadsereg vezérkarának döntése alapján a 2. Belorusz Front csapataiból létrehozták a Vörös Hadsereg Északi Hadseregcsoportját (ÉHCS).⁴⁹ A lengyel területek felszabadító hadseregéből így létrejött megszálló hadsereg főparancsnoka a lengyel származású, de szovjet állampolgár Konstanty Rokossowski marsall lett, aki egyben a lengyel honvédelmi miniszteri tárcát is megkapta. Az ÉHCS átvette a 2. Belorusz Front teljes katonai apparátusát és a parancsnoki hálózatát. A háború utáni demobilizáció következtében a szovjet katonai létszám 1956-ig folyamatosan csökkent (kivételt képez az 1953-as év, amikor a berlini felkelés és a koreai háború miatt létszámban is megerősítették az ÉHCS-t). Majd az 1956. december 17-én megkötött lengyel–szovjet egyezmény *a szovjet csapatok ideiglenesen Lengyelországban állomásozásának jogi státuszáról* rögzítette a lengyel földön állomásozó szovjet katonák számát. E dokumentum alapján egészen 1991-ig 62–66 ezer fő között mozgott a szovjet katonák állandó létszáma az országban, nagyjából 60 katonai objektumot és hetvenezer hektár területet foglaltak el. Az ÉHCS központja az alsó-sziléziai Legnica lett. Elsődleges feladata, az NDK-val való kapcsolat biztosítása mellett hadászati jelentősége is volt: ellenséges támadás esetén az Elba folyó mentén védelmi feladatok ellátása, illetve a védelem áttörése esetén a Lengyel Hadsereggel közösen ellentámadás indítása.⁵⁰ Éppen ezért a lengyel hadsereg szorosan

⁴⁸ VORONKOV, i. m. 1995, 104.

⁴⁹ 1946-tól Szovjet Hadsereg Északi Hadsereg-csoportja.

⁵⁰ GOLON, Mirosław: *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika*. 2004. <http://historicus.uni.torun.pl/modules/wfsection/article.php?articleid=12> (2008-08-25)

együttműködött az ÉHCS-val, a lengyel katonai vezetők szinte kivétel nélkül szovjet katonai akadémiákon végeztek (például Jaruzelski, Siwicki, Eugeniusz Molczyk, Włodzimierz Sawczuk), sokan közülük részt vettek a Vörös Hadsereggel együtt Lengyelország felszabadításában.⁵¹

Geopolitikai jelentősége mellett szintén fontos tényező volt, hogy Lengyelország a szovjet után a második legnagyobb reguláris hadsereggel rendelkezett a Varsói Szerződésen belül. 1980-ban mintegy 317 500 fős hadserege volt. Ebből kb. 210 000 fő a szárazföldi hadsereg és 85 000 fő a légierő, valamint 22 500 fő a haditengerészet szolgálatában állt. Az NDK és Csehszlovákia hadserege együtt nem sokkal többet, 363 000 katonát tett ki.⁵²

A Lengyel Hadsereg jelentőségét azonban nem csupán létszáma és a geopolitikai szempontok emelték a Varsói Szerződésen belül, hanem az is, hogy a szovjet után a lengyel légierő volt a legpotensebb. Jelentős bombázó és vadászbombázó-kapacitással rendelkeztek. A szövetségben belül csak a lengyel pilóták és műszakiak kaptak kiképzést atombomba használatával kapcsolatban, de a nukleáris robbanófejeket a szovjetek őrizték, és szükség esetén egy speciális kommandó szállította volna ki a lengyel csapatokhoz.

A Varsói Szerződés tagállamainak közös hadgyakorlatai 1961 végétől, a berlini válság után váltak rendszeressé. 1961 és 1981 között összesen 120 közös hadgyakorlatot tartottak, egy-egy alkalommal általában három ország, a Szovjetunió és még két másik állam hadseregének részvételével. A gyakorlatok évi megoszlása visszatükrözi a világpolitika konfliktusos vagy éppen békésebb időszakait. Az 1967-es arab–izraeli háború kezdetéig nagyjából félévente tartottak egy-egy gyakorlatot, majd a hatnapos háború után egészen 1972-ig évente 7–12-re növekedett a gyakorlatok száma. Ez után újra a csökkenő tendencia érvényesült, a Helsinki-konferencia évében (1975) már csak két alkalommal gyakorlatoztak, egyszer a Csendes-óceán térségében, egyszer pedig lengyel–csehszlovák területen a Szovjetunió részvétele nélkül. A gyakorlatok száma a Szovjetunió afganisztáni katonai intervenciója és a NATO új rakétatelepítési programja meghirdetése után, 1980 januárjától kezdve látványosan megszaporodott. A gdański sztrájkok kezdetéig (januártól július végéig) már nyolc hadgyakorlatot hajtottak végre, kizárólag a szovjet érdekszféra nyugati felében az NDK és Lengyelország részvételével. 1980-ban összesen 12, 1981-ben 11 közös Varsói Szerződés-hadgyakorlat zajlott le. Látszik, hogy nem a lengyel krízis váltotta ki a hadvezetők aktivitását, csupán egybeesett vele. Az is világos, hogy a lengyel vezetőket nem lephette meg egy hadgyakorlat terve. Ha a Szolidaritás fennállásának tizenhat hónapját nézzük, akkor

⁵¹ A szoros kapcsolat térben is létezett. A lengyel Honvédelmi Minisztérium épületének közvetlen szomszédságában állt a Szovjetunió nagykövetsége.

⁵² SIMON, i. m. 1985, 229–231.

15 gyakorlatot számolhatunk össze, melyből 11-et lengyel, illetve részben lengyel területen, a Lengyel Hadsereg részvételével bonyolítottak le.⁵³

A Varsói Szerződés közös hadgyakorlatait több hetes-hónapos előkészítő munka előzte meg minden esetben. Az ilyen, több tízezer katonát megmozgató hadgyakorlatokat nem lehetett néhány nap alatt megtervezni és logisztikailag kivitelezni. A nemzeti parancsnokságokkal egyeztetve a VSZ-tagállamok hadseregeinek Egyesített Parancsnokságában a különböző méretű hadászati-hadműveleti, parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatok lefolytatásának merev rendje volt. A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek (EFE) törzse minden soros gyakorlati évben együtt a vezérkarral, már jó előre kidolgozta a közös intézkedések tervét, amelyet a katonai tanács őszi ülésén erősítettek meg. A különböző elnevezésű gyakorlatok (Szojuz, Pajzs, Sztrelba stb.) különböző súlyú és eltérő létszámot megmozgató gyakorlatok voltak. Előfordult, hogy a három haderőnemből (szárazföldi-, haditengerészeti és a légierő) csak az egyik, és volt, amelyben mindegyik részt vett. Így volt ez a *Szojuz '80* parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat esetében is.⁵⁴ A tervek szerint négy ország hadserege vett részt benne. A Lengyel Hadsereg tenger melléki és sziléziai katonai körzetének egyes hadosztályai, a Csehszlovák Néphadsereg nyugati katonai körzet hadosztályai és két katonai hadosztály, az NDK Nemzeti Néphadseregéből két hadosztály (más forrás szerint egy), illetve a Szovjet Hadsereg 4 hadosztálya.⁵⁵

Anatolij Ivanovics Gribkov tábornok – a Szovjetunió hadseregének vezérkarifőnöke-helyettese és a VSZ EFE törzsfőnöke – szerint a *Szojuz '80* hadgyakorlatot eredetileg 1980 októberére tervezték, ám éppen a lengyel katonai vezetők kérésére halasztották el meghatározatlan időre. A lengyelek belpolitikai okokkal magyarázták a halasztási kérelmet. A szövetségesek ezt elfogadták, de a csapatok egy része készültségben maradt, Gribkov szerint túl nagy lett volna az anyagi és idővesztés, ha a már felfejlődött egységeket visszahívták volna. Úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés egy része, élükön a keményvonalas tábornokok közé tartozó Usztyinov honvédelmi miniszter, jó lehetőséget látott abban, hogy ezt a már megtervezett hadgyakorlatot nyomásgyakorlasként használja fel mind a lengyel társadalomra, mind a vezetésre. Állítólag Gribkov és Kulikov nem tartotta jó ötletnek a karácsonyi ünnepek előtt befejezni a félbeszakított hadműveleteket, erre inkább a februárt javasolták. Gribkov szerint Usztyinov marsall hajthatatlan volt e kérdésben, mivel valószínűleg az SZKP PB álláspontját képviselte.⁵⁶

⁵³ SIMON, i. m. 1985, 20., 219–228.

⁵⁴ A parancsnoki gyakorlatokon rendszerint alig volt „harcoló” katona, ott szinte csak terepasztalon és térképen „harcoltak” a parancsnokok.

⁵⁵ GRIBKOV, A. I.: *Szuzhyba Varsavszkovo Dogovora. Voszpominanyija, dokumenti, fakti*. Moszkva, Russzkaja Knyiga, 1998, 143.

⁵⁶ Uo. 144. Megjegyzendő, hogy az erre vonatkozó SZKP PB-üléstről még nem került elő dokumentum az orosz levéltárakból, ám Usztyinov felszólalásait ismerve elképzelhető, hogy valóban így történtek az események.

December 1-jére Moszkvába rendelték Tadeusz Hupałowski tábornokot, a Lengyel Hadsereg vezérkari főnökének első helyettesét, valamint a keletnémet Horst Stechbarth és a csehszlovák Miloslav Blahník tábornokokat. Nyikolaj Nyikolajevics Ogarkov, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke tájékoztatást adott arról, hogy a korábban lengyel kérésre elhalasztott *Szojuz '80* folytatódik, és ismertette a résztvevőkkel a két részből álló gyakorlat céljait. Az első szakaszban (5-6 napon át) az egyes országok a saját területükön, illetve részben Lengyelország területén önálló harcászati gyakorlatokat végeznek. Majd a második szakaszban kerül sor a közös front- és parancsnoki-törzsi gyakorlatra Lengyelország területén.⁵⁷

Maga a tény, hogy a megbeszélésre meghívták a lengyel felet is, azt bizonyítja, hogy a szovjetek nem szándékoztak eltitkolni előttük a gyakorlattal kapcsolatos terveket. Nem is lett volna lehetséges, hiszen a gyakorlatokban aktívan részt kellett venniük a Lengyel Hadsereg hadosztályainak, sőt közülük kettő a lengyel parancsnokság alá volt beosztva. Összességében – Ogarkov tájékoztatása szerint – 4–5 szovjet, 4 lengyel, 2 csehszlovák és 1 keletnémet hadosztály részvételével tervezték lebonyolítani a hadgyakorlatot.⁵⁸ Jaruzelski visszaemlékezésében összesen 18 hadosztályt említ, de arról „elfeledkeznek”, hogy köztük minimum négy lengyel is szerepelt.⁵⁹

Ogarkov egyértelműen kifejtette azt is, hogy mi a célja ennek a hadgyakorlatnak: „figyelemmel a Lengyel Népköztársaságban kialakult helyzetre, [...] szükséges az eszközök előkészítése a szocializmus védelmére való készség demonstrálására” – jegyezte fel az NDK tábornoka a találkozóról.⁶⁰ A NATO Pershing II-es rakétatelepítési szándéka, az afganisztáni szovjet intervenció és a lengyel válság következtében kialakult helyzet súlyos károkat okozott a szocialista tábor nemzetközi pozíciói számára. Úgy érezte a szovjet katonai és politikai vezetés, hogy erőt kell demonstrálniuk mind a NATO-val, mind a lengyel válsággal szemben. A szovjet politikában állandóan jelen volt a Nyugattól (a NATO-tól) való leszakadás félelme. Úgy gondolták, hogy a kialakult helyzetben jelentős pozíciókat veszíthet a Szovjetunió mind ideológiailag, mind geopolitikailag. A *Szojuz '80* hadgyakorlat beleillett a januárban kezdett hadgyakorlatok sorozatába. Nem a lengyel krízis miatt kezdték el megtervezni, de a válság szovjet szempontból indokolttá tette a végrehajtását, elsősorban mint erődemonstráció. Fontos hangsúlyozni, hogy eleve hadgyakorlatról és nem éles bevetésről volt szó.

Ogarkov moszkvai tájékoztatásával egyidejűleg kezdődött a román fővárosban, Bukarestben a VSZ Honvédelmi Miniszterei Bizottságának 13. sorsos ülése is. A Varsói Szerződés tagállamainak honvédelmi miniszterei minden évben, általában december elején tartották meg tanácsko-

⁵⁷ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 230.

⁵⁸ Vö.: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 225., 230.. illetve GRIBKOV, i. m. 1998, 143.

⁵⁹ JARUZELSKI, i. m. 1992, 36.

⁶⁰ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 225.

zásukat valamelyik tagállam fővárosában. 1980. december 1. és 3. között Usztyinov és Gribkov vezetésével zajlott le a tanácskozás.⁶¹ Jaruzelski helyett Eugeniusz Molczyk vezérkarifőnök-helyettes és honvédelminiszter-helyettes volt jelen Bukarestben. A tanácskozáson először Gribkov számolt be „a NATO infrastruktúrájáról és a VSZ országai területének hadműveletei előkészítésével kapcsolatos feladatok” témában. Gribkov előadásáról a kutatók számára nem áll jelenleg rendelkezésre jegyzőkönyv.⁶² A hozzáférhető iratok szerint azonban, hosszú távú hadszíntér-előkészítő munkákról és annak elvi alapjairól, illetve a katonai káderképzésről és a csapatvezetés automatizálásáról volt még szó.⁶³ December 3-án, az ülés zárónapján Ceaușescu fogadta a HMB tagjait, akik ez után még aznap hazautaztak. Másnap, december 4-én este Usztyinov már ott volt a moszkvai repülőtéren, ahol a lengyel delegációt fogadták. A bukaresti HMB ülésen nem került szóba hivatalosan a lengyel válság, ahogy a *Szozuz '80* hadgyakorlat sem szerepelt a napirendi pontok között. Viszont az a tény, hogy Usztyinov december 1. és 3. között Bukarestben tartózkodott, megkérdőjelezi Kania azon állítását, hogy a Kreml vezetői december 1-jét javasolták volna a moszkvai VSZ-csúcstalálkozó időpontjának, hogy a lengyel kérdést megvitassák. A bukaresti HMB-ülés időpontja ugyanis már jóval korábban ki volt jelölve, és nehezen képzelhető el, hogy éppen Usztyinov nélkül szeretnék volna megtartani a moszkvai tanácskozást.

A hadgyakorlat közös (második) részének december 8-án éjjélkor kellett megkezdődnie.⁶⁴ Erről szintén december 1-jén tájékoztatta Ogarkov a szövetséges hadseregek vezetőit, így a lengyeleket is.⁶⁵ Jaruzelski ezzel szemben azt állítja visszaemlékezésében, hogy csak december 3-án tudta meg Kulikovtól a hadgyakorlat kezdési időpontját olyan formában, hogy a szovjet tábornok a lengyel határok megnyitását kérte tőle a szövetséges hadseregek előtt, amelybe ő nem egyezhetett bele.⁶⁶

December 4-én kétnapos látogatásra érkezett Lengyelországba Jaroslav Gottvald tábornok a Csehszlovák Néphadsereg képviselőjeként. Gottvaldot Ryszard Wilczyński, a Sziléziai Katonai Körzet parancsnokhelyettese, illetve Henryk Rapacewicz parancsnok fogadta. Másnap Wrocławban egy

⁶¹ *Jelentés a Varsói Szerződés tagállamai Honvédelmi Miniszteri Bizottsága üléséről.* MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-00520-1981.

⁶² Jelenleg sem Moszkvában, sem a többi volt VSZ-tagállam honvédelmi minisztériumainak levéltáraiban nem kutathatók a VSZ dokumentumai. A magyar HM levéltárában élő nemzetközi szerződésekre hivatkozva nem adták ki a bukaresti ülés anyagait 2006-ban.

⁶³ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-00520-1981. 1–4.

⁶⁴ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 225.

⁶⁵ Némileg ellentmond a keletnémet és a csehszlovák fél által készített feljegyzés Ogarkov tájékoztatójáról a hadgyakorlat második részének kezdetéről. A keletnémet dokumentumban egyértelműen december 8-a 0 óra szerepel, a csehszlovák verzió szerint „a második gyakorlat részletesebb kidolgozása valószínűleg december 8. és 10. között fog megtörténni”. Lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 231.

⁶⁶ Vö.: JARUZELSKI, i. m. 1992, 36.; KANIA, i. m. 1991, 83–84.

munkareggeli keretében tájékoztatták az aktuális lengyel belpolitikai állapotokról, valamint a Lengyel Hadsereg felkészültségéről. A lengyel tábornokok biztosították csehszlovák vendégüket arról, hogy „nem lesz szükség a szélsőséges megoldásokra, a párt uralja a helyzetet”. A csehszlovák tábornok kérdésére, hogy milyen reakció várható, ha a *hadgyakorlat* keretében a Csehszlovák Néphadsereg egységei átlépi a lengyel határt, nem tudtak konkrét választ adni. Véleményük szerint lehet számolni provokációkkal, illetve azzal, hogy *lesznek emberek, akik intervencióként fogják értelmezni a VSZ-csapatok megjelenését*.⁶⁷ Gottvald útjának célja valóban az volt, hogy a csehszlovák vezetés képet kapjon a lengyel társadalom várható reakciójáról. A Csehszlovák Néphadsereg egyik egységének⁶⁸ ugyanis a Lengyel Hadsereg 11. Páncélos Hadosztályával kellett a hadgyakorlat második részében közös feladatokat megoldania a Zagańi lőtérén,⁶⁹ Ogarkov instrukcióinak megfelelően, a Csehszlovák Néphadsereg parancsnoksága alatt.

Ryszard Kukliński és a CIA

Fontos adalékot jelent a decemberi események rekonstruálásához az Amerikai Egyesült Államok elnöki adminisztrációja reakciójának, valamint a legfőbb forrásának számító CIA hírszerző tevékenységének vizsgálata. Jimmy Carter amerikai elnök legfőbb tanácsadója a lengyel származású Zbigniew Brzeziński mellett, a CIA-nak volt egy kiemelten fontos forrása Lengyelországban. Ryszard Kukliński, a Lengyel Hadsereg Vezérkara Műveleti Osztályának helyettes főnöke 1972-től dolgozott a CIA-nak. Felbecsülhetetlen értékű információkkal látta el az Egyesült Államokat több mint tízéves együttműködése során.⁷⁰ Több mint 30 ezer oldalnyi titkos dokumentumot adott át a CIA-nak a Varsói Szerződés és a Szovjetunió katonai tevékenységével kapcsolatban. Az 1930-ban született Kukliński volt az egyik a kevés rangidős tiszt közül, aki részt vett a készü-

⁶⁷ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006., 290–294. Andrzej Kobus, a csehszlovák politikai és katonai vezetés magatartását vizsgálta a lengyel válsággal kapcsolatban, és arra a következtetésre jutott e dokumentumokból, hogy bár az „intervenció” szó sehol nem hangzott el, e katonai készülődéseket mégis annak előkészületeinek kell tekinteni, amely megindítása csak a szovjet politikai vezetés parancsára várt. Lásd: Kobus, i. m. 2006, 76–79.

⁶⁸ A csehszlovák archívumból előkerült dokumentum szerint a „Karkonosze” fedőnév alatt lefolytatott hadgyakorlat szerint a Csehszlovák Néphadsereg 9. páncélos hadosztályából egy ezredet jelöltek ki a közös műveletekre. Lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006, 281. A „Karkonosze” a Csehszlovák Néphadsereg eső feladatokat tartalmazta a *Szozuz '80* gyakorlaton belül.

⁶⁹ Zagań a Sziléziai Katonai Körzetben található, a 11. páncélos hadosztálynak pedig korábban éppen Wilczyński volt a parancsnoka. Így érthető, hogy Gottvald miért éppen oda ment tájékozódni.

⁷⁰ 1981. november 7-én disszidált az NSZK-n keresztül az USA-ba, miután ráterelődött a gyanú, hogy kiszolgáltatta a hadiállapot terveit a CIA-nak.

lő hadiállapot terveinek kidolgozásában, ő felügyelte kezdettől fogva az előkészítő munkálatokat, így tudott minden részletéről.⁷¹ Kukliński volt a Stratégiai-Védelmi Tervezés Részleg főnöke, így a nevéhez fűződik a Lengyel Népköztársaság védelmi doktrínájának kidolgozása, de ő irányította a Lengyel Hadsereg 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció terveinek kidolgozását is. Miközben a CIA-nak dolgozott, 1976-ban elvégezte a moszkvai Fegyveres Erők Akadémiáját is. Így számos információval tudta ellátni az amerikai hírszerzést a Varsói Szerződés csapatainak lokalizációjáról, létszámáról, felszereltségéről, de adatokat tudott szolgáltatni a legújabb fegyverek paramétereiről is.

Kukliński 1980. október 22-én kapta meg a megbízást Jerzy Skalski tábornoktól, hogy felügyelje a hadiállapot bevezetésére való felkészülés menetét. Négy nappal később egy hatoldalas levélben tájékoztatta amerikai megbízóit új feladatáról, valamint előre jelezte, hogy „hiteles prognózist” az események további alakulásáról a CIA-tól várja. Véleménye szerint a lengyel katonai vezetésnek „nincs semmilyen terve” arra az esetre, „ha Moszkva Lengyelországba küldené a saját egységeit”. Tájékoztatta továbbá az Egyesült Államok hírszerzését, hogy a terv szerint harci készültséget vezetnek be az országban, ha minden más lehetőség már kimerült. Felfüggesztik az állampolgári jogokat, és egy különleges jogokkal felruházott kormány dekrétumokkal fog kormányozni, és a hadsereg ellenőrzi majd a városokat. Végül arról is hírt adott, hogy a szövetségeseket csak „post factum” fogják tájékoztatni a hadiállapot bevezetéséről. Október 30-án pedig az addigi előkészületekről újabb, részletes dokumentációt küldött a Varsóban élő összekötőn keresztül a CIA-nak. Az 5 mikrofilm 215 oldalnyi anyaga tartalmazta az Államtanács feladatait a hadiállapot kihirdetésével kapcsolatban, az Alkotmány megváltoztatásáról szóló anyagokat, valamint számos kihirdetendő dekrétum szövegét.⁷² A CIA és az amerikai elnöki adminisztráció tehát már 1980 októberében tudott a készülő hadiállapotról.

A CIA másik biztos forrásaként a felderítő szatellitfelvételek szolgáltak, amelyekhez természetesen Brzeziński hozzáférhetett, s erre hivatkozva azt sugallta az elnöknek, hogy számítani lehet egy esetleges szovjet katonai invázióra. November vége felé egyre nagyobb figyelemmel kísérték Washingtonban a lengyel eseményeket. Brzezińskivel ellentétben a hírszerzés, csupán szórványos aktivitást, illetve a Szovjetunió nyugati részén a harci egységek alacsony számát észlelve, nem tartotta valószínűnek, hogy a szovjet katonai invázió a küszöbön állna. A jelentésben a szovjet

⁷¹ KRAMER, Mark: Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, 1980–81. *Cold War International History Bulletin* (1998) issue 11., 48. Később kiderült, hogy Kuklińskin kívül még négy magas rangú lengyel katona dolgozott a CIA-nak: Jerzy Szumiński, Władysław Ostaszewicz, Leon Dubicki (Jaruzelski katonai tanácsadója) és Antoni Tykociński.

⁷² WEISER, Benjamin: *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*. Warszawa, Świat Książki, 2005, 190–192.

csapatok elhelyezkedésére utalva mégis úgy fogalmaztak, hogy „kevesebb mint egy hét alatt képesek végrehajtani egy nagyméretű intervenció végső előkészületeit”. Az értékelés szerint a szovjet vezetés nyomást gyakorol a lengyel hatalomra, hogy döntsenek az elvárt katonai fellépésről. Néhány nappal később, december 1-jén viszont egy hírszerző helyzetjelentés szerint, az emelkedett szovjet készültség ellenére, „a rendelkezésre álló bizonyítékok még nem mutatnak egy nagyméretű invázióhoz szükséges kiterjedt katonai mozgósítást és logisztikai felépítést”.⁷³

December 1-jén Brzeziński tanácsára Carter levelet írt Margaret Thatcher brit miniszterelnöknek, Giscard d'Estaing francia államfőnek és Helmut Schmidt német kancellárnak, melyben az elnök beszámolt a Kelet-Európában és a Szovjetunió területén megfigyelt katonai mozgások miatti aggodalmairól. Úgy fogalmazott, hogy a „lengyel helyzet a legkritikusabb stádiumába lépett. [...] Egy lehetséges szovjet intervenció előkészületek a korábbiaknál előrehaladottabb állapotban vannak.” Az USA kormánya „meg fog ragadni minden lehetőséget, hogy a szovjet vezetők felé kifejezze a legmélyebb aggodalmunkat egy lehetséges katonai intervencióval kapcsolatban Lengyelország ellen”.⁷⁴ Úgy tűnik, hogy az elnök tanácsadói, elsősorban Brzeziński és Stansfield J. Turner, a CIA főnöke egyre inkább egy lehetséges szovjet intervenció vízióját próbálták Carter elé tárni.

December 2-án Turner tájékoztatta az elnököt a „kialakult helyzetről”. A megfogalmazás is sokat elárul: „*azt hiszem* [így, egyes szám első személyben – M. M.], hogy a szovjetek készen állnak a haderejükkel a katonai intervencióra Lengyelországban”. Majd hozzátette, hogy „ugyanakkor *nem tudjuk* [így, többes számban – M. M.], hogy meghozták-e a döntést az intervencióról vagy tovább keresik a politikai megoldást. [...] *nem ismerjük* a szárazföldi erők legnagyobb részének a helyzetét, hogy részt vennének Lengyelország megszállásában”.⁷⁵ Hasonlóan szemléltetik a helyzetet a másnapi helyzetjelentések is. „Vannak arra utaló jelek, hogy a szovjetek fokozzák az előkészületeket egy Lengyelország elleni invázióhoz. A legújabb katonai tevékenységek Lengyelországban és körülötte nagymértékben szokatlanok és példa nélküliek az év e szakaszában. Tudunk a készülődésekről egy közelgő nem tervezett hadgyakorlatról a Szovjetunió, az NDK, Lengyelország és esetleg Csehszlovákia részvételével. Ez lehet, hogy a lengyel vezetés és a lakosság megfélemlítésére tervezték, de másfelől e katonai tevékenység a Szovjetunió nyugati részén szolgálhat egy intervenció fedéseként is.” A Memorandum szerint mindent egybevetve a megfigyelhető események „nem feltétlenül jelzik, hogy egy szovjet invá-

⁷³ MACÉACHIN, Douglas J.: *U. S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981*. Pennsylvania, Penn State Press, 2002, 45., 47.

⁷⁴ Uo. 48.

⁷⁵ Vö.: WEISER, i. m. 2005, 196.

zió fenyeget”, ám mégis azt a konklúziót vonja le, hogy az egyre valószínűbb.⁷⁶

Ugyanezen a napon Brzeziński arról is meggyőzte az elnököt, hogy nyilvánosan foglaljon állást az eseményekkel kapcsolatban, annak ellenére, hogy a nemzetvédelem irodái között sem volt egyhangú támogatása egy ilyen nyílt állásfoglalásnak, hiszen nem volt biztos információ a közelgő szovjet intervenció valóságáról. Brzeziński érve szerint az Egyesült Államoknak meg kell mutatnia, hogy „mindent megtett, amit tudott, hogy elrettentse a szovjeteket”, ezzel tiszta történelmi pozíciót foglalhasson el az ügyben.⁷⁷

December 3-án tehát Carter úgy döntött, hogy elfogadja Brzeziński javaslatát, és egy kommunikét tett közzé, melyet a másnapi *The New York Times* közölt, ám ezzel egyidejűleg Brezsnyevnek is küldött egy üzenetet az ún. „forró vonalon”, mely a Fehér Házat a Kremmel kötötte közvetlenül össze. A két üzenet között apró, de fontos különbség érzékelhető. A Brezsnyevnek küldött titkos levélben megnyugtatta a szovjet főtítkárt, hogy az Egyesült Államok „nem fogja kihasználni a lengyelországi eseményeket a saját céljaira”, valamint „nem fogja fenyegetni a legitim szovjet biztonsági érdekeket ebben a régióban”.⁷⁸ A nyílt levélből ez utóbbi mondat, amely a status quót érintette, kimaradt. A világ közvéleményének szánt állásfoglalásban drámai hangon aggodalmát fejezte ki az elnök az észlelhető csapatmozgások miatt, és a leghatározottabban elítélte a katonai intervenció lehetőségét, mint megoldást. Kifejezte, hogy hisz abban, hogy a lengyel kormány és a nép tudja oldani az országban kialakult bonyodalmakat külső beavatkozás nélkül is. Egy esetleges szovjet katonai intervenció esetére a „legnegatívabb konzekvenciákat” helyezte kilátásba a szovjet–amerikai kapcsolatokban.⁷⁹ Ezzel Amerika „megtette, amit tudott.” Mindehhez érdemes felidézni egy részletet Alexander Haig, január 22-én hivatalba lépett új külügyminiszter, a Francia Televízióknak adott interjújából: „nem hiszem, hogy a szovjet beavatkozás Lengyelország belügyeibe küszöbönáll vagy elkerülhetetlen, egyáltalán nem. Úgy vélem, létfontosságú ebben a nehéz és gyötrelmes helyzetben, hogy bízzuk a lengyel népre magára a megoldást, remélve, hogy ez a folyamat békés fejlődésen keresztül zajlik.”⁸⁰

De Brzeziński és Turner törekvéseihez éppen jól jött Kukliński jelentése, amely december 5-én reggel érkezett meg Washingtonba. Éppen aznap, amikor Moszkvában a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői megvi-

⁷⁶ Document No. 20: CIA Alert Memorandum, „Poland”. December 3, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m., 2007, 138.

⁷⁷ MACEachin, i. m. 2002, 49.

⁷⁸ KRAMER, i. m. 1998, 50.

⁷⁹ CYNKIN, Thomas M.: *Soviet and American Signalling in Polish Crisis*. London, Macmillan Press, 1988, 64.

⁸⁰ *Department of State Bulletin*, No. 2049/1981., 14–16. Az interjú 1981. február 23-án készült.

tatták a lengyel helyzetet. Miután Kukliński megérkezett a HMB üléséről Bukarestből Varsóba, azonnal felkereste Franciszek Puchała-t. Aki az Ogarkovval folytatott moszkvai megbeszéléseiről – bár Puchała nem, hanem csak Hupałowski találkozott a szovjet vezérkari főnökkel – azt állította Kuklińskinak, hogy a szovjet invázió elkerülhetetlen. Igaz, azt Puchała is elmondta, hogy az „invázió” kifejezést senki nem használta Moszkvában, kizárólag „hadgyakorlatról” beszéltek.⁸¹

Kukliński erre alapozva másnap, december 4-én este megfogalmazta és elküldte jelentését a CIA-nak, melyben arról tájékoztatta az amerikaiakat, hogy „hadgyakorlatnak” álcázva, a Szovjet Hadsereg 15, a Csehszlovák Néphadsereg 2, illetve a keletnémet hadsereg egy hadosztálya katonai intervenciót tervez Lengyelország ellen, melynek kezdési időpontját december 8-ára tűzték ki. Az akcióhoz kapcsolódik még négy lengyel hadosztály is. Véleménye szerint világos, hogy a katonai körök magas beosztású személyeinek „lakonikus és homályos nyilatkozataiból kiderül”, hogy a „politikai döntést már meghozták”. A levélben utalások vannak arra nézve, hogy Jaruzelski és Kania nem állt ellen e döntésnek, miközben Florian Siwicki megpróbált Jaruzelskire ebbe az irányba nyomást gyakorolni.⁸²

Brzeziński és Turner 5-én reggel kapta kézhez Kukliński jelentését, de mielőtt az elnökkel megosztották volna e kétségekívül fontosnak tűnő információkat, megvárták a december 5-i moszkvai tanácskozás végét. A Fehér Házzal csak 6-án délután 4 órakor közölték a jelentés tartalmát, így csak 7-én reggel tudott összeülni a Carter, Brzeziński, Turner és még néhány elnöki tanácsadó alkotta bizottság az ügy megvitatására. Turner az elnök jelenlétében kijelentette, hogy megtörtént „minden előkészület a szovjet invázióra”.⁸³ Végül, a tanács egy újabb Brezsnyevnek címzett üzenet küldése mellett foglalt állást, melyben ismét felszólították a szovjet főtábornokot, kerüljék el a katonai beavatkozást a lengyel ügyekbe. A korábbi üzenethez hasonló tartalmú és hangvételű levélnek nem volt semmilyen hatása a szovjet politikára, hiszen mint láttuk, már korábban döntöttek Moszkvában.

Miután Brezsnyev 8-án Újdelhibe utazott hivatalos látogatásra, Carter Ghandihoz fordult, hogy gyakoroljon nyomást a szovjet vezetőkre e kérdésben.⁸⁴ Az amerikai elnök nyilvános „nyomásgyakorlása” valójában csupán azt szolgálta, hogy az Egyesült Államokat az „európai stabilitásért” felelős országgént tüntesse fel a világ előtt. December 5-e után már nem volt kérdéses a lengyel vezetők számára sem, hogy nem lesz intervenció, hiszen azt maga Brezsnyev mondta személyesen Kaniának.

⁸¹ WEISER, i. m. 2005, 196–197.

⁸² A jelentés szövegét több helyen publikálták, lásd: WEISER, i. m. 2005, 197–198., illetve: Document No. 21: Message from Ryszard Kukliński on Impending Warsaw Pact Invasion. December 4, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007, 139–140.

⁸³ KRAMER, i. m. 1998, 51.

⁸⁴ CYNKIN, i. m. 1988, 72.

Az elnök egyébként úgy összegezte a tanácsadóival folytatott megbeszélésen elhangzottakat, hogy „nem tudjuk, hogy a szovjetek bemennek-e”, „nem tudjuk, hogy hogyan mennek be”, illetve ha bemennek, akkor a „lengyelek ellenállnak-e”. E bizonytalanság ellenére meglehetősen határozottan állította Carter a NATO-ban szövetséges államok vezetőihez intézett levelében, hogy „az előkészületek a szovjet intervencióhoz Lengyelországban lényegében készen állnak, [...] a Szovjetunió meghozta a döntést a katonai erő alkalmazásáról”, melyet egy hadgyakorlatnak álcázva fognak végrehajtani.⁸⁵ Az Egyesült Államok kormánya nem akarta elkövetni azt a hibát, melyet 1956-ban és 1968-ban, hogy nem tett semmit a magyar és a csehszlovák események katonai elfojtása ellen, így minden bizonytalanság ellenére határozottan foglalt állást az ügyben, bár a gyakorlatban természetesen most sem tett semmit. Nyilvánvaló, hogy érdekükben állt felnagyítani az eseményeket, és egy katonai intervenció veszélyét láttatni a világ közvéleményével, amely természetesen egy évvel az afganisztáni intervenció után elméletileg nem tűnt teljesen irreálisnak.

Érdeemes azonban Kukliński jelentését is megvizsgálni. Szerinte a Varsói Szerződés összesen három államának 18 hadosztálya és 4 *lengyel hadosztály* (!) részvételével zajlik le az intervenció. Láttuk, hogy Gribkov csupán 4 szovjet hadosztályról írt, Kukliński viszont 15-öt említ. A keletnémet archívumokból előkerült dokumentumok szerint mindkét szám helytálló. Az ellentmondás abból adódik, hogy a *Szozuz '80* hadgyakorlat első szakaszában valóban 4 szovjet hadosztály részvételét tervezték. A második szakaszban csatlakozott volna még 11 újabb hadosztály. Az azonban még nem tisztázódott, hogy a második szakasz mikor és hogyan kezdődött volna meg, valamint honnan érkezett volna a gyakorlat színhelyére az újabb 11 hadosztály. Az amerikai szatellitfelvételek azt is bizonyítják, hogy a 4 szovjet hadosztályból csupán 3 gépesített lövészhadosztály volt teljes készenlétben, a negyedik egy légi alakulat, amely mindig készenlétben volt.⁸⁶

Fontos tényező az is, hogy Kukliński valóban nem ismerhette, hogy az SZKP Politikai Bizottságában született-e egy katonai intervencióról döntés, sőt a szovjet vezérkar főnökével, Ogarkovval sem találkozott, információját pedig attól a Puchalától kapta, aki szintén nem találkozott vele. Így a „tévedés veszélye” természetesen fennállt. Másfelől viszont Kuklińskinak, mint a Lengyel Hadsereg vezérkara Stratégiai-Védelmi Tervezés Részlege főnökének tudnia kellett, hogy mi történik valójában, hiszen 4 lengyel hadosztály is részt vett a gyakorlatokban. Ezért joggal merül fel a kérdés, hogy nem azzal a szándékkal írta-e jelentését a CIA-nak, hogy kikényszerítse

⁸⁵ Document No. 23: Minutes of U.S. Special Coordination Committee Meeting, December 7, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007, 163–164.

⁸⁶ KRAMER, i. m. 1998, 51. Kramer szerint arra nincs bizonyíték, hogy a többi 11 szovjet hadosztályt valaha is készenlétbe helyezték volna.

rítse az Egyesült Államok nyomásgyakorlását a Szovjetunióra, vagy egyszerűen a saját fontosságát akarta hangsúlyozni. Világos, hogy a *Szozjuz '80* hadgyakorlat tervei a lengyel hatalommal koordinálva és a lengyel tisztek segítségével kerültek kidolgozásra.

Egy december 8-án keletkezett CIA-helyzetjelentés szerint az a tény, hogy Brezsnyev és Gromiko Indiába utazott, csökkenti egy katonai akció lehetőségét, hiszen kevésbé valószínű, hogy akkor kezdenének hozzá, mikor Brezsnyev az országhatárokon kívül van. Valamint arra is felhívja a figyelmet, hogy nem észlelhető az 1968-as csehszlovákiai esethez hasonló készülődés a légtérben. Akkor az ejtőernyős alakulatokat és a szállító repülőgépeket a repterekre gyűjtötték, hogy közvetlen támogatást nyújtsanak a katonai műveletekhez. Jelenleg azonban nem észlelhető a szovjet stratégiai rakétaerők vagy a flotta készülségi szintjének növelése. A jelentés szerint azonban továbbra sem kizárt egy katonai fellépés, hiszen ezen intézkedéseket rövid időn belül végre lehet hajtani.⁸⁷

A forró decemberi napokat december 12-én, a NATO-tagállamok külügyminisztereinek brüsszeli tanácskozásáról kiadott nyilatkozat zárta le, amelyben felhívták a figyelmet, hogy bármilyen beavatkozás Lengyelországban alapvetően megváltoztatná az egész nemzetközi helyzetet, és a szövetségeseket ez arra kényszerítené, hogy olyan módon reagáljanak, amelyet egy ilyen esemény súlya megkíván. A későbbiekben a NATO-tagállamok vezetői következetesen kiálltak e közlemény tartalma mellett.⁸⁸ A *Szozjuz '80* hadgyakorlatot végül nem folytatták le a tervek szerint, de a hadosztályokat még 1981 februárjáig készülségben tartották.⁸⁹

A Szolidaritás nemzetközi elismerése szovjet szemmel

A decemberi események mellékszála, de a történet teljességéhez mégis fontos adalék a nemzetközi baloldali mozgalom viszonya a Szolidaritáshoz és a Szovjetunióhoz. A szocialista országokat ugyanis meglehetősen zavarta a Szolidaritás nyugati népszerűsége. Ezzel kapcsolatban a szovjet vezetés álláspontja kirajzolódik abból a levélből, melyet szintén december 5-én, tehát a VSZ-csúcstalálkozó napján küldtek el az Olasz Kommunista Párt (OKP) vezetőinek. A levél válasz volt az OKP vezetése által a Szolidaritással kapcsolatban tett közleményre. Jelentősége van annak is, hogy ezekben a sűrű programmal teli napokban az SZKP vezetése fontosnak érezte, hogy

⁸⁷ Document No. 24: CIA Situation Report, „Poland”. December 8, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007, 165–166.

⁸⁸ BORHI László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna 1945–1990. (kronológia)* Budapest, História, MTA TTI, 1994, 144.

⁸⁹ SIMON, i. m. 1985, 227.

levélben válaszoljon az Olasz Kommunista Párt nyilatkozatára. A szovjet vezetők ugyanis joggal tarthattak attól, hogy ideológiailag egyre jobban elszigetelődnek a „kommunista világon” belül. Az olasz kommunisták már az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenciót is elítélték, 1976-ban azonban részt vett az olasz delegáció az SZKP XXV. kongresszusán, ahol éppen a kommunista pártok autonómiájának megerősítését szorgalmazták. Az eurokommunizmus, azaz szakítás a marxista-leninista ideológiával, a párt vezető szerepének megkérdőjelezhetetlen dogmájával, ugyanakkor marxista alapokon maradva, a többpártrendszert átmenetileg elfogadva, új kihívást jelentett a szovjet főideológusoknak. A legerősebb európai kommunista párt, az OKP vezetőjének, Enrico Berlinguernek, az eurokommunizmus egyik vezéralakjának véleményét Moszkvában is számon tartották.

A nyugat-európai baloldal jelentős részéhez hasonlóan az OKP vezetése, ellentétben a kelet-európai kommunista pártokkal, pozitívan értékelte a lengyel változásokat, és szimpatizált a Szolidaritás szakszervezet tevékenységével. Egy ilyen állásfoglalás a Kreml vezetőit azonnali reagálásra készítette. Szükségük lett volna ugyanis a nyugat-európai kommunista mozgalom szövetségére az egyre erősödő Kína–Egyesült Államok-tengely által folytatott fegyverkezési versennyel szembeni békeoffenzívában: „a kommunisták következetes békeharca az imperializmus agresszív politikája ellen, a népeket nukleáris katasztrófával fenyegető fegyverkezési hajszával szemben nagy egyesítő erő, a kommunista világmozgalom további összefogásának, tekintélye növekedésének hatalmas tényezője” – hangsúlyozta Brezsnyev előadói beszédében az SZKP XXVI. kongresszusán. Ugyanitt utalt arra is, hogy vannak ellentétek az egyes kommunista pártok és az SZKP között. Az eurokommunista felfogást kritizálta kimondatlanul is, amikor elismerte az építő bírálatok jogosságát, de elvetette az olyan kritikát, amely „elferdíti a szocialista valóságot, és ez által akarva-akaratlanul az imperialista propagandának, az osztályellenségnek tesz szolgálatot”. Brezsnyev a véleménykülönbségeket leküzdhetőnek tartotta, de csak abban az esetben, „ha nem a forradalmárok és a reformisták, az alkotó marxizmus és a [...] balos kalandorság közötti elvi eltérésekről van szó”.⁹⁰ Ez az eurokommunizmus hivatalos államszocialista kritikája is volt egyben. Ám Leninre hivatkozva úgy gondolta, hogy a közös ellenség miatt az ellentétek legyőzhetők. Erről a kiinduló elvi alapról a szovjet vezetés nem támadhatta túl élesen az Olasz Kommunista Pártot, amiért az kiállt a Szolidaritás mellett, és nem is fogalmazhatott meg kemény kritikát vagy radikális fellépést a Szolidaritással szemben.

Az SZKP KB december 4-i határozatában fogadta el a szovjet „válaszlevelet”, melyet megküldtek a berlini, prágai, budapesti, szófiai és a varsói

⁹⁰ *A Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa, 1981. február 23–március 3.* (Szerk.: HETÉNYI Zsuzsa) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981, 22–23.

szovjet nagykövetnek, amely tükrözi a hivatalos szovjet álláspontot.⁹¹ A SZKP PB által megerősített szöveg a lengyel pártvezetéshez is eljutott.⁹²

A Kreml levele szerint, aki a békét tartja szemé előtt Európában, annak érdeke a szocialista rendszer megerősítése Lengyelországban. Sőt, a szocializmus sorsa Lengyelországban szorosan összefügg a jövő békéjével és a leszerelésekkel is. Tehát a párt megerősítését kell minden ebben érdekelt félnek támogatnia. A szovjetek, jobb híján, elfogadták azt a lengyel állítást, hogy Lengyelországban a „munkásosztály jelentős része által kikényszerített jogos követelések” mögött „ellenforradalmi támadások állnak a szocializmus alapjai ellen”.⁹³ Az olasz kommunisták pedig ennek ellenére azokkal az erőkkkel és szervezetekkel (KOR) szimpatizálnak, amelyek általános kritikát gyakorolnak a szocializmussal szemben. A Kreml egyértelműen kiállt a LEMP mellett, amikor azt írta, hogy „jól ismert, hogy a LEMP és a Lengyel Népköztársaság vezetése maguk fogják megtalálni az utat az ország munkásai által kinyilvánított elégedetlenségből, melyek [...] óriási hibák elkövetésének eredménye, egyébként e hibák következményeinek a likvidálását demokratikus módon hajtják végre. A Lengyel Népköztársaság vezetése a lengyel munkások és alkalmazottak jogos követeléseinek teljesítését vállalta.” A szovjetek szerint a további ultimátumszerű, zsaroló jellegű követeléseket már nem lehet támogatni, a politikai nyomásgyakorlás céljából szervezett sztrájkokat nem lehet megengedni. Továbbá sérelmezték, hogy a nyugati kapitalista államok közvetlenül beavatkoznak a lengyel belügyekbe azzal, hogy komoly pénzbeli támogatást nyújtanak a Szolidaritásnak. A valóságban a „nyugati kapitalista államok” nem nyújtottak pénzbeli segítséget a Szolidaritásnak, csupán a nyugati, főleg francia, olasz és német szakszervezetek gyűjtőakciókat, és ezeket juttatták el a lengyel szakszervezet részére. A levél szerint az amerikai, a nyugat-német, a francia és más szakszervezektől eddig 1 millió nyugatnémet márkát, illetve 10 millió dollárt és egyéb valutát utaltak a Szolidaritás javára. Az SZKP abban látja saját kötelességét, hogy „segítsen a testvéri Lengyelországnak kijutni a krízisből, legyőzni a felmerülő nehézségeket. A Szovjetunió eddig is nyújtotta és nyújtani fogja a testvéri lengyel népnek szükséges gazdasági segítséget, valutában és olyan árcikkben is, amelyekben a mi saját országunk is hiányt szenved.”⁹⁴ Az olasz kommunistákat pedig felszólítják, hogy ezt a helyes magatartást fogadják el az eseményekkel kapcsolatban.

⁹¹ RGANI 89. f. 46. p. 69. d. 1–2. l.

⁹² Az SZKP levele végén 1980. december 5-i dátum szerepel. Valószínű, hogy a lengyel vezetés csak a moszkvai találkozó után otthon kapta meg a szovjet nagykövetség képviselőjétől, tehát annak tartalmát nem ismerhette még Moszkvában. A levél megtalálható: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 6–9.

⁹³ Vö.: Kania beszédével a december 5-i tanácskozáson.

⁹⁴ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252., 7–8.

A levél tartalma több szempontból is érdekes. Egyfelől viszonylag visszafogott, annak ellenére, hogy az OKP nyíltan támadta az SZKP nyomásgyakorló politikáját Lengyelországgal szemben. Inkább a meggyőzés hangja szól belőle, mint a nyílt támadásé. Másfelől pedig egyértelműen kifejeződik benne a remény, hogy a lengyel vezetés a maga eszközeivel küzdje le a nehézségeiket. Egy ezzel ellentétes szovjet döntés végleg elszigetelte volna Moszkvát Európában. Harmadrészt pedig azért is fontos volt e levél, mert a szovjet vezetők már tudtak Wałęsa közelgő olaszországi útjáról, s igyekeztek az olasz kommunistákat rávenni arra, hogy ne fogadják a Szolidaritás vezetőjét, mellyel nemzetközileg is legitimálnák az új lengyel szakszervezetet.

Wałęsa Rómában

Az a tény sem hagyható figyelmen kívül, hogy a lengyelországi Szolidaritás szakszervezet létrejöttével Nyugaton is felpozícióba került a szakszervezeti mozgalom. Az augusztusi gdański és a szzczecini sztrájkok sikerét látva több nyugat-európai országban kisebb-nagyobb sztrájkok törtek ki. A lengyelekkel való szolidaritást transzparensen és jelszavaikban is kifejezték. Nyugat-Európában akkor már érezhetőek voltak a keynesiánus jóléti rendszer lebontásának első hatásai. Ezért a nyugat-európai államok kormányai, függetlenül attól, hogy szociáldemokraták vagy konzervatívok voltak, aggodalommal tekintettek a munkástömegek mozgalmaira. Másrészt pedig a nyugat-európai kommunista mozgalomban sokan a lengyel Szolidaritásban látták az öngazgató szocializmus megvalósulását. Bizonyos távolságtartást eredményezett, hogy a kommunistákhoz közel álló szakszervezetek, mint az Olasz Általános Munkaszövetség (CGIL), amely a több mint 3 és fél milliós tagságával a legnagyobb és legrégebbi olasz szakszervezet volt, értetlenül szemlélték a Szolidaritás szoros kapcsolatát a katolikus egyházzal. Olaszországban sem volt ismeretlen a szakszervezeti mozgalom egyházi kötődése: az Olasz Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége (CISL) kereszténydemokrata irányultságú szervezet, amely éppen a CGIL-ből vált ki még 1950-ben, majd a második legnagyobb számú tagságával meghatározó erővé vált Itáliában. A harmadik legnagyobb olasz szakszervezetben, az Olasz Munkásunióban (UIL) pedig a szociáldemokraták voltak többségben. A lengyel Szolidaritás felépítésében és elveiben is inkább hasonlított a nyugat-európai szakszervezetekre, mint amilyenek az államszocialista rendszerekben a „lenini tanítás” alapján működhettek. Így nem volt alaptalan a szovjet vezetők félelme, hogy a Szolidaritás delegációja Lech Wałęsával az élén partnerekre és támogatókra fog találni Olaszországban, és ezzel nemzetközi legitimitációt szerez az új szakszervezetnek, ezzel rontva a Szovjetunió és a keleti blokk országainak helyzetét a nemzetközi mozgalomban. Ezért a lengyel delegáció Rómába

utazásának napján, 1981. január 14-én az SZKP KB Titkárságának határozata alapján, táviratot küldtek a római és a varsói szovjet nagyköveteknek Wałęsa olaszországi tartózkodásával kapcsolatban.⁹⁵

A tizennyolc fős delegáció II. János Pál lengyel pápa meghívására érkezett Rómába. A mozgalom nemzetközi pozícióit jelentősen megerősítette, amikor audienciában részesítette a pápa Lech Wałęsát és szűk környezetét. A pápa kifejezte elégedetlenségét a Szolidaritás bejegyzésével kapcsolatos hatalmi trükközések miatt, melyet olyan szervezetként definiált, ami „nem irányul senki ellen”, csak a „közjó érdekében” tevékenykedik.⁹⁶ A szovjet vezetés ezt nem tudta befolyásolni, ezért a hangsúlyt elsősorban arra helyezte, hogy a nemzetközi munkásmozgalmon belül ne szerezzen hasonlóan nagy támogatást a lengyel szakszervezet.

A Titkárság táviratában arra kérte a római nagykövetet, hogy lépjen kapcsolatba az OKP vezetőjével, Enrico Berlinguerrel, és próbálja meggyőzni a Szolidaritás kalandor politikájáról, illetve annak szocialistaellenes jellegéről. Gyakorlatilag a december 5-én az OKP részére kézbesített SZKP-álláspont változatlanul érvényben volt, mind az OKP-vel, mind a Szolidaritással kapcsolatban. A korábbiakat kiegészítve a Kreml elismerte, hogy „ez a szervezet jelenleg valódi erőnek látszik, azzal együtt, hogy nem egységes ideológiai és politikai kapcsolataiban”. Komoly különbségek vannak a vezetésében és a regionális csoportok között, vannak köztük olyanok, akik nyíltan szocialistaellenes álláspontra helyezkednek, erős pozíciót elfoglalva a Szolidaritás vezetésében. Véleményük szerint teljesen valószínű, hogy ezek az emberek (Gwiazda, Modzelewski, Walentynowicz) igyekeznek nemcsak felhasználni az olasz utat a Szolidaritás és a saját nézeteik népszerűsítésére, hanem „nemzetközi támogatás” megszerzésére is törekedni fognak a Szolidaritás számára, és ezzel új támadásokat indítanak a szocializmus ellen Lengyelországban. Moszkva szándéka szerint az OKP és személyesen Berlinguer tehet ez ellen, hiszen jelentős befolyása van az olasz szakszervezeti mozgalomban. Külön hangsúlyozták, hogy a Szolidaritás által is használt „megújulás” jelszónak Lengyelországban kettős értelme is van. A LEMP és szövetségesei a szocializmus elveinek megerősítését és a pártélet lenini normáinak visszaállítását értik ez alatt, míg mások – a Szolidaritás hívei – a szocialista rend megingatását és aláadását.⁹⁷ Így a szovjet vezetés arra kérte az OKP-t, hogy „semlegesítse Wałęsa és környezetének kísérleteit a szocialista- és kommunistaellenes céljaikban”. Hangsúlyozták, hogy „most a Szolidaritás vezetése jelenlegi politikai

⁹⁵ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 1-7. l.

⁹⁶ DUDEK-GRYZ, i. m. 2003, 364.

⁹⁷ Erre a kettősségre Kádár János is többször felhívta a figyelmet és nem javasolta a jelszó használatát, mert szerinte ezzel így nem lehet egyesíteni a pártot. Hiszen a konkrét tartalom ilyen kettősségét, melyet a „megújulás” jelszava tartalmaz, kihasználja az ellenség.

vonulásának támogatása egyet jelentene gyakorlatilag a Szolidaritás LEMP elleni harcának támogatásával.”⁹⁸

A szovjet vezetés egy másik levélben azt szerette volna elérni, hogy bár a három nagy olasz szakszervezet, a CGIL, a CISL és az UIL vezetőivel bizonyosan fog a Szolidaritás delegációja találkozni, legalább az OKP vezetése ne fogadja őket.⁹⁹ Valóban, Enrico Berlinguer nem is találkozott Wałęsával, de Giorogio Benvenuto, Luciano Lama és Pierro Carniti szakszervezeti főtitkárok igen. A Szolidaritásnak tehát sikerült komoly tekintélyt szereznie a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban. Ennek az elismerésnek az egyértelmű jele volt, hogy nem sokkal később Wałęsa Svédországban átvehette „munkásmozgalmi érdemeiért” az *Arbetet* szakszervezeti napilap kitüntetését is.¹⁰⁰

A Szovjetunió számára végleg elveszett a nyugat-európai szakszervezeti és kommunista mozgalommal fennállt elvi szövetség, ami komoly ideológiai-stratégiai veszteség volt a Kreml számára a NATO-val és az Egyesült Államokkal vívott „küzdelemben”.

A Szolidaritás 1981 folyamán még tovább erősíthette pozícióit, és egyúttal gyengítette a Szovjetunió lehetőségeit, amikor Franciaországban járva a kommunista befolyású legrégebbi és legnagyobb francia szakszervezet, az Általános Munkaszövetség-Munkáserő (CGT-FO), a szocialista párthoz közel álló Francia Demokratikus Munkásszövetség (CFDT), illetve a kereszténydemokrata Francia Munkások Keresztény Konföderációja (CFTC) vezetőivel folytatott tárgyalásokat Wałęsa. De fogadta őt a szocialista francia miniszterelnök, Pierre Mauroy is.

⁹⁸ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 3–5. l.

⁹⁹ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 6–7. l.

¹⁰⁰ WAŁĘSA, Lech: *Droga do nadziei*. Kraków, Znak, 1990, 201–202.

NYOMÁS ALATT

*„A szocialista Lengyelországot, a testvéri Lengyelországot
nem hagyjuk el a bajban, nem engedjük bántani!”*

Leonyid Brezsnyev

A moszkvai tanácskozás után Kania egy 14 pontos cselekvési tervet terjesztett elő a PB ülésén, mely a párt, a szakszervezetek és a tömegkommunikációs eszközök területén elvégzendő feladatok körét érintette. Jaruzelski és Barcikowski külön megbízatást kapott arra, hogy megbízható emberekből felfegyverzett csoportokat hozzanak létre. Grabskira osztották, hogy a Szolidaritással való kapcsolatokat felügyelje, vagyis a szervezet alapszabályában foglaltak betartatása, a sztrájkellenes eszközök alkalmazása és a hatalmat „megalázó” tárgyalások elkerülése volt a feladata. Jagielski pedig egy 2-3 évre szóló gazdasági stabilizációs program kidolgozására kapott megbízatást.¹

A pártvezetés előtt még egy komoly feladat állt, nevezetesen, a december 17-ére tervezett megemlékezés és emlékműállítás az 1970 decemberében elesett hajógyári munkások tiszteletére Gdańskban. Egy hatalmon lévő párt először engedélyezte az egész szocialista táboron belül, hogy a „kommunizmus” áldozatainak emléket állítsanak. Annak érdekében, hogy a rendezvény ne váljon teljesen rendszerellenes megmozdulássá, a PB úgy döntött, hogy azon a párt és az állam legfelsőbb vezetői is jelen lesznek. Az Andrzej Wajda által megrendezett rendezvény békésen lezajlott.

A kialakult helyzetet és a várható eseményeket, valamint a hatalom taktikáját a Szolidaritással szemben egy belügyi jelentésben összegezték 1980. december 22-én.² E szerint az országban kialakult helyzet továbbra is bonyolult, és távol áll a stabilizációtól. Az elsődleges oka a szocialistaellenes csoportok aktivitásában és a Szolidaritásra, valamint az ifjúsági,

¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 189–190.

² 1980 grudzień 22, Warszawa – Ocena sytuacji wewnętrznej w kraju i propozycje działań resortu spraw wewnętrznych, przygotowane przez Sztab Operacji „Lato '80”. In: *Stan wojenny w dokumentach władz...* i. m. 2001, 36–46.

tudományos, újságírói és művészi központokra való hatásukban keresendő. Tovább nehezíti a helyzetet az egyre mélyülő gazdasági krízis, melynek következménye a társadalom kifáradásának jeleiben, de egyidejűleg a társadalmi elégedetlenség növekedésében is érzékelhető. Az elemzés szerint megfigyelhető, hogy a Szolidaritásra két jelentős erő próbálja kiterjeszteni befolyását: az egyház, illetve a „szocialistaellenes ellenzéki csoportok”, mint a KSS KOR. Jelentős különbséget tapasztaltak azonban a két, a társadalmat leginkább alakító erő politikája között. A BM jelentése szerint, míg az egyház ellenzi a „negatív társadalmi hangulatok eszkalációját”, és „a feszültség enyhítése, a nemzeti egység megőrzése” érdekében lép fel, a KSS KOR a „szocialista rendszer megdöntése céljából a társadalomban elért pozícióit maximális kihasználja”, hogy a Szolidaritást politikai erővé alakíthassa át, „mely megkönnyíti számára a hatalom átvételét”. A Szolidaritás–egyház–KSS KOR háromszög több dokumentumban feltűnik, vagyis a hatalom sem tartotta teljesen egységes mozgalomnak és eleve szétválaszthatatlannak a vele szemben állókat. Éppen ebből ered a politikai megoldás mellett való kardoskodásuk is. Mivel a Szolidaritás többségében valóban munkásokból állt, a párt megpróbálta leválasztani és valódi szakszervezetként integrálni őket a rendszerbe a mozgalomról az ellenzéki személyeket.

Azt azonban nem vitatták, hogy a jelenlegi gazdasági nehézségek megkönnyítik a KSS KOR feladatát abban, hogy kimutassák a hatalom alkalmatlanságát és koncepciótlanságát a krízis megoldásával kapcsolatban. Mindebből arra a következtetésre jutottak, hogy „nem ajánlatos a jelenlegi helyzetben a hatalom részéről általános és összpontosított cselekvések elfogadása, hiszen az előre látható káros következményekkel járna, beleértve az általános sztrájkot, mely a hatalom és a társadalom konfrontációjának elemeit hordozza”, és alapvetően megnehezítené a „helyzet uralását a saját erővel”.

Ennek elkerülése érdekében kidolgozták a „szakaszos konfrontáció” taktikáját, melynek lényege abban állt, hogy politikai és propagandaeszközökkel egyszerre kell a társadalmi és a gazdasági szférában megoldási programot felmutatni, és a represszív intézkedéseket sikeresen alkalmazni a szocialistaellenes aktivistákkal szemben. Meg kell próbálni bevonni az akcióba az egyházat és a Szolidaritást, valamint az értelmiség mérsékelt köreit is. De számolni kell azzal, hogy ez az egységes fellépés az ellenfél reakcióját ki fogja váltani és helyi, lokális, sőt országos méretű konfrontációra is sor kerülhet. Az elemzés szerint erre is fel kell a hatalomnak készülnie, ezzel kapcsolatban szükséges az előzetes felkészítés és az erők mobilizációja a helyzet irányítására, sőt „a hadiállapot kihirdetésére bizonyos területen vagy az egész ország területén”. Az általános sztrájk esetére pedig egyértelműen kilátásba helyezték – megelőző intézkedésként – a hadiállapot kihirdetését.

A december 5-i moszkvai tanácskozás után tehát a lengyel Belügyminisztérium és a hadsereg vezérkara felgyorsította a munkát a hadiállapot

bevezetéséhez szükséges dokumentumok kidolgozása területén. Az idézett jelentésből egyértelműen látszik, hogy a konfrontációra való felkészülés volt a hatalom egyetlen reálisnak tartott alternatívája a helyzet megoldására, ami nemcsak a szovjet csapatok intervenciójától való félelemből adódott (ha egyáltalán volt ilyen félelem), hanem abból az objektív helyzetből is, hogy a kialakult krízist képtelen volt kezelni a hatalom.

Ráadásul az új esztendő éles konfrontációkkal indult. A társadalom minden rétege, a munkások, az egyéni gazdák és a diákok is új frontot nyitottak a hatalommal vívott küzdelemben. Napirendre került a szabad szombatok ügye, a Falusi Szolidaritás és a diákok szakszervezetének bejegyzése körüli viták, sztrájkok és egyéb demonstrációk újra meghátrálásra kényszerítették a pártvezetést.

Még december 5-én a három legjelentősebb gazdaszervezet vezetői Stanisław Janisz (ParasztSzolidaritás), Zdzisław Ostatek (Falusi Szolidaritás) és Gabriel Janowski (Mezőgazdasági Termelők Szakszervezete) megegyeztek, hogy a gazdák egy közös szakszervezet, az Egyéni Gazdák Független Önkormányzó Szakszervezete (NSZZ RI Solidarność) bejegyzését kérik a bíróságon. A közbeszédben csak *Falusi Szolidaritás*ként emlegetett szervezet legális működéséért folytatott harc januárban folytatódott. A gazdák december 29-én okkupációs sztrájkba léptek az ustrzyki dolnei Községi és Városi Hivatalban. A hír hallatára a Legfelsőbb Bíróság határozatlan időre elnapolta a Falusi Szolidaritás bejegyzése ügyében tartott fellebbviteli tárgyalást. December 31-én a Falusi Szolidaritás Alapító Bizottsága határozatot hozott a rzeszóvi Vajdasági Hivatalban tartandó okkupációs sztrájkról is, mely január 2-án kezdődött. A kormánnyal folytatandó tárgyalásokra megalakult az Országos Sztrájkbizottság Jan Kułaj vezetésével.

A Szolidaritás aktívan támogatta a gazdákat, bár Wałęsát csak az egyház és személyesen Stefan Wyszyński győzte meg attól, hogy álljon ki teljes mértékben mellettük. Ettől kezdve a Falusi Szolidaritás bejegyzésének követelését a Szolidaritás is magáévá tette. Wyszyński nemcsak Wałęsát, hanem a párt első titkárát, Kaniát is megpróbálta meggyőzni a Falusi Szolidaritás elismerésének szükségességéről.

Január 20-án a Szolidaritás Országos Bizottsága határozatot hozott arról, hogy a gazdák iránti szolidaritás napjává nyilvánítják január 28-át, s felkérték az ország minden munkásbizottságát, hogy küldjenek delegátusokat Rzeszówba. Kijelentették, hogy a Szolidaritás minden olyan ellenséges cselekményt maga ellen irányulónak fog tekintetni, ami a Falusi Szolidaritás tagjait sújtja.³

A gazdákkal párhuzamosan a munkások is felújították harcukat a kormánnyal szemben: a szabad szombatok ügye került napirendre. A Jastrzębiei Megállapodás értelmében január 1-jétől át kellett volna térni az ötnapos munkahétre. Az állandó sztrájkfenyegetettség újabb és újabb

³ ASH, i. m. 1990, 137.

feszültségeket szült. A szabad szombatok ügyében a párt hivatalos álláspontját Jagielski a január 7-i tévébeszédében tette világossá, egyúttal érződött, hogy a vezetés újra a Szolidaritás csapdájába került. A miniszterelnök elismerte, hogy a párt társadalompolitikájának egyik lényeges eleme a szabad idő növelése, ráadásul éppen ő maga írta alá az ezt is tartalmazó Gdański Megállapodást is. Ám a nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel csupán 42,5 órás munkahetet tudott javasolni.⁴ Végül a kormány a Szolidaritás elutasító válasza után – egyeztetés nélkül – bejelentette, hogy januárban minden második szombat szabaddá válik (3-a, 17-e és 31-e), a többin továbbra is dolgozni kell.⁵

Eközben, január 7–8-án Gdańskban ülésezett a KKP, s határozatban tudatták, hogy a Jastrzębiei Megállapodás értelmében, 1981-ben minden szombat szabad, egyidejűleg kifejezték szolidaritásukat a rzeszówi és ustrzyki dolnei sztrájkoló paraszttal is. Ennek megfelelően január 10-én (szombaton) a munkások 70–90%-a nem vette fel a munkát. Közben a Falusi Szolidaritás Országos Sztrájkbizottsága áttette székhelyét Rzeszówba. Másnap az Ustrzyki Dolne-i sztrájkolókkal szemben a ZOMO, a rendőrség és az SB egységei erőszakot alkalmaztak.

A gazdasztrájk alatt megfordult Rzeszówban Adam Michnik, Bogdan Lis és Bronisław Geremek is. Előadásokat tartottak, valamint tanácsokkal látták el a gazdákat. II. János Pál pápa egyik közeli barátja, Ignacy Tokarczuk, przemysli püspök a január 24-én celebrált misén pedig kijelentette: „jogotok van ahhoz, hogy saját földetek birtokosa legyetek, hogy megalakítsátok saját szakszervezeteiteket”.⁶ Az egyházi támogatás ez esetben sokkal erősebb volt, mint a hajógyári munkások esetében augusztusban. Nem sokkal korábban, Wałęsa római látogatása alatt, II. János Pál pápa is egyértelműen kiállt a Falusi Szolidaritás mellett. A lengyel paraszti kultúra egyébként is erőteljesen kötődött az egyházhoz, ennek egyértelmű jelei végigkísérték az egész tiltakozáshullámot. Wałęsa római útja után a Beszkidokba érkezett, és személyesen is biztosította a sztrájkolókat a munkások szolidaritásáról.

A Szolidaritás Országos Bizottsága egyórás általános sztrájkot hirdetett február 3-ára, ha a kormány nem ad kielégítő választ a szabad szombat, a Falusi Szolidaritás és a tájékoztatás szabadság ügyében. Végül, január 31-én sikerült megegyezni a kormánnyal. Megállapodtak, hogy havi egy szombatot ledolgoznak, és engedélyt kaptak egy félmillió példányszámú megjelenő hetilap kiadására, de a Falusi Szolidaritás ügyében továbbra sem történt előrelépés. Ezzel egyidejűleg töredezni látszott a Szolidaritás híres egysége is. Január 27-én Bielsko-Bialában, majd 30-án Jelena Górában

⁴ *Trybuna Ludu*, 1981. január 8., 1–2.

⁵ *Trybuna Ludu*, 1981. január 9., 1.

⁶ Ash, i. m. 1990, 144. Ash személyesen részt vett a gazdák majdnem 50 napos sztrájkjában, s rendkívül érzéketlen képet fest a gazdák mindennapjairól, a parasztmozgalom mozgatórugóiról.

a KKP egyetértése nélkül léptek sztrájkba a munkások, és egyeztek meg a kormány által delegált bizottságokkal.

Február 1-jén végre megkezdődtek a tárgyalások a kormány és a sztrájkoló gazdák között. A sztrájkkal párhuzamosan Wrocławban (február 22–26.) és Grójecben (február 2.) is demonstrációk voltak, Świdnicében éhségstrájkokat folytattak a plébániákon. A délkelet-lengyelországi gazdákat az őket érő diszkriminatív törvények mellett különösen dühítette a pártvezetés fényűző élete is. Ugyanis éppen Ustrzyki Dolnétől 30 kilométerre helyezkedett el a Minisztertanács hírhedt üdülőtelepe, Arłamów, amelyet a népnyelv csak Vörös Hercegségnek nevezett. A 30 ezer hektáros, 120 kilométernyi, 3 méter magas kerítéssel körbevett területen luxus-körülmények között óriási bölényvadászaton (idetartozott a Tunyciai Nemzeti Park) rendezett a Gierek-vezetés saját maga és külföldi vendégei (például Giscard d'Estaing, illetve a szocialista országok vezetői) számára. A nyaralókomplexumba rendszeresen járt a nyugati sajtó és nyugati filmeket néztek. A kormánytagok számára külön reptérrel is rendelkezett. A területet a BM Vizstulamenti Egységei őrizték. A sztrájkolók egyik fő követelése az arłamowi birodalom megszüntetése volt. A délkeleti parasztmozgalom másik érdekes jelensége a kommunisták által lerombolt, illetve átkeresztelt egykori ukrán nyelvű falvak eredeti nevének visszaállításának követelése volt.⁷

Február 6-án Wyszyński prímás Varsóban fogadta a gazdák küldötteit, a találkozó után a prímás újra megerősítette, hogy a gazdáknak joguk van megalapítani saját szervezeteiket: „ha az emberek szerveződésének jogáról van szó – az nem valaki által adományozott jog, hanem született jog. Ezért az állam ezt a jogot nekünk nem adja, neki csupán arra van joga, hogy őrkdjön e jog sérthetetlensége felett. Ezt a jogot a Teremtő adta, aki az embert társadalmi lényvé tette.”

A fordulópontot február 10-e jelentette: a Legfelsőbb Bíróság újra megkérdőjelezte a gazdák jogát a saját szakszervezetük létrehozásához. Az a döntés született, hogy a gazdák önmaguk alkalmazottai, nem állnak alkalmazásban, ezért szakszervezetet sem alakíthatnak, de legálisan regisztrálhatják magukat mint „egyesület”. Wałęsa átmenetileg elfogadta ezt a határozatot, és sürgette a gazdákat, hogy éljenek e lehetőséggel. Válaszul Varsó utcáin 20 ezer fős gazdatüntetést szerveztek, de jelentős megmozdulás volt Bydgoszczban is. Ugyanakkor az újabb elutasítás felgyorsította a különálló szervezetek egyesülését. 1981. február 13-án, Bydgoszczban tanácskoztak az egyes szervezetek képviselői, és megválasztották a „Szolidaritás” NSZZ RI Országos Egyeztető Bizottságát és

⁷ A Beszkidek ukrán lakosságát 1947-ben a Vizstula-akció keretében telepítették ki, falvaikat átkeresztelték vagy lerombolták. Arłamów is ukrán többségű falu volt, melyet felszámoltak.

az Ideiglenes Elnökséget, melynek feladatául az egyesítés koordinációját jelölték ki.

Négy nappal Jaruzelski kormányfővé választása után, február 16-án felújították a kormány és a sztrájkoló gazdák közötti tárgyalásokat Rzeszówban, majd két nappal később aláírták a Rzeszówi, majd 20-án pedig az Ustrzyki Dolne-i Megállapodásokat. Az egyezmények ígéretet tettek a gazdák szakszervezeteinek jövőbeli elismerésére. A *Rzeszówi-Ustrzyki Megállapodások* rögzítették a paraszti tulajdon sérthetetlenségét és a föld átörökítésének szabadságát, az egyéni gazdák és az állami gazdaságok jogainak egyenlőségét. Ezenkívül vállalta a kormányzat a falu ellátásának javítását mezőgazdasági eszközökkel, a mezőgazdasági termékek árrendszerének reformját, a városok és a falvak lakói szociális jogainak kiegyenlítését, a falusi közoktatás színvonalának javítását, illetve elismerte a vallásgyakorlás jogait, templomok építésének és a lelkipásztori tevékenység engedélyezését a hadseregben, és garanciát vállaltak a kormány „kéjbirtokai” nagyságának csökkentésére „az ésszerű használat érdekében” – utalva az Arłamów-luxusüdülőkre.

A gazdák konkrét ígéreteket kaptak arra, hogy július 1-jétől „a mezőgazdaság valamennyi szektorában egyenlő mértékben adnak területfejlesztési támogatásokat és hiteleket”. Június végére megígérte a kormány, hogy a magán-mezőgazdaságba történő beruházásokat nagymértékben növelik, a gazdákat sújtó árstruktúrát felülvizsgálják, valamint fokozzák a „vasvillák, gereblyék, ekék, láncok stb.” termelését, növelik a szénszállítást, „*ameddig teljesen helyre nem áll a szabadpiaci kereskedelem*”.⁸

Az egyezmények új perspektívát teremtettek a gazdák számára, bár a szakszervezet bejegyzése még sokáig elhúzódott, de az 50 napos sztrájk után a gazdaszakszervezet már 600–900 ezer tagot számlált. 1981. március 8-án és 9-én Bydgoszczban megtartották az egyesülő kongresszust. A három gazdaszervezet egyesülése után létrejött az országos gazdaszakszervezet, vezetője a 23 éves Jan Kułaj lett.

A gazdákkal párhuzamosan a diákok is sztrájkba léptek. Saját szakszervezetük megalapítását novemberben még elutasította a bíróság. A tárgyalások 1981. január 21-én kezdődtek újra a kormány képviselőivel. A nyomásgyakorlás érdekében a Łódzi Egyetem hallgatói okkupációs sztrájkot hirdettek, s megkezdődött minden idők leghosszabb, 29 napig tartó diáksztrájkja, melyben 10 ezren vettek részt. A diákok a szervezetük bejegyzésén túl követelték az orosz nyelv és az ún. „indoktrinációs tárgyak” kényszerének megszüntetését, a tudományos művek cenzúrájának eltörlését, a külföldre való szabad utazás lehetőségét, a politikai foglyok szabadon engedését, és az 1970-es események felelőseinek megbüntetését. Február 9-én a pozńani diákok szolidaritás sztrájkot kezdtek, de az egész ország diáksága sztrájkkészültségbe helyezkedett.

⁸ Ash, i. m. 1990, 150.

Végül a pártvezetés engedett a diákoknak is: 1981. február 17-én a kormány beleegyezett egy független diákszervezet (NZS) legalizálásába, 18-án aláírták a *Lódzi Megállapodást*, sőt a hallgatóknak azt is sikerült elérniük, hogy a szervezeti szabályzatukba ne kerüljön bele a „párt vezető szerepe” kitétel. Az NZS elnöke Jarosław Guzy lett. Az NZS a tipikus diákszervezet feladatai mellett politikai céljaiban aktívan támogatta a Szolidaritást. Tagsága májusra elérte a nyolcvanezret. Számos sztrájkot szerveztek, gyakran a Szolidaritással összhangban.

1981 első negyedében világossá vált, hogy a hatalom politikai eszköztára kimerült, egyrészt nem képes rugalmasan kezelni a helyzetet,⁹ másrészt a gazdasági válságban lévén nincs elegendő tartaléka, hogy olyan politikai megoldást találjon, amit a társadalommal el is tud fogadtatni.

A gazdasági reform nehézségei

A hadiállapot bevezetésének előkészítésével párhuzamosan a párt kísérletet tett a gazdasági reform koncepciójának kidolgozására is. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy a fennálló helyzetet akárhogyan is oldják meg – politikailag vagy erővel –, nem lehet visszatérni a Gierek által képviselt gazdaságpolitikai irányvonalhoz. Ezt már az augusztusi válság idején felismerte a vezetés, és 1980. szeptember 5-én létrehozták a Gazdasági Reform Bizottságot, melynek feladata volt felmérni az aktuális helyzetet, és javaslatokat tenni a rendszer gazdasági mechanizmusának megreformálására.¹⁰ A kormánybizottságé mellett még fél tucat különböző koncepció született a kívánt reformok elérésére. A kormány 1981. január 10-én tette nyilvánossá az első tervezetet *A gazdasági reform alapelvei* címmel,¹¹ amelynek kidolgozott változata 1981 júliusában *A gazdasági reform irányvai* című dokumentumban összegződött. A januári koncepció megjelenése előtti estén Stefan Olszowski PB-tag a televízióban kijelentette, hogy a „pártunk vonala – a megegyezés vonala”, mintegy kedvező hangulatot teremtve a program fogadtatására. A reakciók azonban nem teljesen a vártnak megfelelően alakultak sem a Szolidaritás, sem az egyes szocialista országok részéről. Erich Honecker élesen bírálta a radikális átalakításokat kitűző programtervezetet, a Szolidaritás pedig kevésnek találta azt, hiszen tel-

⁹ A szabad szombat kérdésében engedhetett volna a hatalom, sőt elébe mehetett volna a követelésnek. Végeredményben sokkal többet vesztett a merevséggel, hiszen állandó készültségben „sikerült” tartania a Szolidaritást. Magyarországon például az MSZMP PB 1981 elején döntött a szabad szombat bevezetéséről, vagyis kevesebb volt az a gazdasági kár, mint amennyit politikailag lehetett veszíteni az ügyön.

¹⁰ *Projekt Uchwały w sprawie powołania Komisji Biura Politycznego i Rządu do spraw reformy gospodarczej*. AAN PZPR KC PB Nr Mkr. B 2985. Sygn 1816, 322–328. A bizottság elnöke Józef Pińkowski miniszterelnök volt.

¹¹ *Trybuna Ludu*, 1981. január 10., 1–2., illetve ugyanezen a napon jelent meg a program teljes terjedelmében minden újságárusnál *Podstawowe założenia reformy gospodarczej* címmel.

jesen más koncepcióban gondolkodnak. Nem sokkal később a mozgalom megalkotta a *reform társadalmi programját*, mely erős munkás-önkormányzati hatalomra épített gazdaságmechanizmus-átalakítást képzelt el.¹²

A kormány is ambiciózus célt tűzött ki maga elé: a „*gazdaság működési mechanizmusának és rendszerének átalakítását, mely lehetővé teszi a dolgozó emberek demokratikus önkormányzásának elvének teljes megvalósítását*” természetesen a szocialista viszonyok megerősítése mellett.¹³ Ígéretet tett a központi tervezés, a döntési mechanizmusok és az irányítás területén is a változásokra. Kijelentette, hogy a vállalatnak a gazdaság önálló szervezeti egységének kell lennie. A kormánybizottság reformprogramja átvett ugyan bizonyos elemeket a tőle független szakértők tanulmányaiból, de mint kiderült, csak korlátozott mértékben támogatta volna az „önigazgatásra” épülő koncepciót, a piacosításnak erős gátat szabtak volna – bizonyos esetekben – az árak központi szabályozásával, illetve bizonyos kiemelt ágazatokban megmaradt volna teljes mértékben a központi tervezés és irányítás.¹⁴

A hangzatos tervek mellett azonban a legfontosabb cél a gazdasági stabilitás megteremtése és a hitelképesség visszaállítása volt. Erre nemcsak a belső piac összeomlása és a KGST tagállamai ösztönözték a lengyel kormányt, hanem a nyugat-európai hitelezők és az Egyesült Államok is. Jagielski április 1–5. között Washingtonban tett látogatásának is a gazdasági segítségkérés volt a célja. Ígéretet kapott arra, hogy az Egyesült Államok többletterméket ad el Lengyelországnak 71 millió dollár értékben, amelyet zlotyban is fizethetnek. Emellett Lengyelország kapta a legnagyobb mezőgazdasági áruvásárlási hitelt az 1981-es pénzügyi évben, összesen 670 millió dollárt. Végül pedig az USA is csatlakozott a nyugat-európai országokhoz, hogy Lengyelország pénzügyi helyzetének enyhítése érdekében az adósságok visszafizetését átütemezzék az 1981 utáni évekre.¹⁵ Cserébe viszont a Fehér Ház elvárta, hogy „jelentős erőfeszítéseket tegyenek a lengyel gazdaság életképessé tételére”.

A kormányt tehát minimum három oldalról, egymással nem koherens erők feszítették. Egyszerre kellett volna a pénzügyi stabilitást és a fizetőképességet megteremteni; a gazdasági mechanizmus reformját kidolgozni (lehetőleg a Szolidaritás terveivel összhangban), azt végrehajtani, és a boltokat áruval feltölteni; illetve a konzervatív „szövetségeseket” lecsillapítani, és teljesíteni a KGST-vállalásokat. A feladat a lehetetlenség határát súrolta.

¹² GRALA T., Dariusz: System docelowy gospodarki PRL w projektach reform gospodarczych z lat 1980–1981. *Dzieje Najnowsze*, XXXVI. (2004) nr 1., 134–150.

¹³ *Trybuna Ludu*, 1981. január 10., 2.

¹⁴ AAN, PZPR, Sygn. XI A/1328., 1–64.

¹⁵ *Department of State Bulletin*, No. 2050/1981. 41–42., illetve No. 2053/1981., 76–77.

„Hogy lehetségesek ilyen események egy országban, ahol 36 éve építik a szocializmust?”

Az óriási feszültségek közepette, január 13-án érkezett Leonyid Zamjatyin, az SZKP PB tagja és a KB Nemzetközi Tájékoztatási Osztály vezetője egyhetes látogatásra Lengyelországba. Ugyanezen a napon fogadta Kania, Jaruzelski és Pińkowski Varsóban a Varsói Szerződés EFE parancsnokát, Viktor Kulikovot és vezérkari főnökét, Anatolij Gribkovot is. Kulikov ismét figyelmeztette a lengyel vezetőket, hogy Lengyelország problémáit a lengyel hatalomnak kell megoldania.

Zamjatyin – Kanián és Emil Wojtaszekon kívül – találkozott a LEMP PB keményvonalas tagjaival, Olszowskival, Grabskival és Andrzej Żabińskival. Varsó mellett meglátogatta Katowicét is. Utazásának célja elsősorban a tapasztalatszerzés és a nyomásgyakorlás volt. Az SZKP PB megbízásából érkezett delegáció minden alkalmat megragadott arra, hogy a szovjet vezetés álláspontját ismertesse a lengyel krízissel kapcsolatban. A találkozók egymáshoz nagyon hasonlóan zajlottak le: a lengyelek előadták a „saját verziójukat” az eseményekkel kapcsolatban, mire Zamjatyin általában hevesen reagált, miközben előadta a szovjetek értékelését, élesen kritizálva a negatív jelenségeket, és szorgalmazva a „gyors és határozott” lépéseket. A találkozókról készült lengyel beszámolók szerint „Zamjatyin minden alkalommal aláhúzta, hogy a lengyel vezetés, a lengyel párt a szovjet vezetés és Leonyid Brezsnyev teljes bizalmát élvezzi, hogy képes maga megoldani az előtte álló problémákat. Ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy a helyzet alakulása Lengyelországban nem kizárólag lengyel ügy, és a Szovjetunió kész mindig más szocialista országokkal együtt segítséget nyújtani a lengyel elvtársaknak tulajdonképpen minden formában a helyzet fejlődése érdekében.”¹⁶

Emellett az információgyűjtés is fontos volt a szovjetek számára. Főképpen az érdekelte őket, hogy mi a lengyelek taktikája és stratégiája a krízis legyőzése érdekében. Kérdezősködtek a Szolidaritás, az egyház és az ellenzéki politikai csoportosulások tevékenységéről, a sztrájkokról, különösen a hadiiparban, és arról, hogy milyen a hangulat a hadseregben. Ezzel párhuzamosan Zamjatyin is előadta a véleményét (az SZKP PB véleményét) a lengyelországi társadalmi-politikai helyzetről, a párt tevékenységéről és a tömegtájékoztatási eszközök működéséről. Ez utóbbi helyzetről lesújtó véleménye volt; érthető tehát, hogy a legtöbb kritikát és feladatot a sajtóval kapcsolatban fogalmazta meg.

A szovjet delegáció által tett észrevételek és kritikák a következőképpen összegezhetők: A társadalmi feszültségek olyan hosszú ideje tartanak,

¹⁶ Aláhúzás az eredeti szövegben. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258., 27–28.

hogy az destabilizálja a gazdaságot, gyengíti a pártot, és káoszhoz vezet, valamint aláássa Lengyelország pozícióit és erőit mind otthon, mind a világban. A sztrájkok, a különböző politikai jellegű akciók, a középületek és hivatalok elfoglalása és az illegális kiadványok terjesztése különösen veszélyesek a gazdaságra és a közrendre. A szovjet vezetés hangsúlyozta azt a véleményét, hogy a Szolidaritás lényegében nem a szakszervezeti jogokért és az emberek szociális helyzetének javításáért harcoló mozgalom, hanem egy határozott politikai erő, amely láthatóan politikai párttá alakul, és szorosán együttműködik a szocialistaellenes körökkel, illetve a külföldi „diverzáns központokkal”. A Szolidaritásban a vezető szerepet a kifejezetten ellenforradalmi jellegű KOR játssza, mely arra törekszik, hogy szociáldemokrata jellegű párttá alakítsa át a mozgalmat. A katolikus egyház pedig – a szovjetek értékelése szerint – kereszténydemokrata szakszervezetté szeretné átalakítani a Szolidaritást. Zamjatyin szerint az is világossá vált, hogy a kialakult krízist nem sikerült kizárólag politikai eszközökkel megoldani, emellett szükségesek a határozott tettek a szocializmus vívmányainak védelmében, különösen ott, ahol az Alkotmánnyal nem egyező tevékenységet folytatnak. A tömegtájékoztatási eszközök pártellenőrzésének visszaállítása volt a legfőbb feladat a szovjet politikusok szerint. Többször kihangsúlyozta, hogy óriási szerepet játszik a sajtó a politikai harcban, éppen ezért a hatalomnak és a pártnak különös figyelmet kell rá fordítania. Erősen kritizálta a sajtóban megjelenő „liberális-burzsoá tendenciák megjelenését”, aggasztotta a Lengyel Újságíró Szövetség (SDP) liberális irányvonala. Véleménye szerint nem szabad megengedni a bizonytalanságot, ha megjelenik egy pártvonaltól erősen eltérő cikk, akkor arra azonnal válaszolni kell. Meg kell mutatni, hogy mi a párt elvi álláspontja. Offenzívát kell indítani a sajtóban, a televízióban és a rádióban is a párttal ellentétes vélemények képviselőivel szemben; egyedül a *Trybuna Ludu* és a *Żołnierz Wolności*, vagyis a párt és a hadsereg lapjait értékelte elvi szempontból megfelelőnek. Zamjatyin élesen kritizálta a *Polityka* című lapban Rakowski legutóbbi cikkeit is, hiszen ideológiai szerepe nem elhanyagolható a pártban. Furcsállotta, hogy ez lenne a párt politikai vonalának a reprezentánsa. Rakowski bírálata azért is érdekes, mert egy hónappal később az új miniszterelnök, Jaruzelski éppen őt nevezi ki helyettesének a Szolidaritással tárgyaló állandó bizottság élére. Nyilvánvalóan taktikai húzásról volt szó. Zamjatyin is „megengedte” az ilyen (taktikai) lépéseket, amikor a sajtóról beszélt: előfordulhat, hogy „néha szükséges lemondani az elviességről és ilyen álláspontot publikálni a sajtóban (például a *Politykában*), de akkor meg kell találni a helyet a Párt elvi álláspontjának a bemutatására is”. A látogatás alatt szóba került a párt közelgő IX. rendkívüli kongresszusa is. Figyelmeztettek arra, hogy a pártkongresszus nem lehet vitaklub, mert akkor opportunistává válik. „Ami Lengyelországban történik, az nem csak Lengyelország ügye. Az eseményeket figyelik a szocialista országok, a kommunista mozgalom, a liberális és a haladó értelmi-

ség egy része a világban. *Felvetődik a kérdés. Hogy lehetségesek ilyen események egy országban, ahol 36 éve építik a szocializmust?*¹⁷

A találkozóról készült lengyel beszámoló szerint „a szovjet delegáció azzal a meggyőződéssel hagyta el Lengyelországot, hogy a helyzet nagyon nehéz és komplikált, de a Lengyelországban fellépő problémákat nem a szokásos, kimért és elasztikus, hanem határozottabb módon kell megoldani, mint eddig.” Zamjatyin kifejezte meggyőződését, hogy szerinte a párt ismeri a válságból kivezető utat, és konzekvensen törekszik annak megvalósítására. *„A szovjet elvtársak kifejezték véleményüket, hogy a LEMP maga képes kijutni a krízisből.”*¹⁸

Zamjatyin január 21-én tért vissza Moszkvába, másnap az SZKP PB ülésén beszámolt lengyelországi tapasztalatairól. Többé-kevésbé reális képes festett a kialakult helyzetről, került a túlzó, drámai kifejezéseket, sőt előadása összességében pozitív végkicsengésű volt. Bár a helyzetet alapvetően súlyosnak értékelte: „meg kell mondani, hogy a Szolidaritás alapvető erő” Lengyelországban, melynek 10 millió tagja van. Emellett a „helyzet bonyolultsága nemcsak abban rejlik, hogy az ellenség működik, amellyel harcolni kell, hanem abban is, hogy múlt hibáinak nyomása alatt a párt elveszítette a valós alkotó kötelékét a nemzettel. A munkásosztálynak sok oka van az elégedetlenségre. Ez különösen jellemző a fiatal munkásokra, akik még nem tapasztalták a nehézségeket. Éppen ezt használja ki a Szolidaritás.” A többi PB-taghoz hasonlóan ő is az ellenforradalminak nevezett KOR által vezérelve látta a Szolidaritást. Ez az irányító csoport, mintegy negyven fő nyíltan a párttal szemben foglal állást, „saját tervük van a hatalom megragadására, de látják, hogy az ellenállás, melyet a LEMP kifejt, nem ad nekik lehetőséget e terveik megvalósítására.”¹⁹

E szavak nagyon súlyos mondanivalóval bírtak, és benne rejlett a szovjet vezetés minden bizonytalansága és ellentmondása is. Egyrészt a lengyel párt és a nemzet között „alkotó kötelék” elvesztése, gyakorlatilag a legitimitáció és a hatalom elvesztését jelentette, a teljes bizalom hiányát a párt iránt. Ezzel szemben továbbra is reménykedtek abban, hogy párt meg tudja oldani a feladatot. Hogyan? Joggal merült fel a kérdés. Képes lesz-e a párt visszaszerezni a társadalmi támogatottságát, ami elég erőt adhat számára az elengedhetetlen gazdasági reformok véghezviteléhez, a válság felszámolásához? De hogyan lenne képes a társadalommal elfogadtatni bármit is, ha nincs megegyezés a Szolidaritással?

Annak ellenére, hogy a helyzet a beszámoló szerint is „még távol van a normalizációtól”, a szovjet delegációnak voltak pozitív tapasztalatai is: „a pártszervezetek tevékenysége aktivizálódik”, „növekszik a pártszervezetek hite a saját erejükben”, a dolgozó emberek a „szocialista élet

¹⁷ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258., 29–32., 38–39.

¹⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258., 33.

¹⁹ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 2–3. l.

megújulását” kívánják, vagyis „visszatérést a lenini normákhoz a pártban és az államban”. Zamjatyin úgy értékelte a látogatást, hogy sikerült meggyőzni a lengyel vezetőket arról, hogy ha a tömegtájékoztatási eszközöket kiengedik az ellenőrzésük alól, akkor nem nyerhetik meg a politikai harcot a közvélemény befolyásolásáért. Végül beszámolt a Kaniával folytatott megbeszéléséről is. Kania elmondta, hogy nem szabad a kongresszus összehívását elsietni, az előkészületeknél vigyázni kell, hogy ne legyenek többségben a Szolidaritás tagjai. Ennek érdekében Zamjatyin azt javasolta a PB-nek, ne küldjenek túl sok szovjet delegációt Lengyelországba, de azok magas képzettségűek legyenek, akik a helyzettel tökéletesen tisztában vannak. Végül Kania biztosította a szovjet küldöttséget, hogy elég határozottak az ellenséggel folytatott harcban, és nem fognak visszavonulni.²⁰

A beszámolóhoz Gromiko szólt hozzá először. Láthatóan túl optimistán tartotta Zamjatyin előadását. Hangsúlyozta, hogy nem lehet minimalizálni a Szolidaritás részéről a fenyegetést, főleg azért nem, mert „lengyel barátaink, a kéréseinket nem akarják végrehajtani, sőt nem is gondolkoznak rajta.” Példaként felhozta, hogy a LEMP VB titkárai nem hajtják végre a központ utasításait. Ekkor azonban Zamjatyin közbeszólt: „Andrej Andrejevics, ez mindössze két vajdaságban fordult elő.” Gromiko többet nem kért szót.

Andropov szerint hasznos volt Zamjatyin útja, Andrej Kiriljenko szkeptikusan fogadta a beszámolót. Ruzsakov és Usztyinov szerint ebben a szellemen kell tovább dolgozni, és a fokozni a nyomást a lengyel vezetőkre, hogy mielőbb bekövetkezzen a várt fordulat. A napirendi pontot végül Szuszlov zárta le gyakorlatilag Zamjatyinnal megegyező véleménnyel. Brezsnyev nem vett részt az ülésen.²¹

Szocialista internacionalizmus a gyakorlatban

Wojciech Jaruzelski 1981. február 11-én váltotta Józef Pińkowskit a miniszterelnöki székben. A kormány mellett tovább irányította a honvédelmi tárca is. Ez volt az első olyan komoly változás a lengyel politikában, melyet a szovjetek teljes mértékben támogatni tudtak. Jaruzelski nemcsak a Lengyel Hadseregben örvendett nagy népszerűségnek, hanem a lakosság jelentős része is elfogadta, sőt bizonyos tekintélye is volt. A hadsereg ugyanis Lengyelországban, a rendőrséggel ellentétben, nagy társadalmi bizalmat élvezett. A tábornokot a Kremlben is jól ismerték. A második világháború kitörésekor családjával együtt internálták Szibériába. Ott tanult meg oroszul. Apja a háború során meghalt. A fiatal Jaruzelski azonban belépett a Sztálin engedélyével létrehozott Lengyel Hadseregbe, és Berling parancs-

²⁰ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 4. l.

²¹ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 4–6. l.

noksága alatt részt vett Lengyelország felszabadításában. Jaruzelski ezzel egyidejűleg a szovjet katonai hírszerzésnek is dolgozott.²² 1945 után vilámgyors katonai karriert futott be. 1956-ban a poznańi felkelés leverése után lépett tábornoki rangba, mindössze 33 évesen! Hamarosan a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportjának a parancsnoka, majd a vezérkari főnöke lett, részese és beosztásánál fogva egyik irányítója volt 1967–68 folyamán a hadseregben folytatott tisztogatásnak. Ennek következményeként 976 zsidó származású tisztet távolítottak el vagy fokoztak le (ebből 6 tábornok és 117 ezredes) a hatnapos háború idején a hatalom által felerősített antiszemita hullámban.²³ A tisztogatás elérte Marian Szychalski honvédelmi minisztert is, helyét maga Jaruzelski vette át. 1968 augusztusában Jaruzelski, már miniszterként, aktívan részt vett a csehszlovákiai megszállásban. Természetesen a múltja senkinek nem jelentett garanciát a jövőre. Nagy Imre NKVD-s munkája a harmincas években, vagy Dubček Szovjetunióban töltött gyermekora, illetve moszkvai tanulmányai ellenére sem váltotta be a Moszkvában hozzájuk fűzött reményeket válság idején. Sőt, helyettük éppen a hazai kommunisták, Kádár János és Gustáv Husák váltak a „normalizáció” letéteményeseivé. Jaruzelski esetében azonban más volt a helyzet, ő nem politikus volt, nem a pártban emelkedett fel. Szovjet kapcsolatai ellenére sem volt moszkovita, s egy jó adag patriotizmus is volt benne. Ellenben katonaként jóval fegyelmezettebb és szigorúbb magatartásformában élt, a katonákra jellemző konzervativizmus sem állt távol tőle, így reményt kelthetett Moszkvában, hogy nem lesz „áruló”, és keményen fel fog lépni minden ellenséges nézettel szemben.

A Szejmben február 12-én elmondott hazafias, érzelmekkel teli miniszterelnöki programbeszéde sokakat megérintett. Már az első mondatok is elütöttek az addig megszokott beszédektől: „Köszönöm a bizalmat. Katona vagyok.”²⁴ Az előadás a „nemzet”, a „stabilizáció”, a „szocialista megújulás”, a „szocialista demokrácia” és a „normalizáció” kulcsszavak köré épült. Egyszerre szólt az egész nemzethez: a „lengyel apákhoz és anyákhoz”, „hívőkhöz és nem hívőkhöz”, a fiatalokhoz, a katonai szolgálatban részt vett férfiakhoz és az újságíró-társadalomhoz. Jaruzelski apokaliptikus keretbe foglalt emocionális előadása a szocialista Lengyelország összeomlásának tragikus képét, a „társadalmi kötelek szétszakadását” és végül a közelgő „testvérgyilkos háborút” festette le, majd lezárásként a német revansizmussal fenyegetett, szándékosan kiemelve azokat a „veszélyeztetett” városokat, ahol a Szolidaritás is komoly erővel bírt: Szczecin, Gdańsk, Wrocław.

²² 1946 és 1954 között Włoski fedőnév alatt a Lengyel Hadsereg katonai hírszerzésének titkos ügynöke volt, lásd: PIOTROWSKI, Paweł: Sprawa Współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową. Rekonesans archiwalny. *Biuletyn IPN* (2007) nr 72–73., 116–125.

²³ EISLER, Jerzy: Polski rok 1968. Warszawa, IPN, 2006, 483–484.

²⁴ Programbeszéd a szejm ülésén 1981. február 12. In: JARUZELSKI, Wojciech: *A szocialista megújulásért.* (Szerk.: DOMÁNY András) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985, 21–39.

Az előadás gerincét egy tízpontos programtervezet alkotta, mely egyetlen konkrétumot sem tartalmazott. E programpontok többségét a Szolidaritás már régóta követelte, némelyiket közvetve vagy közvetlenül már a Gdański Megállapodás is tartalmazta. A megvalósításhoz „kilencven nyugodt napot”, „három dolgos hónapot” kért a lakosságtól, vagyis azt, hogy három hónapig ne legyenek sztrájkok.

A lakosságban nyilvánvalóan nem a „programtervezet”, hanem inkább Jaruzelski személye és a hadseregben szerzett tekintélye miatt alakult ki némi bizalom az új kormány felé. Jaruzelski azonban nem a „szocialista demokrácia” erősítésével és a dolgozói önkormányzati jogok kiszélesítésével kezdte meg munkáját, hanem a hadiállapot előkészítésének munkálatait gyorsította fel.

Február 15-én Jaruzelski kérésére megbeszélést tartott Siwicki, Hupałowski (vezérkar), illetve Milewski és Stachura (BM). Az általános véleménycsere után megállapították, hogy nem lehet a hadiállapotot csupán az ország egyes részeiben kihirdetni, hanem egyszerre kell az egész ország területén bevezetni. Emellett három variációra készültek fel. A „méréselt” verzió szerint a hadiállapot bejelentése után mindenki alárendeli magát a hatalom intézkedéseinek, kisebb sztrájkok előfordulhatnak, de a hadsereg és a rendőrség passzív maradhatnak. A második „aktív” verzió számolt azzal, hogy néhány régióban „tömeges munkabeszüntetés” lesz, így a rendőrségnek aktívan ki kell vennie a részét a hadiállapot érvényesítéséből, míg a hadsereg passzív maradhat. A legrosszabb esetben „felkelés” robbanhat ki, ami általános okkupációs sztrájkjal, utcai demonstrációkkal és a középületek megtámadásával járhat. Ebben az esetben mind a rendőrség, mind a hadsereg bevetésére szükség lesz.²⁵

Másnap, 16-án kb. 40 fő részvételével, Tuczapski, Milewski és Siwicki tábornokok vezetésével áttekintették a hadiállapot bevezetésével kapcsolatos előkészületek állapotát. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy egy „műveleti játék” keretében tesztelték és optimalizálták a terveket. Megállapították, hogy a hadiállapotot végszükség esetén kell kihirdetni, felhasználva az Államtanács alkotmányos jogosítványait. Különösen fontosnak tartották az időpont kiválasztását is. Kifejezetten rossznak tartották volna olyan időpontban, amikor feszült a társadalmi légkör, például okkupációs sztrájk idején. Vagyis vagy egy sztrájk kihirdetése előtt, vagy a befejezése után lenne alkalmas az időpont. Elfogadták azt is, hogy minimum három nappal korábban tudniuk kell az illetékes szervezeteknek a politikai döntésről, hogy meg tudják kezdeni az akciót. Határoztak összesen kb. 85 ezer tartalékos behívásáról, illetve kb. 7500 gépjármű mobilizálásáról. Javasolták a hadsereg bevetését a „nemzetgazdasági objektumok blokádjára”, „a közrend helyreállítására”, illetve „nagy államellenes demonstrációk esetére”. A „gyakorlatról” készült jelentést Jaruzelski 20-án kapta kézhez.

²⁵ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 144–146.

Másnap Siwicki informálta a munkatársakat, hogy a tábornok elfogadta az anyagot, illetve megbízást adott arra, hogy készítsenek egy információs anyagot a szovjetek tájékoztatására.²⁶ Néhány nappal később elkészült a hadiállapot alatt használatra kijelölt börtönök jegyzéke is az internálandó személyek listájával együtt.

Eközben a Szolidaritás mit sem sejtve az ellene készülő tervekről, támogatásáról biztosította az új kormányt. Ennek jeleként felfüggesztették a 13-ára tervezett sajtóellenes bojkottjukat. De az új kormányfő is tett egy taktikai lépést a Szolidaritás megnyerése érdekében, lehet, hogy éppen Zamjatyin tanácsainak megfelelően, és kinevezte a Moszkva szemében reformpárti Mieczysław Rakowskit, a *Polityka* főszerkesztőjét miniszterelnök-helyettesnek. Elsődleges feladata a Szolidaritással tárgyalásokat folytató állandó bizottság vezetése lett.²⁷ A kormányhivatal élére azonban Jaruzelski régi harcostársát, Michał Janiszewski tábornokot nevezte ki. A miniszterelnök fellélegezhetett, ám hamarosan kiderült, hogy elég egy apró szikra, és újra fellángolnak a társadalom és a hatalom közötti ellentétek.

Jaruzelski miniszterelnöki kinevezése és az SZKP közelgő kongresszusa között két villámталálkozóra is sor került. Február 15-én Kaniát Prágában Husák, majd két nappal később, 17-én a Berlin melletti Hubertusstockban lévő vadászházban Honecker fogadta. A tárgyalásokra készített lengyel tézisek teljes egészében megegyeztek egymással. E szerint a fő cél a szomszédos országok vezetőinek megnyugtatása volt: a LEMP elszánta magát a kemény fellépésre a Szolidaritással szemben. Kania mindenekelőtt leszögezte, hogy „a hadseregben a nevelőmunka magas szinten áll”, egyedül az újonnan behívottakkal szemben kell komolyabb nevelőmunkát végezni. Emellett minden szükséges lépést megtettek már egy rendkívüli helyzet esetére. Ezek az intézkedések elsősorban a vasutat és a telekommunikációs rendszert érintették. Közölte, hogy három etapban a hadsereg és a belügy segítségével végre tudják hajtani a vasúti hálózat 40%-nak a militarizálását, mely a szállítások 80%-át bonyolítja le. Először a gazdasági és védelmi jelentőségű négy tranzitvonalat (2835 km), majd a többi védelmi jelentőségű vonalat (5699 km), végül pedig az egyéb gazdasági jelentőséggel bíró vonalakat, mint a Sziléziából a tengerhez vezető széles nyomtávú vasutat (1298 km) tudják teljes mértékben biztosítani.²⁸ Továbbá azt is elmondta mindkét megbeszélésen, hogy a Belügyminisztérium és a Közlekedési Minisztérium megállapodása értelmében megbízottakat küldenek a vasúti csomópontokra.

A csehszlovákiai út előtt Varsóban alaposan tanulmányozták a prágai tavasz eseményeit és következményeit. Megállapították, hogy a csehszlo-

²⁶ Uo. 136–139.

²⁷ Rakowski és a Szolidaritás tárgyalásairól magyarul is megjelent a politikus – természetesen egyoldalú – visszaemlékezése: RAKOWSKI, F. Mieczysław: *Tárgyalófél voltam*. (Ford.: HÁRS Gábor) Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987.

²⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254, 29., ill. A/1255., 15.

vákok gyakran hasonlítják össze 1968–69 jelenségeit a lengyelországi 1980. július–augusztusi eseményekkel. Éppen ezért a tárgyalás előkészítésénél figyelembe vették a CSKP által éppen tíz éve kiadott *Tanulságok a válság fejlődéséről a pártban és a társadalomban a CSKP XIII. kongresszusa után* című brosúrát, melyet a CSKP XIV. kongresszusán fogadtak el 1970 decemberében, mint a prágai tavasz hivatalos értékelését.²⁹ A dokumentum részletesen elemezte a csehszlovákiai folyamatokat a CSKP XIII. kongresszusától az 1968 augusztusában bekövetkezett katonai intervencióig. A brosúra fő végkövetkeztetése, hogy a Dubček–Černík kormányzás a sajtó, a párt és a hadsereg meggyengüléséhez vezetett, a CSKP fokozatosan elveszítette a vezető szerepét a társadalom felett. Elveszítette marxista–leninista jellegét, lehetetlenné vált, hogy a társadalom vezetője legyen. Így „1968 augusztusában, Csehszlovákiában ellenforradalmi helyzet alakult ki, az ország a polgárháború szélén állt. [...] A helyzetet, amibe Csehszlovákia 1968 nyarán került, szükséges volt megoldani, *avagy várni*, amíg az ellenforradalom testvérgyilkos háborút kezd, amelyben emberek ezrei vesznek el, és csak később megadni az internacionalista segítséget, *vagy idejében érkezni és elkerülni* a véres tragédiát a kezdeti értetlenség árán is. [...] A szövetséges csapatok bevonulása Csehszlovákiába 1968. augusztus 21-én megelőzte az ilyen vérontást, tehát szükséges volt és az egyetlen helyes megoldás.”³⁰

Ezt a megoldást szerették volna elkerülni a lengyel vezetők. Így ellentétben Dubčekékkel, akik nem tanulmányozták az ötvenhatos magyarországi események menetét, és nem vették figyelembe a világpolitikai realitásokat, a Kania vezette LEMP alaposan áttekintette a prágai tavasz „hibáit”. A különböző tárgyalásokon kimondatlanul is éppen azt próbálta Kania bizonyítani, hogy a lengyel események más jellegűek – mint ahogy azok is voltak –, mint a csehszlovákiaiak vagy a magyarországiak (fő érvei rendszerint: a párt egységes maradt, nincs szó a politikai rendszer pluralizálásáról, a hadsereg lojális a pártvezetéshez). Természetesen a szomszédos országok vezetői állandóan figyelmeztették is arra a lengyeleket, hogy ne feledjék el a történelmi tapasztalatokat. Különösen Honecker szerette felhozni a korábbi „hasonló” eseteket. Többször emlékeztetett az 1953-as berlini felkelésre, az 1956-os magyar forradalomra is. Február 17-én arra hívta fel Kania figyelmét, hogy az ellenségnek van terve a hatalom átvételre, ezért a pártnak is kell rendelkeznie minden esetre használható tervvel. A keletnémet vezető hangsúlyozta, hogy náluk minden belső zavargásra és külső beavatkozásra van terv, sőt ezekben a tervekben szerepel a szovjetektől való segítség kérése is. Erre állítása szerint azért van szükségük,

²⁹ Ezt az anyagot 1978-ban az Orbis Kiadó megjelentette lengyel nyelven: *„Nauki z kryzysowego rozwoju w partii i społeczeństwie po XIII. Zjeździe.”* Megtalálható: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255., 76–121.

³⁰ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255., 64.

mert ők tanultak a berlini és a budapesti eseményekből, és ha a lengyelek igényt tartanak rá, akkor szívesen megmutatják nekik e terveket.³¹

Kania nem tartott igényt az efféle „segítségre”, az ő fő célja Honecker megnyugtatósa volt, hogy az eseményeket a párt ellenőrzése alatt tudta tartani. Hogy a meggyőzés nem sikerülhetett, annak más okai voltak. Honecker a lengyelek elleni heves támadásaival szerette volna ellensúlyozni az NSZK-val folytatott titkos politikájával kivívott szovjet roszszállást. Másrészt az NDK gazdaságát is jelentősen érintette a lengyel válság. Honecker és Kania januári levélváltása is jelezte a keletnémetek legfőbb problémáját. A német főtítkár elsősorban azért panaszkodott, hogy 1980-ban 1,1 millió tonna kőszénnel kevesebbet exportált Lengyelország az NDK-ba, ez komoly kiesést jelentett olyan termelési ágazatoknak, mely a nyugati piaccal is kapcsolatban állnak. Az NDK a csereáru mennyiségének csökkentésével fenyegette meg Lengyelországot.³² Válaszában Kania megígérte a kért 1,9 millió tonna kőszén és 150 ezer tonna kokszt szállítását 1981-re, annak ellenére, hogy 1980-ban 14 millió tonnával kevesebb szenet bányásztak a tervnél, ám ő is felrótta Honeckernek, hogy az NDK sem teljesíti maradéktalanul a szállításait. Többek között elmaradások mutatkoznak a kálisó, a motorolaj, a gumifélék, a kaucsuk és egyéb vegyi anyagok szállításai terén.³³ Emellett Honecker élesen bírálta a Lengyelországban tervezett – fentebb tárgyalt – gazdasági reformokat is. *A gazdasági reform alapelvei* tézisztervezet az NDK részéről azonnal éles reakciót váltott ki. A koncepciót revizionistának bélyegezték, amely szerintük megkérdőjelezi a szocializmus addig elért vívmányait, és amely enged a szocialista-ellenes és ellenforradalmi követeléseknek. Szerintük ez teljes eltávolodás a szocialista tervgazdaság igazságosságától és általánosan kötelező elvektől, melyeket a Szovjetunió, az NDK és más szocialista országok gazdaságaiban helyesen alkalmaznak.³⁴ Ez az értékelés erős túlzásokat tartalmazott. Világosan látszik az NDK vezetésének az a szándéka, hogy bizonyítsa, náluk minden rendben megy, miközben a lengyeleknél „anarchia” uralkodik.

Kérdéses tehát, hogy Kania útjai sikerrel jártak-e, a döntéseket azonban nem Kelet-Berlinben és nem Prágában hozták, hanem Moszkvában.

³¹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254., 13.

³² *Honecker levele Kaniának, 1981. január 12.* AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254., 107–109.

³³ *Kania levele Honeckernek, 1981. január 19.* AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254., 78–80.

³⁴ *Az NDK véleménye a gazdasági reform tervezetéről.* AAN, PZPR, SYGN. XI A/1262., 1.

Az SZKP XXVI. kongresszusa

1981. február 23. és március 2. között került sor Moszkvában az SZKP XXVI. kongresszusára. Leonyid Brezsnyev előadói beszéde az SZKP nemzetközi politikájáról a „szocialista internacionalizmus” szellemében, külön foglalkozott a lengyelországi eseményekkel. Alapvetően nem változtatott az addigi közös irányvonalon. Kiemelte, hogy a kapitalizmussal folytatott harc „döntő arcvonala a gazdaság, a gazdasági politika szférájában húzódik”. Éppen ezért az élet felveti, hogy a KGST-ben a gazdaságpolitika egészét egyeztessék, a gazdasági mechanizmusok szerkezetét közelítsék egymáshoz. Elismerte, hogy „sok új, nagy probléma van”. Mindamellet, a szocialista országok célja, hogy fejlesszék a gazdasági kapcsolataikat a Nyugattal. A főtitkár szerint ez a nemzetközi kapcsolatok stabilizációjának egyik tényezője. Ezzel szemben a Nyugat az ideológiai harcon kívül éppen a gazdaságot használja fel a szocialista országok elleni versenyben. „Egyre körmonfontabban és alattomosabban lépnek fel a szocialista országok ellen. Ott pedig, ahol az imperializmus aknamunkájához hozzájárulnak még a belpolitikában elkövetett hibák és melléfogások is, talajra talál a szocializmusellenes elemek aktivizálódása. Így történt ez a testvéri Lengyelországban, ahol a szocializmus ellenségei a külső erők támogatásával, anarchia létrehozásával igyekeznek ellenforradalmi mederbe terelni az események alakulását. [...] A szocialista Lengyelország számára fontos politikai támogatást jelentett a Varsói Szerződés tagállamai vezető személyiségeinek 1980 decemberében megtartott moszkvai találkozója. Ez a találkozó világosan megmutatta: a lengyel kommunisták, a lengyel munkásosztály, az ország dolgozói bizton számíthatnak a barátaikra és szövetségeseikre. *A szocialista Lengyelországot nem hagyjuk el a bajban, nem engedjük bántani.*”³⁵

Nem teljesen érdektelen azonban a tanulságok levonása sem. Brezsnyev beszéde szerint ezek az események arról győzték meg őket, hogy oda kell figyelni a tömegek véleményére, határozottabban kell harcolni a bürokratizmus és a voluntarizmus ellen, aktívan kell fejleszteni a szocialista demokráciát, és reális politikát kell folytatni a külgazdasági kapcsolatokban.

Az első ránézésre üres frázisoknak tűnő szavak mögött azonban megbújik a valós kritika is. A kongresszusi beszéd túlértékelése nélkül megállapíthatjuk, hogy Brezsnyev szavai valós szándékokat fejeztek ki. A sokat idézett híressé, hírhedté vált befejező mondat egyes lengyel politikusok és néhány történész szerint azt jelentette, hogy a Szovjetunió kilátásba helyezte a katonai beavatkozás lehetőségét is. Ha a beszéd egészét tekintjük, melynek mondandóját fentebb próbáltuk érzékeltetni, akkor világos, hogy a békés megoldás szorgalmazása volt a cél. Az 1980. december 5-i találkozóra való hivatkozás pedig egyértelművé tette, hogy az ott elfoga-

³⁵ *A Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa...* i. m. 1981., 12–13.

dott megállapodás van érvényben, azaz a lengyeleknek egyedül kell megoldaniuk a problémákat.

Az ominózus mondatot egyébként nem is tartalmazta a beszéd előzetes tervezete, az utolsó pillanatban került a szövegbe. Még az SZKP KB 1980. júliusi plénumán határoztak arról, hogy Brezsnyev előadása a nemzetközi helyzetről a májusi VSZ PTT ülésen elfogadott *Nyilatkozat és Felhívás* szellemében, a fegyverkezési verseny leállítását, a leszerelést és a békét fogja erősíteni.³⁶ De még az 1981. februári KB-plénum előtti tervezet – melyet a PB is elfogadott – sem tartalmazta az említett mondatot. A plénumon elhangzott Brezsnyev-beszédbe, melyet hosszas taps követett, viszont már bekerült,³⁷ vélhetően a Szuszlov-bizottság döntésére a nagyobb nyomásgyakorlás érdekében.

A lengyel eseményeket Brezsnyev mellett még több felszólaló is érintette. Aggodalmuk mellett reményüket is kifejezték, hogy a LEMP képes lesz legyőzni a nehézségeket. A kelet-európai szocialista országok vezetői közül Honecker, Husák, Zsivkov és Ceaușescu nem említette meg külön a lengyelországi válságot, egyedül Kádár János nyilatkozott meg a témában, a szovjet irányvonalnak megfelelően. Sőt, a kongresszus napjaiban megjelenő szovjet sajtó sem említette meg a lengyel problémákat, a sajtókonferenciákon egyetlen alkalommal, február 25-én Zamjatyin és Zaglagyin nyilatkozott ez ügyben.³⁸ Egyértelmű, hogy a szovjet vezetés el akarta kerülni, hogy a kongresszusról szóló nyugati hírek a lengyel problémákról szóljanak (bár nyilván nem hagyhatták szó nélkül), sokkal fontosabb volt e nemzetközileg nehéz pillanatban, hogy a leszerelésről és a békéről legyen szó az SZKP külpolitikájával kapcsolatban.

Eközben sor került Kania és Brezsnyev külön találkozására is, ahol a szovjet főtábornok támogatásáról biztosította a LEMP vezetését, és újabb gazdasági segítségnyújtási csomagról is szó esett. A szovjetek 1981-re 150 millió rubel értékű árusegélyt, 150 millió dolláros pénzügyi letétet, 1,9 millió tonna nyersolaj-többletet és a szabadpiacon eladott olaj után befolyt 465 millió dollárt, 190 millió dollár értékű konvertibilis valutát élelmiszer-vásárlásra, az első negyedévre eső kifizetések (280 millió dollár) kétéves, valamint az elmúlt 4 év hiteleinek visszafizetésének ötéves (400 millió rubel) prolongálását ígérték meg. A megállapodások szerint az 1981 végére a szovjet–lengyel kereskedelem fizetési mérlege a szovjetek

³⁶ RGANI 2. f. 3. p. 522. d. 1–23. l. A *Felhívás az államok vezetőihez és A Varsói Szerződés tagállamainak nyilatkozata* című dokumentumokat a VSZ PTT 1980. május 14–15-i varsói tanácskozásán fogadták el. Javasolták többek között, hogy Európában egyetlen állam se növelje tovább a fegyveres erőinek létszámát, hiánytalanul tartsák be a helsinki záróokmány rendelkezéseit (a szuverenitás tiszteletben tartása, az erő alkalmazásáról való lemondás, a határok sérthetlenségének és a belügyekbe való be nem avatkozás elve), léptessék életbe a SALT II szerződést, folytassák a leszerelési tárgyalásokat, és kössenek egy egyetemes szerződést az erőszakról való lemondásról. Lásd: *Népszabadság*, 1980. május 16., 1–5.

³⁷ RGANI 2. f. 3. p. 550. d. 4. l.

³⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1265., 20–22.

számára kb. 1,5 milliárd rubeles veszteséggel fog zárulni.³⁹ Jaruzelski pedig informálta a szovjet katonai vezetőket a lengyel „államnak a hadiállapot-bevezetésre való felkészültségének állapotáról”, melyet azok tudomásul vettek. A lengyel delegáció tehát elégedetten távozhatott Moszkvából.

A kongresszus alatt, február 28-án került sor Kádár és Brezsnyev megbeszélésére is. Brezsnyev elmondta, hogy „a lengyel vezetők nyilatkozatai megfelelőek, a gyakorlati megvalósítás azonban késik. A pártvezetés határozatlan, maga Kania elvtárs fél a konfrontációtól. Jaruzelski elvtársnak van tekintélye, de a LEMP vezetése ezzel a határozatlansággal őt is lejáratja. Brezsnyev elvtárs kérte, hogy Kádár elvtárs is vesse latba tekintélyét Kania elvtárs budapesti látogatása idején.” Kádár a kongresszuson szót váltott Kaniával is, aki jelezte márciusi látogatási szándékát, amit Kádár elfogadott.⁴⁰ A találkozóra Budapesten március 19-én került sor, amikor Lengyelországban újabb, talán a legsúlyosabb konfliktus alakult ki a Szolidaritás, a LEMP és az SZKP vezetése között.

A bydgoszczi provokáció és a Szojuz '81 hadgyakorlat

Márciusban folytatódott a gazdák saját szakszervezetük legalizálásáért folytatott harca. Am ezúttal az újból kirobbant konfliktus országos méretű üggyé duzzadt. A bydgoszczi régió mezőgazdasági köreinek egy csoportja, Michał Bartoszcze és Stanisław Mojzesowicz vezetésével követelte a Falusi Szolidaritás legalizálását. 1981. február 8-án nagygyűlést szerveztek a bydgoszczi MKZ támogatásával, ahol követelték a Vajdasági Nemzeti Tanács (WRN) összehívását, hogy ott kifejthessék álláspontjukat. Miután átnyújtották a nagygyűlésen elfogadott petíciót a Tanácsnak, az úgy döntött, hogy a következő ülésre meghívják a Szolidaritás képviselőit, ahol az MKZ delegációja beszámolhat a mezőgazdaság problémáiról. A helyzetet bonyolította, hogy február 23-án a Falusi Szolidaritás képviselőit nem engedték be a Bydgoszczban ülésező Mezőgazdasági Szervezetek és Körök Vajdasági Szövetsége Küldöttei X. Vajdasági Kongresszusára, akik tiltakozásul – Mojzesowicz vezetésével – március 8-ára összehívtak egy külön kongresszust, amelyen a vajdaság 28 községe több mint 600 gazdája vett részt. A szakadárokat nem ismerte el sem a Vajdasági Kongresszus, sem az Egyesült Néppárt (ZSL) Vajdasági Bizottsága, ezért március 16-ára okkupációs sztrájkot hirdettek a ZSL épületében. A sztrájkolók vezetője, Roman

³⁹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1265., 142–143.

⁴⁰ MSZMP PB ülése. 1981. március 17. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 822. ő. e. Gyenes András a KB pléniumán (1981. március 26.) úgy értékelt az SZKP kongresszusát, hogy az „lényegében megerősítette a Varsói Szerződés tagállamai vezetőinek múlt év decemberi közös állásfoglalását”. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 178. ő. e.

Bartoszcze – Michał Bartoszcze fia – követelte kongresszusuk elismerését, a Falusi Szolidaritás legalizálását és a Mezőgazdasági Fejlesztési Alap feletti rendelkezési jog átadását a gazdaszakszervezetnek. A sztrájkot aktívan támogatta a Jan Rulewski vezette bydgoszczi MKZ is.⁴¹

A sztrájk harmadik napján, március 18-án meghívót kapott az MKZ a WRN következő ülésére a Vajdasági Hivatal épületébe. A március 19-ére meghirdetett ülés feszült hangulatban kezdődött. A Szolidaritás az épület elé hívta tagjait, hogy kihangosítón keresztül hallhassák a felszólalásokat, ezért a rendőrség rendkívüli erőket mozgósított a városban. A *Lato '80 Operatív Csoport* kérésére a vezérkar 1300 rendőrségi funkcionáriust küldött Bydgoszczba „a tervezett vállalkozással kapcsolatban”.⁴²

Az ülés délelőtt 10 órától kezdve rendben zajlott, majd a levezető elnök javaslatára hirtelen elnapolták a további ügyek tárgyalását. Mivel a Szolidaritás képviselői csak a 8. napirendi pontban szólalhattak volna fel – melyre így nem kerülhetett sor –, óriási felháborodás keletkezett. A tárgyalótermet a képviselők egy része elhagyta, ám 50 fő és a Szolidaritás emberei az épületben maradtak. Ekkor Rulewski okkupációs sztrájkot hirdetett a Vajdasági Hivatalban. Közben a rendőrség és a belügyi alakulatok lezárták az épület összes kijáratát. Este fél hét körül egy személynek mégis sikerült kijutnia és értesíteni Lech Wałęsát, aki azonnal elindult Gdańskból a helyszínre. Hosszas várakozás után az épületben megjelent Roman Bąk, vajdahelyettes, valamint Janusz Pejka kerületi ügyész és a Henryk Bednarek, a helyi ZOMO főnöke vezette egyenruhások és civil funkcionáriusok csapata. Először negyedórát, majd még 25 percet adtak a bent lévőknek a helyszín elhagyására, miután ez nem történt meg, erőszakkal vezették őket ki az utcára. Az akció közben különösen brutálisan megverték Jan Rulewskit, Mariusz Łabentowiczot és Michał Bartoszczét. Rulewski és Łabentowicz súlyos sérülésekkel, Bartoszcze kritikus állapotban került kórházba.⁴³

A brutális akció megrázta Lengyelországot. Estére megérkezett a városba Wałęsa és Józef Żyta, főügyész helyettes. Az üzemek sztrájkkészültségbe helyezték magukat. Másnap 11 és 13 óra között tiltakozó sztrájkot szerveztek. Wałęsa provokációnak nevezte az esetet, mely súlyosabb helyzetet teremtett, mint amilyen augusztusban volt. Annak ellenére azonban, hogy újra kiadta a „semmi engedményt a hatalomnak” jelszót, hajlott a tárgyalásokra is. A felháborodást növelte a másnapi sajtóközlemény, miszerint a rendőrség senkit nem vert meg, és Rulewski autóbalesetben szerzte sérüléseit. A megvert aktivisták fényképeivel ellátott plakátok elárasztották Lengyelországot. A Szolidaritás az ügy azonnali kivizsgálását követelte,

⁴¹ CHINCIŃSKI, Tomasz: *W cieniu Bydgoskiego marca '81. Studia i szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy*. Bydgoszcz, Świadectwo, 2006, 40–43.

⁴² PACZKOWSKI, i. m. 2002, 149.

⁴³ Lásd: CHINCIŃSKI, Tomasz: Bydgoski marzec 1981 roku. *Biuletyn IPN* (2002) nr 23., 65–70.

ellenkező esetben általános országos sztrájkjal fenyegetett, ami komolyan veszélyeztette nemcsak az ország már így is jelentősen leromlott termelő-képességét, hanem belső biztonságát is.

A helyzetet bonyolította, hogy ezekben a napokban, március 19–20-án tartózkodott Varsóban hivatalos látogatáson Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter, akit Jaruzelski és a Budapestről visszatérő Kania is fogadott. Genscher útja létfontosságú volt a lengyel kormány számára, hiszen e napokban már az állam fizetéseképtelensége lógott a levegőben. A legégetőbb kérdések a nyugatnémetek által Lengyelországnak folyósítandó hitelekéről szóltak. Megállapodtak, hogy a nyugatnémet bankok a helyzet stabilizálása érdekében 15 milliárd márkát utalnak át Lengyelországnak 1981-ben. Ezenfelül számos segélyszervezet és egyház is humanitárius segélycsomagokat küldött az országba, mely ekkorra már elérte a 131 millió márkát. Éppen ezért az NSZK-nak is érdekében állt a válság megoldása külső katonai beavatkozás nélkül. Bonnban attól tartottak, hogy egy kialakuló fegyveres konfliktus Kelet-Berlinben is válságot okozna, így veszélybe kerülnének a német–német kapcsolatok.⁴⁴ Ezzel egy időben Jagielski Párizsban tárgyalta hasonló ügyben.

A Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottsága március 23–24-én Bydgoszczban ülésezett, és Wałęsa nyomására úgy döntöttek, hogy nem hirdetik ki azonnal az általános sztrájkot, és a korábbi állásfoglalás ellenére, tárgyalásokat kezdenek a kormánnyal. Március 27-ére azonban országos méretű négyórás figyelmeztető sztrájkot helyeztek kilátásba azzal a további fenyegetéssel, hogy ha nem hozzák nyilvánosságra az elkövetők kilétét, és nem büntetik meg őket, akkor március 31-ére országos általános, okkupációs sztrájkot szerveznek. Az ország totális megbénítása egyet jelentett volna a nyílt konfrontáció elfogadásával és a rendszer teljes elvetésével. A tárgyalásoknak 25-én kellett megkezdődniük.⁴⁵

A kialakult helyzet különösen drámai volt a Politikai Bizottság számára. A Szovjet Hadsereg 120 ezer fővel hadgyakorlatozott éppen az ország határai mellett, illetve részben Lengyelország területén nyilvánvalóan a nyomásgyakorlás szándékával. Eközben a Szolidaritás minden korábbinál komolyabb kihívás elé állította őket. Egyfelől Moszkvából azt várták, hogy semmilyen engedményt ne tegyenek a Szolidaritás felé, a Szolidaritás pedig semmilyen engedményre nem volt hajlandó a bydgoszczi ügyben. A vezetés kényszerhelyzetbe került. Rakowskit utasították, hogy kezdjen tárgyalásokat Wałęsával.

A tárgyalások megkezdésével egy időben Kania és Jaruzelski – miután Arisztov szovjet nagykövet továbbította Brezsnyev üzenetét – már-

⁴⁴ BINGEN, Dieter: *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949–1991*. Baden-Baden, Nomos: Verl.-Ges., 1998, 205–206.

⁴⁵ DUDEK, Antoni: *Dzieje dziesięcioletniej „Solidarności” (1980–1981)*. In: *Droga do niepodległości*. i. m. 2005., 25.

cius 27-én megerősítették *A hadiállapot bevezetésének vezérelveit a Lengyel Népköztársaság területére tekintettel az állam biztonságára, A politikai hatalom és az állami adminisztráció szerveinek központi cselekvési terve a hadiállapot bevezetésének szükségességének esetére a Lengyel Népköztársaság területén és a Fegyveres erők tevékenységének keretterve* című dokumentumokat.⁴⁶ E lépéssel egyértelműen fordulóponthoz érkezett a párt és a Szolidaritás kapcsolata, a politikai úton való rendezéstől egyre inkább az erő alkalmazása felé sodródtak az események. Erről Kania még aznap tájékoztatta Brezsnyevet.

De a tárgyalás ezúttal is kompromisszummal zárult, mely a *Varsói Megállapodás* néven vált ismertté. Most azonban a párt engedett többet, gyakorlatilag utat nyitottak a Falusi Szolidaritás legalizálása előtt. A Szolidaritás felfüggesztette a 31-ére kihirdetett országos általános sztrájkot. A kormány megígérte, hogy mindent megtesz a bydgoszczi események kivizsgálása érdekében, és felelősségre vonások lesznek. A folyamat végeredményeként április 17-én a kormány és a gazdák képviselői aláírták a *Bydgoszczi Megállapodást*, majd május 12-én hivatalosan bejegyezték a Falusi Szolidaritást.

A Varsói Megállapodás aláírására Rakowskinak nem volt hivatalos felhatalmazása sem a kormánytól, sem a Politikai Bizottságtól, de mivel a hatalom nem rendelkezett más forgatókönyvvel a konfliktus rendezésére, úgy ítélték meg, hogy az aláírás a szükséges rossz a helyzet stabilizálása érdekében.⁴⁷ Ugyanúgy nem volt felhatalmazása Wałęsának és tanácsadóinak sem a dokumentum aláírására. Andrzej Gwiazdának szintén nem volt felhatalmazása a sztrájk felfüggesztésének bejelentésére. Ráadásul egyik fél sem volt maradéktalanul elégedett az elért kompromisszummal. E pillanattól kezdve fokozatosan előtérbe kerültek a radikális megoldást követelők a kormányoldalon és Moszkvában is, de a Szolidaritáson belül is megjelentek az első törésvonalak, megosztottabbá vált az addig egységesnek látszó tömegszervezet.

Éles kritikát fogalmaztak meg Wałęsa és a tanácsadók felé a radikalizálódó Szolidaritás-vezetők. Rulewski mellett Andrzej Słowik, a lódzi régió vezetője is egyértelműen a Szolidaritás vereségeként értékelte a Varsói Megállapodást. Mások, mint Gwiazda és Modzelewski elfogadták ugyan a tartalmát, de bírálták a tanácsadók nagy befolyását a vezetésben. Modzelewski lemondott a szervezet szóvivői posztjáról. A március 31-én és április 1-jén megtartott Országos Egyeztető Bizottság ülésén 25 igen, 4 nem és 6 tartózkodással elfogadták a megállapodást, de egyidejűleg szakításra is került sor Wałęsa és Anna Walentynowicz között.⁴⁸ Utóbbit egy hónappal később kizárták a gdański Üzemközi Sztrájkbizottság elnökségéből.

⁴⁶ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 159–160.

⁴⁷ *Wejda nie wejda...* i. m. 1999, 100.

⁴⁸ DUDEK, i. m. 2005, 27.

A Szolidaritás vezetésének, illetve magának Lech Wałęsának mérlegelnie kellett, hogy a nyílt konfrontáció útjára lépjen, vagy maradjon a kompromisszumos megoldás mellett. A szervezet soha nem volt olyan erős, mint ebben a pillanatban, ezért sokan azt várták, hogy most engedmények nélkül rákényszeríthető a párt a Szolidaritás követeléseinek teljesítésére. A konfrontáció egyfelől, az országos általános sztrájk a rendszer teljes elutasítását jelentette volna, melyet taktikai okokból nem vállalhattak fel. Másfelől a párt egyetlen ütőkártyája, a szovjet katonai intervencióval való fenyegetés hatásosnak bizonyult. Emellett a Szolidaritás vezetése is tisztában volt azzal, hogy a gazdasági válság olyan súlyos, hogy egy általános sztrájkkal még inkább szétzilálódna a termelés, és veszélyeztetni az ország lakosságának létbiztonságát. Végül, de nem utolsósorban az egyházi vezetésnek is komoly szerepe volt abban, hogy Wałęsát a kompromisszum irányába terelje.⁴⁹

A *Stasi* forrásai szerint II. János Pál pápa döntő szerepet játszott a megegyezés megszületésében. A pápa a római szovjet követen keresztül tudatta Brezsnnyevvel, hogy nem lesz általános sztrájk, ha a VSZ hadseregei nem avatkoznak bele a lengyel ügyekbe. Brezsnnyev pozitívan fogadta e hírt, amelyről a pápa tájékoztatta a már súlyosan beteg Wyszyńskit is, aki még március 26-án találkozott Jaruzelskivel.⁵⁰ A prímás felhívta a miniszterelnök figyelmét a magángazdák érdekeire, de egyúttal aggodalmát fejezte ki a helyzet radikalizálódása miatt. Két nappal később a lengyel egyház vezetője Wałęsával is találkozott, és drámai szavakkal szólította fel a mozgalmat a felelős politikára, hogy egyetlen lengyel munkásnak és egyetlen lengyel parasztnak ne kelljen elvesznie.⁵¹ Wyszyński, a lengyel társadalomban talán a legnagyobb tekintéllyel rendelkező és személyesen Wałęsára is jelentős befolyással bíró prímás és az egyházfő közvetítő szerepe bizonyosan nem elhanyagolható az események alakulásában. Így érezte ezt a kormány is, amikor a Varsói Megállapodás aláírása után, április 1-jén a Püspöki Kar és a kormány közös bizottsági ülésén a kormány megköszönte az egyháznak a társadalmi hangulat lecsillapításáért tett fontos lépéseit.⁵²

Az általános sztrájk fenyegetése, az egyház befolyása és a kilátástalan gazdasági helyzet olyan faktorok voltak, melyekkel a szovjeteknek is meg kellett volna küzdeniük a válság legyőzésének érdekében. Egy katonai intervenció esetén egymást erősítették volna e tényezők, és a társadalmi ellenállás a gazdasági válsággal együtt elhúzódó konfrontációba is torokollhatott volna, ami jelentősen megnövelte volna a szovjet anyagi, katonai és politikai veszteséget. A szovjet vezetésnek is érdekében állott a meg-

⁴⁹ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. é. n., 127.

⁵⁰ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 72.

⁵¹ DUDEK–GRYZ, i. m. 2003, 367–368.

⁵² *Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1980–1989.* Londyn, Aneks–Warszawa, Polityka, 1993, 46.

egyezés kikényszerítése, de annak tartalmát ismét a Kremlllel való előzetes egyeztetés nélkül fogalmazták meg Lengyelországban.

A kormány ígérete ellenére nem vizsgálták ki a bydgoszczi eseményeket: hogy kik álltak háttérben és milyen cél vezérelte őket a három Szolidaritás-aktivista megverésében. Az eseménysor ismeretében kevésbé tűnik valószínűnek, hogy Jaruzelski és Kania vezette centrum érdekében állt volna egy ilyen akció. Kania nem is tartózkodott az országban – éppen Budapesten járt Kádár Jánosnál –, bár este már Varsóban volt és informálisan találkozott néhány PB-taggal. Másrészt pedig a hadiállapot előkészítésével kapcsolatos már említett dokumentumokban éppen az volt az egyik alapelv, hogy a hadiállapotot olyan periódusban kell bevezetni, amikor a társadalomban nyugalom uralkodik, hiszen ez jelentősen megkönnyíti az akció végrehajtását. A bydgoszczi események éppen az ellenkező hatást váltották ki.

Feltételezhető, hogy a bydgoszczi provokáció a Milewski vezette keményvonalasok akciója lehetett.⁵³ Az okok feltárása még ennél is összetettebb kérdés. A Szolidaritás provokálása vagy megfélemlítése éppen úgy motiváció lehetett, mint a belügyesek frusztrációja és haragja az óriási népszerűségnek örvendő szervezettel szemben.⁵⁴ De célszerű lehetett a *Szozuz '81* hadgyakorlat alatt világossá tenni a szovjetek előtt, hogy Kania és Jaruzelski alkalmatlan a Szolidaritással szembeni sikeres harcra, a rend helyreállítására és a hadiállapot bevezetésére. Ezt támaszthatja alá, hogy a lengyel katonai vezetés egy csoportja Eugeniusz Molczyk honvédelmi-miniszter-helyettes vezetésével Usztyinovhoz fordult, és kérte, hogy a hadsereg segítségével állítsák helyre a rendet Lengyelországban.⁵⁵

Ebben az időben Varsóban tartózkodott Vlagyimir Krjucskov, a KGB elnökhelyettese és tárgyalást kezdeményezett a lengyel első titkárral. A találkozó minden bizonnyal még a hadgyakorlat megkezdése előtti napon történhetett.⁵⁶ Krjucskov figyelmesen végighallgatta Kania tájékoztatóját a lengyel helyzetről, talán a többi szovjet vezetőnél jobban figyelembe vette az érveket, és megértette a lengyel helyzetet is. Ugyanakkor figyelmeztette Kaniát, hogy nem minden szovjet vezető megértő iránta és az általa vezetett politika iránt. Pszichológiai fegyverként alkalmazva azt is „elpanaszolta”, hogy milyen nehéz a Szovjetunió számára az Afganisztánban elesett katonák koporsóit hazaszállítani légi úton. Mire Kania azonnal kontráztott: „ha bekövetkezne a legrosszabb Lengyelországban, akkor egész vasúti transzportokra lesz szükség a koporsók keletre szállítására.” A tapasztalt

⁵³ Vö.: DUDEK, i. m. 2005., 37.; PACZKOWSKI, i. m. 2002, 147–148.

⁵⁴ CHINCIŃSKI, i. m. 2006, 66.

⁵⁵ MEDVEGYEV, Roj.: Nyeznamomij Andropov. Krizisz v Polse 1980–1981 gg. *Novaja i Novejsaja isztorija* (1999) nr 2., 130.

⁵⁶ „Obsztanovka v Polse bukvalno vzrivoopaszna...” *Vojenno-isztoricseskij zszurnal* (1996) nr 4., 58.

KGB-s azonban egyszerűen azzal zárta le, hogy „ezt nem tudom elképzelni”, ami egyértelmű célzás volt arra, hogy nem szándékoznak egy „második Afganisztánt” létrehozni Lengyelországban.⁵⁷

A *Szojuz '81* fedőnevű hadgyakorlatot, négy ország részvételével, március 17-én – még a bydgoszczi események előtt – kezdték meg szovjet és részben lengyel területen. Hivatalosan március 25-én kellett volna befejeződnie, de a lengyelországi helyzet miatt, nyomásgyakorlás céljából meghatározatlan ideig meghosszabbították. A gyakorlat első napján mind Kania, mind Jaruzelski találkozott Viktor Kulikov marsallal.⁵⁸ A megbeszélés a szokásos eredménnyel zárult: a szovjet fél kérte a hadiállapot bevezetését a lengyel pártvezetéstől, ellenben a lengyelek kitértek az egyértelmű válaszára elől annak ellenére, hogy éppen e napokban szignálták a hadiállapot bevezetésével kapcsolatos legfontosabb dokumentumokat.

Már a bydgoszczi események kellős közepén, március 27-én került sor Jaruzelski és Kania második találkozására Kulikovval és még néhány szovjet veterán tábornokkal. Természetesen a szovjet delegáció a korábbiaknál keményebb fellépést szorgalmazott. Szándékukban állt a lengyel vezérkar számára átnyújtani egy tervet a hadiállapot bevezetésére, amit azonban Jaruzelskiék nem fogadtak el.⁵⁹ Ezenkívül a szovjet delegáció elsődleges célja a lengyelek által előkészített tervekkel való megismerkedés volt. Követelték az Alkotmány felfüggesztését és a katonai hatalomátvételt, hogy 14 órán belül megkezdhesék az ellenzéki aktivisták internálását. E követelések azonban az Alkotmány felfüggesztése kivételével már mind szerepeltek a kidolgozott dokumentumokban, melyeket be is mutattak a szovjet katonai vezetőknek. Az Alkotmány felfüggesztésének követelése – ahogy arról Jaruzelski beszámolt – érdekes ellentmondást rejt magában. Hiszen kezdettől fogva világos volt, hogy a hadiállapotot éppen az Alkotmánnyal összhangban, annak értelmében kell és lehet bevezetni. Zamjatyin januári látogatása alkalmával, mint láttuk, főleg azt hangsúlyozta, hogy az Alkotmánnyal ellentétes cselekedeteket kemény fellépéssel kell szankcionálni. A hadiállapot kidolgozása közben éppen az alkotmányosság (vagy legalábbis annak látszata) volt a leghangsúlyosabb pillér, hogy elkerüljék a katonai puccs látszatát.

Ugyanezen a napon, a négyórás figyelmeztető sztrájk után Kania telefonon beszélt Brezsnyevvel. A szovjet főtitkár szintúgy követelte a dokumentumokban foglaltaknak az azonnali végrehajtását, vagyis a hadiállapot bevezetését.⁶⁰

⁵⁷ KANIA, i. m. 1991, 119.

⁵⁸ Uo. 117–118.; JARUZELSKI, i. m. 1992, 93–95.

⁵⁹ Uo. 95.

⁶⁰ PACZKOWSKI, i. m. 2002, 161–163.

Az események teljességéhez tartozik még a már említett találkozó: március 19-én, éppen a bydgoszczi események napján Kania Kádár Jánosnál járt Budapesten hivatalos látogatáson.⁶¹ A beszélgetésen kölcsönösen tájékoztatták egymást a felek az aktuális helyzetről. Kania öt pontban foglalta össze a lengyelországi krízis jellemzőit. E szerint a munkásosztály bizalma megrendült a pártban, a párt szétforgácsolódott, az ellenforradalom hívei kihasználják a helyzetet, mindemellett drámai a gazdasági helyzet, és rendkívül eladósodtak a nyugati tőkés államok felé. Kádár pedig hosszasan mesélt ötvenhatos tapasztalatairól és a szovjetek behívásáról. Nem került azonban szóba a Varsói Szerződés két nappal korábban megkezdett *Szozuz '81* hadgyakorlata, sőt az sem, hogy a Lengyelország, NDK, Csehszlovákia és a Szovjetunió részvételével megtartott gyakorlatra megfigyelőként meghívták az összes szocialista ország honvédelmi minisztereit, köztük a magyart is.

A bydgoszczi események a Szolidaritás forradalmi hullámának apogéumát jelentették. Azzal, hogy kompromisszum köttetett a mozgalom és a hatalom képviselői között, lefegyverezték a Szolidaritást. Bebizonyosodott, hogy a legforróbb társadalmi hangulat is csupán egy félig-meddig sikeres kompromisszumra elég. A társadalmi katarzis nem következhetett be, csaldódás és pesszimizmus lett úrrá a társadalom széles rétegein, vissza kellett zökkenni a szomorú valóságba, ahol a sorban állás, az áruhiány, a káosz és zűrzavar volt a jellemző. A mozgalom elveszítette legfőbb fegyverét, az általános sztrájkjal való fenyegetést. A hatalom pedig folyamatosan készült a hadiállapot bevezetésére, s az utolsó előtti csatát megnyerte: megakadályozta egy nagy társadalmi robbanás bekövetkeztét.

A breszti találkozó: „nincs hova visszavonulni”

A Varsói Megállapodás sem oldott meg semmit a nagy kérdések közül. Továbbra sem volt konszenzus arról, hogy milyen gazdasági program mentén mentse meg a teljes összeomlástól a lengyel gazdaságot, illetve hogyan vezessék ki az országot a válságból. Továbbra sem volt megegyezés arról, hogy milyen politikai változások szükségesek ahhoz, hogy a Szolidaritás be tudja tölteni funkcióját, azaz részt vehessen a gazdasági döntésekben. A szovjetek és különösen az NDK vezetői pedig egyre nyíltabban hangoztatták, hogy nem lehet tovább a régi politikai alkukon alapuló úton haladni. A LEMP kétfrontos harca – a Szolidaritással és a szovjet, illetve a többi szocialista ország vezetőivel – új szakaszába érkezett.

⁶¹ A látogatásról lásd: MOL M-KS 288. f. 11. cs. 4397. ő. e., illetve 288. f. 4. cs. 178. ő. e. Lásd még: Negyedszázaddal később 1981-es történelmi visszaemlékezés 1956-ra. (Közl: TISCHLER János) www.archivnet.hu, IV. (2004) 5. sz.; Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981. (Közl: TISCHLER János) *Századok*, 132. évf. (1998) 5. sz., 1146–1155.

Az új szakasz első felvonása az 1981. április 3-án, a lengyel–szovjet határon, Bresztben megtartott titkos találkozó megszervezése volt. A tárgyaláson Kania és Jaruzelski, illetve szovjet részről Andropov és Usztyinov volt jelen. A Varsói Megállapodást Moszkvában súlyos hibának tartották, újabb lépésnek a kompromisszumok útján, mely az ellenforradalmi erők győzelméhez vezet. Intő jel volt a Kreml számára az is, hogy három Szolidaritás-aktivista megverése szinte az egész ország tiltakozását váltotta ki, a Szolidaritás nagyon gyorsan képes volt mobilizálni erőit. A breszti találkozót 3-ról 4-ére virradó éjszaka szervezték meg, hogy Varsóban senkinek ne tűnjön fel Jaruzelski és Kania eltűnése. A SZKP PB még 2-án megvitatta a lengyel helyzetet. Brezsnyev szerint a legrosszabb az egészben az, hogy a lengyel vezetők egyetértenek a szovjet javaslatokkal, mégsem tesznek semmit. A szovjet főtitkár még március 30-án telefonon beszélt Kaniával. Újra felhívta figyelmét, hogy nem lehet több engedményt tenni az ellenzéknek: „Önök állandóan a békés útról beszélnek, nem értve, vagy nem akarva megérteni, hogy ez a »békés út«, amelyet Önök hirdetnek, sok vérbe fog kerülni.” Kania is elismerte, hogy a Varsói Megállapodás nagy hiba volt. Éppen erre célzott Brezsnyev a PB-ülés elején: a lengyel vezetők egyetértenek, de nem tesznek semmit. A politikai irányvonal azonban változatlan maradt: „folytatnunk kell, természetesen, a munkát a barátainkkal, és a lengyelországi helyzet befolyásolására új módszereket kell keresnünk”. Az új módszer első lépése a *breszti találkozó* volt, ami egyben jelezte a szovjet nyomásgyakorlás magasabb fokozatra kapcsolását is. Usztyinov javaslatára „tartalékban” még fenn tartották a *VSZ tagországainak összehívását*, ahogy ez december 5-én történt Moszkvában, vagy 1968-ban (Varsó, Drezda) a csehszlovák válsággal kapcsolatban. A nyomásgyakorlás harmadik eleme pedig a lengyel határ melletti hadseregmozgások és gyakorlatok folytatása volt. Egy április 16-án kelt elemzésben hangsúlyozzák, hogy „maximálisan fel kell használni az *ellenforradalmat visszatartó faktort*, amely a belső reakció és a nemzetközi imperializmus azon félelmével van összefüggésben, hogy a Szovjetunió bevetheti a hadseregét Lengyelországba.”⁶² Az elkövetkező nyolc hónap alatt, a hadiállapot bevezetéséig, a szovjet vezetés a nyomásgyakorlás e három formáját folyamatosan és egyre nyíltabban alkalmazta.

A lengyel vezetés azonban attól tartott, hogy a hadiállapot kihirdetése után az események a legrosszabb irányba is fordulhatnak, azaz a Szolidaritás általános országos okkupációs sztrájkot hirdet, ezzel teljesen megbénítva az ország működőképességét, a hadsereget olyan helyzet elé állítva, hogy erőt kelljen alkalmaznia. De nem csak Kaniáék gondolták így: Usztyinov az említett PB-ülésen úgy látta, hogy „a vérontást nem kerülhetik el, az lesz. És ha ettől félnek, akkor természetesen, az egyik pozíció után kell feladni a másikat. Ily módon el lehet veszíteni a szocializmus

⁶² RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 6–8. l., ill. RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 7. l.

minden eredményét.”⁶³ Nem voltak azonban ritkák az efféle borúlátó megállapítások a Kremlben, mégsem került szóba a katonai „segítségnyújtás” lehetősége.⁶⁴

Andropov még elutazása előtt összegezte a lengyel vezetésben uralkodó helyzetet, illetve megfogalmazta, hogy mit is várnak a lengyel elvtársaktól: „Meg kell mondani, hogy a hadiállapot bevezetése kijárási tilalmat jelent, a városok utcáin való mozgás korlátozását, az állam, a párt és a vállalatok objektumai védelmének megerősítését stb. A Szolidaritás vezetőinek nyomása alatt Jaruzelski teljesen ellankadt, Kania az utóbbi időben elkezdett egyre többet inni. Ez nagyon szomorú jelenség. *Gondolom, hogy az érvek a Kaniával és Jaruzelskivel folytatott beszélgetésen elegendőek lesznek.* Természetesen meg kell őket is hallgatni.”⁶⁵

A felek tehát 3-án este a lengyel–szovjet határon fekvő Bresztbe utaztak, ahol egy vasúti kocsiban este 9 órától hajnalig tartott a megbeszélés. Az ott elhangzottakról Andropov és Usztyinov beszámolt az SZKP PB április 9-i ülésén.⁶⁶ Brezsnyev nem volt jelen, az ülést Csernyenko vezette. A KGB elnöke szerint a két lengyel nagyon feszült hangulatban érkezett, és láthatóan idegesek voltak. Kania elmondta, hogy nagyon nehéz dolgozni a Szolidaritás nyomása alatt. Ugyanakkor kitért arra is, hogy az „ország a stabilizáció útjára lépett”. Végül ő is elismerte, hogy a bydgoszczi válság megmutatta, hogy „az ellenforradalom erősebb, mint mi”. Kania ezzel elismerte vereségét a Szolidaritással vívott harcban. Hiszen egyfelől, minden résztvevő számára nyilvánvaló volt, hogy az ország nem lépett a stabilizáció útjára, másfelől ellent is mondott saját magának a lengyel vezető. E titkos megbeszélés keretei arra is lehetőséget adtak, hogy nyíltan szóba kerüljön a katonai „segítségnyújtás” kérdése is. A szovjetek nyilvánvalóan tudni akarták, hogy mi a lengyelek szándéka, hogy azért nem tesznek-e semmit, mert esetleg a katonai „segítségre” várnak? A lengyel vezetők azonban egyértelműen kijelentették, hogy ez abszolút nem lehetséges, sőt a hadiállapot bevezetése sem. Legalábbis egyelőre nem. Míg az előbbi hallatán valószínűleg megnyugodtak, utóbbi hallatán aggódni kezdhettek a szovjet vezetők. A lengyelek azzal védekeztek, hogy a Szejm határozata szükséges, Andropovék pedig egyre idegesebben reagálva kijelentették: „semmilyen Szejm nem kell, itt a dokumentum, ami szerint cselekedni fogtok, amikor bevezetitek a hadiállapotot”. Arra akarták őket kényszer-

⁶³ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 9. l.

⁶⁴ Georgij Sahnazarov, aki 1964 és 1987 között az SZKP KB szocialista országok kommunista és munkáspártjaival kapcsolatot tartó osztályán dolgozott, és részt vett a Szuszlov-bizottság ülésein, visszaemlékezésében állítja, hogy Szuszlov azt is kijelentette, hogy „Meg kell békülni még azzal is, ha a Szolidaritás hatalomra kerül. A fő, hogy Lengyelország a Varsói Szerződésből ne lépjen ki.” Lásd: SAHNAZAROV, i. m. 2000., 161. Ezt megerősítő dokumentum azonban a mai napig nem került elő a levéltárakból, ettől függetlenül természetesen elhangozhattak e szavak.

⁶⁵ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 10. l.

⁶⁶ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 2–5. l.

ríteni, hogy írják alá azt a papírt, melyen az áll, hogy bevezetik a hadiállapotot, ám a szorult helyzet ellenére sem Kania, sem Jaruzelski nem írt alá semmit, ellenben ígéretet tettek, hogy április 11-ig átnézik, és aláírják a szükséges dokumentumot. Ezután kérdések záporoztak a lengyelekre, arra vonatkozólag, hogy mit szándékoznak tenni, ha hazatértek. A válaszokra azonnal replikáltak is a rutinos szovjet „válságmegoldók”. Kania ötletei a Nemzeti Megmentési Front létrehozására vonatkozólag, melyben esetleg a Szolidaritás is helyet kaphatna, vagy a munkások kooptálásáról a PB-be, nem ütköztek ellenállásba. Bár kikötötték, hogy a Front nem helyettesítheti a pártot és a kormányt, a PB-be elég egy munkás, az SZKP PB-ben például egy sincs. Javasolták a szovjetek, hogy szerény, de megvalósítható programmal álljanak elő, sőt azt is, hogy a pártvezetők menjenek el a nagyobb gyárakba a munkások közé.⁶⁷ A szovjet vezetés nem támogatta azonban az ún. „beton” előtérbe helyezését, vagyis Grabski, Olszowski és Moczar komolyabb szerephez jutását. Szerintük ők még árthatnak is a helyzetnek. Úgy tűnik, hogy őket is nyomásgyakorló eszközként használták fel, de komolyabban nem számoltak velük.

A megbeszélés a vége felé sem lett optimistább hangvételű. A szovjet vezetők aggodalmait fokozta, hogy Jaruzelski a miniszterelnöki poszt alóli felmentését is kérte arra hivatkozva, hogy nem tud dolgozni, elfogyott az ereje.⁶⁸ Természetesen erről szó sem lehetett, másrészt ez nem a szovjetek hatáskörébe tartozott. Hajnalban, kimerülten és nem túl optimistán repülhettek haza a felek. Talán a lengyelek könnyebbülhettek meg egy kicsit jobban: hazatértek épségben, és nem tudták őket rávenni semmilyen papír aláírására. A szovjetek voltak csalódottabbak: kiderült, hogy Kania, de Jaruzelski sem elég határozott. A szovjet szándékok nyomatékosítása okán a találkozó után néhány nappal, de még az SZKP PB ülése előtt Kulikov marsall vezetésével szovjet tisztek delegációja érkezett Varsóba, hogy ellenőrizték a hadiállapot előkészületinek szintjét.

Talán nem jelentéktelen, hogy Brezsnyev akkoriban betegsége miatt nem mindig tudott jelen lenni a PB ülésein. 1981-ben az év első felében, az ismert dokumentumok szerint, nem volt jelen három, a lengyel eseményekkel kapcsolatos fontos ülésen. Hiányzott Zamjatyin lengyelországi útjának beszámolóján január 22-én, ahogy nem volt ott március 26-án sem, amikor Arhipov a Jagielskivel folytatott tárgyalások hozadékát ismertette. Ami még fontosabb, hogy április 9-én, a breszti találkozó kiértékelésének napján sem tudott részt venni a PB ülésén. Brezsnyev valójában ritkán játszott aktív szerepet a PB ülésein. A Kaniával vagy a Jaruzelskivel folytatott telefonbeszélgetéseit is gyakran az előre megírt szövegek felolvasásával intézte el. Így azok valójában a PB, elsősorban Andropov és Szuszlov gondolatait tartalmazták. Az is világossá válik a dokumentumokból, hogy az

⁶⁷ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 4–5. l.

⁶⁸ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 8. l.

SZKP PB előtt nem voltak tervek egy esetleges katonai megszállásról. Egy alkalommal kiderül, hogy Gromiko azzal sincs tisztában, hogy a lengyel hadseregére lehet-e számítani vagy sem. Usztyinov válasza sem volt szovjet szemmel nézve „megnyugtató”. Nyilvánvaló, hogy politikai döntés nélkül semmilyen akció sem kezdődhetett meg. Bresztben Andropov világosan megfogalmazta a szovjet álláspontot és a követeléseket, a lengyel vezetők tisztában voltak azzal, hogy mit akarnak a Kremlben; igaz, az a kérdés, hogy mi lesz, ha nem teljesítik a követeléseket, továbbra is nyitott maradt.

Mind a lengyel, mind a szovjet helyzetértékelésekről általában elmondható, hogy meglehetősen felszínesek voltak. A Szolidaritás már megszületése pillanatában „politikai erő” volt, vagyis nem kellett a KSS KOR aktivistáinak azzá változtatni. Adódott, hogy a társadalomban felvetett minden kérdés – különösen a gazdaságirányítási, illetve az önkormányzati – politikai ügyként jelent meg. Mintha a Kremlben is zavar lett volna a Szolidaritással kapcsolatban. Gyakran nevezték „anarcho-szindikalista mozgalomnak” vagy „sárga szakszervezetnek”.⁶⁹ Máskor pedig egyenesen politikai pártként definiálták. Az ellentmondásos értékelés mögött a bizonytalanság és az ideológiai beidegződések miatti értetlenség húzódott meg. A szervezet tagjainak túlnyomó része mégiscsak munkás volt. Ez nem fért bele az uralkodó ideológiai keretbe, hiszen a „szocializmusban” a munkás (a dolgozó nép) rendelkezik minden hatalommal a párt által. Mivel a Szolidaritás a munkások párttól független képviselőjeként lépett fel, olyan benyomás keletkezett a LEMP vezetésében, mintha egy ellenzéki párttal harcolnának. Ezt az ellentmondást próbálták feloldani a lengyel vezetők által sokat hangoztatott „kettős hullám” formulával, hogy létezik a Szolidaritás mint szakszervezet, mellyel esetleg kompromisszumot lehet kötni, és létezik a „szocialistaellenes elemeket” tömörítő KSS KOR, akiket le kell választani a szervezetről, és be kell börtönözni. Arra a kérdésre azonban nem felel egyetlen dokumentum sem, hogy miként lehetséges az, hogy negyven „ellenforradalmár” irányít és befolyásol egy 10 milliós tagságú szakszervezetet. Nyilvánvaló, hogy azért nem, mert nem is erről volt szó a valóságban. A Szolidaritáson belüli törésvonalak ugyan valóban egyre erősebbek lettek, különösen a Varsói Megállapodás újabb kompromisszuma miatt. De nem kizárólag a munkás-értelmiségi megosztás létezett. Sokkal inkább megosztott a szervezet a párttal folytatott harc eszközeinek kiválasztása tekintetében, illetve világnézeti különbségek mentén, társadalmi státusztól függetlenül.

⁶⁹ Az *anarcho-szindikalizmus* fő ideológusa a XIX. században Mihail Bakunyin volt. E mozgalom a szakszervezeteket a forradalom fő erejének tekintette. Céljuk egy olyan demokratikus társadalom létrehozása volt, melyet munkások irányítanak. Az anarcho-szindikalizmus három legfontosabb alapelve: a munkások összetartása, a közvetlen cselekvés és a munkások önigazgatása. – *Sárga szakszervezeteknek* nevezték a XIX. század végén és a XX. század elején azokat a munkásszervezeteket, amelyek nem helyezkedtek az „osztályharc álláspontjára”, de célul tűzték ki a munkások vállalati nyereségből való részesedését.

Az adekvát (békés) válaszadást akadályozta az ideológiai kiüresedés és a hatalom elvesztésétől való félelem. A Szovjetunió és a többi szocialista ország vezetése e téren statikussá vált. Nem voltak képesek nyitni az öngazgató szocializmus irányába, mert felismerték, hogy az a fennálló gazdasági-politikai rendszer végét jelentené. De éppen így nem volt képes akceptálni a demokratikus törekvéseket, a valódi választások iránti igényeket sem, amely a társadalmi ellenőrzést garantálta volna. A fennálló rendszert pedig nagyobb engedményekkel már gazdaságilag nem voltak képesek megerősíteni. Figyelemre méltó, hogy Kuroń és Modzelewski az 1964-ben megfogalmazott nyílt levélben éppen a gazdasági tartalékok kimerülésében látta a hatalom megdöntésének lehetőségét.

Ezzel együtt a szovjet álláspont továbbra is változatlan maradt. Április 7-én Kulikov marsall a Honeckerrel folytatott beszélgetésén, Legnicában aláhúzta, hogy a helyzet mélyebb elemzésére van szükség Lengyelországban, de számolni kell a polgárháborús veszéllyel is. A fő cél továbbra is az, hogy a VSZ EFE intervenciója nélkül a lengyelek oldják meg maguk a válságot.⁷⁰

Ilyen bizonytalansággal teli hónapokban kezdődött meg a felkészülés a LEMP nyárra tervezett IX. rendkívüli kongresszusára. A szovjetek és a szövetséges államok abban bízhattak, hogy a megfelelő erősségű közös nyomásgyakorlás kikényszerítheti azt, hogy az új Központi és Politikai Bizottságban az ún. „egészséges erők” kerüljenek túlsúlyba. Természetesen azokat a párttagokat, akik egyben a Szolidaritás tagjai is, lehetőleg ki kell szorítani. Ezzel a nyomásgyakorlás újabb hulláma kezdődött a VSZ-tagállamok részéről a lengyel vezetésre és a társadalomra egyaránt.

⁷⁰ O *stanie wojennym...* i. m. 1997, 75.

AZ ERŐGYŰJTÉS IDŐSZAKA

„A párbeszéd első feltétele, a másik nézőpontjának »megértésének« a képessége. Ez nem egyszerűen részvét kérdése, hanem valami több – annak a megértése, hogy valaki másnak, a saját nézőpontjából mindig van valami igazsága.”

József Tischner

Sem a Varsói Megállapodás, sem a breszti találkozó nem stabilizálta a helyzetet Lengyelországban: a lángokat eloltották, de a parázs továbbra is izzott a felszín alatt. Igaz, hogy az április és a május csendesebb volt, elmaradt az újabb nyílt konfrontáció a párt és a Szolidaritás között, de e „csendes” hónapok olyan jelentős változásokat hoztak, melyek joggal nyugtalaníthatták Moszkvát. A szovjetek azonban nem léphettek. Az Egyesült Államok külügyminisztere pontosan megfogalmazta azt, amit a Kreml vezetői nem mondtak, nem mondhattak ki: „maguk a szovjetek is felismerik, hogy a mai lengyelországi problémák hatalmasak politikai és gazdasági értelemben egyaránt; és ha ők beavatkoznak ebbe a helyzetbe, akkor majdnem kiszámíthatatlan méretű terheket vállalnak magukra, beleértve az aktív ellenállást lehetőségét a lengyel nép részéről. Ezért nem állhat érdekében ezt megtenni.”¹ A Kreml számára a nyomásgyakorlás fokozása maradt az egyetlen fegyver. A célponttá ezúttal a Lengyel Egyesült Munkáspárt vált. Míg az előző hónapokban a szovjet vezetés elsősorban a Szolidaritást bírálta, most a párt került a nyomásgyakorlás középpontjába.

Március 31-én a csehszlovák pártlap, a *Rudé Pravo* adta meg a alaphangot. Először hangzott el a „revizionizmus” vádja a LEMP Központi Bizottságával kapcsolatban. Két nappal később – a breszti találkozóval egy időben – a TASZSZ, a moszkvai rádió és a *Pravda* egyszerre indított támadást a LEMP varsói pártszervezete ellen. Ez volt az augusztus óta tartó krízishelyzetben az első nyílt kritika a lengyel párttal szemben a szovjet

¹ *Department of State Bulletin*, No. 2051/1981., 28–29. Haig interjúja az NBC televíziónak 1981. április 14-én.

sajtóban. Nem kétséges, hogy összehangolt akcióról volt szó.² Hamarosan világossá vált, hogy a szovjet vezetés azért kezdett a lengyel párt elleni offenzívába, hogy megerősítsék a keményvonalasok pozícióit abban a reményben, hogy Kaniát és Jaruzelskit sikerül a hadiállapot bevezetése felé taszítani.

A lengyel vezetők szavahihetőségét megkérdőjelezte az ellenzék első legálisnak mondható hetilapjának a megjelenése. A *Tygodnik Solidarność* első száma április 3-án került az újságosokhoz, szöges ellentétben a lengyel vezetők azon ígéreteivel, hogy a sajtót a párt szigorú ellenőrzése alá fogják vonni. A másik aggasztó jelenség a LEMP szakadásának jelei voltak. Egyrészt a majdnem 3 milliós párttagság egyharmada csatlakozott a Szolidaritás szakszervezethez. Másrészt a párton belül újabb két irányvonal kezdett kibontakozni áprilisban. Toruńban az ún. „*horizontális struktúra*” képviselői bontottak zászlót.³ Céljuk a vertikális irányítási struktúra megváltoztatása, vagyis az egyik meggyökerezett marxista-leninista ideológiai dogma, a demokratikus centralizmus megszüntetése volt. Abból indultak ki, hogy mivel a Szolidaritás is horizontálisan szerveződik, a párt csak úgy veheti fel a küzdelmet vele, ha alkalmazkodik ehhez a felépítéshez. Az elsősorban a munkás párttagok köréből induló kezdeményezés vezetője a sztrájkok egyik párttag vezére, Zbigniew Iwanow lett. De támogatókra letek az értelmiség körében is. E reformista irányvonalhoz állt közel Stefan Bratkowski, a Lengyel Újságíró Szövetség elnöke, aki még a bydgoszczi válság idején, március 23-án nyílt levélben fordult a párthoz és a társadalomhoz. Keményen kritizálta a keményvonalas politikusokat, akiknek semmilyen programjuk nincs az erő alkalmazásán kívül. Felszólított a Kania és Barcikowski által képviselt politikai megoldás, a kompromisszumos út továbbvitelére és támogatásáról biztosította a Jaruzelski-kormányt. Véleménye szerint nem lehet több millió munkással és paraszttal konfliktusban élni, ezért nincs más út, mint a megegyezés.⁴ A toruńi kezdeményezést a csehszlovák sajtó élesen kritizálta, a szovjet média pedig hallgatott róla. Nem meglepő ez, ha figyelembe vesszük azt a mélységű demokratizmust, amelyet a toruńiak meghirdettek. A pártkongresszusra készülvén hozzáláttak programjuk kidolgozásához. Ebben nagy segítséget kaptak a párton belüli más „elhajló” csoportoktól, mint például a varsói Tapasztalat és Jövő vitacsoporttól (DiP).⁵ Követelték,

² DE WEYDENTHAL–PORTER–DEVLIN, i. m. 1991, 190–191.

³ DURACZYŃSKI, Eugeniusz: PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980–lato 1981). *Dzieje Najnowsze*, XXIX. (1997) nr 4., 73–91.

⁴ AAN, PZPR, SYGN. V/164., 407–409.

⁵ Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość” – 1978-ban Stefan Bratkowski kezdeményezésére létrejött párton belüli informális vitaklub. Kapcsolatot tartottak a demokratikus ellenzék képviselőivel is, és azzal a céllal léptek fel, hogy valós képet ábrázoljanak a lengyel társadalomról és gazdaságról. Közvélemény-formáló szándékkal riportokat készítettek az aktuális problémákról.

hogy minden párttiszttségviselőt többes jelölés, tényleges jelöltválasztás alapján, szabad és titkos szavazással válasszanak meg, és hogy a tiszttségviselők közvetlenül beszámoltathatóak legyenek. E célok könnyen népszerűek tudtak lenni a munkások között akkor, amikor a sajtó szinte naponta leplezett le egy-egy korrupció vagy éppen luxuskörülmények között élő állami vagy párthivatalnokot.

A reformistákkal szemben a „beton” is szerveződni kezdett. Andrzej Żabiński vezetésével megalakult a Katowicei Pártforum. Május 28-án a *Sztandard Młodych* közölte a sztálinista nyelvezetet használó közleményüket, és hamarosan jelentkeztek *Rzeczywistość* című saját folyóiratukkal is. A katowiceiektől még a Politikai Bizottság is elhatárolódott. Emiatt tevékenységüket időlegesen felfüggesztették ugyan, de hamarosan újra jelentkeztek a *Grünwald Hazafias Társaság* megalakításával. E csoport az ötvenes évek legkeményebb korszára emlékeztető retorikával és erőteljes antiszemita lözungokkal hívta fel magára a figyelmet. A pártközpont nyíltan nem állt ki mellettük sem, de létüket sokáig eltűrte. Ugyanakkor a Bratkowski-féle Újságíró Szövetséggel szemben megszervezték az Újságírók Szakmai Szövetségét, mely olyan újságírókat tömörített, akik nem szimpatizáltak a Szolidaritás-barát irányzattal, és kiszolgálták a Politikai Bizottság igényeit.

A harmadik nyugtalanító jel a Falusi Szolidaritás legalizálása volt. A Szejm által május 6-án elfogadott törvény alapján, május 12-én a varsói bíróság is bejegyezte a szervezetet. E tény két okból tűnt veszélyesnek. Egyrészt legalizálta a magángazdák érdekvédelmi szervezetét, legális keretet adva a szervezkedésre. Közöttük különösen erős volt a katolikus egyház befolyása is. Másrészt, bár ez volt a kisebb baj, jelentősen meggyengítette a LEMP szövetségesének számító Néppártot, mely a parasztok „képviselőjeként” a Szejmben is képviseltette magát.

Végül nem jelentéktelen mindennapi életet érintő változások is történtek. Április elsejétől bevezették a húsjegyet, de 22-től már a vaját, a mákot, a rizst és a kását is jegyre adták.⁶

A felszín alatti parázis ismét váratlan események miatt izzott fel. Május 13-án, Rómában rálóttek II. János Pál pápára, a Szolidaritás legfőbb szimbolikus vezetőjére. A merényletet Ali Ağca török terrorista követte el. A szovjet sajtó azonnal a nyugatnémet titkosszolgálatot sejtette az eset mögött. Ez azonban legalább annyira valószínűtlen állítás volt, mint hogy a lengyel ellenzéki aktivisták is ugyanekhez a titkosszolgálathoz tartoztak volna.⁷ A valóság máig ismeretlen. A legismertebb verzió szerint a KGB megbízásából a bolgár titkosszolgálat közreműködésével hajtották végre a merényletet. Ez azonban megbízható források nélkül jelenleg nem

⁶ SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005, 64–65.

⁷ A *Pravdában* megjelenő cikkek például Moczulskit, a KPN vezetőjét és Rulewskit, a bydgoszczi Szolidaritás vezetőjét is a nyugatnémet titkosszolgálat ügynökeként „leplezték le”.

bizonyítható.⁸ Az eset azonban nagy érzelmet váltott ki a lengyelekből. Május 16–17-én több városban „fehér meneteket” tartottak több százezer ember részvételével. A pápa végül túlélte a lövést, a lengyel társadalmat azonban május végén újabb csapás érte: meghalt Stefan Wyszyński prímás. Temetésén sokezres tömeg vett részt a Szolidaritás, a Vatikán és az állam vezetőivel együtt. Hogy mennyire hatott e két esemény demoralizálóan a társadalomra, az erre vonatkozó szociológiai felmérések hiányában nehéz megmondani. Mégis feltételezhetjük, hogy ez volt az a periódus, mely változást hozott. A társadalom egyre jobban belefáradt a kilátástalan harcba, a sztrájkokba, az ellátási nehézségekbe. A Varsói Megállapodás, a bomlási folyamatok és Wyszyński prímás elvesztése után a Szolidaritás mozgósító ereje alábbhagyott. Feltételezhetjük, hogy a mérsékeltekhez tartozó prímás elvesztése hozzájárult a Szolidaritás radikalizálódásához is. Az viszonyt tény, hogy többé már nem tudta azt az erőt felmutatni, mint korábban. Ehhez hozzájárult a szervezetben is megindult polarizálódás, mely őszre végérvényesen kikristályosodott elsősorban a mérsékeltebb Wałęsa és a radikálisabb Andrzej Gwiazda között.

Felkészülés a kongresszusra

A breszti találkozó után a szovjet fél úgy látta, hogy a nyomás fenntartása lesz a legjobb módszer arra, hogy a júliusra tervezett pártkongresszus küldöttei között az ún. „egészséges erők” kerüljenek többségbe, és a hatalom hozza meg végre a várva várt „kemény lépéseket”. Most Szuszlovra várt a feladat, hogy Lengyelországba utazzon, és a személyes meggyőzése erejével érjen el eredményeket. Eközben kiszélesítették a nyomásgyakorlók körét is. Aktivizálták a lengyel–szovjet testvérvárosi és testvérmegyei kapcsolatokat. Szovjet delegációk utaztak Lengyelországba, hogy a hatalom minden szintjén erősítsék az „egészséges erőket”.⁹ Az elkövetkező

⁸ Az olasz parlament vizsgálóbizottsága, az ún. „Mitrohin-bizottság”, valamint Fernandino Imposimato, aki több mint 25 éve foglalkozik a merénylettel, úgy gondolják, hogy a lengyel titkosszolgálat is tudhatott a merénylet tervéről. Erről azonban a lengyel Nemzeti Emlékezet Hivatala (IPN) által kiadott nyilatkozat szerint egyelőre nem találtak meggyőző bizonyítékot. Találtak viszont információkat a pápa elleni titkosszolgálati tevékenységről (Triangolo-művelet). Lásd erről: http://www.ipn.gov.pl/wai/pl/18/2857/PRZEGLAD_MEDIOW_9_marca_2006_r.html (2008-08-21). A lengyelországi titkosszolgálatról egyébként nem állt távol a gyilkos merényletek végrehajtása sem (Pyjas esete, vagy 1984-ben Popiełuszko atya meggyilkolása). De a ma ismert KGB-dokumentumokban nincs nyoma a pápa elleni merényletnek, lásd: ANDREW-MITROHIN, i. m. 2000, 534. Véleményem szerint nem igazán volt érdeke a Szovjetunióknak II. János Pál pápát „likvidálni”. A pápa a világpolitikában nem követte a szovjetellenes nyugati irányvonalat, másrészt a lengyel válság idején egy ilyen akció többet árthatott a szovjet politikának, mint amennyi a remélt „haszon” lehetett volna.

⁹ RGANI 5. f. 84. op. 76. gy. 20–39. l., ill. 61–64. l., RGANI 5. f. 84. op. 85. gy. 17–18. l., 44–47. l., 113–117. l., 165–169. l., RGANI 5. f. 84. op. 86. gy. 14–19. l.

hónapokban még ennél is tovább bővült a szovjet eszköztár. De alaposan kivették a részüket a munkából a csehszlovák és a keletnémet vezetők is. Tették ezt azért, mert a kongresszusi jelölés rendkívüli veszélyeket rejtett magában. Nem csupán a toruói kezdeményezés, hanem általában a párton belüli közhangulat miatt. Hamar kiderült – a közvélemény-kutatások ezt a lehető legvilágosabban mutatták –, hogy a párttag munkások körében a pártapparátus, illetve a legfelsőbb vezetés szinte semmilyen bizalommal nem rendelkezik. Ahhoz, hogy valakit küldötté válasszanak a gyárakban, elengedhetetlen volt, hogy az illető a kortesbeszédében kritizálja a pártot. A párt alsó szintjei nem működtek, azok a munkások, akik politikailag aktivizálódni szerettek volna, a Szolidaritásban kötöttek ki.

Mihail Szuszlov, mielőtt Varsóba utazott volna, április közepén Berlinben a NSZEP X. kongresszusára érkezett, mint a szovjet delegáció vezetője. A kongresszuson elmondott beszédében emlékeztetett Leninre, aki megtisztította a marxizmust az „opportunisták kísérleteitől” és magasra emelte a proletár-internacionalizmus eszméjét: „csak a marxista-leninista tanítás következetes és tántoríthatatlan megvalósítása biztosítja a szocialista eszmények diadalát. Más út nincsen, s bármilyen eltérés forradalmi tanainktól végzetes következményeket von maga után”, mondta a szovjet főideológus.¹⁰ Ezzel konkrétan ugyan Kínára utalt, de aki akarta, Lengyelországra is érthette. Mit jelentett e mondat? Szuszlov nem kapcsolt e megállapításhoz szankciókat. Nem említette a „szocialista országok internacionalista segítségnyújtását”. Lehet, hogy valóban csak Kínáról beszélt? És Lengyelországot csak figyelmeztetni akarta? Mindenesetre ez a stílus jóval visszafogottabb volt a hatvannyolcas „Brezsnyev-doktrínánál”, amikor a „más utat” katonai intervencióval szankcionálták.

A berlini kitérő után, április 23-án érkezett Varsóba, ahol a terveknek megfelelően a PB tagjaival találkozott. Mielőtt azonban létrejött volna a találkozó, a LEMP PB összeült, hogy kialakítson egy közös álláspontot. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a PB-tagok nem tudtak a breszti találkozóról, legalábbis nem mindenki.

Sok újdonságot nem hallhatott Szuszlov a lengyel vezetéstől, hiszen a vendéglátók már tökéletesen tudták, hogy mit kell mondaniuk a szovjet vendég megnyugtatóra. „A szovjet elvtársak azt akarják tudni, mit fogunk tenni a veszély csökkentése érdekében”, tudni akarnak a „pártban lévő helyzetről, a problémákról”, arról, „hogyan működnek a tömegkommunikációs eszközök és a propaganda általában, hogy működik a hatalom, és milyen nehézségeink vannak”, foglalta össze Kania a lényegét. Azt is tudta, hogy kell néhány pozitívumot is említeni, hogy lássák Moszkvában a vezetés alkalmasságát a válság megoldására. Jaruzelski a gazdasági nehézségekről beszélt, a nyugati függőség és az abból fakadó manőverezési lehetőségek korlátozottságát emelte ki. Fontosnak tartotta tudatni a

¹⁰ *Pravda*, 1981. április 13., 4.

szovjet féllal, hogy csökken a nyomás a rendőrségen és az állambiztonságon, a hadsereget pedig egyáltalán nem támadják.¹¹

Ettől függetlenül Szuszlov és a vele tartó Ruzszakov éles kritikával illette a Szolidaritást és a „szocialistaellenes elemeket”, hangsúlyozták „a határozott harc szükségességét” főleg a Szolidaritás jobbszárnyával, melyet a KOR irányít. Szuszlov úgy látta, hogy a jelenlétükkel Varsóban gyakoroltak „bizonyos hatást” a lengyel vezetésre, és fontosnak tartotta a kölcsönös bizalom fenntartását.¹² A látogatás után két nappal megjelent TASZSZ-jelentés azonban arról árulkodott, hogy a szovjet delegáció nem volt kellőképpen elégedett a lengyel helyzettel. A már említett csehszlovák eset után a szovjet sajtóban is megjelent a „revizionizmus” vádja a lengyel párttal szemben. Majd rövidesen ez után látványosan támogatni kezdték a katowicei szervezkedést, de egyúttal biztosították Kaniát is a teljes bizalomról.¹³

Kialakult tehát egy állandó forgatókönyv. A lengyel vezetők abból kiindulva, hogy a szovjetek az 1980 augusztusa óta eltelt nyolc hónap alatt nem szánták el magukat keményebb lépésre, kidolgozták a stratégiájukat: keménynek kell mutatkozni, és mindenben egyetérteni a szomszédos országok vezetőivel. A hadsereget és a rendőrséget távol kell tartani a Szolidaritás eszméitől, ez láthatólag hatásos fegyver volt a lengyel vezetők kezében. Mint számos beszámolóból kiderült, a katonai akciót azért sem tekintették jó megoldásnak, mert abban az esetben a szovjeteknek új lengyel vezetők után kellett volna nézniük, azonban senki nem rendelkezett még olyan viszonylagos népszerűséggel sem, mint Jaruzelski; Dubček-szintű politikusi népszerűségről pedig még az ő esetében sem beszélhetünk. Óriási gondot jelentett volna egy, a társadalom számára elfogadhatóvá tehető bábkormány összeállítása. Másrészt pedig a termelés újraindítását egyáltalán nem garantálta egy katonai intervenció, így pedig továbbra is a szovjet gazdaságot terhelte volna a lengyel válság, csak még jobban, mint előtte.

1981 áprilisára már teljes mértékben kikristályosodott az SZKP álláspontja a lengyelországi helyzetről: a Szolidaritás szervezett politikai erővé alakult át, mely képes megbénítani a párt- és állami szervek működését, gyakorlatilag képes a hatalom átvételére is. Ezt csupán azért nem teszi meg, mert tart a szovjet csapatok bevonulásától, és a céljait inkább a „kúszó ellenforradalom” útján valósítaná meg, mint véröntés által. A hatalom pedig nem tud, és nem akar eltávolodni attól a módszertől, hogy politikai

¹¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 347–348.

¹² RGANI 89. f. 42. p. 42. d. 5. l. Két nappal Szuszlov elutazása után a katowicei vajdasági bizottság ülésén Żabiński érintette Szuszlov látogatását. Itt Żabiński úgy tolmácsolta Szuszlov „üzenetét”, amely meglehetősen fenyegetően hangzott a lengyelek számára, ám amellet, hogy Szuszlov minden valószínűség szerint valóban határozott álláspontot képviselt, feltételezhetjük, hogy Żabiński célja a helyi pártaktíva „felrázása” volt azzal, hogy keményebb szavakat használt a bizottsági ülésen. Lásd: *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 75.

¹³ DE WEYDENTHAL–PORTER–DEVLIN, i. m. 1991, 193–196.

eszközökkel győzze le a válságot. A Szolidaritással kapcsolatban sem volt túl optimista a szovjet értékelés: „még ha szakításra is kerülne sor Wałęsa és a KSS KOR extrémistái között, akkor sem szándékozna gyengíteni a nyomást a LEMP-re Wałęsa és a háta mögött álló katolikus papság. De azt sem lehet kizárni, hogy az extrémisták veszik ellenőrzés alá a Szolidaritást minden ebből származó következményekkel.”¹⁴

Egy elemzésben a Kreml is számba vette, hogy kikre számíthat a Szolidaritás elleni harcban. A „jobboldaliakkal” (Fiszbach, Werblan, Rakowski és Henryk Jabłoński) nem számoltak mint partner, mert értékelésük szerint ideológiailag közel állnak a Szolidaritáshoz. Céljuk – a szovjetek szerint – Lengyelország szociális-gazdasági struktúrájának jugoszláv szellemben való átalakítása.¹⁵ Velük szemben Grabski, Żabiński, Olszowski és Stanisław Kociołek – ahogy a lengyelek nevezték őket –, a „beton” alkotta azt a magot, mely köré fel lehetne építeni a pártot. Megbízhatóak, bár az értékelés szerint is kevesen állnak mögöttük. Mégis ők azok, akik mögé az ún. „egészséges erőket” fel lehetne sorakoztatni. A Kreml vezetői nem tartották őket igazán jó politikusoknak, de nem volt más alternatíva, vagyis ők jelentették Moszkva számára az utolsó szalmaszálát. Az értékelés szerint a centrumot Kania és Jaruzelski alkotta. A legnagyobb probléma azonban továbbra is az volt, hogy „félnek a Szolidaritással való konfrontációtól”. Jaruzelski tekintélyére azonban szükségük volt, nélküle nehezen lehetett volna a lengyel hadsereget eredményesen mozgósítani. A szovjet vezetők elsődleges célja az volt, hogy a Kania–Jaruzelski-centrumot megóvják a „revizionista” vagy „jobboldali” befolyástól, és a „beton” segítségével, illetve nyomása által kemény fellépésre ösztökélik őket. A dokumentum kitért arra is, hogy elő kell segíteni, hogy a LEMP közelgő IX. rendkívüli kongresszusára a küldöttek és az ott vezető tisztségbe megválasztandó személyek között a Moszkvához közel álló személyek kerüljenek többségbe. Ennek érdekében úgy határoztak, hogy folytatni kell Kania és Jaruzelski politikai támogatását.¹⁶ Az SZKP PB elfogadta azt a javaslatot, hogy május és június folyamán a KB különböző munkacsoportokat küldjön Lengyelországba annak érdekében, hogy a kongresszusi előkészületek megfelelően sikerüljenek.

Nem tudni, hogy komolyan gondolta-e valaki az SZKP vezetésében, hogy egy kongresszus megoldja a problémákat; feltételezhető, hogy nem. De nem hitt ebben az NDK vezetése sem, ezért Erich Honecker újabb találkozózt javasolt eszmecsereére. Ezúttal azonban nem hétpárti, hanem csu-

¹⁴ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 2–3. l.

¹⁵ Ennek semmilyen valóságalapja nem volt. Nincs bizonyíték arra, hogy „jugoszláv szellemben” akarták volna átalakítani a lengyel gazdasági és politikai berendezkedést. De még a Szolidaritás sem tekintette mintának Jugoszláviát. Jugoszlávia speciális politikai és gazdasági berendezkedéséről lásd: Juhász József: A jugoszláv öngazgatási modell. *Múltunk*, XLVI. évf. (2001) 2–3. sz., 276–293.

¹⁶ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 4–6. l.

pán a szomszédos országok hármass találkozásáról volt szó. Május 16-án, Moszkvában ült össze a szovjet, a keletnémet és a csehszlovák fél megvitatni az eseményeket. Az általános, unalomig ismert megállapításokkal kezdődött a tárgyalás: a helyzet tovább rosszabbodott, csak a külső intervenciótól való félelem fékezi meg a szétesést, a LEMP programja gyenge, a kongresszus előkészületei nem jó irányba haladnak. Azonnal szóba került a lengyel pártvezetésben való személycserék szükségessége is. Elsősorban Olszowski és Grabski nevét említették, de a szovjetek figyelmeztettek arra is, hogy a változtatásnak „negatív aspektusai is lehetnek”. Ezért inkább azt javasolta a feleknek, hogy támogassák továbbra is a jelenlegi vezetést, és segítsék elő az „egészséges erők” pozícióinak javítását. A helyzet komolyságára hivatkozva kijelentették, hogy semmilyen lehetőséget sem szabad kizárni: „át kell gondolnunk, mit kell csinálni, Lengyelország sorsáról van szó”.¹⁷

Honecker beszélt a legtöbbit. Aggodalmát fejezte ki az eseményekkel kapcsolatban. Hosszasan idézett egy volt lengyel párttaggal folytatott beszélgetést, melyből az derült ki, hogy Kania a saját pozícióját igyekszik erősíteni, és ennek érdekében feláldozza a szocializmushoz hű párttagokat is. Szerinte a LEMP is átalakul lassan egy szociáldemokrata párttá, amely szorosan együtt fog működni az egyházzal és a Szolidaritással. A „megújulás”, melyet a párt hangoztat, Honecker szerint egyenlő az ellenforradalommal. Ez teljesen új értékelése volt a helyzetnek. Honecker valóban aggódott, de nem Lengyelország miatt, hanem inkább az NDK sorsa miatt. Panaszkodott arra, hogy a nyugatnémet televízió mindennap közvetít Lengyelországból, így a keletnémet polgárokra is hatással vannak az események. A szállítások akadoznak, ezért a gazdaságot is érinti az ügy. Nem is beszélve arról, hogy az NDK-ban állomásozó szovjet hadsereg ellátása is Lengyelországon keresztül történik. Az NDK első embere talán a legtragikusabb képet festette a lengyel válságról, mégis sokkal mérsékeltebb álláspontra helyezkedett, mint a december 5-i találkozón: *„Én nem támogatom a katonai akciót, bár a VSZ erre jogot ad a szövetségeseknek. Létre kellene hozni tulajdonképpen egy vezetést, amely kész lenne bevezetni a rendkívüli állapotot, és határozott lépéseket tenni az ellenforradalommal szemben.”*¹⁸ Honecker eddig sem támogatta az „katonai akciót”, most ezt egyértelművé is tette. Tehát a lengyelek háta mögött, egy titkos megbeszélésen a legharciasabb VSZ-tagállam vezetője sem állt ki a katonai akció mellett.

Husák egyetértett Honeckerrel, bár hozzátette, hogy ők „minden variánst támogatnak”, és javasolt egy a decemberihez hasonló VSZ-csúcs-találkozót, ahol kiállhatnak nyíltan az „egészséges erők” mellett. Majd Brezsnyev kissé bizonytalan hangnemben felvetette a változás szükségességét a vezetésben. Ezután Tyihonov világossá tette: „Az intervenció a

¹⁷ *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982).* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Warszawa, 2007, 27–28.

¹⁸ Uo. 28., 35.

jelenlegi nemzetközi helyzetben nem jöhet szóba, ezért aktívan támogatni kell az egészséges erők ellenállását, ugyanakkor az egészséges erőknek nincs kiemelkedő vezetőjük.” Andropov 50-50%-osra tippelte az erőviszonyokat a vezetésben, tehát a változtatást nem nevezte reálisnak. Úgy értékelte, hogy a kongresszus lesz a vízváltó, ott majd kiderül, hogy a LEMP „marxista úton halad-e, vagy összeomlik”. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a KB XI. plénumát ki kell használniuk, hogy „harcoljanak”. „Négy vagy több jó elvtársnak van jó akarata, de nem tudjuk, hogy sikerül-e.”¹⁹

A hármas találkozón tehát nem döntöttek egyértelműen a változtatás mellett, bizonytalanok voltak abban, hogy végre lehet-e hajtani. De mindenképpen hangsúlyosan merült fel a kérdés. Látszott, hogy nem nagyon bíztak a kongresszus sikerében.

Másnap Zamjatyin Magyarországra érkezett. Ő tolmácsolta Kádár felé a Kreml azon véleményét, hogy a lengyel események alakulása „kedvezőtlen hatást gyakorol a nemzetközi helyzetre. A Szovjetunió a veszélyek tudatában van, s lehetőségeinek megfelelően igyekszik a lengyel elvtársaknak segíteni.” A fő probléma továbbra is abban áll, hogy a lengyel elvtársak nem fogadják meg a tanácsokat, vagy nem képesek azokat megvalósítani.²⁰ Pedig a szovjet vezetés mindent megpróbált, hogy jobb belátásra bírja a lengyeleket, például jelentős gazdasági segítségnyújtással: a Szovjetunió eddig mintegy 4 milliárd aranyrublel összegű, azaz 4 milliárd USA-dollárnyi segítséget nyújtott Lengyelországnak. A pénzt pedig csak úgy tudták előteremteni, hogy az európai szocialista országoknak jóval a világpiaci ár alatt juttatott évi több mint 72 millió tonna olaj, 7 millió tonna olajtermék és 29 milliárd köbméter gáz, valamint szén, kokszt, villamos energia egy részét a kapitalista országokba voltak kénytelenek eladni, hogy legyen valutájuk. Ezek nyugati exportjából fedezték a gabona- és élelmiszer importjuk egy részét is. Így szükséges volt a szocialista piacra szánt nyersanyagok újraelosztása, amely természetesen kedvezőtlen volt minden érintett fél számára.²¹

Június 5-én Ruzsakov Budapestre érkezett a Politikai Bizottság megbízásából. Tájékoztatást adott a magyar félnek a szovjet álláspontról. Hasonló látogatást tett még Bulgáriában is. A szovjet küldött leszögezte, hogy az SZKP az 1980. december 5-i közös álláspont értelmében tevékeny-

¹⁹ Uo. 36–37.

²⁰ *Leonyid Zamjatyin magyarországi látogatása. 1981. május 17–22. (A Külügyi Osztály feljegyzése)* MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4516. ó. e.

²¹ A Szovjetunió rosszabbodó gazdasági helyzetére világított rá Kirill Mazurov, a Minisztertanács első elnökhelyettese is, aki Thürmer Gyulának, a moszkvai magyar nagykövetség egyik munkatársának október 24-én elmondta, hogy az országban „a hús-, tej-, termékelállítás lényegesen romlott. Reális lakossági igényeket számolva, húsból a kereslet 50–55%-át, illetve a főbb zöldségfélékből 60%-ot, tejből és tejtermékekből 70–80%-ot, kenyérből 110%-ot, fűszerfélékből 5–10%-ot elégítenek ki.” MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 21. d.

kedik, és a konkrét gazdasági segítség mellett bizonyos nyomást is gyakorol a LEMP vezetőire. Brezsnyev 3-4 naponként beszél telefonon Kaniával. Andropov és Usztyinov Bresztben, illetve Szuszlov a LEMP Politikai Bizottságának és a Titkárságnak a közös ülésén fejtették ki álláspontjukat. A feladatokból kivessi a részét a varsói szovjet nagykövet, illetve Viktor Kulikov marsall is. Brezsnyev június 1-jén külön-külön beszélgetett telefonon Kaniával és Jaruzelskivel is. A Kaniával folytatott beszélgetésben Brezsnyev szemére vetette beszélgetőpartnerének, hogy elsősorban ő a felelős a lehetőségek elmulasztásáért, és ezért a felelősséget mint párt első titkára fogja viselni. Jaruzelskinek viszont hangsúlyozta, hogy „az ő feladata a párt befolyásának erősítése a fegyveres erőknél és az állami szerveknél, s kötelessége, hogy megvédje azokat az ellenséges erők támadásaival szemben”.²² Ruzsakov a beszámoló végén beismerte, hogy „sajnos nem sikerült határozottabb cselekvésre készíteni a lengyel vezetőket”.

1981 nyarára eljutott addig a pontig a szovjet vezetés, hogy átértékelje az addigi gyakorlatot, és új eszközökhöz folyamodjon. Ezzel újabb szakaszába lépett a szovjet politika, anélkül hogy az előző évi decemberi álláspontot feladta volna. Ebbe az új gyakorlatba belefért a már hatvannyolcban is alkalmazott nyílt levél elküldése a LEMP KB-nak, de megkísérelték a „lehetetlent” is: változást előidézni a LEMP vezetésében.

Ruzsakov Kádárt is tájékoztatta a tervről: még a LEMP KB tizenegyedik plénuma előtt új személyekkel kell felváltani a lengyel vezetést. Az első titkári poszton Tadeusz Grabskit, Stefan Olszowskit, esetleg Stanislaw Kociolek elvtársat látnák szívesen. Jaruzelskinek az államelnöki posztot jelölték ki. Az elgondolás mindenképpen bizonyítja, hogy a szovjetek szerettek volna valami radikális változást látni a lengyelországi helyzetben. A szovjet problémákra rávilágított Ruzsakov is: *„Látunk kell azonban, hogy minden politikai, vagy egyéb jellegű döntés meghozatalánál maximálisan mérlegelni kell a gazdasági tényezőt, a döntés gazdasági következményeit is.”* Majd hozzátette, hogy *„tudatában kell lennünk, hogy lehetőségeink nem korlátlanok, nem vagyunk olyan helyzetben, hogy egy 36 milliós nép ellátását biztosítani tudjuk”.* A szovjet vendég arra kérte ez után Kádárt, hogy a magyar fél is gyakoroljon nyomást a lengyelekre. Kádár készségesen megígérte, de valójában nyíltan nem tette.

²² Emlékeztető Kádár János részére. 1981. június 6. MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ő. e. 7. d.

Az SZKP levele és következményei

Június 5-én kapta kézhez a LEMP KB az SZKP KB levelét, amelyet néhány nappal később – miután a LEMP Politikai Bizottságának volt ideje azt megvitatni²³ – a többi szövetséges állam vezetőinek is megküldték, majd a *Pravda* mintájára a sajtóban is közzétették minden szocialista országban.

A levél egyértelműen a lengyel pártvezetés ügyeibe próbált beavatkozni, a „szocializmus híveit” nyílt támogatásáról biztosította. Kania és Jaruzelski nevének említésével pedig jelezte, hogy a bizalmi tőke kezd elfogyni irántuk Moszkva részéről. A kritika a régi volt: „az egyik pozíciót a másik után adják fel”, miközben minden felvetett kérdéssel egyetértenek, „a gyakorlatban minden változatlan maradt”.

A levélben világosan megfogalmazták a szovjet álláspontot, amely szinte semmit nem változott az elmúlt hónapok során: „Ma a helyzet nem egyszerűen veszélyes, az ország kritikus határokhoz ért; más értékelés nem lehetséges. A szocialista Lengyelország ellenségei nem is nagyon titkolják szándékaikat, a hatalomért harcolnak, és már-már megragadják azt. Egyik állás a másik után az ellenőrzésük alá kerül.”²⁴

Milyen hatalom volt valójában a Szolidaritás kezében? Mit sikerült „megragadniuk”? Az üzemek többségében valóban bírt valamiféle hatalommal, a sztrájkakciókkal fenyegetve néhány esetben sikerült új igazgatót választani, sikerült fizetésemeléseket kiharcolni, bár a kapott pénzen a boltokban többnyire nem volt mit vásárolni. Sikerült elérniük, hogy legyen egy saját legális hetilapjuk, a gyakorlatban persze a korábbiakhoz képest, tömeges mennyiségű szamizdat kiadvány jelent meg. Összességében a Szolidaritás hatalma kimerült abban, hogy a pártnál jóval nagyobb volt a tömegekre való befolyása. De nem szereztek jogot a termelés tervezésére és elosztására, politikailag pedig még a látszatönkormányzat legfelsőbb intézményében, a Szejmben sem képviselhetették magukat, annak ellenére, hogy a szinte semmilyen támogatottsággal nem rendelkező kirakatpártok és „társadalmi szervezetek” képviselői ott ülhetek a törvényhozásban. Arról pedig szó sem lehetett, hogy az állami intézményekben magasabb beosztást a Szolidaritás tagjaira bízzanak. A lengyel események tehát e tekintetben gyökeresen eltértek a prágai tavasz vagy a magyar forradalom jellegétől. A sajtó volt a legkritikusabb pont, a tömegebefolyásolás legfőbb eszköze. Ez jelentette a „hatalmat”, de legalábbis az oda vezető utat a szovjetek szemében.

A levél a továbbiakban egyértelműen fogalmaz: „Ha megtörténne a legrosszabb, és a hatalmat a szocializmus ellenségei ragadná meg, ha Lengyelországot nem védené már a szocialista közösség, az imperialisták azonnal kinyújtanák feléje mohó kezüket. Ki tudná akkor garantál-

²³ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 381–396.

²⁴ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 756. ó. e. 8. d. 43.

ni Lengyelországnak mint államnak a függetlenségét, szuverenitását, határait? Senki.” És itt a lényeg: „senki”. Az SZKP tehát nem „ígéri” meg – mint a „Brezsnyev-doktrína” – a „szocialista országok internacionalista segítségnyújtását” [...] „ha bekövetkezne a legrosszabb”. Sőt a folytatás már a december 5-i találkozó állásfoglalására emlékeztet: egyedül kell megoldaniuk a lengyeleknek a problémáikat.

A jövőt illetően még pesszimistább képet is sejtet a levél. A közelgő kongresszussal kapcsolatban elképzelhetőnek tartja a párt felszámolását is, ezzel már előkészítve a vezetésben óhajtott változást. Hiszen ha a jelenlegi vezetés nem tesz semmit, akkor a párt megsemmisülése elkerülhetetlen. Közvetve ez is kiolvasható a sorok közül. A felelősség kérdését is felveti a levél. Ám nem többes szám első személyben, vagyis nem „mi, az SZKP vezetői” viselünk nagy felelősséget „a szocialista közösség közös érdekei szempontjából is”, ahogy ez hatvannyolcban hangzott, hanem „Önök”, vagyis a lengyel vezetők vállán nyugszik ez a teher. Ami szintén egyértelműen jelzi, hogy a megoldást a lengyeleknek kell megtalálni.

A LEMP PB június 6-án és 7-én is ülésezett, egyrészt a levél, másrészt a KB-plénumra való felkészülés kényszerítette a vezetést erre. A XI. plénumot eredetileg 18-ára tervezték, ám a KB-nek címzett levél miatt előre kellett azt hozni. Így június 9-én tartották meg.

Az SZKP vezetése e lépésével egyértelműen a közelgő XI. KB-plénum előtti hangulatot akarta a vezetéváltásra alkalmassá tenni. A levél ugyanakkor nem lepte meg a PB-tagokat, egyedül Żabińskit sokkolta.²⁵ A többség hangsúlyozta, hogy a kritika teljesen jogos Moszkva részéről, a benne foglaltakkal mindenki egyetértett. Azt is mindenki hasonlóan látta, hogy ez egy „utolsó figyelmeztetés” a szovjetek részéről, de még van esély „elkerülni a katasztrófát”. Azt viszont senki nem fejtette ki, hogy mit ért a „katasztrófa” alatt: szovjet intervenciót vagy „csupán” a monopolhatalom elvesztését, vagyis a Szolidaritás beengedését a hatalomba. A PB-tagok attól tartottak, hogy szovjetellenes megnyilvánulások lesznek a társadalomban, ha a levél nyilvánosságra kerül. Ezt elkerülendő, Jaruzelski azt javasolta, hogy magyarázzák meg a lakosságnak, hogy „a Szovjetunióknak van erkölcsi joga az aggodalomra és a figyelmeztetésre”. Ez az „erkölcsi jog” azon alapult, hogy a Szovjetunió szabadította fel Lengyelországot a fasizmus alól, és ő az egyetlen garancia a német revansizmussal szemben.

Jaruzelski végül drámai befejezéssel zárta le mondandóját, melyben kilátásba helyezte a lemondását a miniszterelnöki posztról, ami nem esett volna különösebben nehezére, mivel sosem szerette azt: „Nem akarok rosszul érthető lenni, de négy hónappal ezelőtt a PB-ben és a Szejmben is elmondtam, ezért van erkölcsi jogom ehhez, ha nem felelek meg a minisz-

²⁵ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 383. Feltételezhetjük, hogy a katowicei keményvonalas párttitkár valójában örült a levélnek, melyet egy új irány kezdetének tekinthetett.

terelnöki feladatnak, akkor elmegyek, és a hadseregben lévő munkára koncentrálok. Tudom, hogy ez nem kiút a mai helyzetben. De a gazdaság területén nem vagyok képes többre. Kérem, hogy a PB vegye ezt figyelembe. Lehet, hogy valaki más sikerebben tud a gazdasággal foglalkozni, amit én most a legsötétebb színekben látok. Lehet, hogy vannak valamilyen lehetőségek, melyeket nem vettem észre.”²⁶ Reakció már nem érkezett az ülésen erre a felhívásra, de a magas labdát feldobták a keményvonalásoknak. A KB-plénumon kellett azt leütniük.

A kétnapos KB-plénum második napján Tadeusz Grabski érezte, hogy eljött az idő: bizalmatlansági szavazást kezdeményezett Kania ellen. Világos, hogy értesülhetett a személycserékkel kapcsolatos szovjet szándékokról. A plénum szünetében összehívott PB-ülésen azonban Kania nem várta meg a KB döntését, bejelentette lemondását. A cél nyilvánvalóan az erőviszonyok felmérése volt: ki van vele, ki ellene? Kania tudhatta, hogy ki lesz mellette, ezért lehetett ilyen szokatlanul határozott. Nyomában azonnal lemondott még Jaruzelski, Moczar és Jagielski is. Olszowski látta, hogy mire megy ki a „játék”, ezért óvatosságra intett: „Lengyelország sorsáról a Szovjetunió dönt. De a párt sorsáról a nép.” Arra szólított fel mindenkit, hogy a kongresszusig ki kell tartania a vezetésnek. Jabłoński is a lemondás ellen foglalt állást. Végül Grabski egyedül maradt, és bejelentette, hogy a kongresszus után ő már nem akar tovább politikai szerepet vállalni. A PB-ülés láthatólag szétesett, így találó volt Kania megjegyzése: „ne viselkedjünk már úgy, mint egy anarchistacsoport.” Olszowski és Grabski között sem volt összhang. Míg előbbi szerint Jaruzelskinek maradnia kell, utóbbi nem vonta vissza a bizalmatlansági indítványát. Végül Fiszbach javaslata győzött, hogy a KB délutáni szakaszában Kania jelentse be a lemondását, illetve annak el nem fogadását, így kéri, hogy ezt akceptálja a KB is.²⁷

Grabski puccskísérlete nem sikerült, sőt kiderült, hogy a „beton” sem tudott egységes lenni egy ilyen szituációban. Ellenben a centrum nagyon jól szervezetten verte vissza a támadást. Az SZKP KB levele tehát nem váltotta be a keményvonalasok által hozzá fűzött reményeket. Világossá vált, hogy a kongresszusig már nem lesz változás. Mái nem tudni, hogy a puccskísérlet mögött valóban Moszkva szándékai húzódtak-e meg, vagy csupán a beton értékelte rosszul a helyzetet. Az is megválaszolatlan kérdés marad egyelőre, hogy az SZKP levele a név szerint említett két vezetőnek ártott, vagy inkább pozitív hatással járt-e. A következő hónapok eseményei inkább ez utóbbit valószínűsítik. Kania és Jaruzelski megerősödve került ki a csatából.²⁸ Elgondolkodtató az is, hogy a szovjet részről érkező név szerinti bírálatuk növelte a lengyel társadalomban a népszerűségüket. Hiszen Moszkva bírálata arról tanúskodott, hogy nem teljesítik a követeléseiket, s

²⁶ Uo. 390.

²⁷ Uo. 401–405.

²⁸ DE WEYDENTHAL–PORTER–DEVLIN, i. m. 1991, 200–201.

így Lengyelországban szuverén politikusokként tűnhettek fel. Vajon nem ez volt éppen a Kreml célja? A levél és a puccskísérlet másik hatása pedig Jaruzelskiék egyre határozottabb álláspontjában érzékelhető.

1981. június 19-én, mindössze kilenc nappal a puccskísérlet után a Védelmi Bizottság ülésén Milewski arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy mind a belügyi vezetők, mind a rendőrség vajdasági bizottságai felkészültek a hadiállapot bevezetésére, s közölte, hogy a belügyben minden eddig foganatosított előkészület a katonai szervekkel szoros együttműködésben zajlott le. Beszámolója szerint a BM és a Nemzetvédelmi Minisztérium a fegyveripar, a hírközlés, a légi közlekedés, illetve a rádió és a televízió területén kiválasztotta és felosztotta egymás között az objektumokat, amelyeket szükséges fegyveresen, illetve a rendőrség által védelmezni. Továbbá a tervezett militarizáció keretében javasolta, hogy szükséges 30 ezer tartalékos katonát a községi őrhelyek, 4200 tartalékost pedig a BM katonai egységeinek megerősítésére behívni, illetve 1800 gépjárművet a nemzetgazdaságból átirányítani. Andrzej Jedynek miniszterelnök-helyettes és a Védelmi Tervezés Bizottság elnöke a militarizációval kapcsolatban közölte, hogy az ezzel kapcsolatos dokumentumok elkészültek, különös tekintettel a vasútra. Létrehoztak egy műveleti csoportot, és a vasúti hálózat 40%-a védelmét 4600 fővel a hadsereg és 2300 fővel a rendőrség részéről megerősítették. A hírközlés objektumainak védelmét a hadsereg veszi át, valamint a védett objektumok igazgatóhelyettesi posztjaira tiszteket vagy a BM felhatalmazottjait nevezik ki. Hasonló védelemben részesül a vegyi, a gáz- és olajipar is. Tuczapski megfogalmazta a hadiállapot céljait is, miszerint az egyértelműen a Szolidaritás ellen irányul, ugyanakkor azt javasolta, hogy a hadiállapot bevezetése a Szejm döntése legyen. Vele szemben Hupałowski tábornok úgy értelmezte az Alkotmányt, hogy az Államtanácsnak joga van dekrétumokat kiadni a Szejm-ülésszak idején is. Végül Jaruzelski arról beszélt, hogy a KOR és a KPN szocializmussal ellenséges körei számára kedvező a helyzet a hatalom átvételére, és ez „megfelelő választ kíván”.²⁹

A közvetlen nyomásgyakorlás érdekében a kongresszusi előkészületek és a küldöttek megválasztása közben a Szovjetunió különböző területeiről sorra érkeztek a különféle delegációk. Az előzetes pesszimista becslések szerint a kongresszusi küldöttek akár 40%-a is Szolidaritás-tag lehet. Ez végzetes csapást jelentett volna a LEMP-re. Mindez abból a döntésből eredt, hogy megengedték a párttagok belépését az új szakszervezetbe, a Szolidaritás pedig kihasználhatta ezt a lehetőséget, hogy párttag tagjait segítse megválasztani a kongresszusra. Moszkva nyomásgyakorlása eredménnyel járt. Az 1962 küldöttségéből 405 fő (20,6%) volt egyben a Szolidaritás tagja is. Kilenc küldött képviselte az egyéni gazdák Szolidaritás szakszervezetét. A küldöttek többségét (56%) a régi, állami szakszervezetek tagjai tették ki.

²⁹ KOWALSKI, i. m. 1993, 179–185.

A kongresszus előtt pontosan egy héttel Varsóba érkezett Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter. Az egyik legnagyobb tekintéllyel és befolyással bíró szovjet politikus nagyon kemény hangon fogalmazta meg a Kreml követeléseit a kongresszussal kapcsolatban. Még a Kádárnak küldött emlékeztető szövegén is érződik a feszült hangulat és a nem éppen baráti hangnem. A szovjet küldött Jaruzelskivel és Kaniával tárgyalt. Rámutatott arra, hogy az SZKP a fő feladatot abban látja, hogy a LEMP kongresszusa „a párt sorai tömörítésének kongresszusa legyen”. Követelte, hogy a LEMP határozottan utasítsa vissza az „ellenforradalmat” és mindazokat az erőket, melyek „szeretnék eltemetni a szocializmust” Lengyelországban, mivel „az ellenforradalom nem fogja csak úgy letenni a fegyvert”. Világos volt, hogy mit várnak tehát Moszkvában. Már nem szépítették a szavakkal a helyzetet: a „szocialistaellenes erők” tevékenységéből már – az eddig csak ritkán használt – „ellenforradalom” lett. Felvetett azonban Gromiko egy olyan ügyet is, mely előfordult már az SZKP PB ülésein, de nem kapott eddig nagyobb hangsúlyt a nyomásgyakorlásban. Ez pedig a szovjet gazdasági segítségnyújtás felfüggesztésével való zsarolás volt: „az a kérdés, milyen lesz ez az összetétel (PB), szorosan összefügg azzal a kérdéssel, milyen bizalommal lesz iránta az SZKP KB és a szovjet vezetés.” Gromiko hangsúlyozta, hogy „nemcsak a politikai, de a gazdasági viszonyt is annak figyelembevételével fogjuk építeni a lengyel állammal, hogy milyen lesz Lengyelország. Kijelentette, hogy segítünk és segíteni fogunk a barátainknak, az ellenfeleinknek pedig nem, ezt a népünk sem engedné meg.”³⁰ E súlyos szavak előzményei már érzékelhetőek voltak Ruzsakov azon korábbi megjegyzésében is, hogy nem tudnak „eltartani” egy 36 milliós országot, még ha szövetséges is. A mondat második fele azonban azt is sejteti, hogy számolnak egy nem szövetséges Lengyelország létrejöttével Moszkvában. Hasonlóan az SZKP KB leveléhez, melyben az állt, hogy „senki” nem fogja megvédeni Lengyelországot, vagyis a lengyel szocializmust, Gromiko már a későbbi jövőről beszélt: ha már Lengyelország nem lesz szocialista ország, akkor nem fognak neki segíteni. Ennek elkerülése érdekében még egyszer felhívta a lengyel vezetés figyelmét arra, hogy teljesítsék a kemény fellépésre tett ígéreteiket. A szokásoknak megfelelően Kania és Jaruzelski biztosította a szovjet vendéget, hogy felveszik a harcot az „ellenforradalommal”, amely „nehéz és súlyos lesz, de nem kételkedünk a LEMP végső győzelmében”.

³⁰ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ő. e. 5. d. 16–18.

Mit akar a párt? A LEMP rendkívüli kongresszusa

Ilyen előzmények után 1981. július 14-én megkezdődött a LEMP IX. rendkívüli kongresszusa a varsói Tudomány és a Kultúra Palotájában. A kongresszusi beszámolóban a KB elismerte, hogy jelenleg a Szolidaritás a szakszervezeti mozgalom legnagyobb számú szervezete, és kifejezte aggodalmát amiatt, hogy annak politikai irányvonalát a szocializmus nyílt ellenfelei határozzák meg.

Ahogy a képviselőknek, úgy a megválasztott új Központi Bizottságnak is 20%-a lett Szolidaritás-tag. Példa nélküli volt az 1945 utáni kelet-európai történelemben, hogy valamelyik „kommunista párt” Központi Bizottságában, mely névlegesen a párt legfőbb hatalmi szerve volt, a küldöttek egyötöde egy ellenzéki szervezet tagságából állt volna. A Politikai Bizottságba, mely gyakorlatilag a legfelsőbb hatalom volt, szintén bekerült egy Szolidaritás-tag, Zofia Grzyb radomi munkásnő személyében. Természetesen a kirakat szándékával választották be, a döntéshozatalba nem volt beleszólása, maga a személy is jelentéktelen volt.

Ezzel együtt az új Központi Bizottságba nem került be több PB-tag sem, mint Grabski, Jabłoński, Jagielski, Moczar és Żabiński. A póttagok közül pedig nem lett KB-tag sem Tadeusz Fiszbach, gdański, sem Władysław Kruk, lublini első titkárok. Ugyanígy kimaradt Jaruzelski megbízható embere, Baryła, a hadsereg politikai főcsoportfőnöke és Czubiński főügyész.³¹ Olszowski és Rakowski viszont éppen bekerült az új bizottságba.

Az új PB sem lett egységes: 3 munkás, 2 professzor, 8 pártfunkcionárius és két „egyenruhás”. A munkásokat Jerzy Romanik (sziléziai bányász), Albin Siwak (varsói építőmunkás) és Zofia Grzyb „képviselte”. Hieronim Kubiak (a krakkói Jagello Egyetem professzora) és Jan Łabęcki (a Gdański Hajógyár első titkára) az ún. „horizontális struktúrák” elképzeléséhez álltak közel, tehát a demokratikus centralizmus átalakítását képviselték. Újraválasztották Olszowskit, Kaniát, Jaruzelskit és Barcikowskit. Czyrek és Milewski miniszteri posztjukat cserélték PB-tagságra. Kubiak mellett a másik professzor Zbigniew Messner, a katowicei közgazdasági főiskola lektora volt. A pártfunkcionáriusokat képviselte még Tadeusz Czechowicz (a lódzi pártbizottság első titkára), Stanisław Opałko (a tarnówi vajdasági pártbizottság első titkára) és Tadeusz Porębski (a wrocławai pártbizottság első titkára). Végeredményben tehát kikerült a puccsista Grabski és a szintén keményvonalas Żabiński, de nem került be a „liberális” Rakowski sem. Az összetétel pontosan tükrözte a helyzetet. A centrum győzelme volt, de Olszowski és Siwak jelenléte garancia volt arra, hogy nem lesz sem egyet-

³¹ HOLZER, i. m. 1990, 249.

értés a fontos kérdésekben, sem valódi megújulás. A küldöttek a szovjet intervenciótól való kódolt félelmükben nem lépték át a Rubicont!

A kongresszus elfogadta a *szocialista demokrácia fejlődése és a LEMP vezető szerepe megerősítésének programját*.³² E program kevés konkrétumot tartalmazott, különösen annak fényében, hogy társadalom jelentős része mit várt tőle, illetve hogy a párt mit ígért. Összességében pozitív és optimista hangot ütött meg. Olyan kulcsszavak, mint a „megújulás”, a „szocialista demokrácia”, a „marxizmus–leninizmus”, a „bizalom”, az „erős állam”, a „demokratikus szocializmus”, a „demokratikus párt” és a „felelősség” számtalanszor előfordulnak a szövegben, azt sugallva, hogy a párt kész a megújulásra és a válság megoldására. A „hogyan” kérdésre azonban kevesebb konkrét választ kapott a társadalom. A Szolidaritás által legfontosabbnak tartott ügyek, mint a gazdaság társadalmi ellenőrzése, az önkormányzatok erősítése és a szabad választások általi legitimálása nem-hogy nem kapott a programban helyet, de még adekvát alternatívát sem mutatott fel e követelésekkel szemben.

A nemzeti tanácsokat pénzügyileg akarták megerősíteni, illetve kompetenciájukat bővíteni. Határoztak arról, hogy a jövőben kidolgozzák a Szejm választási eljárásának reformját azzal a céllal, hogy megerősítsék a szocialista rendszert és a társadalmi-politikai élet demokratizálását. Még kevesebb konkrétum szólt a szakszervezetekről, a társadalmi szervezetekről, a mezőgazdaságról és a cenzúráról. Viszonylag több szó esett a törvényességről, a bírói függetlenségről, a Legfelsőbb Bíróságról és az Alkotmánybíróságról.³³ A program egyáltalán nem számolt azzal, hogy van egy közel tízmillió tagot számláló ellenzéke a pártnak, mellyel valamilyen formában párbeszédet kellene folytatnia. A párt önmagát továbbra is vezető erőnek tekintette, és ennek megfelelően fogalmazta meg céljait, nem mondott azonban semmit arról, hogy a társadalom valójában mit akar. A valós problémákra adott válasszal adós maradt.

A kongresszus gazdasági téren sem hozott újat a kormány korábbi állásfoglalásaihoz képest. Megmaradtak annál az alaptézisnél, hogy az új beruházásokat csökkenteni kell, és át kell csoportosítani a forrásokat az élelmiszeriparba, illetve az exportképes ágazatokba. Az exportot növelni kell, az importot pedig csökkenteni, hangzott a jelszó. A kidolgozandó gazdasági reform fő céljaként „a gazdálkodás magas társadalmi hatékonyságának biztosítását” jelölték meg, mely az önfinanszírozás alapján működő, önálló és önkormányzó vállalatokon alapulna. Természetesen a piaci egyensúly megteremtése és az inflációs lyukak betömése, a kereslet és a kínálat egymáshoz közelítése volt a kimondott cél. Ezzel együtt megengedhetetlennek tartották a beruházások leállításával együtt járó mun-

³² IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 14–20 lipca 1981 r. *Podstawowe dokumenty i materiały*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1981, 101–158.

³³ HOLZER, i. m. 1990, 251.

kanélküliség kialakulását. A krízis legyőzésének legfontosabb feltételét pedig a tüzelőanyag-, az energia- és a nyersanyagtermelés növelésében látták. A program külön hangsúlyozta a széntermelés növelésének jelentőségét. Az árakról szólva megállapították, hogy szükséges a kiskereskedelmi árak reformja, az állami szubvenció csökkentése, a fogyasztási struktúrák megváltoztatása. Ezzel szemben a fizetéseknek a vállalatok gazdasági eredményein kell alapulniuk.³⁴ Végül, természetesen nem maradtak el az ígéretek sem a szociális háló bővítéséről, a mindenki számára elérhető saját lakásokról stb.

Nem meglepő, ha program láttán a Szolidaritás és a társadalom jelentős része elégedetlen volt. A párt semmi újat nem mondott, csak azt, amit az elmúlt 25 évben. Az új program elemei mind megtalálhatók voltak már korábban a Gomułka- és a Gierek-érában is. Nem történt áttörés a központi utasítások és a tervezés területén. Az „új” koncepció csupán valami homályos ellenőrzést javasolt a Szejm által, természetesen a szabad választások legitimitása nélkül. A szakszervezetek vagy a vállalati önkormányzatok ellenőrző szerepéről nem történt említés. Sőt, a gazdasági összeomlásért majdnem kizárólag a Szolidaritást tették felelőssé. A sztrájkok és a szabad szombatok miatt kiesett munkaórák, a termelés szűkítése miatt mind őket terhelte a felelősség a pártvezetés szerint.

Valójában az 1981-es teljes összeomlás okait Lengyelország extraméretű nyugati eladósodásában kell keresni. A rövid lejáratú hitelek és azok visszafizetése 1981-ben komoly gondot okoztak. Március végén felfüggesztették a visszafizetést, és tárgyalásokat kezdtek az átütemezésekről. Ezzel együtt elvesztették a létfontosságú importhoz szükséges további hiteleket. Egyre kevesebb áru került a polcokra, a központi tervezés és elosztás teljesen dezintegrálódott. A kongresszus ezzel a kérdéssel nem foglalkozott.

Kania programadó beszédében a Szolidaritás belső megosztottságára utalva kijelentette, hogy ha a munkások megszabadulnak a „szocializmus ellenségeitől” és a „külföldi diverzáns központok” által irányított személyektől (KOR, KPN), akkor a Szolidaritás „konstruktív szerepét” támogatni tudja a párt az ország életében. Arról azonban nem beszélt, hogy hogyan képzelte el ezt a „konstruktív” szerepet. A Szolidaritás követeléseit egyszerűen „anarcho-szindikalistának” nevezte. Kania ugyanakkor elvetette a toruńi koncepciót, amely a párton belüli demokratizálást, az egyenlő joggal rendelkező „platformok” (horizontális struktúrák) kialakulását javasolta. Kizárólag a marxizmus–leninizmus ideológiáját, a demokratikus centralizmuson és a párt belső demokráciáján alapuló elveket támogatta. A „horizontális struktúrára” adott válaszként deklarálta a privilégiumok megszüntetésének, a rotáció bevezetésének és a vélemények különbözősége védelmének szükségességét. Legkevésbé konkrét az állam működésével kapcsolatos reformok terén volt. Kiállt ugyan amellet, hogy nem a

³⁴ IX Nadzwyczajny Zjazd... i. m. 1981, 124–129.

párttagság, hanem a szakmai tudás és erkölcsi mérce szerint válasszák ki a posztokra az embereket. Kiállt a Szejm és a nemzeti tanácsok megerősítése mellett, de megkerülte a választási rendszer reformjának problémáját.³⁵ Megemlítette továbbá a Nemzeti Egység Front bővítésének szükségességét a szakszervezetekkel, önkormányzati szervezetekkel, de tartózkodott attól, hogy kifejtse ennek működési formáit.

A reformistának kikiáltott Rakowski, aki kétségtelenül a legnagyobb sikert könyvelhette el beszédével, a kompromisszumok szükségességéről beszélt, mellyel márciusban elkerülték a vérontást. Javasolta a Nemzeti Egység Front „autentikusabb” formuláját, de fenntartotta volna benne a párt vezető szerepét. Egyúttal kritizálta is a pártot a kormányzati reform hiánya miatt. A munkásönkormányzást abban az esetben tartotta lehetségesnek, ha az nem anarchizálja a társadalmat.³⁶ Azonban ő sem tett javaslatot arra, hogy a döntéshozásban a Szolidaritás, mint a legjelentősebb társadalmi erő, önálló entitásként megjelenjen.

A Moszkvában is nagy figyelemmel kísért kongresszusról elmondható, hogy a LEMP nem esett abba a „hibába”, melybe 1968-ban a Csehszlovák Kommunista Párt. Nem fogadott el semmilyen csehszlovák típusú akcióprogramot, nem tett egyetlen olyan lépést sem, mely a párt vezető szerepét, az államszocializmus létező rendszerét megkérdőjelezte volna. Szó sem volt az ellenzék bevonásáról a kormányzatba, vagy Lengyelország nemzetközi szerződéseinek (VSZ, KGST) felülvizsgálatáról. Éppen ellenkezőleg. A kongresszus megerősítette Lengyelország helyét a szocialista táboron belül. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy Moszkva és a többi szocialista ország nyomása a lengyel küldöttekre, illetve 1968 megismétlődésétől való félelem jelentősen korlátozta a lengyel pártot a programalkotásban. Joggal gondolhatták ugyanis, hogy ha messzire mennek a Szolidaritással kapcsolatban, akkor semmi nem menti meg őket az 1956-os budapesti és az 1968-as prágai események megismétlődésétől. A szovjet vezetők pedig nem teregették ki a lapjaikat. Azt azonban nem a szovjetek akadályozták meg, hogy az aktuális gazdasági problémákra valamilyen választ keresenek és találjanak Varsóban. Kétségtelen volt az is, hogy a párt által általánosságban meghatározott gazdasági és társadalmi célok csak komoly megszorítások és áremelések árán, jelentős reálbércsökkenéssel voltak elérhetők, mely még abban az esetben is társadalmi feszültségekhez vezetett volna, ha a Szolidaritással a lehető „legpartneribb” viszonyban gondolkozott volna a párt.

A kongresszuson a szovjet delegáció vezetőjeként Viktor Grisin is felszólalt, aki újra megerősítette, hogy „a lengyel kommunistáknak, Lengyelország dolgozó népének kell kivezetnie az országot a válságból”. Beszédében érintette a LEMP Központi Bizottságához intézett levelet is,

³⁵ Uo.; HOLZER, i. m. 1990, 247.

³⁶ Uo. 248.

és kijelentette, hogy a lengyel kommunisták képesek visszaszerezni a nép bizalmát. Álláspontja szerint az ellenforradalom visszaverésének feltétele a marxista-leninista alapok megerősítése.³⁷ Gyakorlatilag semmi újat nem tett hozzá az addigiakhoz.

A kongresszuson végül újraválasztották Kaniát első titkári pozíciójában, ami kölcsönzött neki bizonyos erőt. A harcot azonban itt is meg kellett vívni. Kanián kívül jelölték a küldöttek Rakowskit, Olszowskit és Barcikowskit is. A három ellenjelölt végül nem fogadta el a jelölést, ám mivel a szabályzat előírta, hogy minimum két jelölt szükséges, ezért Barcikowski elindult a választáson, és meg is szerezte a szavazatok 30%-át. Nem volt azonban hiábavaló ez a kis közjáték, illetve nem lett volna az, ha a párt kihasználja az ebből kovácsolható politikai tőkét. Hosszú ideje ez volt az első olyan alkalom, hogy egy szovjet blokkba tartozó kommunista párt kongresszusán többes jelölés alapján választottak első titkárt. Ez a demokratizálás irányába mutató lépés volt még akkor is, ha ebbe csupán belekényszerült a párt. Mivel a Szolidaritás egyik fő követelése éppen a rendszer demokratizálása volt, ezzel a párt kifoghatta volna a szelet ellenzéke vitorlájából.

Moszkvában két dologgal lehettek elégedettek: sikerült Rakowskit a PB-n kívül tartani, és a párt nem szakadt szét és nem lépett a hatványolcas „csehszlovák útra”. Összességében azonban egyáltalán nem voltak megelégedve a kongresszussal. Ez derül ki a kongresszus másnapján Brezsnyev Kaniával folytatott telefonbeszélgetéséből.³⁸ Miután Kania felvázolta a személyi változásokat, és biztosította a szovjet vezetőt arról, hogy a kongresszus örömmel fogadta a szovjet delegációt, a következők hangzottak el:

Kania: „A kongresszus jó dokumentumokat fogadott el. Ez különösen a párt szervezeti szabályzatára vonatkozik, melynek kidolgozásában segítettek nekünk az Ön elvtársai. Lehetséges, hogy más dokumentumokban vannak nem egészen jó megfogalmazások. De reméljük, hogy a gyakorlatban korrigáljuk azokat. Sajnos, a Politikai Bizottságba nem kerültek be olyan elvtársak, akiket ott szeretnénk látni. Ezek Žabiński és Grabski elvtársak. Grabski kevés szavazatot kapott a titkos választásnál. Véleményem szerint ő sok hibát követett el, és ezért nem csak a revizionisták, hanem a jó elvtársak szavazatait is elvesztette. A Politikai Bizottság jelenlegi összetétele teljes biztosítékot nyújt arra, hogy jobban fogunk dolgozni. [...] A Politikai Bizottság összetétele egészében jó. Megbízható emberek lettek a tagjai.”

³⁷ *Pravda*, 1981. július 15., 5.

³⁸ *Leonyid Brezsnyev és Stanisław Kania telefonbeszélgetése. Jalta, 1981. július 21.* MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 6. d. 26–32., ill. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 832. ó. e. 20–24. A beszélgetés szövegét július 22-én Valerij Muszatov, a budapesti szovjet nagykövetség ideiglenes ügyvivője adta át Kádár Jánosnak.

Majd Kania rövid beszámolója után Brezsnyev mondta el a véleményét:

Bresznyev: „Köszönöm az információt. Szeretném elmondani a saját véleményemet. Úgy értékeljük, hogy a kongresszus komoly erőpróba volt mind a párt számára, mind személyesen számodra. Élesen rávilágított az opportunizmus és az opportunisták által képviselt fenyegetés mértékére. Ha szabad kezet kaptak volna, a leninizmusról eltérítették volna a pártot a szociáldemokrácia útjára. Ráadásul egyszerűen aljas módon viselkedtek és piszkos rágalomhadjáratot indítottak. Ezzel együtt a kongresszus végeredménye, és az, hogy most már a legmagasabb pártfórum választott meg Téged az első titkár tisztjére, már megbízható alapot teremt a válság megoldását és a helyzet stabilizálását célzó határozott és következetes intézkedések számára. A legfontosabb, hogy ne vesztegessük az időt. Az embereknek azonnal érezniük kell, hogy a vezetés megbízható kezekben van. Úgy tájékoztattak, hogy a »Szolidaritás« a Ti légitársaságotoknál szervezendő sztrájkjal fenyegetőzik.³⁹ Meg kell nekik mutatni, megváltoztak az idők. Több kapituláció nem lesz. Egyetértesz ezzel?”

Kania: „Teljesen egyetérték.”

Bresznyev: „Végeredményben az egész harc még előttetek áll. Nem lesz könnyű küzdelem. Az ellenforradalom – amelynek veszélyéről már nemegyszer beszéltünk Veled – nem szándékozik letenni a fegyvert. De szeretném azt hinni, hogy az aktíva és minden kommunista egybekovácslásával Te és elvtársaid, képesek lesztek az események menetét megtörni, visszaverni a szocializmus ellenségeit, és megvédeni a szocialista Lengyelország vívmányait. Ebben a helyzetben Te, Stanisław, bizton számíthatsz szolidaritásunkra és támogatásunkra. A szovjet nép meglegedettségét fejezi ki, hogy Téged választottak a párt vezetőjévé. Ezzel együtt figyelemmel fogja kísérni a lengyelországi események további menetét. Ez természetes, hiszen a szovjet emberek szívéhez közel áll mindaz, ami nálatok történik. És az események menetének függvényében fognak alakulni a szovjet–lengyel kapcsolatok gazdasági, politikai és más területeken.” [...] „Én, mint mindig, nyíltan és őszintén megmondom, amit gondolok.”

Kania: „Tudom, hogy Ön mit vár tőlünk. Önnek feltétlenül igaza van, amikor azt mondja, hogy a támadásba való átmenet érdekében minden erőnket mozgósítani kell. Mi ezt értjük. Biztos lehet abban, hogy minden tőlem telhetőt megteszek a nehézségek felszámolására. Torkon ragadjuk az ellenforradalmat.”

A szovjet vezető tehát továbbra is a kemény fellépésre, a megalkuvás nélküli harcra szólította fel Kaniát. Tudta jól, hogy kompromisszumok

³⁹ Május 27-én a Lengyel Légitársaságnál (LOT) a munkás-önkormányzati konferencia ülésén, pályázat útján új igazgatót választottak. A törvények szerint a LOT igazgatójának kinevezése a közlekedési miniszter joga volt. Ez többhetes konfliktust okozott, mert a szállítási eszközök ellenőrzése – ilyen volt a légi közlekedés is – fontos stratégiai eszköz volt a hatalom kezében.

útján a párt csak veszíthet. Továbbra is kérdés maradt, hogy meddig lehet folytatni az erő alkalmazása nélküli politikát? Meddig tud, és meddig akar elmenni a LEMP az engedmények útján? Van-e kiút a gazdasági válságból? Hogyan fog viszonyulni a Szolidaritás a kőkemény megszorításokhoz? Egyáltalán hogyan akarják azokat bevezetni? Mert egy dolog világos volt, és a következő hónapokban még inkább az lett: a Szolidaritás csak úgy fogad el bármilyen gazdasági reformot, csak úgy támogat bármilyen megszorítást, ha megkapja cserébe a gazdaság társadalmi ellenőrzését. Részükről ez volt az egyetlen logikus kiút a patthelyzetből. Azzal érveltek, hogy csak úgy tudják a társadalmat visszafogni a sztrájkoktól és a tüntetésektől, ha tudják, hogy szükségesek a megszorítások, de ellenőrizni is tudják a folyamatokat. Egyre inkább úgy tűnt, hogy a társadalmi ellenőrzés megvalósítása a hatalom és az ezzel járó privilégiumok elvesztését jelenti a pártvezetés és a nómenklatúra számára. Ezért minden olyan kísérlettől mereven elzárkózott, amelyek az önkormányzatiság kiszélesítésére vagy egy neokorporatív átalakulás irányába mutatott. Ezzel a párt elvetette a belső megújulásának egyetlen lehetőségét is.

A kongresszus így nem hozott radikális változást a lengyel politikában. Nem nyitottak valódi párbeszédet, úgy viselkedtek, mintha a Szolidaritás nem is létezett volna. Érthető, hogy az ott elfogadott programok szinte senkit sem foglalkoztattak a társadalomban. Július 31-én azonban két látványosan egymásnak ellentmondó döntés született. Egyfelől Jaruzelski változtatott a belügyminiszteri poszton: a túlzottan Moszkva-barát Milewski helyére a Jaruzelskihez közelebb álló Czesław Kiszczak került e funkcióba. Ezzel a lépéssel a belügy is „közelebb” került a kormányfő-honvédelmi miniszterhez, mely a hadiállapot bevezetése szempontjából kulcsfontosságú volt számára. Másfelől pedig a Szejm elfogadta a cenzúratörvényt, mely megengedte, hogy a cenzúra döntése ellen bírósághoz lehet fordulni, illetve a publikált szövegben jelezhető lett, ha valahol a cenzúra kihúzta a szöveget. Ezzel a lépéssel természetesen ismét a moszkvai követelések ellen cselekedett a Szejm. A hatalom azonban vélhetően csak a társadalmi feszültségeket akarta ezzel csökkenteni, hogy a hadiállapot bevezetéséhez kedvezőbb légkört teremtsen.

LENGYELORSZÁGOT, DE MILYET?

„A hadiállapot célja az állam megsértett közrendjének, a munka feltételeinek és a fegyelmének a helyreállítása, illetve az ellenséges csoportok (belső és külső) destruktív tevékenységeinek, valamint az e csoportok által veszélyeztetett és irányított társadalom megfékezése.”

Tadeusz Tuczapski tábornok

A kongresszus után egyrészt világossá vált, hogy a párt nem akar elmenni a társadalmi ellenőrzés engedélyezéséig. Másrészt, kiéleződtek a nézetkülönbségek a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottságában. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés többi tagállama beszüntette a LEMP nyilvános bírálatát.

Július 24–26-án a KKP ülésén az Államtanács és a Szolidaritás által közösen kidolgozott szakszervezeti törvénytervezet elfogadása vagy elutasítása, az országban kialakult helyzet értékelése, a Szolidaritás további feladatai és szerepe, a hatalomhoz és az önkormányzathoz való viszony körüli polémiák több táborra szakították a vezetést, de nem formálódtak ki egységes csoportok. Kuroń álláspontja szerint a Szolidaritás forradalmának önkorlátozónak kell lennie, mert ha olyan lépéseket tennének, melyeket a Szovjetunió fenyegetőnek ítélne meg saját biztonsága szempontjából, akkor tankokkal vernék le. Ezt a kockázatot nem vállalhatják fel, ezért nemcsak a párt monopóliumát ellenezte, hanem a szabad választások követelését is, melyek ellentétesek lennének az önkorlátozással. A problémák megoldásának kulcsát az önkormányzati tevékenység kiszélesítésében és egy új kormányzati rendszer kialakításában látta. Véleménye szerint a Szolidaritásnak az önkormányzati jogokért kell harcolni és nem szabadna követelnie a kormányzatban való részvételt. Támogatta ebben Frasyniuk, Modzelewski, Bujak és a szakértők: Wielowieyski, Strzelecki és Geremek. Geremek a munkásönkormányzásra mint az államra való nyomásgyakorlás eszközére tekintett, mely kikényszerítheti a teljes gazdasági reformot. Rulewski viszont teljesen szembehelyezkedett Kuroń javaslatával. Szerinte Kuroń cenzúrázza a szervezet tevékeny-

ségét. Azt hangsúlyozta, hogy nem reális a szovjetektől való félelem, és nem fog megismétlődni az, ami 1956-ban Budapesten történt.¹

A Szolidaritás vezetői tisztában voltak azzal, hogy a társadalom mindenekelőtt az ellátás javításában vár valamit tőlük. A többség elfáradt, ezért lett volna kézenfekvő és járt volna kevesebb rizikóval, ha a munkásönkormányzás megvalósítása irányában tesznek lépéseket, és nem az újabb konfrontálódás felé. Hamarosan kiderült azonban az is, hogy a Szolidaritás sem képes a társadalmi elégedetlenséget megfékezni, de legalább megpróbálta olyan mederbe terelni, amely még nem jár a nyílt összecsapás veszélyével. Kutnoban és Łódźban tüntetések és „éhségmenetek” kezdődtek. Július végén hasonló megmozdulások voltak Piotrków Trybunalski, Zduńska Wola, Puławy, Częstochowa, Ostrowiec Świętokrzyski, Bełchatów, Tomaszów Mazowiecki, Żelów és Szczecin városokban is. A demonstrációk újdonsága abban volt, hogy 1980 augusztusa óta először az utcákon zajlottak. A leglátványosabb és legjelentősebb tüntetés augusztus 3-án Varsó belvárosában zajlott. A város központját autóbuszokkal és tehergépkocsikkal vették blokádnak alá, majd 5-én kétórás figyelmeztető sztrájkot szerveztek. A megmozdulások legfőbb oka az élelmiszerjegyek igazságtalan elosztása, a fejadagok csökkenése és a sorban állás volt.²

A varsói blokádnak alatt tárgyalások kezdődtek a kormány és a Szolidaritás között. Az addig „liberálisnak” tartott Rakowski állam-, párt- és szovjetellenesnek nevezte Wafésáékat. A kormányoldal azt követelte ezután, hogy a Szolidaritás „hagyjon fel a politikai tevékenységgel”, „szüntesse meg azoknak a hamis információknak a terjesztését, melyek úgy állítják be a kormány működését, mintha gátolná a gazdasági reformot”, nemzetközi tevékenységét pedig „a lengyel külpolitikával összhangban folytassa”, illetve „úgy kell tevékenykednie, hogy növekedjék az árreform – a gazdasági reform szerves része – iránti ösztársadalmi támogatás” stb.³ Ezzel szemben a Szolidaritás azt követelte, hogy kapjanak teljes információt a gazdasági helyzetről, illetve jogot a termelés ellenőrzésére, a termékek elosztására. Rakowski válasza természetesen elutasító volt: „aki az élelem termelését ellenőrzi, gyakorlatilag az rendelkezik a hatalommal, mert az élelem kérdése politikai kérdés.”⁴

A tárgyalások ezek után sikertelenül végződtek, nem került sor a közös nyilatkozat kiadására sem, miután a Jaruzelski és Kania abban javításokat végeztek a Szolidaritás beleegyezése nélkül. A hatalom olyan helyzet elé állította a Szolidaritást, amire csak nemet mondhatott. Ezzel magasabb fokozatra kapcsolt a propaganda is: ettől kezdve azzal vádolták

¹ HOLZER, i. m. 1990, 253–256.

² Uo. 257.

³ ASH, i. m. 1990, 217.

⁴ HOLZER, i. m. 1990, 260.

a Szolidaritást, hogy radikalizálódott, és megszakította a kapcsolatokat a kormánnyal, letért a politikai kompromisszumok útjáról.

A Szolidaritás vezetése hamar észrevette, hogy elszigetelődhet, így a KKP augusztus 10-én kezdődő háromnapos ülésén arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy továbbra is készek a gazdasági válság legyőzése érdekében a kormánnyal együttműködni. Elfogadták többek között az áremelés szükségességét, és felszólították a társadalmat, hogy tartózkodjanak a sztrájkoktól és a demonstrációktól. Határoztak arról is, hogy az év végéig hátralévő időszakra eső 8 szabad szombaton is dolgozni fognak. Természetesen cserébe a kormánytól is vártak engedményeket. Újra felvetették a szajm- és a tanácsválasztás eljárásainak reformját, a társadalmi ellenőrző szervezeti bizottság létrehozását, illetve követelték a tömegtájékoztatási eszközök szabadságát. Ez utóbbi cél elérése érdekében augusztus 19–20-ára sajtósztrájkot hirdettek.⁵ A vezetés polarizálódása pedig tovább folytatódott.

Eközben megkezdődtek a szocialista országok vezetőinek szokásos nyári végi krími „nyaralásaik”, melynek keretében mindig sor került egy eszmecsere a szovjet párt első emberével. Kádár János július 27-én járt Brezsnyevnél, aki elmondta, hogy nyugtalanító a kőolaj-kitermelés helyzete, és tart attól, hogy a Szovjetunió nem lesz képes teljesíteni a kőolaj és kőolaj-származékok szállítási kötelezettségeit még a hozzá legközelebb álló országokba sem. A lengyel helyzetről szólva közölte, hogy a LEMP IX. kongresszusát követően telefonon beszélt Kaniával, és ösztönözte a határozott és haladéktalan cselekvésre. Brezsnyev szerint a lengyeleknek nincs tervük a válságból való kiútra, azt már nem tette hozzá, hogy nekik sincs. Megemlítette, hogy Kania is nemsokára a Krímbe érkezik, és arra fogja ösztönözni, hogy „határozottan álljanak ellen az antiszocialista erők merkedéseivel szemben. Ebben mi is segítünk, de helyettük nem oldhatjuk meg a problémákat”. Majd nyomatékosan hozzátette, hogy „figyelemmel kísérik az események alakulását, s a segítségnyújtást annak függvényévé teszik”.⁶ Ez egyértelmű figyelmeztetés volt, hogy a gazdasági segítségnyújtás megvonásával fenyegetik Lengyelországot, ha nem tesznek radikális lépéseket a válság felszámolására.

A legnagyobb gazdasági kényszert a hadászati eszközök leszerelése jelentette a Szovjetunió számára. Hiszen az USA által forszírozott újabb fegyverkezési versenyt a szovjet gazdaság nem bírta volna el. Ez határozta meg a szovjet külpolitika lényegét: „Úgy kell politizálnunk, hogy a leszerelés kérdéseit az Amerikai Egyesült Államok ne vehesse le a világpolitika napirendjéről” – hangsúlyozta Brezsnyev a Kádárral folytatott megbeszélésen. Egy esetleges katonai „segítségnyújtás” Lengyelországnak éppen ezért nem jöhetett szóba. Moszkvában az volt az általános nézet, hogy a

⁵ Uo. 264–265.

⁶ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ő. e. 9.

NATO-nak érdekében állna kiprovokálni egy ilyen akciót, hiszen akkor a világ számára teljesen nyilvánvalóvá válnának a Szovjetunió háborús céljai, így kellő legitimitációt kapna Washington a további fegyverkezésre, amellyel térdre kényszeríthetnék a Szovjetuniót. Brezsnyev erre célzott akkor is, amikor a nyugatnémet *Der Spiegel*nek adott interjújában a következőket mondta: „Nyugaton sokat találgatnak Lengyelországgal kapcsolatban. Különféle találgatások ezek, de többségük egy célra irányul, nevezetesen arra, hogy még inkább destabilizálják a helyzetet, aláássák a szocializmus pozícióit ebben az országban, megnehezítsék Lengyelország kapcsolatait a Szovjetunióval, s természetesen arra, hogy hasznot hajtsanak a NATO tervei számára.”⁷ Éppen ezért Brezsnyev nagyszabású külpolitikai ellenakcióba kezdett a leszerelés érdekében: novemberre tervezett nyugatnémet útján kívül, ősszel az ENSZ-közgyűlés idején sor került Andrej Gromiko és Alexander Haig, az új amerikai külügyminiszter találkozására is. Számoltak továbbá – Mitterrand elnökké választása miatt – Franciaország balra tolódásának várható előnyeivel is. Úgy tűnik Moszkva tanult az afganisztáni kalandjából származó jelentős károkból még akkor is, ha ezt nem ismerte el nyilvánosan.

Kádár a krími találkozón kihasználva a helyzetet felemlgette Brezsnyevnek, hogy Magyarország számára szükséges lenne a kapcsolatok bővítése a nemzetközi pénzpiacon, beleértve a Világbankot is: „nem hitelekre van szükségünk, hanem részt kívánunk venni a Világbank által biztosított versenytárgyalásokon.” Hasonló gondokkal küzdött a többi államszocialista gazdaság is. Románia szeptemberben jelentette be a fizetésképtelenségét, Tito halála után Jugoszlávia is súlyos gazdasági és politikai gondokkal állt szemben. Gyenes András szeptember végén az NSZK-ban tárgyalta. A németek közölték, hogy a fejlődő világ megsegítésére előirányzott 24 milliárd márka egynegyedét Lengyelországnak juttatták. A tárgyalásokon azonban világossá tették, hogy egy külső fegyveres beavatkozás befagyasztaná a kelet–nyugati kapcsolatokat.⁸

„A helyzet csak éleződik, az ellenforradalom fokozza nyomását” – e szavakkal fogadta Brezsnyev a lengyel küldöttséget augusztus 14-én, a Krímben. Kania és Jaruzelski elismerte a lengyelországi szocializmus iránti aggodalom megalapozottságát, de azzal védekeztek, hogy most már látható a válságos időszak vége. A rendkívüli kongresszus pozitív hatásának köszönhetően már van program, és határozott cselekvés várható: „mi állandóan figyelembe vesszük a leghatározottabb eszközök alkalmazását az ellenforradalommal szemben” – mondta Kania. „Ez azonban csak a lakosság támogatása által garantált feltételek között lehetséges.” Megelégedéssel szólt az állambiztonsági szervek és a hadsereg helyzetéről. Brezsnyevet azonban ezek a szavak már nem elégtették ki. A legkeményebb fellépést

⁷ Az interjút a *Pravda* is közölte (1981. november 3.).

⁸ MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4517. ó. e.

sürgette: „Mi politikai konfrontációról beszélünk, amely már létezik. Ez az ellenféllel függ össze. A véráldozattal járó konfrontációra is sor kerülhet, ha a politikai konfrontációt nem viszik végig, a LEMP vezető szerepének teljes helyreállításáig. Még sohasem fordult elő, hogy a forradalom harc nélkül győzedelmeskedett volna az ellenforradalom felett, erő alkalmazása nélkül. Maguk a lengyel elvtársak különböző felszólalásaik alkalmával nemegyszer hangsúlyozták, hogy a helyzet rendkívülivé vált. Ha így van, akkor a meghozandó intézkedéseknek is meg kell felelniük ennek a helyzetnek, azaz rendkívülinek kell lenniük.”⁹ Ezzel Brezsnyev félreérthetetlenül a lengyelek tudomására hozta, hogy mit vár el tőlük, de figyelemre méltó, hogy a határozott fellépés elmulasztása esetére milyen szankciókat fogalmaztak meg a szovjetek: „A szovjet–lengyel kapcsolatok a lengyelországi események további menetén múlnak. Ha Lengyelország szocialista lesz – a kapcsolataink internacionalisták lesznek, ha pedig más úton halad – a kapcsolatok is más jelleget öltenek állami, politikai és gazdasági vonalon egyaránt.” A Kremlben, úgy tűnik, felmerült a kérdés, hogy mi történik, ha a LEMP elveszíti a hatalmat Lengyelországban, tudták, hogy előbb vagy utóbb ez a két állam szövetségének felbomlásával járna. Éppen ezért aggódott Brezsnyev, és próbálta meggyőzni a lengyel vezetőket: „mi abból indulunk ki, hogy a lengyel kommunisták mindent megtesznek azért, hogy ne engedjék meg az osztályellenségnek az országot a kapitalista táborba taszítani.”¹⁰ A lengyelországi „szocializmus megmentése” a lengyel pártvezetőknek is érdekükben állott, hiszen saját maguk, politikai létük, hatalmi ambíciójuk és a kiváltságaik kerültek volna veszélybe.

Lengyelország zsarolása a gazdasági segítség megvonásával, mint láttuk, már június óta a szovjet eszköztár része volt. Kezdetleges állapotban már Ruzsakov fentebb tárgyalt kelet-európai útja alkalmával megfogalmazódott, majd Gromiko varsói látogatása után egyértelműen állandó nyomásgyakorló eszköz volt. Nyíltan szóba került a kérdés augusztus 20-án, amikor a lengyel tervbizottság delegációja Moszkvába utazott az 1982. évi kereskedelmi megállapodások előzetes egyeztetésére. A lengyelekkel egyértelműen közölték, ha nem stabilizálódik a helyzet az országban, akkor a következő évben 4 millió tonna olajjal kevesebbet kapnak. Szeptember 25-én Jaruzelski fogadta Bajbakovot, a szovjet Tervhivatal elnökét, aki élesen kritizálta a lengyel állapotokat. Jaruzelski kérte a szovjetek segítségét a lengyel ipar talpra állításában. Bajbakov nem adott egyértelmű választ, ami egyben azt is jelentette, hogy Moszkvában határozott fellépésre várnak a Szolidaritással szemben.¹¹

⁹ MOL M-KS 288. f. 11. cs. 4400. ő. e.

¹⁰ Uo.

¹¹ GRISIN, Ja. Ja.: „Bratszkaja pomocs” ili vojennoje polozsenyje? Kazany, Tatarszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo, 2002, 59–60.

A krími megbeszélésen Brezsnyev arra is felhívta a figyelmet, hogy az Egyesült Államok és Kína arra játszik, hogy kiprovokáljanak egy szovjet katonai beavatkozást, de ezzel az iránnyal határozottan szembe kell szállni, és fel kell világosítani a lengyel népet, hogy a valódi veszélyt éppen ők jelentik számukra.¹² A beszélgetés végén a lengyel vezetők köszönetet mondtak a jó tanácsokért, az alapos helyzetelemzésért és a baráti segítségért. A jelentés szerint az SZKP pedig úgy tekintett erre a találkozóra, hogy fordulópont következett be a lengyelországi helyzetben a „szocializmus javára”.

Mit akar a Szolidaritás? Az önigazgatástól a piaci szocializmusig

Szeptember 4-én kezdődött a Szovjetunió hadseregének minden addiginál nagyobb, *Zapad '81* fedőnévre keresztelt hadgyakorlata Ukrajna, Belorusszia és a balti-államok területén, illetve a Balti-tengeren, közvetlenül a lengyel határ mellett. A százezer fő részvételével megtartott gyakorlatra hivatalos volt Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia honvédelmi minisztere is.¹³ Az egyhetes hadgyakorlatnak kettős célja volt: egyrészt a NATO-val szembeni erődemonstráció, másrészt a lengyel pártra és társadalomra való nyomásgyakorlás. Usztyinov, a hadgyakorlat vezetője kemény szavakkal zárta szeptember 12-én a katonai szemlét. Kijelentette, hogy a szovjet hadseregnek és szövetségeseinek minden szükséges eszközük megvan ahhoz, hogy bármely agresszorra megsemmisítő csapást mérjen.¹⁴ Természetesen e szavakat nem Lengyelországnak, hanem az Egyesült Államoknak és Kínának címezte. A kínai–amerikai közeledés ugyanis egyre veszélyesebbé vált a Szovjetunió számára. Először még június elején George Bush alelnök Finnországban találkozott a kínai vezetőkkel, majd Haig külügyminiszter utazott Pekingbe, ahol bejelentették: Kína „baráti ország” az Egyesült Államok számára. Ez hamarosan gazdasági és katonai együttműködés formáját öltötte. Reagan elnök azonban nem érte be ennyivel: augusztus 6-án döntést hozott a neutronbomba-gyártásról. Mi több, a NATO szeptember és október folyamán két hadgyakorlatot is folytatott Európában, melyeknek célja a taktikai nukleáris fegyverek felhasználása elveinek kidolgozása az NDK és Lengyelország területére.¹⁵ A Szovjetunióra egyre erősebb nyomás nehezedett, a lengyel válság pedig továbbra is megoldat-

¹² MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4400. ő. e.

¹³ MEDVEGYEV, i. m. 1999, 131.

¹⁴ *Népszabadság*, 1981. szeptember 13., 1.

¹⁵ GRISIN, i. m. 2002, 64–66.

lan maradt. Mind a KB plénuma, mind a *Zapad '81* két irányban hathatott: vagy megfélemlítik a Szolidaritás kongresszusát, vagy radikalizálják. Mindkét forgatókönyv a pártnak kedvezett.

Egy nappal a hadgyakorlat kezdete után, a LEMP és a szovjet hadgyakorlat fenyegetése árnyékában, szeptember 5-én ült össze a Szolidaritás I. országos kongresszusa. Két nappal korábban, a KB III. plénumán Kania kilátásba helyezte a hadiállapot bevezetését és az ügyészség bejelentette, hogy a Varsói Megállapodás ellenére felfüggeszti a bydgoszczi események nyomozását.¹⁶

A gdański Oliwa sportcsarnokban az ország 37 régiójából 896 küldött gyűlt össze a kongresszusra. A résztvevők döntő többsége 35–45 éves volt, és minimum középfokú végzettséggel rendelkezett. A küldöttek 51%-a felsőfokú iskolát végzett. Az önbesorolásuk szerint 47% tartotta magát munkás-, 33% értelmiségi és 15% paraszti származásúnak. Domináltak a nagyvárosok közép- és nagyvállalataiból érkező képviselők. Többségük vállalt valamilyen munkát a Szolidaritásban.¹⁷ A kongresszust tehát a Szolidaritás elitje részvételével tartották meg. Hasonlóan a korábbi esetekhez, a munkások hangadói, irányítói most is a képzettebb munkásokból és értelmiségiekből kerültek ki. A küldöttek kiválasztása a demokrácia elveinek szigorú betartásával történt. Ezt minden tag komolyan vette, demonstrálva ezzel a szervezet erejét és a demokratikus elvének valódi lényegét, szemben az állami és párttiszségek fentről történő kinevezési elvével. Maga a kongresszus is hasonló szellemben működött, bárki kérhetett hozzászólási időt és kezdeményezhetett szavazást. A demokrácia ilyen gyakorlata egyúttal jelentősen lassította és megnehezítette a döntéshozatalt is.

A két fordulóban lezajlott kongresszuson több tucat határozatot fogadtak el. Ezeket többnyire egyhangúan szavazták meg. E tény nem jelenti azt, hogy vitáktól mentes lett volna az összejövétel. Éppen ellenkezőleg, a Szolidaritás I. kongresszusa felszínre hozta a már március vége óta elfojtott ellentéteket, és ezek egy-egy konkrét szervezeti, ideológiai vagy gazdasági kérdéssel kapcsolatban valódi törésvonalakká váltak. A megosztottság azonban fentről lefelé haladva egyre inkább összekuszálódott; a prioritások, az elvek nem tisztán elkülönülve jelentek meg egyik vagy másik tábor érvrendszerében, hanem keveredve és állandóan változva. Két alapelvben azonban teljesen egyetértettek a jelenlevők: a Szolidaritásnak a párttól függetlenül kell működnie, és a parlamentnek (a Szejmnek), mint a társadalmi kontroll legfelsőbb szervének szabad és demokratikus választásokon kell legitimitációt szereznie. Szeptember 8-án rögtön világossá tették, hogy a szervezet kész aktív harcot folytatni céljaiért: ha a Szejm nem szervez referendumot az öngazgatás kérdéséről, akkor azt a Szolidaritás

¹⁶ HOLZER, i. m. 1990, 267.

¹⁷ KALISKI, Bartosz: „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność. Warszawa, Wydawnictwo Trio, 2003, 33–34.

fogja megtenni. Leszögezték, hogy a hatóságokkal folytatott harc előrehaladtával a mozgalom nem tehet egyebet, mint hogy közvetlenné tegye akcióját. A Szolidaritás többet akart, mint a Gdański Megállapodás végrehajtását: *ki akarja szabadítani az ipar és a politikai élet egészét a párt szorításából*. Éppen ezért követelték a szabad választások kiírását mind a Szejm, mind a tanácsok tekintetében. A mozgalmon belül az első komoly törésvonalat a szervezeti felépítés kialakításáról szóló vita hozta létre. Az egyik oldalon azok álltak, akik a hatalommal való tárgyalások hatékonyságával kapcsolatban továbbra is az erős és centralizált vezetés védelmében léptek fel. Szerintük a decentralizálás halálos csapás lehet a szervezetre, ezt hangoztatta Modzelewski és Kuroń is. A csoport élén, mely a Szolidaritás vezető szerveinek erős törvényhozó és végrehajtó hatalmat akart biztosítani, *Lech Wałęsa* állt. E pragmatista állásponttal szemben álltak azok, akik a demokrácia nevében nagy kezdeményező szabadságot akartak hagyni a helyi és regionális szinten, de szigorú ellenőrzés alá akarták vetni az egyszerű tagokat. Olyan decentralizált irányításban gondolkodtak, melyben nincs külön helyük a mozgalom veterán alakjainak. Nagyobb hangsúlyt fektettek volna a régiókra a központtal szemben.¹⁸

A vita nem önmagában a szervezeti és irányítási rendszerről szólt, benne rejlett a munkás-értelmiségi ellentét is. Szczecinben már az 1980. augusztusi tárgyalások idején sem volt külön tanácsadó testület, mint Gdańskban. Nem véletlen, hogy a Wałęsával szemben állók vezetője a szzczecini *Marian Jurczyk* lett. Végül hosszú vita után a centralizált modell győzedelmeskedett a kongresszuson.

A két tábor közötti ellentétek új lendületet kaptak, amikor a kongresszuson a KOR bejelentette feloszlását. Egyesek nacionalista alapról kezdték bírálni a Munkásvédő Bizottságot, mások pedig hangsúlyozták annak jelentőségét.¹⁹ Az egyre mélyülő gazdasági válságban az áruhiány és a kilátástalan tárgyalásokból kiábrándult munkások között egyre népszerűbbé váltak a populista, nacionalista, egyes esetekben antiszemita szólamok. Ebben a helyzetben a szakszervezet hagyományos feladatait mind nehezebben volt képes ellátni, hagyományos fegyvere, a sztrájk pedig nem javította, hanem sok esetben inkább rontotta az életszínvonalat. Hiába voltak vele tisztában, hogy nem ők okozták a válságot, a sztrájkok csak mélyítették azt. Ezt a hangulatot használták fel Wałęsáék támadására azok, akik nacionalista alapon semmilyen kompromisszumra nem voltak hajlandók a hatalommal. Gazdasági függetlenséget követeltek a Szovjetuniótól. E csoport élére a bydgoszczi események „hőse” *Jan Rulewski* állt. Rulewski a mozgalom önkorlátozása helyett a konfrontációtól sem riadt vissza.

¹⁸ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. é. n., 237–238., 240–242.

¹⁹ Végül a KOR a munkások érdekében tett szolgálatait határozatlan köszönettel látta meg. Uchwała w sprawie KSS KOR. *Tygodnik Solidarność*, 1981. október 23., 11.

Rokonszenvezett a fennálló rendszer teljes eltörlésével és a magánszektor uralta liberális szabadpiaci rendszer megteremtésével.

Ezek a törésvonalak nem voltak teljesen egyértelműek, állandóan változtak és gyakori volt az átfedés. Ezt példázta Andrzej Gwiazda esete is. Szorosan kötődött a KOR-hoz, 1980-ban még Wałęsa mellett állt. A párttal kötött számos eredménytelen kompromisszum hatására azonban 1981 elejétől egyre radikálisabbnak mutatkozott. Egyre kevésbé hitt abban, hogy a párt és a Szolidaritás közötti konfliktust intézményes úton rendezni lehet. Fokozatosan távolodott a demokratikus elemektől, de a magukat igazi radikálisnak tartó nacionalisták mindig is a KOR emberének tartották.²⁰

A Szolidaritást tehát három, közös metszettel rendelkező kör alkotta: egyszerre volt demokratikus mozgalom, nemzeti mozgalom és szakszervezet. A nemzeti vonulat radikalizálódó jobbszárnya a Szovjetuniótól való teljes gazdasági függetlenséget követelte, mely értelemszerűen nemzetközi akadályokba ütközött. A szakszervezetisek radikális szárnya a teljes munkás-önigazgatáson alapuló munkásellenőrzést szerették volna megvalósítani.

Gyakran előfordult, hogy a nacionalizmust összekötötték a munkáshatalom kérdésével, ami egy fundamentalista populista tendenciához vezetett. A mozgalom megosztottsága végül tükröződött az elnökválasztás eredményében is. Lech Wałęsa 55%-ot, Marian Jurczyk 25%-ot, Andrzej Gwiazda 9%-ot és Jan Rulewski 6%-ot kapott. Wałęsa volt a legfőbb egysítő erő. Egyfelől tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, másfelől mögötte állt a püspöki kar Wyszyńskivel, majd halála után Glemp primással, de őt támogatta a KOR is. Azonban nem volt egy egységes, világosan megfogalmazott program Wałęsa kezében. Ő és tanácsadói inkább a kormánnyal való tárgyalások, a kompromisszumkötések mesterei voltak. Pragmatikus politikát képviseltek.

Világossá vált, hogy a Wałęsa által alkotott „centrum” győzelme ellenére a Szolidaritás tagjainak jelentős része egyre inkább a nemzeti függetlenség hiányában látta a gazdasági bajok fő okait, így a szakszervezetiség, a munkásérdekek védelme elé a nemzeti függetlenség problémája került annak ellenére, hogy a Szolidaritás soha nem vetette fel a Varsói Szerződésből való kilépés gondolatát. Implicite azonban tartalmazta a teljes politikai rendszerváltást.

Az ország politikai és gazdasági rendszerének megváltoztatása nyilván megfogalmazódott azok körében is, akik alulról szerették volna elérni a változásokat, akik a fennálló rendszer korlátaiban látták a gazdasági reformok elmaradásának legfőbb okát. Konceptiójuk alapvetően az Üzemi Szervezetek Hálózata (röviden: Hálózat/Siec) által még tavasszal kidolgo-

²⁰ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. é. n., 248.

zott tézisekre épült.²¹ A Hálózat megkezdte a maga önkormányzati struktúráinak kiépítését. E mozgalom nem a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottsága elnökségének határozata alapján, hanem még a mozgalmon belül is alulról szerveződött meg. Bár a kapcsolat teljesen egyértelmű volt: vezetőjük, Jerzy Milewski a gdański MKZ tagja volt. A Hálózatot tizennyolc nagyvállalat alkotta, kulcsszerepe volt többek között a Gdański és a Szczecini Hajógyárnak, a krakkói Nowa Hutának és varsói Ursusnak.²²

A Szolidaritás tizenhat hónapos történetében a munkás-önigazgatás megvalósítására tett javaslat volt a legjelentősebb kísérlet minden szempontból. Egyrészt ez a koncepció hordozta magában a forradalmi mozzanatot, az államszocialista társadalmi, politikai és gazdasági rendszer teljes megváltoztatásra irányuló erőt. Másrészt az önkormányzati struktúrák kiszélesítését a munkások döntő többsége szinte egyöntetűen támogatta. Egy belső közvélemény-kutatás szerint az 1000 főnél több munkást foglalkoztató üzemekben a megkérdezett dolgozók 95%-a, és az összes munkás 68%-a állt az elképzelés mellett.²³

A tervezet a pluralizmus és a társadalmi élet demokratikus szabályainak tiszteletben tartására és a munkás-önigazgatás elvére épült. A program szerint a nemzetgazdaság alapvető szervezeti egysége a *társadalmiasított vállalat*. Ezzel az államszocialista rendszer legalapvetőbb pillérét döntötték volna ki: az állami tulajdont valódi társadalmi tulajdonba vették volna. A vállalaton belül létrehozandó *Munkásönkormányzat* rendelkezik az össznemzeti vagyon felett a társadalom és a saját kollektívája érdekében. Az önkormányzatnak minden dolgozó automatikusan tagja. Az önkormányzat legfelsőbb hatalmi szerve a *Munkásönkormányzat tagjainak szabad gyűlése*. A kollektívák a *munkástanácsokon* keresztül képviselik magukat a Munkásönkormányzatban. A vállalat élén az igazgató áll, akit pályázat útján választanak meg. A Munkásönkormányzat joga meghatározni a vállalat fejlődésének fő irányvonalait, elfogadni a többéves tervet, megerősíteni a vállalat szervezeti struktúráját. A szakszervezetekkel közösen döntenek a vállalat által megtermelt jövedelem elosztásáról. Az önkormányzat joga az igazgató kinevezése és visszahívása. A hatáskörébe tartozik továbbá a más vállalatokkal kötendő kooperációs szerződések megkötése, de az állami és területi hatalommal való együttműködés is. Az önkormányzatiság legfelsőbb szintje a kétkamarás parlament, melyben a *Képviselők Kamarája* (Izba Posłów) mellett az *Önkormányzatok Kamarája* (Izba Samorządów) működne. A Képviselők Kamarája, mint az ország politikai érdekeinek legfőbb reprezentánsa, szemben az Önkormányzatok

²¹ Tezy do ustawy o samorządzie pracowniczym. In: *Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności. Tom I. 16 sierpnia 1980–30 czerwca 1981.* (Red.: LUSZNIEWICZ, Jacek–ZAWISTOWSKI, Andrzej) Warszawa, IPN, 2008, 331–333.

²² E körben merült fel elsőként a Lengyel Munkapárt (PPP) létrehozása, mint a Szolidaritás politikai képviselete.

²³ Ash, i. m. 1990, 208.

Kamarájával, mely nem politikai, hanem közvetítő feladatot látna el. Így a politikai és a gazdasági funkciókat elválasztanák egymástól. Az önkormányzatok pedig be tudnák tölteni a legmagasabb társadalmi ellenőr szerepét.²⁴ Ez volt a munkás-önigazgatás koncepciójának legkidolgozottabb programja, mely a társadalmi ellenőrzést kiterjesztette volna az egész államra, és egy neokorporatív rendszert hozott volna létre. De nagyon közel állt a francia szindikalizmushoz és az ún. ipari demokráciához is.

E koncepció erősen korlátozta volna az állam és benne a párt szerepét a gazdasági döntésekben. Magában rejtette azt a lehetőséget, hogy a szabad választások eredményeként nem a párt képviselői kezében lesz a hatalom. Az egész tervezet egyértelműen a párt és a nomenklatúraelv szerinti kiválasztódás ellen irányult. Túllépve a hagyományos szakszervezeti követeléseken, meg akarta változtatni az állam egész működési mechanizmusát.²⁵

A Hálózat törekvéseit azonban nem akceptálta teljes mértékben a Szolidaritás Országos Bizottsága. Többek között olyan alapkérdésekben, mint a vállalati igazgató kinevezése, a Bizottság sokkal mérsékeltebb álláspontot foglalt el, nem lépve túl az 1980. augusztusi 21. követelés azon pontján, hogy az igazgatókat ne a párthűség, hanem a szakmai felkészültség alapján válasszák ki. Ezzel szemben a Hálózat a létrejövő vállalati önkormányzatok jogaként értelmezte a kérdést.

A kongresszuson végül elfogadott program szerint az *Önkormányzó Köztársaság* (Samorządna Rzeczpospolita) a világnézeti, társadalmi, politikai és kulturális pluralizmus elvére épülve jön létre. A határozatban foglaltak szerint az Önkormányzó Köztársaság alapja az „autentikus munkás-önkormányzat”. A gyűlés szükségesnek nevezte egy olyan törvényjavaslat benyújtását, mely megszünteti a párt nomenklatúra-hatalmát a vállalatok vezetésében, és valódi önkormányzatok jönnek létre.

Ám közel sem mindenki hitt az önkormányzatiság ilyen mértékű kiterjesztésében, feltételezhető, hogy a kongresszusi programban éppen ezért nem is részletezték külön annak felépítését. A Hálózat által korábban megfogalmazott tézistervezethez képest a meglehetősen rövid állásfoglalásra magyarázat lehet néhány vezető tanácsadó véleménye. Karol Modzelewski szerint az önkormányzás egy „elragadó társadalmi idea”, de most, a nehéz gazdasági helyzetben, amikor az állami intézmények nem képesek ellátni a feladatukat, „pragmatikus programra van szükség”. Witold Trzeciakowski, a Szolidaritás egyik befolyásos közgazdászprofesszor tanácsadója pedig egyáltalán nem hitt abban, hogy sikeres lehet egy ilyen rendszer. A komoly tapasztalatokkal rendelkező KOR-alapítótag Jan Olszewski egyenesen utópiának nevezte az egész koncepciót.²⁶

²⁴ Uo.

²⁵ Ezen elképzelés mibenlétét Milewski közvetlenül a Szolidaritás kongresszusa előtt a *Robotnik* című illegális lapban fejtette ki. Lásd: Rok po sierpniu – co dalej? *Robotnik*, 1981. augusztus 27., nr 78., 1–2.

²⁶ *Tygodnik Solidarność*, 1981. október 30., 6–8.

Az Országos Bizottság, annak ellenére, hogy számos tagja nem értett vele egyet, vagy éppen illúzióként kezelte, stratégiai eszköznek tekintette az önkormányzati kérdést a párttal vívott küzdelemben.

Az öngazgatás hívei nem szervezték meg magukat, az elnökségért induló négy vezető közül egyik sem hangsúlyozta programbeszédében az öngazgatás fontosságát. Másrészt pedig, 1981 őszén a többséget a gazdasági helyzet drasztikus romlása, az üres boltok, a széntermelés elmaradása és a közelgő nehéz tél átvészélése foglalkoztatta, illetve egy réteget bizonyosan radikalizált is. A Szolidaritás vezető közgazdászai olyan megoldást akartak, mely azonnal érezhető változást hoz. Ennek is betudható az, hogy a kongresszus két fordulója között Lech Wałęsa és néhány szakszervezeti vezető felhatalmazás nélkül olyan kompromisszumot kötött a Szejmmel, amely erősen korlátozta az öngazgatásról szóló törvény érdemi társadalmi vitáját.²⁷ A megegyezést teljes mértékben támogatta Jacek Kuroń is.

A Szolidaritás gazdasági programjaiban is kevés szó esett az öngazgató rendszer bevezetéséről. A programhoz csatolták a válságból kivezető koncepciókat tartalmazó dokumentumokat. A két fő koncepció közül az egyiket Leszek Balcerowicz fiatal közgazdász tézisei alapján Stefan Kurowski és Grzegorz Palka képviselte, s ez alapvetően a piacosság pártján áll (ún. *Alternatív program*), míg a másik, a Brus-tanítvány Ryszard Bugaj mérsékeltebb, a piaci szocializmushoz közel álló koncepció volt (ún. *Realista program*). Ám egyik sem állt kifejezetten a munkás-öngazgatás pártján, bár neokorporatív elemei mindkettőnek voltak.

A Szolidaritás által létrehozott *Társadalmi-Szakmai Munkák Központja* (OPS-Z)²⁸ már kora tavasszal nyilvánosságra hozta, hogy a szakszervezet csak olyan gazdasági reformot támogat, mely a társadalmi igazságosság talaján állva tartós eredményekre törekszik, és nem csupán az aktuális feladatok megoldására. Éppen ezért a tervnek stratégiai és nem csupán operatívnak kell lennie. Egyúttal követelte a társadalom részvételét a tervezés folyamatában és az ellenőrzésben is. Fontos összetevője volt az elképzelésnek, hogy a vállalatoknak az önelszámolás és az önállóság elvén kell működniük, ezért a nyersanyagok központi elosztását és a piac monopolizálását meg kell szüntetni. Ezzel együtt lehetővé kell tenni a konkurenciát is. Követelték az árrendszer reformját, ám a társadalmi ellenállásra gondolva, elismerték, hogy a kiskereskedelmi árak esetében problémák léphetnek fel. A tervezet megengedte volna az állami mellett a különböző tulajdonformákat, beleértve a magántulajdont is elsősorban

²⁷ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. é. n., 242.

²⁸ A csoportot a Szolidaritás KKP 1981. január 8-i határozata alapján hozták létre. Vezetője Andrzej Wielowieyski lett. Tagjai között gyakorlatilag az összes Szolidaritás közeli értelmiséget megtaláljuk, akik számos gazdasági programot készítettek a szakszervezet számára. Tagjaik részt vettek a Szolidaritás KKP és KK összes, illetve ezek Elnökségeinek majdnem minden ülésén, valamint a kormánnyal folytatott tárgyalásokon is. Hatalmas szerepet vállaltak a Szolidaritás I. országos kongresszusának előkészítésében.

a mezőgazdaság és a szolgáltatási szektorban. Emellett számoltak azzal, hogy a vállalatok önfinanszírozásra való áttérése a foglalkoztatás magas szintjének csökkenésével fog járni. Impliciten tehát elfogadták a munkanélküliség megjelenését, bár egy létrehozandó állami alapból finanszírozták volna új munkahelyek megteremtését.²⁹ Ehhez a korai koncepcióhoz meglehetősen hasonló volt a Kurowski munkacsoportja által májusban kidolgozott program, mely szinte megegyezett a Szolidaritás kongresszusán prezentált verzióval. Kurowski alaptézise szerint az első lépés a gazdasági reform irányába az állam politikai struktúráinak demokratizálása és nem fordítva. Azonnal likvidálni kell a központi utasításos-elosztó rendszert. „Piacot kell teremteni, amelyen biztosítani kell a konkurencia feltételeit” szólta a program, de kitért a bankrendszer megreformálására is: a központi banknak autonómiát kell biztosítani, konvertibilissé kell tenni a złoty.³⁰

A kongresszuson bemutatott *Alternatív program* elsőrendű célja a termelés növelése a jelenlegi termelési vagyron és foglalkoztatottság megtartása mellett. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon – írják Kurowskiék – erős impulzust kell adni a gazdaságnak, nevezetesen az olyan iparágakra kell azonnal áthelyezni az erőforrásokat, melyek az ellátást javítják, illetve az exportot növelni tudják. Az ellátás javulása következtében nő a termelés, az export növekedése pedig megteremti a pénzügyi lehetőséget a szükséges termékek importjára. Javasolták a széntermelés azonnali növelésére a munkaerő átcsoportosítását a bányászatba, a műtrágya és a takarmány átadását a társadalmiasított mezőgazdaságból a magángazdaságokba. Radikális követelésnek tűnt, hogy aktivizálják a magántőkét a mezőgazdaságon kívüli magánszektorban, hogy lehetővé váljon 1 millió fő elhelyezkedése a privát iparban, az építkezéseken és a szolgáltató szektorban. Erre azért lett volna szükség, mert az önállósítandó és az önfinanszírozásra áttérő ipari vállalatoknak várhatóan nem lesz szükségük annyi munkásra, mint korábban. A koncepció szerint „az állami iparban meg kell szüntetni a gazdasági reform keretében a nem hatékony termelés jelentős részét”, a kisebb üzemek „olcsóbban és hatékonyabban fognak termelni”.

Hasonlóan radikális követelés volt a külkereskedelmi szerződések Lengyelország számára kedvezőbb feltételek melletti újratárgyalása, valamint a külkereskedelem állami monopóliumának megszüntetése. Követelték továbbá a külkereskedelem társadalmi felügyeletét a szakszervezet részvételével, és megfontolásra javasolták a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozást is! Az *Alternatív program* szerint a fegyveripar kapacitásait is csökkenteni kell, s annak erőforrásait a fogyasztási cikkek termelésére kell fordítani.

²⁹ Kierunki działania Związku w obecnej sytuacji kraju (tezy do dyskusji). In: *Sprawy gospodarcze...* i. m. 2008, 232–249.

³⁰ Stanowisko Grupy Negocjacyjnej Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność”... In: *Sprawy gospodarcze...* i. m. 2008, 341–344.

A Kurowski és Palka neve által fémjelzett program másik alapvető eleme a piaci egyensúly azonnali megteremtése volt. Ennek érdekében felvetették a progresszív adózás bevezetését, illetve a mezőgazdasági termékek beszolgáltatásának bevezetését, miközben a gazdáknak az állam garantálná az eszközökhöz jutást. Mindemellett nem riadtak vissza a fogyasztási cikkek árának a világpiacon való közelítésétől sem. A program végrehajtásának intézményes biztosítására javasolták a Nemzeti Tanácsokban az *Önkormányzatok Kamarája*, a Szejmben pedig a *Társadalmi-Gazdasági Kamara* létrehozását. Amíg e testületek felállnak, addig egy *Gazdasági Tanácsra* bízák az ellenőrző szerepet, melyben az önkormányzati mozgalom és a szakszervezetek képviselői kaptak volna helyet.³¹

E program meglehetősen radikális, a fennálló rendszert felszámoló, a pártnak semmilyen szerepet nem hagyó koncepciót tartalmazott. Nem állt azonban összhangban a fentebb vázolt öngazgató koncepcióval sem. A piaci szocializmus megvalósítása felé tett lépés lett volna, ám implicite egyre kevesebb szocializmussal.

A Bugaj vezette csoport *Realista Programjában* már az elején hangoztatták, hogy nem a szocialista rendszer ellen lépnek fel, hanem csupán a rendszer azon elemei ellen, melyek szemben állnak vele. A krízis gyors leküzdése érdekében növelni kell a termelést, melyhez számos importtermékre van szükség. A koncepció szerint – Kurowskiékhoz hasonlóan – a magántulajdonban lévő mezőgazdaságra kell összpontosítani. Az új beruházásokat le kell állítani, a már üzemben lévőket kell jobban kihasználni. Azokat a gépeket és berendezéseket, melyeket már megvásárolt az állam, de még nem helyezett üzembe, el kell adni a magánszektornak. Javasolták a kongresszusnak, hogy ne követeljük a szabad szombatok számának növelését, sőt egyeztessenek a kollektívakkal, hogy ahol lehet, ott a meglévő szabadnapokon is dolgozzanak. A piaci egyensúly helyreállítása érdekében korlátozni kell a keresletet vagy a jegyrendszer bevezetésével, vagy a lakosság pénztartalékainak korlátozásával. De elvetették az általános jegyrendszer bevezetését éppúgy, mint az egyszerű drasztikus áremelést. A másik csoporthoz hasonlóan Bugajék is kérték a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás kérvényezését a kormánytól. A programban javasolták a *Nemzetgazdaság Társadalmi Tanácsának* létrehozását. Feladatául tűzték ki a kormány gazdaságpolitikája és a gazdasági helyzet értékelését, valamint felruházták a gazdaságot érintő törvénytervezetek elkészítésével és a Szejmbe való benyújtásával. Az elképzelés szerint a Tanács a Szejm, a szakszervezetek, a Püspöki Kar és a társadalmi szervezetek képviselőiből állt volna.³²

³¹ ANEKS do Uchwały Programowej I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” Materiały dyskusyjne do III części „Związek wobec kryzysu i reformy gospodarczej.” <http://www.skpnz.org/downloads/HISTORIA%20NSZZ/dokumenty/Aneks%20do%20uchwaly%20programowej%20I%20KZD.doc> (2010-02-24)

³² Uo.

A Bugaj-féle program jóval mérsékeltebb volt, mint a másik. A Nemzetgazdaság Társadalmi Tanácsa jóval korlátozottabb hatáskörrel rendelkező második kamara lett volna, mint a Kurowski által javasolt *Társadalmi-Gazdasági Kamara*, nem beszélve az öngazgató koncepció által képviselt *Önkormányzatok Kamarájánál*. Bugaj programja még a szabad választásokat sem követelte, ellentétben a másik kettővel.

Ami közös volt, hogy a Szolidaritás valamilyen formában, de a Szejm által kívánta ellenőrizni a kormány gazdasági döntéseit, valamint a szak-szervezet által felügyelni minden gazdasági étellel kapcsolatos ügyet. A kongresszus nem kötelezte el magát egyik vagy másik koncepció mellett, de Grzegorz Palka, Kurowski szerzőtársa messze a legtöbb szavazatot kapta az Országos Bizottság megválasztott tagjai közül.

Az a triviális ellentét, mely a munkásönkormányzás rendszere és a piaci tényezők bevonása között fellelhető, éppen azért nem okozott feszültséget, mert az előbbi csak fegyver volt a kézben, a bürokrácia legyőzése és a párt centralizált döntéshozó hatalmával szemben, míg utóbbi maga volt a cél, melyet e harc megnyerése után el kellene érni. Tulajdonképpen ebben állt a Szolidaritás lényege: a politikai korlátokat kell legyőzni a gazdasági reform érdekében. Azt, hogy ez nem is olyan hosszú távon a kapitalizmus visszaállításához vezet, a munkások zöme feltételezhetően nem látta, nem láthatta előre, már csak a fennálló világpolitikai reáliák okán sem. A Szolidaritás közigazdászainak viszont tudniuk kellett, hogy ez a program, ha szabad utat kap, akkor az a kapitalizmushoz vezetne. Ennek okait a még mindig erős polgári hagyományokban, a katolikus egyház befolyásában, illetve liberális értelmiség egyre inkább érezhető piacbarátságában kell keresnünk. A dokumentumokból kiderül, hogy a szovjet vezetők is éppen ezért tartottak attól, hogy a Szolidaritás idővel nem marad meg a munkásmozgalom szervezeteként, hanem a kapitalista rendszer restaurálásának eszközévé válik. Ennek ellenére semmilyen realiztikus és a lengyel társadalom nagy része számára elfogadható programmal nem tudtak előállni. Az öngazgatás mellett pedig a lengyel párthoz hasonló megfontolásból nem köteleződhetek el.

A kongresszus nemzetközi visszhangja azonban nem e koncepciók közötti eltérésekre vagy hasonlóságokra koncentrált. A Varsói Szerződés országában különösen nagy felháborodást okozott a közfelkiáltással elfogadott, *A Szolidaritás Küldötteinek I. Kongresszusának Felhívása Kelet-Európa dolgozóihoz* című üzenet.³³ A Szolidaritás küldöttei támogatásukról bizto-

³³ *Posłanie I Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” do ludzi pracy Europy Wschodniej. Tygodnik Solidarność*, 1981. szeptember 18., 6., illetve *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 10., 2. A párt lapjában *Káros felhívás* címmel jelent meg kísérő cikk, melyben egyértelműen elutasították a Szolidaritás ilyesfajta tevékenységét. Másnap a lengyel Külügyminisztérium is tiltakozott az ellen, hogy a Szolidaritás veszélyezteti a lengyel állam biztonságát és érdekeit. Néhány nappal később megindult a szocialista országok ellenkampánya. A *Pravdában* különböző gyárok munkásai által írt „levelek” jelentek meg, melyben felhívták a lengyel munkásosztály figyelmét a szocialistaellenes tevékenység elleni harcra.

sították Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Románia, Magyarország és a Szovjetunió minden népének munkásait a szabad szakszervezetekért vívandó harcban. Biztosították őket arról, hogy a Szolidaritás az országokban „terjesztett hazugságok ellenére, a munkások autentikus, 10 milliós szervezete, mely a munkások sztrájkjainak következtében jött létre”. Céljuk pedig minden dolgozó ember életének megjavítása. Végül kifejezték reményüket, hogy képviselőik hamarosan tapasztalatcsere céljából találkozhatnak is.

A dolgozók kelet-európai sorsközösségét megerősítendő, felolvastak egy levelet, melyet a Moszkvában alapított Szabad Szakszervezetek Alapító Bizottsága küldött a kongresszus képviselőihez, melyben feltétlen támogatásukról biztosították a lengyel munkásokat, és kifejezték abbéli reményüket, hogy eljön az idő, amikor „a lengyel és az orosz munkások kéz a kézben haladnak majd a demokrácia és a haladás útján.”³⁴

A *Pravda* a kongresszus ötödik napján reagált először komolyan az eseményekre: *Kit képviselnek ők?* tette fel a kérdést az SZKP lapja. Másnap, érzékeltetve a szovjetek számára nem megfelelő irányt, *Hová tart a gdański kongresszus?* címmel jelent meg cikk a Szolidaritásról. A kongresszus első fordulója után, szeptember 11-én pedig meg is adták a választ Moszkvában, a TASZSZ jelentése *Szocialistaellenes gyülekezet* alcímmel közölt félinformációkat tartalmazó cikket a kongresszusról.³⁵ A *Pravda* szerint 120 delegátus a KSS KOR és 70 fő a Független Lengyelország Konföderációja „ellenforradalmi csoportosulások” aktív tagja – írja ezt anélkül, hogy megemlítené a résztvevők összlétszámát (896) –, mely egyértelműen bizonyítja a kongresszus fő irányvonalát. A „népi Lengyelország szocialista rendszerének ócsárlása, a LEMP és a kormány elleni támadások” teremtik meg a gyűlés atmoszféráját, mely „semmilyen konstruktív programmal” nem áll elő, a kialakult nehéz helyzetre megoldására. Céljuk „a politikai hatalom megszerzése Lengyelországban” és „a dolgozók a szocialista népi állam iránti bizalmának aláásása”. A TASZSZ jelentése szerint az olyan ismert ellenségei a szocializmusnak, mint Kuroń, Michnik vagy Lityński és híveik még a Szolidaritás vezető szerveibe is bekerülnek. Figyelemre méltó, hogy nem Rulewskit, Jurczykot vagy éppen Gwiazdát emelték ki név szerint. Az elhangzott referátumokat értékelve csupán azt említették meg, hogy a „pódiumról felhívások hangzanak el a szocialista rendszer likvidálására Lengyelországban”. A programból kiemelték, hogy a Szolidaritás a magánszektor megerősítése mellett szállt síkra a mezőgazdaságban és az iparban. Tovább élesen bírálta a cikk a Szolidaritást a gazdaság szétzilálásáért, a sztrájkok szervezéséért és a szocialistaellenes akciókért. Végül

³⁴ A dokumentumot lásd: KALISKI, i. m. 2003, 105–106.

³⁵ Lásd: *Pravda*, 1981. szeptember 9., 5.; *Pravda*, 1981. szeptember 10., 5.; *Pravda*, 1981. szeptember 11., 5. Talán nem véletlen, hogy ugyanígy minősítette a *Pravda* fél évvel korábban a KOR által szervezett – az értelmiség és a marxizmus viszonyáról szóló – konferenciát Varsóban, lásd: *Pravda*, 1981. április 2., 5.

megállapította, hogy a „Szolidaritás arra törekszik, hogy tevékenységét kiterjessze a szakszervezeti kereteken túlra, és megerősítse magát a politikai ellenzéki szervezet szerepében”. Tizenegyedikén már arról szóltak a hírek, hogy a kongresszust az extremista elemek „átváltoztatták szocialista- és szovjetellenes orgiává”, mely nyílt harcot hirdetett a LEMP és a kormány ellen. Ekkor szólt először a *Pravda* a már nyolcadikán elfogadott *Felhívásról*, melyet „a szocialista országok felé nyílt provokációnak” és idegen országok belügyeibe való beavatkozásnak nevezett. A *Felhívást* egyértelműen a KOR és a KPN „ellenforradalmi, szocialistaellenes csoportok képviselőinek” a tevékenységének tulajdonították, mely „az imperialista titkosszolgálatok ügynökeiként” vannak jelen a Szolidaritásban. Akik „gyűlölik a szocializmust, a népi hatalmat”, és Lengyelország szövetségi rendszerének szétzúzására törekednek. Ezzel szemben demonstratívan kijelentette a cikk, hogy a „Szovjetunió és Lengyelország munkásosztályát baráti kötelékek, az érdekek egysége, a szocialista célok közössége kapcsolja össze, és ezeket megsérteni semmilyen reakciós erőfeszítések nem tudják a »nép barátainak« ruhájába öltözve.” A dolog lényege abban áll, hogy a Szolidaritás olyan helyzetet akar teremteni, hogy a magántulajdonon alapuló kapitalizmust vissza lehessen állítani Lengyelországban.

Ugyanezen a napon Brezsnyev a Kaniával folytatott telefonbeszélgetésen hasonló szellemben „értékelte” a gdański eseményeket, és követelte a kemény, adminisztratív fellépést az ellenzékkel szemben:

„A lengyelországi helyzetet megvitattuk veled és Wojciechhel [Jaruzelskivel] a Krímbe, körülbelül egy hónappal ezelőtt. Már akkor több ok volt az elégségesnél az aggodalomra. Azóta nézetünk szerint a helyzet még aggasztóbbá vált. Megmondom nyíltan: időnként aktivizálódasz és gondolkodsz, ki a helyzet gazdája ma Lengyelországban, nem cserélődött-e fel ott már a hatalom. A »Szolidaritás« vezetői túlságosan szabadon viselkednek ahhoz, hogy ne tedd fel magadnak ezt a kérdést.³⁶

A »Szolidaritás« kongresszusa, az egész atmoszféra körülötte tanúsítja, hogy egy politikai párt, az antikommunista siker pártja szerepére tart igényt. A kongresszus első menetének eredményei – nézetünk szerint – politikai hadüzenet a LEMP, a szocialista hatalom ellen. Természetes hát, hogy ez egyáltalán nem a munkások kongresszusa. Ők, még a »Szolidaritás« adatai szerint is, összesen 25%-ot tesznek ki. Alighanem a képviselők negyede – ez a KSS KOR és a »Független Lengyelország Konföderációja« ellenforradalmi szervezeteit képviseli. Ennek a gyülekezetnek résztvevőit nem foglalkoztatják a munkásosztály érdekei, hanem a LEMP és a kormány megalázásának kívánsága, térdre állítása. A kongresszuson, mint

³⁶ A kérdést feltették maguknak a lengyel vezetők is. Mieczysław Rakowski így ír visszaemlékezésében: „Lengyelországban – mondtam [1981. június elején – M. M.] – a hatalom kérdése van napirenden, nem Kania hatalma, nem Jaruzelski hatalma, nem is az enyém, hanem a néphatalom kérdése. Ez a hatalom veszélyben van, s ennek kapcsán veszélyben van a népi Lengyelország állami léte is.” RAKOWSKI, i. m. 1987, 326.

ismert, felmerült a kérdés a LEMP vezető szerepének, Lengyelország nemzetközi szövetségeinek elismerésének a »Szolidaritás« Szabályzatából való törléséről. De hiszen ezek a ti alkotmányotok alapjai. Tehát támadások kezdődtek a társadalom alkotmányos alapjai ellen is. A »Szolidaritás« számára szűkké váltak Lengyelország határai. Igyekszik ráerőszakolni a saját felforgató ideológiáját a szomszédos országokra, beavatkozni a belügyeikbe. Csak így lehet értékelni a *Felhívást Kelet-Európa dolgozóihoz*, amelyet a »Szolidaritás« kongresszusa elfogadott. Ebben a dokumentumban nem sok a szó, de mindegyik egy pont felé mutat. Szerzői szeretnének zavargást kelteni a szocialista országokban, izgalomba hozni az árulók különböző fajtájú csoportcskáit. Nem tudom, hogyan készültök fellépni ezzel a provokatív kirohanással kapcsolatban, de mi úgy tartjuk, hogy szükséges méltó ellenállást kifejteni ellene. [...] A »Szolidaritás« elkeseredetten reagál a tömegtájékoztató eszközök kritikáira, és ez ahhoz vezet, hogy megszállja azokat. Fájdalmas beszélni arról a szovjetellenes tombolásról, amely ma Lengyelországot átöleli. Hogyan tudtok fellépni ezzel szemben? Hogyan tudtok megbékélni az erkölcsi és fizikai terror tényeivel a kommunistákkal kapcsolatban és mindenkiel, aki becsületesen akar dolgozni? Az egyre ultimátumszerűbb ellenzéki követeléseket vet fel a Szejm és a nemzeti tanácsok választásainak siettetésére. A végző cél – »békés úton« szétbomlasztani a szocialista rendszer gazdasági és politikai alapjait. [...] Általában mindenki arról beszél, hogy az ellenforradalom kicsikarja a hatalmat a LEMP kezéből. A Krímben te, Stanisław, és Jaruzelski mondtátok, hogy »szándékotokban van a leghathatósabb intézkedések felhasználása az ellenforradalommal szemben«. Hol vannak hát ezek az intézkedések? Beszéltél arról is, hogy van megfelelő tervetek a rendkívüli vagy a hadiállapot bevezetésének esetére. Mikor lesz hát végre legalább egy része ennek a tervnek realizálva? Az országban az antiszocialista erők növekvő aktivitása és céltudatossága össze sem hasonlítható azzal, hogy a párt vezetői és a kormány hogyan cselekednek. Hogy tűrhetitek ezt el? Kérünk titeket, közöljétek velünk, a baráti párt vezetőivel, az SZKP-val, hogy mit szándékoztok hát tenni? Gyakorlatilag nekünk nincs mit hozzáfűznünk azokhoz az ajánlásokhoz a krízisből való kiútra, amelyről állást foglaltunk, beleértve a június 5-i levelet és az augusztus 14-i krími találkozón elhangzottakat. Ezek az ajánlások és tanácsok érvényben vannak. Ahogy akkor, úgy most is meg vagyunk győződve, hogy ha következmény nélkül maradnak az elszemtelenedő »Szolidaritás« provokációi, ez az ellenforradalom ajtajának a kinyitását jelenti. Nézetünk szerint, bármiféle halogatás nélkül a pártot mozgósítani kell a határozott, kompromisszummentes harcra az ellenforradalom ellen. És amikor a szocializmus sorsáról van szó, akkor nem lehet magunkat kötni a harc egy valamilyen formájához. Fontosnak tartom még egyszer hangsúlyozni, hogy jelenleg, a bonyolult világhelyzet nélkül is, az események menete Lengyelországban egyre élesebben állítja a szocialista együttműködés elé a biztonság biztosításának

kérdését Európa közepén. Ha Lengyelországot a »Szolidaritás« fogja vezetni, akkor ki garantálja az együttműködés számára életbevágóan fontos útvonalak sértetlenségét, amelyek a Lengyel Népköztársaságon keresztül vezetnek, beleértve a közlekedés stratégiai jelentőségét? Milyen módon tudjuk mi, a Varsói Szerződés résztvevői, biztosítani a második világháború eredményeinek megőrzését, melyek az ismert politikai és nemzetközi-jogi dokumentumokban nyertek megerősítést? Még egyszer hangsúlyozni akarom, Stanisław, hogy a szocializmus sorsa Lengyelországban, a politikai harc eredménye a ti országotokban mélyen érinti a baráti országokat.”³⁷

Brezsnyev egy dolgot világosan látott: ha a LEMP vezetése nem cselekszik határozottan, ha nem tesznek le egy világos válságmenedzselő programot, és akár egy kompromisszum árán, akár erőszak alkalmazásával nem oldják meg a krízist, akkor a Szolidaritás radikalizálódik, és a fennálló rendszer megdöntésére fog törni.

Sajnos máig nem ismert a beszélgetés Kania által elmondott része. Két nappal később, szeptember 13-án a *Pravda* terjedelmes cikkben tette közzé az SZKP PB hivatalos állásfoglalását a *Szolidaritás a hatalomra törekszik* címmel.³⁸ Kania Brezsnyevnek adott válasza talán kikövetkeztethető belőle, a cikk ugyanis meglehetősen mérsékelt volt ahhoz mérten, hogy milyen fajsúlyos kérdéseket vetettek fel. Továbbra sem nevezték az egész Szolidaritást ellenforradalmi, antiszocialista szervezetnek, viszont kihangsúlyozták az ellenforradalmi aktivisták szerepét, akik megpróbálják e szervezetet saját céljaikra – a kapitalizmus visszaállítására – felhasználni. A Szolidaritás azon törekvése, hogy ellenőrzést gyakoroljon a kormány gazdasági tevékenysége felett, a hatalom és a fennálló rendszer jövőjének kérdését veti fel. Ez az értékelés teljesen egybeesett a Rakowski által augusztus elején mondottakkal, amikor is azzal utasította el a Szolidaritás képviselőit, hogy „aki az élelem termelését ellenőrzi, gyakorlatilag az rendelkezik a hatalommal, mert az élelem kérdése politikai kérdés”.³⁹ A szovjet vezetés is éppen így ítélte meg a helyzetet: a szabad választások követelése egyet jelent a Szolidaritás politikai győzelmével, a hatalom átvételével. Továbbá figyelmeztettek arra, hogy a Szolidaritás programjában nem szerepel még maga a „szocializmus” szó sem, és a párt vezető szerepét sem említik. Azt a törekvést pedig, amely Lengyelország nemzetközi szerződéseinek felülvizsgálatát kívánta, úgy ítélték meg, mint egyértelmű felhívást a KGST-ből és a Varsói Szerződésből való kilépésről. (A kongresszuson valójában nem

³⁷ Leonyid Brezsnyev és Stanisław Kania telefonbeszélgetése (1981. szeptember 11.) MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ő. e. 11. d. 96–102. A beszélgetés Brezsnyev által elmondott részét megküldték a szovjetek a többi szövetséges állam vezetőinek is. Mark Kramer az NDK levéltáraiban az itt közölt dokumentummal teljesen megegyező lejegyzést talált. Lásd: KRAMER, i. m. 1999, 141–145.

³⁸ A. Petrov: „Szolidarnosztjy” rvjotszja k vlasztyi. *Pravda*, 1981. szeptember 13., 4.

³⁹ HOLZER, i. m. 1990, 260.

merült fel a VSZ-ből való kilépés.) Ezt a programot egyértelműen „a szocialistaellenes erők programjaként” definiálták Moszkvában.

Végül pedig felhívták a figyelmet arra, hogy ez a kérdés nem belügy: „ez, közvetlenül, minden a szocializmus útját választott nép és állam élő érdekeit érintő kérdés. Mindez különös felelősséget ró a lengyel dolgozókra, valamint az ország párt- és állami vezetőire. E felelőség tudatosításának, ahogy ezt sok kommunista Lengyelországban hangsúlyozza, ki kell fejeződnie az ellenforradalom és az imperialista ösztönzőivel szemben hatásos ellenállásában, a szocializmus megerősítésében, Lengyelországban”. A *Pravda* vezércikke ezzel ért véget, egyetlen szóval sem említette a Szovjetunió és a többi szocialista ország „internacionalista szolidaritását”. E tekintetben még visszafogottabb volt a szovjet nyomásgyakorlás a korábbiaknál.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kania kemény fellépést ígért Brezsnyevnek az ellenzékkel szemben: kilátásba helyezte a hadiállapot kihirdetését a közeljövőben. Ha mégsem ez történt, akkor a szovjetek mérsékelt álláspontjára a már eltervezett vezetéváltás lehet a magyarázat. Nem ismert egyelőre dokumentum arra vonatkozólag, hogy Kania leváltása a párt első titkári funkciójából mikor és hol merült fel komolyan először, de az megalapozott feltevésnek tűnik, hogy a szovjetek szándéka szerint történt. A *Pravda* éles hangú cikkének megjelenésével egy időben újra összeült Varsóban a Védelmi Bizottság. Kania a Szolidaritás szocialista jellegű szakszervezetté alakítását jelölte meg a hadiállapot bevezetésének fő céljául. Ennél fontosabb volt Tuczapski beszámolója, miszerint a politikai döntést követő 48 órán belül képes minden abban részt vevő fő erő a hadiállapot bevezetésének műveletének megkezdésére.⁴⁰ A belügy és a hadsereg tehát felkészült a végső harcra.

A LEMP Politikai Bizottsága szeptember 16-án gyakorlatilag a szovjet állásponttal megegyező tartalmú, de még élesebb hangvételű értékelést adott ki *A politikai kalandorság és a szocialista állam megsemmisítésének próbája ellen* címmel. A PB állásfoglalása szerint a kongresszuson „megsértették a gdański, a szccecini és a jastrzëbiei megállapodásokat. Helyükre a politikai ellenzék programja került, mely veszélyezteti a lengyel állam és a nép élő érdekeit, mely a konfrontáció irányát jelenti, és vérontással fenyeget.” A párt szerint az ott elfogadott programnak „nincs semmi köze a szakszervezet céljaihoz és jellegéhez. Arrogáns határozatokat hoztak a Szejmmel szemben olyan ügyekben, melyek kizárólag a legfelsőbb hatalom kompetenciájába tartoznak”. Külön felhívták a figyelmet a szovjetellenes megnyilatkozásokra, mellyel sértik a lengyel állam biztonságát. Kifogásolták, hogy a Szolidaritás a kormány minden erőfeszítésével szemben fenyegeti a kormányprogram sikeres végrehajtását. A pártvezetés szerint „világossá vált a cél – a hatalom átvétele”. A munkások kezéből kicsúszott az irányítás, a KOR és a KPN vezeti a szervezetet a nyugati titkosszolgálatok segítségével.

⁴⁰ KOWALSKI, i. m. 1993, 188.

vel a szocialista Lengyelország ellen. Ez az irány egy „új nemzeti tragédia felé” tart – írják a nyilatkozatban. „A helyzet veszélyessé vált, megnőtt az ellenforradalmi veszély fenyegetése.” Végül pedig a határozottságukról tettek tanúbizonyságot, amikor úgy fogalmaztak, hogy „a szocializmust meg fogjuk védeni úgy, ahogy Lengyelország függetlenségét védjük. Az állam erre olyan eszközöket használ, amelyeket a helyzet megkövetel.”⁴¹ Két nappal később a *Trybuna Ludu* közölte, hogy Borisz Arisztov szovjet nagykövet fogadta Kaniát és Jaruzelskit. A szovjet követ határozottan tiltakozott az országban „büntetlenül és féktelenül folyó kampány” ellen, ami a Szovjetunió ellen irányul, melynek végső célja a szocializmus likvidálása Lengyelországban. Arisztov felhívta a figyelmet – írja a lap –, hogy „nem lehet, hogy nálunk ne merüljön fel a kérdés, a hivatalos lengyel hatalom oldaláról miért nem volt eddig semmilyen határozott lépés a Szovjetunió elleni ellenséges kampány megszakítására, amellyel a népi Lengyelországot baráti és szövetségi köteleességek kapcsolata köti össze. [...] Nem ismert számunkra egyetlen eset sem, hogy a szovjetellenes kampányt kezdeményezők a hatalom részéről éles reakcióval találkoztak, és büntetésben részesültek volna.”⁴² A követ a továbbiakban felemlítette a korábbi beszélgetéseket, a júniusi levelet és a krími találkozót is. Nem titkolta a szovjet vezetőség felháborodását a Szolidaritás kongresszusával kapcsolatban, végül fenyegetően kijelentette, hogy ha nem lesz változás e tekintetben, akkor ez „óriási károkat fog okozni a lengyel–szovjet kapcsolatokban, és közvetlen ellentét fog fennállni Lengyelország szövetségi köteleességeivel és a lengyel nép élő érdekeivel”. A szovjet vezetés határozott lépéseket vár a lengyel párttól.

Ezek voltak az eddigi legkeményebb hangvételű és tartalmában is legsúlyosabb megnyilatkozások, melyek megjelentek a lengyel válsággal kapcsolatban a nyilvánosság előtt mind a LEMP, mind az SZKP részéről. Közzétételük egyértelműen a Szolidaritás megfélemlítését szolgálta, valamint a szovjetek felé tett gesztus volt. Ezzel párhuzamosan a kormány felhívást tett közzé a párt lapjában, melyben mindenkit felszólított az „állam és a nemzet alapvető érdekeinek és a szocializmus védelmére”. Egyértelmű jelzés volt ez a párbeszéd és a kompromisszumok útjának feladásáról. Természetesen az augusztusi tárgyalások eredmény nélküli megszakadása után várható volt, hogy az első adandó alkalommal ellentámadásba lép a párt, hogy a Szolidaritást felelőssé tegye a politikai eszközök feladásáért. De kétségtelen az is, hogy a Szolidaritás politikai hibát követett el a *Felhívás* elfogadásával,⁴³ lehetőséget teremtett ezzel a

⁴¹ *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 16., 1.

⁴² *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 18., 1.

⁴³ Nem elhanyagolható tény, hogy a *Felhívás* Lityński kezdeményezésére és Gwiazda támogatásával született meg. Ezzel szemben Wałęsa, Mazowiecki, Geremek és Kuroń hibának tartotta. Messze nem volt tehát egységes a vezetés e kérdésben. Viszont a párt joggal értékelhette úgy, hogy a radikálisok győztek. Lásd: HOLZER, i. m. 1990, 276–277.

pártnak a támadásra. Ezenkívül a Szolidaritás elkövetett még egy hibát, nevezetesen azt, hogy nem döntött egyértelműen egy gazdasági program mellett, miközben a kormány kríziskezelő koncepcióját elvetette. Ezzel megfosztotta a társadalmat, benne saját tagságát attól, hogy oda tudjanak állni egy konkrét terv mellé, másrészt lehetőséget adott a kormánynak és a pártnak, hogy jogos kritikával illesse a szakszervezetet ezzel kapcsolatban. Természetesen mindez nem befolyásolta különösen a legfelsőbb politikai vezetés szűk körében elfogadott stratégiát, amely a hadiállapot kihirdetését célozta meg. A hatalom propagandagépezete számára viszont jól jött a Szolidaritás látható radikalizálódása.

Mindennek ellenére a Kremlben mégsem gondolták úgy, hogy a Varsói Szerződésnek katonailag is fel kellene lépnie a lengyel folyamatokkal szemben. Ezt bizonyítja az is, hogy szeptember 17-én Szűrös Mátyás moszkvai magyar nagykövet rejtjeltáviratban jelentette Budapestre, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete egyelőre nem ül össze, csak várhatóan decemberben.⁴⁴ Fontos megjegyezni, hogy ezt a döntést a Brezsnyev–Kania-telefonbeszélgetés után, de még a Szolidaritás I. országos kongresszusának második fordulójának megkezdése előtt meghozták. Ez arra enged következtetni, hogy a beszélgetés során (vagy más csatornákon) ígéretet kapott a szovjet vezetés a hadiállapot kihirdetésére, másrészt pedig előkészületben volt Kania leváltása és Jaruzelski előlépése a párt élére. Ez, úgy tűnik, már az augusztusi krími találkozón felmerülhetett. A hadiállapot teljes sikeréhez ez elengedhetetlen lépés volt.

A párt közben folyamatos bírálat alá vette a Szolidaritást, nap mint nap jelentek meg az újságokban a kritikus cikkek. Ezzel párhuzamosan önmagáról pozitív képet próbált sugározni. Optimista hangvételű beszédekkel mondtak a vezetők a krízis legyőzésének lehetőségéről. Szeptember 25-én végre elfogadta a Szejm az *állami vállalatok kollektíváinak önkormányzásáról* szóló törvényt. Természetesen a Szolidaritás, illetve a Hálózat munkás-önkormányzati koncepciójához mérten jóval szűkebb vállalati önkormányzást tett lehetővé a „marxista-leninista ideológiának” megfelelően. A törvény szerint a létrehozandó 15 fős munkástanácsokat három évre választják meg a dolgozók. A vállalat igazgatója részt vehet a tanácsok ülésén, de felelősséggel az egész kollektíva előtt tartozik. Ugyanakkor a munkástanácsok feladatait szigorúan „társadalmi jellegűnek” határozta meg a törvény, és nem adta meg az igazgatóválasztás jogát a kollektíváknak. A törvény inkább érdekvédő, mint irányító szervként képzelte el a

⁴⁴ MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-006551-1981. 167. doboz. A dokumentumot közli: MITROVITS Miklós: A lengyel válság és a szovjet pártvezetés az MSZMP dokumentumaiban (1980–1981). *Kút* (2006) 1. sz., 100. Később a hadiállapot bevezetése után érkezett újabb távirat szerint csak 1982 február–márciusában kerülhet sor a PTT összehívására. MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-006551/1-1981. 167. doboz. A dokumentumot közli: MITROVITS, i. m. 2006., 102. Végül a soron következő, 18. PTT-ülést csak egy évvel később, 1983. január 4–5-én hívták össze Prágában.

tanácsokat.⁴⁵ Ezek után nem meglepő, hogy szó sem lehetett a tulajdon társadalmisításáról, a termelés elosztása feletti ellenőrzésről, a Szejm második kamarájáról és a hasonló, hatalmi kérdéseket is felvető követelésekről. A párt e követeléseket a „jugoszláv modell”, a „munkásellenzék”, valamint a „szocializmus meggyógyítása burzsoá teóriája” konglomerátumának tartotta, s elvből elutasította. A hivatalos ideológia két tulajdonformát ismert el: az államit és a szövetkezetit. Ezzel szemben a „vállalat társadalmisítását” az össznemzeti-állammal szemben olyan „csoporttulajdonként” értelmezte, amely a kapitalizmus visszaállításához vezet. Valójában ez azt jelentette volna, hogy a párt elveszíti ellenőrzését a termelés felett, vagyis megszűnik a szűken vett vezetés és az egész pártnomenklatúra minden kiváltsága és privilégiuma.⁴⁶ A Szolidaritás munkás-önigazgató szárnya ezzel kettős vereséget szenvedett, hiszen sem a szakszervezeten belül, sem a pártban nem talált megfelelő támogatásra.

Megegyezés vagy konfrontáció?

1981 végére a Szovjetunió vezetése úgy érezte – teljes joggal –, hogy elszigetelődik a nemzetközi térben. Kézzel foghatóvá vált az ország köré kiépített amerikai vezetéssű, ellenséges szövetségi rendszer a Távol-Keletől Nyugat-Európáig. Kína, Pakisztán, Törökország és az NSZK segítségével az Egyesült Államok térben is elszigetelte a Szovjetuniót. Ázsiában szövetségesként Vietnam, Kambodzsa és India maradt csupán meg. A világpolitikát Washington diktálta, ennek megfelelően a leszerelési tárgyalások folytatása sem a szovjetek szájíze szerint alakult. Jól jellemzi az amerikai erőpolitikát, hogy egy nappal az után, hogy bejelentették a neutronbomba gyártásának megkezdését, Haig „visszafogottságot és kölcsönösséget” várt el a Szovjetuniótól. Szeptember 24-én végül bejelentették a genfi leszerelési tárgyalások újratekintését, ahol Reagan kijelentette, hogy „hajlandó figyelembe venni a Szovjetunió legitim érdekeit, ha a Szovjetunió is figyelembe veszi az amerikai érdekeket”. Mindez azt jelentette az amerikai „kettős nulla megoldás” értelmében, hogy ha Moszkva leszereli az összes közép-hatótávolságú rakétáját Európában és az Urálon túl, akkor a NATO nem kezdi meg a Pershing II típusú rakéták telepítését, vagyis lemond az 1979-es „kettős határozat” végrehajtásáról. A Kreml ezt az ajánlatot elutasította, de nem volt a kezében semmilyen eszköz, amivel Reagant sarokba szoríthatta volna. A leszerelés gazdasági létszükséglet volt a Szovjetunió számára, Washington pedig minden adandó alkalom-

⁴⁵ Ustawa o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego. *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 29., 5. E törvénnyel érvényét veszítette az 1958. december 20-i munkástanácsokról szóló törvény.

⁴⁶ Lásd részletesebben: JAKUBOWICZ, i. m. 1988, 88–89.

mal kifejtette, hogy abban az esetben, ha a szovjet hadsereg megszállná Lengyelországot, a tárgyalásokat azonnal beszüntetnék.⁴⁷

Moszkva felfigyelt arra, hogy az NSZK lakosainak többsége nem támogatja az amerikai fegyverkezést. Logikusnak tűnt tehát az NSZK-val való kapcsolatok kiszélesítése, melyben egyébként a német kormányok is partnernek mutatkoztak. Az első lépést novemberben tették meg, amikor Essenben létrehozták az addigi legnagyobb kelet–nyugati üzletet, a szovjet–nyugatnémet földgázszerződést. A szerződés értelmében csövekért és egyéb alkatrészekért cserébe a Szovjetunió 1984-től 20 éven át évi 12 milliárd köbméter földgázt szállít az addig exportált mennyiségen felül az NSZK-nak. Néhány nappal később, november 23-án a Bonnban tartózkodó Brezsnyev felhívást tett közzé az európai közepes hatótávolságú fegyverek telepítésének és fejlesztésének felfüggesztésével kapcsolatban, ami lényegében a szovjet SS 20-as rakétákat érintette.

Elsődlegesen azonban továbbra is a lengyel helyzetet kellett stabilizálni. A Szovjetunió gazdasági lehetőségeinek határán állott, és az, hogy egy lengyelországi katonai kaland sokáig tarthat, s veszélybe sodorhatja a Szovjetunió nemzetközi pozícióit, arra ösztönözte a Kreml vezetőit, hogy elkerüljék a katonai megoldást Lengyelországban.⁴⁸ Ráadásul a jelentős szovjet gazdasági segítség mellett, Lengyelország továbbra is rászorult az Egyesült Államok segítségére is. Az október 28-án aláírt szerződés értelmében az USA 29 millió dollár értékben ad el Lengyelországnak tejport, vajat és sajtot a mezőgazdasági minisztérium árukészletéből. A fizetés lengyel valutában történik. Ezenfelül egy, a magánszemélyektől származó élelmiszer-segélyszállítmánnyal megrakott hajó október 22-én érkezett meg a gdyniai kikötőbe. A rakomány 2565 tonna tejport, 664 tonna fagyasztott pulykát és 113 tonna csecsemőételt tartalmazott, melyet a katolikus egyház osztott szét.⁴⁹ Természetesen minderről le kellett volna mondani egy katonai intervenció esetén.

Jaruzelski első titkárrá választása ebben a nemzetközi kontextusban értelmezhető, vagyis az egyre erőteljesebb szovjet nyomás elérte a célját: Kaniát sikerült meneszteni. Október 18-án a LEMP KB IV. plénumán Jaruzelskit választották a párt élére, ezzel olyan hatalom összpontosult a kezében, melyre korábban nem volt példa a lengyel történelemben. Egyszerre volt miniszterelnök, nemzetvédelmi miniszter és a párt első titkára. Minden adott volt a válság belső erővel való megoldására, amelyre ígéretet is tett másnap a Brezsnyevvel folytatott telefonbeszélgetésben.⁵⁰

⁴⁷ Lásd Haig szeptember 20-i nyilatkozatát az ABC televízióban. In: *Department of State Bulletin*, No. 2056/1981., 19.

⁴⁸ Muszатов, Valerij: A Szovjetunió álláspontja az 1980–1981. évi lengyel válság idején. *Múltunk*, XL. évf. (1995) 3. sz., 112.

⁴⁹ *Department of State Bulletin*, No. 2057/1981., 56.

⁵⁰ Feljegyzés L. Brezsnyev és W. Jaruzelski telefonbeszélgetéséről. RGANI 89. f. 66. p. 4. d. 1–5. l.

„Brezsnyev: Szervusz, Wojciech.

Jaruzelski: Üdvözlöm mélyen tisztelt, kedves Leonyid Iljics.

Brezsnyev: Kedves Wojciech, mi már küldtünk neked hivatalos köszöntőt, de szeretnék közvetlenül is gratulálni a LEMP KB első titkári posztjára való megválasztáshoz. Helyesen cselekedtél, beleegyezésedet adva az ilyen megoldásra. A LEMP-ben most nincs olyan személy, aki olyan tekintélynek örvendene, mint te, erről tanúskodnak a szavazások eredményei is a plénumon. Mi értjük, hogy előtted egyáltalán nem könnyű feladatok állnak. De biztosak vagyunk, hogy legyőzöd őket, és megteszel mindent az országotokat megtámadó súlyos betegség leküzdése érdekében.

Gondolom, most, nekem úgy tűnik, az a legfontosabb számodra, hogy kiválaszd magadnak a megbízható segítőt a hűséges és szilárd kommunisták közül, egyítsd őket, hozd mozgásba az egész pártot, és önts beléjük a harc szellemét. Ez, a szó igazi értelmében, kulcs a sikerhez.

Es természetesen, fontos, nem vesztegetve az időt, rátérni a tervszerű határozott akcióra az ellenforradalommal szemben. Reméljük, hogy most mindenki – Lengyelországban is és külföldön is – érzi, hogy a dolgok az országban másként kezdenek menni.

Kívánok neked jó egészséget és sikert!

Jaruzelski: Nagyon köszönöm Önnek, kedves Leonyid Iljics a köszöntést és mindenekelőtt a bizalmat, amelyet Ön nekem adott. Szeretném Önnek őszintén elmondani, hogy ezt a tisztséget nagy belső harcok árán fogadtam el, és csak azért, mert tudtam, hogy Ön támogat engem és helyesli ezt a megoldást. Ha ez nem így lett volna, én soha nem egyeztem volna ebbe bele. Ez nagyon terhes, nagyon nehéz feladat ebben a bonyolult helyzetben, amelyben én most miniszterelnök és nemzetvédelmi miniszter vagyok. De megértettem, hogy ez így helyes és szükséges, ha Ön személyesen így látja jónak.

Brezsnyev: Wojciech, mi régóta így látjuk. Mi régóta beszélgettünk erről a barátainkkal.

Jaruzelski: Ezért is vállaltam el. Megcsinálok, Leonyid Iljics, mindent, mint kommunista, mint katona, hogy jobb legyen, hogy elérjem, hogy a helyzet megváltozzon az országunkban és a pártunkban. Értem és teljesen egyetértek Önnel, hogy most az egyik legdöntőbb momentum a vezetés kiválasztása a pártban és a kormányban is. Éppen ezért is halasztottam el a káderkérdésekről szóló döntést a következő plénusra, melyet néhány nap múlva fogunk megtartani, hogy jól átgondoljuk, megvitassuk, hogy ezek komplex döntések és ne egyedi káderlépések legyenek.

Brezsnyev: A központi és a helyi káderek is nagyon fontosak.

*Jaruzelski: Ezt a kérdést helyi szinteken is meg kell majd oldani. Természetesen, ennek párhuzamosan kell történnie a párt megerősítésével a harc aktivizálásának szellemében. A megfelelő helyzetben határozottan kell cselekedni, hogy ott csapjunk le, ahol biztos lesz a siker. Most megyek a Nemzetvédelmi Minisztérium Fegyveres Erők Katonai Tanácsának ülésére. Ott is kitűzöm a megfelelő feladatokat. *Az ország életének minden területére széles körben bevonjuk a hadsereget.* Tegnap a plénium után, találkozóm volt a területi bizottságok első titkáraival, és elmondtam, hogy ne vegyék rossz néven azt, hogy néhány folyamat megvalósításába be fogunk vonni a fegyveres erők embereit, hogy közvetlenül tudjunk hatni a munkásokra, hogy elszigeteljük őket a »Szolidaritás« hatásától. Természetesen nem változtatjuk meg a fő irányvonalunkat abban az értelemben, hogy a nép megtévedt és a »Szolidaritáshoz« csatlakozott egészséges erőinek megnyeréséért küzdve, egyidejűleg odacsapjunk*

az ellenségre, természetesen úgy, hogy az eredményt hozzon. Ma találkozom az Önök követével. Igyekszem vele részletesebben megvitatni néhány kérdést és kérni fogom az Ön tanácsait egyes kérdésekben, amelyekről Önnek feltehetően jelentést tesz majd. Tájékoztatva Önt minden elfogadott határozatunkról, egyidejűleg fogjuk közölni, hogy mitől vezérelve hoztuk meg egyik vagy másik döntést. Nálunk most a piacon van a legbonyolultabb helyzet. Ezzel kapcsolatban van a sok sztrájk, tiltakozás, jóllehet van, amelyeket a »Szolidaritás« szervez és van, amelyik egyszerűen spontán. Ez nagyon bonyolítja azoknak a lépéseknek a bevezetését, amelyeket alkalmazni kell, bonyolítja a munkánkat úgy, hogy a hangulat a társadalomban nem valami jó. Mi igyekezni fogunk megtenni mindent, ami lehetséges, hogy a helyzet javuljon. Tehát, erről akartam Önnek elsőre jelenteni, előre tájékoztatni. Még egyszer nagyon köszönöm Önnek a jó szavakat.

Brezsnyev: Még egyszer kívánok neked, Wojciech, jó egészséget és sikereket.

Jaruzelski: Köszönöm. Viszontlátásra."

A Kreml számára ez volt a régen várt első lépés, melyet látható örömmel fogadtak. Jaruzelski azonnal munkához látott, és október 26-án a Védelmi Bizottság korábbi határozata (IX. 13.) alapján létrehozott Operatív-ellenőrző Katonai Csoportok megjelentek a gyárakban az ország egész területén azzal a céllal, hogy Jaruzelski első kézből tájékozódjon a társadalom hangulatáról.⁵¹ A közvetlen információszerzés elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a hadiállapot időpontját a lehető legjobban válasszák meg.

A Szolidaritás és a párt közötti politikai kompromisszum tető alá hozása egyre illuzórikusabbá vált, de pártvezetővé választása után Jaruzelski mégis egy kompromisszum, a Nemzeti Megegyezés Frontja létrehozásának ötletével állt elő. Ebben – elképzelése szerint – helyet kapott volna a Szolidaritás, a LEMP, a katolikus egyház, valamint a két LEMP-pel szövetséges párt és a régi szakszervezetek képviselői is. A *Három Nagy*, ahogy akkor a köznyelvben emlegették (Wałęsa, Glemp prímás, Jaruzelski) november 4-én tárgyalt egymással. Az álláspontok meglehetősen távol álltak egymástól, és eléggé merevek voltak ahhoz, hogy ne legyen egyezség. Már csak azért is, mert a tét a fennálló rendszer jelentős megváltoztatása volt. A Szolidaritás által követelt munkásönkormányzatok, a Nemzetgazdasági Társadalmi Tanács, egy esetleges ideiglenes kormány létrehozása, a Szejm és a Nemzeti Tanácsok szabad választása olyan forгатókönyv volt, amely a párt politikai monopóliumát megtörte volna. Egyre inkább aggasztotta a pártvezetést az a Kuroń által megfogalmazott tézis, hogy létre kellene hozni egy, a párton felüli Nemzeti Kormányt, amely a LEMP, a Szolidaritás és a Püspöki Kar támogatásával, szigorúan szakértőkből állna. E kabinet korlátozott időre és feladattal dolgozna, s egyben garantálná a Szovjetunió katonai érdekeit is.⁵² Egy ilyen nemzeti kompromisszum megkötésében azonban leginkább az gátolta, hogy a párt legfelsőbb vezetésében nem volt meg

⁵¹ KOWALSKI, i. m. 1993, 190.

⁵² *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 88–89.

az ehhez szükséges akarat. Nem volt igazi reformszárny, mint 1956-ban Magyarországon, vagy mint 1968-ban Csehszlovákiában. Jaruzelski amellett, hogy maga is egyre inkább a kemény fellépés hívévé vált, számottevő belső ellenzékkel kellett, hogy számoljon abban az esetben, ha engedélyeket tenne a Szolidaritásnak. Żabiński és Olszowski a PB-ben, Molczyk tábornok a hadseregben és Milewski az állambiztonsági szolgálatoknál jelentős támogatottsággal bírt ahhoz, hogy adott esetben, akár szovjet támogatással puccsot hajtsanak végre a pártvezető ellen.

A tárgyalásokat inkább az időhúzás és a látszat kedvéért kezdték meg. Sokat elárul az ötlet komolyságáról, hogy a *Trybuna Ludu* nem is foglalkozott a *Három Nagy* találkozásával, mindössze egy PAP-jelentés számolt be egy rövidke cikkben, hogy véleménycsere céljából Jaruzelski fogadta Glempet és Wałęsát.⁵³ Utána nagy csend. Érdekes ez azért is, mert a társadalom jelentős része érdeklődéssel figyelte és fontosnak tartotta a tárgyalást, a többség megegyezést akart.

Ezt támasztották alá a hivatalos szervek által e hónapokban készített közvélemény-kutatási eredmények is. Ezek természetesen egyrészt annak voltak köszönhetőek, hogy a párt és a katonai vezetés a pártkongresszus óta tudatos „káoszpropagandát” folytatott. Augusztusban kinevezték Jerzy Urbant a kormány szóvivőjének, aki kőkeményen támadta a Szolidaritást, gyakorlatilag minden baj forrásakért a szakszervezetet tette felelőssé. A szeptember 8-i PB-ülésein Jaruzelski azt hangsúlyozta, hogy az országban a konfrontáció küszöbén állnak, és mindent a Szolidaritás bűneként kell láttatni a társadalommal. Öt nappal később a Védelmi Bizottság ülésén újra megismételte. A hatalom stratégiájának lényege abban állt, hogy „leplezzék az ellenséges erőket” és az „ingadozó erőket a szocializmus oldalára húzzák”. Az a feladat – hangsúlyozta a nemzetvédelmi miniszter –, hogy „a teljes társadalmat megszerezzük a párt és a kormány irányvonala számára”, e cél elérésére szolgál többek között a hadiállapot bevezetése is. Kiszczak még keményebben fogalmazott a Belügyminisztérium Kollégiumának ülésén: „Nem lehet illúziónk, hogy jelenleg a politikai eszközök által rend nem lesz. [...] Nem evolúcióról kell beszélni, hanem a Szolidaritás ellenforradalmáról.”⁵⁴

A Szolidaritást erőteljesen lejárató kampány mellett a lakosság döntő többsége november végére már valóban várt valamilyen megoldást a helyzetre. Erősödött a félelem a várható újabb kemény téltől. Nemcsak a mínuszokban való sorbanállások, hanem a tüzelőanyag-hiány veszélye is fennállt. Az október–november folyamán készített felmérések szerint a lakosság 90%-a érezte az országban a feszültséget, különösen a Szolidaritás kongresszusa és a „hármastalálkozó” idején. Külön érdemes kiemelni, hogy az idő haladtával egyre többen válaszolták azt, hogy lesz

⁵³ *Trybuna Ludu*, 1981. november 5., 1.

⁵⁴ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 82–83.

megegyezés, illetve ezzel párhuzamosan egyre kevesebben gondolták úgy, hogy erőszakos úton oldódik meg a helyzet. A megkérdezettek közül a megegyezést szeptember 19–20-án 53%, október 5–6-án 65%, november 9–10-én pedig már 69% látta megvalósíthatónak. Ezzel szemben az erőszakos konfrontációt 40, 22, majd végül csak 19% látta reálisnak. Az adatok tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy a társadalom a békés megoldás híve marad 1981 novemberére is. Ezzel együtt látványos javulást ért el a hatalom a társadalom megítélésében: míg szeptember 19–20-án a megkérdezettek 51%-a kizárólag a pártot tette felelőssé a kialakult helyzetben, bő másfél hónappal később már 17%-kal kevesebben gondolták így, közben pedig 12%-ról 22%-ra nőtt azok aránya, akik csak a Szolidaritást hibáztatták. Novemberben már a legtöbben (41%) mindkét oldalt egyformán felelősnek tartották a válságért. Ez az eredmény jól láthatóan összecseng azzal, hogy a megegyezést pártolta a lakosság. Jellemző, hogy a Szolidaritás és a hatalom viszonyát is egyre inkább pozitívan ítélték meg: a szeptember 19–20-i állapottal szemben (45% egyértelműen rossznak minősítette a párt és ellenzékének a kapcsolatát) a november 23–24-én készített mérés már csak 19%-ot mutatott e tekintetben. Igaz, 57%-a a lakoságnak még mindig a „nem túl jó” kategóriát jelölte meg, 12% pedig jónak ítélte azt. A túlnyomó többség itt is mindkét felet hibáztatta ezért, sőt a megkérdezetteknek a 76%-a azt válaszolta, hogy mindkét félnek egyformán kell engednie a válság megoldása érdekében.⁵⁵

A hadiállapot bevezetésének sikeréhez alapvető fontosságú volt, hogy a társadalom elfogadja, vagy legalább megértse annak szükségességét. Ellenkező esetben ugyanis számolni kellett a véres összecsapások lehetőségével, még akkor is, ha fegyvertelen tömegek eleve vereségre voltak ítélve. Ebből a szempontból a hatalom számára jó hír volt, hogy – nyilván az erős propaganda, az anarchia egyre erősebb jelei, valamint a téli ellátási nehézségtől való rettegés hatására – a lakosság mindjobban vágyott a rendre. Ez világosan kifejeződött a november végén készített közvélemény-kutatások eredményeiben. Míg szeptember 19–20-án a kormány a felmérések szerint csupán 30%-os bizalommal rendelkezett, a Szolidaritás 74%-ával szemben, november 23–24-én már szinte egyenlő volt a bizalmi szint: a társadalom 51%-a bízott meg a kormányban, 58% pedig a Szolidaritásban.⁵⁶ Ez lélektani határ volt az ország vezetése számára. Megteremtődött a hadiállapot bevezetésének egy elengedhetetlen feltétele, amire hosszú ideje annyira vártak.

A hozzáférhető dokumentumok alapján világos, hogy a párt nem akart lemondani a hatalom egy kis részéről sem. A propaganda egyre inkább polgárháborús veszélyről harsogott, pedig minden közvélemény-

⁵⁵ A felmérést a lengyel rádió és televízió közvélemény-kutató központja (OBOPiSP) végezte, lásd: *Stan wojenny w dokumentach władz PRL...* i. m. 2001, 53–55.

⁵⁶ Uo. 56–57.

kutatás azt támasztotta alá, hogy a társadalom nyugalmat akar. Ebből a Szolidaritás vezetősége azt a következtetésre vonta le – helyesen –, hogy a hatalom az összecsapásra készül. Olyannyira igaz volt ez, hogy a *Három Nagy* találkozóját megelőzően, október 9-én, Stachura tábornok parancsot adott a Polgári Rendőrség vajdasági parancsnokságainak, hogy a még szeptemberben megküldött, és az azóta lezártan raktározott dokumentumcsomagokat bontsák fel. Ezek tartalmazták a „bevezetendő” hadiállapottal kapcsolatos instrukciókat, köztük a Szolidaritás internálendő tagjainak listáit. A LEMP álláspontjáról Kiszczak világosan beszélt a találkozó másnapján, november 5-én: „Ne legyen illúzióink az Egyház és a Szolidaritás céljaival kapcsolatban, hogy ez a tevékenység szocialistaellenes”, a hatalom megdöntése a céljuk. Jaruzelski sem titkolta a KB titkársága ülésén, hogy mi a tárgyalások célja: „A jóakaratot kell demonstrálni. A kemény nyelvezet mellett lennék, de nem olyan mellett, amely olyan helyzethez vezet, hogy az ellenség azt mondja, hogy ez a látszatok játéka.” A lényeg az, hogy a közvéleményben a párt hitelesnek tűnjön.⁵⁷

A valóság ezzel szemben az volt, hogy a párt teljes mértékben felkészült a hadiállapot bevezetésére. Júliustól novemberig elkészült 16 dokumentumcsomag, melyek a hadiállapot bevezetése esetére rendelkeztek a hatalomgyakorlásról, a hadsereg feladatairól és a lehetséges szituációk kezeléséről. Szeptember 24-én Jaruzelski a Szejmben közölte, hogy a hadsereg egységeit ki fogják vezényelni azzal a céllal, hogy a törvényes rendet biztosítsák. Hat nappal később Albin Siwak krosnoi beszédében bejelentette, hogy a párt különleges katonai és rendőri egységek létrehozásával segíti elő a Szolidaritás felszámolását.⁵⁸ Egyértelműen konfrontációra utaló jel volt, amikor október 11-én a *Pravda* közölte Baryła a Lengyel Hadsereg megalakulásának 38. évfordulóján tett kijelentését: „a szocializmussal ellenséges erők felhasználva az ország nehéz gazdasági helyzetét, a hatalom megszerzésére törekednek, beleavatkozva Lengyelország politikai és katonai szövetségeibe. Ilyen kísérletekkel nem tudunk egyetérteni. A Lengyel Hadsereg igyekszik konstruktívan hozzájárulni a krízis legyőzéséhez. [...] Megerősítjük a fegyveres erők harci készségét, erősítjük a magas felelősségérzésüket a haza szocialista rendszerének védelméért. Mélyíteni fogjuk a mi harci szövetségünket a Szovjet Hadsereggel és a szocialista együttműködés más hadseregeivel, mindig hűen állunk a népi Lengyelország eredményeinek védelmében.” Ezt követően, október 31-én Jaruzelski kérte a Szejmtől a rendkívüli felhatalmazási törvény elfogadását.⁵⁹ E lépést szintén inkább látszattevékenységnek kell tekintenünk, a kormány célja azt volt, hogy felmérje a Szolidaritás reakcióját. Egyértelmű volt, hogy egy ilyen bejelentésre éles választ fog adni a szakszervezet, ami

⁵⁷ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 91–93.

⁵⁸ *ASH*, i. m. 1990, 258., 261.

⁵⁹ *Pravda*, 1981. október 11., 5.; 1981. november 1., 4.

meg is történt, és azonnal általános sztrájkjal fenyegetett. A kormány elérte célját, a Szolidaritást egyre inkább radikalizálta, a propaganda pedig még jobban ráerősíthetett a polgárháborús veszély hangoztatására.

November 20-án befejeződött a 851 műveleti területi csoport tevékenységének első etapja, három nappal később pedig több mint 520 ipari nagyvállalatba, összesen 86 városba vezényeltek katonai hadműveleti csoportokat, hivatalosan az élelmiszer-utánpótlás biztosítására és a törvényes rend helyreállítására. A sajtó közölte, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium társadalomtudományi tanácsának plenáris ülésén, Baryłával az élen elemezték a hadsereg szerepének különféle aspektusait a társadalmi-politikai és a gazdasági válság legyőzésében. A sorállományú katonák két éves szolgálati idejét pedig két hónappal meghosszabbították, attól tartva, hogy az újonnan besorozottak nem lesznek megbízhatóak, „megfertőzte” őket a Szolidaritás. November 28-án a LEMP KB VI. plénuma újra követelte a Szejmtől a rendkívüli felhatalmazási törvény elfogadását, a képviselők azonban ezt elutasították. A plénum végén Jaruzelski nyíltan kijelentette, hogy „a párt fő feladata a harc a szocializmus fenyegetésével és a politikai ellenséggel”. Tehát nem a megegyezés, hanem a harc! Továbbá világossá tette, hogy „semmilyen tevékenységet, mely Lengyelország szocialista berendezkedésének elvei és alapértékei ellen irányul az ideológiai és a propagandatevékenységben, nem hagyhatjuk válasz nélkül”.⁶⁰ Vagyis nem kell a Szolidaritásnak cselekednie, elég beszélnie, és az nem marad válasz nélkül.

Amint várható volt, ilyen légkörben a szakszervezet radikalizálódott. November 9-én Wałęsa nélkül Gdańskban ülésezett a Szolidaritás Országos Bizottságának Elnöksége. Az elnök éppen Nowa Hutában tartózkodott, ahol a helyi munkások képviselőivel tárgyalt. Az elnökség hat pontban összefoglalta és elküldte a kormánynak azokat a témákat (konkrétumok nélkül), melyekről a továbbiakban tárgyalnának: 1. a Nemzetgazdasági Tanács felállítása, 2. a tömegtájékoztatás szabadabbá tétele, 3. a gazdasági reform, 4. a területi önkormányzat és a nemzeti tanácsok választása, 5. a törvényesség és a bírósági reform, 6. az árreform, a konzultációs rendszer és a kompenzációk.⁶¹ Jaruzelski azonban másképpen képzelte el a Nemzeti Megegyezés Frontját. Az ő koncepciója szerint a LEMP mellett a másik két szatellitpárt (Demokrata Párt és a Parasztpárt), valamint a régi szakszervezetek és a kormánnyal együttműködő katolikus PAX társaság is részt vett volna benne. Így a Szolidaritás egy lett volna a hat szervezet közül. Ráadásul ez az elképzelés nem is volt összhangban a *Három Nagy* megegyezésének koncepciójával.

⁶⁰ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 94.; *ASH*, i. m. 1990., 261–263., 267.; Lásd még: *Trybuna Ludu*, 1981. november 24., 1–2.; 1981. november 26., 2.; *Pravda*, 1981. november 30., 4.

⁶¹ *Trybuna Ludu*, 1981. november 10., 2.

A tárgyalásokkal és az alkudozásokkal egyidejűleg, november 16-án az SZKP KB plénumán, Szuszlov *A lengyel krízis és az SZKP vonala* címmel bő háromnegyed órás beszédet tartott. Az előadás, igen mérsékelt hangnemben, összefoglalta a lengyel krízis okait, ahogy Moszkvából látták, tanulságait és a szovjet politika addigi tevékenységét.⁶² E beszéd minden bizonnyal Szuszlov életének utolsó nagy előadása volt. A szovjet főideológus élesen bírálta a Szolidaritás kongresszusán elfogadott programot és az ott elfogadott felhívást. Egyértelműen az ellenforradalmi szárny győzelmét látta e mögött, illetve a külföldi „ellenforradalmi központok” aktív tevékenységét. Állítását azzal támasztotta alá, hogy szerinte a programból kiolvasható a Szolidaritás politikai párttá alakulásának szándéka, valamint az, hogy a „társadalmi” tulajdont (államit értett alatta) először „csoport-”, majd „magántulajdonná” akarják alakítani.⁶³ Szuszlov tehát látta annak lehetőségét (és talán nem alaptalanul), hogy az üzemek dolgozói tulajdonlása idővel magántulajdonná alakulhat, ha annak az állam nem szab gátat. A továbbiakban megállapította, hogy Lengyelországban gyakorlatilag kettős hatalom van, és a gazdaság egyre inkább a csőd felé halad. A válság fő okai között hangsúlyozta a lengyel sajátosságokat (az egyház szerepét, a magángazdaságok magas arányát), a Gierek által vezetett gazdaságpolitika hibás voltát (a nyugati kölcsönöket és az ezzel együtt beáramló nyugati kultúra káros hatásait az ideológiai nevelésre), valamint azt, hogy több millió lengyel emigráns él a világban, akik aktív kapcsolatban vannak a hazaiakkal, aminek következtében „széles csatornákon keresztül” áramlik a szocialistaellenes hatás az országba.⁶⁴

A szuszlovi értékelés szerint „Lengyelországban a krízis nemcsak az objektív faktorok, hanem a szubjektív, szociálpolitikában elkövetett nagy hibák és számítási tévedések, az ideológiai és politikai vaklás nem csupán a szocialistaellenes erőkkel való kapcsolatban, hanem a fogyasztói hangulat veszélyes növekedésének a lebecsülésében is, és a társadalomban létező burzsoá és nacionalista nézetek következménye együtt”.⁶⁵ Pontosan látta, hogy a lengyel válság sajátosságát éppen az adja, hogy vannak bizonyos „objektív” tényezők, amelyek a lengyel történelemből erednek (mezőgazdaság helyzete, az egyház szerepe és az emigránsok), illetve „szubjektív” faktorok, vagyis azok a politikai hibák, melyeket többségében éppen a vezető kommunista párt követett el. Ám egyáltalán nem hangsúlyozta a gazdasági összeomlásnak az okait: az elhibázott beruházások következtében kialakuló kereslet-kínálat közötti tátongó inflációs lyuk hatásait az ellátásra, a nyugati eladósodás mértékét. Ebből adódott részben a krízis sajátos megközelítése is.

⁶² RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 125–145. l. és 149. l.

⁶³ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 126. l.

⁶⁴ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 128. l.

⁶⁵ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 129. l.

Az értékelés után a szovjet főideológus vázolta az elmúlt tizenöt hónap eseményeit, a szovjet–lengyel kapcsolatok fő állomásait. A szovjet politika az 1980. december 5-i megállapodásnak megfelelően tevékenykedik a lengyelországi szocializmus megmentése érdekében. Szuszlov beszéde azonban arra vonatkozólag is tartalmazott megjegyzéseket, hogy számol Lengyelország másfajta belpolitikai alakulásával is. A korábbi állásfoglalásokhoz hasonlóan megemlítette a gazdasági segítség megvonását abban az esetben, ha Lengyelország belpolitikája más jellegű lesz, vagyis megszűnik a LEMP monopóliuma.⁶⁶ Nem ítélte el egyértelműen a Nemzeti Megegyezés Frontjának létrehozását, ám figyelmeztetett arra, hogy ez a folyamat a hatalom elvesztéséhez vezethet.⁶⁷ E pesszimista forgatókönyv ellenére továbbra is hangsúlyozta, hogy látnak arra esélyt Moszkvában, hogy megváltoztassák az események menetét.⁶⁸

Az SZKP PB, összhangban a plénumon elhangzottakkal, november 21-én határozott arról, hogy Jaruzelskit tájékoztatja a szovjet álláspontról az eseményekkel kapcsolatban. A varsói szovjet nagyköveten keresztül levél formájában közölték, hogy elfogadják Jaruzelski kérését: december 14–15-én fogadják Moszkvában.⁶⁹ Addig is ellátták néhány tanáccsal. Brezsnyev a fő feladatnak a tömegekért való harcot jelölte meg. Ebben nagy szerepe van a párt megerősítésének és a propagandaeszközöknek. Megértéssel közelített a Nemzeti Megegyezés Frontjának ötletéhez, de ő is feltette a kérdést: Milyen messze lehet haladni a megegyezés útján a helyzet feletti ellenőrzés elvesztésének veszélye nélkül?⁷⁰ És még hozzátette, hogy „mi nem a megegyezés ellen vagyunk, de nem szabad engedményeket tenni a szocializmus ellenségeinek”.

Mit jelentett ez a látszólag ellentmondásos nyilatkozat? A levél további részében világossá válik, hogy a „megegyezés” lehetősége a munkástömegekre vonatkozik, a „harc” pedig a szocialistaellenes erőkre (ex-KOR, KPN). Ha ezt komolyan vesszük, akkor ez lehetett volna az a „szocialisztikus” válasz az eseményekre, amely a Szolidaritás munkásönkormányzást képviselő szárnyára támaszkodva oldja fel a patthelyzetet, miközben kiszorítja a szocialistaellenes „liberálisokat” a szervezetből. A Szolidaritásban valóban létezett ilyen törésvonal, de nem csak ilyen. Sokkal bonyolultabb volt a Szolidaritás annál, hogy egy ilyen egyszerű határt húzhattak volna az értelmiség és a munkások közé. Arról már nem is beszélve, hogy a munkás-vonal sokszor túltett nacionalizmusában és szovjetellenességében az értelmiségi vezetőkön és a tanácsadókon. Hogyan tudott volna meg-

⁶⁶ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 139. l.

⁶⁷ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 138. l.

⁶⁸ RGANI 2. f. 3. op. 568. d. 143. l.

⁶⁹ RGANI 89. f. 66. p. 5. d. 1–2. l. A találkozóra a hadiállapot bevezetése miatt már nem kerülhetett sor. Az időpont kijelölése azt is jelzi, hogy a szovjetek még nem számoltak a hadiállapot bevezetésével ilyen rövid időn belül.

⁷⁰ RGANI 89. f. 66. p. 5. d. 4. l.

békélni velük a szovjet vezetés? Egyáltalán, milyen lehetőség lett volna a munkásokkal való megegyezésre, amikor a tárgyalóképes mérsékeltabb vezetéssel sem volt képes megegyezni a párt? E kérdések örökre megválaszolatlanok maradtak.

Az viszont kétségtelen, hogy a Nemzeti Megegyezés Frontjának csak akkor lehetett volna sikere, ha abban a Szolidaritás valódi hatalmat kap, de legalábbis valamiféle neokorporatív megoldás, a második kamara megvalósítása irányába terelik a dolgot.⁷¹ Erre nincs egyértelmű állásfoglalás a szovjet dokumentumokban, csupán a gazdasági segítségnyújtással való zsarolás kerül elő többször, mint eszköz, ám a szovjetek viszonya egy neokorporatív modellhez, melyben a párt vezető szerepe továbbra is garantálva van, kétségtelenül sokat változott április óta. Mint láttuk a breszti találkozón (április 2–3.) már felmerült lengyel részről egy hasonló szervezet létrehozása. Igaz, Andropovék már akkor sem utasították el az ötletet, de ahhoz a feltételhez kötötték, hogy nem kaphat valódi hatalmat, nem helyettesítheti a kormányt és a pártot. A novemberi levélben már nincsenek ilyen feltételek szovjet részről. Ráadásul egy ilyen megoldás garantálhatta volna Lengyelország és a Szovjetunió szövetségének, illetve a Varsói Szerződésben való lengyel tagság fenntartását.⁷²

A LEMP szintén nem volt egységes a kérdésben, de abba semmiképpen nem egyeztek bele, hogy előbb kerüljön sor a „problémák megoldására” – a Szolidaritás követeléseinek megfelelően – és csak utána a Front létrehozására.⁷³ A november 27–28-i VI. KB-plénumon már a „beton” volt a hangadó, egyértelműen a konfrontáció mellett törtek lándzsát. A katolikus egyház volt az egyetlen szereplő, aki teljes mértékben támogatta a kompromisszumot, mely végül nem jöhetett létre. Talán azért, mert sem a Szolidaritás, sem a párt nem akarta igazán. Talán azért, mert a Szolidaritás radikálisai túlzottan optimisták voltak, illetve mert azt gondolták, hogy a kormány javaslata csak látszatintézkedés. A felek egymást vádolták a kompromisz-

⁷¹ Jerzy J. Wiatr, a lengyel párt egyik ideológusa kidolgozott egy kompromisszumos programot, mely szerint a szabad parlamenti választásokról szó sem lehet, de lehet tárgyalni a törvényhozó hatalom összetételéről és a választási paritásról. Ez a kommunista párt dominanciájáról való lemondás lett volna. TUREK, Wojciech: Dlaczego nie doszło do porozumienia Wałęsy, Glempa i Jaruzelskiego? Przyczynę do genezy wprowadzenia stanu wojennego 13. XII. 1981 r. In: „Solidarność” a wychożenie Polski z komunizmu. Wykonano na zlecenie „Solidarności” Portu Gdańskiego z okazji XV rocznicy powstania Związku. (Red.: MAŻEWSKI, Lech–TUREK, Wojciech) Gdańsk, Instytut Konserwatywny im. E Burke’a, 1995, 51.

⁷² Hamarosan bizonyossá vált, hogy nem volt teljesen illuzórikus ez az elképzelés. Brezsnyev utóda, Andropov 1983-ban, a *Kommunizist* című elméleti lapban publikált terjedelmes tanulmányában éppen a vállalati öngazgatás modellje mellett tette le a voksát, melyet később Gorbacsov is megpróbált megvalósítani. De ebbe az irányba mutatott a 33/1984. sz. kormányrendelet is Magyarországon, amely decentralizálta az állam tulajdonosi jogait. Nem volt tehát eleve lehetetlen egy ilyen koncepció elfogadása, legalábbis feltételezhetjük, hogy a szovjet vezetés nem akadályozta volna meg, ha a lengyelek ebbe az irányba mozdultak volna el.

⁷³ JARUZELSKI, Wojciech: *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*. Warszawa, Comandor, 2005, 42.

szum elmaradásáért, és ebben valószínűleg mindenkinek igaza volt.⁷⁴ A Szolidaritás pedig, mint „társadalmi mozgalom” erősen megosztott volt abban a kérdésben, hogy a szervezetnek feladata-e részt venni a hatalomban közvetlenül. A munkások többsége nem vágyott ilyen szerepre.⁷⁵

December 3-án Radomban ülésezett az Országos Bizottság, az ott elhangzottokról a titkosszolgálat hangfelvételt készített, és abból egy gondosan összevágott anyagot leadtak a rádióban. A cél: bebizonyítani, hogy a Szolidaritás a párttal való nyílt konfrontációt tervezi, és a polgárháború kirobbantásától sem riad vissza. Ezzel legitimálhatta a hatalom a hadiállapot bevezetését. Radomban valóban radikális hangot ütött meg a Bizottság tagjainak többsége, ami talán meglepő, hogy maga Wałęsa is. A tanácskozást közvetlenül megelőzte, hogy november 25-én sztrájkba léptek a varsói Tűzrendészeti Főiskola diákjai, azt követelve, hogy vonják ki őket a Belügyminisztérium hatásköre alól. A hatalom még a Szolidaritás radomi követeléseinek megfogalmazása előtt, december 2-án egy látványos légideszant-akcióval pacifikálta az iskolaépületet, s ezzel egyidejűleg Stachura tábornok kihirdette a belügyi szolgálatok „legmagasabb készületégi állapotát”. Tehát az erő alkalmazásáról szóló döntés független volt e tekintetben a kompromisszum sikerétől vagy kudarcától.⁷⁶ Ez már nyílt jeladás volt a hatalom részéről.

Mindenki számára teljesen világos volt, hogy a hatalom elszánta magát a konfrontációra. Wałęsa nyitotta meg a radomi tanácskozást: „természetesen tudtunk a konfrontációról, tudtuk, hogy ez oda vezet, tudjuk, hogy ma a hatalom, amilyen gyorsan csak tudja, az ünnepek előtt, a téli időszakban, a konfrontációra törekszik.”⁷⁷ A beszéd további részéből viszont kitűnik, hogy a mozgalom első embere nem akart valódi harcot kirobbantani, abban ugyanis nem látott esélyt a győzelemre: „Ma meg kell határozni, hogy mit adunk az embereknek, miről nem mondunk le és milyen fegyvert választunk. Természetesen ma az általános sztrájk butaság lenne [...] de szeretném, ha konstruktív módon állnátok az összes dologhoz. [...] Gyorsan felkiálthatunk, mint ahogy a novemberi felkelés idején [1830], hogy gyerünk a kaszákért. És természetesen, nagyon szép dolog lenne, ám számunkra vereség. [...] De ma meg kell tudnia a társadalomnak, hogy a konfrontáció elkerülhetetlen és hogy fogjuk azt lefolytatni.” Władysław Siła-Nowicki, a Szolidaritás egyik szakértője és tanácsadója szerint a konfrontáció, amiről állandóan szó van, már egy éve tart, mióta csak létezik a szakszervezet. Javasolta, hogy az üzemekből szorítsák ki a pártot, ala-

⁷⁴ Lásd bővebben: TUREK, i. m. 1995, 45–64.

⁷⁵ Lásd: TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. é. n.

⁷⁶ ASH, i. m. 1990, 269.

⁷⁷ Obrady fragmenty Prezydium Krajowej Komisji NSZZ „Solidarność” w Radomiu. In: BOROWIECKI, Jerzy: „Solidarność” Fronty walki o władzę. Warszawa, Książka i Wiedza, 1982, 159.

kítsanak önkormányzatokat, olyanokat, melyeket nem lehet megvenni pénzzel. A régiók szintjén is létre kell hozni az önkormányzatokat. Vagyis az önkormányzati struktúra bevezetése a harc eszköze, ahogy azt a kongresszuson is értelmezték. Palka szerint a hatalom a „minél rosszabb, annál jobb” politikát folytatja. Hiszen, ha rosszabb a helyzet, az emberekben feléled az erős vezetés iránti vágy. Éppen ezért mondta azt, hogy „nem harcolhatunk tovább a sztrájkok politikájával, a lokális sztrájkok teljesen sikertelenek, és úgy gondolom, hogy nincs más kiút, mint a munkásörtség létrehozása, melyet nem az utcára fogunk kivinni, de ott lesz a mi tartalékunkban és ez lesz az erő az erővel szemben.”⁷⁸

Néhány radikális, mint például Rulewski hozzászólása után újra Wałęsa vette át a szót meglehetősen drámai hangon: „1970 óta nem hiszek senkinek ebben a rendszerben, senkinek, aki a hatalmat gyakorolja. [...] ha megcsináljuk az önkormányzatokat, teljesen, akkor ez a rendszer nem lesz többé. Ne áltassuk magunkat, az kezdettől világos, hogy harc lesz, csak az eszközöket is ki kell választani, hogy a társadalom többsége értse ezt a harcot, ne mondd hangosan, hogy a konfrontáció elkerülhetetlen és tárgyalás csak becsapás, ki kit, hogy, tehát ez becsapás. Nekünk továbbra is azt kell mondanunk: szeretjük a szocializmust és a pártot, és hát természetesen a Szovjetuniót... És várni – konfrontáció lesz, csak jöjjön már az a konfrontáció, hogy nem lepjen meg minket, de ez elkerülhetetlen és ezért nem hiszek senkinek. Természetesen hiszek a primás jóakaratóban, a társadalom erkölcsében stb. [...] Amíg folytatni fogom, azzal a gondolattal fogom folytatni, hogy valamikor úgy is megfognak, csak úgy, hogy fogjanak el, hogy legyünk erősebbek. Ne áltassuk magunkat, kezdettől játszottak velünk, mert akartam játszani, de ma már nincs kiút, nincs kiút, mert a dolgok olyan messze jutottak, hogy kell az embereknek engedni és megmondani, mit játszottunk, hogy ilyen magasan, hogy megváltoztatjuk a reáliákat. És ez a játék nem lehet másképpen. [...] *semmilyen hatalom, rendszerváltás nem történhet meg anélkül, hogy ne vernénk be a pofánkat.* [...] *Természetesen én a nemzeti megegyezés mellett vagyok, de – mindig mondtam »de« – kérem uraim, de én nem vagyok szakember, természetesen a megegyezés mellett vagyok, de azt le kell tárgyalni – milyen megegyezés, semmilyen Nemzeti Megegyezés Frontja, semmilyen egyhatod, természetesen leginkább azt gondolom, hogy ez haladjon, ha lenne a hármas, nem közvetlenül a hármas, csak ez a három fő hullám odaáll minden kérdéshez, megoldja őket kiállítják a saját embereiket, tehát kicsit a funkcionáriusokat, kicsit a tanácsadókat. És ahogy mondtam ebben a körben, de semmilyen Néppárt, semmilyen PAX, semmilyen ágazati szervezet engem nem érdekel.”⁷⁹ Arról volt szó tehát, hogy a Szolidaritás nem mehetett bele abba a feltételbe, hogy a Nemzeti*

⁷⁸ Uo. 160–163.

⁷⁹ Uo. 165–167.

Megegyezés Frontja a három jelentős társadalmi-politikai szereplőn (párt, egyház, Szolidaritás) kívül a hatalom további kirakatszerveivel bővüljön. Ebben az esetben az ország legnagyobb és legjelentősebb társadalmi szervezete degradálódott volna a semmilyen befolyással és támogatottsággal nem rendelkező Néppárt, a kollaboráns katolikus PAX szervezet és a régi kompromittálódott szakszervezetek szintjére. Így a hatalom és ellenzéke 4:2 arányban lett volna jelen a Frontban. Másrészt sem a kormány, sem a párt nem tett le konkrét és a válságra adekvát programot, melyet meg lehetett volna tárgyalni.

Modzelewski szerint a Szolidaritás jóval gyengébb, mint volt, mivel nincs már egység a szervezeten belül. Az emberek elfáradtak a krízistől, a sorban állástól. Vannak, akik éppen emiatt azt várják, hogy legyen megegyezés, de éppen ugyanilyen okokból vannak, akik politikailag radikalizálódtak, és azt mondják, hogy menjünk el a maximumig. Éppen ezért már minden akció találkozhat ellenszennvvel is. A hatalom számára éppen ezért már kevésbé fenyegető a szervezet.⁸⁰ Világos tehát, hogy talán Rulewskin és Gwiazdán kívül senki nem akart erőszakos konfrontációt a hatalommal szemben, hiszen abban vereségre voltak ítélve. E két személy támogatottsága pedig, ahogy a kongresszusi választáson láttuk, hogy összesen 15%-ot tett ki.

A Szolidaritás Országos Bizottsága gdański ülésén, december 11–12-én, elfogadták a „radomi minimumot”, vagyis a szabad tanácsi választások és az általuk támogatott Nemzetgazdasági Társadalmi Tanács gazdasági koncepcióját mint tárgyalási alapot.⁸¹ Emellett még szerették volna még elérni, hogy a napirendre kerüljön a társadalmi ellenőrzés, a tömegtájékoztatási eszközök, a gazdasági és az árreform kérdése is. Továbbá kifogásolták, hogy a hatalom csak hangoztatja a megegyezés szükségességét, de semmilyen koncepciót nem bocsátott előre a tárgyalásokat illetően.⁸² Tehát a radomi minimum nem követelte a munkásönkormányzás bevezetését, sem egy valódi második kamara létrehozását, kizárólag területi önkormányzatok megerősítését és egy kormány mellett működő gazdasági felügyelőtanács létrehozását szerették volna elérni. Nem volt szó a leendő gazdasági reformról sem. Ez volt a Szolidaritás vezetőségének utolsó hivatalos állásfoglalása. Ezenkívül 24 órás sztrájkot hirdettek arra az esetre, ha a Szejm elfogadja a rendkívüli felhatalmazási törvényt, valamint december 17-ére Varsó főterére meghirdették az 1970-es áldozatokról megemlékező demonstrációt.

⁸⁰ Uo. 168.

⁸¹ A kormánytól független tanács létrehozása azért vált szükségszerűvé a Szolidaritás számára, mert a belső ellátás az év folyamán teljesen összeomlott, a sztrájkok pedig csak mélyítették a válságot. A Tanács feladata éppen az lett volna, hogy kidolgozzon egy új válságkezelő gazdasági koncepciót, lásd: Czym ma być Społeczna Rada Gospodarki Narodowej? *Tygodnik Solidarność*, 1981. december 11., 4.

⁸² Porozumienie czy fasada? *Tygodnik Solidarność*, 1981. december 4., 3.

A katonai és az állami vezetésnek, vagyis Jaruzelskinek döntenie kellett. A Szejm elutasította a kormányt különleges jogokkal felruházó „rendkívüli felhatalmazási” törvényt, a varsói nagygyűlést pedig szeretne volna elkerülni.

A „Haza védelmében.” A Brezsnyev-doktrína vége?

A lengyel pártvezetés végig kitartott amellet, hogy a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek katonai intervencióját el kell kerülni. Nemcsak azért, mert tisztában voltak a lengyel társadalomban elevenen élő szovjet-, oroszellenes hangulattal, az oroszellenes felkelések és szabadságharcok hagyományával és a második világháború alatti tapasztalatokkal, hanem azért is, mert mind az 1956-os magyar, mind az 1968-as csehszlovák események azt igazolták, hogy egy szovjet katonai intervenció esetén nem maradhat a helyén a korábbi vezetés.

Egy külső intervencióra adott lehetséges lengyel társadalmi reakciókat a Belügyminisztériumban is elemezték. *Az aktív és a passzív ellenállás lehetőségei és perspektívája egy szovjet katonai intervenció esetére Lengyelországban*⁸³ címmel készült elemzés szerint ebben az esetben elképzelhető egy partizánjellegű háború, amely akár össznemzeti felkeléshez vezethet. A felvázolt forgatókönyvek közül a legvalószínűbbnek egy jól szervezett ellenálló mozgalmat képzelték el, amilyen a második világháborúban is működött. Azt valószínűsítették, hogy a Szolidaritás általános sztrájkot hirdet, és különböző szabotázsakciókkal, illetve blokádok segítségével nehezíthetik a megszállók dolgát. Azt viszont az elemzés kizártnak tartotta, hogy a Lengyel Hadseregből tömeges dezertálásra kerülne sor, mint például Afganisztánban, s azt sem tartotta elképzelhetőnek, hogy tömeges méretekben jutnának fegyverhez a lakosok. A földrajzi szempontokat figyelembe véve, arra a következtetésre jutottak, hogy a többnyire síkvidéki Lengyelország nem alkalmas a partizánháborúra. E megállapítás azonban élesen szemben állt a második világháború tapasztalataival. Azt remélték, hogy az ország teljes okkupációja esetén az ellenállás csak a terrorista-diverzán akciókra tud majd kiterjedni.

Világos tehát, hogy napirenden volt egy esetleges külső katonai akció kérdése a lengyel vezetés előtt is. Egy novemberben készült belügyi dokumentum világítja meg az okokat. A lengyel vezetők a bevezetendő hadiállapot realizálása következtében három lehetséges forgatókönyvvel

⁸³ A dokumentumot lásd: *Perspektywa i możliwości podjęcia czynnego i biernego oporu w warunkach radzieckiej interwencji zbrojnej w Polsce*. http://www.ipn.gov.pl/ftp/sierpien80/archiwum_msw/BU_1585_1640.pdf (2010-04-21)

számoltak. Az első, optimista változat szerint a hadiállapot bevezetése kisebb sztrájkokkal és korlátozott mértékű ellenséges propagandával jár majd. A második scenárió néhány régióban szervezett sztrájkokkal és kisebb szabotázsakciókkal számolt. A harmadik, pesszimista forgatókönyv pedig általános okkupációs sztrájkot tartalmazott, elképzelhetőnek tartotta, hogy néhány üzem dolgozói az utcára vonulnak, és a nagyobb utcai demonstrációk alatt támadás éri az állami adminisztrációt, illetve a párt és a rendőrség épületeit. Jelentős konfrontációra kerülhet sor a rendőrség, a hadsereg és a tüntetők között. S ebben az esetben „nem zárható ki a Varsói Szerződés hadseregeinek a segítségével” sem. Láttuk, hogy hasonló forgatókönyvek készültek már február folyamán is, amikor először tesztelték a hadiállapot terveit. Világos, hogy a korábbiakhoz képest újdonságként megjelent külső katonai intervenció lehetősége nem alternatívaként, hanem lehetséges segítségként merült fel, abban az esetben, ha a lengyel erők nem bírnak a feladattal megbirkózni. E lengyel elképzelés azonban továbbra sem találkozott a szovjet szándékokkal. Moszkva ugyanis határozottan tartotta magát ahhoz, hogy a katonai intervenció nem jöhet szóba mint megoldás. Október 29-én, az SZKP PB ülésén Szuszlov határozottan és egyértelműen kijelentette, hogy „semmilyen körülmények között nem vetjük be sem a szovjet, sem más hadsereget Lengyelországban, még akkor sem, ha ezt a lengyel vezetés kérni fogja”.⁸⁴

A tervek teljesen készen álltak, a hadsereg és a rendőrség erőit teljes készségbe helyezték. Mindenki tudta, mi a feladata. Az internálandó személyek listáját véglegesítették, az elkülönítőtáborok előkészítve álltak. November 18-án és 19-én a lengyel és a szovjet vezérkar és a VSZ EFE képviselői közös tanácskozást tartottak, ahonnan a szovjetek elégedetten távoztak. Már rendelkezésre álltak a korábban a Szovjetunió területén kinyomtatott plakátok és felhívások, melyek a lakosság tájékoztatására szolgáltak a hadiállapot bevezetése után.⁸⁵

December 1–4. között tartották Moszkvában a Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterek Bizottságának négynapos ülését, amelyen Jaruzelskit Florian Siwicki helyettesítette. A tanácskozás harmadik napján Siwicki a szovjet vezetőkhez fordult – állítólag Jaruzelski azon kérésével –, hogy a HMB adjon ki egy közös, kemény hangvételű nyilatkozatot, amelybe burkoltan a Varsói Szerződés tagállamainak katonai fenyegetését is belefogalmazták volna. A kiegészített nyilatkozat a következőképpen hangzott volna: „*a Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterek Bizottsága aggodalmát fejezi ki a Lengyelországban a szocialista-ellenes erők bomlasztó tevékenysége következtében kialakult helyzettel kapcsolatban, amely megnehezíti a Varsói*

⁸⁴ *O stanie wojennym...* i. m. 1997, 95–98. Ne feledjük, Brezsnyev november végén éppen Bonnban tárgyalt, ahol a nagyszabású földgázvezeték megépítése mellett a leszerelés kérdése is napirenden volt. A Szovjetunió esélyét elveszíthette volna a megegyezésre egy esetleges lengyelországi katonai kalanddal.

⁸⁵ Uo. 49.

*Szerződés tagállamai fegyveres erőinek szövetségi kötelezettségeinek végrehajtását, és megfelelő rendszabályok meghozatalát teszi szükségessé a szocialista közösség biztonsága érdekében Európában.*⁸⁶ Egy ilyen állásfoglalás mind retorikában, mind tartalmában emlékeztetett egy 13 évvel korábban, éppen a varsói Kongresszusi Teremben elhangzott szónoklathoz. Leonyid Iljics Brezsnyev akkor, a csehszlovákiai intervenció után, úgy fogalmazott, hogy ha egy szocialista országban „a szocializmus ügye veszélybe kerül, akkor az egész szocialista közösség biztonsága kerül veszélybe”, mindez „rendkívüli kényszerintézkedéseket” válthat ki a testvéri országok részéről, hiszen a „szocializmus ellenségeinek nyílt tevékenysége [...] veszélyezteti a szocialista tábor közös érdekeit”.⁸⁷

A hasonlóság feltűnt az ülésen részt vevő magyar honvédelmi miniszternek, Czinege Lajosnak is, aki azonnal konzultált telefonon Kádár Jánossal. A magyar párt első titkára arra utasította miniszterét – számítva a románok tiltakozására –, hogy csak akkor járuljon hozzá e mondat bekerüléséhez a közös kommunikációba, ha azt minden fél egyértelműen támogatja. A románok valóban elleneztek egy ilyen nyílt fenyegetés megfogalmazását, emiatt Czinege sem támogatta, végül elvetették a lengyel kérést.⁸⁸ Úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés sem tette magáévá azt, néhány nappal később, december 10-én, a Magyarországon tartózkodó szovjet miniszterelnök, Tyihonov kért elnézést Kádár Jánostól az „incidensért”.⁸⁹ A LEMP Politikai Bizottsága a moszkvai ülés befejezésének másnapján, december 5-én egyhangúan döntött a hadiállapot bevezetéséről, és felhatalmazást adott Jaruzelski tábornoknak a kihirdetés időpontjának meghatározására.⁹⁰

⁸⁶ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 30. d., vö.: A csehszlovák honvédelmi miniszter jelentése: PACZKOWSKI, Andrzej–WERBLAN, Andrzej: *On the decision to introduced Martial Law in Poland in 1981. Two historians report the Commission on constitutional oversight of the Sejm of the Republic of Poland.* Washington, CWIHP, 1997, 39.

⁸⁷ *Népszabadság*, 1968. november 13., 2.

⁸⁸ Hasonlóan emlékszik vissza erre Gribkov is, lásd: GRIBKOV, i. m. 1998., 137. Önmagában az a tény, hogy a románok jelen voltak a HMB-ülésen arról tanúskodik, hogy a szovjetek nem szándékoztak előzőleg egy ilyen fenyegetést megfogalmazni Lengyelországgal szemben. Amellett, hogy Románia kimaradt az 1968-as csehszlovákiai intervencióból is, ismert volt, hogy a román vezetés nem támogat semmilyen külső fegyveres akciót Lengyelországgal szemben sem.

⁸⁹ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 30. d. Meg kell említeni, hogy Jaruzelski emlékirataiban nem teljesen így emlékszik vissza az eseményekre. Mivel ő maga nem vett részt a moszkvai tanácskozáson, ezért Siwicki állítólagos beszámolójára hivatkozik. A hosszasan idézett szövegben azonban nincs szó Jaruzelski kéréséről, egy szóval sem említi a közös nyilatkozatról szóló vitát! Lásd: JARUZELSKI, i. m. 1992, 378–379. Egy másik résztvevő, az akkori román honvédelmi miniszter szintén tárgyalja visszaemlékezésében a kérdést. Szerinte a bolgár, csehszlovák és a keletnémet delegáció támogatta a Jaruzelski által kért fenyegetést, lásd: OLTEANU, Constantin. „Furtuna in Tratatul de la Varsovia”. *Dosarele Istoriei* (2001) nr 1., 12–22.; Szász Zoltán: A Varsói Szerződés és a lengyelek „megsegítése”. *História*, XXIII. évf. (2001) 3. sz., 23–24.

⁹⁰ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992, 549–569.

A PB döntése után felgyorsultak az események. December 7-én a Védelmi Bizottság 8/81. számú határozata alapján 2150 komiszár-megbízottat küldtek vidékre, minden vajdaságba, járásba, illetve az üzemekbe. Ezzel egy időben érkezett Lengyelországba Kulikov marsall és Anoskin altábornagy, a marsall személyes titkára a „hadiállapot bevezetésének idejére”.⁹¹ A szovjet vezetés tehát már tudott a PB döntéséről.

Arisztov szovjet nagykövet jelentése szerint is több variáció létezett a hadiállapot kezdetének időpontjára. Péntekről szombatra, azaz 11-ről 12-ére, vagy szombatról vasárnapra, vagyis 12-ről 13-ára. Felmerült még az is, hogy egy héttel később, 20-án kezdődjön az akció.⁹² Ez utóbbi dátum azért volt valószínűtlen, mert a hatalom meg akarta előzni december 17-ét. Erre a napra ugyanis, a Szolidaritás több százezer fős tüntetést tervezett a varsói Győzelem térre (ma: Piłsudski tér), az Ismeretlen Katona sírja elé. A pártvezetés félt attól, hogy fegyverhasználatra is sor kerülhet a tüntetők és a rendőri erők között. Döntő volt, hogy munkaszüneti napra essen a hadiállapot bevezetése, mert így a lakosság többsége otthon tartózkodik. A hadiállapot kidolgozásánál egyik fontos szempont éppen az volt, hogy a társadalom nyugalomban legyen, ami jelentősen megkönnyítheti az intézkedések megvalósítását, illetve elkerülhető a legrosszabb: az okkupációs sztrájk. Ez esetben nehezen lett volna kizárható a munkások elleni fegyverhasználat. A végső döntés azonban még nem született meg.

Jaruzelski december 8-ról 9-ére virradó éjszaka másfél órás tárgyalást folytatott Kulikovval, a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek parancsnokával. Kulikov rögtön azzal kezdte a beszélgetést, hogy a négy nappal korábban véget ért HMB-ülésen részt vevők többsége megértő volt a lengyel kéréssel kapcsolatban, de nem számítottak Czinege Lajos ilyen elutasító magatartására. Ezután a román külpolitikai manőverekről és az afganisztáni helyzetről is szó esett: a marsall szerint „a helyzet élesedik”. Majd hamar rátértek a lényegre. Jaruzelski megköszönte a látogatást, majd közölte, hogy Kiszczak sajnos megbetegedett, ami azért is nagy baj, mert ő a tervezett hadiállapot egyik legjobb ismerője. Az aktuális helyzetet nem ismertette Jaruzelski, arra hivatkozva, hogy azt a szovjetek amúgy is jól ismerik. Csupán annyit említett meg, hogy javult a párt és a kormány megítélése a társadalomban. Míg ősszel a Szolidaritás 70, a párt csupán 30%-os bizalommal bírt, addig most már a párt 53, a Szolidaritás csak 47%-os támogatottsággal rendelkezik. Ezzel kapcsolatban még megjegyezte: „Ha a Szolidaritással való kapcsolatunkat elemezzük, akkor az az elmúlt másfél évben nem volt sikeres. Politikai eszközökkel befolyásoltuk. Kimerítettük a lehetőségeinket, most erőre van szükség. Ezen események alatt csak a Lengyel Hadsereg maradt

⁹¹ Lásd: „Zeszyt roboczy” *generala Anoszkina 9-16 grudnia 1981 r.* Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998., MITROVITS Miklós: A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete”. *Eszmélet*, 18. évf. (2006) 72. sz., 100–110.

⁹² RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 4. l.

érintetlen.”⁹³ Tájékoztatta a szovjet marsallt a hadiállapot bevezetésének menetrendjéről, majd aggályainak adott hangot, az akció sikerességét illetően: „A munkások az üzemekben sztrájkolhatnak. Ott a Szolidaritás érvényesül. Magában a párt az üzemekben semmit nem fog tudni tenni. Ugyanakkor a sztrájkok számunkra a legjobb változatot jelentik. Rosszabb lesz, ha kimennek a gyárakból és elkezdik a pártbizottságokat feldúlni, utcai demonstrációkat szervezni stb. Ha ez az egész országban általánossá válna, akkor nektek muszáj lesz segíteni. Magunk nem boldogulunk el egy többmillió s tömeggel.”⁹⁴ Mindent a „haza védelmében” fogunk tenni, tette hozzá Jaruzelski.

Kulikov azonban nem reagált konkrétan a lengyel vezető felvetésére, egy esetleges szovjet segítségnyújtás lehetőségére, abban az esetben, ha nem „boldogulna egyedül” a Lengyel Hadsereg a Szolidaritással. Mindössze annyit tett hozzá, hogy „ha nem lesz elég erőtök, akkor minden bizonnyal ki kell használni a *Pajzs '81* hadgyakorlatot. L. I. Brezsnyev beszélt az Önöknek nyújtandó segítségről. De biztos, hogy a Lengyel Hadsereg elboldogul azzal a maroknyi ellenforradalmárral.”⁹⁵

A továbbiakban Jaruzelski megnevezett egy sor tényezőt, amely nehezítette a dolgukat, mire Kulikov röviden összegzett: „Ez azt jelenti, hogy ütött az óra, hogy a döntést már meghozták. Így értettem az Ön választát”. Jaruzelskinek a végére már csak egy kérése maradt, hogy ha már szóba került a *Pajzs '81* gyakorlat, „semmilyen esetben se vessék be a németeket!”⁹⁶ Ennek történelmi okokból volt különös jelentősége. Végső soron a lengyel vezetők bíztak abban, hogy a társadalom megérti majd a cselekedeteiket, és a „haza védelme” jelszava alatt patriótáknak tűnnek majd fel.

Kulikov tehát nem ígért katonai segítséget a lengyel félnek. Más források szerint azonban annyit mégis megjegyzett, hogy „ha segítséget kell nyújtani önöknek, és a saját forrásaik kimerülnek, a főparancsnokság

⁹³ Notatki gen. Wiktora Anoszkina z rozmowy tow. Wiktora G. Kulikowa z tow. Wojciechem Jaruzelskim w dniu 9 grudnia 1981 r. (godz. 1.07–2.35 czasu moskiewskiego). *Biuletyn IPN* (2009) nr 107, 95–96.

⁹⁴ Vö.: uo. 97.; ANDREW-MITROHIN, i. m. 2000, 542.

⁹⁵ Notatki gen. Wiktora Anoszkina. i. m. 2009, 98.

⁹⁶ Sajnos az Anoszkin feljegyzéseiben felbukkanó *Pajzs '81* fedőnevű VSZ-hadgyakorlatról nem tudni semmi biztosat. Ami bizonyos, hogy az 1979-ben Magyarországon megtartott *Pajzs '79*, majd az 1982 szeptemberében Bulgáriában megrendezett *Pajzs '82* gyakorlat között, 1981-ben nem volt *Pajzs*-gyakorlat. A *Pajzs*-hadgyakorlatok voltak a legnagyobb szabású (így a legrágább és leghosszabb előkészítést igénylő) gyakorlatok a VSZ-en belül. Az a feltételezés, hogy a 1981 végére terveztek egy ilyen nagyszabású gyakorlatot, amely egy Lengyelország elleni szovjet katonai intervenciót takart volna, jelenleg nem támasztható alá semmilyen dokumentummal. Nem valószínű az sem, hogy az 1982-es bulgáriai gyakorlatra utaltak, hiszen az Lengyelországtól távol esett, és inkább Törökország megfélemlítésére szolgálhatott. Ráadásul az ilyen volumenű gyakorlatokat több hónapos előkészítés után bonyolították le, majd két-három hetet is igénybe vehetett, mire minden eszköz és mindenki megérkezett (vonaton, hajóval, repülőn) a helyszínre. Ha tervek léteztek is egy Lengyelország közelében megtartandó *Pajzs*-gyakorlatra, annak megvalósítására semmiképpen nem kerülhetett volna sor ebben az időszakban.

fog dönteni”.⁹⁷ Ugyanakkor az is világos, hogy Jaruzelski nem hívta be a Szovjet Hadsereget Lengyelországba, hanem arra a november végi, a BM által készített elemzésre utalt, amelyben a legpesszimistább forgatókönyv szerint nem boldogulnak el az ellenzékkel. Vagyis a hadiállapot bevezetése után kialakulhat egy olyan szituáció, amikor utcai demonstrációkra és harcokra is sor kerülhet. Természetesen ezt a lehetőséget igyekeztek minimalizálni. Ezt szolgálta a téli hónapokra és a hétvégére időzített kezdet is. De az is kétségtelen, hogy a lengyel vezetés szeretett volna egy határozott igen-választ kapni a szovjet féltől erre a lehetőleg elkerülendő esetre, Moszkva pedig a teljes biztonságra törekedett. Azért sem adhatott ilyen ígéretet Varsónak, mert joggal tarthatott attól, hogy az kiszivárog, és az Egyesült Államok óriási nemzetközi botrányt kavart az ügyből. Ezt semmiképpen nem kockáztathatta meg a szovjet vezetés, különösen abban a tudatban, hogy a lengyel fél már csak egy lépésre áll a hadiállapot bevezetésétől.⁹⁸

De Jaruzelski nem adta fel e reményét. Másnap azt az üzenetet juttatta el a Kremlbe, hogy Kulikov ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy a Szovjet Hadsereg, illetve a szövetségesei is adott esetben „segítséget” nyújtanának Lengyelországnak.⁹⁹ Mirosław Milewski személye jelentette az összeköttetést a legfelsőbb szovjet vezetéssel. Jaruzelski rajta keresztül próbált meg információkat szerezni a szovjet állásfoglalással kapcsolatban.¹⁰⁰ December 10-én Borisz Arisztov táviratozta Moszkvába Milewski kérdését: „Számíthatunk-e a Szovjetunió részéről katonai vonalon segítségre?”

Ezek után természetesen felmerült ez a kérdés december 10-én az SZKP PB ülésén is. Ruzszakov beszámolója szerint Jaruzelski a hadiállapot bevezetésével kapcsolatban a szövetségesekhez fordulna. A lengyel vezető idézve azt mondta, hogy ha „a lengyel erők nem boldogulnak a Szolidaritás ellenállásával, akkor a lengyel elvtársak számítanak más államok segítségére, beleértve a fegyveres erők bevetésére Lengyelország területén. E tekintetben Jaruzelski hivatkozik Kulikov elvtárs megnyilatkozására, aki állítólag azt mondta, hogy a Szovjetunió és a szövetséges államok készek katonai erővel segítséget nyújtani Lengyelországnak. Kulikov, ahogy én tudom, ezt ilyen nyíltan nem mondta.” Jurij Andropov egyértelművé tette: „ha Kulikov elvtárs valóban beszélt a katonai intervencióról, akkor úgy gondolom, hogy helytelenül tette. Nem kockáztathatunk. Nem szándékozzuk a hadsereget Lengyelországban bevetni. Ez a helyes álláspont,

⁹⁷ ANDREW-MITROHIN, i. m. 2000, 542.

⁹⁸ Még egy ilyen zártkörű titkos találkozón elhangzottak is veszélyt rejtettek magukban, miután Kukliński novemberi disszidálásával kiderült, hogy a CIA-nak dolgozott.

⁹⁹ JARUZELSKI, i. m. 1992, 391.

¹⁰⁰ Milewski különösen jó, baráti kapcsolatokat ápolt Vitalij Pavlovval, a KGB varsói rezidentúrája vezetőjével, és Moszkvában is megbízható embernek tartották. Milewski 1945 óta a Belügyminisztériumnál, illetve a titkosszolgálatoknál szolgált, mint a hírszerzés főnöke, később belügyminiszter. Jelentős közvetítő szerepére hasonlóan emlékszik vissza Vitalij Pavlov is emlékirataiban, lásd: PAWŁOW, i. m. 1994, 173.

és ehhez nekünk mindvégig ragaszkodnunk kell. Én nem tudom, hogyan alakulnak Lengyelországban a dolgok, de ha még Lengyelország a »Szolidaritás« hatalma alatt lesz, akkor mi van. De ha a Szovjetunióra rárontanak a kapitalista országok, melyek már megfelelően megállapodtak a különböző gazdasági és politikai szankciókban, az nekünk nagyon nehéz lesz. Nekünk gondoskodni kell az országunkról, a Szovjetunió megerősítéséről. Ez a mi fő irányvonalunk.” Andropov úgy értékelte Jaruzelski magatartását, hogy a hadiállapot bevezetését a szovjet gazdasági és katonai segítségnyújtás ígéretétől teszi függővé. De minden „zsarolás” ellenére azon az állásponton maradt, hogy „annak csak és kizárólag a lengyel elvtársak döntésének kell lennie, ahogy ők döntenek, úgy lesz”. Andropovhoz hasonló véleményen volt Gromiko is, a szovjet külügyek nagy öregje. Meglepően leegyszerűsítve és világosan vázolta fel a lehetőségeket, melyek közül a lengyel vezetőknek választaniuk kell: „vagy feladják a pozíciójukat, ha nem hoznak határozott lépéseket, vagy határozott lépéseket tesznek, bevezetik a hadiállapotot, izolálják a Szolidaritásból a radikális elemeket és helyreállítják a szükséges rendet. Más út nincs.” A szovjet külügyminiszter szerint semmi sem indokolja, hogy a kialakított állásponton változtassanak, „Lengyelországban semmiféle katonai bevetésről nem lehet szó.”¹⁰¹

Usztyinov pedig egyenesen védelmébe vette Kulikovot: „Ami azt illeti, amit állítólag Kulikov elvtárs a hadsereg Lengyelországban való bevetéséről mondott, teljes felelősséggel mondhatom, hogy ezt ő nem mondta. Ő egyszerűen megismételte azt, amit mi Leonyid Iljiccsel már kijelentettünk, hogy Lengyelországot nem hagyjuk magára a bajban.”¹⁰² Utalt ezzel az SZKP XXVI. kongresszusán Brezsnyev által megfogalmazott mondatokra. Ezzel együtt Usztyinov még aznap figyelmeztette a Lengyelországban tartózkodó Kulikovot, hogy „a lengyel ügyet a lengyeleknek maguknak kell megoldaniuk [...] nem készülünk Lengyelország területén a hadsereg bevetésére”.¹⁰³ Usztyinov tehát a PB közös állásfoglalását közvetítette Kulikovnak annak ellenére, hogy maga a miniszter úgy látta, hogy a „lengyelek a konfrontációt nem vállalják, talán csak akkor állnak ki, ha torkon ragadja őket a Szolidaritás.”

Végül Szuszlov vette át a szót, és nemcsak támogatta a többiek álláspontját, hanem meg is indokolta azt: „Sokat teszünk a békéért, most nem szabad a saját pozíciónkon változtatni. [...] Jelentős akciókat vittünk keresztül az ENSZ-en a béke megszilárdításáért. Érezzük a hatását Brezsnyev NSZK-ban tett látogatásának és sok más békés akciónak, melyeket mi véghezvittünk. Ez lehetőséget adott minden békeszerető országnak megérteni, hogy a Szovjetunió keményen és következetesen kitart a békepolitika mellett. Éppen ezért nekünk nem szabad ezt a pozíciókat megváltoztatni Lengyelországgal kapcsolatban, amit elfogadtunk a lengyel események leelejétől kezdve. A lengyel elvtársak döntsék el, mit akarnak tenni. Valamiféle határozottabb cselekvésre sem kell őket ösztönözni.” Majd kicsit

¹⁰¹ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 5–7. l.

¹⁰² RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 9. l.

¹⁰³ „Zeszyt roboczy” generata Anoszkina... i. m. 1998, 23.

később megjegyezte, hogy úgy tűnik, Jaruzelski ravaszkodik, ha mégsem vezetné be a hadiállapotot, akkor mondhatná, hogy ő kért segítséget, ám mégsem kapott. Ennek ellenére „nálunk, itt egyhangú a vélemény, semmilyen hadseregbevetésről szó nem lehet.”¹⁰⁴

Ezzel a szovjet vezetés elérkezett ahhoz a ponthoz, amit már érezni lehetett a korábban tárgyalt találkozókra készült dokumentumokban is, hogy *nem zárja ki a LEMP és a Szolidaritás közötti hatalommegosztást*, de határozottan állást foglalt a be nem avatkozás mellett! A „gondoskodás” az országuk védelméről és a Szovjetunió megerősítéséről azt is jelentette, hogy mindenáron meg kell őrizni Lengyelországot a Varsói Szerződés tagjaként, és ahogy Andropov mondta: ez „*nagyon nehéz lesz*”. A szovjetek eközben, tartva az esetleges szovjetellenes hangulat felerősödésétől, a követségi munkatársak családjainak evakuálásával, számukra az élelmiszer biztosításával, illetve a szállítóeszközökkel (például repülőgépek) voltak elfoglalva.

A Jaruzelski tapogatózására másnap érkezett meg a válasz: „*ebben a periódusban nem lesz szovjet jelenlét.*”¹⁰⁵ A moszkvai eseményekkel párhuzamosan, december 9-én és 10-én ülésezett a Lengyel Hadsereg Vezérkara, ahol a hadiállapot bevezetésének részleteiről döntöttek.

December 11-én este Florian Siwicki lengyel vezérkari főnök találkozott Kulikovval. Siwicki is elsorolta Jaruzelski kéréseit (melyeket Milewski is közvetített egy nappal korábban), ami a gazdasági segítségnyújtást érintette elsősorban, de szerette volna, ha valaki a szovjet vezetésből Lengyelországba érkezik a hadiállapot bevezetésének politikai kérdéseit megvitatni. Másrészt, Siwicki szerint nagyon nyugtalanította Jaruzelskit, hogy (szerinte) nem kapott egyértelmű választ arra, hogy milyen lesz a Szovjetunió reakciója a hadiállapot bevezetésére. Jaruzelski nyugtalan-sága valójában nem abból fakadt, hogy nem ismerte a szovjet szándékokat, mint láttuk ismerte. A problémát inkább az a tény okozta, hogy nem volt világos, „*jogilag alátámasztható*” indok a hadiállapot bevezetésére. Az Alkotmány ugyanis egyértelműen fogalmazott: „*Az Államtanács a Lengyel Népköztársaság egész területére, vagy annak egy részére hadiállapotot vezethet be, amennyiben azt az ország külső védelme, vagy a belső biztonságának fenyegetettsége megköveteli.* Ezekben az esetekben az Államtanács általános vagy részleges mozgósítást rendelhet el.”¹⁰⁶ Ezzel kapcsolatban egyáltalán nem zárható ki az sem, amit Szuszlov gondolt az egészeztől. Jaruzelski nem akart idegen katonai intervenciót az országa ellen, de „*ravaszkodott*”. Nem lehetett kétsége afelől, hogy az általa tizenhárom éve miniszterként vezetett hadsereg végre fogja hajtani a parancsait, de ha

¹⁰⁴ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 9. l.

¹⁰⁵ „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszkina*... i. m. 1998, 25.

¹⁰⁶ Az 1976. február 10-én módosított Lengyel Népköztársaság Alkotmánya 3. fejezetének 33. cikkének 2. pontja szerint. Lásd: *Az európai népi demokráciák alkotmányai*... i. m. 1985, 328.

mégsem lenne ereje ahhoz, hogy kiadja a parancsot, akkor hivatkozhatott volna arra, hogy magára hagyták. Ráadásul lett volna egy titkos adu a kezében egy szovjet katonai segítségnyújtásról, mind a belső ellenfeivel szemben, ha nem állnak mellé, mind a társadalommal szemben, ha esetleg nyílt összecsapásokra kerülne sor. A hadiállapot egész propagandáját a lengyel nép hazafias érzelmeire alapozták, tehát Jaruzelski patrióta, nemzeti színben jelenhetett volna meg a társadalom szemében.

Siwicki is szeretett volna ígéretet kapni a szovjet segítségre: „*egy héttel ezelőtt a szovjet vezetéshez fordultunk, de nincs válasz*” – mondta indulatosan Kulikovnak. Éppen ezért a lengyel tábornok újra megpróbálta működésbe hozni a régi Brezsnyev-doktrínát. Kulikovot igyekezett meggyőzni a szituáció lehetséges veszélyeiről: „józanul értékeljük a helyzetet, és ha nem lesz politikai, gazdasági és katonai támogatás a Szovjetunió részéről, akkor Lengyelország a Varsói Szerződés számára el fog veszni.” A marsallt láthatóan nem lepte meg a lengyel katonai vezető által felvázolt borús jövőkép, és biztosította kollégáját, hogy szerintük „Lengyelország képes maga megoldani a problémáit [...] az erőtök megvan hozzá. Tudjuk.” Végül Kulikov rövidre zárva a beszélgetést, csak annyit tett hozzá: „Miért merült fel a katonai segítség problémája? Megvitattuk a hadiállapot minden aspektusát.” A szovjet tábornok nem ígérhetett Jaruzelski számára az SZKP PB egy nappal korábbi határozatával ellentétesen segítséget. Siwicki pedig azzal zárta mondandóját, hogy: „külső segítség nélkül nekünk, lengyeleknek nagyon nehéz [lesz].”¹⁰⁷

Ugyanezen a napon Kulikov, Pavlov és Arisztov táviratban jelentette, hogy minden előkészület megtörtént a hadiállapot bevezetéséhez, vagy, ahogy ők nevezték, az *X művelet* megkezdéséhez.¹⁰⁸ A táviratban az is szerepel, hogy Jaruzelski továbbra is követeli a kéréseinek teljesítését.

De a szovjet pártvezetés sem volt teljesen magabiztos: tartott attól, hogy a Jaruzelski bizonytalankodása miatt veszélybe kerülhet az akció. Annál is inkább, mert még mindig nem hozta meg a végső döntést, vagyis nem jelölte ki az időpontot. „*Jaruzelski újra ingadozó pozíciót foglal el. Először felbuzdult, most meg újra ellágyul. Ha ők az ellenforradalommal való harcban továbbra is ingadozni fognak, akkor náluk semmi sem fog megmaradni a szocialista Lengyelországból*” – értékelte Jaruzelski magatartását Gromiko még a december 10-i PB-ülésen.¹⁰⁹

Az első számú lengyel vezető végül december 12-én reggel hozta meg a végső döntést: éjfélről érvénybe lép a *W óra*, azaz megkezdődik a hadiállapot. Jaruzelski a döntése előtt még telefonon beszélt Brezsnyevvel és Szuszlovval, amikor is újra feltette a visszatérő kérdést: „Mi lesz, ha a hely-

¹⁰⁷ „*Zeszyt roboczy*” generata Anoszkina... i. m. 1998, 27–30.

¹⁰⁸ Érdemes megjegyezni, hogy Jaruzelski semmit nem ír visszaemlékezésében december 11-ről. Nehezen elképzelhető azonban, hogy a hadiállapot bevezetése előtt két nappal semmilyen említésre méltó programja nem volt.

¹⁰⁹ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 7. l.

zet bonyolódik a hadiállapot bevezetése után?” A válasz az ismert módon hangzott: a hadiállapot a lengyelek belső ügye lesz, képesek megoldani a problémáikat. Ezután hozta meg Jaruzelski a végső döntést.¹¹⁰

A tábornok éjszakája – A remény eltiprása

A jelenleg hozzáférhető óriási mennyiségű dokumentum és a visszaemlékezések összevetése alapján nem kétséges, hogy a hadiállapot bevezetése Lengyelországban nem a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés fegyveres erőinek esetleges katonai intervencióját előzte meg. A hadiállapot ebben az értelemben nem preventív akció volt a lengyel politikai és katonai vezetés részéről. Ugyanakkor az is teljesen világos, hogy a hadiállapot a lengyel és a szovjet vezetés közös akaratából valósult meg. Lengyel részről ez teljes mértékű lojalitást jelentett a Kreml akaratával, amelyet nevezhetünk kollaborációnak is. A szovjet fél oldaláról pedig szüntelen és határozott nyomásgyakorlást figyelhetünk meg a varsói vezetés irányába. Jaruzelski és társai tehát önálló, szuverén testületként cselekedtek, hiszen az államszocialista berendezkedést a régi formájában saját érdekükből adódóan is meg akarták őrizni, fenn akarták tartani; de lépésük egyúttal teljes mértékben megfelelt Moszkva akaratának is, melyet – elsősorban gazdasági – nyomásgyakorlással értek el.

A hadiállapot azonban nem hozott megújulást. Nem is hozhatott, hiszen egyrészt sikeresen szétverték a társadalmilag és világnézetileg is sokszínű, sok tekintetben spontán, de a hatalomtól független, alulról szerveződő valódi, a progresszív fejlődést magában hordozó tömegmozgalmat. Tették mindezt úgy, hogy nem kínáltak helyette semmit. A rendet ugyan biztosították a hadseregre, a rendőrségre és a belügyi funkcionáriusokra támaszkodva, de hamarosan kiderült, hogy semmilyen előremutató gazdasági elképzeléssel, semmilyen politikai és társadalmi ideológiával nem rendelkeznek. Másrészt, a Jaruzelski és társai által végrehajtott katonai „önpuccs” valójában az államszocialista gazdasági és politikai rendszer megőrzését szolgálta. Világos, hogy amennyiben a Szolidaritás rendelkezett forradalmi mozzanatokkal és célokkal – márpedig rendelkezett –, akkor a hadiállapot csak ellenforradalmi államcsínyként, konzervatív fordulatként értelmezhető.

A társadalom már megszokta, hogy a párt nem tartja be a saját maga alkototta törvényeket, hiszen a Szolidaritás egész tizenhat hónapos története másról sem szólt, mint az Alkotmány és az ország vezetése által

¹¹⁰ Lásd: Komentarz do niektórych faktów związanych z konferencją w Jachrance. In: „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina... i. m. 1998., 52. Erről hasonlóan emlékszik Jaruzelski is, mint írja, „megbizonyosodtam Szuszlovval [folytatott telefonbeszélgetésen] és kisebb mértékben Usztyinovnál, hogy ez a mi belső ügyünk lesz”. JARUZELSKI, i. m. 1992, 402.

aláírt és ratifikált nemzetközi szerződések által garantált jogok számonkéréséről. Végül a hadiállapot bevezetése sem történt másképpen, mint az Alkotmány megsértésével, illetve semmibe vételével. A Lengyel Népköztársaság alaptörvénye ugyan tartalmazta a hadiállapot kihirdetésének lehetőségét bizonyos – már említett – feltételek között, de a Szejm ülészakában az Államtanácsnak nem volt erre joga. Jaruzelskiék a Szejmet természetesen ki akarták hagyni a procedúrából, hiszen akkor minden kiderült volna. A terv lényege és végrehajthatósága éppen a titkosságában rejlett. A társadalmat váratlanul kellett lefegyverezni és vezetőiktől megfosztani. Még a hadiállapotot hirdető plakátokat is a Szovjetunióban nyomtatták ki, nehogy azt a lengyel nyomdászok kiszivárogtassák. Az Államtanács tagjainak tehát nem volt joga december 12-ről 13-ra virradó éjjel ilyen döntést hozni. Nem is ők döntöttek, de a dekrétumok kiadásával túllépték az Alkotmányban rögzített hatáskörüket. Jaruzelski döntött a közel egy éve készen lévő tervek életbeléptetéséről. Az Államtanács éjféltől után – a tábornokok „meggyőzőerejét” látva – utólag megszavazta a hadiállapot kihirdetését. A hadműveletek és az internálások azonban ekkor már javában zajlottak. Az államot ezután sem az alkotmánya szerint kormányozták. A Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsának (WRON), illetve annak a direktóriumnak a létét, amelyek a párt Politikai Bizottsága felett álltak, semmilyen törvény és határozat nem igazolta.

A hadiállapot az ország katonai irányítás alá helyezését, a politika, a gazdaság és a tömegtájékoztatási eszközök militarizálását jelentette.¹¹¹ Az *Azalia* (Cserje) akció keretében éjféltől megkezdték a központi telefonvonalak kikapcsolását. Felfegyverzett egységek hatoltak be az ország teljes területén összesen 451 objektumba. Éjféltől után pár perccel elhallgattak a civil telefonvonalak is, beleértve a konzulátusokat és a követségeket is. Ekkor már 350 milicista és állambiztonsági, 550 BM-funkcionárius és közel 3000 katona szállta meg a televízió és a rádió összes objektumát.

Az állami intézmények, a gazdaság és az infrastruktúra néhány szektorának a militarizálásáról szintén december 13-án adták ki a parancsot, melynek végrehajtása közel 2 millió dolgozót érintett, vagyis az ország dolgozói 15%-ának – nem számolva a belügyi funkcionáriusokat – munkahelyét katonai irányítás alá helyezték. A vajdaságokban 5–10 fős komiszárcsapatok ellenőrizték a dekrétumok végrehajtását. A 16 és 60 év közötti állampolgárokat „a védelem” érdekében ingyenmunkára kötelezték. A magángazdák számára pedig újra bevezették egyes meghatározott mezőgazdasági termékek beszolgáltatási kötelezettségét.¹¹²

¹¹¹ Éppen ezért a magyar szakirodalomban és publicisztikában bevett „szükségállapot” kifejezés – amellyel nem ezt jelenti – nem fedti a valóságot. A magyar jogrendszer nem ismeri a „hadiállapot” jelenségét. Az ehhez hasonló rendkívüli állapotot „ostromállapotnak” nevezték a XIX. században.

¹¹² PACZKOWSKI, Andrzej: *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*. Kraków, Prószyński i S-ka, 2006, 56–57.

A lengyel–Jaruzelski háborúnak is nevezett hadiállapot tömeges internálással, tisztogatással, emigrációba kényszerítéssel, zaklatással, erőszakkal és gyakran halálos áldozatokkal járó összecsapásokkal járt. A katonai kormány első számú ellensége a Szolidaritás országos és regionális vezetése és a hozzájuk közel álló ellenzéki értelmiség volt, de a letartóztatások nem álltak meg a felső vezető rétegnél. A *Jodła* (Jegenyefenyő) fedőnevű akció keretében a hadiállapot első tíz napjában 5179 személyt internáltak különböző táborokba, jelentősen túllépve az előirányzott létszámot. A hadiállapot teljes időszakában összesen 10 132 személyt büntettek ily módon.¹¹³ A közel ötven „elkülönítőtáborban” különböző körülmények között tartották fogva az internáltakat. Többségüket még karácsony előtt szabadon bocsátották, de a Szolidaritás legveszedelmesebbnek kikiáltott vezetőit és tanácsadóit még hónapokig, sőt évekig fogságban tartották.

A táborokban az állambiztonság aktív szervező, kényszerítő tevékenységet folytatott.¹¹⁴ Elsődleges céljuk a katonai rezsimhez való lojalitás kikényszerítése volt. Ez volt a *Klon* (Juharfa) fedőnevű akció, amelynek eredményeképpen – a jelenlegi kutatások szerint – a fogvatartottak nagyjából egyötödét tudták rávenni egy ún. *lojalításnyilatkozat* aláírására a szabadulásért cserébe. Emellett a szolgálatok kiemelt feladata az emigrációba kényszerítés volt. Ennek következtében 1982 végéig – egy év alatt – közel 5000 fő jelezte kivándorlási szándékát az országból. Ily módon azonban – a Belügyminisztérium adatai alapján – csupán kb. ötszáz internált hagyta el az országot ez idő alatt a családtagjaival együtt.¹¹⁵ Más úton – a becslések szerint – 1980 és 1986 között mintegy 700 000 lengyel állampolgár hagyta el a hazáját.¹¹⁶

Az internáltakon kívül 1982. október közepéig közel 11 000 főt tartóztattak le „politikai bűncselekmény” vádjával, s közel 5100 esetben ítéletet is hoztak.¹¹⁷ A hivatalos adatok szerint 1982 augusztusáig 55 800 dolgozót elbocsátottak a munkahelyéről. Nem számított a hivatalos ideológia sem, miszerint a szocializmusban, illetve abban a formában, ahogy azt a párt vezetése elképzelte, nincsen munkanélküliség. Az internáltak és az elítéltek 16–17 ezres száma a represszió tömeges méreteiről árulkodik. A legnagyobb arányú elbocsátások a bírókat és az újságírókat érintették. Ez utóbbiaknál 10%-ra becsülik azok számát, akiknek megszüntették a munkaviszonyát, a Hármasvárosban ez az arány az egyharmadhoz közelített. Összesen 21 szerkesztőséget oszlattak fel,¹¹⁸ de szétzavarták a Lengyel Újságíró Szövetséget, a képzőművész- és az írószövetséget is.

¹¹³ Uo. 91–93.

¹¹⁴ MAJCHRZAK, Grzegorz: Działania Służby Bezpieczeństwa w celu przejęcia kontroli na „Solidarność” w latach 1980-1982. *Dzieje Najnowsze*, XXXV. (2003) nr 3, 89–99.

¹¹⁵ PACZKOWSKI, i. m. 2006, 96–97.

¹¹⁶ PACZKOWSKI, i. m. 1997, 367.

¹¹⁷ PACZKOWSKI, i. m. 2006, 98.

¹¹⁸ Uo. 104–107.

December 13-a után több mint egy évig nem létezhetett semmilyen szak-szervezet sem.

A Lengyel Egyesült Munkáspártot végül nem oszlatták fel, bár volt ilyen koncepció is. A Politikai Bizottság továbbra is létezett, igaz, 1981. december 13-i és 22-i ülés után havonta csupán egyszer hívták össze. Létrehozták a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsát, mely valójában inkább reprezentatív, mint valódi döntéshozó testület volt. Egy szűkebb, kilencfős direktórium kezében összpontosult a hatalom. Jaruzelski vezetése alatt tagja volt a két miniszterelnök-helyettes: Mieczysław Rakowski és Janusz Obodowski, három KB-titkár: Barcikowski, Milewski és Olszowski, a belügyminiszter Kiszczak, a vezérkari főnök Siwicki és a Minisztertanács Hivatalának vezetője, Janiszewski. A kilenc főből öten a hadseregből vagy a belügyből érkeztek. A direktórium létrehozását semmilyen törvény nem tette lehetővé, működése alkotmányon kívüli volt. Lényegében azonban minden döntéshozó csoportban, tehát a Politikai Bizottságban, a kormányban, a Védelmi Bizottságban és a WRON-ban is Jaruzelski volt a vezető. Ilyen hatalomkoncentrációra nem volt példa korábban a lengyel történelemben, még Bierut vagy Gomułka sem rendelkezett hasonlóval.¹¹⁹

Az egész akciót a hadsereg és a rendőrség különböző alakulatai segítségével bonyolították le. A letartóztatásokban és az internálásban kb. 10 ezer rohamrendőr (ZOMO), a hadiállapot bevezetésében összesen mintegy 30 ezer belügyi funkcionárius, illetve 80 ezer katona, a Lengyel Hadsereg létszámának egynegyede vett részt! Közülük a legtöbben a sztrájkok levezetésében, a vasútvonalak védelmében és az utak ellenőrzésében kaptak feladatot.¹²⁰ 1750 tank, 1400 páncélozott jármű, 500 könnyű gyalogsági harckocsi, 9000 gépkocsi segítségével hajtották végre az akciót.¹²¹ A hadsereg tevékenysége azonban nem korlátozódott csupán a védelmi funkcióra, a sztrájkoló üzemek pacifikálására és a „hadiállapot pszichózisának fenntartására”. Lényeges szerepe volt az állami és a gazdasági irányításban és a párt életében is. A miniszterek és a helyetteseik között 11, a vajdák és helyetteseik között 13, a LEMP vajdasági bizottságának titkárai között 9 katonai személy tevékenykedett. De jelentős számú katona került a párt-apparátusba és az állami adminisztrációba is. Több mint ezer kiválasztott munkahelyre 4700 tisztet és kb. 2700 katonát küldtek komiszárként.¹²²

Időlegesen kialakultak ellenállási gócpontok is, mint a sziléziai *Wujek* vagy a *Manifest Lipcowy* bányákban, ahol a föld alatt sztrájkolókat véráldozattal járó összecsapásokban verték szét. De nem volt szükség a szovjet katonai segítségre. Elmondható, hogy egy idegen hadsereg nem lett volna képes egy ilyen nagyszabású akciót végrehajtani úgy, hogy az ilyen kevés

¹¹⁹ Uo. 66–69.

¹²⁰ Uo. 45. és 87.

¹²¹ PACZKOWSKI, i. m., 1997, 339. A lengyel történész itt még kb. 70 ezer katona részvételéről írt.

¹²² PACZKOWSKI, i. m., 2006, 127.

áldozattal járjon. Ehhez mindenképpen szükséges volt a lengyel hadsereg és az állambiztonság aktivitása, ahogy azt a már idézett 1968-as dokumentumban megállapították a csehszlovákiai tapasztalatok fényében.

A szovjet hála

A Szovjetunió természetesen nem nézte passzívan a lengyel hadsereg és rendőrség rendteremtő akcióját még akkor sem, ha katonai segítségről szó sem lehetett. Még a hadiállapot bevezetése előtt, december 7-én érkezett a lengyel Belügyminisztérium kérése a szovjet félhez, hogy a hadiállapot bevezetéséhez szükséges anyagi és technikai eszközök terén segítsék meg a lengyel erőszakszerveket. December 17-én jelezték Moszkvából, hogy teljesítik a kéréseket. Ennek értelmében 25 ezer darab BTR-60 PB típusú páncélozott járművet, 10 250 darab „harcképtelenséget okozó kémiai anyagot” (könnygázt) és 2000 tonna benzint kapott a lengyel hadsereg és a rendőrség. Függetlenül a kéréstől, december 26-án speciális repülőgéppel további segítség érkezett az országba 6200 kg élelmiszer, 6760 üveg alkoholos ital és 44 500 doboz cigaretta formájában a rendőrség munkatársai számára. December folyamán a Legnicában állomásozó szovjet parancsnokság újabb 12 ezer darab „harcképtelenséget okozó kémiai anyagot” adott át a lengyel hatóságoknak. Mindezen felül, 1982. január 23-án újabb kérés érkezett a szovjet belügyhöz, melyről február 26-án született meg a pozitív döntés: 15 ezer páncélozott szállító, 30 ezer pár katonai kesztyű, 40 ezer darab fehérmű, 2 ezer pár nemezcsizma és 36 ezer méter flanelanyag szállítására került sor. A lengyelek továbbá kilátásba helyezték, hogy szükség lehet a jövőben még különböző meleg ruházatra és 100–150 ezer darab UAZ gépkocsira.¹²³

Gazdasági vonalon is jelentős segítséget kapott a lengyel állam. 1980–1981 folyamán – a gazdasági segítségnyújtás megvonásával való zsarolás ellenére – összesen 34 alkalommal nyújtott valutasegélyt a Szovjetunió Lengyelország számára, mintegy 690 millió dollár összegben. 1779 millió dollárnyi lengyel adósságot átüttemeztek. Ezenfelül a szövetséges államoktól megvont olajbevételekből 465 millió dollár vissza nem térítendő támogatást kaptak. *Összesen a tizenhat hónap alatt 2934 millió dolláros segítséget kapott a lengyel állam Moszkvától.*¹²⁴ A Szovjetunió biztosította Lengyelország számára az energiahordozó- és nyersanyagimportjának a 40%-át. Mivel KGST-árakon – tehát jóval a világpiaci árak alatt – folyt a kereskedelem, 1976 és 1980 között ez a különbség 2,4 milliárd rubelt

¹²³ Informacja z dnia 27 lutego 1982 r. o pomocy udzielonej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych PRL przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR od grudnia 1981 r., Służba Zabezpieczenia Materialowego MSW, mps, k. 42–43. http://www.13grudnia81.pl/portal/sw/747/6782/Dokumenty_dotyczace_wprowadzenia_stanu_wojennego.html (2010-04-21)

¹²⁴ RGANI 89. f. 66. p. 8. d. 2. l.

tett ki. A *Lengyelországban nyújtott szovjet segítség teljes összege így elérte a 4–5 milliárd dollárt.*¹²⁵

1982. március 1–2-án lengyel delegáció tárgyalt Moszkvában. Jaruzelski beszámolt a gazdasági problémákról, kiemelte, hogy az ipari potenciál csupán 60%-on működik, így 400 ezer ipari dolgozót és 200 ezer építőipari munkást fenyeget a munkanélküliség. Megköszönte az addigi szovjet segítségnyújtást, és megállapodtak, hogy 1982–1983-ban további 2,7 milliárd rubel összegű hitelt folyósít számukra a Szovjetunió.¹²⁶ Minden anyagi áldozat ellenére a szocialista tábor és annak vezetője, a Szovjetunió viszonylag „olcsón” jött ki a lengyel válságból. Jaruzelskit pedig – érdemei elismerése jeléül – 1984-ben Lenin-renddel tüntették ki Moszkvában.

Nem sikerült viszont megakadályozni az Egyesült Államok agresszív külpolitikájának terveit. A NATO végrehajtotta a Pershing II-es és a Cruise típusú rakéták nyugat-európai telepítését, 1983-ban pedig Reagan elnök meghirdette a Stratégiai Védelmi Kezdeményezés programját, ismertebb nevén a „csillagháborús” tervet. A Szovjetunió folyamatos defenzívába szorult. Brezsnyev 1982 novemberében elhunyt, helyette Andropov, majd az ő halála után, 1984-ben Csernyenko vette át a hatalmas ország irányítását. Az újabb enyhülés csak 1985-ben, Gorbacsov hatalomra jutásával kezdődhetett el, amely végül a kelet-európai államszocialista rendszerek bukásához, a Varsói Szerződés feloszlásához és a kétpólusú világrend megszűnéséhez vezetett.

* * *

A hadiállapot teljes sikeréről nem beszélhetünk még a hatalom szemzőgéből nézve sem. Sikerült megbénítania és izolálnia a Szolidaritást. A stratégiai ágazatok militarizálásával részben helyreállt a termelés és a szállítás. Helyreállt a rend, és megszűnt a hatalmi harc. Siker volt, hogy a lakosság jelentős része elfogadta a hadiállapotot, és nem fejtett ki aktív ellenállást. A rend utáni vágy nagyobb volt az emberekben, mint az aktív ellenállásé, bár ez utóbbi sem volt teljesen jelentéktelen. Nem tudta a hatalom teljesen egészében felszámolni a Szolidaritást, amely illegalitásban tovább működött. Nem tudták bevezetni az ígért gazdasági reformokat sem. A külvilág, annak ellenére, hogy viszonylagos megnyugvással vette tudomásul a hadiállapot kihirdetését, elszigetelte a Jaruzelski-rezsimet. Gazdaságilag nehéz helyzetbe hozta magát a lengyel vezetés nem csak az Egyesült Államok bojkottja, hanem a nyugati hitelezők elfordulása miatt is. A lengyel politikai vezetés néhány évvel később jelentős engedményekre kényszerült a politika és végső soron a gazdasági liberalizációt sürgető

¹²⁵ Vö.: MUSZATOV, i. m. 1995, 117–118.; MUSZATOV, i. m. 1996, 234–235.; GAJDAR, i. m. 2007, 188.

¹²⁶ GAJDAR, i. m. 2007, 188.

Nyugat nyomására. Végeredményben a hadiállapot konzerválta a lengyel állam összes problémáját, s egyet sem oldott meg. Nem adott lehetőséget a lengyel államszocializmus immanens megújulására.

Ráadásul a katonai akció halálos áldozatokkal is járt, s ezzel Jaruzelski is a véreskező elődei nyomdokaiba lépett. A rendszer amúgy is gyenge legitimitását még inkább megingatta. Sokan – nem teljesen alaptalanul – háborúként élték meg a hadiállapotot. December 16-án kilenc bányász életét követelte a sziléziai Wujek bánya erőszakos pacifikálása, másnap a gdański demonstráció szétverése közben egy fiatal fejlődést kapott, valamint egy wrocławai egyetemista a ZOMO támadása során szívinfarktusban hunyt el. A hadiállapot teljes megszüntetéséig, 1983. július 22-ig még 47 halálesetről tudni, amelyeket a hadiállapot miatti rendőri intézkedések okoztak. A legvéresebb napok közé tartozik 1982. május 3-a, amikor az 1791-es alkotmány betiltott ünnepén Varsóban három, Szczechinben egy fiatal tüntető vált rendőrségi támadás áldozatává, illetve augusztus 31-e, amikor a Gdański Megállapodás második évfordulójára rendezett tüntetéseken Lubinban három, Gdańskban, Wrocławban és Kielcében egy-egy fő vesztette életét.¹²⁷ Az erőszakos cselekedetek a hadiállapot feloldása után is folytatódtak: leghírhedtebb esete kétségtelenül 1984. október 19-én történt, amikor a belügy utasítására különösen brutálisan meggyilkolták Jerzy Popiełuszko atyát, a Szolidaritás lelkesét. Temetése rendszerellenes demonstrációvá változott, az eset híven tükrözte a rendszer erkölcsi csődjét a társadalom szemében.

¹²⁷ A Helsinki Bizottság összeállítása szerint a nyolcvanas években éppen 100 halálos áldozata volt a rendszernek Lengyelországban. LIPiński, Piotr: *Ofiary stanu wojennego i lat następnych do 1989*. <http://wyborcza.pl/1,75478,3787704.html> (2009-01-12). Egy másik összeállítás szerint kilencvenhárman haltak meg 1989-ig a rendszer áldozataként, lásd: *Tygodnik Gdański*, 1989. december 3.

A HADIÁLLAPOTTÓL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Az 1980–1981-es lengyelországi krízis elsősorban abban különbözött az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovák folyamatoktól, hogy alulról szerveződő társadalmi kezdeményezés volt. Egy korábban nem tapasztalt méretű mozgalom villámgyorsan megszervezte magát az állam élén álló párttal szemben. Míg 1956-ban és 1968-ban a reformfolyamatok a pártból indultak ki, melyek aztán jelentős társadalmi támogatottságot szereztek, Lengyelországban az ellenzéki értelmiség és a munkások kényszerítették engedményre a pártot. A Lengyel Egyesült Munkáspárt azonban nem esett szét, a legfelsőbb vezetés – minden kompromisszum ellenére – egyetlen pillanatra sem állt a társadalmi követelések élére. De a lengyel Szolidaritás néhány hét alatt olyan jelentős társadalmi mozgalommá fejlődött, hogy sokáig sem a párt, sem a Szovjetunió nem kockáztathatta meg a fegyveres fellépést ellene. Természetesen ebben az is közrejátszott, hogy a Szolidaritás új taktikát választott: az utcai tüntetések és demonstrációk helyett – ahol védtelenek a támadásoktól – kizárólag a gyárak, üzemek és a bányák területén tiltakoztak. Az okkupációs sztrájk biztonsága mellett az eseményeknek másik újdonsága a szolidaritássztrájk volt. Tehát ha egy üzem dolgozói sztrájkolni kezdtek, akkor velük tartottak mások is, függetlenül attól, hogy közvetlenül nem érintette őket az adott ügy. Így a párt nem tudta megosztani és egymástól elszigetelni a társadalmi ellenállás gócpontjait. Alapvető jelentőségű volt, hogy a Szolidaritás mozgalomban a lengyel társadalom jelentős többsége részt vett, és kiterjedt minden társadalmi rétegre a munkástól az értelmiségen és a diákokon át a parasztokig. Politikai értelemben is széles spektrumot fogott át. Megtalálhatók voltak köztük a régi szocialisták követői, a demokratikus ellenzék liberális vonulata, a konzervatívok számos irányzata, de a párttagok jelentős része is. Hatalmas erőt adott a mozgalomnak a katolikus egyház támogatása, II. János Pál pápa és Stefan Wyszyński prímás tekintélye. A lengyel emigráció és az amerikai kormányzat támogatásának, illetve a nyugati államok propagandatevékenységének, valamint a nyugati szocialista és kommunista irányítású tömegszakszervezetek erkölcsi és anyagi támogatásának sem volt elhanyagolható a jelentősége.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért éppen Lengyelországban alakult ki a Szolidaritás mozgalom? A válasz összetettsége reményeim szerint kiderült e munkából. Röviden összefoglalva a következő tényezők szerepét hangsúlyoznám: 1. 1956 októbere után Lengyelországban a katolikus egyház jelentős, a térségben egyedülálló autonómiát tudott kivívni magának. Karizmatikus egyházi vezetőkkel az élén az egyház komoly konkurenciája lehetett a pártnak a társadalom vezetésében. 2. Magántulajdonban maradt a mezőgazdaság túlnyomó része, mely biztosított bizonyos kontinuitást a korábbi rendszerrel, s a parasztság jelentős része az állami szektoron kívül maradt. A falun rendkívül erős gyökerekkel és befolyással bíró katolikus egyház sikerrel védte a mezőgazdaság magánszektorát évtizedekig. A pártvezetés éppen ezért folyamatosan „büntette” a magángazdákat: miközben az élelmiszer-termelés közel 80%-át adta a magánszektor, az állami beruházások csupán egyharmad része került a mezőgazdaságba. Az előnytelen állami felvásárlási árak és a mezőgazdasági eszközökhez jutás nehézségei hosszú távon élelmiszerhiányhoz vezettek az országban. Másrészt a felaprózott földek művelésével nem lehetett a felduzzasztott nagyipari munkásságot élelemmel ellátni. 3. 1956 után Lengyelországban nem volt kötelező a marxista-leninista ideológia a tudományban, az egyetemeken nem volt kötelező annak oktatása. Az egyetemi ifjúság és az értelmiség minden más kelet-európai országnál nyitottabb maradhatott a nyugati eszmeáramlatokra és nézetekre. 4. A lengyel pártvezetés minden válsághelyzetet, a társadalmi elégedetlenség minden jelenségét erővel verte le (1968, 1970, 1976). A kemény rendőrségi, néha katonai fellépések éppen úgy érintették az értelmiséget és egyetemi diákságot, mint a munkásokat. Ez idővel a munkás-értelmiség ellenállási szövetséghez vezetett. 5. A lengyel történelmi tudatban erősek voltak az államtól független társadalmi-önszerveződési formák hagyományai. A tizenkilencedik századi felkelések és a második világháború idején kialakult földalatti állam tapasztalatai tovább éltek nemzedékeken keresztül. Az 1945–1948 közötti sztrájkok és munkás-önszerveződések megmutatták egy alternatív hatalom kiépülésének lehetőségét. Majd 1956-ban újra e munkásönkormányzatok vették kezükbe a termelés irányítását. Miután erővel verték le e kezdeményezéseket, sokáig csak az értelmiség elképzeléseiben élt tovább az öngazgatás ideája, de egyáltalán nem halt el. 6. Egyedülálló volt Lengyelország a népességnövekedésben is, komoly problémát okozva a pártvezetésnek ezzel. A hetvenes évek gigantikus nehézipari beruházásaira többek között azért volt szükség, hogy az évente a munkaerőpiacon megjelenő 300–400 ezer új munkavállalónak legyen munkája. A beruházások nem a legmodernebb technológiákkal készültek, így már rövid távon tarthatatlanná váltak. Ehhez járult még a lakásépítés elmaradása, mely szintén nem tudott lépést tartani a lakosság igényeivel. Lengyelország társadalmának jelentős részét a lakásra váró, üres boltok előtt sorban álló és a jövőképtől megfosztott fiatalok alkották, akikre már nem volt hatással a marxizmus-leninizmus

sem. 7. 1978-ban pápává választották Karol Wojtyła krakkói érseket, aki 1979 nyarán Lengyelországba látogatott. Akkor, amikor a gazdasági mutatók a háború után először jeleztek valódi csökkenést, amikor az évi termés a történelem legrosszabb éveit idézte, amikor a Gierek-rendszer öndicsőítő propagandája és a valóság közötti különbséget már mindenki érezte. Amikor a különböző ellenzéki szervezetek már országszerte ismertek voltak, s már léteztek az első, de még illegális Szabad Szakszervezetek. Ekkor II. János Pál pápa útja több millió lengyelnek adott lelki erőt, miközben a hatalom a látogatás ideje alatt láthatatlanná vált. A pápa szavai, hogy „ne féljete”, megerősítette a társadalmat, úgy érezhették, hogy egy ilyen tekintéllyel a hátuk mögött, a párt többé nem alkalmazhat erőt ellenük.

A Szolidaritás létrejöttéhez tehát számos olyan tényező kellett, amelyek hosszú éveken át együtt, egymással párhuzamosan, gyakran egymással szemben fejlődtek. A lengyel államszocializmus e sajátosságai, melyek túlnyomórészen a korábbi történelemből, részben pedig a mindenkori pártvezetés hibáiból, gyakran tehetetlenségéből eredtek, tették lehetővé egy egyedülálló társadalmi mozgalom kialakulását a nyolcvanas évekre.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miként reagált erre a Szovjetunió? A szovjet vezetés átélte és „megoldotta” korábban az 1953-as kelet-berlini felkelést, az 1956-os magyar és lengyel krízist, valamint az 1968-as csehszlovákiai válságot. Mint láttuk, ezektől az eseményektől társadalmi-politikai háttérben alapvetően eltért a lengyelországi válság. De alapvetően más volt a nemzetközi feltételrendszer és a Szovjetunió belső helyzete is. 1980-ra a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetése, bár komoly tapasztalatokkal rendelkezett a kelet-európai „válságmenedzselésekben”, de nem alkalmazhatta azokat teljes mértékben Lengyelországban. Tudta jól, hogy Lengyelország más. Egyfelől, mert geostratégiaiilag a legfontosabb láncszem volt a Varsói Szerződésben. A Szovjetunió után a legnagyobb és legmodernebb hadsereggel rendelkezett, illetve az ország területén vezetett az összeköttetés az NDK-ban állomásozó szovjet hadseregekhez. Másfelől, a több évszázadra visszanyúló lengyel–oroszl, majd lengyel–szovjet kapcsolatok vitás kérdései tabutémának számítottak a hivatalos közbeszédben. A szovjet vezetés erősen tartózkodott attól, hogy a lengyelekkel komolyabb vita alakuljon ki, a korábbi sérelmeket újabbakkal terhelje, hiszen tartani lehetett a lengyel társadalom oroszellenességének negatív hatásaitól. Éppen ezért Lengyelország különutassága megmaradt a belpolitikában, a külpolitikai lojalitásért és szövetségért cserébe. Harmadrészt pedig, már nem élt a hatvannyolcas *Brezsnyev-doktrína* sem. A Szovjetunió a hetvenes évek elejétől új alapokra helyezte kelet-európai kapcsolatait. Kétoldalú barátsági és együttműködési szerződések „garantálták”, hogy az adott ország pártvezetése a szocialista közösség része – így Lengyelország alkotmányába is belekerült a Szovjetunióval való szövetségről szóló passzus. Nemzetközi szinten pedig a helsinki záróokmány volt a biztosíték, melyben a Nyugat elismerte Kelet-Európát a Szovjetunió

érdekszférájaként. A Szovjetunió számára ettől kezdve a legfontosabb az maradt, hogy a kelet-európai államok külpolitikailag szövetségesek maradjanak, a Varsói Szerződés egységes maradjon.

Láttuk, hogy a szovjet gazdasági problémák komoly gondot okoztak már a belső ellátásban is. A hetvenes évek olajárrobbanása csak rövid ideig volt képes fedezni az importköltségeket.¹ Ráadásul a vietnami traumát kiheverve, a hetvenes évek végétől a NATO és az Egyesült Államok vezetői újabb offenzívát indítottak a Szovjetunió meggyengítésére. Az USA kezében lévő „kínai kártya” komoly félelmet keltett a szovjet stratégiákban. Növelte a szovjet elszigeteltséget az elhibázott afganisztáni intervenció is, majd az 1981 elején hivatalba lépő új amerikai elnök, Ronald Reagan nyíltan konfrontálódni kívánt a Szovjetunióval. Sőt Reagan számára kifejezetten jól jött a lengyel Szolidaritás felemelkedése, s a szovjet politika nem tudott reagálni az új kihívásokra. Egyrészt a hetvenéves átlagéletkorú vezetőség, mely tagjainak többsége még a sztálini időkben szocializálódott, és a hidegháborús status quo fenntartását védelmezte, nem tudott a dinamikus amerikai elnökkel valódi párbeszédet folytatni, másrészt gazdaságilag a Szovjetunió már nem volt képes felvenni a versenyt sem az új amerikai fegyverkezési tervekkel, sem a nyugat-európai technológiával.

Az 1980 augusztusában bekövetkezett fordulat a lengyel belpolitikában – a Szolidaritás felemelkedése, majd legalizálása – nem lepte meg a legfelsőbb szovjet vezetést, még akkor sem, ha ilyen radikális változással azért nem számoltak. Egyértelműen problémát jelentett számukra, hogy a Szolidaritás bázisát munkások alkották. Ráadásul a mozgalom oly gyorsan vált meghatározó erővé Lengyelországban, hogy mire érdemben reagálni tudtak volna, már megkötötték a kompromisszum a munkások és a kormány között. Ettől kezdve hosszú harc kezdődött a lengyel vezetés és a Szolidaritás, valamint a lengyel és a szovjet vezetés között. Az SZKP vezetése idővel elfogadta azt a lengyel érvelést, hogy a „munkások nem szocialistaellenes motívumok miatt csatlakoztak a Szolidaritáshoz”, hanem a jogos követeléseik és a gazdasági nehézségek miatt, a fő veszélyt pedig a Szolidaritás ellenzéki, „szocialistaellenes értelmiségi körei” (akiket extremistáknak, radikálisoknak neveztek) jelentik, akiket le kell választani a szakszervezeti mozgalomról. Természetesen a Szolidaritás „szakszervezeti része” önmagában sem volt elfogadható, hiszen az államszocialista rendszerben, ahol a hivatalos ideológia szerint a munkások egyetlen legitim képviselője a párt, nem létezhetett a párttól független szakszervezet. Ráadásul a szakszervezet olyan követelése, mint a termelés irányítása és a termékek elosztása, a húszas évek Kollontaj munkásellenzékére, illetve

¹ Újabb vizsgálódások arra a következtetésre jutottak, hogy az olajár változásai és a lefelé ívelő ún. „Kondratyev-ciklus” jelentősen hatott a szovjet rendszer összeomlására. E tényezők már a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján érezhetőek voltak. Lásd erről MADARÁSZ Mihály: A Kondratyev-ciklus a szovjet és orosz kőolaj-kitermelésben. *Eszmélet*, 19. évf. (2008) 80. sz., 121–145.

az anarcho-szindikalista mozgalomra emlékeztették a szovjet vezetőket. A fő cél tehát a Szolidaritás megosztása, az ellenséges rész izolálása volt, és a szakszervezeti rész integrálása az államszocialista rendszerbe. E koncepció látványosan megbukott. Egyrészt, mert a Szolidaritás a hatalommal szemben egységesebb volt, mint gondolták. Másrészt, mert belső törésvonalai nem olyan egyszerűen húzódtak, ahogyan azt a lengyel és a szovjet párt vezetői szerették volna. Harmadrészt, mert a Szolidaritás egyáltalán nem akart integrálódni a fennálló rendszerbe. Olyan új rendszert akart, melyben valódi ellenőrzési joga van a termelésre, tehát a központi tervutasításos-elosztó rendszert akarta megszüntetni.

A lengyel folyamatok egyre jobban aggasztották a keletnémet és a csehszlovák vezetést is. Ennek köszönhető, hogy 1980. december 5-én Moszkvában megtárgyalták a lengyel ügyet. Erős nyomás alatt tartva a lengyel vezetőket egyre inkább a hadiállapot kihirdetése felé mutattak utat. A lengyel vezetés sokáig ingadozott az erő politikája és a kompromisszum között. Bizonytalanok voltak abban, hogy sikerülhet-e egy ilyen nagyszabású, az egész ország területére kiterjedő katonai akciót levezényelni úgy, hogy lehetőleg ne legyen áldozat (mint láttuk, Brezsnyev szerint véráldozat nélkül nincs győzelem). Ezért időt kellett nyerni ahhoz, hogy a társadalmi ellenállás csökkenjen. Arra viszont nem volt megfelelő stratégiájuk, hogy milyen kompromisszumot köthetnének a Szolidaritással, amely nem jár a hatalom átadásával (a gazdaság ellenőrzése is hatalmi kérdés volt), de a Szolidaritás is elfogadná azt. A szovjet vezetés látva e bizonytalanságot, s tudva, hogy Jaruzelskin kívül nincs más komolyan számításba vehető, a társadalom számára is valamilyen szinten elfogadható vezető Lengyelországban, egyre erőteljesebb nyomást gyakorolt a LEMP vezetésére, hogy hirdesse ki a hadiállapotot. A nyomásgyakorlás eszköztárába tartoztak a kulisszák mögötti tárgyalások, nyílt levél, a szomszédos országok vezetőinek nyilatkozatai, a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés hadgyakorlatai, a *Pravda* vezércikkei is. De ezek a technikák legalább annyira a lengyel társadalom önmérsékletre intését is szolgálták, s ezzel segítették a hadiállapot bevetéséhez elengedhetetlen feltételek megteremtődését. 1981 végére a lengyel és a szovjet propaganda konfrontációval fenyegetése – a természetes kifáradáson kívül – is hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel társadalom inkább megegyezéspárti volt és kevésbé harcias. Miközben a lengyel párt a Szolidaritást vádolta azzal, hogy konfrontációra törekszik a hatalommal (és persze a Szolidaritás néhány hibás lépése lehetőséget is adott erre), önmagát megegyezéspárti, nyugodt erőként tüntette fel. Természetesen ez korántsem jelentette azt, hogy valódi megegyezésre törekedtek volna. A párt kompromisszumszándékainak komolytalanságát mutatja, hogy a *Trybuna Ludu* 1981. december 11-i számának címlapján még mindig a megegyezést hirdette, majd másnap döntést hoztak a hadiállapot bevezetéséről.

A szovjet vezetés támogatta Jaruzelskit, de katonailag semmilyen esetben sem akartak közbeavatkozni, és ezt közölték a lengyel vezetővel

is. A dokumentumok bizonyossága szerint „legrosszabb esetben” elfogadta volna az SZKP, ha Lengyelországban megosztják a hatalmat a párt és a Szolidaritás között, de legalábbis valamilyen decentralizációs folyamat indul a gazdasági döntésekben. A szovjet vezetés legfontosabb követelése az volt, hogy Lengyelország maradjon a Varsói Szerződés tagja. Az is kétségtelen – a források tükrében –, hogy a szovjet vezetés a lengyelrel együtt a hadiállapot bevezetését és a LEMP monopolhatalmának megtartását tartotta a számukra legjobb megoldásnak. A hadiállapot azonban nem szüntette meg a lengyel válság legfőbb okait. A pártvezetés nem tudta végrehajtani az általa elfogadott gazdasági reformot sem. Hiszen a vállalatok önállóságának növelése, a magánszektor felszabadítása a kisiparban, a mezőgazdaság hitelekkel segítése élesen szemben állt a hadiállapot gyakorlatával. Lényegében csak a drasztikus áremelést hajtották végre 1982. január 1-jén. Az élelmiszerek átlagára 241%-kal, az energia és a tüzelő ára 171%-kal emelkedett. Egy év leforgása alatt a reáljövedelem a hivatalos adatok szerint is 32%-kal esett vissza. Egyes élelmiszerek és iparcikkek esetében állandósult a hiány, a költségvetés évről évre deficitessé maradt. Újabb társadalmi robbanás fenyegetett, ami azért volt különösen veszélyes, mert a széttűzött Szolidaritás illegálisan továbbra is jelen volt az üzemekben. A párt vezetésének nem maradt más választása, mint engedményeket tenni a társadalom felé. Erre két okból kényszerült rá: be kellett látnia, hogy a társadalom támogatása nélkül nem képes semmilyen gazdasági reformot sikeresen végrehajtani, illetve a Nyugat felé gesztust kellett gyakorolni, hogy a gazdasági szankciókat feloldják. A hadiállapot miatt megromlott Lengyelország nemzetközi megítélése. Azzal, hogy Lech Wałęsa megkapta a Nobel-békedíjat (1983), a nyugati világ egyetelműen jelezte, hogy mit vár el a LEMP vezetésétől.

Kedvező helyzetet teremtettek azonban a szovjet változások, amikor 1985-ben Mihail Gorbacsov vette át a szovjet párt vezetését. Hamarosan kiderült, hogy az új főtitkár által meghirdetett peresztrojka (átépítés) és a glasznoszty (nyilvánosság) programja egy demokratizációs kísérlet, mely nemcsak a szovjet belpolitikát, hanem a nemzetközi kapcsolatokat is érintette.

A lengyel vezetés első komoly gesztusa a társadalom felé 1986. szeptember 11-én következett be: Kiszczak belügyminiszter amnesztiát hirdetett. Nem sokkal később Wałęsa létrehozta a Szolidaritás Ideiglenes Tanácsát és tíz ellenzéki értelmiségi társaságában levelet írt Ronald Reagan elnöknek, hogy oldja fel az összes gazdasági szankciót Lengyelországgal szemben. E lépés komoly gesztus volt a hatalom felé. Ekkor a párt tett újabb lépést, s újra – immár harmadik alkalommal – meghívta II. János Pál pápát Lengyelországba. A pápai miséken ismét több millióan vettek részt, a tömegben gyakran feltűntek a Szolidaritás transzparenszei. Októberben létrejött a Szolidaritás Országos Végrehajtó Bizottsága, és egyre erőteljesebben követelte a szervezet legalizálását és a gazdasági reformokat. 1987. november

29-én bátor lépésre szánta el magát a párt: népszavazást írt ki a gazdasági reformok folytatásáról. A kísérlet látványosan megbukott: a társadalom jelezte, csak olyan reformot fogad el, amelyben maga is részt vesz.

1988. január elsején újabb áremeléseket jelentett be a kormány, melynek következtében áprilisban sztrájkok kezdődtek. Az első hullámot a hatalom a rendőrség segítségével még felszámolta. Augusztus derekán azonban elindult a láncreakció, egymás után sorra tették le a munkát a bányászoktól a hajógyári munkásokig. A pártvezetés belátta, hogy két lehetősége van: vagy a tárgyalások megkezdése, vagy a rendkívüli állapot kihirdetése. Jaruzelski június 13-án, a Központi Bizottság VII. plénumán használta először a „kerekasztal” kifejezést, amelyen a problémák rendezésének színterét értette. Az állandó sztrájkok miatt azonban az Országos Védelmi Bizottság 1988. augusztus 20-i ülésén, melyen a Politikai Bizottság több tagja is részt vett, döntést hoztak a tartalékosok mobilizációjáról és a fegyveres erők készenléti helyzetéről. Az augusztus 28-i PB-ülésen a gdański Hajógyárral és a Stalowa Wola-i kohóval kapcsolatban Florian Siwicki közölte: *„A sztrájkolók tudomására kell hozni, hogy ezekben az üzemekben a sztrájkok megengedhetetlenek, és a hadsereg és a rendőrség erői felkészülnek arra, hogy bemenjenek az üzemek területére.”*

Ezzel szemben a tárgyalásos politika győzött. Ugyanezen a PB-ülésen döntöttek arról, hogy a belügyminiszter, Czesław Kiszczak titkos tárgyalást kezdeményez Lech Wałęsával, melynek célja a kerekasztal-tárgyalások feltételeinek megteremtése lesz. Nem gördített akadályt az ellenzékkel való tárgyalások elé a szovjet fél sem. Gorbacsov július 14-én Varsóban tárgyalt Jaruzelskivel. A lengyel párt vezetője kifejtette, hogy a gazdasági nehézségek miatt szükséges a demokratizálás, ám megígérte, hogy nem fogják a Szolidaritást legalizálni, és nem engedélyezik a pártalapítást sem. Nem zárta ki ugyanakkor, hogy különböző társadalmi csoportokból, akár ellenzéki szemléletű képviselőket is bevonjanak a Szejmbe. Gorbacsov nem emelt kifogást, sőt történelmi jelentőségűnek nevezte a lengyel és a szovjet folyamatokat, hiszen a szovjet vezetés éppen úgy nem számolt a hatalom elvesztésével, mint a lengyel.

Sokak számára azonban a tárgyalásos út sem volt magától értetődő. Ezt leginkább Mieczysław Rakowski fejtette ki a PB szeptember 1-jén tartott ülésén: *„Számolni kell azzal, hogy a Wałęsa-ügy komolyan jelen van a párton belüli vitákban. Éveken keresztül arról beszéltünk, hogy ő csak egy magánember, semmi jelentősége nincs, most meg tárgyalásokat kezdünk vele. Ez akkor azt jelenti, hogy a Szolidaritás erős? Azt jelenti, hogy Canossát jártok? Miért vezettétek be a hadiállapotot, és miért nem tudtatok akkor megegyezni? Az érv, hogy a mostani ajánlat az 1981 végétől vezetett vonalunk folytatása, eléggé ingatag annak fényében, ami később történt.”²*

² *Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989.* (Red.: PERZKOWSKI, Stanisław) Londyn, Aneks, 1994., 39.

Az első találkozó 1988. augusztus 31-én a Varsó melletti Magdalenkában lévő belügyi villában jött létre. A megbeszélések hamarosan állandóvá váltak. Később összesen 13 alkalommal találkoztak. Kiczczak és Wałęsa mellett szinte mindig jelen volt Alojzy Orszulik, Bronisław Dąbrowski és Tadeusz Gocłowski a katolikus egyház képviselőiként, akik egyébként fontos közvetítő szerepet játszottak, s nemegyszer helyszínt biztosítottak a megbeszélések számára.

A kerekasztal-tárgyalások megkezdésének két alapfeltétele volt: sztrájkok azonnali beszüntetése és a Szolidaritás legalizálása. Döntő momentum volt, amikor november 30-án az állami szakszervezetek vezetője Alfred Miodowicz nyilvános tévévitára hívta ki a Szolidaritás vezetőjét. Hatalmas öngól volt a párt részéről, Wałęsa a felmérések szerint „kiütötte” ellenfelét. Ami ennél is fontosabb, hogy a vita kvázi legitímálta a Szolidaritást. Wałęsa tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, ennek különös jelentősége lett. Személye összefonódott az egész Szolidaritással. 1988. december 19-én a körülötte csoportosuló értelmiségiek megalakították az Állampolgári Bizottságot. A látszat ellenére ez a csoport nem fedte le az egykori sokszínű Szolidaritás mozgalmát. Az Állampolgári Bizottság összehívása nem az 1981 őszi megtartott első és eddig az időpontig utolsó Szolidaritás kongresszuson megválasztott vezetőgrémium újjáalakulása volt. Számos korábbi Szolidaritás-vezető, mint Andrzej Gwiazda, Anna Walentynowicz, Marian Jurczyk, akik már korábban is élesen bírálták a mozgalom vezetőjét, kimaradtak a bizottságból, sőt követelték az 1981-es vezetőtestület összehívását. Hasonlóan kimaradtak a Harcoló Szolidaritás tagjai, akik a hadiállapot alatt fenntartották a „jogfolytonosságot”, de kevés szerephez jutottak a munkás-önigazgatás képviselői is. A párt számára viszont rendkívül megkönnyítette az ellenzékkel való tárgyalást, hiszen elég volt Wałęsával tárgyalni, akit a nyugati világ és a lengyelek többsége is azonosított az egész mozgalommal.

Az 1989. januári KB-plénumon Jaruzelski és Kiszczak óriási harc árán elérte, hogy a testület felhatalmazza a vezetést a tárgyalások megkezdésére. Végül 1989. február 6-án a Minisztertanács épületében – itt írták alá 1955-ben a Varsói Szerződést is – megkezdődtek a kerekasztal-tárgyalások. A tárgyalássorozatot a három legjelentősebb társadalmi erő, a kormánykoalíció, a Szolidaritás és a katolikus egyház összesen 452 képviselője részvételével bonyolították le. Három fő munkacsoportban folyt a munka. A legfontosabb kérdéseket külön-külön munkacsoportokban – a gazdaság- és társadalompolitika, a politikai reformok és a szakszervezeti pluralizmus – vitatták meg.

A kerekasztal-tárgyalások két hónapon keresztül zajlottak. Ez idő alatt számos vitás kérdést kellett megoldaniuk a feleknek, gyakran patthelyzet alakult ki. Többször előfordult, hogy a tárgyalásokon kívül Kiszczak és Wałęsa külön egyeztetett a legproblematisabb ügyekben. Végül megállapodtak a rendszer politikai átalakítását érintő legfontosabb kérdésekben.

A 460 fős Szejm mellett létrehozták a 100 tagú Szenátust. Megalkották az új választási törvényt, mely korántsem volt demokratikus. A Szejm-választásokat úgy írták ki, hogy az elnyerhető mandátumok 65%-át (299 helyet) eleve a LEMP és szövetségeseinek juttatták, s mindössze a maradék 35%-ról (161 helyről) dönthetett szabad választások keretében a lengyel választópolgár. A Szenátusba viszont teljesen szabad választást írtak elő. Az Államtanács helyett létrehozták az államfői tisztséget úgy, hogy annak megválasztása két ház közös ülésén a képviselők joga. Így optimális esetben a LEMP és a szövetségesei együtt képes lett volna a kétharmados többséggel Jaruzelskit államelnökké választatni. Döntöttek a cenzúra eltörléséről is.

Az egyik legfontosabb kérdésről, az új gazdasági rendszerről nem született konkrét döntés. A nézőpontok alaposan eltértek egymástól. Időnként a régi központi szakszervezetek és a Szolidaritás között rivalizálás alakult ki a munkások védelmében. Ez azért fordulhatott elő, mert a Szolidaritás részéről a gazdasági munkacsoportban olyan liberális irányzatot képviselő közgazdászok ültek, mint Ryszard Bugaj vagy Witold Trzeciakowski. Eközben a Rakowski-kormány, megelőzve a tárgyalások végkimenetelét, minden egyeztetés nélkül olyan törvényeket vitt keresztül a Szejmen, amelyek lehetővé tették a vállalatok egy részének privatizációját. A valutapiacot szintén a kerekasztaltól függetlenül liberalizálták, s ezzel visszafordíthatatlanul megindult az áttérés a piacgazdaságra, valamint a pártnömenklatúra kiváltságainak átmentése.

A kerekasztal-tárgyalások után a LEMP PB április 11-i ülésén kifejezetten optimistán foglalt állást: „A kerekasztal elfogadott dokumentumaiban megkötött határozatok a Szejm és a társadalmi erők által elfogadott higgadt, előrelátó kompromisszumok, melyektől függ Lengyelország és a lengyelek sikere. [...] A jelenlegi megállapodások a népi Lengyelország kezdeteinek fő ideáihoz, a szocializmus lengyel útjához, és az 1956. októberi változásokhoz nyúl vissza. [...] A parlamentáris szocialista demokrácia létrehozásának nehéz korszaka kezdődött, amelynek fő vonalait megtárgyaltuk és elfogadtuk a kerekasztal-tárgyalásokon. A Politikai Bizottság határozottan kiáll a megegyezések betartása mellett abban a meggyőződésben, hogy minden társadalmi erő, amely ellátta a kézjegyével, lojálisan és konzekvensen fog viselkedni. Minden eltávolodás e határozatoktól a reformfolyamatok fékezését és a helyzet destabilizációját jelentené az országban.”³

A népi Lengyelország utolsó, de már „félszabad” választásait két fordulóban, 1989. június 5-re és június 18-ra írta ki a hatalom azzal a céllal, hogy a hatalmat szükségszerűen megosztja, de továbbra is döntési helyzetben marad. A párt eleinte arra törekedett, hogy közös listát állítson az ellenzékkel, miután azonban tervük már a kerekasztal-tárgyalásokon

³ *Tajne dokumenty...* i. m. 1994, 320.

megbukott, kitalálták a „konfrontációmentes” kampányt. Ez azt jelentette, hogy a választásokon részt vevő pártoknak, szervezeteknek tartózkodniuk kellett az Alkotmányban meghatározott politikai rendszer alapjainak támadásától (értsd: a LEMP vezető szerepének megkérdőjelezésétől, a Szovjetunióval kötött szövetségi szerződés támadásától), illetve a népi Lengyelország megalakulását, a múltban elkövetett hibák felelősségét és a hadiállapot kihirdetését érintő kérdések felvetésétől. Továbbra is hiányoztak az egyenlő feltételek a médiában is. Bár az ellenzék létrehozta a *Gazeta Wyborcza* című lapot Adam Michnik vezetésével, a televízió továbbra is a párt ellenőrzése alatt maradt. A párt minden várakozása ellenére a Szolidaritás (vagyis az Állampolgári Bizottság) elsőpró győzelmet aratott. Az első fordulóban, a Szejmben elnyerhető 161 mandátumból 160-at sikerült begyűjtenie, a szenátusi 100-ból pedig 92 helyet szerzett. A második forduló után a Szejmben a maradék egy helyet is az Állampolgári Bizottság jelöltje foglalhatta el. A Szenátusban pedig még hét mandátumot szereztek. A párt csúfos veresége nem csupán az egyéni mandátumok terén következett be, hanem az országos listán is. A 35 fős listáról mindössze ketten jutottak mandátumhoz. A részvétel viszont – a korábbi tömegmozgalom méreteihez képest – meglehetősen alacsony, mindössze 62%-os volt.

A választások első fordulója estéjén megtartott PB-ülésein Stanislaw Ciosek, aki a tárgyalások egyik fontos résztvevője volt, megdöbbenésének adott hangot: „Keserű lecke ez. A felelősöknek le kell vonni a konzekvenciákat. Jelenleg a legfontosabb feladat az elnök megválasztása, melyhez 35 mandátum szükséges – melyek elestek. Tárgyalni kell az ellenzékkel arról, hogy az elnök az egész rendszer biztosítója, hogy ez nem csak a mi belső ügyünk, hanem az egész szocialista közösségé, sőt Európáé. Ez ügyben sürgősen beszélni kell az ellenzékkel és az egyházzal. Mi vagyunk a hibásak. Megbízunk az egyházban, de ők jezsuitáknak mutatkoztak. Túlértékeljük a lehetőségeinket, és meg lettünk fosztva a bázisunktól. Azzal kell számolni, hogy hamarosan lavinaszerűen megnőnek a különböző követelések és nyomások – például a tömegtájékoztatásra. A pártban radikális változtatások kellene.”⁴

Ciosekhez hasonlóan Rakowski miniszterelnök is felhívta a figyelmet a nemzetközi következményekre: „Tárgyalni kell az ellenzékkel. Szószegőkké váltak. Egész idő alatt az országos lista áthúzására buzdítottak. Az, ami Lengyelországban történt, óriási hatással lesz a külföldre (Szovjetunió, Magyarország, más országok). Az egész táborban bekövetkezhet egy megrázkódtatás, ezt muszáj bevinni a társadalmi tudatba.”⁵

A párt tehát ismét a régi fegyverhez nyúlt, azzal akart az ellenzékre hatni, hogy a változásokat nem fogja jó szemmel nézni a Szovjetunió. Ráadásul egyre bizonytalanabbá vált az elnökválasztás is. Jaruzelski mellett

⁴ Uo. 396.

⁵ Uo.

Kiszczaknak is voltak támogatói, de a Szejm ingadozó képviselői miatt az is elképzelhető volt, hogy esetleg egyik pártvezetőt sem választják elnökké. Wałęsa és Michnik újra Kiszczakkal tárgyalt, és megegyeztek abban, hogy ha Jaruzelski lesz az államfő, akkor ellenzéki lehet a miniszterelnök. Július 3-án a *Gazeta Wyborcza* sokat sejtető címe (*A ti elnökökötök, a mi miniszterelnökökötök*) jelezte, hogy megállapodás született. Az éppen aznap Párizsban tartózkodó Vagyim Zaglagyin, Gorbacsov tanácsadója egy kérdésre válaszolva tudatta: „a döntés a lengyel barátaink ügye. A kapcsolatainak fenn fogjuk tartani minden megválasztott kormánnyal Lengyelországban.”

Jaruzelski államfővé választását támogatta George Bush amerikai elnök is, amikor július 10–11-én Varsóban tartózkodott, emellett számos alkalommal világossá tette, hogy az Egyesült Államok csak abban az esetben nyújt gazdasági segítséget Lengyelországnak, ha a liberalizáció folytatódik. Végül július 19-én egyetlen szavazattöbbséggel elnökké választották Wojciech Jaruzelskit a két ház közös ülésén, helyét a párt első titkári funkciójában Rakowski vette át. A Rakowski-kormány, mielőtt lemondott volna, augusztus 1-jén bevezette a piaci árakat, mely hamarosan hiperinflációhoz vezetett. A Kiszczak-kormány intermezzója után, 1989. augusztus 25-én Tadeusz Mazowiecki – Kelet-Európában 1947 óta az első nem kommunista miniszterelnök – alakíthatott kormányt.

Az új kormány meglehetősen vegyes képet mutatott. A belügyminiszteri posztot megtartotta Kiszczak tábornok, a Honvédelmi Minisztériumot pedig Florian Siwicki. A munkaügyi és szociális tárcát Jacek Kuroń, az ellenzék legendás alakja kapta meg. Kulcsfontosságú volt a Gazdasági Minisztérium, melyet Leszek Balcerowicz vett át, aki a gazdasági liberalizáció híve volt már 1981-ben is. A kormány még 1989. december 30-án benyújtotta a Szejmbe a *Balcerowicz-terv* néven elhíresült sokkterápia programot, melyet Jaruzelski elnök is megerősített. A terv a kerekasztaltárgyalásokon nem tárgyalt liberális piacgazdaság azonnali bevezetését tartalmazta. A Szolidaritás korábbi programjaitól élesen eltérő neoliberális gazdaságpolitika csalódottságot keltett a munkások többségében. Az illúzió, hogy a nyugati életszínvonal hamarosan Lengyelországban is beköszönt, hamar szertefoszlott.

Az első szabad elnökválasztásra 1990. november 25-én, illetve december 5-én került sor. A társadalom csalódottságát mutatta (munkanélküliség, közel 700%-os infláció, ármelkedés), hogy Wałęsa az első fordulóban csupán a szavazatok 39,96%-át tudta megszerezni. Majd a második körben az addig teljesen ismeretlen, Kanadából hazatért üzletember, Stanisław Tyimińskivel szemben tudott csak nyerni 74,25-25,75%-os arányban alig több mint 50%-os részvétel mellett.⁶ A rendszert megváltoztatták, ám

⁶ A választások első fordulójában Stanisław Tyimiński 23,10%-ot, Tadeusz Mazowiecki 18,08%-ot, Włodzimierz Cimoszewicz 9,21%-ot, Roman Bartoszcze 7,15%-ot, Leszek Moczulski 2,50%-ot szerzett.

a Szolidaritás eszméiből kevés, az önszerveződésen alapuló kollektív tulajdonon alapuló gazdálkodásból pedig semmi sem valósult meg. A Szolidaritás az újkapitalista viszonyok között egyszerű szakszervezetté degradálódott, politikailag pedig darabokra hullott szét. Wałęsa elnökként már nem folytatott munkáspolitikát, nem gátolta meg a neoliberalizmus mintatervének megvalósítását, a társadalom pedig már nem tudta megszervezni önmagát az új rendszerrel szemben.

Ennek ellenére a Szolidaritás mozgalom érdemei felülmúlhatatlanok a kelet-európai rendszerváltozások kikényszerítésében, még akkor is, ha a változást végső soron már a párt is akarta, kezdeményezte, sőt irányította. A mozgalom megmutatta, hogy egy társadalom hogyan tud autonóm-má változni, és eredményesen fellépni egy elnyomó rezsimmel szemben. A szovjet típusú rendszerekben egyedülként ki tudott kényszeríteni egy olyan társadalmi szerződést, amelyben az uralkodó párt kénytelen volt elismerni a társadalmi autonómiát, a munkások, diákok, majd az egyéni gazdák érdek-képviseleti szervezeteit. A Szolidaritás 16 hónapos legális működése (1980–1981) világtörténelmi jelentőségű és a maga nemében mindmáig páratlan esemény volt. A demokratikus jogokért, a nemzeti függetlenségért és a munkás-, illetve szakszervezeti jogokért egyszerre fellépő mozgalom példát mutatott a világnak még akkor is, ha 1989 után a neoliberalis kapitalizmus más irányt szabott a történelemnek egész Kelet-Közép-Európában, mint amit a lengyel társadalom és csodálói 1980–1981-ben elképzelték.

FÜGGELÉK

RÖVIDÍTÉSEK

- AAN – Újkori Iratok Levéltára (Archiwum Akt Nowych)
- AK – Honi Hadsereg (Armia Krajowa)
- ANDP – Afganisztáni Népi Demokratikus Párt
- BM – Belügyminisztérium
- CFDT – Francia Demokratikus Munkásszövetség
(Confédération française démocratique du travail)
- CFTC – Francia Munkások Keresztény Konföderációja
(Confédération française des travailleurs chrétiens)
- CGIL – Olasz Általános Munkaszövetség
(Confederazione Generale Italiana del Lavoro)
- CGT-FO – Általános Munkaszövetség-Munkáserő
(Confédération Générale du Travail – Force Ouvrière)
- CIA – Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency)
- CISL – Olasz Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége
(Confederazione Italiana Sindacati Lavoratori)
- CRZZ – Szakszervezetek Központi Tanácsa
(Centralna Rada Związków Zawodowych)
- CZZ – Paraszt Szakszervezet (Chłopski Związek Zawodowy)
- CSKP – Csehszlovák Kommunista Párt
- DiP – Tapasztalat és Jövő Vitacsoportjaa
(Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”)
- ÉHCS – Északi Hadseregcsoport
- HMB – Honvédelmi Miniszterek Bizottsága
- ILO – Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour
Organization)
- KB – Központi Bizottság
- KGB – Állambiztonsági Bizottság
(Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi)
- KGB PGU – Állambiztonsági Bizottság Első Főigazgatóság
(Pervoje Glavnoje Upravlenyije)
- KGST – *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa*
- KIK – Katolikus Értelmiségek Klubja
(Klub Inteligencji Katolickiej)
- KK – Országos Bizottság (Komisja Krajowa)

- KKP – Országos Egyeztető Bizottság
(Krajowa Komisja Porozumiewawcza)
- KO SZPR – Mezőgazdasági Termelők Önkormányzó Szervezetének Szervező Bizottsága
(Komitet Organizacyjny Samorządnego Związku Producentów Rolnych)
- KOK – Országos Védelmi Bizottság (Komitet Obrony Kraju)
- KOR – Munkásvédő Bizottság (Komitet Obrony Robotników)
- KPN – Független Lengyelország Konföderációja
(Konfederacja Polski Niepodległej)
- KPRP – Lengyelország Kommunista Munkáspártja
(Komunistyczna Partia Robotnicza Polski)
- KSS KOR – Társadalmi Önvédelmi Bizottság KOR
(Komitet Samoobrony Społecznej KOR)
- KUL – Lublini Katolikus Egyetem (*Katolicki Uniwersytet Lubelski*)
- KÜM – Külügyminisztérium
- LEMP – Lengyel Egyesült Munkáspárt
- LEMP PB – Lengyel Egyesült Munkáspárt Politikai Bizottsága
- LTA – Lengyel Tudományos Akadémia
- MKS – Üzemközi Sztrájkbizottság
(Międzyzakładowy Komitet Strajkowy)
- MKZ – Üzemközi Alapító Bizottság
(Międzyzakładowy Komitet Założycielski)
- MO – Polgári Rendőrség (Milicja Obywatelska)
- MOL – Magyar Országos Levéltár
- MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
- MSZMP KB – Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
- NATO – Észak-atlanti Szerződés Szervezete
(North Atlantic Treaty Organisation)
- NDK – Német Demokratikus Köztársaság
- NKVD – Belügyi Népbiztosság
(Narodnij Kommiszarjat Vnutrennih Gyel)
- NSZEP – Német Szocialista Egységpárt
- NSZK – Német Szövetségi Köztársaság
- NSZZ „Solidarność” – „Szolidaritás” Független Önkormányzó Szabad Szakszervezet
(Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”)
- NSZZ RI – Egyéni Gazdák Független Önkormányzó Szakszervezete
(Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych)
- NZS – Független Diákszövetség (Niezależne Zrzeszenie Studentów)
- OKP – Olasz Kommunista Párt
- OPEC – Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezete
(Organization of the Petroleum Exporting Countries)
- OPS-Z – Társadalmi-Szakmai Munkák Központja
(Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych)

- ORMO – Rendőrség Önkéntes Tartalékegysége
(Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej)
- PAP – Lengyel Hírügynökség (Polska Agencja Prasowa)
- PB – Politikai Bizottság
- PGR – Állami Gazdaság (Państwowe Gospodarstwo Rolne)
- PPP – Lengyel Munkapárt (Polska Partia Pracy)
- PPR – Lengyel Munkáspárt (Polska Partia Robotnicza)
- PPS – Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna)
- PPS-Lewica – Lengyel Szocialista Párt-Baloldal
(Polska Partia Socjalistyczna – Lewica)
- PPS-WRN – Lengyel Szocialista Párt-Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség
(Polska Partia Socjalistyczna-Wolność, Równość, Niepodległość)
- PSL – Lengyel Néppárt (Polskie Stronnictwo Ludowe)
- PZPR – Lengyel Egyesült Munkáspárt
(Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)
- RGANI – Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii
(A Legújabbkori Történelem Oroszországi Állami Levéltára)
- RMP – Fialat Lengyelország Mozgalma (Ruch Młodej Polski)
- ROMO – Rendőrség Tartalékegységei
(Rezerwowe Oddziały Milicji Obywatelskiej)
- ROPCiO – Mozgalom az Emberi és Polgári Jogok Védelmére
(Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela)
- SALT – Strategic Arms Limitation Talks
- SB – Biztonsági Szolgálat (Służba Bezpieczeństwa)
- SDKPiL – Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája
(Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy)
- SDP – Lengyel Újságíró Szövetség (Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich)
- SKS – Diák Szolidaritási Bizottság (Studencki Komitet Solidarności)
- SL – Néppárt (Stronnictwo Ludowe)
- SZKP – Szovjetunió Kommunista Pártja
- SZKP PB – Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottsága
- TASZSZ – Szovjet Szövetségi Távirati Iroda
(Tyelegrafnoje Agensztvo Szovjetszkovo Szozuza)
- TK NZZR – Gazdák Független Szakszervezetének Ideiglenes Bizottsága
(Tymczasowy Komitet Niezależnego Związku Zawodowego Rolników)
- TKK – Ideiglenes Egyeztető Bizottság
(Tymczasowa Komisja Koordynacyjna)
- TKN – Tudományos Tanfolyamok Társasága
(Towarzystwo Kursów Naukowych)
- TÜK – Titkos Ügyiratkezelés
- UIL – Olasz Munkásunió (Unione Italiana del Lavoro)
- VB – Vajdasági Bizottság
- VSZ – Varsói Szerződés
- VSZ EFE – Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők
- VSZ HMB – Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterek Bizottsága
- VSZ PTT – Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete
- WOG – Nagy Gazdasági Szervezet (Wielka Organizacja Gospodarcza)

WRN – Vajdasági Nemzeti Tanács (*Wojewódzka Rada Narodowa*)
WRON – Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa
(*Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego*)
WZZ – Szabad Szakszervezetek (*Wolny Związki Zawodowe*)
ZOMO – Rendőrség Gépesített Tartalékegységei
(*Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej*)
ZSL – Egyesült Néppárt (*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*)

ÉLETRAJZI JEGYZETEK

- Amin, Hafizullah** (1929–1979) afgán politikus. 1966-ban az ANDP egyik alapítója, 1977-től az ANDP KB tagja. 1979. március 29-től miniszterelnök, szeptember 14-től Afganisztán elnöke. A KGB különleges osztaga gyilkolja meg saját palotájában 1979. december 27-én, és ezzel kezdetét veszi az afganisztáni háború.
- Andropov, Jurij Vlagyimirovics** (1914–1984) szovjet kommunista politikus. 1939-től párttag, 1953–1956 között budapesti szovjet nagykövet. 1961-től az SZKP KB, 1973-tól a PB tagja. 1967–1982 között a KGB elnöke. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja. 1982–1984-ben az SZKP első titkára.
- Andrzejewski, Jerzy** (1909–1983) író, publicista, ellenzéki aktivista. A német megszállás alatt részt vesz az illegális kulturális életben. A katolikus moralista íróból a háború után a hivatalos írószövetség funkcionáriusa lesz, 1950 és 1957 között országgyűlési képviselő, számos irodalmi díj birtokosa. Legnagyobb sikerét a *Hamu és gyémánt* (1963) című regényével éri el. 1976-ban a KOR alapító tagja.
- Arhipov, Ivan Vasziljevics** (1907–1998) szovjet kommunista politikus. 1928 óta párttag, 1974–1980 között a Minisztertanács elnökhelyettese, majd 1986-ig első helyettese. 1976–1989 között az SZKP KB tagja. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.
- Arisztov, Borisz Ivanovics** (1925) szovjet kommunista politikus, diplomata. 1945-től párttag, 1971–1990 között az SZKP KB tagja. 1971–1978 között a leningrádi városi pártbizottság első titkára. 1978 és 1983 között a Szovjetunió varsói nagykövete. 1983–1985 között külügyminiszter-helyettes, majd külkereskedelmi miniszter. 1988–1991-ben helsinki nagykövet.
- Babiuch, Edward** (1927) lengyel kommunista politikus. 1948-tól a PPR, majd a LEMP tagja. 1949–1955 között a Lengyel Ifjúsági Szövetség aktivistája, 1969-től Szejm-képviselő. 1970–1980 között a LEMP PB tagja és KB-titkára, 1976–1980 között az Államtanács elnökhelyettese. 1980. február 18. és szeptember 24. között miniszterelnök. A LEMP IX. rendkívüli kongresszusán felelősnek találják a gazdasági válságért, és kizárják a pártból.
- Bajbakov, Nyikolaj Konsztantyinovics** (1911–2008) közgazdász, szovjet kommunista politikus. 1939-től párttag. 1952–1961 és 1966–1989 között az SZKP KB tagja. 1948–1955 között olajipari miniszter. 1965–1985 között a Minisztertanács elnökhelyettese, az Állami Tervhivatal elnöke.
- Bak, Henryk** (1930–1998) a független parasztmozgalom aktivistája. A háború után részt vesz a konspirációs földalatti fegyveres mozgalomban. 1953-ban halálra ítélik, majd életfogytiglanra változtatják az ítéletet. 1957-ben szabadon engedik.

1976-tól együttműködik a KOR-ral. A *Postę* és a *Rolnik Niezależny* szerkesztője. Részt vesz az 1980. augusztusi hajógyári, majd az Ustrzyki Dolne-i sztrájkokban. A Paraszt Szolidaritás tanácsadója. 1981. december 13-án internálják, később illegális tevékenységet folytat. 1988-ban újra megalapítja a Mikołajczyk-féle Lengyel Néppártot (PSL), 1990-ben tagja az Állampolgári Bizottságnak.

Balcerowicz, Leszek (1947) lengyel közgazdász, politikus. 1969-től a LEMP tagja. 1978–1980 között a LEMP KB Marxizmus–Leninizmus Alapvető Problémái Intézetben dolgozik, a miniszterelnök mellett működő gazdasági tanácsadó testületet irányítja. 1980–1981-ben a Szolidaritás gazdasági tanácsadói közé tartozik. 1981. december 13-a után kilép a LEMP-ből. 1989–1990-ben a Mazowiecki-kormány gazdasági minisztere. 1991-ben és 1997–2000 között újra gazdasági miniszter. 2001–2007 között a Lengyel Nemzeti Bank elnöke.

Barcikowski, Kazimierz (1927–2007) lengyel kommunista politikus, agrónómus mérnök, a közgazdaság doktora. 1946-tól a Falusi Ifjúsági Szövetség (Wici) tagja, 1957-től elnökhelyettese, majd 1963–1965 között elnöke. 1953-tól a LEMP tagja, 1968-tól KB-tag, 1970–1974 és 1980–1985 között KB-titkár. 1965–1989 között Szejm-képviselő. 1974–1977 mezőgazdasági miniszter. 1980. februártól októberig miniszterelnök-helyettes. 1980–1989 között PB-tag. 1980 augusztusában a Szczecini Megállapodás aláírója. 1985–1989 között az Államtanács elnökhelyettese.

Bartoszcze, Roman (1946) mezőgazdász, ellenzéki aktivista. 1980-ban az Egyéni Gazdák Szolidaritása (NSZZ RI) egyik vezetője. 1981 februárjától az RI országos vezetése elnökségének tagja, augusztustól a Bydgoszczi Régió Hivatalának elnöke. 1981 márciusában az RI sztrájkbizottsága elnöke, a Bydgoszczi Megállapodás egyik aláírója. 1981. december 16-án internálják, majd kihallgatás után szabadlábba helyezik. 1982-ben újra internálják. 1989–1993 között Szejm-képviselő.

Baryła, Józef (1924) lengyel tábornok. 1980 májusától a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökség parancsnoka, októbertől nemzetvédelmi miniszterhelyettes. 1980–1981-ben KB-tag. 1981–1983 között a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsának tagja. 1985–1990 között újra a LEMP KB tagja, 1985–1988 között KB-titkár, 1986–1988 között PB-tag.

Bauman, Zygmunt (1925) lengyel szociológus, filozófus, esszéista. 1968-ban a cionistaellenes kampány idején elhagyja Lengyelországot. Izraelben, majd Angliában él, számos egyetem előadója.

Berecz János (1930) magyar pártfunkcionárius. 1972-től az MSZMP KB külügyi osztályának vezetőhelyettese, 1974-től vezetője. 1980-tól KB-tag, 1982-től a *Népszabadság* főszerkesztője, 1985-től a KB ideológiai titkára és az Agitációs és Propaganda Bizottság elnöke, 1987-től a PB tagja.

Berlinger, Enrico (1922–1984) olasz kommunista politikus. 1943-tól az OKP tagja, 1972-től az OKP főtitkára. Az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció után elszakad az SZKP vonalától, majd az eurokommunizmus ideológiájának egyik megalapítója.

Bierut, Bolesław (1892–1956) lengyel kommunista politikus. 1944–1947 között az Országos Nemzeti Tanács elnöke, majd 1947–1952 között a Lengyel Népköztársaság elnöke. 1952–1954 között miniszterelnök. 1948–1956 között a LEMP KB első titkára.

- Blahník, Miloslav** (1927) csehszlovák tábournok. 1951-től a moszkvai Pedagógiai Iskola, majd a Frunze Katonai Akadémia hallgatója. 1968 szeptemberétől a moszkvai Vorosilov Katonai Akadémián tanul. 1979–1987 között a Csehszlovák Néphadsereg vezérkari főnöke és honvédelminiszter-helyettes. 1981-től a CSKP KB tagja. 1987-től a VSZ EFE vezérkarifőnök-helyettese.
- Borowczak, Jerzy** (1957) lengyel szakszervezeti aktivista. 1979–1982 között a Gdański Hajógyárban dolgozik. 1979-től a Szabad Szakszervezetek alapítója és aktivistája. Az 1980. augusztusi sztrájk egyik szervezője, a sztrájkbizottság tagja, majd a hajógyári Alapító Bizottság Elnökségének tagja. 1981. december 13–16. között a hajógyári sztrájk egyik szervezője. 1981. december 20-án internálják. Részt vesz az 1988-as sztrájkokban, majd 2000–2001-ben Szejm-képviselő.
- Borusewicz, Bogdan** (1949) lengyel ellenzéki aktivista, történész. 1968-ban szórólapok terjesztéséért letartóztatják, 3 év börtönbüntetésre ítélik. 1969 júliusában amnesztiával szabadul. 1976-ban részt vesz az alkotmánymódosítás elleni akcióban. 1976-tól a KOR tagja. 1977-ben a Lublini Katolikus Egyetemen történészként végez. 1978-tól a Szabad Szakszervezetek aktivistája, a *Robotnik* és a *Robotnik Wybrzeża* szerkesztője. Az 1980. augusztusi sztrájk egyik szervezője. A gdański MKZ Elnökségének tagja. 1981 decemberében a hajógyári sztrájk szervezője. Az illegális mozgalom aktivistája. 1986-ban letartóztatják, majd szeptemberben amnesztiával szabadul. Elutasítja a részvételt a kerekasztal-tárgyalásokon. A rendszerváltás után Szejm-képviselő, majd szenátor, illetve a Szenátus marsallja.
- Bratkowski, Stefan** (1934) lengyel újságíró, publicista, író. 1954-től a LEMP tagja. 1956-ban részt vesz a forradalmi diákmozgalomban. A *Po prostu* című lap szerkesztője tagja, a munkás-önkormányzatiság egyik kezdeményezője. 1978-ban a Tapasztalat és Jövő KVitacsoportja (DiP) egyik létrehozója, majd 1980 őszén a Lengyel Újságíró Szövetség elnökévé választják. 1981 őszén kizárják a pártból. A hadiállapot bevezetése után az illegális Újságíró Szövetséget vezeti. 1989-ben a kerekasztal-tárgyalások egyik résztvevője.
- Brus, Włodzimierz** (1921–2007) lengyel közgazdász. A második világháború idején a Szovjetunióban él, Berling hadseregével tér vissza Lengyelországba mint politikai tisztt. 1952–1954 között a Tervezési és Statisztikai Főiskola, majd 1954-től a Varsói Egyetem professzora. A piaci szocializmus egyik gazdasági teoretikusa. Több könyve megjelenik magyarul is a hatvanas években. 1967-ben Leszek Kołakowski kizárása után kilép a LEMP-ből. 1968-ban a cionistaellenes kampány miatt elhagyja Lengyelországot. A szocialista gazdaság elemzésével foglalkozik, több nyugat-európai egyetemen, köztük az Oxfordon is tanít. Az 1970-es évektől a lengyel ellenzéki mozgalom támogatója.
- Brzeziński, Zbigniew** (1928) lengyel származású amerikai politikus. 1977 és 1981 között Jimmy Carter elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója.
- Brzozowski, Stanisław Leopold** (1978–1911) lengyel filozófus, író, publicista, színházkritikus. Az Ifjú Lengyelország korszakának kiemelkedő alakja. A történelmi materializmus híve, az első lengyel marxista. Brzozowski gondolataira többször hivatkozott többek között Czesław Miłosz és II. János Pál pápa is.
- Bugaj, Ryszard** (1944) közgazdász, ellenzéki aktivista. Diplomáit a varsói Tervezési és Statisztikai Főiskolán és a Varsói Egyetemen szerzi. 1968-ban részt vesz a diáktüntetésekben. 1973-tól a Tervezési Intézetben és a Tervbizottságban dolgozik. 1976-tól a KOR, 1980-tól a Szolidaritás tagja. Az OPS-Z vezetőhelyettese.

A KKP-t képviseli gazdasági reformok ügyében folytatott tárgyalásokon. 1981. december 13-án internálják. Szabadulása után az illegális lapokban, illetve a *Tygodnik Powszechny*ben publikál. Lech Wałęsa tanácsadója. 1988–1989-ben az Állampolgári Bizottság tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a gazdasági és társadalompolitikai reformokkal foglalkozó bizottság tagja, illetve az önkormányzati és tulajdonformák reformjáról tárgyaló bizottság társelnöke. 1989-ben doktorál. 1989–1997 között Szejm-képviselő.

- Bujak, Zbigniew** (1954) lengyel ellenzéki aktivista, villamosenergetikai technikus. 1973–1981 között az Ursus Mechanikai Üzem munkatársa. 1978-tól együttműködik a KSS KOR-ral, illegális kiadványokat terjeszt. 1980-tól a Mazóviai MKZ elnöke, 1981-ben a KKP és a KK Elnökségének tagja. 1981. december 13-a után az illegális mozgalom tagja. 1986 májusában letartóztatják, majd szeptemberben amnesztiával szabadul. 1988–1990 között részt vesz az Állampolgári Bizottságban. 1989-ben alapítója a Lengyelország–Magyarország Szolidaritásának. Részt vesz a magdalenkai megbeszéléseken, majd később a kerekasztal-tárgyalásokon. 1991 után Szejm-képviselő.
- Bukovszkij, Vlagyimir Konsztantyinovics** (1942) szovjet emberjogi aktivista. Ellenzéki tevékenysége miatt több ízben letartóztatják. 1976-ban megfosztják szovjet állampolgárságától, és egy fogolycsere-egyezmény keretében kicserélik Lúiz Corvalánra, a Chilei Kommunista Párt bebörtönzött főtitkárára. Később Angliában, a Cambridge Egyetemen tanít. A rendszerváltás után a korábbi titkos szovjet archívumokban kutat, majd kutatásait *Moszkvai per* című könyvében publikálja.
- Ciosek, Stanisław** (1939) lengyel kommunista politikus. 1971–1980 között a LEMP KB póttagja. 1975-től a LEMP VB első titkára Jelenia Górában és a Vajdasági Nemzeti Tanács elnöke. 1980–1985 között szakszervezeti ügyekkel foglalkozó miniszter, 1983–1984-ben szociális és munkaügyi miniszter. 1986–1989 között a PB tagja. A kerekasztal-tárgyalások egyik megszervezője. 1989–1996-ig moszkvai nagykövet.
- Cywiński, Bohdan** (1939) lengyel publicista, történész, katolikus értelmiségi. 1973–1978 között a *Znak* folyóirat főszerkesztője. 1977-től együttműködik a KOR-ral. 1980 augusztusától a Szolidaritás szakértője. 1981-ben a *Tygodnik Solidarność* egyik szerkesztője. 1981–1990 között emigrációban él.
- Czinege Lajos** (1924–1998) magyar táborno, kommunista politikus. 1958–1988 között az MSZMP KB tagja és 1961–1971 között a PB póttagja. 1964–1984 között honvédelmi miniszter, 1984–1974 között a Minisztertanács elnökhelyettese.
- Czubiński, Lucjan** (1930) lengyel jogász, táborno. 1968–1972 között főügyész-helyettes, majd 1981-ig főügyész. 1975–1980 között a LEMP KB póttagja, 1980–1981-ben KB-tag. 1981–1983-ban a BM Hadseregének parancsnoka, 1983–1990 között belügyminiszter-helyettes. A kerekasztal-tárgyalások résztvevője.
- Czuma, Andrzej** (1938) lengyel antikommunista aktivista. 1965-ben a konspiratív függetlenségi mozgalom, a Ruch alapítója. 1970-ben 7 év börtönbüntetésre ítélik a szocialista rendszer megdöntésére irányuló cselekedet miatt. 1977-ben a ROPCÍO alapítója. 1980 márciusában 3 hónap börtönre ítélik. Augusztustól a Szolidaritás tanácsadója Sziléziában. 1981. december 13-án internálják, 1986-tól emigrációban él, a rendszerváltás után tér haza. 2009-ben igazságügy-miniszter és főügyész.
- Czyrek, Józef** (1928) lengyel kommunista politikus, diplomata. 1948–1949-ben a Néppárt (SL), majd 1949–1952 között az Egyesült Néppárt tagja. 1952-től a kül-

ügyminisztériumban dolgozik. 1959-től a LEMP tagja. 1971–1980 között külügyi államtitkár, majd 1980–1982-ben külügyminiszter. 1981–1989 között a LEMP KB titkára és a PB tagja. 1985–1989 között Szejm-képviselő. 1988-tól részt vesz az ellenzékkal folytatott tárgyalásokon. 1989–1990-ben Jaruzelski elnök kancelláriaminisztere.

Cserynyenko, Konsztantyin Usztyinovics (1911–1985) szovjet kommunista politikus. 1931 óta párttag. 1971-től az SZKP KB, 1976-tól a Titkárság, 1978-tól a PB tagja. 1965–1982 között az SZKP KB osztályvezetője. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja. 1984–1985-ben az SZKP főtitkára.

Cservonyenko, Sztjepan Vasziljevics (1915–2003) szovjet kommunista politikus. 1940-től párttag. 1961–1989 között az SZKP KB tagja. 1959–1964 között a Szovjetunió pekingi, 1965–1973 között prágai, 1973–83 között pedig párizsi nagykövete.

Dzúr, Martin (1919–1985) csehszlovák tábornok. A moszkvai Vezérkari Katonai Akadémián tanul. 1952-ben kizárják a CSKP-ból, 1953-ban rehabilitálják. 1968–1985 között nemzetvédelmi miniszter.

Felski, Bogdan (1956) lengyel munkás-aktivista. 1974–1982 között a Gdański Hajógyár munkása. 1979–1980-ban a Szabad Szakszervezetek aktivistája, a KSS KOR és a Repülő Egyletek munkatársa. 1980 augusztusában a hajógyári sztrájk egyik szervezője, az üzemi sztrájkbizottság, majd az Alapító Bizottság Elnökségének a tagja. 1981. december 13-án az NSZK-ban tartózkodik, így emigrációban marad.

Fiszbach, Tadeusz (1935) lengyel kommunista politikus. 1971–1975 között a gdański vajdasági pártbizottság titkára, majd 1982-ig vajdasági első titkára. A Gdański Megállapodás egyik aláírója. A hadiállapot bevezetésének egyik ellenzője.

Fraszniuk, Władysław (1954) lengyel ellenzéki aktivista. A wrocławai Helyi Közlekedési Vállalatnál dolgozik. 1980 augusztusában részt vesz a sztrájkban, az Alsó-Sziléziai MKZ elnöke, majd a Régió Hivatalának elnöke. A KKP tagja, a Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött, majd a KK Elnökségének tagja. A hadiállapot alatt a Szolidaritás illegális tevékenységét vezeti Sziléziában. 1982 áprilisában az Ideiglenes Egyeztető Bizottság (TKK) alapítója. 1982 októberében 6 év börtönbüntetésre ítélik. 1984 júliusában amnesztiával szabadul. 1985-ben 4,5 év börtönbüntetésre ítélik, majd 1986 szeptemberében újra amnesztiában részesül. 1988–1990-ben az Állampolgári Bizottság tagja, részt vesz a kerekasztal-tárgyalásokon. 1991 után Szejm-képviselő.

Geremek, Bronisław (1932–2008) középpikkorral foglalkozó történész, ellenzéki aktivista. 1954-ben diplomát szerez a Varsói Egyetemen, majd 1956–1958-ban doktori képzésen vesz részt Párizsban. 1950–1968 között a LEMP tagja. A csehszlovákiai katonai intervenció elleni tiltakozás jeleként kilép a pártból. 1955–1985 között a Lengyel Tudományos Akadémia Történeti Intézetének tudományos munkatársa. 1962–1965 között a Sorbonne előadója. 1980-tól a Szolidaritás szakértője. Az *Önkormányzó Köztársaság* program egyik szerzője. 1981. december 13-án internálják. 1988–1990-ben az Állampolgári Bizottság tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a politikai reformokkal foglalkozó albizottság tagja. 1989-től professzor. 1989–2001 között Szejm-képviselő. 1997–2000 között külügyminiszter. 2004-től EP-képviselő.

Gierek, Edward (1913–2001) lengyel kommunista politikus. Gyerekkorában Franciaországba kerül, ahol bányászként dolgozik. A Francia Kommunista Párt

- tagja. 1948-ban tér vissza Lengyelországba. 1954-től a LEMP KB tagja, 1957-től katowicei vajdasági első titkár. 1970–1980 között a LEMP első titkára. 1981-ben kizárják a pártból, december 13-án internálják.
- Gieysztor, Aleksander** (1916–1999) lengyel történész. 1955-től a Varsói Egyetem Történeti Intézete igazgatója. 1980. december 12-től a Lengyel Tudományos Akadémia elnöke. Részt vesz a kerekasztal-tárgyalásokon.
- Glemp, Józef** (1929) lengyel főpap. 1981. szeptember 12. és 2009. december 18. között Lengyelország prímása.
- Gomułka, Władysław** (1905–1982) lengyel kommunista politikus. A 1943–48 között a PPR vezetője és 1945–1948 között miniszterelnök-helyettes. Nézetei miatt leváltják, majd letartóztatják (1951–54). 1956 októberétől a LEMP első titkára. 1970 decemberében tűzparancsot ad a sztrájkoló munkások ellen, amiért leváltják. 1971-ben a KB-ből is kizárják.
- Gorbacsov, Mihail Szergejevics** (1931) szovjet kommunista politikus. 1952-től párttag. 1971-től az SZKP KB, 1978-tól a Titkárság, 1980-tól a PB tagja. 1978–1985 között KB-titkár, 1985-től az SZKP főtitkára. 1990–1991-ben a Szovjetunió elnöke.
- Grabski, Tadeusz** (1929–1998) lengyel kommunista politikus. 1975–1979-ben a konini vajdasági pártbizottság első titkára. 1980 szeptemberétől 1981 júliusáig a LEMP KB, 1980 decemberétől 1981 júliusáig a LEMP PB tagja. A Pińkowski-kormány miniszterelnök-helyettese.
- Gribkov, Anatolij Ivanovics** (1919) szovjet tábornok. 1941-től párttag. 1976-tól az SZKP KB póttagja, 1981–1989 között a KB tagja. 1976–1989 között a Szovjetunió vezérkarifőnök-helyettese és a VSZ EFE törzsfőnöke. 1976-tól hadseregtábornok.
- Grisin, Viktor Vasziljevics** (1914–1992) szovjet kommunista politikus. 1939 óta párttag. 1952–1986 között az SZKP KB, 1971–1986 között a PB tagja. 1967–1985 között a moszkvai városi pártbizottság első titkára.
- Gromiko, Andrej Andrejevics** (1909–1989) szovjet kommunista politikus. 1931 óta párttag. 1956–1989 között az SZKP KB, 1973–1988 között a PB tagja. 1957–1985 között a Szovjetunió külügyminisztere. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.
- Guzy, Jarosław** (1955) ellenzéki diákaktivista. A krakkói Jagelló Egyetemen szociológiát (1975–1981), majd történelmet (1980–1981) hallgat. Az SKS, majd az NZS aktivistája, 1981 áprilisától az NZS elnöke. A hadiállapot idején egy éven keresztül internált.
- Gwiazda, Andrzej** (1935) villamosmérnök, lengyel ellenzéki aktivista. 1940-ben szüleiivel együtt Kazahsztánba deportálják, 1946-ban térhet haza. 1973–1981 között a hajóberendezéseket gyártó Elmorban dolgozik. Részes az 1968-as diáktüntetéseknek és az 1970-es sztrájkoknak. 1977 áprilisától a KOR munkatársa. 1978-ban a Tengerpart Szabad Szakszervezeteinek egyik alapítója. A *Robotnik Wybrzeża* szerkesztője. 1978 és 1980 között 11-szer tartóztatják le. 1980. augusztus 16-án az elmori sztrájk kezdeményezője, az MKS Elnökségének tagja. A munkások 21 pontos követeléseinek egyik szerzője, az augusztusi tárgyalások résztvevője. 1980–1989-ig a Szolidaritás tagja. A gdański MKZ és a KKP elnök-helyettese. 1981 februárjától a KKP Ideiglenes Elnökségének tagja. A Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött, a KK tagja. 1981. november 22-én kilép a Régió Hivatalából. 1981. december 13-án internálják, 1984-ben amnesztiával

szabadul. Wałęsa ellenzékének vezéralakja, ellenzi a kerekasztal-tárgyalásokat. 1989–1993-ban újra létrehozza a Szabad Szakszervezeteket. 1991–1999 között ismét az Elmorban dolgozik, 1999-től nyugdíjas.

Gyenes András (1923–1997) magyar diplomata. Az MSZMP KB tagja és egyben külügyi titkára (1975–82).

Gyilas, Milovan (1911–1995) jugoszláv politikus, író. 1954-ig a Jugoszláv Kommunista Párt egyik vezetője. A jugoszláv antikonformizmus és öngazdagság egyik kidolgozója. Fő műve, az *Új osztály* (1957) az államszocialista rendszer egyik legalaposabb kritikáját adja, amely a szocialista országokban nem jelent meg.

Hall, Aleksander (1953) lengyel ellenzéki aktivista. 1977-ben elvégzi a Gdański Egyetem Bölcsészettudományi Karát és belép a ROPCiO-ba. A Hármásváros SKS aktivistája. 1977 és 1981 között a *Brataniak* szerkesztője. 1979-ben alapítója és egyik vezetője az RMP-nek. 1980 augusztusában a hajógyári sztrájk résztvevője. 1981 őszétől Lech Wałęsa egyik tanácsadója. A hadiállapot idején illegálisban tevékenykedik. 1988–1990-ben az Állampolgári Bizottság tagja, a kerekasztal-tárgyalásokon a politikai reformokkal foglalkozó albizottság tagja. A Mazowiecki-kormányban a politikai pártokkal kapcsolatot tartó miniszteri posztot tölti be. Szejm-képviselő.

Hoffmann, Heinz (1910–1985) keletnémet kommunista politikus, hadsereg tábornok. 1955–1957 között Moszkvában a Vezékar Akadémián tanul. 1958–1960 között vezérkari főnök és honvédelminiszter-helyettes. 1960–1985 között az NDK honvédelmi minisztere. 1973-tól az NSZEP Politikai Bizottságának tagja.

Hupałowski, Tadeusz (1922–1999) lengyel tábornok. 1945-től a Lengyel Néphadsereg tagja. 1958–1961-ig a VSZ EFE lengyel képviselője Moszkvában. Később a Sziléziai Katonai Körzet törzsfőnöke, parancsnokhelyettes. 1973-tól a Lengyel Néphadsereg vezérkari főnökének első helyettese.

Jabłoński, Henryk (1909–2003) történész, lengyel kommunista politikus. 1948–1981, majd 1986–1990 között a LEMP KB tagja. 1965–66-ban felsőoktatási miniszter, majd 1966–1972 között felső- és közoktatási miniszter. Ő írja alá Adam Michnik és társai hallgatói jogviszonyának megszüntetéséről szóló határozatot 1968-ban. 1971–1981 között a LEMP PB tagja. 1972–1985 között az Államtanács elnöke.

Jagielski, Mieczysław (1924–1997) lengyel közgazdász, kommunista politikus. 1944-től a PPR, majd a LEMP tagja. 1953–1956 között a LEMP KB Mezőgazdasági Osztályát vezeti, 1959–1981 között a LEMP KB, 1971–1981 között a PB tagja. 1959 és 1970 között mezőgazdasági miniszter, 1971-től 1980-ig miniszterelnök-helyettes és 1981-ig a KGST állandó lengyel képviselője. 1981-ben a Minisztertanács Gazdasági Bizottságának vezetője.

Janiszewski, Michał (1926) lengyel tábornok. 1950 óta a LEMP tagja. 1972-től Jaruzelski tábornok kabinetjének vezetője. 1981–1983 között a Nemzeti Megmentés Katonai Tanács tagja. 1989–1990-ben az elnöki kancellária főnöke.

Jaroszewicz, Piotr (1909–1992) lengyel kommunista politikus, tábornok. 1948–1980 között a LEMP KB, 1964–1980 között a PB tagja. 1970 decemberétől 1980 februárjáig miniszterelnök. 1981-ben kizárják a pártból, a hadiállapot bevezetése idején internálják. 1992-ben gyilkosság áldozata lesz.

Jurczyk, Marian (1935) hajógyári munkás, ellenzéki aktivista. 1954-től a szccecini Adolf Warski Hajógyár munkása. Gazdasági technikumot végzett. 1971-ben a sztrájkbizottság tagja. 1980 augusztusában a hajógyári sztrájkbizottság, majd az

MKS vezetője. 1980. augusztus 30-án aláírja a kormánnyal a munkások nevében a Szczecini Egyezményt. 1981-ben a Nyugat-pomerániai Régió Hivatalának vezetője. A Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött, a KK tagja. 1981. december 13-án internálják. 1984-ben amnesztiával szabadul. 1986-tól nyugdíjas. Ellenzi a kerekasztal-tárgyalásokat. 1990-ben megalapítja a Szolidaritás '80 nevű pártot. 1997–2000 között szenátor, de ügynökmúltja miatt megfosztják mandátumától. 1998–2000 és 2002–2006 között Szczecin polgármestere.

Kania, Stanisław (1927) lengyel kommunista politikus. 1945–1948 között a PPR, 1948-tól a LEMP tagja. 1962–1968 között a varsói vajdasági pártbizottság titkára, 1968–1986 között a LEMP KB tagja. 1968–1971-ben a LEMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője. 1971–1980 között KB titkár. 1975–1981 között a PB tagja. 1980. szeptember 6-tól 1981. október 18-ig a LEMP első titkára. 1981–1983 között a Nemzeti Egységfront Össz-lengyel Bizottságának elnökségi tagja, 1982–1985 között az Államtanács tagja, a munkásönkormányzatok ügyével foglalkozó bizottság vezetője. 1985–1989 között a Szejm Önkormányzati Ügyek Bizottsága elnöke.

Karmal, Babrak (1929–1999) afgán politikus. 1978. május–júliusban az Afgán Forradalmi Tanács tagja, miniszterelnök-helyettes. 1978 júliusa és 1979 szeptembere között prágai nagykövet. A szovjet katonai intervenció után az ANDP főtitkára, miniszterelnök, a Forradalmi Tanács elnöke és a fegyveres erők főparancsnoka. 1986-ban Moszkvába távozik.

Kersten, Krystyna (1931–2008) történész. 1956–1968 között a LEMP tagja. A csehszlovákiai intervenció elleni tiltakozásként kilép a pártból. 1962-ben doktori címet szerez. 1977–1981 között a Repülő Egyetemek előadója. A 70-es, 80-as években az LTA Történeti Intézetében független tudományos szemináriumokat vezet Lengyelország történetéről. 1980-tól a Szolidaritás tagja, számos történelmi előadást tart országszerte. A hadiállapot alatt álnéven publikál és munkásoknak tart előadásokat. 1990-től professzor.

Kirillin, Vlagyimir Alekszejevics (1913–1999) szovjet kommunista politikus. 1937-től párttag. 1966–1981 között az SZKP KB tagja. 1965–1980 között a Minisztertanács elnökének első helyettese. 1980-ban nyugdíjazták.

Kisielewski, Stefan (1911–1991) lengyel prózaíró, publicista, zeneszerző, zenekritikus. A Znak-csoport képviselője a Szejmben.

Kiszcza, Czesław (1925) lengyel kommunista politikus, tábornok. 1945-től a PPR, majd a LEMP tagja. 1945-től a hírszerzésnek dolgozik. 1972-től a katonai hírszerzés főnöke, 1978-tól a Lengyel Hadsereg vezérkarifőnök-helyettese. 1981–1990 között belügyminiszter. A hadiállapot egyik fő kitervelője és végrehajtója. 1981–1983 között a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa tagja. 1988–1989-ben az ellenzékkal folytatott tárgyalások egyik kulcsfigurája. 1989. augusztus 2. és 17. között miniszterelnök.

Kobzdej, Dariusz (1954–1995) lengyel ellenzéki aktivista. A hetvenes években az SKS, a ROPCiO és az RMP aktivistája. 1979-ben orvosi diplomát szerez. 1980 augusztusában részt vesz a hajógyári sztrájkokban. A hadiállapot idején illegálisan tevékenykedik.

Kociolek, Stanisław (1933) lengyel kommunista politikus, szociológus. 1964–1967 között a varsói, 1967–1971 között a gdański vajdasági pártbizottság első titkára, illetve a LEMP PB tagja. Az 1970. decemberi események miatt megfosztják tisztségeitől. A hetvenes éveket diplomáciai állásokban tölti, majd 1980–1982 között

újra a varsói vajdasági pártbizottság első titkára. 1982–1985 között moszkvai nagykövet.

- Kofakowski, Leszek** (1929–2009) lengyel filozófus, marxista teoretikus. 1945-től a PPR, majd a LEMP tagja. 1966 októberében a Varsói Egyetemen tartott előadása miatt kizárják a pártból, majd 1968-ban emigrál. Írásai inspirációt jelentenek az otthon maradt ellenzéki aktivistáknak. 1968–1976-ban 3 kötetben jelenik meg fő műve *Marxizmus fő hullámai. Keletkezés, fejlődés, összeomlás* címmel. Érdeklődése később a vallásfilozófia és az etika irányába fordul.
- Kowalczyk, Stanisław** (1924–1998) lengyel kommunista politikus, tábornok. 1947-től a PPS, majd a LEMP tagja. 1971–1973 között a LEMP KB, 1975–1980 között a PB tagja. 1973–1980 között belügyminiszter.
- Kowalik, Tadeusz** (1926) lengyel közgazdász, társadalomtudós. 1948–1968 között a LEMP tagja. Politikai gazdaságtant oktat a párt Tudományos Káderképző Intézetében. 1976-tól a KOR aktivistája, 1980-tól a Szolidaritás tanácsadója.
- Kozłowski, Jan** (1946) mezőgazdász, ellenzéki aktivista. A KOR első gazdtagjai közé tartozik. 1978-tól a Gazdák Független Szakszervezete Ideiglenes Bizottságának és a *Placówka* illegális lap szerkesztőségének tagja. 1979 októberében letartóztatták, és 2 évnyi börtönbüntetésre ítélték. A gdański sztrájkolók követelték a szabadon bocsátását. A hadiállapot idején elbocsátják a munkahelyéről, de 1982-től egy kereskedelmi vállalat igazgatójaként dolgozik. A rendszerváltás után önkormányzati képviselő, 2010-től EP-képviselő.
- Krujckov, Vlagyimir Alekszandrovics** (1924–2007) 1954 és 1959 között nagykövetségi harmadtitkárként Magyarországon szolgál. 1971–1974 között a KGB PGU vezetőhelyettese, majd 1974–1988 között a PGU vezetője. 1978-tól a KGB elnökhelyettese, majd 1988-tól elnöke. Az 1991. augusztusi puccs idején a Rendkívüli Állapotot Felügyelő Állami Bizottság tagja. Később letartóztatják államcsínkísérlésben való részvétel és hazaárulás vádjával, de két év múlva szabadlábra helyezik, majd rövidesen beszüntetik ellene az eljárást.
- Kulikov, Viktor Georgijevics** (1921) szovjet tábornok, a Szovjetunió marsallja. 1942 óta párttag. 1971–1989 között az SZKP KB tagja és honvédelminiszterhelyettes. 1971–1977 között vezérkari főnök, majd 1977–1989 között a VSZ EFE főparancsnoka.
- Kuroń, Jacek** (1934–2004) történész, a létező szocializmus baloldali kritikus, ellenzéki aktivista. 1952–1953 között, valamint 1956–1964 között a LEMP tagja. Mindkétszer kizárják. 1957-ben a Varsói Egyetemen történelemszociológiát szerez. 1964-ben Karol Modzelewskivel közösen megírja a *Nyílt levél* című vitairatot, 1965-ben 3 évi börtönrre ítélik, majd 1967-ben feltételesen szabadon engedik. Részt vesz az 1968. márciusi eseményekben, majd 1969 elején ismét 3,5 év börtönrre ítélik. 1971 szeptemberében szabadul. 1976-ban a KOR egyik alapítója, többször letartóztatják. A *Krytyka* illegális lap szerkesztője. 1980 augusztusában letartóztatják, de a Gdański Megállapodás aláírása után kiengedik. 1980–1981-ben a gdański MKZ, KKP és KK tanácsadója. 1981. december 13-án internálják. 1984 júliusában amnesztiával szabadul. 1988-ban az Állampolgári Bizottság egyik alapítója. 1989-ben a kerekasztal-tárgyalásokon a politikai reformokkal foglalkozó albizottság tagja. 1989–2001 között Szejm-képviselő. 1989–1990-ben a Mazowiecki-kormányban, majd 1992–1993-ban a Suchocka-kormányban munkaügyi és társadalompolitikai miniszter.

- Kurowski, Stefan** (1923) lengyel közgazdász, ellenzéki aktivista. 1949–1953 között az Állami Gazdasági Tervbizottság, majd 1953–1955-ben az Ipartelepítés Központi Igazgatóságának munkatársa. 1955–1973 között az LTA Gazdaságtudományi Intézetében dolgozik. 1956 és 1962 között a Görbe Kör Klub vitaestjeinek, 1963-tól a Katolikus Értelmiségek Klubja (KIK) résztvevője. A *Za i Przeciw* folyóirat kezdeményezője. 1972–1976 között a Znak katolikus képviselői csoport gazdasági szakértője. 1973-tól 1993-ig az LTA munkatársa. 1980–1981-ben a Szolidaritás gazdasági tanácsadója, számos gazdasági program és brosúra szerzője. A kormánnyal folytatott tárgyalások résztvevője. Az OPS-Z tagja. 1981. december 13-án internálják. 1982–1998 között a KUL előadója, 1989-től professzor. 1988–1989-ben az Állampolgári Bizottság tagja, 1992-ben miniszterelnöki tanácsadó. Számos közgazdasági könyv szerzője.
- Lange, Oskar** (1904–1965) lengyel közgazdász. 1948-tól a LEMP KB tagja, 1952–1955 között a Tervezési és Statisztikai Főiskola rektora. 1951–1961 között a Szejm költségvetési és pénzügyi, illetve tervbizottságait vezeti. Nyugaton is elismert közgazdász. A hatvanas években művei magyarul is megjelentek.
- Lipiński, Edward** (1888–1986) közgazdász, szocialista politikus, ellenzéki aktivista. 1902-től a Nemzeti Munkásszövetség tagja. 1907–1918 között a Lengyel Szocialista Párt-Baloldal (PPS-Lewica) tagja. Diplomáit Lipcsében és Zürichben szerzi. A két világháború között a fővárosi hivatalban, a statisztikai hivatalban dolgozik, illetve a Kereskedelmi Főiskola előadója, 1929-től professzor. 1928–1939, majd 1947–1978 között az *Ekonomista* folyóirat főszerkesztője. 1945–1947 között a Minisztertanács mellett működő Nemzetgazdasági Intézet igazgatója. 1946–1948 között újra a PPS, majd 1948-tól a LEMP tagja. 1950–1958 között a Varsói Egyetem professzora, 1951-től az Akadémia tagja. 1956–1962 között részt vesz a Görbe Kör Klub vitaestjein. 1957–1962 között és 1970-ben a Minisztertanács Gazdasági Tanácsának elnökhelyettese. 1975-ben kilép a pártból. A KOR alapító tagja. Számos nemzetközi tiltakozó akciót szervez az ellenzéki aktivisták szabadon bocsátása érdekében. 1978-ban a TNK alapítója. 1980-ban a KSS KOR Helsinki Bizottságának egyik alapítója.
- Lipski, Jan Józef** (1926–1991) lengyel ellenzéki aktivista. 1942–1943-ban a Szürke Seregek, majd 1943-tól a Honi Hadsereg katonája. 1944-ben részt vesz a varsói felkelésben. 1953-ban a Varsói Egyetem polonisztika szakán végez. Részt vesz 1956–1962 között a Görbe Kör Klub vitaestjein. 1956–1957-ben a *Po prostu* hetilap szerkesztője. 1961–1982 között az LTA Irodalmi Kutatások Intézete munkatársa. 1962–1981 és 1986–1988 között a Kopernik szabadkőműves páholy vezetője. 1976-tól a KOR tagja, 1977-ben letartóztatják a Stanisław Pyjas meggyilkolása utáni demonstráción való részvételért. 1978–1981-ben a TNK tagja. 1980-tól a Szolidaritás tagja, az I. országos kongresszus küldöttje. 1981. december 13–14-én az Ursusban szervezett sztrájk résztvevője. Letartóztatják, de egészségügyi okokból nem állítják bíróság elé. Akadémiai állásából elbocsátják, majd 1982-ben újra letartóztatják. 1987-ben a PPS egyik alapító tagja. Az Állampolgári Bizottság tagja. 1989–1991 között szenátor.
- Lis, Bogdan** (1952) lengyel munkás-aktivista. 1970–1971-ben a Kikötői Igazgatóság munkatársa. 1972–1981 között Gdańskban az Elmor Elektronikai és Automatika Hajóberendezések Gyárban dolgozik. 1970 decemberében részt vesz a munkástiltakozásokban. 1974 és 1981 között a LEMP tagja. 1978-tól a Tengerparti Szabad Szakszervezetek aktivistája. 1980 augusztusában részt vesz a sztrájkok szer-

vezésében. A Gdański Hajógyár MKS elnökhelyettese. A munkások *21 pontos követeléseinek* egyik szerzője. Az MKZ elnökhelyettese. 1981 júliusától a Régió Hivatala Elnökségének, a KKP-nak tagja, a Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött, majd a KK-nak tagja. 1981. december 13. után elrejtőzik, az Elmorból elbocsátják. 1982–1986 között a földalatti ellenállás aktivistája. A külföldi együttműködés koordinátora. Többször letartóztatják, 1985-ben 2,5 év börtönre ítélik, de 1986 szeptemberében amnesztiával szabadul. 1988-tól az Állampolgári Bizottság tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a politikai reformokkal foglalkozó albizottság tagja. 1989–1991-ben szenátor, külügyekkel foglalkozik. 1990-től a KK Elnökségének tagja.

Lityński, Jan (1946) lengyel ellenzéki aktivista. Középiskolás korában rendszeresen részt vett a Michnik által szervezett Ellentétek Keresése Klubjának vitaestjein. 1963–1968 között a Varsói Egyetem matematika–fizika karán hallgató. 1968-ban az egyetemi diákmegmozdulások egyik szervezője, emiatt elbocsátják az egyetemről, letartóztatják, és 2,5 év börtönbüntetésre ítélik. 1969 júliusában szabadul. 1969–1971 között a varsói Polfer üzemben közsörús. 1971–1977 között programozó. 1976-ban segíti a radomi munkásokat. 1977-től a KOR tagja, számos illegális folyóirat szerkesztője. 1977-ben elbocsátják munkahelyéről. 1979-ben a *Munkásjogok Kartájának* egyik szerzője. 1980 augusztusában letartóztatják, csak a Gdański Megállapodás aláírása után engedik szabadon. A Szolidaritás tanácsadója. 1981. december 13-án internálják. 1988–1990 között az Állampolgári Bizottság tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a bányászattal foglalkozó albizottság tagja. 1989–2001 között Szejm-képviselő.

Mazowiecki, Tadeusz (1927) katolikus értelmiségi, ellenzéki aktivista. A Varsói Egyetem jogi karán végez. 1946–1955 között a PAX-társaság tagja. 1950–1952 között a *Wrocławski Tygodnik Katolicki* szerkesztőhelyettese. 1956-tól kapcsolatban áll a KIK társasággal, amelyben később vezető pozíciókat tölt be. 1958–1981 között a katolikus *Więź* folyóirat főszerkesztője. 1961–1972 között a Znak-csoport képviselője a Szejmben. 1978-tól a TKN előadója. 1980 augusztusában az egyik szerzője a 64 értelmiségi által aláírt sztrájkolókat támogató levélnek. A Gdański Hajógyárban a Szakértői Bizottság vezetője. Lech Wałęsa tanácsadója. Részt vesz a bydgoszczi válság idején a kormánnyal folytatott tárgyalásokon. 1981-ben (majd 1989-ben) a *Tygodnik Solidarność* főszerkesztője. 1981. december 13-án internálják. 1988-ban az Állampolgári Bizottság egyik alapítója. A magdalenkai tárgyalások résztvevője. A kerekasztal-tárgyalások plenáris ülésének egyik főszerzője. A tárgyalásokon a szakszervezeti pluralizmus albizottságban dolgozik. 1989–1990 között a III. Köztársaság első miniszterelnöke. 1991–2001 között Szejm-képviselő.

Mazurov, Kirill Trofimovics (1914–1989) szovjet kommunista politikus. 1940 óta párttag. 1956–1980 között az SZKP KB, 1965–1978 között az Elnökség, illetve a PB tagja. 1965–1978 között a Minisztertanács elnökének első helyettese.

Michnik, Adam (1946) történész, ellenzéki aktivista, újságíró. 1961-ben részt vesz a Görbe Kör Klub vitaestjein, 1962-ben alapítója az Ellentétek Keresése Vitaklubnak. 1964 és 1968 között a Varsói Egyetem történelem szakos hallgatója. 1965-ben felfüggesztik a jogviszonyát Kuroń és Modzelewski *Nyílt levelének* terjesztése, majd 1966-ban Leszek Kołakowskival közösen szervezett konferencia miatt. 1968 márciusában a diáktüntetések szervezője, emiatt kizárják az egyetemről, és 3 év börtönbüntetésre ítélik. 1969-ben amnesztiával szabadul.

1970–1971-ben hegesztőként dolgozik, majd Antoni Słonimski titkára. 1975-ben a Poznańi Egyetemen lediplomázhat. 1976–1977-ben Párizsban tartózkodik. 1977-től KOR-tag, számos szamizdat kiadvány szerkesztője. 1978-tól a Repülő Egyetemek előadója. Többször letartóztatják és megverik. 1980 szeptemberétől a Szolidaritás tanácsadója. 1981. december 13-án internálják. Szabadulása után számos alkalommal letartóztatják. 1988-ban az Állampolgári Bizottság tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a politikai reformokkal, illetve a tömegtájékoztatási eszközökkel foglalkozó albizottságok tagja. 1989 májusától a *Gazeta Wyborcza* főszerkesztője. 1989–1991-ben képviselő a Szejmben.

Mielke, Erich (1907–2000) keletnémet kommunista politikus. 1925 óta tagja Németország Kommunista Pártjának, 1932–1945 között a Szovjetunióban él. 1950–1989 között az NSZEP KB tagja. 1957–1989 között állambiztonsági miniszter.

Mikołajczyk, Stanisław (1901–1966) lengyel néppárti politikus. A második világháború alatt az emigrációs kormány tagja, 1943–44-ben miniszterelnök. 1944-től az Ideiglenes Nemzeti Egységkormány miniszterelnök-helyettese és mezőgazdasági minisztere. 1947-ben emigrációba kényszerítik.

Milewski, Jerzy (1935–1997) lengyel ellenzéki munkás-aktivista. 1967-ben doktorátust szerez a Gdański Politechnikán. 1957–1981 között az LTA Hajózási Intézetének tudományos munkatársa. 1980 augusztusában a gdański Üzemközi Sztrájkbizottság tagja. A Hajózási Intézetben a Szolidaritás Alapító Bizottságának elnöke, később az LTA Országos Egyeztető Bizottság Elnökségének vezetője. Részt vesz a minisztériumokkal folytatott tárgyalásokon. 1981-ben alapítója, majd áprilistól titkára az Üzemi Szervezetek Hálózatának. A Lengyel Munkapárt (PPP) ideiglenes statútumának szerzője. A Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött. A hadiállapot bevezetésekor éppen az USA-ban tartózkodik. 1981. július 1-jétől 1991-ig szervezője és vezetője a Brüsszelben működő Szolidaritás Koordinációs Bizottságnak. 1991–1995 között Lech Wałęsa elnöki kancelláriája államminisztere. 1993–1994-ben a Nemzetvédelmi Minisztérium államtitkára.

Milewski, Mirosław (1928–2008) lengyel kommunista politikus, tábornok. 1944 óta az állambiztonsági szolgálat munkatársa. 1971-től belügyminiszter-helyettes, 1980–1981-ben belügyminiszter. 1980-tól a LEMP KB, 1981 júliusától a PB tagja. Jaruzelski szűk köréhez tartozó funkcionárius.

Miłosz, Czesław (1911–2004) lengyel költő. 1951-ben politikai menedékjogot kér Franciaországban, majd 1960-tól az USA-ban él. 1980-ban megkapja az irodalmi Nobel-díjat. A Gdański Hajógyár előtt felállított emlékmű talapzatára az ő versidézetét vésik fel a munkások.

Moczar, Mieczysław (1913–1986) lengyel kommunista politikus. 1937 óta részt vesz az illegális Lengyelország Kommunista Pártja munkájában, 1942-től az PPR, 1948-tól a LEMP tagja. A háború alatt a Népi Gárdában, majd a Népi Hadseregben harcol. 1964–1968 között belügyminiszter, 1968–1971 között a LEMP KB titkára. 1970–1971-ben, majd 1980–1981-ben a PB tagja.

Moczulski, Leszek (1930) történész, jogász, ellenzéki aktivista. Diplomáit a Varsói Egyetemen szerezte. 1946–1948 között részt vesz a földalatti fegyveres ellenállásban. 1948–1949-ben a PPR, majd a LEMP tagja. Gomułka támogatása miatt kizárják a pártból. 1950-ben a *Trybuna Ludu*, majd 1950–1953 között a *Życie Warszawy* újságírója. 1957–1958-ban a Lengyel Televízió munkatársa, majd állás nélkül

álnéven publikál. Különböző lapok munkatársa. 1976–1978-ban a Függetlenségi Hullám (ún. Rombu) vezetőségének tagja, 1977-ben a ROPCiO egyik alapítója. 1979-ben megalapítja a Független Lengyelország Konföderációját (KPN), amely az első valódi ellenzéki párt egész Kelet-Európában. 2001-ig a párt vezetője és fő ideológusa. 1977–1980 között illegális kiadványokat ad ki, illetve a *Droga* folyóirat főszerkesztője. 1980. szeptember 23-án letartóztatják, és 7 év börtönre ítélik. 1984-ben amnesztiával szabadul. 1985-ben 4 évre ítélik el, majd 1986 szeptemberében amnesztiával szabadul. Összesen 10 évet ült börtönben. Szabadulása után Nyugatra emigrál, a kerekasztal-tárgyalásokat ellenzi. Hazatérése után 1991–1997 között Szejm-képviselő. 1998-tól nyugdíjas. 2005-ben ledoktorál.

Modzelewski, Karol (1937) középkorral foglalkozó történész, a létező szocializmus baloldali kritikusa. 1957-től a LEMP tagja. 1962 és 1964 között a Varsói Egyetemen politikai vitaklubokat szervez. 1964-ben a *Nyílt levél* című vitairat társszerzője, melynek következtében kizárják a pártból és elbocsátják egyetemi állásából. 1965 júliusában 3,5 év börtönre ítélik, 1967 augusztusában feltételesen szabadlábra helyezik. Részt vesz az 1968-as márciusi eseményekben. 1969 januárjában ismét 3,5 év börtönre ítélik, 1971 szeptemberében szabadul. 1972–1983 között az LTA Anyagi Kultúra Története Intézetének tudományos munkatársa Wrocławban. Élesen kritizálja a Gierek-vezetés gazdaság- és társadalompolitikáját. 1980 augusztusában tanácsadóként részt vesz a gdański sztrájkban, majd az Alsó-sziléziai MKZ Elnökségének tagja. 1980 novemberétől 1981 márciusáig a KKP sajtósóvivője. 1981 áprilisától az Alsó-sziléziai Régió Hivatala Elnökségének tagja, a Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött. 1981. december 13-án internálják. Később többször letartóztatják. 1984–1987 között újra az Akadémia munkatársa. 1989–1991 között szenátor, 1990-től professzor. 1994-től a Varsói Egyetem történelem szakán oktat.

Molczyk, Eugeniusz (1925–2007) lengyel tábornok. 1968–1971 között a Lengyel Hadsereg vezérkarifőnök-helyettese. 1972–1986 között nemzetvédelminiszter-helyettes. 1972–1984 között a VSZ EFE főparancsnok helyettese.

Obodowski, Janusz (1930) lengyel politikus, közgazdász. 1948-tól a LEMP tagja. 1954-től az állami adminisztrációban dolgozik. 1980–1981-ben szociális és munkaügyi miniszter, majd 1981. július 31-től 1985-ig miniszterelnök-helyettes. 1986–1990 között berlini nagykövet.

Ogarkov, Nyikolaj Nyikolajevics (1917–1994) szovjet tábornok. 1938-tól a hadseregben szolgál. 1945 óta párttag. 1959-ben a moszkvai Vezérkari Katonai Akadémián diplomázik. 1968-tól a vezérkari főnök első helyettese. 1971–1989 között az SZKP KB tagja. 1974–1977 között honvédelminiszter-helyettes, 1977–1984 között a honvédelmi miniszter első helyettese, illetve a Szovjet Hadsereg Fegyveres Erői vezérkari főnöke

Olszewski, Jan (1930) ügyvéd, ellenzéki aktivista. 1953–1954-ben az Igazságügyi Minisztériumban, majd az LTA Jogtudományi Intézetében dolgozik. 1956–1957-ben a *Po Prostu* szerkesztőségi tagja. 1956–1962 között részt vesz a Görbe Kör Klub vitaestjein. 1962-től ügyvéd. 1965-ben Kuroń és Modzelewski perében, 1968-ban a diákok ellen indított perekben védőügyvéd. Felfüggesztik, két évig nem gyakorolhatja a praxist. 1976-ban a KOR alapító tagja. Jogi segítséget nyújt a radomi és ursusi munkásoknak. 1980 augusztusától a Szolidaritás szakértője, a szakszervezet státútumának egyik szerzője. 1980-tól a Mazóviai Régió Hivatalának, a KKP-nak és a KK-nak szakértője. 1981. december 13-a után

számos Szolidaritás-aktivista védője. 1988-ban az Állampolgári Bizottság egyik alapítója. A kerekasztal-tárgyalásokon a jogi és bírósági reformokkal foglalkozó albizottság tagja. 1991–1992-ben miniszterelnök.

Olszowski, Stefan (1931) lengyel kommunista politikus. 1952-től a LEMP tagja. 1960–1963 között a poznaí vajdasági pártbizottság titkára. 1964–1986 között a LEMP KB tagja, 1968–1971, majd 1980–82 között a KB titkára. 1970–1980 között PB-tag. 1980 februárjában kelet-berlini nagykövetté nevezik ki. 1980 augusztusától 1985-ig újra PB-tag. 1982–1985 között külügyminiszter. 1986-tól New Yorkban él.

Palka, Grzegorz (1950–1996) ellenzéki aktivista. A Łódźi Politechnika Kémiai Karán végzett. 1983-ig az egyetem tudományos munkatársa. 1980-tól a Szolidaritás tagja, a Łódźi MKZ elnökhelyettese. 1981 júliusában a Szolidaritás Országos Program Konferenciájának szervezője Łódźban. Az I. országos kongresszuson delegált, a legtöbb szavazattal megválasztott KK elnökségi tag. A kormánnyal tárgyaló gazdasági bizottság tagja. 1981. december 13-án internálják, 1984-ben amnesztiával szabadul. Wałęsa ellenzékiéhez csatlakozik. 1985-től a łódźi textilgyárban dolgozik. 1990–1994-ben Łódź polgármestere.

Pelse, Arvid Janovics (1899–1983) szovjet kommunista politikus. 1915 óta párttag. 1961–1983 között az SZKP KB, 1966–1983 között a PB tagja.

Pińkowski, Józef (1929–2000) lengyel kommunista politikus. 1971-től a LEMP KB, 1980–1981 között a PB tagja. 1980. szeptember 5. és 1981. február 11. között miniszterelnök.

Podgornij, Nyikolaj Viktorovics (1903–1983) szovjet kommunista politikus. 1930 óta párttag. 1956–1981 között az SZKP KB, 1963–1965 között a Titkárság, 1960–1977 között az Elnökség, illetve a PB tagja. 1965–1977 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

Popiełuszko, Jerzy (1947–1984) katolikus pap. 1978-tól a varsói egészségügyi dolgozók lelkipásztora, 1980 májusától a varsói Szent Szaniszló–Kosztka-templom plébánosa. 1980. augusztus 31-én a Varsói Kohó (Huta Warszawa) sztrájkolóinak tart misét, a kohászok lelkipásztora lesz. 1981. december 13-a után együttműködik a földalatti ellenállással. A biztonsági szolgálat rendszeresen figyeli, többször felfogatják a lakását. Jerzy Urban kormányzóvivő rendszeres céltáblája. 1983 szeptemberétől évente zarándoklatot szervez a kohászokkal Jasna Górára. 1983. december 12-én a „lelkiismereti szabadsággal való visszaélés” vádjával állítják bíróság elé, de az egyház nyomására szabadon engedik. 1984. október 13-án sikertelen merényletet kísérel meg ellene a biztonsági szolgálat. 1984. október 19-én a Bydgoszczból Varsóba tartó úton a BM IV. Osztálya „D” csoportjának funkcionáriusai brutálisan meggyilkolják, testét a Visztula folyóba dobják. Temetése több mint 100 ezer gyászoló jelenlétében óriási antikommunista megemlékezéssé válik. A Szent Szaniszló–Kosztka-templom zarándokhellyé változik, melyet felkeres II. János Pál pápa, George Bush és Margaret Thatcher is. 1985. február 7-én a toruńi Vajdasági Bíróság három belügyi tisztet elítél a gyilkosságért. Grzegorz Piotrowski 25 év, Leszek Pękala 15 év és Waldemar Chmielewski 14 év, vezetőjük, Adam Pietruszka szintén 25 év börtönbüntetést kap. 1997-ben megkezdődik Popiełuszko boldoggá avatási folyamata.

Prądziński, Ludwik (1956) lengyel munkás, szakszervezeti aktivista. 1975–1984 között a Gdański Hajógyárban munkás. 1976-ban sztrájkot szervez. 1979–1980-ban a Szabad Szakszervezetek aktivistája. Az 1980. augusztusi sztrájk egyik

- szervezője, a sztrájkbizottság, majd az Alapító Bizottság tagja. A hadiállapot alatt internálják, később a mezőgazdaságban dolgozik.
- Pyka, Tadeusz** (1930–2009) lengyel közgazdász, kommunista politikus. 1975-től 1980. augusztus 24-ig miniszterelnök-helyettes. 1980. február 15. és augusztus 24. között a LEMP PB tagja.
- Rahmanyin, Oleg Boriszovics** (1924) szovjet kommunista politikus. 1942 óta párttag. 1981–1989 között az SZKP KB tagja, a KB osztályvezető helyettese. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.
- Rakowski, Mieczysław** (1926–2008) lengyel újságíró, kommunista politikus. 1946 óta a PPR, majd 1948-tól a LEMP tagja. 1958–1982 között a *Polityka* hetilap főszerkesztője. 1972–1989 között Szejm-képviselő. 1981–1985 között miniszterelnök-helyettes. 1988–1989-ben miniszterelnök. 1989–1990-ben a LEMP első titkára. A kerekasztal-tárgyalások egyik fő szervezője. A rendszerváltás után haláláig a *Dziś* főszerkesztője.
- Rulewski, Jan** (1944) lengyel ellenzéki aktivista. 1963–1965-ben a varsói Katonai Technikai Akadémia hallgatója. Megtagadja a részvételt a tanácsi választásokon, ezért elbocsátják az iskolából, és kényszergyógykezelés alá helyezik. Franciaországba próbál szökni, de Csehszlovákiában elfogják, dezertálásért 5 év börtönre ítélik. 1968-ban amnesztiával szabadul. 1970–1980 között a bydgoszcki Romet motorkerékpárgyárban dolgozik. 1974-ben felsőfokú mérnökiskolát végez. 1980 szeptemberétől a bydgoszcki MKZ elnöke és Régió Hivatalának a KKP tagja. A Szolidaritás I. országos kongresszusán küldött. A Szolidaritás egyik elnökjelöltje. 1981. december 13-án internálják, 1984 júliusában amnesztiával szabadul. 1984-től újra a Romet-gyárban dolgozik, sztrájkszervezése miatt 1985-ben elbocsátják. 1985–1990 között taxis. 1991-től Szejm-képviselő, 2007-től szenátor.
- Rurarz, Zdzisław** (1930–2007) lengyel közgazdász, diplomata. A 70-es években Gierек egyik gazdasági tanácsadója, majd tokiói nagykövet. A hadiállapot bevezetése után menedékjogot kér az Egyesült Államokban.
- Ruszkov, Konsztantyin Viktorovics** (1909–1993) szovjet kommunista politikus. 1943 óta párttag. 1971–1986 között az SZKP KB, 1977–1986 között a Titkárság tagja. 1957–1960 között követségi tanácsos Lengyelországban. 1977–1986 között KB-titkár és KB-osztályvezető.
- Seleszt, Pjotr Efimovics** (1908–1995) szovjet kommunista politikus. 1928 óta párttag. 1964–1973 között az SZKP Elnökségének, illetve a PB tagja. 1963–1972 között az Ukrajna Kommunista Pártja KB első titkára.
- Siwak, Albin** (1933) kőműves, kommunista politikus. 1965-től a LEMP tagja, 1980-tól a KB, 1981-ben a PB tagja. 1981–1986-ban diplomata Líbiában.
- Siwicki, Florian** (1925) lengyel tábornok. 1943-tól a Szovjetunióban szervezett Lengyel Néphadsereg tagja. 1964-től a Sziléziai Katonai Körzet törzsfőnöke. 1968-ban a 2. Lengyel Hadsereg parancsnoka, részt vesz Csehszlovákia megszállásában. 1968–1971 között a Sziléziai Katonai körzet parancsnoka, majd vezérkarifőnök-helyettes. 1973–1983 között vezérkari főnök és nemzetvédelmi-miniszter-helyettes. 1981–1983-ban a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa tagja. 1981–1986 között a LEMP PB tagja. 1983–1990 között nemzetvédelmi miniszter.
- Skalski, Jerzy** (1925–2010) lengyel tábornok. 1980–1983-ig a Lengyel Néphadsereg vezérkari főnökének első helyettese. 1983-tól 1987-ig a Varsói Katonai Körzet első parancsnok-helyettese. 1985-től Szejm-képviselő. 1987–1990 között az Országos Védelmi Bizottság titkára, 1989–1990-ben nemzetvédelminiszter-helyettes.

- Slonimski, Antoni** (1895–1976) lengyel költő, drámaíró, satíráíró és színházkritikus. 1956–1959 között a Lengyel Írószövetség elnöke. 1964-ben a *34-ek levele* egyik kezdeményezője.
- Słowik, Andrzej** (1949) munkás-aktivista. 1967–1973 között gépszerelő Łódźban, majd 1967–1973 között sofőr a helyi tömegközlekedési vállalatnál. 1977–1981 között a LEMP tagja. 1980. augusztus 26-án a tömegközlekedési sztrájk élére áll, a városi MKZ elnöke, a KKP elnökhelyettese. 1981. május 25-től a Łódźi Régió Hivatalának vezetője, küldöttként részt vesz a Szolidaritás I. országos kongresszusán. 1981. december 13-án okkupációs sztrájkot szervez, később többször letartóztatják. 1984–1985-ben emigrációban él. 1986-tól újra részt vesz a lódźi ellenzék megszervezésében. 1992–1993-ban munkaügyi és társadalompolitikai miniszterhelyettes. 2001-től Ausztráliában él és dolgozik.
- Stachura, Bogusław** (1927–2008) lengyel tábornok. 1948-tól a LEMP tagja. 1969-től 1983-ig belügyminiszter-helyettes. Irányítja az 1976-os sztrájkok leverését, majd 1980-tól részt vesz a hadiállapot terveinek kidolgozásában. Később bukaresti nagykövet. A rendszerváltás után megvádolják Pyjas meggyilkolásában való részvételért.
- Staniszkis, Jadwiga** (1942) lengyel szociológus. A hatvanas években szoros kapcsolatban áll Brus, Kołakowski, Kotarbiński köreivel, valamint a fiatal politikailag aktív egyetemistákkal. Részt vesz az 1968. márciusi eseményekben. 1980 augusztusától a Szolidaritás egyik szakértője. Jelenleg a Varsói Egyetem profeszszora, az LTA tagja.
- Starzyński, Stefan** (1893–1943) lengyel politikus, közgazdász, publicista. 1934–1939 között Varsó polgármestere. 1939-ben megszervezi a főváros védelmét. Német koncentrációs táborban hal meg.
- Stechbarth, Horst** (1925) keletnémet tábornok. 1951-től az NSZEP tagja. 1959-től a moszkvai Katonai Akadémia hallgatója. 1972-től az NDK Nemzeti Néphadsereg szárazföldi erők parancsnoka és honvédelminiszter-helyettes. 1976–1989 között a KB tagja.
- Stomma, Stanisław** (1908–2005) lengyel jogász, publicista, politikus. 1957–1976 között a Znak Szejm-képviselője. 1981–1984 között a prímás tanácsadója. Részt vesz a kerekasztal-tárgyalásokon, az első választások után szenátor.
- Stoph, Willi** (1914–1999) keletnémet kommunista politikus, tábornok. 1931-től tagja a kommunista pártnak, részt vesz a nácik elleni kommunista ellenállásban. 1940–1945 között a háborúban szolgál, 1945-ben szovjet fogságba esik. 1948-tól kezdve a NSZEP gazdaságpolitikai munkacsoportjának vezetője. 1950–1990 között a Népi Kamara képviselője, a KB tagja. 1952-től az NDK Népi Kamarája gazdasági bizottságának elnöke. Részt vesz az Állambiztonsági Minisztérium (*Stasi*) és a Készenléti Rendőrség létrehozásában. Az 1953-as népfelkelés leverése után a pártot irányító központi csoport tagja, majd belügyminiszter. 1956–1960 között védelmi miniszter. 1963-tól az Államtanács tagja. 1973–1976 között az Államtanács elnöke. 1976–1989 között miniszterelnök.
- Strzelecki, Jan** (1919–1988) lengyel szociológus, filozófus. 1943-tól a PPS–WRN tagja, az AK katonája. Részt vesz a varsói felkelésben. 1946–1948 között a PSS, majd 1948–1979 között a LEMP tagja. 1956-ban a varsói Görbe Kör Klub elnöke, majd a *Nowa Kultura* szerkesztőségi tagja. 1957–1988 között az LTA Filozófiai és Szociológiai Intézete munkatársa. 1978-ban DiP egyik alapítója. 1981-ben a Szolidaritás tanácsadóit tömörítő OPS-Z egyik alapítója és tagja. A hadiállapot

idején internálják. Később Wałęsa köréhez tartozik. 1988-ban egy brutális utcai támadás áldozata, az elkövetők nem ismertek.

- Świtoń, Kazimierz** (1931) elektroműszerész, munkás-aktivista. 1967-től katowicei otthonában berendezett rádió- és tévészerelő műhelyben dolgozik. 1977-ben csatlakozik a KOR által szervezett éhségsztrájkhoz Varsóban. Saját lakása a ROPCiO Konzultációs-Információs Pontja lesz. 1978. február 23-án négy társával együtt megalapítja Katowicében az első Szabad Szakszervezetek Bizottságát. Gyakran letartóztatják. 1978 augusztusától a *Ruch Związkowy* szerkesztőbizottságának tagja. Több éhségsztrájkban részt vesz, többek között 1980 májusában a Podowka Leśna-i Szent Kristóf-templomban is. 1980. szeptember 3-án a Katowicei Kohó (Huta Katowice) Sztrájkbizottságának, majd az MKS és MKZ tagja. 1981. április 30-án kikerül a helyi MKZ-ből. Delegátus a Szolidaritás I. országos kongresszusán. 1981. december 13-án internálják. Szabadulás után is többször letartóztatják. 1982-től rokkantnyugdíjas. 1983 decemberében emléktáblát akar állítani a Wujek bánya áldozatainak. 1988-ban az alsó-sziléziai sztrájkok szervezője. 1989-től a Kereszténydemokrata Munka Pártja, majd az Alsó-sziléziai Kereszténydemokrácia tagja. 1991–1993 között Szejm-képviselő.
- Szuszlov, Mihail Andrejevics** (1902–1982) szovjet kommunista politikus. 1921-től párttag. 1941-től az SZKP KB, 1947-től a Titkárság tagja. 1952–1953-ban, majd 1955-től haláláig az SZKP Elnöksége, illetve a PB tagja. Az SZKP főideológusa. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó bizottság vezetője.
- Szűrös Mátyás** (1933) magyar diplomata. 1960-tól a külügyminisztérium munkatársa, 1965–74 között az MSZMP KB külügyi osztályának referense, majd osztályvezető-helyettese. 1975–78 között berlini, 1978–82 között moszkvai nagykövet. 1982–83 között az MSZMP KB külügyi osztályvezetője, majd 1989-ig az MSZMP KB külügyi titkára. 1985-től országgyűlési képviselő, a reformkommunisták egyik vezetője.
- Szydłak, Jan** (1925–1997) lengyel kommunista politikus. 1948–1981 között a LEMP tagja. 1960–1968 között a poznańi vajdasági pártbizottság első titkára. 1962–1980 között a LEMP KB, 1970–1980 között a PB tagja. 1968–1977 között KB titkár. 1976–1979 között miniszterelnök-helyettes. A hadiállapot alatt internálják.
- Szymborska, Wisława** (1923) lengyel költő, esszéista, irodalomkritikus. Számos ellenzéki akcióban részt vesz. 1996-ban irodalmi Nobel-díjat kap.
- Taraki, Nur Mohammed** (1916–1979) afgán politikus. Az ANDP egyik alapítója és haláláig főtitkára. 1978–1979 között a Forradalmi Tanács elnöke, miniszterelnök. 1979. szeptember 14-én merénylet áldozata lesz.
- Trzeciakowski, Witold** (1926–2004) lengyel közgazdász. 1969–1980 között a Łódźi Egyetem tudományos munkatársa, 1980–1989 között a Lengyel Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézet alapítója és munkatársa. 1981-től a Szolidaritás gazdasági tanácsadója. 1981–1984 között a Prímás Társadalmi Bizottságának tagja. A kerekasztal-tárgyalásokon a társadalompolitikai és gazdasági reformbizottság társelnöke. 1989–1991 között szenátor.
- Tuczapski, Tadeusz** (1922–2009) lengyel katonai vezető. A Lengyel Néphadsereg tábornoka. 1968–1987 között nemzetvédelmi miniszterhelyettes. 1968–1986 között a LEMP KB tagja. Az Országos Polgári Védelem főnöke, 1971–1987 között az Országos Védelmi Bizottság titkára. 1981–1983 között a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsának tagja.

- Tyihonov, Nyikolaj Alekszandrovics** (1905–1997) szovjet kommunista politikus. 1940 óta párttag. 1966–1989 között az SZKP KB, 1979–1985 között a PB tagja. 1980–1985 között miniszterelnök.
- Usztyinov, Dmitrij Fjodorovics** (1908–1984) szovjet kommunista politikus. 1927 óta párttag. 1952–1984 között az SZKP KB, 1965–1976 között a Titkárság, 1976–1984 között a PB tagja. 1976–1984 között honvédelmi miniszter. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.
- Wajda, Andrzej** (1926) Oscar-díjas lengyel filmrendező. Édesapját megölték Katyńban. A lengyel új hullám egyik elindítója. Az ötvenes években készített filmjei (*A mi nemzedékünk, Csatorna, Hamu és Gyémánt*) kultuszfilmekké váltak. 1981-ben mutatják be a *Vasember* című filmjét, amely a Szolidaritásnak állít emléket.
- Walentynowicz, Anna** (1929–2010) ellenzéki munkás-aktivista. 1939-ben a háborúban elveszti családját. 1950–1991 között megszakításokkal a Gdański Hajógyár munkása. 1970-ben túléli a sortüzet. 1978-tól a Tengerpart Szabad Szakszervezetek tagja, a *Robotnik Wybrzeża* szerkesztője. 1980. augusztus 7-én (5 hónappal a nyugdíjazása előtt) elbocsátják állásából, amely az egyik kiváltó oka lesz a hajógyári sztrájkoknak. Az Üzemközi Sztrájkbizottság tagjává választják, majd az MKZ Elnökségének tagja Gdańskban. 1981. december 14–16. között a hajógyári sztrájkok egyik fő szervezője, 18-án internálják. 1982 júliusában szabadul, majd egy hónappal később sztrájkszervezésért újra letartóztatják. 1983 márciusában 1 év 3 hónap börtönbüntetésre ítélik 3 évre felfüggesztve. 1983-ban újra letartóztatják. 1989-ben ellenzi a kerekasztal-tárgyalásokat. 1989–1997 között a *Poza układem* munkatársa. 2003-ban visszautasítja a Gdańsk Díszpolgára kitüntetést, kártérítést követel a 80-as években őt ért károkkért, a bíróság 2005-ben 70 ezer zloty kártérítést ítél neki. 2010. április 10-én a katyńi tömeggyilkosságok 70. évfordulójára tartva a szmolenszki légi katasztrófában életét veszti.
- Wałęsa, Lech** (1943) villanyszerelő, ellenzéki munkás-aktivista. 1961-ben mezőgazdasági gépszerelő szakmát szerez. 1967–1976 között a Gdański Hajógyárban villanyszerelő. 1970 decemberében a hajógyári sztrájk egyik szervezője, ezért december 19-én letartóztatják. 1971 januárjától a hajógyár W-4 üzemében dolgozik. 1971. január 25-én az üzem egyik delegáltja a Gierekkel való találkozón. 1976-ban elbocsátják a gyárból. 1976–1979 között egy építkezési berendezéseket gyártó üzem munkása, 1979–1980-ban az Elektromontáz Elektronikai Robotok Üzemében dolgozik. 1978-tól a Tengerpart Szabad Szakszervezetek aktivistája, 1979-től a *Robotnik Wybrzeża* szerkesztőségi tagja. Együttműködik a KSS KOR-ral, 1979 júliusában aláírja a *Munkásjogok Kartáját*. A 70-es években gyakran letartóztatják. 1980 augusztusában a hajógyári sztrájkok egyik vezetője, a sztrájkbizottság vezetője. Aláírja a Gdański Megállapodást a kormány képviselőivel. 1980 szeptemberétől újra a hajógyár munkása. 1981-ben a Szolidaritás Gdański Régió Hivatalának vezetője. A Szolidaritás I. országos kongresszusán a szervezet elnökévé választják. 1981. december 12–13-án a saját lakásában letartóztatják, és egy Varsó melletti kormányvillába, később a Beszkidekbe internálják. 1982 novemberében szabadul. 1983 májusától újra a hajógyár munkása. 1983-ban megkapja a Nobel-békedíjat. 1986 szeptemberében létrehozza a Szolidaritás Ideiglenes Tanácsát. 1988 májusában a gdański sztrájkok résztvevője. 1988. december 18-án létrehozza az Állampolgári Bizottságot. 1990 áprilisában a Szolidaritás II. országos kongresszusán újra elnökké választják. A magdalenkai tárgyalások

- (1988. szeptember 15.–1989. március 2.) és a kerekasztal-tárgyalások ellenzéki vezetője. 1990–1995 között a III. Köztársaság elnöke.
- Ważyk, Adam** (1905–1982) lengyel költő, prózairó, esszéista. 1957-ig a LEMP tagja. A *Poéma Felnőtteknek* című verse az olvadás korszakának egyik legjelentősebb alkotása. Haláláig számos ellenzéki akcióban részt vesz.
- Werblan, Andrzej** (1924) lengyel kommunista politikus, történész. 1948–1981 között a LEMP KB tagja. 1974–1980 között KB-titkár, 1980-ban a PB tagja. 1972–1974 között a *Nowe Drogi* főszerkesztője, 1974–1981 között a Marxizmus–Leninizmus Alapvető Problémái Intézetének igazgatója. A LEMP egyik főideológusa.
- Wielowieyski, Andrzej** (1927) katolikus értelmiségi, ellenzéki aktivista. 1943-tól a Honi Hadseregben szolgál. 1947-ben a krakkói Jagelló Egyetemen jogi diplomát szerez. 1948-tól a gazdasági minisztériumban, majd a varsói gazdasági tervbizottságban dolgozik. 1955–1962 között részt vesz a Görbe Kör Klub vitaestjein. 1957-től a varsói KIK tagja, majd 1972–1981 és 1984–1989 között főtítkára. 1962–1984 között a *Więź* szerkesztőségi tagja. 1980 augusztusában a Gdański Hajógyár Sztrájkbizottságának tanácsadója, részt vesz az augusztusi tárgyalásokon. 1981-ben az OPS-Z vezetője. 1981–1985 között a primás, 1983-tól Lech Wałęsa tanácsadója. 1988-ban az Állampolgári Bizottság egyik alapítója, 1989-ben a kerekasztal-tárgyalások résztvevője, a gazdaság- és társadalompolitikai albizottság tagja. 1989–1991 között szenátor és a Szenátus elnökhelyettese. 1991–2004 között az Európa Tanács Parlamenti Gyűlésének lengyel delegációját vezeti. 2001–2005 között újra szenátor. 2008–2009-ben EP-képviselő.
- Wojtaszek, Emil** (1927) lengyel kommunista politikus, diplomata. 1972–1976 között Lengyelország párizsi nagykövete. 1976–1980 között külügyminiszter. 1980. februártól 1981. ápriliséig a LEMP PB póttagja, 1980. augusztustól 1981. ápriliséig KB titkár.
- Wolicki, Krzysztof** (1925–2001) lengyel értelmiségi. 1945–1948 között a PPR, 1948–1967 között a LEMP tagja. Kołakowski kizárása után kilép a pártból. 1952–1957 között a *Trybuna Ludu* munkatársa, 1959-ben a *Nowa Kultura* szerkesztője. 1964–1968-ig a Rendőrség Önkéntes Tartalékegysége (ORMO) tagja. Később ellenzéki tevékenységet folytat, együttműködik a KOR-ral, a Repülő Egyetemek egyik létrehozója. Több ellenzéki tiltakozó akcióban részt vesz. 1982-ben internálják.
- Woroszyński, Wiktor** (1927–1996) költő, író, műfordító. 1952 és 1956 között Moszkvában tanul. Az 1956-os magyar forradalom idején a *Nowa Kultura* munkatársaként Budapestről tudósít (*Magyarországi napló, 1956.* – megjelent magyarul Kerényi Gácia fordításában).
- Wyszkowski, Krzysztof** (1947) lengyel szakszervezeti aktivista. 1977-től a KSS KOR munkatársa. 1978-ban megalapítja az első gdański Szabad Szakszervezetet. 1980 augusztusában részt vesz a hajógyári sztrájkban, 1981-től a *Tygodnik Solidarność* szerkesztőbizottságának tagja. A hadiállapot idején internálják. 1988-ban részt vesz a hajógyári sztrájkban, ellenzi a kerekasztal-tárgyalásokon született megállapodásokat.
- Żabiński, Andrzej** (1938–1988) lengyel kommunista politikus. 1967–1972 között a Szocialista Ifjúsági Szövetség elnöke. 1973–1980 között az opolei, majd 1980–1982 között a katowicei vajdasági pártbizottság első titkára. 1980. szeptember 6. és 1981. július 19. között a LEMP PB tagja.
- Zadrożyński, Edmund** (1931–1982) vasmunkás, szakszervezeti aktivista. 1977-től szamizdat kiadványok terjesztésével foglalkozott, a *Robotnik* szerkesztőségi

tagja volt. 1978-ban részt vesz a Független Munkásmozgalom, majd az első Szabad Szakszervezetek létrehozásában. 1979. július 1-jén letartóztatták, és 3 év börtönbüntetésre ítélték. A hadiállapot idején internálják.

Zaglagyin, Vagyim Valentyinovics (1927–2007) szovjet kommunista politikus. 1955 óta párttag. 1981–1990 között az SZKP KB tagja. 1975–1988 között az SZKP KB Nemzetközi Osztálya vezetőjének első helyettese.

Zamjatyin, Leonyid Mitrofanovics (1922) szovjet kommunista politikus. 1944 óta párttag. 1976–1990 között az SZKP KB tagja. 1978–1986 között az SZKP KB Nemzetközi Tájékoztatási Osztály vezetője. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.

Zimjanyin, Mihail Vasziljevics (1914–1995) szovjet kommunista politikus. 1939 óta párttag. 1952–1956 és 1966–1989 között az SZKP KB, 1976–1987 között a Titkárság tagja. 1965–1976 között a *Pravda* főszerkesztője. 1976–1987 között KB-titkár. 1980–1981-ben a lengyel válsággal foglalkozó Szuszlov-bizottság tagja.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

- AAN, Archiwum Akt Nowych (Újkori Iratok Levéltára), Varsó. [XI A/1252., 1254., 1255., 1258., 1262., 1265., 1328.; V/164.]
Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA (KARTA Intézet archívuma), Varsó.
MOL, Magyar Országos Levéltár, Budapest. [M-KS 288. fond, KÜM TÚK XIX-J-1-j]
RGANI, Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii (A Legújabbkori Történelem Oroszországi Állami Levéltára), Moszkva. [2., 5., 89. fond.]

Idézett újságok és folyóiratok

- Népszabadság (1980–1981), Pravda (1980–1981), Trybuna Ludu (1980–1981), Tygodnik Solidarność (1981)
Arcana, Biuletyn Instytut Pamięci Narodowej, Cold War International History Project Bulletin, Dzieje Najnowsze, Dziś. Przegląd społeczny, Historia, Kút, Múltunk, Novaja i novejszaja Isztorija, Pamięć i Sprawiedliwość, Przegląd Historyczny, Századok, Vojenno-Isztoricseskij Zsurnal, Voproszi Isztorii

Internetes források

- Encyklopedia Solidarności: <http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/>
Stowarzyszenie Archiwum Solidarności: <http://www.archsol.pl/>
Az IPN honlapja a Szolidaritásról: <http://www.sierpien1980.pl/>
Az IPN honlapja a hadiállapotról: <http://www.13grudnia81.pl/>

Publikált források

- IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 14–20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1981
A Lengyel Egyesült Munkáspárt VII. kongresszusa. 1975. december 8–13. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976

- A Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa, 1981. február 23.–március 3. (Szerk.: Hetényi Zsuzsa) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981
- ANEKS do Uchwały Programowej I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”
Materiały dyskusyjne do III części „Związek wobec kryzysu i reformy gospodarczej.”
<http://www.skpnssz.org/downloads/HISTORIA%20NSZZ/dokumenty/Aneks%20do%20uchwaly%20programowej%20I%20KZD.doc> (2010-02-24)
- Az európai népi demokráciák alkotmányai. (Szerk.: Kovács István) Budapest, KJK, 1985
- Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981. (Közli: TISCHLER János) *Századok*, 132. évf. (1998) 5. sz., 1133–1173.
- BRUS, Włodzimierz: *A szocialista gazdaság működésének általános problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967
- BRUS, Włodzimierz: *Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957
- Department of State Bulletin*, No. 2049/1981., No. 2050/1981., No. 2051/1981., No. 2053/1981., No. 2056/1981., No. 2057/1981.
- Dokumentum „Komisszji Szuszlova”. Szobityija v Polse v 1981 g. *Novaja i Novejszaja Isztorija*, (1994) nr 1., 84–105.
- From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980–1981. A Documentary History*. (Eds.: PACZKOWSKI, Andrzej–BYRNE, Malcolm) Budapest, New York, CEU Press, 2007
- GIEREK, Edward: *Válogatott beszédek*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978
- “In Case Military Assistance Is Provided To Poland”: Soviet Preparations for Military Contingencies, August 1980. (Ed.: KRAMER, Mark) *Cold War International History Project Bulletin*, (1998) Issue 11., 102–109. Az eredeti dokumentum elérhető a Harvard Egyetem internetes oldalán: <http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/august28,1980.JPG> (2008. 07. 08.)
- Informacja z dnia 27 lutego 1982 r. o pomocy udzielonej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych PRL przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR od grudnia 1981 r., Służba Zabezpieczenia Materiałowego MSW, mps, k. 42–43.* http://www.13grudnia81.pl/portal/sw/747/6782/Dokumenty_dotyczace_wprowadzenia_stanu_wojennego.html (2010-04-21)
- JARUZELSKI, Wojciech: *A szocialista megújulásért*. (Szerk.: DOMÁNY András) Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985
- Katiny. Mart 1940 g.–szentjabr 2000 g. Rasszrel. Szugybi zsvih. Eho Katinyi. Dokumenti.* (Red.: LEBEGYEVA, N. Sz.) Moszkva, Vesz Mir, 2001
- KOŁAKOWSKI, Leszek: Tezy o nadziei i beznadziejności. In: KOŁAKOWSKI, Leszek: *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*. Kraków, Znak, 2006, 405–426.
- Krajowa Komisja Porozumiewawcza NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie w dniach 9–10 kwietnia 1981 r.* (Red.: TABAKO, Tomasz–PACZKOWSKI, Andrzej–KOPKA, Bogusław) Warszawa, NOWA, 1996
- Krajowa Konferencja PZPR 22–23 października 1973 r. Podstawowe dokumenty i materiały*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1973
- KUROŃ, Jacek: Mit javasol az ellenzék. In: *Lengyel földindulás*. Magyar Füzetek 7. (Szerk.: KENDE Péter), Párizs, Dialogues Européens, 1980, 67–75.
- KUROŃ, Jacek: *Polityka i odpowiedzialność*. Londyn, Aneks, 1984
- Laborem exercens enciklika a Rerum novarum megjelenésének 90. évfordulója alkalmából – 1981. szeptember 14. In: *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai doku-*

- mentumok 1978–2005. I. kötet. *Enciklikák, apostoli buzdítások, apostoli levelek*. (Szerk.: DÍÓS István) Budapest, Szent István Társulat, 2005, 135–186.
- Lengyel földindulás*. Magyar Füzetek 7. (Szerk.: KENDE Péter), Párizs, Dialogues Européens, 1980
- Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981
- List otwarty Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego do członków Podstawowej Organizacji Partyjnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i członków uczelnianej organizacji Związku Młodzieży Socjalistycznej przy Uniwersytecie Warszawskim, przedstawiający oparty o marksowską teorię społeczeństwa krytyczny obraz systemu politycznego i społeczno-ekonomicznego Polski jako ustroju biurokracji partyjnej. In: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976. Wybór dokumentów*. (Red.: HEMMERLING, Zygmunt–NADOLSKI, Marek) Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Instytut Nauk Politycznych, 1991, 157–245.
- MARCUSE, Herbert: *Soviet marxism: a critical analysis*. New York, Vintage, 1961.
- MICHNIK, Adam: Új evolucionizmus. In: MICHNIK, Adam: *Gondban a bohóc. Esszék és tanulmányok*. Pozsony, Kalligram, 1996, 19–33.
- Negyedszázaddal később 1981-es történelmi visszaemlékezés 1956-ra*. (Közlő: TISCHLER János) www.archivnet.hu, IV. (2004) 5. sz.
- Nemzetközi Szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. (Szerk.: HALMOSY Dénes) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985
- New Evidence on the Polish Crisis 1980–1982. *Cold War International History Project Bulletin*, (1998) Issue 11, 3–133.
- Notatki gen. Wiktora Anoszkina z rozmowy tow. Wiktora G. Kulikowa z tow. Wojciechem Jaruzelskim w dniu 9 grudnia 1981 r. (godz. 1.07–2.35 czasu moskiewskiego). *Biuletyn IPN*, (2009) nr 107, 92–100.
- Obrady fragmenty Prezydium Krajowej Komisji NSZZ „Solidarność” w Radomiu. In: BOROWIECKI, Jerzy: *„Solidarność” Fronty walki o władzę*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1982, 157–170.
- On the decision to introduced Martial Law in Poland in 1981. Two historians report the Commission on constitutional oversight of the Sejm of the Republic of Poland*. (Eds.: PACZKOWSKI, Andrzej–WERBLAN, Andrzej) CWIHP, Washington, 1997
- Perspektywa i możliwości podjęcia czynnego i biernego oporu w warunkach radzieckiej interwencji zbrojnej w Polsce*. http://www.ipn.gov.pl/ftp sierpien80/archiwum_msw/BU_1585_1640.pdf (2010-04-21)
- Polska. 40 lat PRL 1946–1983*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 1984
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 1. (sierpień 1980–marzec 1981)*. (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Warszawa, IPN, 2006
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982)*. (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Warszawa, IPN, 2007
- RAKOWSKI, F. Mieczysław: *A Köztársaság a nyolcvanas évek küszöbén. A válság forrásai*. (Ford.: SZABÓ Lajos Mátyás) Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék, 1984
- RAKOWSKI, F. Mieczysław: *Tárgyalófél voltam*. (Ford.: HÁRS Gábor) Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987

- Rozmowy z rządem PRL. Negocjacje pomiędzy NSZZ „Solidarność” a rządem w dniach 15–18 października 1981. (Red.: TABAKO, Tomasz–PACZKOWSKI, Andrzej–KOPKA, Bogusław) Warszawa, NOWA, 1998
- Šik, Ota: *A szocialista áruvishonyok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968
- Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980–1981*. (Ed.: KRAMER, Mark) Washington D.C, Cold War International History Project, 1999
- Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności. Tom I. 16 sierpnia 1980–30 czerwca 1981*. (Red.: LUSZNEWICZ, Jacek–ZAWISTOWSKI, Andrzej) Warszawa, IPN, 2008
- Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*. (Red.: KOPKA, Bogusław–MAJCHRZAK, Grzegorz) Seria „Dokumenty” tom 6. Warszawa, IPN, 2001
- Stan wojenny w Polsce. Dokumenty i materiały archiwalne 1981–1983*. (Red.: WALICHNOWSKI, Tadeusz) Warszawa, Wydawnictwo Comandor, 2001
- Statuty i projekty statutów NSZZ „Solidarność” 1980–1981*. (Red.: OWSIŃSKI, J. M.) <http://archsol.pl/pliki/01.doc> (2008-07-14)
- Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989*. (Red.: PERZKOWSKI, Stanisław) Londyn, Aneks, 1994
- Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981*. (Red.: WŁODEK, Zbigniew) Londyn, Aneks, 1992
- Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1980–1989*. Londyn, Aneks–Warszawa, Polityka, 1993
- The Anoshkin notebook on the Polish crisis, December 1981. (Ed.: KRAMER, Mark) *Cold War International History Project Bulletin*, (1998) issue 11. winter, 17–31.
- The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980–1981: Honecker’s Call for Military Intervention. (Ed.: KRAMER, Mark) *Cold War International History Project Bulletin*, (1995) Issue 5. Spring, 124.
- Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*. (Red.: FRISZKE, Andrzej–ZAREMBA, Marcin) Warszawa, Biblioteka „Więzi”–ISP PAN, 2005
- Władza wobec „Solidarności” sierpień 1980–grudzień 1981. Podstawowe dokumenty*. (Red.: PASIERBA, Bronisław) Wrocław, Uniwersytet Wrocławski, 1993
- Zapis rokowań gdańskich sierpień 1980*. (Red.: DRZYMICKI, Andrzej–SKUTNIK, Tadeusz) Editions Spotkania, London, é.n.
- „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina 9–16 grudnia 1981 r.* Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998

Visszaemlékezések

- ARBATOV, Georgi: *The system. An insider’s life in soviet politics*. New York, Random House, 1993
- Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko...* (Red.: BEREŚ, Witold–SKOCZYLAŚ, Jerzy) Warszawa, BGW, 1991
- Generał PAWŁOW: *Byłem rezydentem KGB w Polsce*. Warszawa, BGW, 1994
- GRIBKOV, A. I.: „Doktrina Brezsnyewa” i polskij krizisz nacsala 80-h godov. *Vojenno-Istoriczeszkij zszurnal*, (1992) nr 9., 46–57.
- GRIBKOV, A. I.: *Szogyba Varsavszkovo Dogovora. Voszpominanyija, dokumenti, fakti*. Moskwa, Russzkaja Knyiga, 1998

- JARUZELSKI, Wojciech: *Być może to ostatnie słowo. (Wyjaśnienia złożone przed sądem)*. Warszawa, Wydawnictwo Comandor, 2008
- JARUZELSKI, Wojciech: *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*. Warszawa, Wydawnictwo Comandor, 2005
- JARUZELSKI, Wojciech: *Stan Wojenny... Dlaczego?* Warszawa, BGW, 1992
- JARUZELSKI, Wojciech: Szekretnaja „Papka Szuszlova” – bolse voproszov, csem otvetov. *Novoje vremja*, (1993) nr 47., 32–35.
- JARUZELSKI, Wojciech: *Uroki isztorii – nye szol na rani. Beszeda sz Valentynom Oszkockim*. Rjazany, „Uzorocsje”, 2000
- KANIA, Stanisław: *Zatrzymać konfrontację*. Warszawa, BGW, 1991
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996
- KUN Miklós: *Prágai tavasz–prágai ősz. 1968 fehér feltjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998
- MAJOROV, Alekszandr Mihajlovics: *Pravda ob Afganskij vojnye. Szvigyetyelsztva glavno voennovo szovjetnyika*. Moskwa, Prava cseloveka, 1996
- NIEPOKORNI. *Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników zebrane w 1981 roku przez Andrzeja Friszke i Andrzeja Paczkowskiego*. (Red.: OKOŃSKI, Michał.) Kraków, Wydawnictwo Znak, 2008
- OLTEANU, Constantin. „Furtuna in Tratatul de la Varsovia”. *Dosarele Istoriei*, (2001) nr 1., 12–22.
- POŻOGA, Władysław–PIECUCH, Henryk: „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie.” *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga*. Warszawa, Reporter, 1992
- ROLICKI, Janus–GIEREK, Edward: *Przerwana dekada*. Warszawa, Fakt, 1990
- SAHNAZAROV, Georgij Hoszrojevics: Vsztrecsi sz ligyerami szocialiszticeszki sztran. *Novaja i Novejsaja Isztorija*, (2000) nr 3., 157–175.
- VORONKOV, V. I.: Szobityija 1980–1981 gg. v Polse. Vzgljad szo Sztaroj Ploscsagyi. *Voproszi Isztorii*, (1995) nr 10., 92–121.
- WAŁĘSA, Lech: *Droga do nadziei*. Kraków, Znak, 1990
- Wejść nie wejść. Polska 1980–1982: wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania. Konferencja w Jachrance 8–10 listopada 1997*. (Red. i opr.: SMOLAR, Nina) Warszawa, Aneks, 1999
- WORONKOW, Władimir Iwanowicz: Moskiewska gra o Polskę. Przesłanki stanu wojennego z perspektywy KC KPZR. *Dziś. Przegląd społeczny*, VII. (1996) nr 4., 78–101.

Bibliográfia

- AMARLIK, Andrej: *Proszuscsesztvujet li Szovjetszkij Szojuz do 1984 goda?* Moskwa, 1969
- A moderntől a posztmodernig: 1968. Tanulmányok*. (Szerk.: BALÁZS Eszter–FÖLDES György–KONOK Péter) Budapest, Napvilág Kiadó, 2009
- ANDREW, Christopher–MITROHIN, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, Talentum, 2000
- ANDREWS, Nicholas G.: *Poland 1980–1981. Solidarity versus the Party*. Washington D.C. National Defence University Press, 1985

- ANDRZEJEWSKI, Jerzy: *Hamu és Gyémánt*. (Ford: MÉSZÁROS István), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998
- ARTNER Annamária: Az ipari-technikai fejlődés tendenciái és Magyarország. *Eszmélet*, 11. évf. (1999) 44. sz., 100–118.
- ASH, Garton Timothy: *A lengyel forradalom*. Budapest, AB-Beszélő Kft. 1990
- Atlas historii Polski. *Mapy i komentarze*. (Red.: OLCZAK, Elżbieta) Warszawa, Świat książki, 2004
- Background to Crisis: Policy and Politics on Gierek's Poland*. (Eds.: SIMON, Maurice D.–KANET, Roger E.) Colorado, Westview Press, 1981
- BALBUS, Tomasz–KAMIŃSKI, Łukasz: Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem. *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2002) nr 1., 143–160.
- BALOGH László: *A gazdaságpolitika, a gazdaságirányítás és a hatalmi struktúra fontosabb jellemzői Lengyelországban a hatvanas években*. Budapest, 1986
- BARSZENKOV, A. Sz.–VDOVIN, A. I.: *Isztorija Rosszii 1938–2002*. Moszkva, Aszpekt Pressz, 2003
- BÉKÉS Csaba: Miért nem lett második hidegháború Európában? In: *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban*. (Szerk.: RAINER M. János–STANDEISKY Éva) Budapest, 1956-os Intézet, 2003, 223–256.
- BÉKÉS Csaba: Párhuzamos látélet: 1956–1968. Az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as prágai tavasz nemzetközi háttere. In: BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 223–236.
- BEREND T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest, Vince Kiadó, 1999
- BINGEN, Dieter: *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adanauer bis Kohl 1949–1991*. Baden-Baden, Nomos: Verl.-Ges., 1998
- BORHI László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna 1945–1990*. (KRONOLÓGIA). Budapest, História, MTA TTI, 1994
- BUKOVSKIJ, Vlagyimir: *A moszkvai per*. Budapest, XX. Század Intézet, 2009
- CARTER M., Paul: *Sef-igyeolog: M. A. Szuszlov i „nauka” o kommunizme v SZSZSZR*. Moszkva, Tyeisz, 2003
- Centralnij Komitet KPSZSZ, VKP(b), RKP(b), RSZDRP(b) 1917 – 1991. Isztoriko-biograficseskij szpravocsnyik*. (Avt-szoszt.: GORJACSEV, Ju. V.) Moszkva, Parad, 2005
- Centralno-Vosztocsnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX v., 3-h t. Ot sztabilizacii k kriziszi. 1966–1989. Tom 2*. (Red.: NYEKIPELOV, A.D.) Moszva, Nauka, 2002
- CHINCIŃSKI, Tomasz: Bydgoski marzec 1981 roku. *Biuletyn IPN*, (2002) nr 23., 65–70.
- CHINCIŃSKI, Tomasz: *W cieniu Bydgoskiego marca '81. Studia i szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy*. Bydgoszcz, Świadectwo, 2006
- CHUMIŃSKI, Jędrzej: Strajki robotnicze w Polsce (1945–1948). In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. Tom I*. (Red.: KAMIŃSKI, Lukasz) Wrocław, Gajt, 1998
- CIOŁEK, Erazm: *Polska. Sierpień 1980–sierpień 1989. August 1980–August 1989*. Editions Spotkania, Warszawa, 1990
- Co kryją teczki? In: *Stół bez kantów i inne rozmowy Biuletynu IPN z lat 2003–2005*. Warszawa, IPN, 2008
- COUGHLAN, P. Elizabeth: Polish Peculiarities? Military loyalty during the 1980–1981. Solidarity Crisis. In: *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, Nr 1401. Pittsburgh, 1999

- Crisis in the East European Economy.* (Ed.: DREWNOWSKI, Jan) New York, St. Martin's Press, 1982
- CYNKIN, Thomas M.: *Soviet and American Signalling in Polish Crisis.* London, Macmillan Press, 1988
- CYWIŃSKI, Bohdan: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. kötet: „...titeket üldözni fognak” 1944–1958.* Budapest, 2005
- DAVIES, Norman: *Boże Igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1975.* Kraków, Znak, 1992
- Davies, Norman: *Heart of Europe. The past in Poland's Present.* New York, Oxford University Press, 2001
- DAVIES, Norman: *Lengyelország története.* Budapest, Osiris, 2006
- DAVIES, Norman: *Powstanie '44.* Kraków, Znak, 2004
- DE WEYDENTHAL, Jan B.–PORTER, Bruce D.–DEVLIN, Kevin: *Polski dramat, 1980–1982.* Warszawa, Rytm, 1991
- Dni Solidarności. *KARTA*, (2000) nr 30.
- Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005.* (Red.: BOROWSKI, Adam) Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność, 2005
- DUDEK, Antoni: *Dzieje dziesięciomilionowej „Solidarności” (1980–1981).* In: *Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005.* (Red.: Borowski, Adam) Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność, 2005
- DUDEK, Antoni: *Gratulacje i obawy. Biuletyn IPN*, (2005) nr 51., 25–30.
- DUDEK, Antoni: *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy.* Kraków, Arcana, 2000
- DUDEK, Antoni–GRYZ, Ryszard: *Komuniści i kościół w Polsce (1945–1989).* Kraków, Znak, 2003
- DURACZYŃSKI, Eugeniusz: *PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980–lato 1981). Dzieje Najnowsze, XXIX.* (1997) nr 4., 73–91.
- EHRlich Éva: *Országok versenye 1937–1986. Fejlettségi szintek, struktúrák, növekedési ütemek, iparosodási utak.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991
- EISLER, Jerzy: *„Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL.* Warszawa, IPN, 2008
- EISLER, Jerzy: *Polski rok 1968.* Warszawa, IPN, 2006
- EISLER, Jerzy: *Zarys Dziejów politycznych Polski.* Warszawa, BGW, 1992
- FARKAS Péter: *A tőkés világgazdaság jelenlegi válságáról. Eszmélet*, 11. évf. (1999) 44. sz., 84–99.
- FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története. I–II. kötet.* Budapest, Magvető Kiadó–Párizs, Magyar Füzetek, 1991
- FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ. 1945–1989. Tankönyv és atlasz.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005
- FÖLDES György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986.* Budapest, Maecenas, 1995
- FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2007
- FRISZKE, Andrzej: *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi.* Kraków, Znak, 2010
- FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980.* Londyn, Aneks, 1994
- FRISZKE, Andrzej: *Polska. Losy państwa i narodu, 1939–1989.* Warszawa, Iskry, 2003
- FRISZKE, Andrzej: *Protesty przeciw poprawkom do Konstytucji w 1976.* In: FRISZKE, Andrzej: *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL.* Warszawa, Biblioteka Więzi, 2007, 231–255.

- FRISZKE, Andrzej: Spór o PRL w III Rzeczypospolitej (1989–2001). *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2002) nr 1., 9–27.
- GAJDAR, Jegor: *Gibel Imperii. Uroki dlja szovremennoj Rosszii*. Moskwa, Roszszipen, 2007.
- GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moskva, Washington, Budapest és a magyar forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006
- GOLON, Mirosław: *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika*. 2004. <http://historicus.uni.torun.pl/modules/wfsection/article.php?articleid=12> (2010-02-28)
- Goszudarsztvennaja vlaszty SZSZSZR viszsije organi vlaszty i upravlenyija i ih rukovodytyeli 1923–1991. Isztoriko–bibliograficseszkij szpravocsnjyk*. (Avt-szoszt.: IVKIN, V. I.) Moskwa, Roszszipen, 1999
- GRALA T., Dariusz: *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu*. Warszawa, Trio, 2005
- GRALA T., Dariusz: System docelowy gospodarki PRL w projektach reform gospodarczych z lat 1980–1981. *Dzieje Najnowsze*, XXXVI. (2004) nr 1., 135–150.
- GRISIN, Ja. Ja.: „Bratszkaja pomocs” ili vojennoje polozsenyije? Kazany, Tatarszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo, 2002
- HELLER, Mihail–NYEKRICs, Alekszander: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003
- HOBsBAWM, E. J.: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914–1991*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998
- HOLZER, Jerzy: „Solidarność” 1980–1981. *Geneze i historia*. Warszawa, Krag, 1984
- HOWARD, Michael–LOUIS, Wm. Roger: *Oxford Világtörténet a 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002
- HUNTINGTON, Samuel: *The third wave: democratization in the late twentieth century*. London, University of Oklahoma Press, 1993
- HUSZÁR Tibor: 1968. *Prága–Budapest–Moskva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest, Szabad Tér, 1998
- HUTCHING, Robert L.: *Soviet–East European Relations. Consolidation & Conflict*. London, The University of Wisconsin Press, 1987
- ILLÉS Pál Attila: *Az egyházak és a nemzeti régió kultúrái III. (Diktatúra és egyházvezetés Közép-Európában a XX. században)* Karol Wojtyła. (kézirat)
- ILLÉS Pál Attila: *Az egyházak és a nemzeti régió kultúrái IV. (Diktatúra és egyházvezetés Közép-Európában a XX. században)* Stefan Wyszyński. (kézirat)
- ILLÉS Pál Attila: Stefan Wyszyński és Karol Wojtyła egyháza. *Vigilia*, 70. évf. (2005) 11. sz. 852–858.
- JAKUBOWICZ, Szymon: *Bitwa o samorząd 1980–1981*. Londyn, Aneks, 1988
- JANOWSKI, Karol B.: *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989). Studium historyczno-politologiczne*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek. 2003., 13–88.
- JERZEWSKI, Leopold: *Dzieje spraw Katynia*. Warszawa, Głos, 1980
- JERZEWSKI, Leopold: *Katyń, 1940.*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1990
- JEZIEWSKI, Andrzej–LESZCZYŃSKA, Cecylia: *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa, Business&Economics, 2003
- KALISKI, Bartosz: „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ *Solidarność*. Warszawa, Wydawnictwo Trio, 2003

- KAMIŃSKI, Łukasz: Stosunek robotników do władzy 1944–1989 i jego ewolucja. In: *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL.* (Red.: NEJA, Jarosław) Warszawa, IPN, 2005, 12–16.
- KAMIŃSKI, Łukasz: *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948.* Wrocław, GAJT, 1999.
- KAMIŃSKI, Łukasz: Władza wobec opozycji 1976–1989. Opozycja demokratyczna w działaniach władz PRL. *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2003) nr 4., 9–67.
- KAPUŚCIŃSKI, Ryszard: *Lapidarium.* (Ford.: SZENYÁN Erzsébet) Budapest, Európai Utas–Századvég Kiadó, 1993
- KEMP-WELCH, Anthony: *Poland under Communism. A Cold War History.* Cambridge, Cambridge University Press, 2008
- KISS Gy. Csaba: *Lengyel Napló.* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000
- KŁOCZOWSKI, Jerzy–MÜLLEROWA, Lidia–SKARBK, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban.* Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1994
- KOBUS, Andrzej: *Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarność” (1980–1982).* Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006
- KONWICKI, Tadeusz: *Kis apokalipszis.* (Ford.: FEJÉR Irén) Pécs, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1990
- KOVÁCS István: A lengyel katolicizmus. *História*, XXVII. évf. (2005) 4. sz. 12–13.
- KOVÁCS István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél: a XX. századi lengyel történelem sorsfordulói.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006
- KOWALEWSKI, Marcin Zbigniew: *Zachodnia solidarność z Solidarnością.* <http://lewica.pl/index.php?id=9801> (2010-04-21)
- KOWALSKI, Lech: Narodziny stanu wojennego. *Arka*, 48. (1993) nr 6., 174–191.
- KRAMER, Mark: Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, 1980–81. *Cold War International History Bulletin*, (1998) issue 11. winter, 48–59.
- KRAMER, Mark: Kriziszi v odnosenyijah SZSZSZR szo sztranyami Vosztocsnoj Jevropi, 1948–1981: Iszpolzovanyije novih dannih. In: *Holodaja vojna: Novije podhodi, novije dokumenti.* (Red.: NARINSZKIJ, M.M.) Moskwa, RAN, 1995, 127–150.
- KRAMER, Mark: Poland, 1980–81. Soviet policy during the Polish Crisis. *Cold War International History Project Bulletin*, (1995) Issue 5. spring, 116–139.
- KRAUSZ Tamás: *A Szovjetunió története 1914–1991.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2008
- KUBINA, Michael: Czy Honecker chciał zbrojnej interwencji w Polsce jesienią 1980 roku? Człowiek Moskwy w Biurze Politycznym KC NSPJ a polski kryzys na jesieni 1980 roku. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. Tom I.* (Red.: KAMIŃSKI, Łukasz) Wrocław, GAJT, 1998, 109–114.
- KUISZ, Jarosław: *Charakter prawny porozumień sierpniowych 1980–1981.* Warszawa, Trio, 2009
- KULA, Marcin: Ku jakiej syntezie historii “Solidarność”? In: *Ku syntezie historii ruchu społecznego (1980–1981). Referaty z konferencji Stowarzyszenia Archiwum Solidarności i Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.* (Red.: KACZYŃSKA, Elżbieta) Stowarzyszenie Archiwum Solidarności Instytut Historyczny, Uniwersytet Warszawski. Warszawa, 2000, 27–44.
- KULA, Marcin: Polska 1980–1992: splot motywów społecznych i narodowych. *Przegląd historyczny*, LXXXIV. (1993) nr 2., 221–231.
- LASOTA, Marek: *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczkach bezpieki.* Kraków, Znak, 2006.

- LESIAKOWSKI, Krzysztof: Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2002) nr 1., 133–142.
- LESZCZYŃSKI, Adam: Jaką historię „Solidarności” lat 1980–1981 warto napisać? *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2003) nr 4., 69–78.
- LIPÍŃSKI, Piotr: *Ofiary stanu wojennego i lat następnych do 1989*. <http://wyborcza.pl/1,75478,3787704.html> (2009-01-12)
- LIPSKI, Jan Józef: *KOR. Komitet Obrony Robotników–Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa, IPN, 2006
- MACÉACHIN, Douglas J.: *U. S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981*. Pennsylvania, Penn State Press, 2002
- MACKIEWICZ, Józef: *A kereszt árnyékában*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2009
- MACKIEWICZ, Józef: *A kommunista provokáció diadala*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007
- MACKIEWICZ, Józef: *Kontra*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2008
- MADARÁSZ Mihály: A Kondratyev-ciklus a szovjet és orosz kőolaj-kitermelésben. *Eszmélet*, 19. évf. (2008) 80. sz., 121–145.
- MADEJ, Krzysztof: Opozycja w PRL 1956–1980. Stan badań. *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2003) nr 4., 227–252.
- MAJCHRZAK, Grzegorz: Działania Służby Bezpieczeństwa w celu przejęcia kontroli na „Solidarnością” w latach 1980–1982. *Dzieje Najnowsze*, XXXV. (2003) nr 3., 89–99.
- MAKOWSKI, Edmund: *Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2006
- MALIA, Martin: *Szovjetszkaja tragegyija. Isztorija szocializma v Rosszii 1917–1991*. Moskwa, Roszszen, 2002
- MEDVEGYEV, Roj: *Jurij Andropov: Nyeizvesztnoje ob izvesztnom*. Moskwa, Vremja, 2004
- MEDVEGYEV, Roj: *Okruzszenyije Sztalina. Zsizny zamecsatyelnih ljugyej*. Moskwa, Molodaja Gvardija, 2006
- MEDVEGYEV, Roj: Nyeznakomij Andropov. Krizisz v Polse 1980–1981 gg. *Novaja i Novejsaja Isztorija*, (1999) nr 2., 123–133.
- Między modernizacją a marnotrawstwem. O gospodarce PRL z historykiem Krzysztofem Madejem rozmawia Barbara Polak. *Biuletyn IPN*, (2002) nr 13., 4–20.
- MIŁOZ, Czesław: *A rabul ejtett értelem*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992
- MIŁOZ, Czesław: Ki megsértetted... (Ford.: CSORDÁS Gábor) In: *Múzsáim palotája*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987
- MITCHELL, R. Judson: *Ideology of a superpower. Contemporary soviet doctrine on international relations*. Stanford, California, Hoover Institution Press, 1982
- MITROVITS Miklós: 1968 – a lengyel ellenzéki mozgalom fordulópontja. In: *1968: Kelet-Európa és a világ*. (Szerk.: BARTHA Eszter–KRAUSZ Tamás) Budapest, L'Harmattan–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2009, 87–103,
- MITROVITS Miklós: A lengyel ellenzék gondolati evolúciója. Az öngazgatástól a rendszerváltozásig. *Élet és Irodalom*, 2009. január 9. 2. sz., 9.
- MITROVITS Miklós: A lengyel válság és a szovjet pártvezetés az MSZMP dokumentumaiban (1980–1981). *Kút*, (2006) 1. sz., 79–116.

- MITROVITS Miklós: A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete”. *Eszmélet*, 18. évf. (2006) 72. sz., 100–110.
- MITROVITS Miklós: Az öngazgatás bukása. A neoliberais rendszerváltás Lengyelországban. *Eszmélet*, 21. évf. (2009) 83. sz., 33–53.
- MITROVITS Miklós: II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978–1980). *Kút*, (2007) 1. sz., 145–163.
- MITROVITS Miklós: Mi történt Lengyelországban, 1968-ban? *Egyenlítő*, VI. évf. (2008) 7–8. sz., 52–58.
- MITROVITS Miklós: Szembenezés a múlttal – Lengyelország története (1956–1989). *Múltunk*, LIV. évf. (2009) 4. sz., 122–153.
- MUSZATOV, Valerij: *Predvesztnyiki buri. Polityicseszkiye kriziszi v Vosztocsnoj Jevrope (1956–1981)*. Moszkva, Naucsnaja Knyiga, 1996
- MUSZATOV, Valerij: *Rosszija i Vosztocsnaja Jevropa. Szvjaz vremen*. Moszkva, LKI, 2008
- MUSZATOV, Valerij: A Szovjetunió álláspontja az 1980–1981. évi lengyel válság idején. *Múltunk*, XL. évf. (1995) 3. sz., 99–122.
- NIEDENTHAL, Chris: *13/12. Polska stanu wojennego*. Warszawa, Wydawnictwo Edipresse S.A. 2006
- NIEDERHAUSER Emil: *Kelet-Európa története*. Budapest, História-MTA-TTI, 2001
- O stanie wojennym. W Sejmowej Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej: sprawozdanie Komisji i wnioski mniejszości wraz z ekspertyzami i opiniami historyków*. Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1997
- „Obsztanovka v Polse bukvalno vzrivoopasznaja...” *Vojenno-istoricseszkijszurnal*, 58. (1996) nr 4., 54–63.
- „Obsztanovka v Polse bukvalno vzrivoopasznaja...” *Vojenno-istoricseszkijszurnal*, 60. (1996) nr 6., 50–58.
- Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*. (Red.: PERSAK, Krzysztof–DUDEK, Antoni–FRISZKE, Andrzej–KAMIŃSKI, Łukasz–MACHCEWICZ, Paweł–OSEKA, Piotr–SOWIŃSKI, Paweł–STOLA, Dariusz–ZAREMBA, Marcin) Warszawa, IPN–PAN ISP, 2008
- OREHOV, A. M.: Szobityija 1956 goda v Polse i krizisz polsko–szovjetszkih otnosenij. In: *Holodnaja vojna. Novije podhodi, novije dokumenti*. (Red.: NARINSZKIJ, M. M.) Moszkva, RAN-IVI, 1995
- Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája (1900–1991)*. (Szerk.: KRAUSZ Tamás–SZILÁGYI Ákos) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992
- OST, David: *Solidarity and the politics of the anti-politics: opposition and reform in Poland since 1968*. Philadelphia, Temple University Press, 1990
- PACZKOWSKI, Andrzej: *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002
- PACZKOWSKI, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997
- PACZKOWSKI, Andrzej: *Wojna polsko–jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*. Kraków, Prószyński i S-ka, 2006
- PALOTÁS Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003
- PIĄTKOWSKI, Krystian: Polski przemysł zbrojeniowy na rozdrożu. *Polska w Europie*, 43. (2003) nr 1., 151–159.

- PIHOJA, R. G.: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján. *Múltunk*, XLIII. évf. (1998) 1. sz., 3–41.
- PIHOJA, R. G.: *Szovjetszkij Szozuz: Isztorija Vlasztyi 1945–1991*. Novoszibirszk, Szibirskij Hronograf, 2000
- PIOTROWSKI, Paweł: Sprawa Współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową. Rekonesans archiwalny. *Biuletyn IPN*, (2007) nr 72–73., 116–125.
- PITTAWAY, Mark: *Eastern Europe 1939–2000*. London, Arnold, 2004
- PÓK Attila: *A nemzetközi élet krónikája 1945–1997*. Budapest, História, MTA Történettudományi Intézete, 1998
- Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają ks. Jan SIKORSKI, Antoni DUDEK, Barbara POLAK i Jan M. RUMAN. *Biuletyn IPN*, (2005) nr 51., 3–24.
- RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In: *Évkönyv II*. Budapest, 1956-os Intézet, 1993., 19–38.
- ROSZKOWSKI, Wojciech: *Historia Polski 1914–2001*. Warszawa, PWN, 2003
- ROSZKOWSKI, Wojciech: *Najnowsza historia Polski. Tom I: 1914–1945., Tom II: 1945–1980., Tom III: 1980–2002*. Warszawa, Świat Książki, 2003
- Sąd nad autorami stanu wojennego. Oskarżenia, wyjaśnienia, obrona*. (Red.: KARAŚ, Anna) Warszawa, BGW, 1993
- SASANKA, Paweł: *Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencja*. Warszawa, IPN, 2006.
- SIEMIENSKI, Feliks: „Sąd” nad autorami stanu wojennego. *Dziś. Przegląd społeczny*, V. (1994) nr 2., 80–89.
- SIEMIENSKI, Feliks: Stan wojenny 1981 r. w świetle prawa konstytucyjnego. *Dziś. Przegląd społeczny*, III. (1992) nr 3., 7–18.
- SIMON, Henri: *Poland 1980–1981. Class Struggle and the Crisis of Capital*. Detroit, Black and Red, 1985
- SIMON, Jeffrey: *Warsaw Pact Forces. Problems of Command and Control*. Westview Press, 1985
- SKÓRZYŃSKI, Jan: *Od Solidarności do Wolności*. Warszawa, Trio, 2005
- SKÓRZYŃSKI, Jan–PERNAL, Marek: *Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980–1989*. Warszawa, Świat Książki, 2005
- SŁABEK, Henryk: *O społecznej historii Polski 1945–1989*. Warszawa, „Książka i Wiedza”, 2009
- SŁOWACKI, Juliusz: Hogyha a lengyel... (Ford.: DEVECSERI Gábor) In: *Juliusz Słowacki versei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976
- SMOLEŃ, Dionizy: Tłum czy społeczność zorganizowana? Strajkujący w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980. In: *Solidarność w ruchu 1980–1981*. (Red.: KULA, Marcin) Warszawa, SuperNowa, 2000, 151–217.
- Solidarność 1980–1981. Karnawał z wyrokiem*. (Red.: DĘBSKA, Agnieszka) Ośrodek KARTA-Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, Warszawa, 2005
- Solidarność w ruchu 1980–1981*. (Red.: KULA, Marcin) Warszawa, SuperNowa, 2000
- Sprzeciw, opozycja, opór w PRL – anketa historyczna. *Arcana*, 38. (2001) nr 2., 40–74.
- Stan wojenny w Polsce 1981–1983*. (Red.: DUDEK, Antoni). Warszawa, IPN, 2003
- Stan Wojenny w Polsce. Stan badań*. Warszawa, IPN, 2001
- Stan Wojenny. Ostatni atak systemu*. (Red.: DĘBSKA, Agnieszka) Warszawa, KARTA-Dom Spotkań z historią, Warszawa, 2006

- Stan wojenny: fakty, hipotezy, interpretacje: zbiór studiów. (Red.: CZWOŁEK, Arkadiusz-POLAK, Wojciech) Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2008
- STANISZKIS, Jadwiga: *Ontologia socjalizmu*. Kraków-Nowy Sącz, DANTE, 2006
- STOBIECKI, Rafał: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*. Warszawa, Trio, 2007
- STRZEMBOSZ, Tomasz: Polacy w PRL: sprzeciw, opozycja, opór. (Zachowania opozycyjne w systemie totalitarnym.) *Arcana*, 35. (2000) nr 5., 121–141.
- SZ. BÍRÓ Zoltán: Politikatörténeti vázlat a késői Szovjetunióról. In: *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985–1991)*. (Szerk.: KRAUSZ Tamás–Sz. BÍRÓ Zoltán) Budapest, Magyar Ruszisztikai Intézet, 2003
- SZAREK, Jarosław: *Czarne juvenalia. Opowieść o Studenckim Komitecie Solidarności*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2007
- SZÁSZ Zoltán: A Varsói Szerződés és a lengyelek „megsegítése”. *História*, XXIII. évf. (2001) 3. sz., 23–24.
- SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996
- TÁLAS Péter: A munkásönkormányzás kérdése Lengyelországban 1945–1989. In: *Önkormányzás vagy az éliték uralma*. (Szerk.: KRAUSZ Tamás–MÁRKUS Péter) Budapest, Liberter Kiadó, 1995, 137–143.
- TÁLAS Péter: *Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban 1989–1994*. (Kandidátusi értekezés) Budapest, 1994
- TISCHLER János: *„Hogy megcsendüljön minden gyáva fül” Lengyel–magyar közelmúlt*. Pécs, Budapest–Jelenkor, 1956-os Intézet, 2003
- TISCHLER János: Lengyelország 1980–1981 I. *Beszélő*, III. évf. (1998) 12. sz., 73–80.
- TISCHLER János: Lengyelország 1980–1981 II. *Beszélő*, IV. évf. (1999) 1. sz., 43–51.
- TISCHLER János: Lengyelország és a pápa. *Beszélő*, III. évf. (1998) 10. sz., 63–69.
- TISCHLER János: Magyarország és a lengyel válság (1980–1981). *Múltunk*, XLIV. évf. (1999) 2. sz., 52–100.
- TISCHLER János: Munkásmegmozdulások Lengyelországban, 1976. *Beszélő*, IX. évf. (2004) 6. sz., 63–70.
- TISCHNER, József: *The Spirit Of Solidarity*. San Francisco, Harper&Row Publishers, 1984
- TOURAINÉ, Alain–STRZELECKI, Jan–WIEVIORKA, Michel–DUBET, François: *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*. Warszawa 1989. (magyarul kéziratban: *Szolidaritás. Egy társadalmi mozgalom elemzése: Lengyelország 1980–1981. é. n.*)
- TŮMA, Oldřich: The Czechslovak Communist Regime and the Polish Crisis 1980–1981. *Cold War International History Bulletin*, (1998) issue 11. winter, 60–76.
- TUREK, Wojciech: Dlaczego nie doszło do porozumienia Wałęsy, Głępa i Jaruzelskiego? Przyczynek do genezy wprowadzenia stanu wojennego 13. XII. 1981 r. In: *„Solidarność” a wychodzenie Polski z komunizmu. Wykonano na zlecenie „Solidarności” Portu Gdańskiego z okazji XV rocznicy powstania Związku*. (Red.: MAŻEWSKI, Lech–TUREK, Wojciech) Gdańsk, Instytut Konserwatywny im. E Burke’a, 1995, 45–64.
- VOLOBUJEV, V. V.: Krizisz 1956 goda i zarozgyenyije polityicseszkoj opozicii v Polse. In: *Problemi szlavjanovegyenija v trudah molodih ucsonih*. (Red.: Noszov, B. V.) Moszkva, RAN, 2003, 122–144.

- VOLOKITYINA, T. V.–MURASKO, G. P.–NOSZKOVA, A. F.–POKIVALJOVA, T. A.: *Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa. Sztanovlenyjije polityicseszkijh rezsimov szovjetskovo tipa (1949–1953). Ocserki isztorii*. Moskwa, Roszszpen, 2002
- WALIGÓRA, Grzegorz: *ROPiO 1977–1981*. Warszawa, IPN, 2006
- WEISER, Benjamin: *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*. Warszawa, Świat Książki, 2005
- WERBLAN, Andrzej: Czy w 1981 roku groziła interwencja? *Dziś. Przegląd społeczny*, V. (1994) nr 6., 38–48.
- WIDACKI, Jan: *Czego nie powiedział generał Kiszczak. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*. Warszawa, BGW, 1992
- WILKE, Manfred: Polityka interwencji SED. Pracy reformatorzy komunistyczni z 1968 roku i polski ruch demokratyczny z lat 1980–1981. *Pamięć i Sprawiedliwość*, (2006) nr 9., 63–91.
- WNUK-LIPIŃSKI, Edmund: Solidarność – na fali procesów globalnych. In: *Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje, pamięć*. Warszawa, IfiS PAN, 2006, 35–44.
- Wolny Związki Zawodowe. *Biuletyn IPN*, (2008) nr 87.
- Yearbook on International Communist Affairs 1980*. (Ed.: STAAR, Richard F.) California, Hoover Institution Press, 1980
- Yearbook on International Communist Affairs 1981*. (Ed.: STAAR, Richard F.) California, Hoover Institution Press, 1981
- Yearbook on International Communist Affairs 1982*. (Ed.: STAAR, Richard F.) California, Hoover Institution Press, 1982
- ŻARYN, Jan: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*. Warszawa, Neriton, 2003

KÉPEK JEGYZÉKE

1. 1980. augusztus. Lech Wałęsa a gdański Lenin Hajógyárban. (KARTA Intézet archívuma, Erazm Ciołek képe)
2. 1980. május 12. Éhségstrájk a Podkowa Leśna-i Szent Kristóf-templomban a politikai foglyok szabadon bocsátásáért. *Ülő sor, balról jobbra:* Jerzy Godek, Aleksandra Sarata, Seweryn Blumsztajn, Renata Otolińska, Jacek Kuroń, Róża Woźniakowska. *Az első álló sor balról jobbra:* Kazimierz Janusz, ks. Tadeusz Stokowski, Kazimierz Świtoń, Mariusz Wilk, Jarosław Broda, Tomasz Burek, Sergiusz Kowalski, Lesław Maleszka. *A hátsó álló sor balról jobbra:* Ryszard Krynicki, Leszek Budrewicz, Aleksander Hall, Halina Spasowska, Wiesław Kęcik, Wiesław Parchimowicz, Bronisław Wildstein, Jan Karandziej. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)
3. 1980. augusztus. Ülésezik a sztrájkbizottság a gdański Lenin Hajógyárban. Középen Jan Naroźniak. (KARTA Intézet archívuma, Leszek Biernacki képe.)
4. 1980. december 18. Leonyid Brezsnyev, amikor Mihail Szuszlov átadja neki az *Októberi Forradalom Érdemrendet*. Moszkva. (MTI archívum, PI-TASZSZ 80-12-18/93)
5. 1981. február 12. Wojciech Jaruzelski miniszterelnöki programbeszéde a Szejmben. (MTI archívum, PI-CAF 81-2-12/85)
6. 1981. március 19. Kádár János fogadja Stanisław Kaniát Budapesten. (MTI archívum, PG 81319/1-33)
7. 1981. március 22. *Szozuz '81* törzsvezetési gyakorlat Lengyelországban. A képen balról jobbra Anatolij Gribkov, Martin Dzúr, Viktor Kulikov, Wojciech Jaruzelski, Heinz Hoffmann. (MTI archívum, PI-ADN 81-3-22/88)
8. 1981. május 25. Tiltakozó diákok felvonulása varsói Bagiński utcában a Szent Anna-templom és az Ismeretlen Katona sírja között. A transzparensen „Szabadságot a politikai foglyoknak” felirat olvasható. (KARTA Intézet archívuma, Erazm Ciołek képe)
9. 1981. május 31. Stefan Wyszyński prímás temetése Varsóban. A bányászok delegációja az Ismeretlen Katona sírja előtt. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)
10. 1981. augusztus 3–5. A tömegközlekedési dolgozók blokádja Varsó belvárosában. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)
11. 1981. szeptember 7. A Szolidaritás I. országos kongresszusa a gdański Olivia Sportsarnokban. (KARTA Intézet archívuma, Adam Szymański képe)

12. 1981. december 12. A hadiállapot kezdete a katowicei Wujek bánya előtt. (KARTA Intézet archívuma, Marek Janicki képe)
13. 1981. december 13. A hadiállapot bevezetése, Varsó. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)
14. 1981. december 15. A gdański Lenin Hajógyár. Okkupációs sztrájk a hadiállapot bevezetése után. A felirat: „Nincs igazságos Európa független Lengyelország nélkül.” – II. János Pál pápa. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)
15. 1982. A białołękai internálótábor. Balról jobbra: Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkiewicz, Jacek Kuroń, Jan Rulewski. (KARTA Intézet archívuma, ismeretlen fotós)

NÉVMUTATÓ

- Ali Agca 217
Amarlik, A. A. 87
Amin, Hafizullah 98–100, 164
Andrei, Ștefan 144
Andrew, Christopher 72–73, 218, 277–278
Andropov, J. V. 90–91, 98–99, 122–124, 144, 161, 164, 210–213, 223–224, 269, 278–280, 287
Andrzejewski, Jerzy 9, 46, 58
Anoskin, V. [Anoszkín, W.] 21, 276–277
Anoszkín, W. (lásd: Anoskin, V.)
Arhipov, I. V. 123, 212
Arisztov, B. I. 103, 122, 125, 128, 204, 257, 276, 278, 281
Artner Annamária 32
Ash, Garton Timothy 16, 185–186, 188, 238, 246, 265–266
Axen, Hermann 144
- Babiuch, Edward 105, 112
Backis, Andris 72
Bajbakov, Ny. K. 241
Bąk, Henryk 117, 131
Bąk, Roman 203
Bakunjin, Mihail 213
Balázs Eszter 52
Balbus, Tomasz 28
Balcerowicz, Leszek 248, 299
Balogh László 28
Barcikowski, Kazimierz 111–112, 114, 139, 144, 183, 216, 230, 234, 285
Barszenkov, A. Sz. 93
Bartha Eszter 50
Bartoszcze, Mihał 202–203
Bartoszcze, Roman 202–203, 299
Bartyzel, Jacek 59
Baryła, Józef 119, 230, 265–266
- Bauman, Zygmunt 47
Bednarek, Henryk 203
Bejm, Józef 119
Békés Csaba 88, 100
Benvenuto, Giorgio 181
Berecz János 133
Bereś, Witold 121
Berija, L. P. 81
Berling, Zygmunt 194
Berlinguer, Enrico 177, 180–181
Bernstein, Eduard 53
Bierut, Bolesław 285
Bingen, Dieter 204
Blahník, Miloslav 168
Borhi László 176
Borowczak, Jerzy 106
Borowiecki, Jerzy 270
Borowski, Adam 16
Borusewicz, Bogdan 106
Bratkowski, Stefan 216–217
Brezsnyev, L. I. 18, 70, 79, 89–90, 95, 97–98, 100–101, 118, 121, 123–124, 127–128, 133, 135, 136–137, 142–143, 146, 149–152, 160–165, 173–174, 176–177, 183, 191, 194, 200–202, 204–206, 208, 210, 212, 219, 224, 226, 234–235, 239–242, 253, 255, 256, 258, 260–262, 268–269, 273–275, 277, 279, 281, 291, 293
Brus, Włodzimierz 37, 47–49, 248
Brzeziński, Zbigniew 170–174
Brzozowski, Stanisław Leopold 14
Bugaj, Ryszard 248, 250–251, 297
Bujak, Zbigniew 237
Bukaty, Tadeusz 25–26
Bukovszkij, V. K. 82
Bush, George 242, 299
Byrne, Malcolm 21

- Carniti, Pierro 181
 Carter, Jimmy 97–98, 170, 172–175
 Ceaușescu, Nicolae 143–144, 157–159, 169, 201
 Černík, Oldřich 198
 Chinciński, Tomasz 203, 207
 Chumiński, Jędrzej 25
 Cimoszewicz, Włodzimierz 299
 Ciosek, Stanisław 298
 Cynkin, Thomas M. 173–174
 Cywiński, Bohdan 66–67, 73, 110
 Czechowicz, Tadeusz 230
 Czinege Lajos 275–276
 Czubiński, Lucjan 139, 230
 Czuma, Andrzej 59
 Czwołek, Arkadiusz 16
 Czyrek, Józef 161, 230
- Csernyenko, K. U. 95, 98, 123–124, 211, 287
 Cservonyenko, Sz. V. 89, 91
- Dąbrowski, Bronisław 296
 Davies, Norman 71, 78
 De Weydenthal, Jan B. 16, 134, 216, 220, 227
 Dębska, Agnieszka 16
 Dembiński, Henryk 13
 Devlin, Kevin 16, 134, 216, 220, 227
 Diós István 74
 Dmowski, Roman 54, 59
 Domány András 195
 Drewnowski, Jan 35
 Dubček, Aleksander 87–90, 92, 164, 195, 198, 220
 Dubet, François 16, 107, 110, 206, 244, 245, 248, 270
 Dubicki, Leon 171
 Duda-Gwiazda, Joanna 109
 Dudek, Antoni 16, 67, 69, 70, 180, 204–207
 Duraczyński, Eugeniusz 216
 Dziewicka, Maria 58
 Dzur, Martin 91
- Eisler, Jerzy 27, 46, 195
- Farkas Péter 32
 Fejtő Ferenc 94, 96
 Felski, Bogdan 106
 Fischer Ferenc 97–98
 Fiszbach, Tadeusz 84, 135, 221, 227, 230
 Földes György 52, 157, 159
- Frasyniuk, Władysław 237
 Friszke, Andrzej 47, 58, 69, 78
- Gajdar, J. Ty. 94–95, 97, 287
 Gaulle, Charles de 90
 Genscher, Hans–Dietrich 204
 Geremek, Bronisław 58, 110, 186, 237, 257
 Ghandi, Indira 174
 Gierek, Edward 27, 29–31, 34, 40, 58–59, 62, 69–70, 105, 111–112, 118–123, 125, 127–128, 149–150, 153–154, 187, 189, 232, 267, 291
 Gieysztor, Aleksander 46, 135
 Giscard d'Estaing, Valéry 172, 187
 Glemp, Józef 245, 262–263
 Gołowski, Tadeusz 296
 Golon, Mirosław 165
 Gomułka, Władysław 26–27, 29, 39–40, 45–46, 55, 67, 89, 232, 285
 Gorbacsov, M. Sz. 82, 95, 98, 269, 287, 294–295, 299
 Gottvald, Jaroslav 169–170
 Grabski, Tadeusz 120, 127, 139, 164, 183, 191, 212, 221–222, 224, 227, 230, 234
 Grala T., Dariusz 29–30, 35, 79, 190
 Gribkov, A. I. 21, 167–169, 175, 191, 275
 Grisin, Ja. Ja. 241–242
 Grisin, V. V. 233
 Gromiko, A. A. 98, 123–124, 136, 144, 176, 194, 213, 229, 240–241, 279, 281
 Grudzień, Mieczysław 121
 Gryz, Ryszard 67, 180, 206
 Grzyb, Zofia 230
 Guzy, Jarosław 189
 Gwiazda, Andrzej 109, 115, 180, 205, 218, 245, 252, 257, 272, 296
 Gyenes András 100, 144, 202, 240
 Gyilasz, Milovan 46
- Haig, Alexander 97, 173, 215, 240, 242, 259–260
 Hall, Aleksander 59
 Hárs Gábor 197
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 52
 Hemmerling, Zygmunt 47
 Herbert, Zbigniew 57
 Herrmann, Joachim 138
 Hetényi Zsuzsa 177
 Hoffmann, Heinz 144
 Holzer, Jerzy 16, 230–231, 233, 238, 243, 257

- Honecker, Erich 101, 128, 137, 143–144, 152–154, 159, 161, 189, 197–199, 201, 214, 221–222
- Hruscsov, Ny. Sz. 82, 93
- Hupałowski, Tadeusz 168, 174, 196, 228
- Husák, Gustáv 142–144, 155–156, 164, 195, 197, 201, 222
- Huszár Tibor 90
- Illés Pál Attila 65–66, 68
- Imposimato, Fernandino 218
- Iwanow, Zbigniew 216
- Jabłoński, Henryk 221, 227, 230
- Jagielski, Mieczysław 106, 111–114, 128, 190, 204, 227, 230
- Jakubowicz, Szymon 16, 23, 25, 259
- Janisz, Stanisław 132, 185
- Janiszewski, Michał 197, 285
- János Pál, II. *lásd*: Wojtyła, Karol
- János, XXIII. 54, 69
- Janowski, Gabriel 185
- Janowski, Karol B. 16
- Jaroszewicz, Piotr 28, 42
- Jaruzelski, Wojciech 11, 19, 112, 120–121, 125, 127, 135, 139, 143–144, 163, 166, 168–169, 171, 174, 183, 188, 191–192, 194–197, 202, 204, 206–208, 210–212, 216, 219, 221, 224–230, 236, 238, 240–241, 253–254, 257–258, 260–263, 265–266, 268–269, 273–285, 287–288, 295–296, 298–299
- Jedynak, Andrzej 228
- Jelcin, B. Ny. 19, 20
- Jendruszewski, Lech 109
- Jerzewski, Leopold (*lásd*: Łojek, Jerzy)
- Jezierski, Andrzej 30
- Johnson, Lyndon B. 90
- Juhász József 221
- Jurczyk, Marian 244–245, 252, 296
- Jurek, Marek 59
- Kádár János 19–20, 46, 89, 100, 133, 134, 137, 144, 154, 157–159, 164, 180, 195, 201–202, 207, 209, 223–224, 229, 234–235, 239–240, 275
- Kaganovics, L. M. 81
- Kalecki, Michał 48
- Kalinyin, M. I. 81
- Kaliski, Bartosz 243, 252
- Kamiński, Łukasz 21, 25, 28, 62, 153, 222
- Kanet, Roger E. 31
- Kania, Stanisław 19, 112, 114, 119–122, 125, 127, 132, 135–136, 139, 144–150, 154, 160–164, 169, 174, 178, 183, 185, 194, 197–199, 201, 204–205, 207–212, 216, 219–222, 224–225, 227, 229–230, 232, 234, 238–240, 243, 253–258, 260
- Kapuściński, Ryszard 105
- Karkoszka, Alojzy 121
- Karmał, Babrak 98–99, 164
- Kęcik, Wiesław 131
- Kersten, Krystyna 16, 58
- Keynes, John 48
- Kiesinger, Kurt Georg 90
- Kiliński, Jan 15
- Kiriljenko, A. P. 194
- Kirillin, V. A. 96
- Kisielewski, Stefan 46, 54
- Kissinger, Henry 97
- Kiszczak, Czesław 120, 236, 263, 265, 285, 294–296, 299
- Kłoczowski, Jerzy 67
- Kmieciak, Jerzy 109
- Kobdziej, Dariusz 83, 106
- Kobus, Andrzej 155, 170
- Kobyliński, Zdzisław 109
- Kociołek, Stanisław 221, 224
- Koestler, Artur 46
- Kołakowski, Leszek 47, 51–55, 72
- Kollontaj, A. M. 292
- Kołodziej, Andrzej 109
- Konok Péter 52
- Konwicki, Tadeusz 23
- Kopka, Bogusław 119
- Kościelniak, Zdzisław 138
- Kościszko, Tadeusz 13
- Kostyikow, P. 123–124
- Koszigin, A. Ny. 90, 93
- Kotarbiński, Tadeusz 46
- Kowalczyk, Stanisław 70, 121–122
- Kowalik, Tadeusz 58, 110
- Kowalski, Lech 16, 138, 228, 256, 262
- Kozakiewicz, Władysław 103
- Kozłowski, Jan 107, 117
- Kozłowski, Marek 108
- Kramer, Mark 19–20, 124, 137, 143, 171, 173–175, 255
- Kraśniński, Zygmunt 14
- Krausz Tamás 23, 50

- Krjucskov, V. A. 71, 207
 Kruczek, Władysław 122
 Kruk, Władysław 230
 Krzywonos, Henryka 109
 Kubiak, Hieronim 230
 Kubina, Michail 143, 149, 153–154
 Kuczyński, Waldemar 110
 Kukliński, Ryszard 170–171, 173–175, 278
 Kula, Marcin 16, 71, 78, 81
 Kułaj, Jan 185, 188
 Kulik, Ewa 111
 Kulikov, V. G. 163, 167, 169, 191, 208, 212, 214, 224, 257, 276–281
 Kun Miklós 88, 91
 Kuroń, Jacek 45, 47–49, 51, 53, 55, 111, 214, 237, 244, 248, 252, 262, 299
 Kurowski, Stefan 248–251
- Łabęcki, Jan 230
 Łabentowicz, Mariusz 203
 Lama, Luciano 181
 Lange, Oscar 48
 Lasota, Marek 68
 Lebegyeva, N. Sz. 81
 Lelewel, Joachim 14
 Lenin, V. I. 99, 219
 Leó, XIII. 74
 Lesiakowski, Krzysztof 28
 Leszczyńska, Cecylia 30
 Lewandowski, Stefan 109
 Lipiński, Edward 15, 46, 54, 58–59
 Lipski, Jan Józef 59–61, 68, 81, 84, 110
 Lis, Bogdan 109, 186
 Lityński, Jan 252, 257
 Łojek, Jerzy [Jerzewski, Leopold] 84
 Łukasiński, Walerian 14
 Luszniwicz, Jacek 246
- MacEachin, Douglas J. 172–173
 Mackiewicz, Józef 69, 82
 Mackiewicz, Stanisław 46
 Madarász Mihály 292
 Madej, Krzysztof 79
 Majchrzak, Grzegorz 119, 284
 Majorov, A. M. 101
 Makowski, Edmund 26
 Marcuse, Herbert 54
 Márkus Péter 23
 Mauroy, Pierre 181
 Mazewski, Lech 269
- Mazowiecki, Tadeusz 54, 110, 114, 257, 299
 Mazurov, K. T. 90, 223
 Medvegyev, R. A. 98–100, 207, 242
 Messner, Zbigniew 230
 Michnik, Adam 46, 53–55, 57, 72, 186, 252, 298–299
 Mickiewicz, Adam 14
 Mikojan, A. I. 81
 Mikołajczyk, Stanisław 40, 132
 Milewski, Jerzy 246–247
 Milewski, Mirosław 121–122, 144, 161, 164, 196, 207, 228, 230, 236, 263, 278, 280, 285
 Milke, Erich 144
 Miłosz, Czesław 77–79
 Mindszenty József 45
 Miodowicz, Alfred 296
 Mitchell, R. Judson 80
 Mitrohin, Vaszilij 72–73, 218, 277–278
 Mitrovits Miklós 50, 70, 258, 276
 Mitterrand, François 240
 Mladenov, Petr 144
 Moczar, Mieczysław 50, 135, 212, 227, 230
 Moczulski, Leszek 59, 148, 217, 299
 Modzelewski, Karol 47, 49–51, 55, 180, 205, 214, 237, 244, 247
 Mojzesowicz, Stanisław 202
 Molczyk, Eugeniusz 166, 169, 207, 263
 Molotov, V. M. 81
 Monroe, James 80
 Muszatov, V. L. 21, 234, 260, 287
 Müllerowa, Lidia 67
- Nadolski, Marek 47
 Nagy Imre 88, 164, 195
 Narinskij, M. M. 88
 Narożniak, Jan 138–139, 141
- Nyekipelov, A. D. 48
- Obodowski, Janusz 285
 Ogarkov, Ny. Ny. 168–170, 175
 Okoński, Michał 58
 Olczak, Elżbieta 73
 Olszewski, Jan 247
 Olszowski, Stefan 120, 125, 127, 135, 139, 144, 164, 189, 191, 212, 221–222, 224, 227, 230, 234, 263, 285
 Olteanu, Constantin 275
 Opałko, Stanisław 230

Orehov, A. M. 88
 Orszulik, Alojzy 296
 Orwell, George 46, 87
 Ost, David 16
 Ostaszewicz, Władysław 171
 Ostatek, Zdzisław 131, 185
 Owsiański, J. M. 117

Paczkowski, Andrzej 16, 21, 23, 27, 39–40,
 43, 119, 123–124, 139, 143, 196, 203, 205,
 207–208, 275, 283–285
 Pál, VI. 69, 70
 Palka, Grzegorz 248, 250–251, 271
 Pasierba, Bronisław 141
 Pavel, Josef 91
 Pavlov, V. [Pawłow] 71, 121–122, 127, 278,
 281
 Pawłow (lásd: Pavlov, V.)
 Pejka, Janusz 203
 Peľnář, Jan 91
 Pelse, A. J. 90
 Pernał, Marek 107, 109, 112, 114–115, 217
 Perzkowski, Stanisław 295
 Petrov, A. 126, 129, 255
 Piątkowski, Krystian 79
 Piecuch, Henryk 127, 162
 Pihoja, R. G. 20, 88–89, 94–96, 98
 Piłsudski, Józef 59
 Pińkowski, Józef 112, 135–136, 144, 189,
 191, 194
 Piotrowski, Paweł 195
 Podgornij, Ny. V. 90
 Pol Pot 99
 Polak, Barbara 69–70, 79
 Polak, Wojciech 16
 Popiełuszko, Jerzy 218, 288
 Porębski, Tadeusz 230
 Porter, Bruce D. 16, 134, 216, 220, 227
 Pożoga, Władysław 127, 162
 Prądziński, Ludwik 106
 Prus, Bolesław 14
 Przybylski, Józef 109
 Puchała, Franciszek 174–175
 Pużak, Kazimierz 23
 Pyjas, Stanisław 60–61, 218
 Pyka, Tadeusz 111

Rahmanyin, O. B. 123
 Rainer M. János 88, 100

Rakowski, Mieczysław F. 33, 35–37, 192,
 197, 204–205, 221, 230, 233–234, 238,
 253, 255, 285, 295, 297–299
 Rapacewicz, Henryk 169
 Reagan, Ronald 18, 97–98, 102, 160, 242,
 259, 287, 292, 294
 Rokossowski, Konstanty 165
 Rolicki, Janus 71, 122, 127
 Romanik, Jerzy 230
 Roszkowski, Wojciech 27, 39–40, 42
 Rulewski, Jan 203, 205, 217, 237, 244–245,
 252, 271–272
 Ruman, Jan M. 69–70
 Rurarz, Zdzisław 30
 Rusk, Dean 90
 Ruszakov, K. V. 123, 144, 163–164, 194, 220,
 223–224, 229, 241, 278

Sahnazarov, G. H. 157, 211
 Sapełło, Piotr 139
 Sasanka, Paweł 41
 Sawczuk, Włodzimierz 166
 Schmidt, Helmut 153, 172
 Seleszt, P. E. 90
 Sienkiewicz, Henryk 14
 Šik, Ota 37, 49
 Sikorski, Jan 69–70
 Sikorski, Jerzy 109
 Siła-Nowicki, Władysław 270
 Simon, Jeffrey 101, 166–167, 176
 Simon, Maurice D. 31
 Siwak, Albin 230, 265
 Siwicki, Florian 119, 166, 174, 196–197,
 274–275, 280–281, 285, 295, 299
 Skalski, Jerzy 171
 Skarbak, Jan 67
 Skoczylas, Jerzy 121
 Skórzyński, Jan 53–54, 107, 109, 112,
 114–115, 217
 Słonimski, Antoni 46, 54
 Słowacki, Juliusz 9, 14
 Słowik, Andrzej 205
 Smolar, Nina 123
 Smoleń, Dionizy 71, 74
 Sobieski János 84
 Sobieszek, Lech 109
 Spychalski, Marian 195
 Stachura, Bogusław 119, 196, 265, 270
 Standeiský Éva 100

Staniszki, Jadwiga 79, 110
 Stanny, Tadeusz 109
 Starzyński, Stefan 15
 Stechbarth, Horst 168
 Stomma, Stanisław 54
 Stoph, Willi 144
 Štrougal, Lubomír 143–144
 Strzelecki, Jan 15–16, 58, 107, 110, 206, 237,
 244–245, 248, 270
 Svoboda, Ludvík 91
 Świtoń, Kazimierz 63

 Szaniszló, Szent 70
 Szász Zoltán 275
 Szczudłowski, Tadeusz 83, 106
 Szokolay Katalin 23, 59
 Sztálin, J. V. 24, 49, 78, 81, 194
 Szumiński, Jerzy 171
 Szuszlov, M. A. 89, 123–124, 126, 128, 135,
 144, 160–161, 164, 201, 211–212, 218–220,
 224, 267–268, 274, 279–282
 Szűrös Mátyás 258
 Szydłak, Jan 30
 Szymborska, Wysława 57

 Tálás Péter 23, 25
 Taraki, Mohammed 98–99
 Thatcher, Margaret 172
 Thürmer Gyula 223
 Tischler János 209
 Tischner, Józef 215
 Tito, Josip Broz 240
 Tokarczuk, Ignacy 186
 Touraine, Alain 16, 107, 110, 206, 244–245,
 248, 270
 Traugutt, Romuald 13
 Trockij, L. D. 46
 Trzeciakowski, Witold 247, 297
 Tuczapski, Tadeusz 147, 196, 228, 237, 255
 Turek, Wojciech 269–270
 Turner, Stansfield J. 172–174

 Tyihonov, Ny. A. 144, 222, 275
 Tykociński, Antoni 171
 Tymiński, Stanisław 299

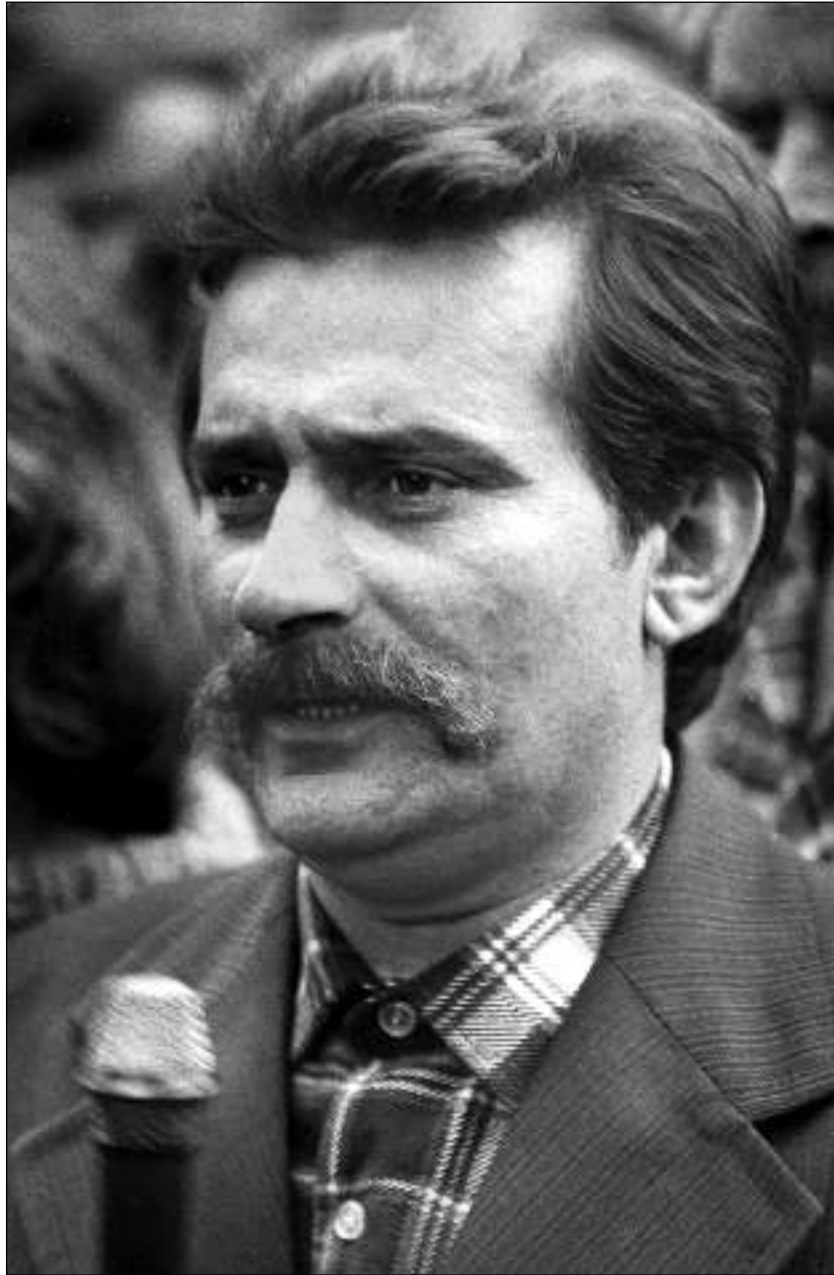
 Ulbricht, Walter 89
 Urban, Jerzy 263
 Usztyinov, D. F. 98, 123–124, 128, 135, 144,
 161, 167, 169, 194, 207, 210–211, 213, 224,
 242, 279, 282

 Vdovin, A. I. 93
 Verdeț, Ilie 144
 Volkov, K. J. 103
 Volobujev, V. V. 26
 Voronkov, V. I. [Woronkow, W. I.] 121, 128,
 135, 137, 160, 164–165
 Vorosilov, K. J. 81

 Wajda, Andrzej 135, 141, 183
 Walentynowicz, Anna 63, 84, 106, 109, 180,
 205, 296
 Wałęsa, Lech 63, 106, 109, 115, 131, 179–181,
 185–187, 203–206, 218, 221, 238, 244–245,
 248, 257, 262–263, 266, 270–271, 294–296,
 299–300
 Ważyk, Adam 46
 Weiser, Benjamin 171–172, 174
 Werblan, Andrzej 128, 221, 275
 Wiatr, Jerzy J. 269
 Wielowieyski, Andrzej 110, 237, 248
 Wiewiorka, Michel 16, 107, 110, 206, 244,
 245, 248, 270
 Wilczyński, Ryszard 169–170
 Wilke, Manfred 143, 149
 Wiśniewski, Florian 109
 Włodek, Zbigniew 20
 Wojtaszek, Emil 133, 191
 Wojtyła, Karol [János Pál, II.] 39, 53, 67–76,
 83, 114, 180, 186, 206, 217–218, 289, 291,
 294
 Wolicki, Krzysztof 58
 Woronkow, W. I. *lásd*: Voronkov, V. I.
 Woroszyński, Wiktor 54
 Wyspiański, Stanisław 14
 Wyszkowski, Krzysztof 63
 Wyszynski, Stefan 65–70, 73, 76, 185, 187,
 206, 218, 245, 289

 Żabiński, Andrzej 191, 217, 220–221, 226,
 230, 234, 263
 Zadrożyński, Edmund 107
 Zaglagyin, V. V. 201, 299
 Zamjatyin, L. M. 123, 191–194, 197, 201, 208,
 212, 223
 Zaremba, Marcin 69
 Żaryn, Jan 67
 Zawistowski, Andrzej 246
 Zimjanyin, M. V. 89, 123, 138
 Żyta, Józef 203

 Zsivkov, Todor 143–144, 154, 159, 201

1. 1980. augusztus. Lech Wałęsa a gdański Lenin Hajógyárban

2. 1980. május 12. Éhségstrájk a Podkowa Leśna-i Szent Kristóf-templomban a politikai foglyok szabadon bocsátásáért. *Ülő sor, balról jobbra:* Jerzy Godek, Aleksandra Sarata, Seweryn Blumsztajn, Renata Otolińska, Jacek Kuroń, Róża Woźniakowska. *Az első álló sor balról jobbra:* Kazimierz Janusz, ks. Tadeusz Stokowski, Kazimierz Świtoń, Mariusz Wilk, Jarosław Broda, Tomasz Burek, Sergiusz Kowalski, Lesław Maleszka. *A hátsó álló sor balról jobbra:* Ryszard Krynicki, Leszek Budrewicz, Aleksander Hall, Halina Spasowska, Wiesław Kęcik, Wiesław Parchimowicz, Bronisław Wildstein, Jan Karandziej

3. 1980. augusztus. Ülésezik a sztrájkbizottság a gdański Lenin Hajógyárban. Középen Jan Naroźniak

4. 1980. december 18. Leonyid Brezsnjev, amikor Mihail Szuszlov átadja neki az Októberi Forradalom Érdemrendet. Moszkva

5. 1981. február 12. Wojciech Jaruzelski miniszterelnöki programbeszéde a Szejmben

6. 1981. március 19. Kádár János fogadja Stanisław Kaniát Budapesten

7. 1981. március 22. Szovjuz '81 törzsvezetési gyakorlat Lengyelországban.
A képen balról jobbra Anatolij Gribkov, Martin Dzúr, Viktor Kulikov,
Wojciech Jaruzelski, Heinz Hoffmann

8. 1981. május 25. Tiltakozó diákok felvonulása varsói Bagiński utcában a Szent Anna-templom és az Ismeretlen Katona sírja között. A transzparensen „Szabadságot a politikai foglyoknak” felirat olvasható

9. 1981. május 31. Stefan Wyszyński prímás temetése Varsóban. A bányászok delegációja az Ismeretlen Katona sírja előtt

10. 1981. augusztus 3–5. A tömegközlekedési dolgozók blokádja
Varsó belvárosában

11. 1981. szeptember 7. A Szolidaritás I. országos kongresszusa
a gdański Olivia Sportcsarnokban

12. 1981. december 12. A hadiállapot kezdete a katowicei Wujek bánya előtt

13. 1981. december 13. A hadiállapot bevezetése, Varsó

14. 1981. december 15. A gdański Lenin Hajógyár. Okkupációs sztrájk a hadiállapot bevezetése után. A felirat: „Nincs igazságos Európa független Lengyelország nélkül.” – II. János Pál pápa

15. 2. A białogajki internálótábor. Balról jobbra: Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkiewicz, Jacek Kuroń, Jan Rulewski.